

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE
I - V. DÖNEM ADANA MİLLETVEKİLLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ VEHBİ TEKE

ANKARA – 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE
I - V. DÖNEM ADANA MİLLETVEKİLLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ VEHBİ TEKE

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. OĞUZ AYTEPE

ANKARA –2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE
I - V. DÖNEM ADANA MİLLETVEKİLLERİ
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: PROF.DR. Oğuz AYTEPE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi: .....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Tez altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, parlementer hareketlerin ortaya çıktığı İngiltere’de ki gelişmelerden bahsedilmiştir. Ardından Osmanlı Dönemi’nde ortaya çıkan anayasal gelişmelere ve akabinde Meşrutiyet dönemleri olarak adlandırılan zamanda Meclislerden söz edilmiştir.

Birinci Bölümde; ülke genelinde, Mondros Mütarekesi ile başlayan işgal süreci ele alınmıştır. İşgale karşı milletçe gösterilen tepkilere değinilmiştir. Ayrıca Milli Mücadelenin mimarı Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışı ve akabinde, toplanan milli kongrelere yer verilmiştir. Ayrıca, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgale karşı, Adana ve çevresinde verilen mücadele ele alınmıştır. Tezimize konu olan Adana Bölgesi, İngiliz askeri birliklerince işgal edilmiştir. Bir süre sonra İngilizler bölgeyi Fransızlara devretmiştir. Fransızlardan destek bulan Ermeniler, bölgede bir Türk avı başlatmışlardır. İşgale karşı milli direniş, kısa sürede başlamıştır. Türkler, bir süreliğine yaşanmaz hale gelen Adana’dan ayrılıp Toroslar’a çekilmiştir. Ancak milli kuvvetler önce Pozantı’yı ardından Karaisalı, Saimbeyli ve Kozan gibi yerleri geri almıştır. Karşılaştıkları direniş neticesinde Fransızlar, 21 Ekim 1921’de Ankara Anlaşması ile bölgeden çekilmiştir.

Tezin birinci bölümünü takip eden beş bölümde; Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurulduğu 23 Nisan 1920 tarihi ile 5. yasama döneminin sona erdiği 1939 tarihleri arasında, dönemin önemli olayları, kurulan hükümetler, ilgili dönemlerde görev yapan Adana, Kozan ve Cebelibereket Milletvekilleri ve bu milletvekillerinin biyografileri ve faaliyetleri kapsamlıca değerlendirilmektedir.

ABSTRACT

The thesis consists of six main chapters. In the introduction chapter; it has been mentioned about the constitutional developments in England where the transition actions of absolutism to parliamentarism were first occurred all over the world. Afterwards first constitutional developments and established Assemblies in Constitutional Periods in Ottoman Empire has been referred.

In the first chapter invasion period that covers the all regions of the Anatolia, which started with Mondros Armistice, has been referred. Reactions of the nation against invasion and also major events of the national struggle as Samsun visit and national congresses were explained under this section.

National struggles of the local people which had launched in Adana and neighborhoods against invasion has been placed in the second stage. Adana region which is the research subject of this thesis has been invaded firstly by British troops and then region revolved to French troops. Resident Armenians of the region has been supported and encouraged by invading armies of French. Armenian groups has started to atrocities against Turkish people and so native people left the Adana and walked out to Toros mountains. National forces took back the districts of Pozantı, Karaisalı, Saimbeyli and Kozan. And as a result of this struggles, French troops left region at the 21st of the October, 1921 with Ankara Treaty.

Following parts of the thesis performed under five main chapters. Each section refers to a legislation period, between foundation of the Turkish Grand National Assemble in 23 April 1920 and the end of the 5th legislation period of the Assembly in 1939. Under the headlines, specific parliamentary events of the date, established governments, members of parliament-especially the members from Adana region (Adana, Kozan and Cebelibereket)-, their biographies and activities are firmly examined.

ÖNSÖZ

Sanayi Devrimi ile Dünya güç dengesi emperyal Batı ülkelerine geçmeye başlamıştır. Gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı devleti, önce yarıştan kopmuş, ardından emperyal güçlerin savaştığı bir alan haline dönüşmüştür. Batılı ülkelerin, Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşabilmesi bile uzun süren tartışmalara konu olmuştur. Neticede, imzalanan bir seri gizli paylaşım anlaşmaları ile taksimatı yapılan Osmanlı topraklarının fiilen işgali sürecine gelinmiştir. Mondros Mütarekesi ile işgalin zemini hazırlanmış, hemen ardından işgal hareketleri başlamıştır. Bu kapsamda tezimize konu olan Adana Bölgesi’de işgale uğramıştır.

Yerel düzeyde mücadele verilirken, ülke genelinde de önemli gelişmeler olmaktadır. Samsun’a çıkan Mustafa Kemal, halkı düşman işgaline karşı organize edip, milli bir direniş örgütlemektedir. Bu kapsamda toplanan Kongreler, Türk İnkılap Tarihi açısından önemlidir. Yerel nitelikli Pozantı’da toplanan Kongre’de bölge tarihi açısından oldukça önemlidir. Yusuf Ayhan ve Hüseyin Hatipoğlu’nun Pozantı Kongresi ve Adana’nın kurtuluşuna dair eserleri önemli birer kaynaktır.

Bölgede milli direniş sergilenirken Kongrelerde filizlenip, kurulan Heyeti Temsilliye Ankara’ya gelmiş, burada bir meclis toplamanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. 23 Nisan 1920 günü Ankara’da Büyük Millet Meclisi toplanmıştır. İlk günden itibaren mecliste yapılan tüm konuşmaların kayıt altına alındığı Zabıt Cerideleri itina ile tutulmaya başlanmıştır. H.Veldet Velidedeoğlu, “İlk Meclis” adlı eserinde Zabıt Ceridelerinin tutulması ile ilgili hatıralarını anlatır. Özellikle milli mücadele tarihinin ortaya konmasında, Zabıt Cerideleri’nin incelenmesi önemli bir yöntem olacaktır kanaatindeyiz. Ancak tüm cerideleri incelemenin imkansızlığı da açıktır. Bu bağlamda, Atatürk Dönemi Adana Milletvekillerinin Meclis Zabıt Ceridelerinden tetkik edilmesinin faydalı olacağı düşüncesi hasıl olmuştur. Örneğin Birinci Meclis Döneminde Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu’nun Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, o esnada Adana’da işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadeleye ilişkin kıymetli bilgiler yer almaktadır ki tezimizin ilgili kısmında belirtilmiştir. Diğer yandan Beşinci Meclis Döneminde Cebelibereket Milletvekili İbrahim Hakkı Mete, Sancak’tan (Hatay) gelen bir mektubu okumuştur ki, anavatana katılmadan önce, Hatay’da cereyan eden olayların güzel bir özeti niteliğindedir.

Tezimizin oluşturulmasında birincil kaynak, Meclis Zabıt Cerideleri olmuştur. TBMM Arşiv Müdürlüğü, Birinci Meclis'ten günümüze tüm Meclis tutanaklarını dijital ortama aktarma işini kısa bir süre önce tamamlamıştır. Bizde, ilgili dönemi kapsayan dijital ortamda Zabıt Ceridelerinin tamamına, çok kısa süre öncede olsa ulaştık. Yalnız 5 dönemi kapsayan 114 cilt ve takriben 100.000 sayfanın varlığı, tarama işini zorlaştırsa da elden geldiğince detaylı bir tarama yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Meclis Arşivinden milletvekillerini mazbata, olumluk kağıdı gibi belgelerin bulunduğu kişisel dosyaları da incelenmiş, bulunan belgeler teze ek yapılmıştır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinden, ilgili dönemlerde milletvekilliği yapmış kişilerle ilgili araştırma yapılmış, 46 adet belge temin edilmiştir. Bunlardan önemli görülenler Teze ek yapılmıştır. Diğer yandan, İçişleri ve Emniyet Arşivleri kapalı olduğundan buralarda inceleme yapılamamıştır.

Tezin hazırlanmasında, “Türk Parlamento Tarihi” adıyla TBMM Vakfı'nın yayınladığı 5 dönemi kapsayan 11 cilt eser yol gösterici mahiyettedir. Bölgenin direnişinde öncü olmuş ve ardından fasılasız yedi dönem Adana Milletvekilliği görevini yürütmüş olan Damar (Zamir) Arıkoğlu'nun “Hatıralarım” adlı eseri ile bölgede milli mücadelenin önemli ismi Ali Saip Bey'in eseri “Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları” incelenmiştir. Ayrıca bölge ile ilgili çok önemli kaynaklar ortaya koymuş olan Süleyman Hatipoğlu'nun eserleri, bölgenin kurtuluşu ile ilgilenen tüm araştırmacıların başvurması gereken eserlerdir.

Tezin yazılması aşamasında; Türk Tarih Kurumu, Milli Kütüphane, Beyazıt Halk Kütüphanesi, Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphanesi, YÖK Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Tez Merkezi gibi kaynak merkezlerinden; Esat Özoguz'un; Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatırları , Cemal Efe'nin; İstiklal Savaşı'nda Adanalıların Kahramanlık Destanı, Yusuf Hikmet Bayur'un; Türk İnkılap Tarihi , Yusuf Ayhan'ın ; Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu, Mahmut Goloğlu'nun ; Devrimler ve Tepkileri (1924- 1930), Yuluğ Tekin Kurat'ın ; Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması, Ömer Kürkçüoğlu'nun ; Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926), Bilal Şimşir'in ; İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), Taha Toros'un; Atatürk'ün Adana Seyahatleri , Ali Fuat Türkgeldi'nin ; Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi ve Hilmi Uran'ın ; Hatıralarım gibi nadir bulunan eserler temin edilmiştir.

Çocukluk yıllarımdan buyana tarih sevgisini aşılayan büyüğüm, kıymetli hocam Mete GÜREL'e minnettarlığımı bildiririm. TBMM'den belge temininde büyük yardımlarını

gördüğüm, TBMM Arşiv Müdürü Sayın Şemsettin KILIÇ'ın şahsında TBMM Arşiv çalışanlarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden Mustafa TATLISU'ya teşekkür ederim. Nihayet, Tezin hazırlık aşamasında ve tamamlanmasında yol göstericiliği ve yönlendirmeleri ile büyük katkılarını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Oğuz AYTEPE'ye teşekkürlerimi bildiririm.

Ali Vehbi TEKE
İstanbul / 12 Haziran 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	xi

GİRİŞ

PARLAMENTER SİSTEMİN GELİŞİM SÜRECİ

A. İngiltere’de Parlamento’nun Oluşum Süreci.....	1
B. Türkiye’de Parlamenter Sistemin Tarihçesi.....	3
a. 1876 Anayasası Öncesi Süreç.....	3
b. 1876 Anayasası Dönemi.....	5
c. Meşrutiyet Dönemi.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ANADOLU

A. Mondros Ateşkes Anlaşması ve Anadolu’nun İşgal Süreci	
a. Mondros Ateşkes Anlaşması.....	10
b. Mondros Ateşkes Anlaşmasının Uygulanması.....	13
c. Mondros Ateşkes Anlaşmasına Tepkiler.....	14
B. Mustafa Kemal’in Samsun’a Çıkışı ve Faaliyetleri	
a. Mustafa Kemal’in Görevlendirilme ve Faaliyetleri.....	16
b. Milli Kongreler.....	17
C. Milli Mücadele Sürecinde Çukurova’nın İşgali ve Kurtuluşu.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

1. I.TBMM’NİN AÇILIŞI VE I.TBMM’DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A . I . TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler.....	32
B . I . TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler.....	41
C . I . TBMM’de Bölge Milletvekilleri	
a.I.Dönem TBMM’de Adana Milletvekilleri	
a.1. Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU)	
a.1.1. Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU)’nin Biyografisi.....	44
a.1.2. Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU) Hakkında Tespitler.....	44
a.2. Eşref Bey (AKMAN)	
a.2.1. Eşref Bey (AKMAN)’in Biyografisi.....	46
a.2.2. Eşref Bey (AKMAN) Hakkında Tespitler.....	46
a.3. Mehmet Hamdi Efendi (İZGİ).....	48
a.4. Zahir (Damar) Bey (ARIKOĞLU)	
a.4.1. Zahir (Damar) Bey (ARIKOĞLU)’in Biyografisi.....	48
a.4.2. Zahir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler.....	49
a.4.2.1. İstizahlar.....	49
a.4.2.2. Tadilatnameler.....	50
a.4.2.3. Meclis Konuşmaları.....	50
a.4.3.4. Tahrir ve Teklifleri.....	53
a.5. Zekai Bey (APAYDIN)	
a.5.1. Zekai Bey (APAYDIN)’in Biyografisi.....	56
a.5.2. Zekai Bey (APAYDIN) Hakkında Tespitler.....	57
a.5.2.1. Tahrir ve Teklifleri.....	57
a.5.2.2. Meclis Konuşmaları.....	62
b. I.Dönem TBMM’de Cebelibereket Milletvekilleri	
b.1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ)	
b.1.1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ)’in Biyografisi.....	66
b.1.2. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ) Hakkında Tespitler.....	68
b.1.2.1. Meclis Konuşmaları.....	68
b.2. Mustafa Faik Bey (ÖZTRAK)	
b.2.1. Mustafa Faik Bey (ÖZTRAK)’in Biyografisi.....	82
b.2.2. Mustafa Faik Bey (ÖZTRAK) Hakkında Tespitler.....	83
b.3. Rasim Celalettin Bey (ÖZTEKİN)	
b.3.1. Rasim Celalettin Bey (ÖZTEKİN) ’in Biyografisi.....	85
b.3.2. Rasim Celalettin Bey (ÖZTEKİN) Hakkında Tespitler.....	86

c. I.Dönem TBMM’de Kozan Milletvekilleri	
c.1. Hüseyin Bey (ÇELİK)	
c.1.1. Hüseyin Bey (ÇELİK)’in Biyografisi.....	88
c.1.2. Hüseyin Bey (ÇELİK) Hakkında Tespitler.....	89
c.2. Dr.Mustafa Elvan Bey (CANTEKİN)	
c.2.1. Dr.Mustafa Elvan Bey (CANTEKİN) ’in Biyografisi.....	89
c.2.2. Dr.Mustafa Elvan Bey (CANTEKİN) Hakkında Tespitler.....	90
c.3. Mustafa Fevzi Paşa (ÇAKMAK)	
c.3.1. Mustafa Fevzi Paşa (ÇAKMAK) ’nın Biyografisi.....	92
c.3.1. Mustafa Fevzi Paşa (ÇAKMAK) Hakkında Tespitler.....	95
c.4. Reşit Paşa (RAMABAR)	
c.4.1. Reşit Paşa (RAMABAR) ’nın Biyografisi.....	109
c.4.2. Reşit Paşa (RAMABAR) Hakkında Tespitler.....	110
c.5. Dr.Takiyettin Fikret Bey (ONURALP)	
c.5.1. Dr.Takiyettin Fikret Bey (ONURALP) ’in Biyografisi.....	111
c.5.2. Dr.Takiyettin Fikret Bey (ONURALP) Hakkında Tespitler.....	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2. II.TBMM’NİN SEÇİMİ VE II.TBMM’DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A . II. TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler.....	115
B . II. TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler.....	117
C . II. TBMM’de Bölge Milletvekilleri	
a . II . Dönem TBMM’de Adana Milletvekilleri	
a.1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler.....	121
a.1.1. Meclis Konuşmaları.....	121
a.1.2. Teklif ve Takrirler.....	127
a.2. Mehmet Kemal (KUSUN)	
a.2.1. Mehmet Kemal Bey (KUSUN)’in Biyografisi.....	132
a.2.2. Mehmet Kemal Bey (KUSUN) Hakkında Tespitler.....	132
a.3. İsmail Safa (ÖZLER)	

a.3.1. İsmail Safa (ÖZLER) ’in Biyografisi.....	134
a.3.2. İsmail Safa (ÖZLER) Hakkında Tespitler.....	135
b . II . Dönem Cebelibereket Milletvekilleri	
b.1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ) Hakkında Tespitler.....	141
b.1.1. Meclis Konuşmaları.....	141
b.1.2. Teklif ve Takrirler.....	150
b.2. Hüseyin Avni Bey (ZAIMLER)	
b.2.1. Hüseyin Avni Bey (ZAIMLER) ’in Biyografisi.....	151
b.2.2. Hüseyin Avni Bey (ZAIMLER) Hakkında Tespitler.....	152
b.2.2.1. Teklif ve Takrirler.....	152
b.2.2.2. Soru ve Cevaplar.....	153
c . II . Dönem Kozan Milletvekilleri	
c.1. Ali Şadi (ÇELİK)	
c.1.1. Ali Şadi Bey (ÇELİK) ’in Biyografisi.....	155
c.1.2. Ali Şadi (ÇELİK) Hakkında Tespitler.....	155
c.2. Ali Saib Bey (URSAVUŞ)	
c.2.1. Ali Saib Bey (URSAVUŞ) ’in Biyografisi.....	156
c.2.2. Ali Saib Bey (URSAVUŞ) Hakkında Tespitler.....	157
c.2.2.1. Meclis Konuşmaları.....	159
c.2.2.2. Teklif ve Takrirleri.....	160

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

III.TBMM’NİN SEÇİMİ VE III.TBMM’DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A . III.TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler.....	163
B . III . TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler.....	165
C . III . TBMM’de Bölge Milletvekilleri	
a. III . Dönem Adana Milletvekilleri	
a.1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler.....	168
a.1.1. Meclis Konuşmaları.....	168
a.2. Kemal Bey (KUSUN) Hakkında Tespitler.....	173
a.2.1. Meclis Konuşmaları.....	174
a.3. Kadri Abdulkadir (RAMAZANOĞLU).....	175

a.4. Mustafa Hilmi (URAN)	
a.4.1. Mustafa Hilmi Bey (URAN) ’in Biyografisi.....	175
a.4.2. Mustafa Hilmi Bey (URAN) Hakkında Tespitler.....	177
b. III. Dönem Cebelibereket Milletvekilleri	
b.1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ) Hakkında Tespitler.....	179
b.2. Ali Rıza Bey (BEBE)	
b.2.1. Ali Rıza Bey (BEBE) ’in Biyografisi.....	188
b.2.2. Ali Rıza Bey (BEBE) Hakkında Tespitler.....	189
b.3. Abdullatif Naci (ELDENİZ)	
b.3.1. Abdullatif Naci Paşa (ELDENİZ)’nın Biyografisi.....	189
b.3.2. Abdullatif Naci Paşa (ELDENİZ) Hakkında Tespitler.....	191
b.4. Hüseyin Avni Bey (ZAIİMLER) Hakkında Tespitler.....	195
b.5. Mehmet Sabri TOPRAK	
b.5.1. Mehmet Sabri TOPRAK’ın Biyografisi.....	195
b.5.2. Mehmet Sabri TOPRAK Hakkında Tespitler.....	195

BEŞİNCİ BÖLÜM

IV.TBMM’NİN SEÇİMİ VE IV.TBMM’DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A . IV. TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler.....	198
B . IV. TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler.....	199
C . IV. TBMM’de Bölge Milletvekilleri	
a. IV . Dönem Adana Milletvekilleri	
a.1. Zahir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler.....	203
a.1.1. Meclis Konuşmaları.....	203
a.2. Mustafa Hilmi (URAN) Hakkında Tespitler.....	209
a.3. Ali Münif (YEĞENA)	
a.3.1. Ali Münif Bey (YEĞENA) ’in Biyografisi.....	214
a.3.2. Ali Münif Bey (YEĞENA) Hakkında Tespitler.....	215
a.4. Ömer Resul Bey (BİÇER).....	215
b. IV . Dönem TBMM’de Cebelibereket Milletvekilleri	
b.1. Abdullatif Naci (ELDENİZ) Hakkında Tespitler.....	216
b.1.1. Teklif ve Takrirler.....	216

b.1.2. Meclis Konuşmaları.....	218
b.2. Hasan Basri Bey (DEMİR)	
b.2.1. Hasan Basri Bey (DEMİR) ’in Biyografisi.....	221
b.2.2. Hasan Basri Bey (DEMİR) Hakkında Tespitler.....	222
b.3. İbrahim Hakkı Bey (METE)	
b.3.1. İbrahim Hakkı Bey (METE) ’in Biyografisi.....	223
b.3.2. İbrahim Hakkı Bey (METE) Hakkında Tespitler.....	225

ALTINCI BÖLÜM

TBMM SEÇİMİ VE V. TBMM’DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A. V.TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler.....	227
B. V.TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler.....	230
C. V.TBMM’de Bölge Milletvekilleri	
a. V. Dönem Seyhan Milletvekilleri	
a.1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler.....	234
a.2. Mustafa Hilmi (URAN) Hakkında Tespitler.....	235
a.3. Ali Münif (YEĞENA) Hakkında Tespitler.....	236
a.4. Ömer Resul Bey (BİÇER) Hakkında Tespitler.....	236
a.5. Abdullatif Naci (ELDENİZ) Hakkında Tespitler.....	237
a.5.1. Meclis Konuşmaları.....	238
a.5.2. Takrir ve Teklifler.....	241
a.6. İbrahim Hakkı Bey (METE) Hakkında Tespitler.....	242
a.7. Esma NAYMAN	
a.7.1. Esma NAYMAN’ın Biyografisi.....	252
a.7.2. Esma NAYMAN Hakkında Tespitler.....	253
a.8. Tevfik TARMAN.....	258
SONUÇ.....	260
KAYNAKÇA.....	265
EKLER.....	279

KISALTMALAR

a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
B.M.	: Birleşmiş Milletler
Bşk.	: Başkanlığı
B.Ü	: Boğaziçi Üniversitesi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
Haz.	: Hazırlayan
Mad.	: Madde
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.C.F	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
T.B.M.M	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M. Z.C	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C.H.F	: Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.M.O	: Toprak Mahsulleri Ofisi
T.İ.T.E.	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Y.A.G.	: Yeni Adana Gazetesi
Yay.	: Yayın, Yayınlayan

GİRİŞ

PARLAMENTER SİSTEMİN GELİŞİM SÜRECİ

A. İngiltere’de Parlamento’nun Oluşum Süreci

Parlamenter sistem; yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanan, yasama ve yürütme güçlerinin karşılıklı olarak birbirlerini dengeledikleri ve birbiri üzerinde etkili oldukları bir yönetim biçimidir. Parlamenterizm, ilk defa İngiltere’de doğmuş ve gelişmiştir. Bu sebeple parlamenter sistemin doğuşu ve gelişimi incelenirken İngiliz siyasi tarihinin ele alınması yerinde olacaktır. İngiliz siyasi rejiminin gelişimini üç dönem halinde incelemek mümkündür.

İngiliz Kralının mutlak iktidarının sınırlandırılması ve mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçiş çabalarını içeren (11. YY. - 17. YY.) dönemde genel olarak hakim olan siyasal düzen feodal monarşidir. Anılan dönemin başında Fransa, feodal monarşiden mutlak monarşiye kayarken, İngiltere’de evvela sınırlı monarşiye sonrada parlamenter monarşiye geçmiştir. Bu dönemde hem İngiltere’de hem de Fransa’da kralın çevresinde toplanan vassallar mevcuttur ki Kral toplantılarda bu vassallara danışır. Evvelce sadece soylulardan ve din adamlarından mürekkep meclis, kentli burjuvalarında katılımıyla genişledi. Bu meclisler Fransa’da Etats Generaux’un, İngiltere’de ise parlamentonun doğmasına neden olmuştur.¹

1215 yılında Magna Carta ile kralın sahip olduğu mutlak iktidar sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Magna Carta (Büyük Şart) vassalların vergilerinden söz etmekte, halkla ilgili bir yenilik öngörmektedir.² Büyük Şart şeklinde Türkçe’ye çevrilen Magna Carta, tüm feodal imtiyazları sıralayan bir belge niteliğindedir. Kral; feodal hukukun kabul ettiği kral cizyesi, oğlunu şövalye yapma ve kızını evlendirme halleri dışında konuların ilgililerini toplamadan özellikle vergi konusunda karar vermemeyi kabul etmiştir. Magna Carta’yı modern manada bir anayasa kabul etmek zordur ancak izleyen süreçte, 1618 İstida Hakkı ve 1689 İnsan Hakları Bildirgesi gibi önemli İngiliz siyasi belgelerine temel teşkil etmesi açısından son derece önemlidir.³

İngiltere’de parlamentonun kökeni, krala yönetimde yardımcı olan Magnum Concilium Regis (Büyük Kral Konseyi) ve Curia Regis’e (Kral Konseyi) dayanmaktadır.⁴ Büyük Kral

¹ Maurice DUVERGER, **Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınlar, Ankara, 1986, s.72

² Esat ÇAM, **Devlet Sistemleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s.16 ; Cem EROĞUL, **Çağdaş Devlet Düzenleri**, İmaj Yay., Ankara 2001.s.3

³ Çam, **age**, s.17

⁴ Murat SARICA, **Yüz Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 84.

Konseyi, feodal vassallardan ve din adamlarından oluşmuştur. Kral bu konseyde yer alan kişilere, vergi toplama konusunda yetkiler veriyordu. Kral Konseyi ise; sadece vassallardan oluşuyordu ki bu vassallar krala günlük işlerin yürütülmesinde yardım ediyorlardı.⁵ İzleyen yıllarda şehir temsilcilerinin de parlamentoya girmesiyle temsil fikri İngiliz hukukunda yer bulmuş, parlamento İngiliz siyasi hayatının en temel kurumu haline gelmiştir. Parlamento; baronlar, yüksek rütbeli din adamları, şövalyeler, burjuva ve kilise temsilcileri olmak üzere 5 tür üyeden oluşmaktadır. Bunlar kendi aralarında, yüksek kamara (Yukarı Meclis) ve aşağı kamara (Alt Meclis) olmak üzere ikili bir yapılanma göstermişlerdir.⁶ Bu yapılanma, İngiliz Parlamentosunun iki meclisi olan Lordlar ve Avam Kamarası'nın temellerini teşkil etmiştir. Asil ve seçkinlerin kendi aralarında gruplaşmaları Lordlar Kamarasını, ruhban ve burjuva sınıfının gruplaşması ise Avam Kamarasını oluşturmuştur.⁷

17. Yüzyıl ile 18. Yüzyıl, liberal iktidar anlayışının yerleşmesi ile birlikte parlamenter rejime doğru geçişin sağlandığı ikinci dönem olmuştur. Anılan dönem başında İngiltere'de, kral ve parlamento arasında oluşan iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelede siyasal faktörler kadar dini faktörler de büyük rol oynamıştır. İngiltere'de hükümler Stuart Hanedanı'nın 17.Yüzyılda ortaya çıkan iki ihtilalle iktidardan uzaklaştırılması, parlamentonun mutlak monarşiye karşı zaferi olmuştur. Kralın yetkisi azaldıkça liberal görüş iktidara yansımıştır. İngiltere'de liberal yönetimin kurulması ile bir yandan kişilere bazı haklarının tanınması ve güvenceye kavuşturulması ve toplumun temel yasalarının belirlenmesi yönünde sürekli çaba harcanarak mücadele verilmiş, diğer yandan parlamenter rejimin doğuşu ve giderek güçlenmesi iktidara daha liberal bir nitelik kazandırmıştır.⁸ 17.Yüzyılda parlamentonun yetki alanını, kralın yetki alanı aleyhine genişleten; 1628'de kabul edilen Haklar Dilekçesi ile 1641 tarihli parlamentonun krala yaptığı Büyük Uyarı ve 1689 tarihli Haklar Bildirgesi çok önemli adımlardır.⁹

İngiltere'de parlamenter rejimin demokratikleşmesi, oy verme hakkının genişlemesiyle olmuştur. 19.Yüzyılın başlarına gelindiğinde, İngiltere'de genel bir temsil sistemi yoktur ayrıca adaletli bir seçim sisteminden söz etmek de mümkün değildir.¹⁰ 1832 yılında Lord Grey Kabinesince gerçekleştirilen reform çerçevesinde seçim rejiminin özü değişmemekle birlikte, o zamana kadar önemini tamamen yitirmiş olan 86 kentten temsil edilme hakkının

---

⁵ Ayferi GÖZE, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s.420

⁶ Sarıca, **age**, s. 84

⁷ Şadiye DENİZ, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları**, Muğla, 2005, s.5

⁸ Göze, **age**, s.425

⁹ Deniz, **agt**, s.7

¹⁰ Çam, **age**, s. 24

kaldırılmasıyla boşalan 143 meclis üyeliği, temsil edilmeyen büyük kentlere dağıtılmıştır. Bu reform, seçmen sayısını 500 bin kişiden bir milyona çıkarmıştır. 1872 yılında liberal Gladstone tarafından yapılan bir reform ile seçmenlerin sayısını artırma yerine oy vermenin maddi koşullarını düzeltmek yolu ile seçimin dürüst olmasını sağlamak amaçlanmıştır.¹¹

20.Yüzyıl başlarında İngiltere’de kadınlar, çocuklar ve hizmetkarlar dışında herkes oy hakkına sahipti. Avam Kamarası artık gerçekten halkı temsil eder duruma gelmiştir. 1918 yılına gelindiğinde 21 yaşını dolduran her İngiliz erkek vatandaşa oy hakkı tanınmış ve son olarak 1928 yılında 24 yaşını dolduran tüm kadın ve erkek yurttaşlara seçmen olma hakkı tanınmıştır. Böylece İngiltere’de genel oy ilkesi kabul edilerek demokrasinin en önemli aşamalarından biri gerçekleştirilmiştir. İngiliz siyasal sisteminde, parlamenter rejimin demokratikleşmesinin bir diğer adımı iki parti sistemi uygulamasıdır. Günümüzde de İngiltere’de çok sayıda siyasi parti mevcut olsa da bunların büyük kısmı bölgesel ve ideolojik partiler olup siyasal hayatta etkin değillerdir.¹²

B. Türkiye’de Parlamenter Sistemin Tarihçesi

a. 1876 Anayasası Öncesi Süreç

Parlamenter sistem, Türk siyasal hayatına 1876 Anayasası ile girmiştir.¹³ 1876 öncesi Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa’da meydana gelen toplumsal ve siyasal değişim ve dönüşümlerin farkına varmış ve kendi bünyesinde bir modernleşme çabası içerisine girmiştir. Fransız İhtilali sonucu oluşan fikir cereyanlarından etkilenmiş bir padişah olan III. Selim, “Nizam-ı Cedit” adını verdiği bir dizi reform hareketine girişmiştir. III.Selim’in ıslahatı siyasal sistemin ve toplumsal düzenin pek çok alanını içine alan bir harekettir fakat en çok askeri alanda etkili olmuştur. III. Selim’in oluşturmaya çalıştığı devlet modelinden rahatsız olan ve geleneksel düzenin bozulması durumunda çıkarları zedelenecek olan Yeniçeri ve ulema, 1807 yılında III. Selim’in tahttan indirilmesini sağlamışlardır. III. Selim’den sonra IV. Mustafa kısa bir süre padişah olmuş, akabinde Alemdar Mustafa Paşa’nın çabalarıyla II. Mahmut tahta çıkmış ve Alemdar Mustafa Paşa’da sadrazam olmuştur. Bu dönemde Osmanlı merkezi devlet otoritesinin oldukça zayıf olduğu görülür ki Anadolu ve Rumeli ayanları adeta kendi özerk yönetimlerini kurmuşlar ve merkezi otoritenin dışına kaymaya başlamışlardır. Reformcu bir kişiliğe sahip olan Alemdar Mustafa Paşa, bu sebepler ve reform hareketlerini engelleme

---

¹¹ Deniz, **agt**, s.8

¹² Çam, **age**, s.26

¹³ Yavuz ATAR, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar**, Mimoza Yayınları, Konya, 2004 s.23 , Mumcu, **age**, s. 14

potansiyeline sahip olmaları nedeniyle ayanları kontrol altında tutma gereksinimi duymuş ve 7 Ekim 1808’de Sened-i İttifak imzalanmıştır.¹⁴ Sened-i İttifak ile, zayıflayan devlet otoritesini güçlendirmek amacıyla padişah ayanlara güvence vermiş, buna karşılık ayanlar da padişaha sadakat sözü vermişlerdir. Sened-i İttifak devlet iktidarının sınırlanabileceği düşüncesini ortaya koymuştur.¹⁵

Sened-i İttifak’tan sonra padişahın yetkilerini paylaşarak sınırlandırmayı amaçlayan danışma meclisleri kurulmuştur. Bu meclisler; “Meclis-i Valay-ı Ahkamı Adliye” ve “Dar-ı Şuray-ı Babı-Ali” dir. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ile “Meclis-i Ahkam-ı Adliye” kurulmuştur.¹⁶ 1840 yılından itibaren meclisin açılış konuşmasını padişahın yapması kararlaştırılmıştır. Sultan Abdülmecit döneminde düzenlenen Gülhane Hattı Hümayunu, padişahın kendi otoritesini kendi iradesiyle sınırlamayı kabul ettiğini gösteren bir belgedir. Hümayun kişilere tanınan hak ve özgürlüklerle ilgili düzenlemeleri ve devlet hayatının çeşitli alanlarında yapılacak yenilikleri içermekteydi. Bu belge ile padişah vaat ettiği yasal düzenlemelere bağlı kalacağına söz vermektedir. Diğer yandan padişahın vaatlarına sadık kalmaması durumunda devreye girecek herhangi bir kurumsal yaptırım mekanizması da mevcut değildir. Tanzimat döneminde kurulan “Meclisi Valayı Ahkamı Adliye” ve “Dar-ı Şurayı Bab-ı Ali” ilk bakışta parlamenter sistem lehinde gelişmeler olarak görülsede, bu meclislerin niteliği ve uygulamada padişahın yetkilerinde bir kısıtlamaya gidememesi bu düşüncenin yanıltıcı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Anılan kurumların mevcudiyeti tamamen padişahın iradesinden kaynaklanmıştır. Netice itibariyle kanunların oluşturulması konusunda son sözü söyleyecek makam yine padişaktır. Bu meclisler sadece bir danışma komisyonu niteliğindedir. Merkezi idare tarafından kurulan meclislerin tamamında, merkezi idare yol gösterici olduğundan bu gelişmeler parlamenter sistem yönünde gelişmeler olarak değerlendirilemez. Parlamenter sistemin gelişmesinde asıl önemli olan parlamentonun kendiliğinden harekete geçmesi ve kendi kendine oluşmasıdır. Sadece bu şekilde oluşan bir parlamento, merkezi yönetimin yetkilerini sınırlayacak bir güç kazanabilir. Bahsedilen dönemde padişahın mutlak otoritesine getirilmeye çalışılan kısıtlama girişimleri, yine padişahın kendi iradesiyle bu sözleşmeleri kabul etmesi sonucu gerçekleşmiştir. Padişahın en üstün otorite olma konumu devam etmiştir.¹⁷

¹⁴ Niyazi BERKES, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları , 2002, s. 132-140 , Suna KILI, Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1985. s.3-7

¹⁵ Mustafa ERDOĞAN, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s.3 , Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s.97

¹⁶ İhsan GÜNEŞ, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12

¹⁷ Deniz, **agt**, s.45

1856 yılına gelindiğinde Gülhane Hattı Humayunu ile neredeyse aynı vaatleri taşıyan Islahat Fermanı ilân edilmiştir. Bu ferman ile Müslüman tebaa ile Hristiyan uyruklular arasında hak, vergi, askerlik, eğitim, kamu hizmetlerine girme yönündeki farklar kaldırılarak eşitlik sağlanmak istenmiştir. Ancak bu fermanla da öngörülen vaatler belli bir hukuksal yaptırıma bağlanamamıştır.

b. 1876 Anayasası Dönemi

Mithat Paşa ve arkadaşları ile oluşturulan 1876 tarihli Kanuni Esasi olarak isimlendirilen anayasa¹⁸ parlamenter sistem yönünde ilk ve Osmanlı dönemindeki en önemli gelişmelerden biri olarak ele alınır.¹⁹ Kanuni Esasi, padişahın yetkilerini seçilmiş bir parlamento ile kısıtlaması, sadrazam ve Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) gibi organları oluşturması nedeniyle görünüşte bir parlamenter sistemi çağrıştırmaktadır. Anayasada parlamenter yapıya uygun görünen birçok madde mevcuttur ancak bu maddeler anayasadaki şekilleriyle uygulanamamıştır. Dolayısıyla uygulamadaki durumun vesayetçi devlet anlayışında önemli bir değişiklik yaptığı söylenemez. Bu açıdan bakılınca hükümdarın durumunda köklü bir değişiklik olmadığı, Kanuni Esasi'ye kadar yazılı anayasası bulunmayan imparatorlukta egemen olan padişahın, bundan böyle yazılı bir anayasa düzeni içinde aynı egemenliğe sahip olmaya devam edeceği anlaşılır. 1876 Anayasası ile padişahın geleneksel mutlak yetkisi, seçilmiş bir parlamentoya (Meclis-i Umumi) sınırlandırılıyordu. Ayrıca, anayasa sadrazam ve Heyet-i Vükela gibi kurumları oluşturarak parlamenter sistemdeki güçlerin varlığını ortaya koymaya çalışıyordu. Görünüşte her şey parlamenter sisteme uygun olarak organize edilmiş, padişah parlamento tarafından sınırlandırılmış, yürütme yetkisi sadrazam ve Heyet-i Vükela'ya verilmiştir. Ancak uygulamada durum bu şekilde değildir. Yasama ve yürütme güçleri birbirinden ayrılmış gibi görünmesine rağmen, aslında parlamenter sistem anlamında bir ayrım söz konusu değildir. Padişah yine parlamenter sistemin özüne aykırı bir şekilde yasama ve yürütme alanında geniş yetkilere sahiptir. Bakanlar, padişah tarafından tayin ve azlediliyor, bakan olmak için padişahın güvenine sahip olmak gerekiyor, bakanların icraatı padişahın onayına bağlı tutuluyordu. Sadrazam başkanlığındaki bakanlar kurulunun kendine ait bir politikasının olması ve padişahı bağımsız hareket etmesi söz konusu değildi. Hükümetin parlamento önünde sorumluluğu da yoktur ve hükümet parlamentonun denetimine de tabi değildir. Ayrıca, padişahın istediği zaman bakanların görevlerine son verme gibi bir yetkisi de

¹⁸ Şerif MARDİN, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895–1908)*, Ankara, İletişim Yayınları, 2008, s.8

¹⁹ Tanık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2001, s.76 ; Güneş, age, s. 14 ; Bülent TANÖR, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişimleri*, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 133

vardır. Meclisin varlığı da padişaha bağlı idi ve padişah istediği zaman meclisi dağıtabilirdi. Meclis-i Umumi'nin seçimle gelen kanadı olan Heyet-i Mebusan'ın yasama konusundaki rolü de oldukça kısıtlı idi, ayrıca mebusan üyelerinin kanun teklifi için padişah'tan izin alması gerekiyordu. Diğer yandan bir de padişahın kanun tekliflerini mutlak veto yetkisi vardı. Dolayısıyla yasama yetkisinin Heyet-i Ayan'a ve Heyet-i Mebusan'a ait olduğu söylemek oldukça zordur.²⁰

c. Meşrutiyet Dönemi

1876'da Kanuni Esasi'nin ilan edilmesinden sonra yapılan seçimlerle 19 Mart 1877'de açılan Meclis-i Umumi'nin ilk yasama döneminde Mebuslar Meclisi gerçek bir yasama organı gibi hareket etme eğilimine girmiştir.²¹ Bu durumdan rahatsız olan dönemin Padişahı II. Abdulhamid, 28 Haziran 1877'de Meclisi feshetmiştir. Yapılan ikinci seçimlerle Ocak 1878'de ikinci meclis toplanmış, ancak bu meclis de padişahın arzu ettiği üzere hareket etmeyince Meclis, 14 Şubat 1878'de süresiz olarak tatil edilmiştir.²² Böylece padişahın yetkilerini sınırlayabilecek konumda olan tek anayasal organ devreden çıkınca yeniden mutlak monarşiye dönmüştür. Bu dönemden sonra Osmanlı siyasi hayatı çalkantılı bir dönemin içine girmiştir. Ülke içerisinde ve ülke dışında II. Abdulhamid'e karşı gelişen ve gittikçe güçlenen muhalefet, padişahı Kanuni Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak mecburiyetinde bırakmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri sonucu, 24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş ve 1876 Anayasası yürürlüğe konmuştur. Ancak anayasa fiilen yürürlükte değildir. Aralık 1908'de yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası mecliste çoğunluğu elde etmiş ve Meclis-i Umumi yeniden açılmıştır. Bundan sonra gelişen olaylar 31 Mart Vakası'na kadar devam etmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları mevcut padişahı tahtan indirerek, V. Mehmet Reşad'ı tahta geçirmiş, akabinde meşrutiyet rejimini güvence altına almak ve hükümet karşısında meclisin durumunu güçlendirmek için 1909 Ağustos'unda anayasada geniş ve önemli değişikliklere gitmişlerdir.²³

1876 Anayasasında yapılan değişikliklerle parlamenter sistem anlamında önemli adımlar atılmış ve en azından parlamenter sistemin anayasal çerçevesi oluşturulmuştur. 1909 tarihinde 1876 anayasasının 21 maddesi değiştirilmiş, 1 maddesi kaldırılmış ve Anayasaya 3 yeni madde

---

²⁰ Kili, Gözübüyük, **age**, s.33-37

²¹ Kemal KARPAT, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, AFA Yayınları, İstanbul 1996, s.36

²² Aynı yer, Berkes, **age**, 328

²³ Berkes, **a.g.e.**, s.486

eklenmiştir. Bu değişiklikler o kadar önemliydi ki ortaya çıkan yeni anayasal durum bugün genellikle, yeni bir anayasadan söz eder gibi “1909 Anayasası” olarak anılmaktadır.

Diğer yandan Osmanlı siyasi hayatında, Meşrutiyete karşı olanlar, İttihat ve Terakki Fırkası karşıtı partilere katılıyor, halkın dini duygularından da faydalanarak, halkı isyana teşvik ediyorlardı. “31 Mart Olayı” Türk tarihinde rejime karşı yapılan ilk isyan hareketi olarak kabul edilmektedir.²⁴ Bundan sonraki süreç, İttihat ve Terakki’nin topluma tamamıyla hâkim olduğu bir dönemdir. 16 Temmuz 1912’ye kadar bu hâkimiyet devam etmiş ancak Sadrazam Sait Paşa’nın istifasıyla İttihat ve Terakki iktidardan düşmüş ve Kâmil Paşa Kabinesi işbaşına gelmiştir. 31 Mart Olayından sonra muhalefetin işi iyice zorlaşmıştır.

İttihat ve Terakki yönetimi yurt genelinde sıkıyönetim uygulayıp, kimseye göz açtırmış buna karşın İttihat Terakki’nin bu tutumuna tepki olarak faaliyet göstermeye çalışan gruplar da oluşmaya başlamıştır. Mecliste İttihat ve Terakkiye muhalif olan tüm unsurları kapsayacak şekilde geniş tabanlı bir siyasal cephe olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911’de kurulmuştur. Bu tür muhalif oluşumlardan biri de; Osmanlı Demokrat Fırkası’dır. Kurucuları İttihat ve Terakki’nin kurucusu olan İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet’tir.²⁵ İkinci bir fırka, Kasım 1909’da mecliste Arnavut ve Arap mebusların kurdukları “Mutedil Hürriyetperveran Fırkasıdır”. Amaçları geri kalmış olan bölgeleri İl Genel Meclisleri aracılığıyla ilerletmektir. Üçüncü fırka ise, “Ahali Fırkasıdır”. Bu fırkayı, bir araya gelen 20–30 tane Türk uleması kurmuştur. Programlarının arasında, işçi hakları, mebusların temsil edecekleri bölgelerde en az 5 yıl oturması gibi şartlar yer alıyordu.²⁶

1911 başlarında İttihatçılar içerisinde başı Miralay Sadık Bey’in çektiği, yeni Hizip Hareketi başladı. Yeni Hizipçiler tutucu talepler içeren 10 maddelik bir program hazırladılar. Talepleri arasında mebuslarından birinin Nazır olması da vardı. Bu sırada asıl felaket olan Trablusgarp Savaşı başladı. 11 Aralık 1911’e gelindiğinde, İstanbul’da ara seçimler yapıldı. Seçimi 1 oy farkla Hürriyet İtilaf Fırkası kazandı. İttihat Terakki’de bozgun havası esiyordu.²⁷

İttihatçılar meclise nazır sokamayınca meclisi dağıtma yoluna gittiler ve yapılan çalışmalar sonucu 18 Ocak 1912’de meclis dağıtıldı. Genel seçimlere gidildi, İttihat ve Terakki’nin yoğun baskılarından dolayı tarihe “Sopalı Seçimler” olarak geçen seçimlerde

²⁴ Bayram KODAMAN, Mehmet Ali ÜNAL, **Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi (II. Meşrutiyet Olayları)**, T.T.K Yayınları, Ankara, 1996, s.19.

²⁵ Akşin, **age**, s.36

²⁶ Ayşegül Demirden SÜZGEÇ, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)**, Isparta, 2006, s. 15

²⁷ Akşin, **age**, s.38

seçilen 270 mebusan yalnız 6'sı muhaliftir.²⁸ 1912'nin ilk aylarında I. Balkan Savaşı patlak verdi. Avrupalı Devletler, Osmanlı Devleti'nin Edirne'den vazgeçmesini istediler. İşte bu durum karşısında, 23 Ocak 1913 günü İttihatçılar Babı Ali Baskını'nı gerçekleştirdiler. Büyük bir kalabalık halinde Edirne için sloganlar atarak Bab-ı Ali'ye doğru yürüdüler. Enver Paşa'nın başını çektiği olayda Kamil Paşa Hükümeti istifa ettirildi. Bundan sonra Mahmut Şevket Paşa sadarete geçti.²⁹ Çok geçmeden, II. Balkan Savaşı patlak verdi. Balkanların çalkalandığı dönem olan 1917'de Mehmet Reşat ölmüş, son Osmanlı padişahı VI. Mehmet (Vahdettin) tahta çıkmıştır. Devletin iç politikada uğraşmak zorunda kaldığı geçmişten birikerek gelen birçok probleme savaşlar da eklenince, istenilen anayasal düzene ulaşmak mümkün olmamıştır. Devlet hemen arkasından I. Dünya Savaşına katılmıştır. Birden fazla cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, tarihindeki en ağır yenilgisini almış, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak savaştan ayrılmıştır. Ülkenin felakete sürüklendiğini gören Kurmay Nuri Bey Meclis-i Mebusan'da bir açıklama yaparak, ülkenin hiçbir noktasını müdafaa edecek yeterli kuvvetin kalmadığını, bir avuç eşkıyanın bile yurdu kolayca işgal edebileceğini söylemiştir.³⁰

Osmanlı Devletinin son Meclis-i Mebusanı yapılan seçimler sonucunda 12 Ocak 1920'de toplanmıştır. Gizli bir oturumunda 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiş ve 17 Şubat 1920'de de bunu açıklamıştır. 16 Mart 1920 yılında İstanbul'un İtilâf Devletleri'nce işgal edilmesi ve bazı üyelerinin tutuklanması üzerine çalışamaz duruma gelen Meclis çalışmalarına 18 Mart 1920'de ara vermiş, 11 Nisan 1920'de resmen dağıtılmıştır. Böylece Osmanlı Devletine yerleştirilmeye çalışılan parlamenter sistem fiilen ve hukuken sona ermiştir.³¹

Sonuç olarak, parlamenter sistemin tarihi gelişimi incelenirken, Osmanlı'da ancak 1876 yılından sonra parlamenter sistem lehinde gelişmeler olduğunu söylemek mümkündür. Önceki modernleşme hareketlerinin hepsi anayasacılık hareketleriyle ortaya çıkmıştır ve padişahın yetkilerinin kısılması yönünde oluşan bu anayasacılık hareketlerinin çoğu bu amacı gerçekleştirmede başarılı olamamış, sadece padişahın var olan yetkilerini yazılı hale getirmiştir. Bu bakımdan Osmanlı'nın son döneminden cumhuriyet dönemine sağlam bir miras kalmamış ise de, bu faaliyetler en azından parlamenter sistemin temel kavramlarından olan temsil,

²⁸ Abdullah İSLAMOĞLU, **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004, s. 46

²⁹ Şevket Süreyya AYDEMİR, **Enver Paşa**, Remzi Yayınları, 1992, c.II, s.398

³⁰ Ali TÜRKELDİ, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi**, Ankara, 1949, s. 26.

³¹ Güneş, age, s.42

parlamento, muhalefet hatta milli hakimiyet gibi modern siyasi fikirlerin doğup gelişmesini sağlamıştır.

I. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE ANADOLU ve ADANA

A. Mondros Ateşkes Anlaşması ve Anadolu'nun İşgal Süreci

a. Mondros Ateşkes Anlaşması (30 Ekim 1918)

Birinci Dünya Savaşı'ndan İtilaf devletleri galip, Osmanlı Devleti'nin de aralarında bulunduğu İttifak devletleri ise mağlup çıkmışlardı. 3 Temmuz 1918'de V. Mehmet Reşad'ın vefatıyla boşalan saltanat koltuğuna Mehmet Vahdettin oturmuştu.³² Yeni Padişah Vahdettin, bir süre için mevcut Talat Paşa kabinesine dokunmamıştır. Ancak 8 Ekim 1918'de Talat Paşa'nın istifasının ardından hükümet kurma görevi Tevfik Paşaya verilmiş, Tevfik Paşa'nın kabul etmemesi üzerine görev Ahmet İzzet Paşa'ya verilmiştir.³³ 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa hükümeti göreve başlamıştır.³⁴ Yeni hükümet bir ateşkes anlaşması için çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda, Nisan 1916'da Kut-ül Amare'de esir edilen İngiliz General Townshend, aracılık yapması amacıyla 18 Ekim 1918'de İngiltere Akdeniz Filo Komutanı Amiral Calthorpe'a gönderilmiştir. 22 Ekim 1918'de Amiral Calthorpe, Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf göndererek, İngiliz Hükümetince ateşkes şartlarını müzakere etmek için görevlendirildiğini belirtmiştir.³⁵ Ateşkese gönderilecek heyetin seçiminde Vahdettin'in Damat Ferit Paşa'yı göndermek istemesi gibi bazı sorunlar yaşanmıştır. Sonuçta Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında Reşad ve Sadullah Beylerden oluşan bir heyet görevlendirilmiştir.³⁶ Heyet 24 Ekim'de İstanbul'dan ayrılmış, 26 Ekim akşamı Mondros'a ulaşmış, resmi görüşmeler ertesi sabah Agamemnon zırhlısında başlamıştır.³⁷ 5 gün süren görüşmeler 30 Ekim 1918 günü sonuca bağlanmıştır.³⁸ Osmanlı Heyeti, görüşmelere İstanbul Hükümetince belirlenen sekiz direktifle gitmiştir.³⁹ Hükümet, ateşkesin adil şartlar içereceğini bekliyordu. Bu beklentiyi

³² Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Bakanlığı, Yayınları, İstanbul, 1991,c.1,s.2

³³ Lord KINROSS, **Atatürk Bir Milleti Doğuşu**, 12. Baskı, İstanbul, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yay. 1994, s. 159 ; Yılmaz ALTUĞ, **Türk İnkılap Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997, s.32 ; Oğuz AYTEPE Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, **Milli Mücadele Başında Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve Heyeti Temsiliye'nin İç Siyaseti**, Ankara, 1993, s.8 ; Tansel, **age**, c.1, s.5-7

³⁴ Andrew MANGO, **Atatürk**, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000 s. 184 ; Sebahattin SELEK, **Anadolu İhtilali** Kastaş Yayınları, 1987, s.40

³⁵ Gotthard JAECHKE, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1989, s.34 ; Tansel, **age**, s.16 Altuğ, **age**, s.34 ; Andrew MANGO, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004,s.186

³⁶ Tansel, **age**, c.1, s.21

³⁷ Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi (son üç yüz yıl)**, Sabah Kitapları İstanbul,1993,s:381

³⁸ Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, Bilgi Yayınları, 1991, , s.65 ; Paul DUMONT, **Mustafa Kemal, Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 25 Paul Dumont, eserinde; bir çok kaynakta Agamemnon olarak brlirtilen askeri gemi ismini "Superb" olarak belirtmiştir.

³⁹ Mehmet GÖNLÜBOL, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi 9.Baskı, 1997 s.3-6

doğuran temel etken Wilson ilkeleri idi. Ancak İngiliz heyeti daha önceden hazırlanmış taslağı Rauf Bey'in önüne koyduğunda Türk heyetindeki iyimser hava kaybolmuştur. Ayrıca Calthorpe bu taslağın tartışmaya bile açılmayacağını görüşme boyunca yinelemiştir.⁴⁰ ABD Başkanı Wilson, 14 maddeden oluşan ve "On Dört Nokta" olarak adlandırılan ilkelerinin 12. maddesinde "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarının egemenliği sağlanırken, egemenliği altında tuttuğu diğer uluslara özerklik tanınması ve boğazlarda tüm ulusların gemilerine serbesti tanınmasını" ifade etmiştir. Bahsolunan madde incelendiğinde 3 kısımda analiz edilebileceği açıktır. Sadece "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarının egemenliğini sağlanması" ibaresi Mondros'a katılan Türk Hükümetinin iyimserliğinin esin kaynağı iken, madde metninde takiben gelen "Egemenliği altında tuttuğu diğer uluslara özerklik tanınması" ibaresi ise günümüz Türkiye'sinin bile başını ağrıtan sonuçlara temel teşkil etmiştir. Netice itibarıyla Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'te girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918'de çıkmıştır.⁴¹ 24 maddeden oluşan anlaşma metni çok ağır maddelerden oluşmuş olup, Osmanlı Devleti için yok edici niteliktedir. Ateşkesin 7. maddesine göre İtilaf Devletlerine, Osmanlı Devleti'nin topraklarında herhangi bir yeri, güvenliklerini tehdit edici bir durum tespit ettiklerinde işgal etme hakkı veriyordu. 24. maddede belirtilen altı ilde⁴² karışıklık çıkması durumunda İtilaf Devletleri'ne işgal hakkı verilmiştir. Yine ateşkes çerçevesinde Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti öngörülmüştür. 5. maddede iç güvenlik ve sınır koruma dışında görev yapan tüm Osmanlı askerlerinin terhis edilmesi yer almıştır. Ayrıca, anlaşma gereği İstanbul ve Çanakkale Boğazları İtilaf Devletleri donanmalarına açılıyordu. Ateşkes doğrultusunda; telsiz, telefon ve telgraf hatları İtilaf Devletleri subayları tarafından kontrol edilecek, bütün demiryolları bu devletlerin kontrolünde olacaktı. Toros tünellerinin İtilaf kuvvetlerince işgal edilecek olması ve Türk kuvvetlerinin Kilikya'yı boşaltmasına ilişkin maddeler tezimizde incelenen bölgeyi de ilgilendirmesi açısından bizim için özel bir önem teşkil etmektedir. Diğer yandan "Kilikya"nın da, Toros Tünelleri'nin de sınırları tam olarak belli değildi.⁴³ İtilaf Devletleri'nin ateşkes metninde muğlak ifadeler kullanmaları, daha sonra madde hükümlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemelerinin sonucudur. Özellikle İngilizler; Mezopotamya, Boğazlar bölgesi gibi,

⁴⁰ Turan, **1.Kitap**, s.65 ; Tansel, **age**, s.23-25

⁴¹ Palmer, **age**, s:381 ; Sina AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınları,1976, s.18 Gönübol, **age**, s.3 ; Utkan KOCATÜRK, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, 1988, s.25 ; Ali Fuat TÜRKELDİ, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, s.27 Bayur, **age**, s.719 ; Jaeschke, **age**, s.1

⁴² "**Vilâyet-i Sitte**" tabir edilen altı il: Elazığ, Van, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Sivas illeridir. Geniş bilgi için Bkz. Bekir Sıtkı BAYKAL, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, Ankara, 1969, s.7-10 ; Tansel, **age**, s.30

⁴³ Gönübol, **age**, s.5 ; Türkgeldi, **age**, s.65 ; Sebhattin SELEK, **Anadolu İhtilali**,Kastay Yayınları, 1987 s. 73 Tansel, **age**, s.38

sınırları kesin olmayan coğrafi bölge isimlerini kullanmışlar, bu sayede işgal bölgelerini istedikleri kadar genişletmeyi düşünmüşlerdir. Ateşkes Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerince denetim altına alınmış, hükümlanlık haklarına ise neredeyse tamamen el konulmuştur.

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Meclis-i Mebusan'ın gizli oturumunda yaptığı konuşma ile anlaşmanın çokta kötü olmadığını savunarak, oybirliğiyle onaylanmasını sağlamıştır. 2 Kasım 1918'de bütün vilâyetlere, mutasarrıflıklara ve kolordu komutanlarına gönderilen genelge ile; “etnik gruplar arasında uyum ve kardeşliği tesis etmek ve huzurun devamını sağlamak” konusuna vurgu yapılmıştır. Sadrazam, mütareke'nin Türkler lehinde olduğunu düşünmekte, dahası Tasvir-i Efkar gazetesine verdiği bir demeçte mütareke koşullarının Bulgaristan'a uygulanan şartlardan daha hafif olduğunu, gerek İstanbul'un, gerekse de diğer Türk topraklarının işgalinin istenmediğini belirtmiştir.⁴⁴ Mütarekeyi imzalayan Rauf Bey, İstanbul'a döndüğünde bir muhabire “Sizi temin ederim, İstanbul'umuza tek bir düşman askeri girmeyecektir.” demiştir.⁴⁵

Rauf Bey ayrıca basına şu şekilde birde demeç vermiştir: “Mütarekeyi akde memuren İstanbul'dan hareket ederken, bugünkü gibi iftihar ve sevinçle avdet edeceğimi tasavvur etmiyordum. İngiliz mütareke murahhaslarının bize karşı gösterdikleri hüsn-ü kabul ümidin fevkinde olmuştur. Müzakeratımız gayet samimi ve son derece açık bir lisanla cereyan etmiş ve suitefehhümü mucip olacak hiçbir hal ve harekete meydan verilmemiştir. Akdeylediğimiz mütareke neticesinde Devletimizin istiklâli, saltanatımızın hukuku tamamiyle kurtarılmıştır. Bu mütareke, galip ile mağlûp arasında münakit bir mütareke değil, belki hal-i harbden çıkmak isteyen mütevazın iki kuvvet beyninde akdolunabilecek bir tatil-i muhasemat mahiyetindedir.”⁴⁶

Yeni Gün Gazatesinin muhabirlerinden birinin “ Sizi bu derece memnun eden esbap nedir? ” şeklinde bir sorusuna cevaben Rauf Bey; “Evvelen İngilizlerin, Türklüğün imhasını istihdaf etmeyeceklerini anladım. Saniyen, memleketimizin zannedildiğine muhalif olarak işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki, İstanbulumuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tabii birkaç zabıt şurada burada görülebilecektir. Bundan başka tersanelerimiz de işgal olunmayacaktır. İngiliz ve Fransızlar bunlardan yalnız tamir vesaire gibi hususat için istifade edeceklerdir. Size tekrar ediyorum ki, İngilizler bize fevkalâde bir hüsn-ü muamele ibraz eylemişlerdir. O kadar ki, askerimizin ne miktarının terhisi lazım geleceğinin tayini

⁴⁴ Salahi SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.8

⁴⁵ Margaret MACMILLAN, **Paris 1919**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003, s.57

⁴⁶ Sonyel, *age*, s.9

hakkını bize terkeylemişlerdir. Evet, yaptığımız mütareke ümidimizin fevkindedir. İstiklâl-i devlet, hukuk-u saltanat, izzeti- nefsi-i millet tamamen kurtulmuştur. Yalnız şurası mühimdir ki, memleketimizde asayiş muhafaza etmeliyiz. Aksi takdirde her şeyi kaybetmek tehlikesi vardır.”⁴⁷ şeklinde görüş bildirmiştir. Diğer yandan Rauf Bey, İngilizler’in Osmanlı Devletini yaşatma fikrine sahip olduklarına inandığını bu meyanda da Adana’nın işgal edilmeyeceğini de sözlerine eklemiştir.⁴⁸

b. Mondros Ateşkes Anlaşması’nın Uygulanması

Ateşkes maddelerinin Osmanlı topraklarında uygulanmaya başlanmasından 3 gün sonra, bir barış anlaşmasının imzalanması bile beklenmeden, işgal hareketleri başlamıştır.⁴⁹ 3 Kasım 1918’de İngilizler Musul’u ardından 12 Kasım’da İskenderun’u işgal ederken⁵⁰, 9 Kasım’da Fransızlar da Çukurova ve Toros tünellerini ele geçirdiler.⁵¹ 6 Kasım’da başlayan Çanakkale Boğazı işgali 12 Kasım’a kadar tamamlanmıştır. 7 Kasım 1918’de, İstanbul’a Basra isimli Osmanlı torpidosu ile İngiliz subayları gelmiştir.⁵²

Tezimizin Giriş bölümünde anlatıldığı gibi İtilaf Devletleri aralarında imzaladıkları bir dizi gizli anlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşmışlardır. Bu anlaşmalar süresince paylaşım sorunları yaşanmıştır. Neticede Mondros Ateşkesi çerçevesinde İngilizler; Musul, İskenderun, Antakya, Batum, Kilis, Ankara İstasyonu, Antep, Cerablus, Haydarpaşa İstasyonu, Konya İstasyonu, Maraş, Bilecik, Samsun, Urfa, Merzifon ve Karsı, Fransızlar; Dört Yol, Mersin, Adana, Pozantı, Doğu Demiryolları, Çiftehane, Akköprü, Afyon İstasyonunu, İtalyanlar; Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum, Marmaris, Akşehir, Afyon, Malkara ve Burdur’u, Yunanlar ise; Uzunköprü-Hadımköy Demiryolunu ve İzmir’i işgal etmişlerdir. Ayrıca Çanakkale Boğazını ve Kasaba-Aydın Demiryolunu Fransızlar ve İngilizler birlikte işgal etmişlerdir.⁵³ 13 Kasım 1918’de İtilaf Devletleri donanması İstanbul sularına demirlemiştir.⁵⁴ Savaş gemileri, toplarını Dolmabahçe Sarayı’na doğrultarak, işgalin psikolojik ayağını tesis etmiştir.

---

⁴⁷ Sonyel, *age*, s.10

⁴⁸ Alev Coşkun, **Kuvayı Milliye’nin Kuruluşu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2005, s.42

⁴⁹ Tansel, *age*, s.45 ; Turan, **1.Kitap**, s.70

⁵⁰ Aytepe, *agt*, s. 14

⁵¹ Tansel, *age*, c.1, s.45 ; Abdurrahman MELEK, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991, s.2

⁵² Tansel, *age*, c.1, s.57 ; Andrew MANGO, **Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu**, s.189

⁵³ Doğu ERGİL, **Milli Mücadele’nin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s.42 ; Kurat, *age*, 37 Turan, **1.Kitap**, s.71

⁵⁴ Utkan KOCATÜRK, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara 1988, s.7 Jaeschke, *age*, s.2 ; Ergil, *age*, s.42

Fransızlar, çoğu Ermenilerden oluşan 400 kişilik bir kuvvetle 11 Aralık 1918’de Dörtyol’a , 17 Aralık 1918’de 500 kişilik bir birlikle Mersin’e girdi. Bu tarihten itibaren de Adana - Tarsus hattı güneyinde rastlanacak Türk ordusu mensuplarının tutuklanacağı açıklandı. 21 Aralık 1918 tarihinde Adana işgale uğradı.⁵⁵ İngilizler ateşkes çerçevesinde anlaştıkları biçimde Urfa, Antep ve Maraş illerini işgal etmişler ancak 15 Eylül 1919’da bu bölgeleri Fransızlara bırakmışlardır.⁵⁶

Ateşkesin 11. maddesinde düzenlendiği üzere Kars, Ardahan ve Batum’dan oluşan 3 şehir (Elviye-i Selase) Osmanlı toprağı olarak kalacaktı ancak 24 Aralık 1918’de İngilizler, Batum’u işgal ettiler.⁵⁷

c. Mondros Ateşkes Anlaşmasına Tepkiler

İzmir’in işgali ile başlayıp hızla devam eden işgaller, işgal bölgelerinde yaşayan halkta direnme, diğer bölgelerde yaşayan halkta ise nefret duyguları uyandırmıştır. İşgaller karşısında bazı teşkilatlanmalar belirginleşmeye başlamıştır. Anadolu’nun dört bir yanında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, teşkilatlanma içerisine girdiler. Bu cemiyetler bireysel değil ulusal niteliktedir. Eylem planlarını yaşama geçirmede fertler değil cemiyet esastır. Ayrıca cemiyetler, milli devlet anlayışını şekillendirmeye çalışan milliyetçi karakterli oluşumlardır.⁵⁸ Diğer yandan cemiyetlerin kurulmasında ABD Başkanı Wilson’un 14 ilkesi de temel teşkil etmiştir.⁵⁹

İşgalden sonra kurulan ilk cemiyet “Trakya-Paşaeli Heyet-i Osmaniye” olmuştur. Cemiyet, 30 Kasım 1918’de, Edirne’de, Trakya Bölgesinde muhtemel Yunan işgalini önlemek amacıyla kuruldu.⁶⁰ Cemiyet, Lüleburgaz ve Edirne’de iki ayrı kongre düzenlemiştir. Ardından Cemiyet, Heyet-i Temsiliye’nin isteğı üzerine adını “Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olarak değiştirmiş ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin bir birimi haline gelmiştir. İzmir’de “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti” kurulmuştur. Cemiyet, vatanın ve milletin maddi ve manevi her açıdan yükseltilmesini, Türk milletinin haklılığını dünya kamuoyuna ikna edici bir üslupta ilan edilmesini amaç edinmiştir.⁶¹ “İstihlas-ı

⁵⁵ İzzet ÖZTOPRAK, “Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları” ATAM Dergisi , Sayı 22, Cilt: VIII, Kasım 1991

⁵⁶ Tansel, *age*, s.50-67 ; Kocatürk, *age*, s.94

⁵⁷ Tansel, *age*, c.1, s.52

⁵⁸ Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 473

⁵⁹ Salahi SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK. Yayınları, s.5

⁶⁰ Atatürk, *Nutuk*, s.2 ; Zekai GÜNER, *Trakya Paşaeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti*, Ankara, 1998, s.11 ; Jaeschke, *age*, s.2 ; Tansel, *age*, s.145

⁶¹ Mustafa ALBAYRAK, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, ATAM Yayınları, Ankara, 1998, s. 44

Vatan Cemiyeti” Manisa’da kurulmuş, Ege bölgesindeki direnişi örgütlenme amaçlı bir cemiyettir. Cemiyet, 19 Mart Kongresi’nde İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetine katılmıştır.⁶² 4 Aralık 1918 tarihinde merkezi İstanbul olmak üzere “Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti” isimli bir dernek kurulmuştur. Dernek faaliyetleri çerçevesinde Türkçe yayınlanacak Hadisat ve Fransızca yayınlanacak La Pays (Vatan) isimli iki gazete çıkarma amaçlanmıştır.⁶³ Fakat kısa bir süre sonra, Ermenilere verilmek istenen illerin kurtarılması için ortaya konması gereken mücadelenin önceliği gazetelerin yayınlanmasını engellemiştir.⁶⁴ “Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti” 12 Şubat 1919’da bölgede Rum taleplerine karşı koymak amacıyla kuruldu.⁶⁵ Derneğin kuruluşunda İstikbal Gazetesinin etkisi büyük olmuştur. Ardından dernek Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin şubesine dönüşmüştür.⁶⁶

Müdafaa-i Hukuk sürecinde kurulan önemli derneklerden biride 29 Kasım 1918’de kurulan Milli Kongre Cemiyetidir. Milli Talim ve Terbiye Derneği’nde yapılan kuruluş toplantısına; Teceddüt Partisi, Türk Ocağı, Edebiyat Fakültesi, Kadınları Çalıştırma gibi bir çok kurum ve kuruluşlar ikişer temsilciyle katılmışlardır.⁶⁷ Dernek, Rumların, İstanbul teşkilatlanmasını engellemek amacıyla kurulmuş, bu doğrultuda iç ve dış kamuoyunda işgalin ve uygulamalarının olumsuz yansımalarının gözler önüne serilmesi hedeflenmiştir. Son Mebusan Meclisi’nde, Misak-ı Milli’nin kabul edilmesinde, fikri bağlamda derneğin önemli etkisi olmuştur.⁶⁸

Diğer yandan tezimizde özel önem taşıyan Kilikyalılar Cemiyeti, 21 Aralık 1918’de İstanbul’da kurulmuştur. Faaliyet alanı olarak; Adana, Hatay, Maraş ve Antep belirlenmiştir.⁶⁹ Ayan Meclisi Başkanı Rıfat’ın başkanı olduğu derneğin üyeliklerine; Eski Hariciye Nazırı Nabi, Nafia Nazırı Ali Münif, Ali Cenani, ve eski elçilerden Rüstem Beyler seçilmişlerdir.⁷⁰ Dernek faaliyet bölgesinde arzulandığı gibi örgütlenememiştir. Bunda dernek yöneticilerinin büyük çoğunluğunun İtilaf Devletlerince tutuklanması da etkili olmuştur. Cemal Paşa, II. Ordu müfettişi sıfatıyla derneğin Kilikyada ki etkinliğini artırmak amaçlı girişimlerde bulunsa da

---

⁶² Albayrak, **age**, s. 52

⁶³ Atatürk, **Nutuk**, s.4 ; Tansel, **age**, s.142

⁶⁴ Turan, **1.Kitap**, s.127

⁶⁵ Atatürk, **Nutuk**, s.4 ; Tansel, **age**, s.144

⁶⁶ Yücel ÖZKAYA, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Cemiyetler”, **ATAM Dergisi** Sayı:10 s. 141-142

⁶⁷ Selek, **age**, s.93 ; Dumont, **age**, s.36-37 ; Turan, **1.Kitap**, s.131 ; Tansel, **age**, s.149-150

⁶⁸ Tunaya, **age**, s. 417

⁶⁹ Öztoprak, **agm**, s.89

⁷⁰ Bayram SAKALLI **Milli Mücadele’nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**, İz Yayınları, İstanbul 1997, s. 220 ; Turan, **1.Kitap**, s.128

başarılı olduğu söylenemez.⁷¹ Sivas Kongresi sonrası Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin ihdasıyla dernek faaliyetlerine son verilmiştir.⁷²

B. Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı ve Faaliyetleri

a. Mustafa Kemal'in Görevlendirilmesi ve Faaliyetleri

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması üzerine İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, kurtuluş ışığını Anadolu'da görüyor, Anadolu'ya geçmek için yöntemler geliştiriyordu.⁷³ Bu esnada Karadeniz'de Rum çetelerince asayiş bozulmaktaydı. Bölgede yaşayan Türklerinde Rum çetelerine karşı örgütlenmeye başlamaları, işgal kuvvetlerinin telaşa kapılmasına yol açmıştır. Samsun'a çıkarılan İngiliz birliği bölgeye hakim olamamaktadır. İşgal kuvvetlerinin baskısı sonucu İstanbul Hükümeti bölgeye asayişi sağlamak amacıyla olağanüstü yetkilerle donatılmış bir yetkilinin gönderilmesini kararı almıştır. Ordu içindeki ağırlığı ve sevilmesi, savaş esnasında siyasete bulaşmaması ve İttihatçılara uzak durması gibi sebepler dolayısıyla bu işe en uygun isim Mustafa Kemal olmuştur. Neticede, Mustafa Kemal Paşa IX. Ordu Müfettişliğine tayin edilmiştir.⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa, dönemin Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile görevinin içeriği hakkında görüşmüş, ardından Bahriye Nazırı Avni Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Beyle ve Nişantaşı'ndaki evinde Sadrazam Damat Ferit ile görüşmüştür.⁷⁵

IX. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri yalnızca askeri değil aynı zamanda mülki yetkileri de içermektedir.⁷⁶ Refet (Bele) Bey'in Canik (Samsun) Mutasarrıflığına atanması mülki yetki kullanımı için somut bir örnek teşkil etmektedir.⁷⁷

16 Mayıs 1919 günü İstanbul'dan yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki 18 kişilik heyet, 19 Mayıs pazartesi günü Samsun iskelesine çıkmışlardır.⁷⁸ Coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanan Mustafa Kemal Paşa ve heyet ikametleri için tesis edilen yerde bir müddet dinlenip belediye binasına geçilmiştir. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi isimlerle temasa geçmiştir.⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa ilk görüşmeler neticesinde Harbiye Nezareti'ne 20 Mayıs tarihli bir rapor göndermiştir.⁸⁰ Hemen

⁷¹ Özkaya, **agm**, s. 143-144

⁷² Kemal ARIBURNU, **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, ATAM Yayınları, Ankara, 1997, s.64 ; Hamza EROĞLU, **Türk İnkılap Tarihi**, 1990, s.100

⁷³ Arıburnu, **age**, s.11- 22 ; Aytepe, **agt**, s.20 ; Mumcu, **age**, s.31

⁷⁴ Jaeschke, **age**, s. 28 Selek, **age**, s.221 ; Arıburnu, **age**, s.2 ; Tansel, **age**, c.1, s.228-230

⁷⁵ Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam**, Remzi Yayınları, c.I, s.377 ; Arıburnu, **age**, s.13 Jaeschke, **age**, s.30

⁷⁶ Atatürk, **age**, s.12 ; Arıburnu, **age**, s.18, Selek, **age**, s. 222

⁷⁷ Cenik, **age**, s. 25 ; Arıburnu, **age**, s.24

⁷⁸ Jaeschke, **age**, s. 32-34 ; Aydemir, **age**, c.I, s.389 ; Tansel, **age**, c.1, s.236

⁷⁹ Atatürk, **Nutuk**, s.21 ; Kocatürk, **age**, s.45

⁸⁰ Jaeschke, **age**, s.34-35 ; Arıburnu, **age**, s.23 ; Tansel, **age**, c.1, s.237

ardından 22 Mayıs tarihli raporda; Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığı, İzmir'in Türkler için önemli vilayetlerden biri olduğu, hiçbir yabancı'nın memleketimizi işgal etmesine razı olunamayacağını, askeri kuvvetle yapılan bu işgalin geçici olduğu bildirilmiştir. Bu rapor, milli egemenlik ve kurtuluş düşüncelerinin ilk filizleri kabul edilebilir.⁸¹ Filizlenen milli egemenlik ve milli kurtuluş mücadelesinin, milletin sinesinden verileceğine inanan Mustafa Kemal Paşa, halkla yakın temasa geçmek amacıyla 25 Mayıs'ta Havza'ya doğru hareket etmiştir. Mustafa Kemal, Havza'dan Sultan Vahdettin'e çektiği bir telgrafta milletin duygu ve düşüncelerine yer vermiş ve bağımsızlığa kadar mücadeleye devam edeceğini belirtmiştir.⁸² 28 Mayıs'ta valilere, bazı kolordulara ve milli teşkilatlara bir genelge gönderilmiştir. Bu genelgede; milletin içinde bulunduğu durum özetlenmiş, vatan ve milli bütünlüğün korunmasının ve işgallerin mitingler yapmak suretiyle protesto edilmesinin gerekliliği belirtilmiştir.⁸³

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri İngilizleri rahatsız etmiştir. Bu bağlamda, İngiliz General Milne, Harbiye Nezaretine lağvedilen bir orduya neden bir müfettişin atandığını sormuş, ardından da Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağırılması gerektiğini bildiren yazısını yollamıştır.⁸⁴ Amiral Calthorpe, 8 Haziran tarihinde, Hariciye Nezaretine "Samsun Sancağında endişe verici hadiselerin yaşandığını başta Mustafa Kemal olmak üzere bazı kişilerin hadise çıkarmaya çalıştıklarını" belirten bir nota vermiştir.⁸⁵ 8 Haziran'da Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırmıştır.⁸⁶

b. Milli Kongreler

12 Haziran'a kadar Havza'da çalışmalarını sürdüren Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziran günü Amasya'ya hareket etmiştir.⁸⁷ Burada Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Refet Bey gibi isimlerle yapılan çalışmalar neticesinde 21-22 Haziran 1919 tarihlerinde Amasya Genelgesi hazırlanmıştır. Bu genelge, bir çok tarihçi tarafından "ihtilal beyannamesi" olarak addedilmiştir.⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa, Edirne'de I. Ordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya

⁸¹ Afet İNAN, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK. Yayınları, Ankara, 1991, s.26 ; Jaeschke, **age**, s.36 ; Tansel, **age**, c.1, s.238

⁸² Naşit ULUĞ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 64 ; Arıburnu, **age**, s.24 ; Jaeschke, **age**, s.37

⁸³ Jaeschke, **age**, s. 37 ; İnan, **age**, s. 27 ; Tansel, **age**, c.1, s.242-253

⁸⁴ Mango, **age**, s.218

⁸⁵ Arıburnu, **age**, s.26 ; Tansel, **age**, c.2, s.3 ; Mango, **age**, s.222

⁸⁶ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu:62, Ankara,2003, s.29 ; Jaeschke, **age**, s.41 Kocatürk, **age**, s.53 ; Tansel, **age**, c.2, s.4

⁸⁷ Jaeschke, **age**, s. 43 ; Kocatürk , **age**, s.55 ; Arıburnu, **age**, s.27 ; Tansel, **age**, c.2, s.8

⁸⁸ Jaeschke, **age**, s. 44-45 ; Arıburnu, **age**, s. 28-30 ; Mumcu, **age**, s. 34

gönderdiği 18 Haziran tarihli telgrafında; Amasya Genelgesi'nde belirtilen temel karakteristik nitelikleri belirtmiştir.⁸⁹ Genelgede; Ulusun bağımsızlığının tehlikede olduğu ve Osmanlı Hükümetinin bu tehlikeyi önleyecek yeteneğinin olmadığı vurgulanmış, Sivas'ta ulusal bir kongrenin toplanmasının gerekliliği belirtilmiştir. Kongrenin, ileride kurulacak devletin çekirdeğini teşkil etmesi açısından, karar önemli bir adımdır. Diğer yandan, genelgede alınan kararların uygulanmasında ordunun yetkilendirilmesi ve ordunun da görevi ifadaki yeteneği önemli bir olgudur.⁹⁰ Genelge sonrası, kararlar Anadolu'nun her köşesine bildirilmiştir. Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden ciddi rahatsızlık duymuş, barış görüşmelerinde galip devletlerce olumsuz bir argüman olarak öne sürüleceği düşüncesiyle, 23 Haziran günü tüm vilayetlere, Mustafa Kemal'in görevden alınması kararını göndermiştir.⁹¹

7/8 Temmuz 1919 gecesi görevden alındığı buyruğunu alan Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, hem müfettişlik görevinden hem de askerlikten ayrıldığını bildirdi.⁹² Erzurum Kongresi çalışmalarının yapıldığı böylesi önemli bir süreçte verilen bu karar Türk Devrimi'nin kritik eşiklerinden biridir. Bu olayın ardından XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın, Mustafa Kemal'e Kolordusu ile birlikte emrinde olduğunu bildirmesi yüreklere su serpmiştir. Bu gelişme, Mustafa Kemal'in rütbelere münazzah kişisel karizma inşasının önemli bir basamağı ve aynı zamanda ispatıdır.

23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi toplanmıştır. 54 temsilcinin katıldığı kongrede⁹³ (Mazhar Müfit Kansu sayıyı 57 olarak ifade eder. Diğer yandan Kemal Arıburnu ise sayıyı 56 olarak belirtmiştir.)⁹⁴ Kongre'ye, Elaziz, Mardin ve Diyarbakir temsilcileri, valilerinin engellemesi sonucu katılamamışlardır. Başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı ve 14 gün süren Kongre'de; "Ulusal sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu, bu bütün içinde bulunan illerin yabancı işgaline karşı ulusal bir dirençle savunulacağı, Doğu illerinin ve bütün vatanın bağımsızlığı İstanbul Hükümetince sağlanamazsa, bağımsızlık için yeni bir hükümetin kurulacağı, Hristiyan halklara siyasal egemenlik ve ayrıcalıklar tanınamayacağı, manda ve himayenin kabul edilemeyeceği ve İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın derhal toplanması" hususlarında kararlar alınmıştır.⁹⁵ Sonuçta Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki ulusal kuruluşlar

⁸⁹ Atatürk, **Nutuk**, s.25 ; Dumont, **age**, s.47 ; Jaeschke, **age**, s. 43 ; Arıburnu, **age**, s.29 ; Tansel, **age**, c.2, s.10

⁹⁰ Mumcu, **age**, s.36 ; Arıburnu, **age**, s.30-32

⁹¹ Tansel, **age**, c.2, s.12 ; Jaeschke, **age**, s.45

⁹² Dumont, **age**, s.49-51 ; Jaeschke, **age**, s. 49 ; Arıburnu, **age**, s.37 ; Mumcu, **age**, s. 37 ; Tansel, **age**, c.2, s.38

⁹³ Mahmut GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968, s.179-181 ; Jaeschke, **age**, s. 53 ; Selek,**age**, s. 222 Arıburnu, **age**, s.37

⁹⁴ Mazhar Müfit KANSU, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c.I, s.80 ; Arıburnu, **age**, s.39

⁹⁵ Arıburnu, **age**, s.52 ; Mumcu, **age**, s.39

birleştirildi. Kongrede, bir nizamname belirlenmiş ve alınan kararların tatbiki amacıyla Mustafa Kemal'in başkanlığında Heyet-i Temsiliye seçilmiştir.⁹⁶

Damat Ferit Hükümeti, bu girişimi “ayaklanma” olarak nitelemiş ve ayaklanmanın önderleri sayılan Mustafa Kemal ve Rauf Bey başta olmak üzere diğer öncü kişilerin tevkif edilip İstanbul'a gönderilmesini içeren emri, askeri ve mülki yöneticilere göndermiştir.⁹⁷

Resmi görevlerini bırakan Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla 29 Ağustos günü Erzurum'dan ayrılmış, 2 Eylül'de Sivas'a varmıştır. Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 tarihinde saat 15:00'te Sivas Lisesi binasında toplandı.⁹⁸ Kongrede 38 delege yer aldı. (Arıburnu sayıyı 33 olarak belirtmiştir.)⁹⁹ Doğu illerini temsil görevini Heyet-i Temsiliye üstlendi. Kongrenin ilk günleri sıkıntılı başladı. Kongreye başkan seçimi konusunda sorunlar yaşandı ise de Mustafa Kemal Paşa; Nutuk'a göre, üç kişinin çekimser yada aleyhte oy kullanmasına¹⁰⁰ ve Kongre tutanaklarına göre ise oy birliğiyle kongre başkanlığına seçilmiştir.

Kongrede tartışılan en önemli konu “Manda sorunu” olmuştur.¹⁰¹ Bazı delegeler Amerikan mandasının kabulünün en uygun çözüm yolu olduğunu iddia ettiler. Bu talebi dillendiren İsmail Hami (Danişmend), Refet (Bele) Bey ve Kara Vasıf gibi isimlerin iddialarının temelinde yatan düşünce; İngiliz sömürgesinde olmaktansa Amerikalıların koruyuculuğu altında olmaktır. Manda kavramını tam olarak bilemedikleri için böylesi yanlış bir tutum içerisine girmişlerdir. Konu üzerinde uzun tartışmalardan sonra Amerikan Senato Başkanlığına barış için yardımcı olunmasını içeren birde mektup yollandı.¹⁰²

11 Eylül 1919 günü çalışmaları tamamlanan Kongrede; Mondros'la belirlenen sınırlar içerisinde vatanın bir bütün olduğu ve bölünemeyeceği, vatanın bütünlüğünün, hilafet ve saltanatın güvenliğinin temini için ulusal kuvvetlerin ve ulusal egemenliğin üstün kılınmasının şart olduğu, Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanmasının gerekliliği ve ulusal direncin tesisi maksadıyla işgale karşı kurulan tüm derneklerin “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirilmesi gibi milli mücadelenin seyrini belirleyen önemli kararlar alınmıştır.¹⁰³ Kongre Beyannamesi ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul'a bildirilmiştir.¹⁰⁴ Alınan kararları uygulamak üzere Mustafa Kemal'in

⁹⁶ Cevad DURSUNOĞLU, **Milli Mücadele'de Erzurum**, Kaynak Yayınları, s.113 ; Arıburnu, **age**, s.55

⁹⁷ Akşin, **age**, c.1, s.465 ; Dumont, **age**, s.54 ; Mumcu, **age**, s.40

⁹⁸ Uluğ İGDEMİR, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK. Yayınları, Ankara, 1999 s.2 ; Arıburnu, **age**, s.69 Tansel, **age**, c.2, s.95

⁹⁹ Jaeschke, **age**, s.60-62 ; Dursunoğlu, **age**, s.67 ; Arıburnu, **age**, s.70

¹⁰⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.60 ; Mumcu, **age**, s.41

¹⁰¹ Dumont, **age**, s.57-58 ; Arıburnu, **age**, s.105 ; Tansel, **age**, c.2, s.98

¹⁰² Arıburnu, **age**, s.105-126 ; Mumcu, **age**, s.42 ; Tansel, **age**, c.2, s.103 ; Mango, **age**, s.242

¹⁰³ Kansu, **age**, c.I, s.235 ; Mumcu, **age**, s.42 ; Arıburnu, **age**, s.87 ; Tansel, **age**, c.2, s.103

¹⁰⁴ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s.83

başkanlığında bir “Heyet-i Temsiliye” seçilmiştir. Sivas Kongresi’nin siyasi yansıması sonucu Damat Ferit Kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁵ Yeni kabine, Anadolu’ya daha yakın bir isim olan Ali Rıza Paşa tarafından kurulmuştur. Bu gelişme Anadolu Hareketi’nin önemli bir kazanımıdır.¹⁰⁶

Tüm bu gelişmeler, hem işgal kuvvetlerinin hem de İstanbul’un, Anadolu’da başlatılan direncin üç beş çapulcunun başını çektiği bir ayaklanma olmadığını anlamalarını sağladı. İstanbul Hükümeti; Bahriye Nazırı Salih Paşa’yı, Mustafa Kemal ile görüşmesi için Amasya’ya gönderdi. Salih Paşa ve Mustafa Kemal arasında Amasya Görüşmeleri 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde gerçekleştirildi.¹⁰⁷ Amasya Görüşmeleri kapsamında İstanbul Hükümeti Sivas Kongresi’nde alınan kararları tanıdığını kabul etmiştir.¹⁰⁸ Anadolu Harekatının tanınması anlamına gelen Amasya Görüşmeleri milli mücadelenin kritik eşiklerinden biridir.

Heyet-i Temsiliye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatının ve misyonunun yurt geneline yaygınlaştırılması, Ege’de başlayan milli direncin denetim altına alınıp tek elden yönetilmesi, Güney de Fransızlara karşı verilecek mücadelenin yönteminin belirlenmesi gibi konuların çözümü için harekete geçti. Şüphesiz en önemli konu Meclis-i Mebusan’ın toplanması ve öncesinde yapılması gerekli seçim idi. Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye, 27 Aralık 1919’da Ankara’ya geldi. Ankara; Erzurum, Sivas, Amasya gibi illerden daha batıda olması ve demiryollarının üzerinde olması gibi sebeplerden dolayı tercih edilmişti. Ankara’da yapılan çalışmalar neticesinde; Meclis-i Mebusan’da “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk” grubunun kurulması kararlaştırıldı. 12 Ocak 1920’de Meclis-i Mebusan toplandı. Ankara’da kararlaştırıldığı üzere aynı isimde olmasa da “Felah-ı Vatan” adında bir grup kuruldu. Bu süreçte Mustafa Kemal belirlenen yöntemin uygulanmasındaki sıkıntılar yüzünden zor günler geçirdi. Ancak neticede Mustafa Kemal’in düşünceleri ile şekillenen Misak-ı Milli kararları kabul edildi.¹⁰⁹ Misak-ı Milli’ye göre; Mondros’a göre belirlenen sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı, Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse halk oylamasına gidilebileceği, azınlık haklarının, Misak-ı Milli dışında kalmış eski topraklardaki Müslüman halkla, karşılıklılık esasına göre düzenleneceği, ekonomik ve siyasi gelişmeyi engelleyici kısıtların tanınmayacağı ve borçların ödenme biçiminin bu esasa göre belirlenmesi gibi konular vurgulanmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁵ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s.92

¹⁰⁶ Arıburnu, **age**, s.100 ; Mumcu, **age**, s.43 ; Tansel, **age**, c.2, s.143 ; Mango, **age**, s.248

¹⁰⁷ Jaeschke, **age**, s. 72 ; Kansu, **age**, c.II, s.337 ; Arıburnu, **age**, s.101-102 ; Tansel, **age**, c.2, s.146

¹⁰⁸ Hamza EROĞLU, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, 1990 , s.132 ; Atatürk, **Nutuk**, s.182 ; Gönülöbol, **age**, s.15 ; Tansel, **age**, c.2, s.150

¹⁰⁹ Jaeschke, **age**, s.85-86 ; Tansel, **age**, c.1, s.21 ; Dumont, **age**, s. 65

¹¹⁰ Mumcu, **age**, s.47

Bu gelişme işgal kuvvetlerinin sabrını taşıran son damla oldu. 16 Mart 1920 günü İstanbul işgal kuvvetlerince resmen işgal edildi. 18 Mart'ta son kez toplanan meclis 11 Nisan'da Vahdettin'in kararıyla kapatıldı. İngilizler, tehlikeli gördükleri bazı kişileri ve milletvekillerini tutuklayıp Malta Adası'na sürmüşlerdi.¹¹¹ Anadolu Harekatına yakınlık duyan bazı vekillerse çareyi Ankara'ya kaçmakta bulmuşlardı. İstanbul'un işgaliyle Ankara, milli bilincin ve kurtuluş umudunun merkezi olmuştur.¹¹²

C. Milli Mücadele Sürecinde Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluşu

Mondros Mütarekesinin 7. ve 16.maddelerinde, Türk birliklerinin Kilikya'yı boşaltmasına ve Toros Tünelleri'nin İtilâf Devletlerince kontrol edilmesine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu noktada “Kilikya tabir edilen bölgenin ve Toros Tünelleri'nin sınırı tam manasıyla belirlenmemiştir.”¹¹³ Bölgenin boşaltılması gerek Osmanlı Devleti ile galip devletler arasında, gerekse de Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra yöneticileri arasında sorunlar doğurmuştur. İngilizlerin baskısı sonucu, Harbiye Nazırı Abdullah Paşa 23 Kasım 1918'de Adana'nın Pozantı'ya kadar olan kısmının boşaltılmasına dair kararı, ordu birliklerine göndermiştir.¹¹⁴ Bu gelişmeler üzerine bir grup Adanalı bir araya gelerek, her an gerçekleşmesi olası işgale karşı bir bildiri kaleme aldılar ki, bu bildiri “Feryadname” başlığıyla başta Minber Gazetesi olmak üzere İstanbul gazetelerinde yayımlandı. Yazının içeriğinde “Bölgenin Türk toprağı olduğu, bölge halkının büyük çoğunluğunun Türklerden oluştuğu ve Adana'nın Türk topraklarından koparılamayacağı gibi konular vurgulanmıştır.”¹¹⁵ Bölgede Ahmet Remzi Bey'in özverili çalışmalarıyla çıkarılan Yeni Adana Gazetesinde “Anadolu'dan Adana Hududu” isimli makalede 1200 yılı aşkın bir süredir Çukurova'nın Türk yurdu olduğu anlatılıyordu.¹¹⁶

Diğer yandan İngiltere ve Fransa, bölgenin bir an önce Türk askerinden arındırılmasını istiyor ve işgal hazırlıklarını tamamlıyorlardı. General Allenby “Mondros Mütarekesi'nin kontrol yetkisini veren maddesi mucibince Çukurova, müttefik orduları tarafından işgal altına alınacaktır. Bu işgal, barış antlaşmasının imzalanmasına kadar sürecektir ihtiyati bir tedbir olup, orada yine Osmanlı kanunları yürürlükte kalacak ve Türk memurları vazifelerine devam

¹¹¹ Tansel, *age*, c.1, s.225 ; Dumont, *age*, s.66 ; Jaeschke, *age*, s.94 ; Mumcu, *age*, s.48

¹¹² Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK. Basımevi, Ankara, 2004, s.251

¹¹³ Esat ÖZÖĞÜZ, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1934, s.20 Türkgeldi, *age*, s.65 ; Tansel, *age*, s.39

¹¹⁴ Kemal ÇELİK, *Amilli Mücadelede Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK. Yayınları Ankara, 1999, s.46 Tansel, *age*, s.45-49 ; Jaeschke, *age*, s.6

¹¹⁵ Öztoprak, *agm* ; Tansel, *age*, c.1, s.216

¹¹⁶ *Yeni Adana Gazetesi*, 31 Eylül 1336 / 1920 sayı: 15

edeceklerdir.” metnini içeren tebliği Adana Valiliğine göndermiştir.¹¹⁷ Bunun üzerine bölgede bulunan Nihat (ANILMIŞ) Paşa komutasındaki II. Ordu geri çekilmiş, karargah merkezi de Konya’ya taşınmıştır.¹¹⁸ Galip devletler adına Yarbay Romieu komutasındaki çoğunluğu Ermenilerden müteşekkil Fransız birliği, 7 Aralıkta Mersin’e çıkmış ardından da mütareke hükümlerini dikkate almadan, 21 Aralık 1918’de Adana’yı işgal etmiştir.¹¹⁹ Adana’nın işgali esnasında birçok ev ve işyeri Ermeni ve Fransız bayrakları ile süslenmiş, mukabilinde Türk bayrakları yakılmış ve işgal birlikleri Ermenilerce büyük bir coşku ile karşılanmıştır.¹²⁰

Fransız birlikleri, askeri binalar başta olmak üzere resmi daireleri kontrol altına aldılar. Adana askeri irtibat subayı Kurmay Binbaşı Tevfik Bey’in evi basılıp evraklarına el konulmuş ve tutuklanarak işgal kuvvetleri karargahına götürülmüştür. Olayı protesto eden Vali Nazım Bey’in yerine Nihat Paşa atanmıştır. Fransızların isteklerine boyun eğmeyen Nihat Paşa da kısa bir süre sonra görevden alınmıştır.¹²¹ Adana’nın işgali esnasında yaşananlar Sivas’ta kurulan Heyet-i Temsiliye’nin de müzakere konusu olmuştur. Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal, bölgede milli bir teşkilatlanmayla savunma karakterli mücadelenin verilmesinin gerekliliğini belirten bir telgraf göndermiştir.¹²²

Fransızlar 1918 den başlayıp 1919 yıllarının sonuna kadar Mondros’ta sınırları tam olarak belirlenemeyen ve “Kilikya” tabir edilen bölgeyi “Ermenistan” olarak adlandırmışlardır. Clemenceau tarafından yetkilendirilen Geroge Picot’a “Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri” ünvanı verilmiş, izleyen günlerde yörede görevlendirilen General Homelin ve Albay Bremond da “Ermenistan Yüksek Komiseri” sıfatı ile ünvanlandırılmışlardır.¹²³ Yeni Adana Gazetesi’nde, özbe öz Türk yurdu olan bölgenin adının “Kilikya” olarak değiştirilip, bölgede Türk varlığının sona erdirilmek istendiğini anlatan bir makale yayımlanmıştır.¹²⁴

Diğer yandan Fransızlar, kamuoyu oluşturmak en azından milli direnişe verilen halk desteğini azaltmak adına faaliyetler de gösteriyordu. Bu bağlamda işgal kuvvetlerini “Padişah’ın ordusu” gibi göstermeye çalışan Mesut Fani, (Fransızlarca Cebelibereket Mutasarrıflığı’na getirilmiştir.) Ali İlmi gibi kişiler ve Ferda, Adana Postası gibi gazeteler

¹¹⁷ Süleyman HATİPOĞLU, **Türk- Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915 -1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001

¹¹⁸ Yusuf AYHAN, **Mustafa Kemal’in Pozantı Kongresi ve Adana’nın Kurtuluşu**, Adana, 1963, s. 14

¹¹⁹ Ahmet Hulki SARAL; **Türk İstiklal Harbi; Güney Cephesi**, cilt. IV, Ankara, 1966, s.39-40 Jaeschke, **age**, s. 11 ; Öztoprak, **agm**, s.3 ; Yusuf AYHAN, **Mustafa Kemal’in Pozantı Kongresi ve Adana’nın Kurtuluşu** Adana, 1963, s.13-14 ; Tansel, **age**, c.1, s.216 ; Özoğuz, **age**, s.22

¹²⁰ Kasım ENER, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova’ya) Bir Bakış**, 8. Baskı, Adana, 1990, s. 29, Damar ARIKOĞLU, **Hatıralarım**, Adana, 2000, s.74

¹²¹ Kamil ERDAHA, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, 1975, s. 304 ; Mango **age**, s.192

¹²² Tuğba KILIÇ, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü T.C Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi **Adana’da Ermeni Olayları (1918-1922)**, Ankara, 2006, s. 20 ; Tansel, **age**, c.2,s209

¹²³ Çelik, **age**, s.68 ; Tansel, **age**, c.1, s.216 ; Özoğuz, **age**, s.42

¹²⁴ **Y.A.G.**, 30 Teşrinisani 1336 / 30 Kasım 1920, sayı: 34

Fransızlarca destekleniyordu.¹²⁵ Fransızlar, kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların barınması için bir de Darüleytam kurmuşlardı ki burada Fransızların bölgeye huzuru ve adaleti daim kılacağı ve Hristiyanlık propagandası yapılıyordu.¹²⁶

Adana işgal kuvvetleri komutanı, “Ermeni vatandaşlar, Türk Bayrağı görürlerse tahrik olurlar.” gerekçesi ile bayrağın asılmasını bile yasaklamıştır.¹²⁷ Diğer yandan Adana Lisesi’ne Türk bayrağının asılmaması için Bremond müdahalede bulunmuştur. Okul müdürü olan Niyazi Bey ise “Burası Türk irfan müessesesi olduğu için müdahale olunamayacağını” söylemiştir. Buna karşın Ermeniler istedikleri her yere bayraklarını asabilmektedir. Ayrıca, Fransızlar kendi resmi ve özel günlerinde Adanalılara, zorla Fransız bayraklarını astırıyorlar, asmayanlara para cezası veriyorlardı.¹²⁸

Bu tarz uygulamalar Ermenileri çok cesaretlendirmiştir. Bu psikolojik hava içerisinde Fransızlarca oluşturulan Ermeni alayları, Fransızların koruması altında, haksız bir işgalin kanlı aktörleri olamaya soyunmuşlardı. Buna karşın savunma saiki ile harekete geçen bölge halkı da silahlı dirence geçmiştir. Bu gelişmeler üzerine İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Allenby, işgal edilen yerlerde askeri yönetimi İngilizlere idari yönetimi de Fransızlara pay etmiştir. 19 Ocak 1919’da Adana merkez kabul edilerek Kuzey Bölgesi Genel Valiliği’ne Albay Bremond atanmıştır.¹²⁹ Albay Bremond’un bu göreve, Yeni Adana Gazetesi’nde yer alan bir yazıya göre “Kilikya İdare-i Mülkiye Baş Memuru” sıfatı ile atandığı belirtilmiştir.¹³⁰ Albay Bremond, vali yardımcılığına ve kaymakamlığa “Guvernör” tabir edilen Fransız subaylar atamıştır. Adana Vali Yardımcılığı görevine Albay Normand, Mersin’e kaymakam ve işgal komutanı sıfatıyla Binbaşı Andre, aynı sıfatlarla Tarsus’a Yüzbaşı Coulet ve Kozan’a, Yüzbaşı Taillardat görevlendirilmiştir.¹³¹

Albay Bremond, görev yaptığı süre zarfında bölge halkına tarifi imkansız acılar yaşatmış bir idarecidir. Göreve başladığı ilk günlerde cinayet ve sabotajlar artmış, çeteci oldukları gerekçesiyle bir çok masum kişi kurşuna dizilmiştir. Güvenlik birimlerinin yönetimi Ermenilere havale edilmiş, polis üniformalarında bulunan ayyıldız kaldırılmıştır.¹³² Görev süresi içerisinde Adana ve yakın çevresine 70.000, Dörtyol’a 12.000, Haçin’e (Saimbeyli) 8.000 ve Osmaniye, Kars (Kadirli) ve Sis’e (Kozan) de 10.000 olmak üzere 100.000 Ermeni

¹²⁵ Y.A.G., 15 Mayıs 1337 / 1921 sayı: 81

¹²⁶ Y.A.G., 3 Mayıs 1337 / 1921 sayı: 77

¹²⁷ Özoğuz, age, s.24

¹²⁸ Kasım ENER, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996, s. 149. ; Özoğuz, age, s.25

¹²⁹ Bige YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.56 ; Jaeschke, age, s.19 ; Tansel, age, c.1, s.216

¹³⁰ Y.A.G., 25 Mayıs 1337 / 1921 sayı: 90

¹³¹ Özoğuz, age, s.22 ; Saral, age, s.18

¹³² Ener, age, s. 37

yerleştirilmiştir.¹³³ Bunların yanı sıra Halep ve Şam gibi yerlerde yaşayan silahlı Ermeni Fedailerde bölgeye taşınmıştır.¹³⁴

Bremond'un izlediği bu sert tutuma karşı çıkan Vali vekili Esad Bey, Türk jandarma birlikleri terhis edilip, silahlarına el konulmaya başlanınca, uygulamaya itiraz etmiş ve sonuç olarak Fransızlarca görevinden alınmıştır.¹³⁵ Esad Bey, İstanbul'a çağırılmış ve kendisinden durumu aydınlatıcı bir rapor istenmiştir. İstanbul Hükümetince Albay Bremond'un görevden alınması için yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır.¹³⁶ Bu olaydan sonra daha da sertleşen Albay Bremond, bölgede Türk varlığını bitirmenin önünde en büyük engel gördüğü Türk jandarma Alay Komutanı Yarbay Haşim Bey'i tutuklatmış yerine ise Fransız Yüzbaşı Lüpe'yi atamıştır. Akabinde üst komuta kademesinden en aşağıya kadar Ermenilere görev verilmiştir.¹³⁷ Bunun yanı sıra posta, demiryolları gibi dönemin kritik noktalarına da Ermeniler yerleştirildi.

10 Ocak 1919'da, Ermenilerce basılan Kahyaoğlu mevkiindeki çiftlikte, Abdo Ağa, kızı ve maiyetinde çalışan 15 kişi öldürülmüştür.¹³⁸ Adana Emniyet Müdürlüğü'nde muavinlik makamına Ermeni komiteci Vahan'ın getirilmesi ile sınır tanımaz hale gelen Ermeniler, Türk ticarethanelerini yağmalamaya başlamışlardır.¹³⁹ Fransızlar, gelişmeler üzerine kendilerinin bile kontrolünden çıkma noktasına gelen Ermeni alaylarının, bir kısmının kaldırılmasına karar vermişlerdir.¹⁴⁰ İşgal kuvvetlerince bölgeye, Türkler'in tepkisini azaltmak adına Müslüman sömürgelerden oluşturulmuş bir İngiliz tugayı getirildi.¹⁴¹ Ancak Ermeniler fütursuz tutumlarına devam ettiler. Adana merkez ve yakın çevrede hemen her gün katledilmiş Türk cesetleri bulunuyordu. Eşraftan Vanlı Ahmet Efendi'nin evi, 25 Şubat 1919'da komşusu Agop başta olmak üzere Ermeni komitecilerce basılmış, Ahmet Efendi öldürülmüş, evi ve altınları yağma edilmiştir. Karşıyaka ve Kumluk meydanlarında çok sayıda çiftçi kurşuna dizilmiştir.¹⁴²

7 Mart 1919'da Kozan, Fransızların işgaline uğramıştır. Kozan işgal kuvvetleri komutanı Taillardat, Adana da Bremond'un yaptığı gibi Türk jandarma birliklerini dağıtmış, yerlerine Ermenilerden oluşan birlikler kurmuştur. Birliklere ek olarak Kozan dışından 450

¹³³ Süleyman HATİPOĞLU, "Çukurova'da Fransız Ermeni İşbirliği", **Belleten Dergisi**, TTK. Yayınları Ankara sayı 247 ,s.949

¹³⁴ Arıkoğlu, **age**, s.74, Ener, **age**, s. 28

¹³⁵ Özoğuz, **age**, s.11-16

¹³⁶ Erdeha, **age**,s.308

¹³⁷ Yavuz, **age**, s. 56

¹³⁸ **Y.A.G.**, 6 Teşrinievvel 1337 / 6 Ekim 1921 sayı: 162

¹³⁹ Arıkoğlu, **age**, s.87 ; Özoğuz, **age**, s.22

¹⁴⁰ Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne)** , c.1, Türk Tarih Kurumu 1993, s.197

¹⁴¹ Taha TOROS, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova** , Kültür Bak. Yay., Ankara, 2001, s. 48

¹⁴² **Y.A.G.**, 22 Şubat 1337 / 1921 sayı: 57 ; Ener, **age**, s.35 , Arıkoğlu,**age**, s.69 ; Özoğuz, **age**, s.25

Ermeni getirilerek silahlandırılmıştır.¹⁴³ Bu esnada Kozan'da görevli Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) anılarında; yüzlerce Ermeni komitecinin Kozan'a akın ettiğini, Türklere çok kötü muamelelerde bulunduklarını ve kendilerini birer Fransız askeri gibi nitelendirdiklerini anlatır.¹⁴⁴ Tavaslı ve Hacılar'da sayıları onlarla ifade edilen Türk köylüleri, gözleri oyulup, burunları kesilmek suretiyle öldürülmüştür.¹⁴⁵ İşgalin ilk günlerinde Kozan yolu ve yakın çevresinde 140 Türk'ün cesedi bulunmuştur.¹⁴⁶

Haçin (Saimbeyli) kasabası, Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Kasabanın yakınına açılan Amerikan Koleji, yetiştirdiği Ermeni gençlerine sürekli Türk düşmanlığı aşılamıştır. Haçin Ermenileri, 1915 tehciriyle bölgeden uzaklaştırılmışlarsa da 1919 Mart'ında bölgeye dönmeye başlamışlardır. Suriye'ye yerleştirilen 8.000 Ermeni yağmaladıkları ordu depolarından ele geçirdikleri sandıklar dolusu tüfek ve mermi ile Haçin'e gelmiştir.¹⁴⁷ Haçin'de Türklere Adana'daki vahşeti aratmayacak acılar yaşatan Ermenilere karşı, milli direnişçilerin saldırıya geçmesi üzerine, Fransızlarca Haçin'e kaymakam atanan Karabet, Bremond'dan yardım istemiştir. Fransızlar, Adana'dan 400 Ermeni komitacı beraberinde 1.200 tüfek ve 125.000 mermi göndermiştir.¹⁴⁸ Milli direnişçiler, 15/16 Ekim 1920'de Haçin'i ele geçirmiştir.¹⁴⁹

Çukurova Bölgesi'ni işgal eden İngiliz ve Fransızlar kendi aralarında tam bir mutabakata varamamışlardır. İşgalin ilerleyen günlerinde bu uyuşmazlık gün yüzüne çıkmış, iki ülke güçleri arasında sürtüşmeler artmıştır. Anlaşmazlığın temelinde başta Sykes-Picot olmak üzere gizli anlaşmalarda ortaya çıkan paylaşım sorunlarıydı. Özellikle zengin petrol yataklarıyla paylaşılamayan Musul, önemli bir tartışma konusudur. Birinci Dünya Savaşı şartları dahilinde İngiltere, Musul'u Fransızlara vermeyi isteksizde olsa kabul etmişti. Oysa savaş süresince Irak, Filistin ve Suriye cephelerinde tek başına savaşan İngiltere bölgede her türlü öncelikli olduğu kanaatindeydi. Bu yüzden İngiltere, Fransa'yı Mondros Mütarekesi görüşmelerine çağırmayı bile gereksiz görmüş ve çağırmamıştı.¹⁵⁰ İşgal sonrası anlaşmazlıkları çözmek adına ilk görüşme, Fransa Başbakanı Clemenceau'un yaptığı Londra ziyareti esnasında gerçekleşti. Görüşmede, Lloyd George, Musul ve Filistin'in bazı bölgelerini istemiştir.

¹⁴³ Özoğuz, **age**, s.31 ; Kılıç, **agt**, s.29

¹⁴⁴ Ali Saip URSAVAŞ, **Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları**, Genelkurmay Bşk. Atese Yay, Ankara, 2000, s. 20-32

¹⁴⁵ Özoğuz, **age**, s.29

¹⁴⁶ Ursavaş, **age**, s.31

¹⁴⁷ Ener, **age**, s.38

¹⁴⁸ Kılıç, **agt**, s.36

¹⁴⁹ Hatipoğlu, **Orta Toros Geçitleri**, s.95

¹⁵⁰ Yaşar AKBIYIK, **Milli Mücadelede Güney Cephesi, Maraş**, ATAM Yayınları, Ankara, 1999 s. 49

Clemenceau teklifi tereddüt etmeden kabul etmiştir.¹⁵¹ İngiltere, Fransa'ya Türk petrolleri üzerindeki Alman payının yüzde 25'ini vermeyi teklif etmiştir. Nisan 1919'da İngiltere ile Fransa arasında petrol politikalarını ve paylaşımlarını revize etmek amacıyla Long Berenger petrol anlaşması yapılmıştır.¹⁵²

İki devlet arasındaki bu sürtüşme 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye İtilafnamesi ile çözülmüştür. İtilafname çerçevesinde; Suriye ve Kilikya Fransa'ya verilirken Musul'da İngiliz kontrolüne bırakılmıştır.¹⁵³ Bu kapsamda İngilizler; Adana, Maraş, Antep ve Urfa'yı boşaltarak Fransızlara devredeceklerdi.

Batı Cephesi'nde direniş için düzenli birlikler oluşturulması yolu seçilmişken, Güney Cephesi'nde bir nevi gerilla savaşı olan çete birlikleri ile mücadele verme yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda, Tekelioğlu Sinan (Yüzbaşı Ali Ratıp); Batı Kilikya Bölge Komutanlığı'na , Aydınolu Tufan (Tümgeneral Osman Tufan); Doğu Kilikya Bölge Komutanlığı'na atanmıştır. Bununla beraber, Tüm Kilikya Bölgesi Kuvay-i Milliye Komutanlığı'na Kozanoğlu Doğan Bey (Korgeneral Kemal Doğan) atanmıştır.¹⁵⁴

Dört Yol'u işgal eden Fransızlara ve onların taşeronu Ermeni kuvvetlerine karşı Karakise köylüleri yollara barikatlar kurarak direnişe geçmişlerdir. Bu direniş Güney'de ve Türkiye'de halk kuvvetlerinin verdiği "İlk Kurşun" savaşı olarak kabul edilmektedir. 1919 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Dört Yol Jandarma Bölük Komutanı Tegmen Kara Hasan'ın birliğiyle işgal kuvvetlerine karşı direnmesi hem bölgenin hemde Milli Mücadele'nin askeri birlik ölçeğinde yapılan ilk kurşun savaşı olmuştur.¹⁵⁵

Adana'nın kurtuluşu için 21 Aralık 1918'de İstanbul'da yaşayan Adanalılar tarafından Kilikyalılar Cemiyeti kurulmuştur.¹⁵⁶ Cemiyet'in kurucuları; Eski Ayan Reisi Menemenlizade Rıfat, Eski Hariciye Nazırı Menemenlizade Nabi Bey, Eski Nafia (Bayındırlık) Nazırı Ali Münif (IV. ve V. Dönem Adana Vekili) , Eski Antep Mebusu Ali Cenani Bey, eski İçel Mebusu Hafız Mehmet Emin, eski Maraş Mebusu Abdülkadir Bey, Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisi Evliyazade Hacı Evliya Bey, Şura-yı Osmani âzası Tarsuslu Mısırzade Seyfeddin Bey ve Beyoğlu Belediye Müdürü Ramazanoğlu Saffet Beydir.¹⁵⁷ Bir diğer dernek, Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetidir. Bazı yazarlarca hiçbir etkinliği olmadığı belirtilen dernek, zannedildiği kadar etkisiz değildir. Adana Valiliği'ne 1919 yılı sonuna doğru Hürriyet ve İtilaf

¹⁵¹ İsmail ÖZÇELİK, **Milli Mücadelede Güney Cephesi, Urfa**, ATAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 60

¹⁵² Akbıyık, **age**, s. 51

¹⁵³ Jaeschke , **age**, s.64 , Tansel, **age**, s. 208

¹⁵⁴ Öztoprak, **agm** ; Tansel, **age**, s.216-217

¹⁵⁵ Saral ,**age**, s.50 ; Celal ERİKAN, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005 s.50

¹⁵⁶ Y.A.G, 6 Şubat 1953 tarihli A. Remzi Yüreğir'in makalesi.

¹⁵⁷ Ayhan, **age**, s.15 , Öztoprak, **agm**, s.112

Partisi'nin etkili isimlerinden Zeynelabidin'in atanacağını duyulması üzerine, Kilikyalılar Cemiyeti'nin girişimiyle Zeynelabidin'in atanmasına engel olunmuştur.¹⁵⁸ Bir diğer örnek; Meclis-i Mebusan seçimleri için Fransızlar izin vermemiş, bunun üzerine Kilikyalılar Cemiyeti bir seçim yapmış, ve seçilen kişiler vekil olmuşlardır.¹⁵⁹

Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey, Sivas Kongresi sürerken, Kayseri'de milli bir cemiyet kurmak üzere yetkililerden izin almıştır. Kayseri'de kurulan cemiyet, Niğde'ye taşınmış ve faaliyetlerini burada sürdürmüştür.¹⁶⁰ Ahmet Remzi Bey'in yoğun çalışmaları sonucu cemiyet, Adanalıların da etkin katılımıyla direnişin merkezine dönüşmüştür. İstanbul'da yaşayan Adanalılardan bölgeye gelenler de derneğin etkin faaliyetini görünce, çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. Örneğin Pamukçuzade Hüsnü Bey, derneğe iki otomobil hediye etmiştir.¹⁶¹ Ahmet Remzi Bey ve Saadettin (Beybaba) Bey'in, bu otomobillerden birini Mustafa Kemal'e hediye etmek üzere Ankara'ya gittiği günlerde İstanbul işgal edilmiş, bunun üzerine Mustafa Kemal, yeni bir Meclis'in Ankara'da toplanmasının gerekliliğini vurguladığı bir beyanname yayınlamıştır. Mustafa Kemal'in mücadele kararlılığını göstermesi, Milli Mücadele yanlılarını sevinç ve umuda boğmuştur. Bu coşku ile derneğin etkinliği daha da artmıştır. 1 Nisan 1920 günü Karaisalı'nın işgalden kurtarılması üzerine Cemiyet, Niğde'den buraya taşınmıştır.

Bir diğer dernekte 1918 yılının sonunda Kozan'da Jandarma Komutanı Ali Saip (URSAVAŞ) tarafından kurulan İntibah Cemiyeti'dir. Cemiyet, kısa sürede etkinliğini artırmış, faaliyet alanı; Kadirli, Feke ve Haçin'e (Saimbeyli) de yayılmış, bölgede Fransız destekli Ermeni mezaliminin önüne geçmek amaçlanmıştır. Cemiyet üyeleri düşman hattına sızarak, istihbarat toplama konusunda çalışmışlardır. Toplanan bilgiler, Mustafa Kemal'e iletilmiştir. Ancak cemiyet, Çukurova genelinde tam bir birlik sağlayamamıştır.¹⁶² Diğer yandan dernek, Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin etkinliğine uygun zemini hazırlamıştır.

27 Aralık 1918'de işgale uğrayan Pozantı'ya, Fransa'nın Verdün Kalesi¹⁶³ kahramanı Binbaşı Mesnil'in taburu yerleşmiştir. Fransızlarca büyük önem verilen Pozantı, siperler ve tel örgülerle örülerek Fransızlar'ın bölgede önemli bir savunma merkezi haline gelmiştir. Buna karşın Milli Mücadeleciler de Pozantı için emek sarf ediyorlardı. Damar Arıkoğlu ve Ahmet

¹⁵⁸ Öztoprak, **agm**, s.113

¹⁵⁹ Tekin İDEM, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi **Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey**, Hatay, 2004, s.76

¹⁶⁰ Y.A.G, 6 Şubat 1953 tarihli A. Remzi Yüreğir'in makalesi. ; İdem, **agt**, s.70

¹⁶¹ **agt**, s.77 , Arıkoğlu, **age**, s. 82

¹⁶² Hatipoğlu, **Orta Toros Geçitleri** , s. 68 , Ursavaş, **age**, s.32

¹⁶³ Fransızların meşhur Verdün Kalesi müdafasında, Alman birlikleri, Fransızların kontrolünde bulunan kaleyi muhasara altına almışlardır. Alman birliklerinin başında tanınmış bir isim olan General Falkenheim vardır ki saldırıda başarılı olamayınca görevinden alınmıştır. Falkenheim, Temmuz 1917'de, Enver Paşa tarafından kurulan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına atanmıştır. Geniş Bilgi için bkz. Hatipoğlu, **Orta Toros Geçitleri**, s. 19-25

Remzi Beyler Pozantı'nın düşürülmesi için Niğde Alay Komutanı Albay Arif (Ayıcı Arif) Bey'e gidip durumu izah etmişler, ardından da Arif Bey'e, Mustafa Kemal'den bu doğrultuda bir emir gelmiştir.¹⁶⁴ Milli Kuvvetler, Nisan 1920'de Pozantı'yı kuşattı. Böylece Pozantı'dan Tarsus'a kadar olan bölge Milli Kuvvetlerin kontrolüne geçmiştir. Pozantı'da muhasara altında kalan Fransız taburunu kurtarmak için harekete geçen Fransız birlikleri ile Milli Kuvvetler arasında Birinci ve İkinci Kavaklıhan Muharebeleri yapılmıştır.¹⁶⁵ İki girişimden de sonuç alamayan Fransız yetkililer Binbaşı Mesnil'e Pozantı'dan kaçarak Adana'ya gelmekten başka yol kalmadığını bildirmişlerdir. Bu zaman zarfında, 28 Mayıs 1920 günü Osmaniye, Fransızların işgaline uğradı. Ancak Fransızlar Osmaniye'de beklemedikleri, sert bir direniş ile karşılaştılar.¹⁶⁶ Kısa süre sonra Fransızların Verdün kahramanı Binbaşı Mesnil, Yusuf Ayhan'a göre; 40¹⁶⁷, Damar Arıkoğlu'na göre ise 44¹⁶⁸ Türk savaşçısı tarafından esir alınmıştır.¹⁶⁹ Bu iki yenilgi Fransızlarla 20 günlük bir ateşkes imzalanmasına sebep olmuştur.¹⁷⁰ Ancak ateşkes bir hafta sonra, Fransızların Zonguldak'ı işgali üzerine geçersiz olmuştur.¹⁷¹ Durumu fırsat bilen Ermeniler, tekrar kıyımlara girişmiş, birçok mahalle ve köyleri basmaya başlamışlardır. “1920 Olayları ” olarak adlandırılan Ermeni katliamları serisi böylece başlamıştır. Bölgede; Kahyaoğlu Katliamı, Hacıbayram ve Kocavezir Olayları, Camili ve Dedepınar Faciaları gibi onlarca Türk'ün öldürüldüğü, yüzlercesinin de evsiz barksız kaldığı olaylar yaşanmıştır. Adana'yı yaşanmaz hale getiren bu olaylar sonucu, 4 Temmuz 1920'de bölgede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Son derece kötü durumda olan Türkler, çareyi Toros Dağlarına kaçmakta bulmuşlardır. Şehrin boşalmasını isteyen Fransızlar, Adana'nın Güney kısmına Cezayirli askerleri yerleştirmişlerdir. 10 Temmuz sabahı şehir içinde silahlar hiç susmamıştır ki Türkler şehrin güneyinden açılan kordondan şehri terk etsinler. Adanalılar, işlerini, evlerini bırakıp akın akın Toroslar'a kaçmaya başlamışlardır. Diğer yandan “Kaç Kaç Olayı” zulmü, sadece Adana'da değil Osmaniye, Dört Yol gibi diğer Türk Bölgelerinde de uygulanmıştır.¹⁷² Fransız

---

¹⁶⁴ Arıkoğlu, *age*, s.96

¹⁶⁵ Hatipoğlu, *Orta Toros Geçitleri*, s.79-80

¹⁶⁶ Fahri BELEN *Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 258

¹⁶⁷ Ayhan, *age*, s.52

¹⁶⁸ Arıkoğlu, *age*, s.106

¹⁶⁹ İsmail Ferahim ŞALVUZ, *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 17 ; Özoğuz, *age*, s.36

¹⁷⁰ Gönlübol, *age*, s. 15 ; Süleyman HATİPOĞLU, *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları Kaynak Eserler Dizisi:28, Ankara, 1989, s.49

¹⁷¹ Çelik, *age*, s.379

¹⁷² Semra KIR, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi , *Milli Mücadele Döneminde Dört Yol ve Çevresi (1918-1922)*, İstanbul 2004, s.128

uçakları, dağlara kaçan Türklere bomba ve sivri uçlu çiviler atmışlardır.¹⁷³ Kaç Kaç'ta Adana'yı terk edenlerden ekonomik durumları daha iyi olanlar Konya, Niğde, Bor ve Ulukışla gibi yerlere yerleşirken, diğerleri ise Çakıt Suyu kenarlarına yerleşmişlerdir. Fransız uçakları, Adanalıları burada da rahat bırakmamış, oyuncak şeklinde tasarlanmış bombalar ile sivri çiviler yağdırmıştır.¹⁷⁴

Dağlara çekilen Adanalılar, yalnız yiyip içmeyi ve nefes almayı kapsayan hayvani bir yaşamsal güdü ile değil, biran önce toparlanıp teşkilatlanıp yurtlarını geri almak gibi ulvi bir duygu içerisindeydiler. Bu bağlamda binlerce Adanalı, merkez seçtikleri Pozantı'da bir kongre düzenlemeyi amaç edindiler. Diğer yandan, Konya'da teftişte bulunan Mustafa Kemal'in , Pozantı'ya geleceğini bildirmesi üzerine Pozantı, bir bayram yerine dönüştü. 5 Ağustos 1920 günü beraberinde Fevzi Çakmak ile Ankara, Sivas ve Kayseri heyetleri olmak üzere Pozantı'ya giren Mustafa Kemal, Adanalıların çok derin sevgi ve mahşeri coşkusu ile karşılanmıştır.¹⁷⁵

5 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal başkanlığında Pozantı Kongresi toplandı. İki oturumda yapılan Pozantı Kongresi'nin ilk oturumunda; genelde ülke durumu analiz edilmiş ve özelde ise Adana'nın kurtuluşu için yapılması gerekenler ele alınmıştır. Adana'yı temsilen kürsüye çıkan konuşmacılar, Mustafa Kemal başta olmak üzere Fevzi Paşa gibi Milli Mücadele'nin liderlerinden oluşan heyetten silah ve mühimmat istemişlerdir.¹⁷⁶ Birinci oturum sonunda söz alan Ahmet Remzi Bey, Kahyaoğlu, Hocalı ve Dedepınar'da Ermenilerin yaptığı katliamlar hakkında bilgiler vermiştir. Oturum sonunda müfreze komutanları ile de görüşen Mustafa Kemal tüm eksik ve ihtiyaçlarının imkanlar dahilinde karşılanacağını taahhüt etmiştir.¹⁷⁷ İkinci oturumunda Pozantı'nın vilayet merkezi olması kararı alınmıştır. Kongre sonrası yapılan seçimle valilik görevine seçilen İsmail Safa (Özler) Bey, (II.Dönem Adana Vekili) vilayet yönetim teşkilatını oluşturmuştur. Böylece Adana'nın mülki ve askeri merkezi de Pozantı'ya taşınmış oluyordu. Diğer yandan Niğde'den Karaisalı'ya taşınan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Pozantı'ya taşınmıştır.¹⁷⁸ Böylece devlet teşkilatından mahrum kalan Adana, Pozantı'nın vilayet merkezi olması ile Ankara Hükümeti ile etkin bir iletişim içerisine girmiştir.

Karaisalı'nın ardından Pozantı, Kozan ve Saimbeyli'nin işgalden kurtulması üzerine, Fransız yöneticiler, bölgede bir başarı elde edemeyeceklerini anlamaya başlamış, Ankara Hükümeti ile uzlaşma arayışları içerisine girmeye mecbur kalmışlardır. Diğer yandan

¹⁷³ Kılıç, **agt**, s.53

¹⁷⁴ Çelik, **age**, s. 407-408 , Ener, **age**, s.178

¹⁷⁵ Ayhan, **age**, s. 133-136

¹⁷⁶ Ayhan, **age**, s.135 ; Hatipoğlu, **Pozantı Kongresi**, s.115

¹⁷⁷ Hatipoğlu, **Pozantı Kongresi**, s.116

¹⁷⁸ **Y.A.G.**, 5 Ağustos 1336 / 1920 sayı: 10 ; Hatipoğlu, **Pozantı Kongresi**, s.97 , Ener, **age**, s.202

Fransa'nın anlaşma arayışlarını salt bu sebebe bağlayamayız. Özellikle Fransız kamuoyunun işgale verdiği desteğin azalması etkili olmuştur.¹⁷⁹ Bu atmosfer içerisinde, Fransız Senato Dış İşleri Komisyon Başkanı Franklin Bouillon, Ankara'ya gelmiştir. Görüşmelerin ilk günlerinde Sevr'e yakın talep ve dayatmalar öne süren Bouillon, Batı Cephesi'nden gelen haberlerin etkisi ve özellikle Sakarya Zaferi ile şartlarını yumuşatmak zorunda kalmıştır. Görüşmeler sonunda, 20 Ekim 1921 günü Fransız Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında, Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı, Fransız Hükümetini temsilen Franklin Bouillon, Ankara Hükümetini temsilen de Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey imzalamışlardır. Antlaşma çerçevesinde; Fransa ve Türkiye arasındaki savaş hali sonlandırılacak, Fransız askeri birlikleri işgal ettikleri bölgelerden çekilecek, Güney demiryolu, Türkiye - Fransa sınırı olacak, elde tutulan esirler karşılıklı değiştirilecek gibi hükümler yer almıştır.¹⁸⁰

Antlaşma, Ankara Hükümeti'nin ilk defa Batılı bir ülke tarafından tanınması nedeniyle diplomatik bir başarıdır. Diğer yandan İtilaf Devletleri'nden bir ülkenin Ankara Hükümeti ile tek başına bir anlaşma imzalaması, İtilaf Devletleri arasında var olan çatışmanın su yüzüne çıkması açısından önemlidir. Ankara Anlaşması'nın doğurduğu önemli sonuçlardan biri de; Ankara Hükümeti'nin, Güney'de ki sınır sorunlarını kısmen de olsa çözüme kavuşturarak, Güneyde mevcut silahlı güçlerini batıya kaydırma fırsatı elde etmesidir. Neticede Ankara Antlaşması, iki ülke açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Antlaşma kapsamında belirlenen Güney sınırı, Lozan'da aynen kabul edilmiştir.

Antlaşma sonrasında 1 Kasım 1921'de Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda, bölgede ordu yapılanmasında düzenlemeye gidildi. Adana, Mersin, Maraş ve Urfa'yı kapsayacak şekilde Adana Havalisi Komutanlığı teşkil edilerek başına Muhittin (Akyüz) Paşa getirildi.¹⁸¹ Mersin ve çevresinde, Mersin Bölge Komutanlığı kurulup başına Albay Şükrü Naili Bey getirildi. Cebelibereket Bölge Komutanlığı'na da Albay Sıtkı Bey görevlendirildi.¹⁸²

Ankara Antlaşması'nın imzalandığını ve kapsamını öğrenen Ermeniler Adana ve çevresinden akın akın taşınmaya başlamışlardır. Özgürlüğüne kavuşan Türklerin, gördükleri

---

¹⁷⁹ Fransız yazar Pier Loti bir Türk dostu olması yanı sıra şarkiyat bilimi açısından da yetkin bir isimdir. Fransızların Adana ve havalisini işgal etmesinden sonra yazdığı bir makalede "Bu sükut ırkımızın tarihinde siyasetimizin ilk lekesi olacaktır. Fakat Fransız vicdanı sonunda zaafını anlayacak ve bu yoldan dönecektir. Kilikya hakiki Türk namuskarlığının koparılmaz parçasıdır." diyerek malumun ilanını yapmıştır. Pier Loti gibi Fransız kamuoyunda etkili bir ismin açıklamaları son derece önemli olmuştur. Geniş bilgi için Bkz. Yahya AKYÜZ, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, TTK. Yayınları, Ankara, 1989, s.47-52 ; Ayhan, **age**, s.59-60 ; Jaeschke, **age**, s.115 ; Tansel, **age**, s.179-180

¹⁸⁰ İsmail SOYSAL **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000 s.346-349 Gönübol, **age**, s.35 ; Selek, **age**, c.II.,s.296 Ankara Anlaşması'nın maddelerine Ekte yer verilmiştir.

¹⁸¹ Çelik, **age**, s.480

¹⁸² Ener, **age**, s.283

saldırı ve zulümden dolayı hesap soracaklarından korkan Ermenilerin nerede ise tamamı bölgeyi boşaltmıştır.¹⁸³ Rakamsal verilerle örnek vermek gerekirse; 120.000 Ermeni Suriye'ye, 30.000 Ermeni de Kıbrıs, Mısır ve İstanbul gibi yerlere kaçmıştır.¹⁸⁴

Ankara Antlaşması kapsamında, 20 Aralık 1921'den itibaren Fransız askeri birlikleri bölgeyi boşaltmış olacaktır. 26 Kasım'da, Adana'yı teslim almak üzere gelen Türk Heyeti, Kelebek'e geldi.¹⁸⁵ Heyette Dahiliye Müsteşarı Hamit Bey ve Adana ve Havalisi Kumandanı sıfatı ile Muhittin Paşa yer almaktadır.¹⁸⁶ General Dufeix heyet gelmeden önce Adana'dan ayrılmıştır. 30 Kasım 1921 günü Türk heyetini taşıyan Türk bayrakları ile süslü tren Şakirpaşa İstasyonuna ulaştı. 1 Aralık günü Adana Hükümet meydanında toplanan on binler Adana'nın kurtuluşu için sevinç gösterilerinde bulundular.¹⁸⁷ Ardından 20 Aralık 1921 günü Türk Ordusu yine trenlerle Şakirpaşa tren istasyonuna gelmiştir. Askerler, binlerce Adanalının sevgi ve özlemi ile karşılanmış hep beraber, 3 yıl önce terk edilen kolordu ve hükümet binalarına Türk bayrağı çekildi. 4 Ocak 1922 günü Türk Heyeti ile Fransız yetkililerinde katıldığı bir tören yapılarak Adana tamamen teslim alınmıştır.¹⁸⁸

---

¹⁸³ Çelik , **age**, s. 486

¹⁸⁴ Kılıç, **agt**, s. 60

¹⁸⁵ Halit EKEN, **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları; Kapancızade Hamit Bey**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008, s.632

¹⁸⁶ **Y.A.G.** 24 Teşrinisani 1337 / 1921 sayı: 183

¹⁸⁷ Çelik , **age**, s. 488-490

¹⁸⁸ Çelik, **age**, s. 495 ; Jaeschke , **age**, s.171

İKİNCİ BÖLÜM

1. I.TBMM’NİN AÇILIŞI VE I.TBMM’DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A . I . TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler

16 Mart 1920’de İstanbul İtilâf Devletlerince fiilen işgal edilmiş ve Meclis-i Mebusan dağıtılmıştır. Heyet-i Temsiliye, 19 Mart 1920’de Meclis’in Ankara’da tekrar toplanabilmesi için seçimlerin yapılmasını isteyen bir beyanname yayınlamıştır. Osmanlı Devleti Padişahı Vahdettin’in çalışamaz durumda olan son Osmanlı Mebusan Meclisi’ni, 11 Nisan 1920’de feshetmesi üzerine işgal altındaki Anadolu’nun kurtuluşu için gerekli olan siyasî iradenin etkinliği, vatani kurtarma umut ve gayretleri de son bulmuştur.

Mustafa Kemal bu olayı önceden tahmin ederek Meclis’in İstanbul dışında bir yerde toplanması gerektiğini belirtmiş ancak sözlerini kabul ettirememiştir.¹⁸⁹ Mustafa Kemal İstanbul’un işgal haberini aldığı anda çeşitli yerlere telgraflar göndermiştir. Gönderilen son telgraf, bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Başkanlıkları ile Basın Cemiyetlerine hitaben çekilen bir beyannamedir.¹⁹⁰ İstanbul’un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920’de Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti adına bütün mülkî ve askerî yetkililere gönderdiği bir genelgede ise “Olağanüstü Yetkilere Sahip” bir meclisin Ankara’da toplanmasını bildirmektedir.¹⁹¹

İstanbul’un işgal edilmesi ile dağıtılmış olan Meclis-i Mebusan’dan Anadolu’ya kaçabilen mebusların da haklarının saklı kalacağını belirten Mustafa Kemal, milletin duygu ve düşüncelerini yansıtabilecek ve Ankara’da toplanacak bir millî meclisin gerekliliğine olan inancını ifade etmiştir. Seçimlerin yapılarak on beş gün içinde milletvekillerinin Ankara’da bulunmalarını istemiştir.¹⁹²

Mustafa Kemal, 17 Mart 1920’de Kolordu Kumandanlarına gönderdiği genelgede, İstanbul’un işgaliyle Osmanlı Anayasası’nın koruması altında bulunan devletin yasama, yürütme ve yargı gücünün ortadan kaldırıldığı, her milletin böyle zor zamanlarda başvurduğu yönteme paralel olarak Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisân) oluşturulmasının zorunlu olduğu, Millî Mücadele’nin Kurucu Meclis’in denetim ve organizasyonunda olması gerektiği

¹⁸⁹ İhsan GÜNEŞ, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 1997, s.42

¹⁹⁰ Zeki Çevik, **Millî Mücadelede Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkası’na Geçiş (1918- 1923)**, ATAM Yayınları, Ankara 2002, s. 276

¹⁹¹ Ömür SEZGİN, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, İmge Kitabevi, Ankara,2005, s.9 , Eroğlu age, s. 202 ; Mango, age,s.267

¹⁹² Yücel ÖZKAYA, **Millî Mücadele Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.190

bildiriliyordu. Toplanması istenen meclis, yeni bir meclis olacak, meclisin adı ise “Kurucu Meclis” anlamına gelen “Meclis-i Müessisan”olarak düşünülmekteydi.¹⁹³ Mustafa Kemal ve bazı vekiller “Meclis-i Kebir-i Milli” ismini de kullandırlarsa da daha sonra “Büyük Millet Meclisi” ismi üzerinde karar kılınmıştır.¹⁹⁴ Mustafa Kemal meclise verilecek isim konusunda şu bilgileri aktarmaktadır: “Ben ilk yazdığım müsveddede Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisan) deyimini kullanmıştım. Maksadım toplanacak meclisin ilk anda rejimi değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktır. Fakat bu deyimın kullanılmasında ki maksadı gereğince açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için halkın alışık olmadığı bir deyimdir gerekçesiyle Erzurum ve Sivas’tan uyarıldım. Bunun üzerine ‘olağanüstü yetkiye sahip bir meclis’ deyimini kullanmakla yetindim.”¹⁹⁵

Milletvekilleri, Mustafa Kemal’in daveti ile Ankara’ya, toplanmıştır. Meclis; yeni seçim genelgesine göre seçilen milletvekilleri, İstanbul’dan gelen Meclis-i Mebusan üyeleri ve sürgünden dönen milletvekillerinden oluşmuştur.¹⁹⁶ Meclis-i Mebusan’dan kaçıp gelen milletvekilleri, diğer milletvekilleri ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye tarafından yayınlanan İntihap Hakkındaki Tebliğ’e göre seçilmişlerdi.¹⁹⁷

Nisan ayı başlarında bir yandan seçimler yapılırken diğer yandan yeni meclis için meşruiyet arayışları devam etmektedir. Seçimlerin yapılmasında çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Hatta bazı seçim bölgelerinde direnmeler görülmüştür. Maraş, Urfa, Elazığ, Trabzon ve Diyarbakır’da seçimler güçlkle tamamlanabilmiştir.¹⁹⁸ Mustafa Kemal, yetkililerden biran önce seçimlerin yapılmasını ve mebusların Ankara’ya gönderilmesini istemiştir.¹⁹⁹

Meclis’in üye tam sayısı hakkında çeşitli görüş farklılıkları vardır. 66 seçim bölgesinden 337 milletvekili seçildiği genel kabul görmüştür. Bu rakamlar, Meclis Genel Sekreterliği görevi yapmış olan Veysel Genya Bey’in, Tarık Zafer Tunaya’ya verdiği rakamlardır.²⁰⁰ Damar Arıkoğlu, anılarında meclis tam sayısının 318 kişi olduğunu ifade etmiştir.²⁰¹ Fahri Çoker ‘in hazırladığı Türk Parlamento Tarihi adlı çalışmada ise meclis tam sayısı 362 olarak belirlenmiştir. Bu rakam içerisinde, 14 vekil birden fazla seçim bölgesinden seçilmiş, bu

¹⁹³ Sina AKŞİN, “*Siyasi Tarih (1908-1923)*”, Yakınçağ Türkiye Tarihi, Yayına Hazırlayan: Sina Akşin, Ankara, 2007, s. 91 , Mukaddes ARSLAN, “*Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Yeri ve Önemi*”, **ATAM Dergisi**, Sayı 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Yılı Özel Sayısı, s.64

¹⁹⁴ Tansel, **age**, s.94 , Selek, **age**, c.1, s.331

¹⁹⁵ Atatürk, **Nutuk**, s.288

¹⁹⁶ Sezgin, **age**, s.12 ; Mango, **age**,s.268-270

¹⁹⁷ Tunaya, **age**, s. 528

¹⁹⁸ Selek, **age**, s.331-332

¹⁹⁹ Suna KİLİ, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001, s. 99-100

²⁰⁰ Rıdvan AKAR, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.49

²⁰¹ Arıkoğlu, **age**, 203

sebeple tam sayı 348'e inmiştir. ²⁰² Yılmaz Altuğ'a göre meclis tam sayısı, 383 kişidir. ²⁰³ Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, hatırlarında meclis tam sayısının 442 olduğunu belirtirken ²⁰⁴, Mazhar Müfid (Kansu) Bey 399 kişi olduğunu ifade etmiştir. Meclis-i Mebusan'dan (Malta'dan gelenler dahil) gelen 88 milletvekili ile bu sayı 437'ye çıkmıştır. 34 milletvekili, Meclise katılmadan istifa etmiştir. Böylece Birinci Dönem'in toplam milletvekili sayısı 403 olarak listelere geçmiştir. ²⁰⁵ Görüldüğü üzere birbirinden farklı rakamlar teleffuz edilmiştir. Bu farklılığın kaynağı, meclisin oluşma koşullarıdır. Kimi kişiler seçilmelerine rağmen meclise katılmamış, kimileri memuriyeti tercih edip vekillikten istifa etmişlerdir. Diğer yandan cephede savaşlar sürerken Kazım Karabekir gibi vekiller mücadeleye devam etmiş, ancak kurtuluştan sonra meclise katılmışlardır. Bu gibi sebepler meclis tam sayısının sürekli değişmesine yol açmıştır. ²⁰⁶

Seçim sonucunda bazı özellikli durumlar ortaya çıkmıştır. Fevzi Paşa, Kazım Karabekir Sırrı(Belli) Bey, Mehmet Akif (Ersoy) Bey, İsmail Suphi (Soysallı) gibi kişiler birden fazla seçim bölgesinden vekil seçilmişlerdir. Tezimizin konusu olan Kozan seçim bölgesinden seçilen Fevzi Paşa aynı zamanda Gebze'den de vekil seçilmiştir. Edirne vekilleri meclise uzun bir süre katılmamışlardır. Kırşehir vekillerinin sayısı 6 ya yükseltilmiş, fazlalık sebebiyle bir kişinin vekilliğine son verilmiştir. Canik (Samsun), İzmit, Cizre, Malatya ve İzmir'de seçim sonuçlarına itiraz edilmiş, meclis itirazları inceleyip karara bağlamıştır. ²⁰⁷ Seçildiği halde meclise katılmayan ve izin süresi bittiği halde geri dönmeyen vekiller müstafi sayılmıştır. Uzun süren tartışmalar sonucunda, memurlukla vekilliğin aynı kişide birleşemeyeceği hükmü konmuştur. 31 Temmuz 1920'de alınan bir kararla Malta'da sürgünde bulunan Meclis-i Mebusan üyesi kimseler yeni oluşturulan meclisinde üyesi sayılmışlardır. ²⁰⁸ İzmit Vekili Fuat Bey ve Batum vekilleri bölgelerinde verilen mücadeledeki görevleri dolayısıyla süresiz izinli sayılmışlardır. ²⁰⁹

Mustafa Kemal 21 Nisan 1920'de, Bütün Kolordulara, 61. Tümen Komutanlığına, Nazilli'de Albay Refet Beye, tüm valiliklere, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

---

²⁰² Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I.Dönem**, c.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.13-14

²⁰³ Altuğ, **age**, s.39

²⁰⁴ Ali Fuat CEBESÖY, **Siyasi Hatıralar** ,c.I, İstanbul, s.311

²⁰⁵ Arslan, **agm**, s.67

²⁰⁶ Akar, **age**, s.50

²⁰⁷ Güneş, **age**, s.62

²⁰⁸ Bu vekiller; Rauf Bey (Sivas), Kara Vasıf (Sivas), Şeref Bey (Edirne), Faik Bey (Edirne), Numan Bey (İstanbul), Cemal Paşa (Isparta), Tahsin Bey (İzmir), Fevzi Bey (Diyarbakır), Zülfü Bey (Diyarbakır), Celal Nuri Bey (Gelibolu), Ali Bey (Afyon) Geniş Bilgi için Bkz. Selek, **age**, s.332-333

²⁰⁹ Selahattin ÖZÇELİK, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksel Lisans Tezi, **Milli Mücadele Hareketi'nin ve Ankara Hükümeti'nin Meşruluğu**, Ankara,1984, s.273-274

Merkez Heyetlerine ve Belediye Başkanlıklarına Heyet-i Temsiliye adına telgraf göndermiştir.²¹⁰ Telgrafta; 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara’da açılacak meclisin tören programı bildirilmekteydi.²¹¹ Ankara’da açılacak olan meclis hangi binada açılacağı önemli bir sorun olmuştu. Neticede; Meclis’in, II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki Partisi tarafından İttihat ve Terakki Kulübü olarak yaptırılan, bugünkü Ulus Meydanı’nda bulunan ve günümüzde TBMM Müzesi olarak faaliyet gösteren taş binada toplanılmasına karar verildi.²¹²

Birinci Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 cuma günü saat 13:45’te 115 milletvekilinin katılımıyla toplanmıştır.²¹³ Meclisin açılmasında daha önceden yayınlanan ve dağıtılan genelgeler doğrultusunda, talimat ve usullere uygun olarak, millî ve dinî motiflerin ağırlıkta olduğu bir program uygulanmıştır. Hacı Bayram Veli Camisi’nde kılınan Cuma namazı sonrasında meclisin toplanacağı bina önüne gelinmiş, burada dualar okunup kurbanlar kesilmiş, büyük bir millî ve dini heyecan ile açılış programına devam edilmiştir.²¹⁴

Yunus Nadi, kılınan namazın “şeriat içinde usul dairesinde” sadece bir cuma namazı olmadığını halk tarafından anlaşıldığını dile getirir. O namaz dini bir görevin yerine getirilmesinden çok milli beraberliği ve dayanışmayı göstermektedir.²¹⁵ Yerli ve yabancı tüm halk meclis binasının etrafını sarmış, bu yoğun kalabalık içinde Mustafa Kemal ve vekiller meclise girebilmek için uzun süre beklemek zorunda kalmışlardır.²¹⁶ Bu yoğun milli duygular içerisinde açılan Meclis’e, en yaşlı üye olması sebebiyle Sinop Milletvekili Şerif Bey’in başkanlık etmiştir.²¹⁷ Şerif Bey açış konuşmasında şunları söylemiştir (sadeleştirilmiş) :

“Ben bu yüce meclisin yaşlı başkanı olarak Allah’ın yardımı ile milletimizin içte ve dışta tam bağımsızlığını ele alıp yönetmeye başladığını bütün dünyaya ilân ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum. Kutsal başımız bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI. Sultan Mehmed’in yabancılara elinden kurtarılması, sonsuza kadar başkent İstanbul ile işgal altında türlü acılar çeken ve acımasız olarak yok edilmeye çalışılan diğer illerimizin düşmandan arındırılması için bize güç vermesini Yüce Tanrıdan diliyorum.”²¹⁸

Şerif Bey geçici olarak Meclis Başkanlığına getirilmiş, ayrıca on beşer kişilik iki komisyon kurulmuş, bu komisyonlara tutanakları inceleme görevi verilmiştir. Meclisin ilk

²¹⁰ Jaeschke , **age**, s.99 ; Dumont, **age**, s. 72

²¹¹ Atatürk, **Nutuk**, s.294 , Selek, **age**, c.1, s.263

²¹² Arıburnu, **age**, s.36 , Tansel, **age**, c.III, s.83

²¹³ İhsan EZHERLİ, **TBMM (1920-1992)**, TBMM Yayınları,Ankara, 1992, s.33 ; Güneş, **age**, s. 71 Jaeschke , **age**, s.99

²¹⁴ Güneş, **age**, s. 71

²¹⁵ Yunus NADİ, **Ankara’nın İlk Günleri**, s.31 ; Dumont, **age**, s. 72

²¹⁶ Güneş, **age**, s. 68

²¹⁷ **T.B.M.M.Z.C.** Devre1, C.1, s.6

²¹⁸ H.Veldet VELİDEDEOĞLU, **Milli Mücadele Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983, s.61 , Güneş, **age** s.70 , Kemal Zeki GENÇOSMAN, **İhtilal Meclisi**, Hür Yayın, İstanbul,1980, s.73

konuşmalarını Mustafa Kemal ve Hamdullah Suphi yapmıştır. 24 Nisan'da Başkanlık Divanı seçimleri yapılırken 26 Nisan'da 13 kişiden oluşan Meclis Başkanlık Divanı seçilmiştir. 24 Nisan'da yapılan seçimde de, Mustafa Kemal, 120 milletvekilinden 110 milletvekilinin oyunu alarak Meclisi Başkanlığına seçildi. Meclisin 2. başkanlığına da 109 oy alan Celalettin Arif Bey seçildi. Ayrıca, I. Başkan vekili olarak Konya vekili Mevlevi Şeyhi Çelebi Abdülhalim Efendi, II. Başkan vekili Bektaşî Dedesi Çelebi Cemalettin Efendi seçilmiştir.²¹⁹

Birinci meclis, her türlü fikri çeşitliliğe sahip üye profili çok çeşitli bir meclistir. Meclisin yaş ortalaması 43 olan mecliste, eğitim seviyeleri karışıktır. Okuma-yazma bilmeyen vekiller varken, iki dil bilen vekillerde mevcuttur. Mecliste serbest meslek erbabı, devlet memuru, asker, din adamı gibi hemen her meslekten ve üyeler görev almıştır.²²⁰

TBMM'nin ilk günlerdeki önemli işlerinden birisi de hükümet kurmaktır. Bu hususta Mustafa Kemal Paşanın 24 Nisan 1920'de hükümetin kurulması ile ilgili olarak verdiği önerge:²²¹

1. Hükümetin kurulması zaruridir.
2. Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya Padişaha bir vekil tanımak mümkün değildir.
3. Mecliste yoğunlaşan millî iradenin doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üzerinde bir kuvvet yoktur.
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Efendiler, bu ilkelere dayanan bir hükümetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, millî hâkimiyet temeline dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyettir.” şeklindedir.

Meclis bu önergeyi aynen kabul etmiş ve kurulan yeni devletin geçici ilk anayasasını da böylece tespit etmiştir.²²² Mecliste aynı gün meclis başkanlığı seçimi yapılmış, Mustafa Kemal Paşa TBMM başkanlığına seçilirken, eski Meclis-i Mebusan Başkanı ve Erzurum vekili Celalettin Arif Bey'de ikinci başkanlığa seçilmiştir. 25 Nisan 1920 günkü toplantıda, yürütme erkini de bizzat kullanacak olan Meclis'in bu erki nasıl kullanacağına dair hususları tespit etmek üzere 15 kişiden oluşan bir Layiha Encümeni oluşturulmuştur.²²³ 25 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in başkanlığında 7 kişiden oluşan geçici karakterli “Muvakkat İcra Heyeti”,

²¹⁹ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s. 38 ; Eroğlu, age, s.202 ; Jaeschke , age, s.100

²²⁰ Güneş, age, s.81-82

²²¹ Atatürk, Nutuk, s.300

²²² Özçelik, agt, s.287

²²³ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s.62 ; Sezgin,age, s.29 ,Yavuz ASLAN, TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920 - 30 Ekim 1923) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.42-43

TBMM tarafından seçilerek göreve getirildi.²²⁴ 3 Mayıs 1920 günü Meclis, “İcra Vekilleri’nin seçilmesine dair 3 numaralı kanunu” kabul ederek 11 kişiden oluşan ilk “İcra Vekilleri Heyetini” seçti. Mustafa Kemal, Meclisi Başkanı sıfatıyla İcra Vekilleri Heyeti toplantısına başkanlık etmiştir. İlk İcra Vekilleri Heyeti şu üyelerden oluşmaktaydı: ²²⁵

Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK - Meclis Başkanı ve Hükümet Başkanı - Ankara)

1. Mustafa Fehmi Efendi (GERÇEKER- Şeriye Vekili - Bursa)
2. Fevzi Paşa (ÇAKMAK-Müdafaa-i Milliye Vekili- Kozan)
3. Bekir Sami Bey (Hariciye Vekili-Amasya)
4. Hakkı Behiç Bey (BAYİÇ- Maliye Vekili- Denizli)
5. İsmail Fâzıl Paşa (Nafia (Bayındırlık) Vekili- Yozgat)
6. Yusuf Kemal Bey (TENGİRŞENK- İktisat Vekili- Kastamonu)
7. Celalettin Arif Bey (Adliye Vekili- Erzurum)
8. Cami Bey (Dahiliye Vekili- Aydın)
9. Dr. Rıza Nur Bey (Maarif Vekili- Sinop)
10. Dr. Adnan Bey (ADIVAR- Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili- İstanbul)
11. İsmet Bey (İNÖNÜ- Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekili-Edirne)

9 Mayıs 1920’de Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur tarafından okunan Hükümet programı, Meclise sunulmuştur. ²²⁶ Meclis, sunulan hükümet programını kabul etmiş ve hükümetini seçerek çalışmalarına başlamıştır. Milli Müdafaa düşüncesi kanunen ve hukuken temellendirilmiştir.

27 Nisan 1920’de, hem Gebze’den hemde Kozan’dan halk tarafından aday gösterip, seçilen ve Kozan Vekilliğini tercih eden Fevzi Paşa’nın, Ankara’ya gelmesi Meclis’te büyük bir heyecana sebep olmuştur. Meclis’in meşruiyet ve millet nazarında genel kabul görmüş sevilen kişiler arayışı içerisinde olduğu bir dönemde Meclis kürsüsünden çok önemli bir konuşma yapan Fevzi Paşa “Mevki-i esaretten kurtularak milletin sine-i serbestisine ilticaya muvaffak olduğundan ötürü Allah’a şükrettiğini” bildirdikten sonra İstanbul ve Harbiye Vekaletinin nasıl işgal edildiğini, Türk askerlerinin uyku esnasında İngiliz askerlerince nasıl katledildiklerini anlattı. ²²⁷

²²⁴ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s.58 ; Sezgin, **age**, s. 39-41

²²⁵ Sezgin, **age**, s.61-62

²²⁶ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s.241

²²⁷ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s.90 ; Gençosman, **age**, s.119-124 , Özçelik, **agt**, s.284

TBMM, 30 Nisan 1920’de Avrupa Devletlerin Dışışleri Bakanlıklarına Ankara’da TBMM’nin kurulduğunu belirten bir muhtıra göndermiş, Bundan sonra milletin tek söz sahibi olan TBMM’nin, İstanbul Hükümeti ile yapılacak hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceği bildirilmiştir.²²⁸

Meclis, ilk olarak, 24 Nisan 1920 tarih ve 1 sayılı kanunu olan Ağnam Resmi Kanunu’nu çıkarmıştır.²²⁹ Diğer yandan meşruluğunu inkâr edenlere karşı varlığını ispatlama gereksinimi Meclis’i, 29 Nisan 1920 tarih ve 2 sayılı Hıyaneti Vataniye Kanunu’nu çıkarmak durumunda bırakmıştır.²³⁰ Bu bağlamda ilerleyen günlerde de İstiklâl Mahkemeleri Kanunu’nu çıkarılmıştır.²³¹ Meclis’in, 2 Mayıs 1920 tarihli oturumunda hükümetin kuruluşu ile ilgili “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun” kabul edilmiştir.²³² Hıyaneti Vataniye Kanununun çıkarılmasından sonra İstanbul Hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi, İstanbul’dan gelecek evrakların geri gönderilmesi ve İstanbul Hükümetinin yaptığı her türlü icrai işlemin yok sayılacağına dair karar alınmıştır.²³³

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı kanun olarak Meclisçe kabul edilmiştir. 23 maddeden oluşan bu Anayasa ile egemenliğin millete ait olduğu kabul ve ilan edilmiştir. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) “Kuvvetler Birliği” ilkesini ve “Meclis Hükümeti” sistemini kabul edilmiştir.²³⁴ Devrim niteliğinde olan 1921 Anayasası’nın 1. maddesinde “Hakimiyet kayıtsız şartsız millettir. İdare usulü halkın mukadderatını doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisinin idare etmesi esasına dayanmaktadır.” şeklindedir.²³⁵

Meclis içerisinde çok farklı düşüncelere sahip vekiller vardır. Meclisin ilk günlerinde daha çok kişisel duygu ve etkilerin şekillendirdiği; Selameti Umumiye Komitesi,²³⁶ Tesanüt Grubu, Halk Zümresi, İstiklal Grubu gibi bazı gruplar çıkmıştır. İzmir Yurdu, Bursa Yurdu gibi hemşehri ilişkilerine dayalı kurulan gruplar vardı.²³⁷ İlerleyen günlerde tek bir milli hedef

²²⁸ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s.327-328 ; Selek, **age**, c.I, s.359-360 ; Jaeschke , **age**, s.101

²²⁹ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s. 38 ; Jaeschke , **age**, s.100 ; Aslan ,**age**, s.25 ; Dumont, **age**, s.73-74

²³⁰ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s.99-102

²³¹ Ergün AYBARS, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Yayınları, İzmir, 2006, s.56. Milli Mücadele sürecinde, 11 Eylül 1920’de 14 İstiklal Mahkemesi kuruldu.17 Şubat 1921’de Ankara İstiklal Mahkemeleri hariç diğer mahkemeler kaldırıldı. Bir müddet sonra tekrar açılan mahkemelerin tamamı 31 Temmuz 1922’de tamamen kaldırıldı. Cebelibereket Mebusu İhsan Bey’in başkanlığını yaptığı Ankara İstiklal Mahkemeleri bu süre içerisinde sürekli çalışan tek mahkeme olmuştur.

²³² T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s.185

²³³ Tansel, **age**, s. 95 , Selek,**age**, s.341 , Mumcu, **age**, s.50

²³⁴ Mumcu,**age**, s.54

²³⁵ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.5, s.417 ; Özçelik, **agt**, s.288

²³⁶ Komite, II. Grup muhalefетinin şiddetlendiği bir dönemde Mustafa Kemal’in isteğiyle, mecliste çoğunluğu sağlamak için gizlice kurulmuştur. Cebelibereket Vekili İhsan Bey’de Mustafa Kemal-Komite ilişkilerinde aracılık yapmakla görevlendirilmiştir. Güneş, **age**, s.178-180

²³⁷ Özçelik, **agt**, s.314

doğrultusunda toplanan meclis üyeleri arasındaki düşünce farklılıkları giderek belirginleşmeye başlamıştır. Genel kabul görmüş bir sınıflandırma şu şekildedir;²³⁸

1. Tesanütçüler (Birlikçiler)
2. Milliyetçiler
  - a. Islahatçılar
  - b. Muhafazakarlar
  - c. Liberaller
3. Komünistler

Mazhar Müfid (Hakkari), İsmail Suphi (Burdur), Abdulkadir Kemali (Kastamonu) ve Ferid (Çorum) Beyler²³⁹ gibi isimlerden oluşan Tesanütçüler, mecliste mesleki temsilin esas olması gerektiğini savundular. Meclis, bu grubu sınıfsal kavgalara sebebiyet vermekle suçlamıştır. Komünistler meclisin, emperyalizm ve burjuvaya karşı bir direniş olarak algılıyor, ve bu bağlamda bir sistem öngörüyorlardı. Milliyetçiler, kalabalık kesimi kapsayan milli mücadelelerdir. Yukarıda 3 kısma ayrılan milliyetçiler, ilerleyen süreçte “Birinci Grup ve İkinci Grup” olarak da sınıflandırılabilir.²⁴⁰ Milliyetçiler içerisinde, liberal düşünceden devlet sosyalistlerine kadar uzanan yelpazedeki kişiler yer almıştır. Birinci Grup milliyetçiler içerisinde devlet erkinin günün şartlarına göre şekillendiği ulus-devlet modeli yanlısı ıslahatçı kişilerken, İkinci Grup üyeleri saltanat ve hilafet yanlısı mevcut geleneksel sistemi savunan muhafazakarlardan oluşmuştur.²⁴¹ Nutuk’ta gruplaşmaların yapılanmasını anlatan Mustafa Kemal;²⁴²

1. Tesanüt Grubu
2. İstiklal Grubu
3. Müdafaa-i Hukuk Zümresi
4. Halk Zümresi
5. Islahat Grubu

Meclis bünyesindeki bu gruplaşmalar ilk günkü birlik ve beraberlik ruhuna zarar vermeye başlamış, Meclis’in etkin çalışması aksamaya başlamıştır. Mustafa Kemal, muhalif grupların sebep olduğu aksaklıkların giderilmesi ve etkili bir gücün tesisi amacı ile “Müdafaa-i

---

²³⁸ Özçelik, **agt**, 317

²³⁹ Güneş, **age**, s.157

²⁴⁰ **agt**, s.317

²⁴¹ Samet AĞAOĞLU, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1981, s.26-28

²⁴² Atatürk, **Nutuk**, s.403-404

Hukuk Grubu” kurulmasını karar vermiştir. 10 Mayıs 1921’de 133 vekilin katılımıyla Meclis’te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur.²⁴³ 11 Mayıs 1921’de Mustafa Kemal’in başkanlığında oluşturulan grup idare yönetiminde, Adana vekili Zekai (Apaydın) Bey’de bulunmaktadır.²⁴⁴ 15 Mayıs 1921 günü 351 vekilden 261 vekil gruba alınırken 90 vekil de grup dışı bırakılmıştır.²⁴⁵

İkinci Grup’un ne zaman ve hangi saik üzere kurulduğu net değildir. Örneğin; Arıkoğlu’nun verdiği bilgilere göre; İkinci Grup, Malta’daki Türk esir mübadelesinden çok kısa bir süre sonra kurulmuştur. Demirel’e göre; Hüseyin Avni Bey’in, Birinci Grubun kurulmasının hemen ardından başlattığı muhalefet hareketi, Temmuz 1922’de İkinci Grubu doğurmuştur. Arada geçen süre bir yıllık süre zarfında muhalefet, örgütsüz olarak çalışmıştır.²⁴⁶ 1921 yılının son günlerinde kurulduğunda hem fikir olunan İkinci Grup’ta, Hüseyin Avni (Ulaş) , Celalettin Arif Bey (Erzurum) , Bey (Erzurum), Albay Selahattin (Mersin), Ali Şükrü (Trabzon), Müfit Hoca (Kırşehir) gibi isimler başı çekmiştir.²⁴⁷

Rusya’da 1917 Ekim Devrimi sonrası yeni bir rejim doğmuştu. Sosyalist yapıda kurulan yeni rejim ve Anadolu’da verilen mücadelenin emperyalizme karşı verilmesi iki ülke yönetimini birbirlerine yaklaştırıyordu. Diğer yandan Batılı ülkelerin malum olan yanlı ve işgalci tutumları, Ankara Hükümeti ve Sovyet Rusya yönetimini birlikteliğe zorluyordu. Basında sosyalizm hakkında övücü yazılar neşrediliyordu. Mustafa Kemal’in Meclis Hükümeti’nin prensiplerinin, Bolşeviklik prensipleri ile aynı şey olmadığını açıklaması üzerine basın, Türkiye’nin içtimai, iktisadi ve siyasi açıdan Rusya’dan farklı olduğunu vurgulayıcı yazılar çıkmaya başlamıştır. Meclis’in Bolşeviklik ile ilgili düşünceleri de çok karışıktı. Örneğin; Hamdullah Suphi, Bolşeviklerden yardım alınarak emperyalistlerin ülkeden kovulabileceğini söylerken, Besim Atalay; Bolşeviklikle İslam’ın örtüşeceğini, yoldaşlık etmekle, şeriata daha sıkı bağlanılacağını iddia etmekteydi. Durak Bey ise Bolşevizmin Allahsızlık olduğunu söylüyordu. Bu süreçte; Çerkez Ethem öncülüğündeki Yeşil Ordu, Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi oluşumlar kurulmuştur. Tüm bu karmaşık düşünceler Meclis’in işleyişine zarar verdiğini gören Mustafa Kemal, hareketi kontrol amaçlı Türkiye Komünist Fırkasını kurdurmuştur.²⁴⁸

Adana Vekili Zamir (Damar) Arıkoğlu Bey anılarını kaleme aldığı Hatırlarım adlı eserinde, Mecliste esen Bolşeviklik rüzgarına değinmiştir; “Ankara’da komünizm

²⁴³ Jaeschke , **age**, s.150 ; Selek, **age**, c.II, s.216

²⁴⁴ Selek, **age**, c.II, s.219

²⁴⁵ Ahmet DEMİREL, **Birinci Meslis’te Muhalefet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.224

²⁴⁶ Demirel, **age**, s.229

²⁴⁷ Özçelik, **agt**, s.323

²⁴⁸ Necip HABLEMİTOĞLU, **Milli Mücadele’de Yeşil Ordu Cemiyeti**, Birharf Yayınları, İstanbul 2006 s.65

propagandası az değildi. Bazı mebus arkadaşların komünizmin ilan edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu. “Daha ne bekliyoruz ? Niçin komünizmi ilan edip halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz ? Hangi mal hangi servet kaldı ki korkalım? ” diyorlardı. Komünizmin işareti sayılan kızıl renk moda haline gelmişti. Bilerek bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlarda az değildi.”²⁴⁹

Kısa sürede yurtiçi komünist yapılanma ortaya çıkarılıp, denetim altına alınmıştır. Meclis, Ankara İstiklal Mahkemesinin istemi üzerine Nazım(Tokat), Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar) ve Şeyh Servet (Bursa) Beylerin dokunulmazlığını kaldırmıştır. Böylece meclis içindeki Bolşevik muhalefet bastırılmıştır.²⁵⁰

B. I. TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler

23 Nisan 1920’de Meclis toplanmış, milli mücadele yanlıları kurtuluş ümidi ile doluyken, 24 Nisan 1920’de İşgal kuvvetleri temsilcileri barış anlaşmasının taslağını oluşturmak üzere San Remo’da bir araya geldiler.²⁵¹ Hazırlanan işgal taslağı, 11 Mayıs’ta İstanbul Hükümeti’ni temsil eden Tefvik Paşa’ya sunuldu. Diğer yandan Yunan kuvvetleri, 22 Haziran’da Bursa-Uşak hattından ilerleyerek, 8 Temmuz’da Bursa’ya girdi. İzleyen günlerde Doğu Trakya ve Ege’nin büyük kısmı Yunan kontrolüne girdi.²⁵² Bu şartlar içerisinde 10 Ağustos 1920 günü Paris’te işgal devletleri ile Sevr Barış Antlaşması im zalandı .²⁵³ Mondros Ateşkesi, Osmanlı Devleti’nin fiilen bittiğini ifade ederken, çok ağır şartlar içeren ve hukuki bitişin belgesi olan Sevr barış antlaşmasında; Adana Bölgesi’nin Fransız nüfuz bölgesi olacağı belirtilmiştir.²⁵⁴ Antlaşma’nın yürürlüğe girebilmesi için taraf devletlerin yetkili makamlarınca onaylanması gerekmektedir. Antlaşmaya başından beri karşı çıkan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sevr Antlaşmasını onaylanmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 19 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması ile ilgili olarak yaptığı toplantıda, antlaşmayı imzalayanları, bunu onaylayanları vatana ihanetle suçlamış, vatansız sayılmaları kararını almış ve bu antlaşma ile kendini bağlı görmediğini ilan etmiştir. Batılı devletler arasında sadece Yunanistan antlaşmayı onaylamıştır.²⁵⁵

²⁴⁹ Arıkoğlu, **age**, s.151

²⁵⁰ **T.B.M.M.Z.C.** Devre1, C.10, s.285-286 ; Hablemitoğlu, **age**, s.197 ; Güneş, **age**, s. 147-148 ; Mango **age**, s.284

²⁵¹ Bülent TANÖR, **Kurtuluş Kurulu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007, s.30 ; Jaeschke , **age**,s.100 Gönübol, **age**, s.14 ; Akşin, **age**, s.93

²⁵² Jaeschke , **age**, s.109-111 ; Mumcu, **age**, s. 57

²⁵³ Akşin, **age**, s.245 ;

²⁵⁴ Erikan, **age**, s.129

²⁵⁵ **T.B.M.M.Z.C.** Devre1, C.3, s.333 ; Akşin, **age**, s.246

Bu atmosfer içerisinde mücadeleye başlayan Meclis, dış kaynaklı, dini fetvaların da etkisiyle doğan saltanat ve hilafet yanlısı ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çıkan bu ayaklanmaların belli başlıları arasında; Birinci ve İkinci Anzavur Ayaklanmaları, Kuvay-i İnzibatiye ve Çerkez Ethem olayı sayılabilir. Bu bağlamda, Müdafaa-i Hukuk Dernekleri'nin örgütlediği Kuvay-i Milliye hareketi esas alınarak düzenli ordunun kurulması gereği duyulmuş, kısa sürede 17 tûmenden oluşan bir ordu teşkil edilmiştir. 1920 Ekim ayından itibaren Kuvay-ı Milliye'nin tasfiyesine başlanmıştır. 9 Kasım günü cepheler, Batı Cephesi ve Güney Cephesi olarak ikiye bölünmüştür. İzleyen günlerde düzensiz Kuvay-ı Milliye birlikleri düzenli ordu bünyesine alınmaya başlanmıştır.²⁵⁶ Bahsi geçen düzenli ordu, Batı cephesini kapsamakta, Güneyde ise düzenli ordu mücadelesi değil, bir milis mücadelesi verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵⁷

Doğu cephesinde Ermeniler, bölgede bir Ermeni Devleti kurma mücadelesi içerisinde idiler. Ermeniler, Eylül 1920'de, Kazım Karabekir komutasındaki XV. Kolordudan ağır bir yenilgi aldılar. Bu zafer, Ankara Hükümeti'nin ilk büyük zaferi olup, iç ve dış dünyada etkinliğini güçlendiren bir barış anlaşmasını doğurdu. 3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Anlaşması ile Ermeniler, Sevr'in onlara verdiği Doğu illerini kaybettiler. Meclis, 1 Mart 1921 günü Afganistan ile bir dostluk anlaşması imzaladı. 13 Ekim 1921'de ; Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile Doğu sorununu büyük oranda çözen Kars Anlaşması imzalandı.²⁵⁸

Ankara Hükümeti, Ermenilere karşı başarısı, düzenli ordunun kurulup I. İnönü Zaferi'nin kazanılması gibi sebepler dolayısıyla işgal kuvvetlerince dikkate alınmaya başlanmıştır. Bunun en somut göstergesi, Ankara Hükümeti'nin de İstanbul Hükümeti ile Londra Konferansına çağrılmasıdır.²⁵⁹ 23 Şubat 1921'de toplanan konferansta, İstanbul Hükümeti temsilcisi Tevfik Paşanın "Söz ulusun gerçek temsilcilerindedir." demesi Meclis'in ortaya koyduğu mücadelenin büyüklüğünün işaretidir. Konferansta bir çok konu üzerinde tartışmalar oldu. Fransızların Adana ve çevresindeki başarısızlıkları, Fransa kamuoyunda yer buluyor, Anadolu'dan çekilmenin gerekliliği tartışılıyordu. Bu ruh içerisinde olan Fransa ile zımni bir mutabakat sağlanmış denilebilir. Nitekim, 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması ile Fransa Adana ve çevresinden çekilmiştir.²⁶⁰ Diğer yandan İtalya, gizli anlaşmalarda kendisine vaat edilen İzmir'in Yunanlara verilmesini hazmedemiyordu. İngiliz-Yunan işbirliğine karşı

²⁵⁶ Bilal SİMŞİR, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Ankara, 1972, s.51

²⁵⁷ Erikan, **age**, s.209 ; Mumcu,**age**, s.64 ; Belen, **age**, s.549

²⁵⁸ Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi 2.Kitap**, Bilgi Kitabevi, 1991, s.204-206 ; Gönlübol, **age**, s. 24 Jaeschke , **age**, s.164

²⁵⁹ Gönlübol, **age**, s.29

²⁶⁰ Jaeschke , **age**, s.165

adeta Türk dostu durumuna gelen İtalya'da Ankara Anlaşması sonrası Anadolu'yu terk etmiştir.

6-11 Ocak 1921 tarihleri arası Yunanlara karşı I. İnönü Zaferi kazanılmıştır. Bu zafer sonrası Ankara Hükümeti'nin gerek meclis içi gerek Anadolu'da ağırlığı ve itibarı artmıştır. Meclis'te Teşkilatı Esasiye'nin kabulü, Rusya ile görüşmeler, Londra Konferansına davet gibi gelişmeler bunun işaretidir. 23-31 Mart 1921'te II. İnönü Zaferi'nin elde edilmesi, ülke genelinde büyük sevinç yaratmıştır. 10-24 Temmuz 1921 tarihlerinde Kütahya-Eskişehir Savaşlarında Yunanlara mağlup olan Türk ordusu, Sakarya kıyılarına çekilmiştir. Yunanlar 11-12 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Savaşı'nda hezimete uğradılar. Yunanları Anadolu topraklarından atmak için son darbeyi indirmek üzere, 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar Meydan Savaşı ile sonuçlanmıştır.²⁶¹ Türk askerinin 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesi ile işgal fiilen bitirilmiştir.

Ateşkes için, 3 Ekim 1922'de Mudanya Konferansı açılmış ve aynı isimli anlaşma 11 Ekim 1922 günü imzalanmıştır.²⁶² Mudanya Konferansı'nda, Lozan'da barış antlaşması imzalanması kararlaştırılmıştır. İşgal devletleri, konferansa bir ikilik çıkarmak amacı ile Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümetini de çağırmıştır. Mustafa Kemal, bu sıkıntıyı çözmenin yolunu 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasında bulmuştur. Bunun üzerine, 17 Kasım 1922'de Vahdettin İngilizlere sığınarak İstanbul'dan ayrılmıştır.²⁶³

Bu süreçte, Ankara Hükümeti, İsviçre'nin Lozan şehrindeki konferansa gidecek olan heyeti seçti. Mustafa Kemal, heyetin teşkilinde müdahil olmuştur. İsmet Paşa, Lozan'da Baş Delege olması, Mustafa Kemal Paşanın isteği üzerine hükümet kararnamesi haline getirildi. Dr. Rıza Nur ile Hasan (SAKA) Beyler, başkan yardımcılığı görevlerini üstlenmişlerdir.²⁶⁴ Danışmanlar arasında Adana Vekili Zekai (Apaydın) Bey'de yer almıştır.²⁶⁵

I. Dönem Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 - 4 Şubat 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.²⁶⁶ 21 Kasım 1922 günü, Ouchy Şatosu Otelinin salonunda başlayan Lozan Barış Konferansı'na; Türk heyeti karşısında İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan oy sahibi üyeler olarak, ABD, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat Sloven Krallığı da gözlemci olarak yer aldılar.²⁶⁷ Boğazların yönetimi, konumu ve bağımsızlığı konusundaki görüşmelere, İngilizlerin oyunuyla Sovyet Rusya, Bulgaristan ve Romanya delegeleri de oy sahipleri olarak katıldılar.

²⁶¹ Jaeschke , **age**, s.190 ; Erikan, **age**, s. 371-373

²⁶² Turan, **2.Kitap**, s.273 ; Mango, **age**, s.342

²⁶³ Gönübol, **age**, s. 48 ; Mumcu, **age**, s.88 ; Mango, **age**, s.353

²⁶⁴ Turan, **2.Kitap**, s.283 ; Gönübol, **age**, s. 49 ; Mango, **age**, s.351

²⁶⁵ Çoker, **T.B.M.M I. Dönem**, C.3, s.50

²⁶⁶ Turan, **2.Kitap**, s.288

²⁶⁷ Abdulkadir KAYA, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisan Tezi, **Sevr ve Lozan'da Sınırlar ve Toprak Meselesi**, Ankara, 2007, s.42

Doğu sorunu, Musul meselesi, Hatay sorunu, Boğazlar, azınlıkların siyasi ve kültürel hakları, kapitülasyonlar, ve Osmanlı Devleti'nden kalan borçlarının ödenmesi, adalar ve Yunanistan'a ödenilmesi istenen tazminat konularında büyük anlaşmazlıklar yaşandı.²⁶⁸

Müttefik devletlerin temsilcileri, 31 Ocak'ta raporlarını hazırlayıp, bir antlaşma metni oluşturmuş ve Türk temsilcilerine sunarak tamamen ret yada kabul edilmesini istemişlerdir.²⁶⁹ İsmet Paşa hiçte adil olmayan maddelere, karşı kararlı bir davranış gösterince, görüşmeler kesildi. Sonuçta Türk Heyeti yurda döndü.²⁷⁰

Meclis'in bir ay içinde son şeklini verdiği taslak metin, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ulaştırıldı. Karşılıklı notalardan sonra Lozan'da tekrar toplanılması kararlaştırıldı.²⁷¹ 24 Temmuz 1923 günü 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Lozan kapsamında tezimizin konusu olan bölge ile ilgili karar Suriye sınırı ile ilgili karardır. Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması esas alınacaktır.²⁷²

C. I.TBMM'de Bölge Milletvekilleri

a. I. Dönem TBMM'de Adana Milletvekilleri

a.1. Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU)

a.1.1. Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU)'nin Biyografisi

1273 (1857) yılında Karaisalı'nın Aşağı Yirikler köyünde doğan Abdullah Faik Efendi, Hoca İbrahim Efendi ve Zeynep Hanım'ın oğludur.²⁷³ İlk ve orta eğitimini Karaisalı Rüşdiyesi'nde tamamladıktan sonra medrese eğitimini Kayseri'de tamamlamış, akabinde müderrislik icazetini almıştır. Eğitim hayatından sonra Karaisalı'ya dönen Abdullah Faik Efendi, burada bir süre mahkeme üyeliği ve naib vekilliği yaptıktan sonra müftülüğe atanmıştır. Müftülük görevini sürdürürken Mebusan Meclisi'nde boşalan milletvekilliği için yapılan seçimde Adana Mebusu seçilmiştir. Meclisin feshinden sonra, 28 Nisan 1912'de yapılan II. Dönem Meclis-i Mebusan'a tekrar Adana mebusu seçilmiştir. Mondros Mütarekesi çerçevesinde yörenin işgali başladığında milli mücadeleye katılmış, bölgesinde kurulan işgal karşıtı müdafaa-i hukuk derneğinin başkanı olmuştur. Yöresel milli dirençte göstermiş olduğu

²⁶⁸ Sonyel, **age**, c.II, s. 303- 323

²⁶⁹ Turan, **2.Kitap**, s. 286

²⁷⁰ Bilal ŞİMŞİR, **Atatürk Dönemi – İncelemeler-** ATAM Yayınları, Ankara, 2006,s. 52-54 ; Kaya, **agt** s.44 Mango, **age**, s.363 ;

²⁷¹ Kaya, **agt**, s.45

²⁷² Sonyel ,**age**, c.II, s. 324-332 ; Gönübol, **age**, s. 49-57

²⁷³ Abdullah Faik Efendi'nin Tercüme-i Hal Belgesi. Belge Ek'te verilmiştir.

gayret büyüktür, özellikle de din adamı kimliğiyle Milli Mücadeleyi desteklemesi, halkın milli direnişe bakışında önemli bir etki doğurmuştur.²⁷⁴

Ankara’da açılan Millet Meclisi’ne Adana Mebusu seçilmiş, 9 Mayıs 1920’de meclise katılmıştır. I. Mecliste Şer’iye ve Evkaf Komisyon üyesi olarak faaliyet göstermiştir.²⁷⁵ Mecliste görev süresi dolduktan sonra Karaisalı’ya dönmüş ve 17 Temmuz 1939’da vefat etmiştir. Sekiz çocuk babası olan Abdullah Faik Efendi’nin iyi derecede Arapça bildiği Meclis hal dosyasında bulunan olumluk belgesinde ifade edilmiştir.²⁷⁶

a.1.2. Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU) Hakkında Tespitler

a.1.2.1. Abdullah Faik Efendi’nin İzinli sayılmasına dair Kararlar

I.Dönem Meclis Zabıt Ceridelerinden tespit edildiği üzere; Adana Mebusu Abdullah Efendi’ye, sağlık sorunları dolayısıyla 4 ay izin verilmesine dair, aşağıda gösterilen Divanı Riyaset kararı verilmiştir.²⁷⁷

Heyeti Umumiye

Adana Mebusu Abdullah Faik Efendi’nin, rahatsızlığı ve Adana’nın istirdadı hasebiyle dört ay müddetle mezun addi Divanı Riyasetçe tensibedilmiş olmakla keyfiyet Heyeti Umumiye’nin nazarı tasvibine arz olunur efendim.

Büyük Millet Meclisi
Reisvekili
Hasan Fehmi

Abdullah Efendi’ye izin verilmesine dair bir başka Divanı Riyaset kararı, zabıt ceridelerinden tespit edilmiştir.²⁷⁸ Anılan Riyaset Kararı aşağıdadır;

Heyeti Umumiye

Rahatsızlığı hasebiyle ve sureti musaddakası merbut tabip raporu mucibince altı ay mezun addine dair Adana Mebusu Abdullah Efendinin takriri Divanı Riyasetin 8 Teşrinisani 1338 tarihli Otuz beşinci içtimasında tezekkür edilmiş ve mumailayhin mezkûr tabip raporu mucibince altı ay mezun addi tensibolmuş olmakla Heyeti Umumiyenin nazarı tasvibine arz olunur, efendim.

²⁷⁴ Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III s.42

²⁷⁵ T.B.M.M.Z.C. Devre1, C.1, s.289

²⁷⁶ Çoker, T.B.M.M I.Dönem,, C.III s.43

²⁷⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.14, s.205

²⁷⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C. 24, s.414-415

Zabıt ceridelerinin tetkikinde; Abdullah Faik Efendi ile ilgili yukarıda gösterilen iki kayıt tespit edilmiştir. Abdullah Faik Efendi'nin özellikle din adamı kimliğiyle milli mücadeleyi destekler tavır koyması o dönem için çok etkili olmuştur. İlerleyen yaşı sebebiyle de Meclis bünyesinde etkin bir çalışma ortaya koyamasa da Adana'nın kurtuluşunda gösterdiği gayret takdire şayandır.

a.2. Eşref Bey (AKMAN)

a.2.1. Eşref Bey (AKMAN)'in Biyografisi

1279 (1863) yılında bugün Yunanistan sınırında bulunan Yanya'nın Libohova kasabasında doğan Eşref Bey, Süleyman Hilmi Efendi'nin oğludur.²⁷⁹ İlk ve orta eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi'ne kaydolmuştur. 1887 yılında tıp doktoru olarak mezun olmuş Kosova'nın İştîp ilçesine belediye tabibi olarak atanmıştır. 1899'da Adana'ya İl Sağlık Müfettişi olarak atanmış, ardından da Adana İl Sağlık Müdürlüğü görevine atanmıştır. Adana ve çevresinin işgalinde Milli Mücadele'ye destek veren Eşref Bey, yörenin işgalden kurtuluşu için örgütlenen müdafaa-i hukuk derneğinde görev almıştır. 23 Nisan 1920'de açılan Millet Meclisi'ne Adana mebusu seçilmiş, 9 Mayıs 1920'de meclise katılmıştır. Ardından Adana'da sürdürülen direnişe katılmak üzere meclisten izinli sayılarak Adana ya döndü. 5 Mart 1921'de Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu üyeliğine seçilmiştir. I.Meclisin görev süresi dolunca Adana ya dönmüş, doktorluk mesleğini icra etmiştir.²⁸⁰

Mecliste ve Adana'nın kurtuluşu için cephede verdiği mücadele için 25 Aralık 1925'te 202 Sayılı Meclis kararıyla Kırmızı Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası'na layık görülmüştür. 2 Mart 1938'de vefat eden Eşref Bey, Fransızca, Arnavutça ve Rumca bilmektedir.²⁸¹

²⁷⁹ Eşref Bey'e ait olumluk belgesi. Belge Ek'te verilmiştir.

²⁸⁰ Çoker, **T.B.M.M I.Dönem**, C.III s.44

²⁸¹ Çoker, **T.B.M.M I.Dönem**, C.III, s. 44,45 ; Ayşe AYDIN, "Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 42, Cilt: XIV, Kasım 1998, s.312 ; Eşref Bey'e ait olumluk belgesi.

a.2.2. Eşref Bey (AKMAN) Hakında Tespitler

a.2.2.1. Eşref Bey'in Vekil Seçildiğine Dair Telgraf

Niğde'den 11.Fırka Komutanı Mehmet Arif Bey'in (Ayıcı Arif) gönderdiği 26.4.1336 tarihli telgrafta; Adana Mebuslukları'na Doktor Eşref, İbrahim Beyler²⁸² ile Abdullah, Mehmed ve Tevfik Efendilerin intihabı bildirilmiştir. ²⁸³

a.2.2.2. Eşref Bey'in İzinli Sayılmasına Dair Telgraf

Eşref Bey, Mersin Mebusları İsmail Safa ve Muhtar Fikri Beylerle beraber Çukurova bölgesinde verilen milli mücadelede aktif yer almaları sebebiyle meclisten bir süreliğine izin istemişler ve bu meyanda aşağıda verilen telgrafi çekmişlerdir. ²⁸⁴

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Kuvayı Milliye Teşkilâtını tevsî ve takviye için buralarda bilfiil çalışılmaya lüzumu kati vardır. Hiç olmazsa daha bir buçuk ay kadar mezun kalmaklığımıza müsaade buyurulmasını rica ederim.

Mersin
İsmail Safa

Adana
Eşref

Mersin
Muhtar Fikri

a.2.2.3. Eşref Bey ve Arkadaşlarınca Mustafa Kemal'e Çekilen Telgraf

Zabıt Ceridelerinin tetkikinde; Adana'nın anavatana kavuşmasından dolayı Eşref Bey ve arkadaşlarınca Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş bir tebrik, teşekkür ve Adana'ya davet telgrafi tespit edilmiştir. ²⁸⁵

Ankara Büyük Millet Meclisi Reisi Âlisi

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Tedabiri celilei vatanperveraneleri takdiri âli-i ilâhiye tevafuk ederek, sevgili Adanamız anavatana kavuştu. Adana başta zatı sâmilere bulunduğu halde Büyük Millet Meclisini bu güzel eserin müessirlerini kemali iştihakla davet ediyor. Bu nimeti cihan kıymeti Hazreti Bâriye arzı istidat ve istihkak eden Adanalılar beyanname-i devletlerindeki vesayayı celile dairesinde muktazayâtı menafi-i aliye-i memlekete tevfiği hareket ettiklerini bizzat müşahede buyurmak üzere Adana'ya teşrifinizi istirham ediyorlar. Bu mesulünün is'af buyurulduğu tepşiratına

²⁸² TBMM Arşivinde, İbrahim Bey için açılan dosyada, Meclis'e gelmeden istifa ettiği kaydolunmuştur.

²⁸³ T.B.M.M.Z.C. ,DevreI, C.1, s.193

²⁸⁴ T.B.M.M.Z.C. ,DevreI, C.1, s.176

²⁸⁵ T.B.M.M.Z.C. ,Devre.1, C.15, s.115

intizaren muvaffakiyeti sâmilelerini tebrik, himmeti celilei vatanperveraneye arzı şükran eyleriz ferman.

Adana Belediye Reisi
Mehmed Fuad

Mersin Mebusu
Muhtar Fikri

Adana Mebusu
Eşref

a.3. Mehmet Hamdi Efendi (İZGİ)

Hacı Hüseyin Efendi ve Ümmü Gülsüm Hanım'ın oğlu olan Mehmet Hamdi Efendi, 1278 (1878)'de Karaisalı'nın Beydemir (Rumkuz) köyünde doğmuştur.²⁸⁶ İlk ve orta eğitimini memleketinde tamamlamış ardından girdiği Konya-Karatay medresesinden mezun olup, icazet almıştır. Eğitiminin ardından Karaisalı'ya dönmüş, bir süre imam-hatiplik ve müftü yardımcılığı yapmıştır. Milli Mücadele'nin başladığı esnada, İl Genel Meclisi üyeliği yapan Mehmet Hamdi Efendi, I. Meclis'e Adana Mebusu olarak seçilmiştir. Mecliste İrşad Encümeni'nde faaliyet göstermiştir.²⁸⁷ Saltanatın kaldırılmasının ardından, 20 Kasım 1922'de kutsal emanetleri halifeye teslim etmek üzere seçilen kurulda görev almıştır.²⁸⁸ Zabıt Ceridelerinin Tetkikinde; Mehmet Hamdi Bey'e ait bir teklif, tasarı, soru, izahat isteme, genel kurul konuşması gibi herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

a.4. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU)

a.4.1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU)'nun Biyografisi

1889 yılında Adana'da doğan Zamir Bey, Arızkade Hacı Süleyman Efendi'nin oğludur. Ailesince özel eğitim gördürülen Zamir Bey, genç yaşta siyasetle ilgilenmeye başladı ve İttihat Terakki Partisi'ne üye oldu. Adana Valisi Cemal Bey tarafından Milli Eğitim Müdürlüğü'nün İlk Öğretim Yönetim Kurulu'na yönetici yapıldı. Tarım üyesi olan Zamir Bey aynı zamanda 1910 yılında kurulan Donanma Cemiyeti Yönetim Kurulu üyeliğinde de bulundu.²⁸⁹ Balkan Savaşı esnasında, Adana'dan bir gönüllü taburunun teşkilinde büyük emeği geçti.²⁹⁰ 1913 yılında yapılan İttihat Terakki Kongresinde, yönetim kurulu üyeliğine kısa bir süre sonra da il genel meclisi üyeliğine seçildi. Adana 25 Kasım 1918'de Fransızlarca işgal edildi. İşgal kuvvetlerince Adana'yı terk etmesi istendi. Bu dayatmaya boyun eğmeyen Zamir Bey, Adana'da artan Fransız destekli Ermeni saldırılarına karşı halkı örgütlemeye başladı. Bu

²⁸⁶ Mehmet Hamdi Efendi'nin Tercüme-i Belgesi, Belge Ekte verilmiştir.

²⁸⁷ T.B.M.M.Z.C. ,Devre.1, C.1, s.286

²⁸⁸ Çoker, T.B.M.M.I.Dönem, C.III s.46

²⁸⁹ Arıkoğlu, age, s.55

²⁹⁰ age, s.57

sebeple tutuklandı. Fransız General Gouraud'un şehre gelmesinin ardından serbest bırakıldı. Yoğun baskıya maruz kalması üzerine, Silifke'de bulunan Muhtar Fikri ve İsmail Safa (Özler) Beylere katılmak üzere hareket ettiğinde tekrar tutuklandı. 11 günlük bir tutuklamanın ardından, bir kısım Adanalılarla beraber 1919 Eylül'ünde Konya'ya gitti. Konya'da toplanan Adanalılarla Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda ve işgal kuvvetlerine ve Ermeni çetelere karşı direniş gösterecek müfrezelerin teşkilatlanmasında çalıştı. Kendisi de bu müfrezelerle birlikte çatışmalara katıldı.²⁹¹

23 Nisan 1920'de açılan Millet Meclisi'ne seçilip istifa eden Tevfik Bey'in yerine Adana Milletvekili seçildi. Ancak cephedeki vazifesi sebebiyle 1 Temmuz 1920 günü Meclise katıldı. 6 Ağustos tarihinde bölgesindeki direnişi örgütlemek için meclisten izinli olarak ayrıldı. Mecliste; İktisat, İçişleri gibi Komisyonlarda çalışan Zamir Bey, II. Toplantı yılında İktisat Komisyonu Katipliğini, III. Toplantı yılında da bu komisyonun başkanlığını yürüttü. İlk Meclis yasama döneminde meclis kürsüsünden 35 konuşma yapan Zamir Bey, izleyen II., III., IV., V., VI. ve VII. Dönemlerde de Adana Milletvekili olarak Mecliste bulundu. Evli ve 7 çocuk sahibi olan Zamir Bey'e Mustafa Kemal "Damar" adını verdi. İlk Meclisten itibaren 7 dönem milletvekilliği yapan Zamir Bey 1961 yılında anılarını yayınladı. Anıları, Adana'nın kurtuluşu ve Cumhuriyetin ilk yıllarını inceleyen araştırmacılar için başvuru kaynağı niteliğindedir. Meclisten ayrıldıktan sonra Adana'da çiftçilikle uğraşan Zamir Bey 8 Nisan 1969 günü İstanbul'da vefat etti. Mezarı Adana Asri Mezarlığındadır.²⁹²

a.4.2. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler

a.4.2.1. Adana Vekili Seçilmesine Dair Mazbata Kaydı

Adana Mebusu Zamir Bey'in, Meclis'e seçilmesine ilişkin tetkik encümen mazbatası Meclis Zabıt Ceridesinden tespit edilmiştir.²⁹³

a.4.2.2. Zamir Bey'e İzinli Sayılmasına Dair Mustafa Kemal'in Telgrafı

Adana Mebusu Zamir Bey'e izin verilmesi için Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e Pozantı Kongresi toplandığı sırada bir telgraf çekmiştir. Mustafa Kemal'in çektiği telgraf içeriğinde; Güney cephesinde işgal kuvvetlerine ve özellikle de

²⁹¹ Çoker, T.B.M.M I.Dönem., C.III s.47

²⁹² age,s.48

²⁹³ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.1, s.356

Ermeni çetelerine karşı verilen mücadelede vazife alacağından dolayı Meclisce izinli sayılması hususu bildirilmiştir.²⁹⁴

a.4.2.3. Fransızlarca Öldürülen Türk Esirler Hakkında İzahat İsteme

Adana Mebusu Zamir Bey, Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey ile beraber, Adana'da Fransızlar tarafından şehit edilen Türk esirler hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâletinden izahat istemişlerdir.²⁹⁵ Zabıt Ceridellerinden tespit edildiği üzere Meclis Başkanı genel kurulda bu izahat talebini dile getirmiştir.²⁹⁶

a.4.2.4. Şehit Askerlerin Ailelerine Maaş Tahsisi Hakkında Kanunla ilgili Tadilatname

Şehit askerlerin ailelerine üst rütbe üzerinden maaş tahsisi hakkında kanun lâyihası ve Muvazene-i Maliye ve Müdafaa-i Milliye Encümenleri mazbataları verilirken Damar Bey, şehit ailelerine bir üst derece rütbeden maaş tahsisatı yapılması yönünde bir tadilatname vermiştir.²⁹⁷

Riyaseti Celileye

Meclisi Millinin küşadı tarihinden itibaren şehit olan ümera ve zâbitan ailelerine bir derece mafevk rütbe üzerinden maaş tahsisi buyurulmasını tadilen teklif ederim.

29 Kânunuevvel 1336

Adana Mebusu

Zamir

a.4.2.5. Zamir Bey'in Meclis Konuşmaları

a.4.2.5.1. Zamir Bey'in Adana'nın İşgali Hakkında Bilgi Verdiği Konuşma

Zamir Bey, bir takrir üzerinde tartışmalar devam ederken söz almış, Adana'nın işgal esnasındaki müşkil durumunu özetleyici nitelikte bir konuşma yapmıştır.²⁹⁸ Zamir Bey, Ferda Gazetesinin Milli Mücadelecilere saldırı niteliğinde yazılarından örnekler verdiği konuşmasında, anılan gazetenin bayrağa paçavra diyecek zihniyetteki sahiplerinin idari makamlara getirilmesini de eleştirmiştir. Zamir Bey'in konuşması şu şekildedir; “*Efendim Fransızların güzel memleketimizi işgal ettikleri günden itibaren yapmadıkları mezalim kalmamıştır. Hele son zamanlarda paralarıyla aldatmış oldukları birtakım adamlar vasıtasıyla de memleketimizde büyük propagandalar yapıyorlar. Bakınız efendim Fransız parasıyla Fransızlar için çalışan bir kaç rezilin beyannamelerini Meclisi Âlilerinde okuyacağım,*

²⁹⁴ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.1, s.105

²⁹⁵ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.4

²⁹⁶ REİS — Adana'da Fransızlar tarafından şehit edilen kimseler hakkında ne gibi tedabir ittihaz edildiğinin Müdafaa-i Milliye Vekâletinden sual edilmesine dair Adana Mebusu Zamir ve Ziya Beyler tarafından verilen takrir vardır. Müdafaa-i Milliye Vekâletine havale ediyoruz. Muayyen bir günde cevabını alır okuruz.

²⁹⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.89

²⁹⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.8, s.443

*müsaade buyurursanız. Şimdi bu adamlar vasıtasıyla bugün ahaliden imza topluyorlar işte. Adana'da bir gazete çıkıyor; "Ferda gazetesi" Hepiniz bilirsiniz ki bu, Fransız parasıyla çıkıyor ve bunları da çıkaran Mesut Fani ve ailesi.... Fransızlar bunların bir kısmını memur yapıyor, bir kısmını da bilmem ne yapıyor ve bir kısmına da propaganda yaptırıyorlar. Bunlardan, son zamanlarda Mesut Fânî isminde birisini Osmaniye'ye mutasarrıf yaptılar. O, bir beyanname neşrediyor, diyor ki: "Dört yüz senedir altında yaşadığınız bayrak denilen o kırmızı paçavradan ne faide gördünüz! O size ne temin etti? Tahta sabanlarla bu güzel toprağın yüzünü kirletip buruşturmaktan başka ne yaptınız? Bugün muazzam bir devletin şanlı bayrağı üzerimizde dalgalanıyor. Geliniz, budalalık yapmayınız! Bari bundan istifade ederek mesut yaşyalım. Millet demek; bir bez parçasına nail olmak demek değildir." deniliyor. Konuşmasının izleyen bölümünde bu işbirlikçi düşünceye sahip kişilerin halk tabanınca desteklenmediğini dile getiren Zamir Bey, barış konferansında bulunan üyelere de bu bölge halkının bu halinin bildirilmesini talep etmiştir. Zamir Bey konuşmasına devamla; *Şimdi bu alçaklar bugün Fransızlar hesabına ahaliden cebren imza topluyorlar ve bunları da sulh konferansına gönderiyorlar. Bütün millet bunları işitiyor. Büyük bir heyecan içinde Büyük Millet Meclisine istirham ediyorlar, diyorlar ki; Bu adamlar katiyen bizi temsil edemezler. Binanaleyh bizim samimî ve hakiki sözlerimizi Büyük Millet Meclisine ve bu vasıta ile sulh konferansına iblâğ ediniz.*" diye her taraftan binlerce telgraflar alıyoruz. Binaenaleyh biz Hükümetimize rica ediyoruz ki sulh konferansında bulunan murahhaslarımıza şiarımız bu ahalinin maksadını anlatsın." demiştir*

a.4.2.5.1. Lozan'a Gidecek Heyetle İlgili Görüşmeler Esnasında Konuşması

Lozan'a gidecek Heyet'in, Lozan'da takibedeceği yol hakkında Hariciye Vekili İsmet Paşa, Meclis kürsüsünden Lozan'a gidecek heyetin Misak-ı Milli'den taviz vermeyeceğini ve dünya genelinde de yeni Türk Devleti'nin haklılığının kabul edileceğine dair bir beyanat vermiştir. İsmet Paşa, vekillere kürsüden *"Arkadaşlar, Heyeti Celilenizin itimatına mazhar olarak Sulh Konferansına Heyeti Murahhasamız gidiyor. Heyeti Murahhasamızın Avrupa'da, takibedeceği müddeiyatın hudutu esasiyesi şimdiye kadar cihanca malûmdur. Bu, milletimizin öteden beri metalibi milliye yolunda takip ve tesbit eylediği huduttur ki Misakı Milli ile tavzih edilmiştir. Binaenaleyh Misak-ı Milli ve Heyeti Celilenizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği muahedat bizim hattı hareketimizin esasını teşkil eder. Misakı Millî ile münakit muahedat dairesinde hukukumuzu müdafaa edeceğiz. Ümidediyoruz ki hak ve hakikat dünyada o kadar terakki etmiştir ki mutalibatımızı suhuletle izaha muvaffak olacağız. İnşallah Sulh Konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok munsif ve çok müterakki olduğuna burhan olur.*

Heyetimiz için Meclisi Âlinin daimî müzaheretî tevîfikatı ilâhiyenin tecellisine vesile olacaktır.” diye hitap etmiştir.²⁹⁹

Diğer yandan, Meclis’in, milletin ortak paydasının bir tezahürü olduğuna en güzel örneklerden biri olan Dersim Mebusu Diyar Ağa’da görüşmeler esnasında söz alıp düşüncelerini “*Efendiler kusura bakmayınız ben ihtiyarım. Hepimiz biliyoruz ki, ve söylüyoruz ki, dinimiz, diyanetimiz, aslımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık, gayrılık yoktur, ismimiz de, dinimiz de, Allahımız da birdir. Ağzımıza gelen de budur. Ne diyeyim efendim? Hepinize söz söylemek için ben takat getiremem. Hepimizin halimize göre söyleyecek sözlerimiz vardır. Hele bu haller bertaraf olsun.. Bir kere bu haller bertaraf olsun, Allah da hepimizin hallerine yardım eder. Allah doğrunun muinidir. Bendeniz ihtiyarım kusura bakmayınız. Halimize göre sözlerimiz vardır.*” biçiminde dile getirmiştir.

Lazistan Mebusu Necati Bey söz alarak günümüz Türkiyesinde başını ağrıtan ayrılıkçı Kürt hareketlerinin önünü alıcı nitelikte dini karakteri baskın bir konuşma yapmıştır. Necati Bey görüşlerini “*Murahhasların Allah muinleri olsun. Hangisini münasip görmüş ise öyle etsin. Hamdolsun gidenler dinini, diyanetini bilir adamlardır. Heyet içinde bulunanlar, zannederim, kendi dinine, diyanetine hiyanet etmek istemez. Hepimiz biriz. Ne Türklük, ne Kürtlük dâvası vardır. Hep biriz, kardeşiz. Bir kişinin beş on oğlu olur. Biri Hasan, biri Ahmed, biri Hüseyin, biri Mehmed isimli olabilir. Fakat hep bir insandırlar. Biz de öyleyiz. Yoksa ayrı, gayrımız yoktur. İsmimiz Hüseyin, Mehmed. Hepsi bir ananın, bir Babanın oğludurlar. Dinleri, diyanetleri, kabileleri birdir. Ama düşmanlar bizi birbirimize sardırmaq için tuzaklar kuruyorlar. Sen şöylesin, ben böyleyim, filân diye hile yapıyorlar. Bunda ne fayda var? Ne kadar ileri giderse o kadar iyidir. Birbirimizle iftihar ederiz. Biz bir kardeşiz. Bizim dinimiz, diyanetimiz birdir. Bâzıları bilmiyorlar, birçok şeyler söylüyorlar ama, onlar bilmiyorlar, öyle değildir. “La İlahe illallah Muhammed Resulullah ” işte bu.” şeklinde coşkulu bir anlatımla dile getirmiştir.³⁰⁰*

İsmet Paşa’nın yukarıda verilen beyanatı sonrası cereyan eden müzakere esnasında söz alan Zamir Bey, “*Muhterem arkadaşlar bu kürsüye hitabete çıkan arkadaşlarımız birçok meseleleri söylediler. Bendeniz öyle zannediyorum ki bâzı noktalar kaldı. Bunlar hakkında Heyeti Celilenizin tenevvür etmesi çok lâzımdır ve memleketin menafîi iktizasındandır. Paşa Hazretleri bu kürsüde buyurdular ki, bizim hudutu esasiyemiz Misakı Millîdir. Evet şüphe yoktur ki Heyeti Celileniz gibi, bütün milletin gayesi de budur. Bâzı zaruret neticesi, muvakkat bir zaman için hudut haricinde kalan ve adedleri üç yüz binden fazla. Evet muhterem*

²⁹⁹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.24, s.334

³⁰⁰ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.24, s.347-348

arkadaşlarımızın söyledikleri gibi beş yüz bine karip Türk kardeşlerimiz, hudut haricinde kalmıştır. Şüphesizdir ki yapılan bir itilâf ve bir zaruret neticesi idi. Buna kanaatim vardır. Biz arkadaşlar, bir hak istiyoruz. Şüphe yoktur ki, bu hudut haricinde kalan kardeşlerimizin böyle hudut haricinde kalmaları, bizim kalblerimizde de bir ukde olarak kalacaktır. Ve hiçbir vakit bu kardeşlerimizi, bu ırkdaşlarımızı unutmıyacağız ve bizimle samimî bir dostluk tesis etmek isteyen devletler ve milletler bunu bilmelidirler ki; böyle yüreğimizde bir ukde kaldıkça, onlarla aramızda bir dostluk devamına imkân yoktur. Çünkü dâvamız halktır. Arkadaşlar biz bir hak istiyoruz ve hak için meydana atılmışızdır ve bizim hiç kimsenin ne malında, ne canında ve aharın arazisinde bir gözümüz yoktur. İsteddiğimiz bir haktır. Bütün dünyanın kabul etmiş olduğu bir haktır. Biz bu hakkı iddia etmekle beraber, bütün dünyanın ortaya attığı prensipleri müdafaa ediyoruz demektir. Dâvamız halktır. Hiçbir vakit beş yüz bin kadar olan Türk kardeşlerimizin hariçte kalması doğru bir şey değildir ve bu halin böylece devamı daima ileride ihtilâfı mucibolacaktır. Bizimle dost olmak isteyenlerle aramızdaki samimiyetimizi daima bozacaktır. Bendeniz, Paşa Hazretlerinden çok rica ediyorum ve bu meselenin samimî bir surette halledilmesi de çok muhtemeldir, bunu kendilerinden bilhassa istirham ediyorum ve bütün millet de bu meselenin bu suretle hallini bekliyor.” şeklinde kısa ve öz bir konuşma yaparak Misak-ı Milli içerisinde olmasına rağmen kurtarılamamış Türk toprakları olan Musul, Kerkük ve Hatay topraklarının barış müzakereleri çerçevesinde kati surette savunulması ve elde edilmesinin zarureti izah etmiştir.³⁰¹

a.4.2.6 Takrir ve Teklifler

a.4.2.6.1. Meclis İctimai Umumilerinin Haftada Üç Gün Olmasına Dair Takriri

Adana Mebusu Zamir Bey’in, Meclis içtimai umumilerinin haftada üç gün olmasına dair takrir vermiştir.³⁰²

Zabıt Ceridelerinin tedkikinde; Meclis Reisi’nin, Zamir Bey’in takriri için “Adana Mebusu Zamir Beyin, içtimai umumilerin haftada üç gün olması hakkında takriri vardır. Bunu bir kararla tespit ederseniz fevkalâde iktiza ettiği halde o kararı tekrar refetmek icabedecektir. Bunun için bir karar ile teyit etmiyelim. Zaten haftada üç gün oluyor, fazla olmuyor. Evrakı varide de bitmiştir efendim. Ruzname müzakeresine geçiyoruz.” şeklinde sözleri ile hüküm verdiği tespit edilmiştir.

³⁰¹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.24, s.349

³⁰² T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.9, s.149

a.4.2.6.2. Harbde Âzasından Birini Kaybedenlere 800 Kuruş Maaş Tahsisi Hakkında Kanun Teklifi

Adana Mebusu Zamir Bey, Harbde âzasından birini kaybedenlere 800 kuruş maaş tahsisi hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. ³⁰³ Meclis Reisi, Adana Mebusu Zamir Bey'in teklifinin müzakere edilmeye değer bulmuştur. Anılan Lâyiha Encümeni mazbatası aşağıdadır.

Lâyiha Encümeni mazbatası

Muharebede âzasından birini kaybeden efradı askeriye hidematı vataniye tertibinden şehri sekiz yüz kuruş maaş tahsisi ve itası lüzumuna dair Adana Mebusu Zamir Beyin heyeti umumiyyeden mühavvel 12 Eylül 1337 tarihli teklifi kanunisi encümenimizce mütalâa ve tetkik olundu. Esasen bu gibi mâlûlin guzzata maaş tahsisi suretiyle terfihi halleri Tekaüt Kanunu ahkâmı sarihasından olmakla teklifi mezkûre bu noktai nazardan encümenimizce şayanı müzakere görülerek taallûku hasebiyle Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye encümenlerine havalesi zımnında Makamı Celili Riyasete takdim kılındı.

3 Teşrinievvel 1337

Lâyiha Encümeni Reisi
Osman

Mazbata Muharriri
Süleyman Sırrı

Kâtip
Ertuğrul

Aza
Mehmed

Âza
Necib

Savaşta herhangi bir uzvunu kaybedenler askerlere 800 kuruş maaş bağlanmasına dair kanun teklifinin Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine havalesine karar verilmiştir.

a.4.2.6.3. Adana'da Yaşanan Zahire Buhranına Dair Takrir

Adana Mebusu Zamir Bey ve arkadaşları, Adana'da yaşanan tahıl kıtlığına dair bir takrir vermişlerdir. ³⁰⁴ Anılan takrir aşağıdadır.

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Hariçten gelecek zahaire gümrük, Anadolu'dan tedarik edileceklerle vaziyet suretiyle Adana'nın kapıları bağlanmıştır. Muavenete intizarda iken ekmek fiyatı işgal zamanının iki misline çıkmaktadır. Telgrafımızın Heyeti Umumiyece okunmasını istirham eyleriz.

Eşref

Muhtar

Safa

Zamir

³⁰³ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.13, s.140

³⁰⁴ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.15, s.168-169

a.4.2.6.4. Türk Ordusunun Başarılarının Devamı Hakkında Dua Edilmesine Dair Takriri

Zamir Bey, Türk Ordusunun başarılarının devamı hakkında dua edilmesine dair takrir vermiştir. ³⁰⁵ Meclis Başkanı “*Efendim, Zamir Bey’in de bir teklifi vardır. Dua edilsin, diyor*” diyerek Zamir Bey’in takririni görüşmeye açmıştır. Takrir Meclisçe kabul edilmiş olup Kırşehir Mebusu Müfid Efendi tarafından Meclis kürsüsünden dua kıraat olunmuştur.

a.4.2.6.5. Teklif Edilen Kanun Görüşmesinin Erkene Alınmasına Dair Takriri

Adana Mebusu Zamir Bey ve arkadaşları, ziraat makinaları ve damızlık hayvan ile kimyevi gübrelerin; gümrük resminden muaf olmasına dair kanun teklifinin Perşembe günü oturum gündemine alınmasına dair bir takrir vermişlerdir. ³⁰⁶

Riyaseti Celileye

Encümenlerce muamele-i lâzimesi ikmal edilerek 4 Eylül 1338 tarihinde Makamı Riyasete takdim kılınan Ziraat makinalarında müstamel her türlü mevaddı müşteile ile damızlık hayvanat, kimyevi gübrelerin Gümrük Resminden muafiyeti hakkındaki lâyihai kanuniyenin memlekette vaziyeti itibariyle intacı elzem olduğundan müstaceliyet kararıyle ruznameye alınarak önümüzdeki Perşembe günü müzakere edilmesini teklif ederiz.

Adana	Kastamonu	Kozan	Cebelibereket
Zamir	Abdülkadir Kemali	Dr.Fikret	İhsan

a.4.2.6.5. Zamir Bey’in, İktisat Encümeni Riyasetine Seçilmesi

Adana Mebusu Zamir Bey, İktisat Encümeni Riyasetine seçilmiştir. Seçime ilişkin Encümeni tezkeresi aşağıdadır. ³⁰⁷

Riyaseti Celileye

İktisat Encümeni Riyasetinden istifa eden Menteşe Mebusu Tevfik Rüşdü Bey’in yerine Adana Mebusu Zamir Beyin intihap kılındığı mâruzdur.

İktisat Encümeni Reisi
Zamir

Mazbata Muharriri
Okunamadı

³⁰⁵ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.22, s.369

³⁰⁶ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.23, s.402-403

³⁰⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.24, s.222

a. 5. Zekai Bey (APAYDIN)

a. 5. 1. Zekai Bey (APAYDIN)'in Biyografisi

Gerçek ismi Aziz Üzeyir Zekai olan Zekai Bey 1884 yılında Bosna'nın Graveşka köyünde doğmuştur.³⁰⁸ Büyükbabası Hacı Ali Ağa Osmanlı ordusu akıncılarından olup Bosna'da Kale Muhafızlığı yapmış ve oraya yerleşmiştir. Babası Hacı Salih ve annesi Şefika hanım, çocukları ile beraber Anadolu'ya göç etmiş ve Aydın'a yerleşmişlerdir.³⁰⁹

Aydın ve İzmir İdadilerinde okuyan Zekai Bey ve 1903 yılında Mülkiye'den mezun olmuştur. Aynı yıl Aydın Vilâyeti Maiyet memurluğuna tâyin edilmiş, sırası ile; Vilçitrin, Palanga, Uşak, Eskişehir ve Beykoz Kaymakamlıkları yapmıştır. 1911 yılında İstanbul'da Ayşe Vasfiye Hanımla evlenen Zekai Bey, 1913 yılında İçel Mutasarrıflığına terfi etti ardından Mersin, Kayseri ve Eskişehir'de Mutasarrıf olarak görev yaptı. Kasım 1918'de İstanbul Hükümeti tarafından Eskişehir Mutasarrıflığından azledilmiş, bir müddet İstanbul'da gizlendikten sonra, memleketlerine dönmekte olan Balkanlı yabancı askerlerin arasına yabancı er kıyafetiyle katılarak Sirkeci garından trenle kaçmış ve Yugoslavya'da Bosna'ya yerleşmiştir. Bir süre sonra Anadolu'da Milli Mücadele'nin başladığını haber almış ve akabinde gizlice Mersin'e gelmiştir. Adana Cephesinde gönüllü olarak çalışmış, daha sonra da Adana'dan mebus seçilerek Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine katılmıştır.³¹⁰

Birinci T.B.M.M. ve Cumhuriyet dönemlerinde birçok görev üstlenen Zekai Bey; Eskişehir İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapmış, Birinci ve ikinci Lozan Konferanslarında müşavir görevlerinde bulunmuştur. Zekâi Bey, 20 Ekim 1921 günlü Türk-Fransız Anlaşmasının XI. maddesi uyarınca Gümrük Anlaşması imzalamak amacıyla kurulmuş olan Karma Komisyon kapsamında Türk Delegasyonu Başkanlığına atanmıştır. Suriye tarafından seçilecek üyelerle müzakere etmeye ve Karma Komisyonca kabul edilecek olan kararlar doğrultusunda anlaşmayı imzaya yetkilendirilmiştir.³¹¹

Zekai Bey, İkinci Dönem T.B.M.M' de Aydın Milletvekili seçilmiştir. Bu esnada Cumhuriyet ilân edilmiş, İsmet Paşa, Başvekil olarak Cumhuriyetin ilk hükümetini kurma görevini üstlenmiştir. Beş ay sonra İsmet Paşa ikinci kabinesini kurmak üzere görevlendirilmiştir. Kurulan yeni kabinenin farklılığı; İktisat Vekâletinin kaldırılması, yerine ise Ticaret Vekâleti ile Ziraat Vekâleti adlarıyla iki yeni Vekâletin kurulmasıdır. Yeni kurulan Ziraat Vekâletine 6.3.1924 günü Aydın mebusu olarak meclise giren Zekâi Bey atanmıştır.

³⁰⁸ Zekai Bey'in tercüme-i hal belgesi. Belge Ekte verilmiştir.

³⁰⁹ Çoker, **T.B.M.M I.Dönem**, C.III, s. 49

³¹⁰ Ekrem APAYDIN, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekai Apaydın'ın Albümünden*", **ATAM Dergisi**, sayı 1, c.1, ,Ankara, 1984, s. 17

³¹¹ Çoker, **T.B.M.M I.Dönem**, C.III, s.50

İsmet Paşa'nın üstlendiği Hariciye Vekâletine, 10-31 Temmuz 1924 tarihleri arasında vekâlet etmiştir. 10.9.1924-5.5.1925 tarihleri arasında Londra Elçisi olan Zekai Bey, Atatürk'ün Londra'da görevlendirdiği ilk elçimiz olmuştur. Londra Büyükelçiliğinden sonra 6.5.1925 - 1.11.1927 tarihleri arasında Moskova Büyükelçiliği yapmıştır.Üçüncü Dönem T.B.M.M' de Diyarbakır Milletvekili (1.11.1927 - 4.5.1931) olan Zekai Bey Ankara Ticaret, ikamet ve Seyrisefain Antlaşmaları imzasına yetkili Heyet Reisliği, Paris Beynelmilel Etablisman Antlaşmaları Konferansında Türkiye Delegesi olarak görev yapmış ardından da 27.6.1930 - 27.12.1930 tarihleri arasında Nafia Vekilliği yapan Zekai Bey, 27.12.1930 dan 1.3.1935'e kadar Millî Müdafaa Vekili olarak görev yapmıştır.Dördüncü Dönem T.B.M.M.'de Diyarbakır Milletvekili seçilen Zekai Bey, 1930'dan üstlendiği Millî Müdafaa Vekilliğine Mart 1935 tarihine kadar devam etmiştir.Beşinci Dönem T.B.M.M.'de de Diyarbakır Milletvekilliği yapan Zekai Bey; Arzuhal Encümeni (Dilekçe Komisyonu) Başkanlığı yapmıştır. 9.7.1935- Temmuz 1939 arasında Moskova Büyükelçiliği yapmış, Eylül 1939 tarihinde kendi isteği ile emekli olmuştur. Kırmızı-yeşil şeritli istiklâl Madalyası sahibi olan Zekâi Apaydın 29.4.1947 günü İstanbul'da vefat etmiştir.³¹²

a.5. 2. Zekai Bey (APAYDIN) Hakkında Tespitler

a.5.2.1. Takrir ve Teklifleri

a.5.2.1.1. Halı ve Kilimlerin Vergilendirilmesi ile İlgili Teklif

Zekai Bey, halı ve kilimlerin vergilendirilmesi konusundaki görüşmeler esnasında yazılı bir teklifte bulunmuştur. Zekai Bey ihracat üzerinden alınan vergiler kanununun bazı maddelerinde halı ve kilimler üzerinden alınacak vergi miktarlarının yeniden düzenlenmesini önermiştir.³¹³

B. M. M. Riyaseti Celilesine

İhracat rüsumu kanununun birinci maddesinden (veya işgal altında aksamı memaliki osmaniyeye) kaydının ihracını ve tarifede mukayyet kilo basma elli kuruştan ibaret olan halı rüsumunun halıların kıymetlerine nazaran üç sınıfa tefriki ile alâ kısmından kilo başına yetmiş, evsat kısmından 40 ve edna kısmından yirmi kuruş nöbeti üzerinden alınmasını teklif eylerim.

Adana
Zekâi

³¹² Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.49-50

³¹³ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.177

a. 5.2.1.2. Baltalık Kanunu ile İlgili Tadilname

Zekai Bey, Meclis gündeminde Baltalık ³¹⁴ Kanunu tartışılırken birinci madde ³¹⁵ ile ilgili aşağıda verildiği üzere bir tadilname vermiştir. ³¹⁶

Riyaseti Celileye

Birinci maddede muharrer heyetin orman memuriyle mühendis ve tapu memurundan ve bir de alakadar köyler heyeti ihtiyariyesinden ikişer aradan mürekkep olmak üzere teşkili ve vergi memurlarına lüzum olmadığına mebni onların ihracı suretiyle tadilini teklif eylerim.

4 Teşrinievvel 1336
Adana
Zekai

Aralarında Cebelibereket mebusu Faik Bey'in de bulunduğu bir grup mebus baltalık kanunu ile ilgili tadilatnameler vermişlerdir. Ancak bunlar içerisinde Zekai Bey'in yukarıda anılan tadilatnamesi uygun görülmüştür. ³¹⁷

a. 5.2.1.3. İstiklal Mahkemeleri Üye Sayısı ile İlgili Teklif

Zekai Bey, Eskişehir İstiklal Mahkemeleri Azası sıfatıyla, İstiklal Mahkemelerinde üç olan üye sayısının dörde çıkarılması ile ilgili kanun teklifinde bulunmuştur. Zekai Bey, aşağıda da verilen teklif metninde görüleceği üzere; üç kişiden oluşan İstiklal Mahkemelerinin işlerinin yoğunluğuna değinmiş, bir üyenin mazereti halinde işgörülemez olduğunu ve bu sebepten üç olan üye sayısının dörde çıkarılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. ³¹⁸

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İstiklâl mahkemelerinin azası adedi üç olmak üzere mürettep olup heyeti hâkime bu suretle teşekkül etmekte ve vezâifin kesretine mebni yekdiğerlerinden bir an bile ayrılmalari kabil olamiyacak surette müçtemi bulunmakta ise de bir mazereti sıhhiye zuhurunda azadan birisinin muvakkaten vazife başından infıkaki takdirinde azayı mütebakiye ile teşkili heyete imkân görülemiyor. Bu takdirde diğçerlerinin de muattal kalması lazım gelmekte olduğundan

³¹⁴ Bir köyün odun gereksinimini sağlarnasına izin verilen koruluk veya orman bölgesi.

³¹⁵ MADDE 1 — Odunculuk ve kömürcülük ve kerestecilik ile meluf olan veya azami yirmi kilometre mesafe ile büyük ormanlara müceveret ve münasebeti bulunan köylere beher haneye iki hektar itibariyle ve orman memurlarının riyasetinde mahalli mühendisi vergi ve tapu memurlarından mürekkep bir heyet marifetiyle baltalık tefrik ve mevcut baltalıklar bu nispete iblağ edilmek suretiyle tevsiyan yeniden tahdit ve köy namına kaydı resmi meccanen icra olunur. İşbu baltalıkların hüsnü muhafazalarıyle emri İntifa heyeti ihtiyariyenin nazaret ve mesuliyeti tahtında kariye halkına ait bulunur

³¹⁶ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.524

³¹⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.530

³¹⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.5, s.207

böyle bir mazeret zuhurunda teşkili heyetin temini imkanı için Meclisi Ali'den bir dördüncü aza intihap ve indelhace davet edilerek muvakkaten ifayı vekalet etmek ve mazeretin zevalinde yine Meclise avdet eylemek üzere tavzif buyurulması muvafık olacağı mütalaasiyle icrayı icabına müsaade buyurulmasını arz eylerim efendim.

2 Teşrinievvel 1336
Eskişehir istiklal Mahkemesi Heyeti
Namına Azadan
Adana Mebusu
Zekai

Meclis Başkanı, bu takriri Adliye Encümenine havale etmeyi akabinde bir mazbata ile tekrar genel kurula gelmesini, onun üzerine müzakere edilmesini talep etmiştir. Akabinde teklif, Adliye Encümenine havale edilmiştir.

a. 5.2.1.3. İstiklal Mahkemesi Üyeliğinden İstifa ile İlgili Dilekçe

Zekai Bey İstiklal Mahkemesi üyeliğinden istifa ettiğine dair dilekçesini Meclis'e vermiştir.³¹⁹

Meclis Başkanı “*İstiklal Mahkemesi azalığından affına dair Eskişehir'de İstiklal Mahkemesi azasından Adana Mebusu Zekai Beyin telgrafı var.*” diyerek dilekçeyi Meclis genel kuruluna taşımıştır. Zekai Bey'in Zabıt Ceridelerinden tespit edilen istifa dilekçesi aşağıdadır.

Ankara B. M. M. Riyaseti Celilesine

Mazereti sıhhiyeme binaen istiklal mahkemesi azalığından affım ve yerime diğer bir zatın intihap ve izah buyurulması müsterhemdir.

31.11.1336
Adana
Zekai

Meclis Başkanı, Zekai Bey'in sağlık sorunlarını sebep gösterdiğini ve bunun için ek bir sebep sormaya lüzum olmadığını ve istifasını kabul buyuranların ellerini kaldırmasını söylemiştir. Akabinde Meclis, Zekai Bey'in istifasını kabul etmiştir. Kısa bir süre sonrada Zekai Bey'in yukarıda anılan istifasını geri aldığına dair telgrafı meclis kurulunda okunmuştur.³²⁰

³¹⁹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.5, s.256

³²⁰ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.5, s.379

a. 5.2.1.3. İnönü Muharebesinde Başarı Gösteren Askerler ile İlgili Takrir

Zekai Beyle arkadaşlarının, İnönü Meydan Muharebesi'nde üstün fedakârlığı görülmüş ve ilerleyen süreçte de görülecek olan askerlerin bir derece terfi ettirilmelerine dair takriri, Meclis Zabıt Ceridelerinden tespit edildiği üzere aşağıdadır.³²¹ Verilen takrir uzun yıllar savaştan ve sürekli mağlubiyetler yaşayan Türk insanının, varlık yokluk noktasına gelindiği o günlerde moral motivasyonlarını artırma adına yapılmış bir girişim niteliği taşımaktadır.

Riyaseti Celileye

İnönü meydan muharebesinde ve onu takip edecek muharebatta fedakârlık ve gayreti görülmüş ve görülecek olan efrat ve zâbitan ve ümeranın birer derece icrayi terfilerinin tahtı karara alınmasını teklif eyleriz.

Mersin Mebusu
Safa

Adana Mebusu
Zekâi

Mersin Mebusu
Muhtar

a. 5.2.1.3. Adliye Vekilliği ile İlgili Kayıt

Adliye Vekaletine, vekil atanmasına ilişkin olarak düzenlenen namzetler listesinde; Zekai Bey ile Cebelibereket Mebusu Faik Beyler Adliye Vekilliğine uygun görülen kişiler arasında sayılmışlardır.³²²

a. 5.2.1.3. Adliye Vekilliğinden İstifa

Adliye Vekilliğine intihap edilen Zekâi Bey, Meclis-i Mebusan eski başkanlığını da yürüten ve Meclis'te Erzurum Mebusu olarak görev yapacak olan Celalettin Arif Bey'in Milli Mücadele saflarına katılmak üzere İstanbul'dan çıkıp Ankara'ya geleceğinin belli olması üzerine istifasını, Riyaset Divanına vermiştir.³²³ Anılan istifa dilekçesi aşağıdadır.

B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine

Adliye vekili Celâlettin Arif Beyin Ankara'ya vüruduna kadar icrayi vekâlet etmek üzere Heyeti celilece acizlerinin intihap olunduğum 17 . XII , 1336 tarihli tezkere-i aliyye-i Riyaset-i penahilerinde işar buyurulmuş ise de müşarünileyh bir kaç gün içinde vazife-i vekâleti başına geleceğine ve kendileri namına icray-i vekâlet eden Hariciye vekili Muhtar

³²¹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.243

³²² T.B.M.M.Z.C. , Devre.1, C.6, s.393

³²³ T.B.M.M.Z.C. , Devre.1, C.6, s.433

Beyefendi de daha üç beş gün için bu vazifeyi ilâveten tedvir edeceklerini beyan buyurmalarına mebni nısıf derecesindeki ârayı müstenkifenin de delâlet ettiği veçhile Adliye vekâleti müşarûni Celâlettin Arif Bey'in vüruduna kadar Muhtar Beyefendi tarafından tedvirine Heyeti Celilece müsaade buyurulmasını istirham ile ara itizar ve istifa eylerim efendim,

18 . XII . 1336
Adana mebusu
Zekai

a. 5. 2. 2. Zekai Bey'in Meclis Konuşmaları

a. 5. 2. 2.1. Ticaret Vergisi ile İlgili Meclis Konuşması

Meclis gündeminde Ticaret Vergisi ile ilgili encümen adına Maliye Vekili Ferit Bey'in izahatı sonrasında tartışmalara katılan Zekai Bey, görüşlerini dile getirmiştir. Aşağıda verilen konuşma metninin tetkikinden de anlaşılacağı üzere Zekai Bey, iyi bir iktisat ve ticaret terminolojisine sahip, döneminin modern iktisadi görüşlerine ve vergilendirme yöntemlerine hakim bir isimdir.³²⁴ Zekai Bey sözlerine “*Efendim, bendeniz de bu ticaret vergisinin lehinde arzı mütalea edeceğim. Ticaret vergisi kanunu malûmu âlileri olduğu üzere irat vergisi yerine kaim olmak üzere Maliye vekâletince yapılmıştır. İrat vergisi filhakika memaliki mütemeddinenin ekserisinde mevcuttur ve ticaret üzerinden alınması lâzım gelen hakikî verginin irat vergisi olması lâzımdır. Yani tüccarın senede temin ettikleri menafim miktarı tahkik edilerek o nispette kendilerini vergiye tabi tutmak en muvafık ve en makul bir tariktir. Ancak tüccarın senede yaptıkları alış veriş miktarını takdir etmek gayet müşkül bir meseledir. Hususiyle böyle dar bir zamanda yapabileceğimiz bir iş değildir. Filhakika bazı memleketlerde tüccarın icrayı ticaret ettiği ticarethanelerin hali nazarı itibara alınır, bazı yerlerde oturduğu evin hali, tarzı maişeti nazarı itibara alınır, istihdam ettiği hademenin, ketebeinin miktarı, elhasıl hayatta takip ettiği vaziyet nazarı itibara alınır.*” şeklinde başlamıştır. Maliye Vekili Ferid Bey oturduğu koltuğundan “*Penceresi, kapısı*” diyerek Zekai Bey'in anlattığı vergilendirme usulüne somut nitelikte ve açıklayıcı bir örnek olması maksadı ile örnek vermiştir.

Zekai Bey, sözlerini devamla “*Evet, penceresine, kapısına varıncaya kadar sayılarak bu itibarla kendilerinin kazançları miktarının tahakkukuna çalışılmış ve fakat hiç bir yerde denilebilir ki tamamen âdil bir esas tahakkuk ettirilememiştir. Çünkü köşe başında küçücük bir*

³²⁴ Zekai Bey “Filhakika bazı memleketlerde tüccarın icrayı ticaret ettiği ticarethanelerin hali nazarı itibara alınır.” İfadesini kullanmıştır. Bu düşünce dönemin Maliye terminolojisine ait özellikle Fransa ve Belçika gibi ülkelerde tartışılan ve uygulanan “Karineler Usulü Vergilendirme” yöntemidir. Geniş Bilgi için Abdurrahman AKDOĞAN, **Kamu Maliyesi**, Gazi Yayınları, Ankara, 2005 ; Kenan BULUTOĞLU, **Kamu Ekonomisine Giriş**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982

dükkân içerisindeki bir sarrafın temin ettiği menafî miktarı, öbür tarafta gayet vasi bir dükkânda, beş on tane hademesiyle birlikte çalışan bir bakkaldan pek çok daha fazla olabildiği halde zahiri hal o tarafın hiç bir şey kazanmadığını gösterebilir. Binaenaleyh bunlar umuru batmadandır. Yani herkesin temin ettiği temettü miktarının hariçten tahkiki hakikaten gayet müşküldür. Buna dahil olmak için çalışmakla beraber şimdi bu zamanda bütçe açığını temin etmek için Maliye vekâleti bu kanunu bize teklif ediyor ki bunda tüccarın senelik satış miktarı üzerinden, satış fiyatları üzerinden kendilerini bir ticaret vergisine tabi tutmak esası takip edilir, Filhakika bu, demin arkadaşımızın da buyurdukları gibi doğrudan doğruya müstehliklere tahmil edilmiş bir vergi demektir. Çünkü tüccar yüz kuruşa aldığı bir malı, eğer burada bir de vergi verecekse, yüz bir kuruşa mal etmiştir demektir. Tabî temettü de ona ilâve ederek bermutad yüz beş kuruşa yahut yüz altı kuruşa satacaktır. Binaenaleyh müstehlik onu yüz dört kuruşa alıyorsa yüz beş kuruşa alacaktır. Yani mutavassıtlar, ki asıl vergiye onlar tabi edilmek lâzımdı, onlar yine bu vergiden muaf ve müstesna kalıyorlar demektir. Netice doğrudan doğruya müstehlike aittir. Ancak başka türlü yapılacak bir çare yoktur, şimdiki hale nazaran bendenizin arz etmek istediğim şu ki; bir tüccar, alelülak, küçük büyük yüzde bir resme tabi tutulmamalıdır. Takip edilen maksat, zengin tabakayı biraz daha fazla vergi ile muvazzaf tutarak, fukarayı muaf tutmak yahut Hükümetin bu suretle varidat bütçesini yükselterek fukara için, zaafa için yapılacak muavenetlerin miktarını arttırmak olduğuna göre, bugünkü cereyanı efkâr da bundan ibaret olmak üzere bunu müterakki bir teklif şeklinde, meselâ Vekil Beyefendinin teklif ettiği yüzde biri tecavüz etmemek üzere, vasati yüzde bir baki kalmak üzere, o esas üzerine mütemevviç bir esasa sokmağı bazılarında, küçük ticaret, erbabından yüzde yarım yahut yüzde bir rubu nispetine tenzil edilebildiği halde, büyük ticaret erbabından, toptan ticaret erbabından da yüzde bir buçuk, yüzde ikiye çıkarmak suretiyle, vasatısı daima yüzde biri muhafaza etmek üzere böyle bir müterakki ve mütedenni bir teklif haline koymak, hem vaziyeti ticariye için, hem de müteaaviyen, küçük bakkal ile en büyük bir taciri aynı derecede mükellefiyete tabi kılmak gibi bir mantıksızlık, bir adaletsizlik yapmış olmamak için lâzımdır. Hem de Maliye vekâletinin takip ettiği noktai nazar ki, eğer bütçe açığının yüzde birle kapanması; tahmin ettikleri şekle göre kâfi ise, bu esas da mahfuz kalmış olur. Buna dair konuna zeyil edilmek üzere bir madde teklif ediyorum. Bir de bu kanunun tatbiki için Maliye vekâletinin taşradaki memurlarından başka en ziyade istinat edeceği müessesatı milliye, Ticaret ve Ziraat odaları olduğuna göre, hattâ burada Ticaret ve Ziraat odalarından da iki âzanın vergiyi tahakkuk ettirmek için memur edilecekleri gösterilmesine göre, Ticaret odalarına büyük bir salâhiyet veriliyor demektir ve filhakika bu vergilerin mahalli tahakkuku Ticaret odaları olmak lâzım geliyor ve her yerde öyledir. Maatteessüf bizde

Ticaret odalarının şimdiye kadar hiçbir mevkii kanunisi temin edilememiştir. Ticaret odaları sümmeddarik şehirlerimizde bazı büyük tüccarlar arasında vücuda getirilmiş müesseselerdir ki bunlar bir muzaheret kanuniyeye mazhar olamadıklarından dolayı şimdiye kadar hayat ve mematları heman farksız olmuştur. Gayet ehemmiyetsiz bir vaziyette bulunuyorlar. Çünkü varidatları yoktur, işte bu münasebetle Ticaret odalarına bir mevki vermek, onların ıslahatını temin edebilmek için bu Ticaret odaları vasıtasıyla tahakkuk ettirilecek olan bu vergilerden yüzde bir miktarının, ki ona Vekil Beyefendi müsaade buyurmuyorlar, fakat ne ise, kendileri her Ticaret Odasının ihtiyacına göre muayyen bir meblağ vereyim diyorlar. Yalnız yüzde nispetiyle olmasın diyorlar, isterse öyle olsun, Ticaret odalarının Hükümet tarafından mazharı muzaheret olmasını ve bu vergiyi tahakkuk ettireceklerine göre temini mevcudiyetleri ve hususiyle ıslahları yolunda vuku bulacak teşebbüsâtı da idame edebilmek için Maliye vekâletinden her Ticaret Odasına, Maliye vekâleti ile İktisat Vekaleti arasında kararlaştırılacak bir meblağın temin ettirilmesini kezalik teklif ediyorum.” şeklinde neticelendirmiştir.

a. 5. 2. 2.2. Teşkilâtı Esasiye Kanun Tasarısı ile İlgili Meclis Konuşması

Meclis gündeminde, Teşkilâtı Esasiye Kanun Tasarısı ve Encümen-i Mahsus tutanak tartışmaları uzun bir zaman dilimini kapsamıştır. Madde bazında tartışılan Teşkilatı Esasasiye Kanunu’nun 23.maddesi olan umumi müfettişliğin tartışılması esnasında Zekai Bey’de görüşlerini beyan etmiştir.³²⁵

Meclis Başkanı gündeme “Ruzname-i müzakerata geçiyoruz. Malumu âliniz müzakeremiz Teşkilâtı Esasiye Kanununun yirmi üçüncü maddesine geldi.” diyerek giriş yapmıştır.³²⁶ Mesleki temsil konusu üzerinde Kastamonu Mebusu Suat Bey’e ait ifadeler, hem öneminden dolayı hemde bütünlüğün kavranabilmesi için aşağıya alınmıştır.³²⁷ Suat Bey “Efendim bu maddede deniliyor ki, “Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleşerek müfettişi umumilik kıtaları vücuda getirirler.” Bu, zannederim, vilâyetler kendi ihtiyariyle birleşerek bunu yapacaklar demek değildir. Dahiliye Vekâleti bazı münasip vilâyetleri bir araya getirip bazı umumî müfettişlik muntıkaları meydana getirecektir.” diyerek Teşkilâtı Esasiye Kanununun yirmi üçüncü maddesine ilişkin görüşlerini dillendirmeye başlamıştır.

³²⁵ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.301

³²⁶ MADDE 23. — Vilâyetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleşerek, umumi müfettişlik kıtalarını vücuda getirirler.

³²⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.299

Akabinde Suat Bey mesleki temsile ilişkin görüşlerini beyan etmiştir. Yukarıda Zekai Bey ile ilgili kısımda belirtildiği üzere Millet Meclisi üyelerinin dönemin iktisadi, siyasi ve içtimai güncel mesele ve görüşlerine hakimliği vurgulanmıştır. Aynı şekilde Suat Bey'e ait aşağıda verilen konuşması “Milli Mücadele kadrolarının sadece yurdu kurtaran eli silahlı kişilerden ibaret olmadığı birçok alanda kendilerini çok iyi yetiştirmiş birer bilim adamı oldukları yönünde” yargımızı destekler niteliktedir. Suat Bey sözlerine devamla; *“Malumu âliniz efendiler, insanların katettiği meraklı arasında, hukuku siyasyede, hukuku âmmenin galebesi bizden husule gelmiş değildir. Bir çok memleketlerde mükellefiyeti idare şiddetle icray-i ahkâm ettiği sıralarda, bilhassa 19. asrın iptidalarına doğru her memlekette hukuku âmmenin: galebesi için taraf taraf mesai sarf edilmekte idi. O vakit idarede bulunan hükümdarlar ellerindeki bu hakkı mükellefiyetin bir zerresini bile feda etmek istemiyerek, halk üzerindeki tahakküm, ve istipdadı idariyi idame etmek için bunu vermemek istiyorlardı. Bilhassa Fransa inkılâbı dünyanın efkârı umumiyesinde hükümdarların kuvvetini azaltarak ve aynı nispette milletlerin kuvvetini yükseltmek yolunda büyük bir cereyan husule getirmişti. Ona yakın olan hükümetlerde, bilhassa Almanya ve Rusya, bunun katettiği safahat vardır. Hattâ Prusya Hükümeti, Fransız inkılâbından sonra da, hükümdarların en çok kuvvetli İdare-i Hükümet ettikleri bir idareyi temsil etti. Ondan sonra Romanya'da 19. asrın iptidalarında, yani 1830 ile 1840 arasında hükümdarlar hiç bir şey vermemek istediklerine rağmen tabakat ve sunufu halk arasında husule gelen kuvvetli cereyanlar nihayet hükümdarların bir kısım haklarını isteyici bir vaziyete girdiler. Onlara karşı hükümdarlar meclisi idarelerden intihap edilmiş zevattan ibaret mümessilleri merkeze toplamak suretiyle kendi mümessillerine karşı güya ki, bir hak bahşetmiş gibi görünüyordular. Bu suretle milletin doğrudan doğruya istediklerine razı olmayarak Hükümetin etrafına toplanan ve yine Hükümetle millet arasında bir tabaka teşkil etmiş olan meclisi idareden bir mümessil alarak merkezde toplamak üzere halkı oyalamak istiyorlardı. Yani verebildikleri bu idi. Halbuki bunun ismine de (Lankdok) meclisi diyorlardı. Kezalik Üçüncü Aleksandır zamanında Rusya idaresinde bulunan halk ihtilâl yolunu tutarak hükümdarların elindeki hukukun bazısını almak istedikleri vakitte yine hükümdar doğrudan doğruya intihabata ve Meşrutiyetin ilânına razı olmayarak mahalli idareleri temin etmek için istedikleri idarelerden birer adam alarak mümessil gibi meclise toplayarak yine halkı oyalamak istiyorlardı, bunlara da (Zemistov) diyorlardı.”* demiştir.

Suat Bey'in yukarıda verilen konuşmasına müteakkiben söz alan Zekai Bey, Suat Bey'in mesleki temsili doğru bir şekilde izah ettiğini söylemiş, mesleki temsilin ihtiyaçların tesbitinde ve tatmininde önemli olduğunu ancak bizim ülkemizde mesleki sınıfların tam manası ile oluşmadığını da vurgulamıştır. Bununla beraber Zamir Bey, kendi düşüncesi çerçevesinde

3-4 mesleki gruptan da yapılabileceğini söylemiştir.³²⁸ Zamir Bey konuşmasının başında; *“Efendim, bendeniz uzun söyliyemeyeceğim. Temsili meslekiyi müdafaa eder tarzda Doktor Suat Beyefendi pek güzel söylediler. Filhakika geçen ki müzakeresinde bulunmadım. Yalnız şunu arz ediyorum: Meclisi Âli halkçılık yapmak, halk idaresi tesis etmekte müttefiktir. Herkes halkçılık istiyor. Bu idareyi halk eline, ahali eline tevdi etmekte müttefik bulunuyor. Eğer kanaatimiz bunda müttefik ise - ki öyle olmak lâzım gelir - bunu yapmak için memleketi idare edecek olan heyetleri tamamen halkı temsil edecek şekilde tertip ve teşkil eylemek lâzım. Bittabi bu düşünülünce evvela şûralar hatıra gelir, Büyük Millet Meclisi hatıra geliyor. Çünkü Büyük Millet Meclisi hem teşrii ve hem icrayi vazifeyi deruhte etmiştir. Halkı tamamen temsil etmek nedir? Malûmu âlileri halk bir takım tabakalı içtimaiyeye ayrılmıştır. Henüz bizde meslekler teşekkül etmiş veya etmemiş diye düşünmeğe mahal yoktur. Hakikat şudur ki, halk bir takım tabakatı muhtelifeye taksim olunmuştur. İçlerinde amelesi vardır, rençberi vardır, az çok sınıflar vardır, eshabı akardan olanları çok sığırları vardır, eshabı akardan olanları vardır. Tüccarları vardır, sanatkârı var. Velhasıl herkes kendine göre bir tarzı mesai ve hayat takip etmektedir ve aynı tarzı mesai, aynı tarzı hayati takip edenler arasında şüphesiz bir tesanüt, daha fazla ve daha sıkı bir rabita-i içtimaiye vardır. Buna binaen intihabatta bu tabakaların, bu sanatların her birini ayrı ayrı temsil edecek ve o şekilde teşekkül edecek olan şûralardan her sınıfın, her tabakanın ayrı ayrı ihtiyaçlarını nazarı itibare alarak ona göre hem teşrii hem icrai vazifeye muvafık olmak demektir. Binaenaleyh tabakatı içtimaiydim, her sanatın şûralarda temsil edilmesi esasını bu itibarla kabul etmiyecek zannederim Meclisi Âlide hiç bir fert yoktur. Ancak düşünülen cihet, bunun kabiliyeti tatbikiyesi olup olmadığı meselesidir. Deniliyor ki: Mesela bizde meslekler henüz teşekkül ve taazzuv etmemiştir. Sonra deniliyor ki: Bu şekilde; temsili mesleki esasını kabul etmek demek, merkezden idare edilecek, hususi olarak vücade getirilecek teşkilât ile yalnız bir kısım insanları şûrada toplamak demektir veyahut şöyle böyle deniliyor. Bendenizce bu mülâhazaların hiç birisi varit değildir. Meslekler esasen mevcuttur. Yalnız bunları tefrik etmek meselesi tabii ayrıca intihap Kanununda mevzuubahis olacağı sırada Heyeti Aliye düşünür. Bizde acaba ne gibi mesalik vardır? Belki üç, dört kısma tefrik edilir. Belki en mühim olacak teşkilât, sınıflarına nazaran ticaret, sanayi, amele sınıfı, rençber sınıfı ve belki büyük ziraat erbabı sınıflarına taksim edilebilir. Tüccar ve esnaf kısmi ve mesaii ilmiye, ulema sınıfı diyerek taksim edilebilir. Bunların her birerlerinin mesleklerini şûralarda temsil etmesine mani olacak nedir? Hangi teşkilâtın noksanıyetidir ki, bizde esnaf teşkilâtı yapılmamış diyerek bu mesleki temsilden bizi men ediyor? demiştir. Zamir Bey*

³²⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.302

sözlerine devamla tek dereceli seçime ilişkin görüşlerini dile getirmiştir; *Esasen doğrudan doğruya bir dereceli intihap da yapılırsa, deniliyor ki yine meslekler temsil edilecektir. Eğer bizim memleketimiz doğrudan doğruya bir dereceli intihap yapmağa müsteit ise ve o kadar kabiliyeti kendisinde görüyorsa bendenizce temsili meslekiyi kabul etmek daha kolaydır. Kolay bir esası memlekete kabul ettirmek demektir. Bir dereceli intihabı yapmağa muktedir olan halk temsili mesleki esası üzerinden intihap yapmağa evleviyetle muktedirdir. Çünkü bir dereceli intihapla doğrudan doğruya halka mebus intihap ettireceksiniz. Filhakika bunda da mebus intihap ettireceksiniz. Aynı zamanda ona kendi sınıfına göre kendi muhiti içerisinde intihap edeceksin demekle hiç olmazsa daha ziyade kavrayabileceği, daha ziyade anlayabileceği bir şekil dâhilinde bir intihap tavsiye etmiş olacaksınız. Aksi takdirde bununla da kendisini takyit etmiyerek, aleliltlak mebus intihap edeceksiniz demekle, doğrudan doğruya köylü dayıları merkeze sevkedecek, idare edecek, teşvik edecek, propaganda edecek adamların eline tevdi etmektir. Çünkü, o adamlar Meclisi Mebusan'da köylüyü düşünemeyeceklerdir. Öyle ise merkezden kendilerine vukubulacak telkinat ile hareket edeceklerdir.*

Bu esnada Erzurum Mebusu Salih Efendi “Köylü dayı dedin. Burada bir çok köylü dayı vardır. Ben de bir köylüyüm.” diyerek Zekai Bey’e çıkmıştır.

Zekai Bey cevaben “Evet efendim, yani demek istiyorum ki, onları merkezden, mensup oldukları liva ve vilâyet merkezlerinden kendilerinin itimat ettikleri adamların, yani merbut bulundukları adamların sevk edecekleri yola teslim etmek demektir. İntihap yapılacağı vakit gelip ondan soracaklar ve kimi yapalım diyecekler. Onların göstereceklerini onlar intihap edeceklerdir. Temsili meslekiyi kabul etmekle onlara bir ikinci kolaylık yapmış olacağız ki; o adam esnaf ise esnaftan bir adam arayıp bulmakta ve soracaksa sorup tahkik etmekte biraz daha kolaylık bulacaktır. Eğer Mesai-i adiyeye erbabından ise meslek mensupları arasında adam intihap etmek için arayıp sormakta kendisinin mensup olduğu meslek itibariyle kolaylık görecektir, maruzatım bundan ibarettir. diyerek konuşmasını neticelendirmiştir.³²⁹

b. I. Dönem Cebelibereket Milletvekilleri

b. 1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ)

b. 1. 1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ)’in Biyografisi

1877 yılında Üsküdar’da doğan İhsan Bey, Divitçilerden İshak Ağa’nın oğludur.³³⁰ İlköğrenimini Üsküdar’da tamamlayıp ardından Askeri İdadiye kaydolmuştur. 1897’de Topçu

³²⁹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.303

³³⁰ İhsan Bey’in Tercüme-i Hal Kağıdı, Belge Ektedir.

sınıfına seçilmiş ve 26 Ocak 1901’de üsteğmen rütbesi ile Mühendishane-i Berri Hümayundan mezun olmuştur. Edirne’de 2.Ordu birliklerinde çalışmış, 1908 Temmuz’unda yüzbaşı olmuştur. Bu süreçte politika ile de ilgilenen İhsan Bey, Edirne’de İttihat Terakki Şubesini kurmuştur. 31 Mart Ayaklanmasında Hareket Ordusu bünyesinde görevli olarak İstanbul’a geldi. Sıkıyönetim askeri mahkemesinde görev aldı. 1909’da Kıdemli yüzbaşı rütbesini alan İhsan Bey, sahra topçu birliklerinde batarya kumandanı olarak görev yaptı. Üstün başarılarından dolayı iki yıl kıdem zammı ile ödüllendirildi. Ardından 29 Kasım 1914 günü binbaşılığa terfi etti. I. Dünya Savaşı’nda Kolordu topçu kumandanı sıfatıyla Batı ve Doğu cephelerinde savaştı.³³¹ Mütarekeden sonra Batım’dan İstanbul’a döndü.³³² 1919 yılında emekliye ayrıldı. Bu esnada ülke işgal kuvvetlerince işgal edilemeye başlanmıştı. İstanbul’dan Edirne’ye gelen İhsan Bey, bölgede direnişi örgütleme işine girişti. Mart 1920’de Anadolu’ya geçip Ankara’ya geldi. İlk Mecliste Cebelibereket Milletvekili olarak görev aldı. Milli Savunma Komisyonunda çalışan İhsan Bey, Eylül 1920’de kurulan Ankara İstiklal Mahkemeleri’nin Başkanlığı görevine getirildi.³³³ Bu görevini 22 Temmuz 1922 gününe kadar devam ettirdi. İlk meclis yasama dönemi içerisinde 16’sı gizli oturumda olmak üzere toplam 60 konuşma yapmış, 3 soru önergesi ve 2 kanun teklifi vermiştir. II. Dönem Meclis’e yine Cebelibereket milletvekili olarak seçilmiştir. Rauf Bey hakkında gazetelere verdiği demeç, kamuoyunda büyük tartışmalara sebep olmuştur. 1924’te kurulan Türkiye İş Bankası’nın kurucu yönetim kurulu üyesi olarak yer almıştır. 29 Aralık 1924 tarih ve 539 sayılı kanun ile Bahriye Vekaleti kurulmuştur. Fethi (Okyar) Bey Hükümeti’nde Bahriye Vekili olarak atanan İhsan Bey, 5 Mart 1925’te kurulan İsmet Paşa Hükümeti’nde de görevine devam etmiştir.³³⁴

III. Dönem Meclis’te yine Cebelibereket milletvekili seçildi. Bahriye Vekilliği’nin son döneminde Yavuz zırhlısının tamiratında kanuni yetkisinin dışında hareket ederek hazineyi zarara uğraticı sonuçların doğmasına sebebiyet vermesi nedeniyle hakkında meclis soruşturması açıldı. Anayasa ve Adalet Komisyonlarından oluşturulacak Karma Komisyon tarafından soruşturma yapılmış, sonuçta; 26 Ocak 1928’de dokunulmazlığının kaldırılmasına ve Ankara’da kurulacak olan Yüce Divan’da yargılanmak üzere tutuklanmasına karar verilmiştir. Yüce Divan’da yargılanması 12 Nisan 1928’de tamamlanmıştır. 19 Nisan 1928’de açıklanan karar; Yavuz zırhlısının tamiri için yapılan havuz inşaatında görevini kötüye kullanmak, Yavuz zırhlısının tamiratına fesat karıştırmak yolu ile irtikaba teşebbüs etmek suçundan T.C.K’nun 13, 61 ve 205. maddeleri gereği iki yıl ağır hapsine ve iki yıl rütbe ve

³³¹ Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.249

³³² Kazım KARABEKİR, *İstiklal Harbimiz*, Yay. Haz.; Faruk Özerengin, İstanbul, 2000, s.85

³³³ Aybars, age, s. 61

³³⁴ Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.250

memurluktan yoksun bırakılmasına karar verilmiş, 21 Nisan 1928 tarihli Meclis oturumunda milletvekilliğinin düşürülmesine karar verilmiştir. Hükmedilen cezayı çekip, 2 Şubat 1930'da serbest kalmış ve Büyüka'da'ya yerleşmiştir. Kalp rahatsızlığından dolayı yatırıldığı Cerrahpaşa Hastanesinde, 6 Mart 1947'de vefat etmiştir.³³⁵

b. 1. 2. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ) Hakkında Tespitler

b. 1. 2.1. Seçim Tutanakları ile İlgili Kayıtlar

Cebelibereket Mebusu Rasim ve İhsan Beylerin seçim tutanakları hakkında İkinci şube tuttanağına ilişkin Zabıt Ceride kayıtları aşağıdadır.³³⁶

Cebelibereket livası namına Büyük Millet Meclisi azalığına intihap olunan topçu miralaylığından müteakıt Rasim Beyle Topçu binbaşı İhsan Beyin işbu mazbata-i intihaiyesi ikinci şubede tetkik muvafıkı usul ve kanun görülerek tasdik Heyet-i Umumiye'ye arz ve takdimine karar verildi.

30 Ağustos 1336

İhsan ve Rasim Beylerin mebuslukları Meclisçe kabul edilmiştir.

b. 1. 2. 2. Meclis Konuşmaları

b. 1. 2. 2.1. Firariler Hakkında Kanun Layihası ile İlgili Konuşmaları

Mecliste, Firariler Hakkında Kanun Layihası tartışmaları çok yoğun bir tempo içerisinde yürütülmüştür. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclis'e gönderdiği telgrafi aşağıdadır.³³⁷

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Seferberlikte firar ceraimini irtikap edenler hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâletince tanzim kılınan kanun layihası ve esbabı mucibe mazbatası Heyeti Vekilece tasvip olunarak berayı müzakere Büyük Millet Meclisi Riyasetine irsali takarrür etmiş olmakla ifayı muktezasını rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

³³⁵ age, s.251

³³⁶ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.3, s.464

³³⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.23

Fevzi Paşa ise anılan konu ile ilgili olarak Meclis Başkanlığına gönderdiği telgrafında şöyle demektedir,³³⁸

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

Ahvali hazıra dolayısıyla görülen lüzum ve ihtiyacı fevkaladeye binaen vakti sefere mahsus olmak üzere firariler hakkında kaleme alınan mevaddı kanuniye müsveddesi olbaptaki esbabı mucibe layihasiyle maan takdim kılınmış olmakla müstacelen Meclisi Millice tetkik ve tasdikine delalet buyurulması maruzdur.

2 Eylül 1336
Müdafaa-i Milliye Vekili
Ferik Fevzi

Konu üzerinde Mecliste en çok söz alan kişilerden olan Tunalı Hilmi ve Abdulkadir Kemali Beylerle beraber İhsan Bey’de, görüşlerini bildirmek üzere söz almıştır. İhsan Bey’in aşağıda yer alan ve düşüncelerini yansıtan sözleri tetkike değerdir.³³⁹ İhsan Bey sözlerine “Efendiler, bizleri bu sakafın altında toplayan saik ne ise, bu kanunun kabulüne olan mecburiyette odur. Değil bir Türklük âleminin, koca bir İslâm âleminin, cihanı İslamiyetin, hattâ bütün şarkın medarı istihlası ve mesnedi istikrarı olan saltanat bugün yıkılıyor. Bütün Türkleri ve İslamları ve bilhassa şu heyeti muhteremeyi bihuzur eden ve kulaklarımızdaki kuvveti çakeyleyen, bu saltanatın inkırazından mütevellit gıcırtıdır, vaveylâdır efendiler. Biz buraya icabı meşrutiyeti tamamilen tatbik etmek için veyahut ahvali âdiyede olduğu gibi, Hükümeti kontrol etmek için toplanmadık. Saltanat ve istiklâlimize, mukaddesatı diniye ve milliyemize mutaarrız, koca bir âlemi, ebedî bir surette tahtı esarete yaşatmak isteyen ham bir düşmana karşı varlığımızı, mevcudiyetimizi toplayarak mücadele etmek için azmettik ve toplandık efendiler.” diyerek başlamış, Saltanatın kısaca kaldırılmasına değinmiştir. İhsan Bey sözlerine devamla bireyci değil toplumcu bakış açısını dile getirmiştir. Ardından askerlikten firar edenleri ağır bir dille eleştirmiştir. Asker kaçaklarının cezalandırılmasını savunduğu konuşmasına devamla “Efendiler, fert yoktur, cemiyet vardır ve millet vardır. Efendiler, bir vücudun, bir varlığın muhafazası için fen kangren olmuş bir vücudu keser atar. Bu gün mevcudiyeti hakikiyemize mütearrız olan düşmana karşı kemali fahir ve şeref ve şehametle boğuşan, harp eden kahraman arkadaşlarını namertçesine, alçakçasına düşmanlara bırakıp ta karısının kucağına kaçanlara karşı nasıl bir şey yaparsınız efendiler? Bunların esbab ve avamili fenniyesini arıyorsanız, bunlar ya İstanbul’dan gelen hain propagandanın tesiri ile,

³³⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.24

³³⁹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.23

maksadı aykırı giden suikast erbabıdır veyahut azmü imanı zayıf, başkası ne olursa olsun ben yaşayayım ve karımın kucagında yaşayayım diyen insanlardır. Bunların her biri muzır mikrop gibi bizim maksadımızı öldürürler. Efendiler, yirmi beş senelik ve kısmı azamı düşman karşısında çarpışmakla geçen hayatı askeriyemin bana vermiş olduğu tecrübelerle istinaden sîze arz ediyorum ki, uzun süren harp senelerinin asaba verdiği rehavet ve bazı mağlûbiyetlerin verdiği ümitsizlikle insan yoruluyor ve harp etmek istemiyor. Fakat onun arkasında katiyülicra bir kanun olduğu zaman efendiler, bu günkü hastalık tedavi edilir. Bu gün sulh isteyen ordu yarın kahramanlık gösteriyor. Buna üçüncü orduyu şahit gösterebilirim. Efendiler, onun için bendeniz Heyeti muhteremeyi fazla izaç etmeyeceğim; memleket, istiklâl, şiirle kurtulmaz, fedakârlıkla kurtarılır. Fena uzuvları öldüreceği ve cephenin gerisinde firarilere, azim ve imanı zaif alçaklara melce bırakmayacağız, Herkes ölecek, biz de öleceğiz. Onun İçin efendiler, müzakereyi kâfi görüyorum ve acilen bunun madde madde müzakere edilmesini istirham ediyorum.” şeklinde bitirmiştir.

b.1.2.2.2. İstiklal Mahkemelerinin Tesisi ile İlgili Konuşmaları

İhsan Bey, İstiklal mahkemelerinin tesisi hakkında yapılan görüşmelerde çeşitli kanunlarla askeri görevlilerin yetkileri ile ilgili düzenlemeler konusunda fikirlerini dile getirmiştir.³⁴⁰ İhsan Bey, konuşmasının başında İstiklal Mahkemelerinin kuruluş amacı olan “istiklal düşmanlarının cezalandırılması” hususunda konuşmuş; “Efendiler; İstiklâl mehakiminin teşkiline ait kanunu meydana getirmeğe mecburiyet hissettiğimiz zaman maksadımız; istiklâl ve istihlâs davasında mevcudiyetimizi kemiren eşhasa karşı; bizim ve ordumuzun zaferini temin etmek idi. Bahusus o kanunun münakaşası esnasında Heyeti muhteremenin heyecanı ve ihtisasatı, bu Davay-i mukaddesi filen üzerine almış ve tarihi, asırlara ait mefahiri askeriye ile dolu, sevgili ve büyük ordunun bu sıralarda temini muvaffakiyeti için, anın mukavemetine nakise iras eden firari şahıslara tecziyesi ve muzır ve tehlikeli propaganda, yapan adamların ordudan çekilmesi ve ordunun bu suretle saha-i muvaffakiyette, harbin nihayetine kadar birperva yürüyebilmesi idi. Şu halde bu gün o kanuna zamime olmak üzere teklif edilen bu mevad, zaten o kanunun hedefidir, başka hiç bir şey değildir. Burada baştan okunduğu zaman nihayete kadar görülüyor ki; heyeti umumiyesi ordunun mukavemetini tezyit ve belki pek mukavemetsiz olan vatanımızı çiğneyen düşmanların biran evvel hudut haricine atılmasını temin edecek kuvveti orduya vermek gayesidir. Yalnız arkadaşlar bir şeye dokunuyor ve diyorlar ki “Kavanini saire ile ordu kumandanlarına

³⁴⁰ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.369,370

bahsedilen salâhiyet” bu ne dernektir? Bu, gayet tabii bir şeydir. Heyeti muhteremenizin bu fıkra için suitefehhüme bir şeydir. Çünkü efendiler bilirsiniz ki; memleket yer yer taksime maruz kaldığı, istiklâlimiz çiğnendiği bir zamanda, memleketin halâsına çalışmış olan Heyeti muhteremenizdir ve en evvel koşan ve belki sizden ziyade yaklaşan askerlerdir. Biz altı senelik her türlü mahrumiyetlere rağmen, muhtelif cephelerde ve adetçe faik düşmanlara karşı kahramanane harp ettik. Efradımızın nısfından fazlasını toprağa gömdük. Gösterdiğimiz bu fedakârlığa karşı vatanımıza uzatılan bu hainane el ile size ve bütün âlemi İslamın istiklâline vurulan bu darbeye uzaktan bir seyirci gibi kalamayız. Kanımız, canımız bu vazifeyi ifa edecek kadar yerindedir. Ateşi toparlayınız, biz size en evvel şıtap edeceğiz, vaktile enfasımızı kurbu ilamiye göndereceğiz dediler ve çalıştılar.” diyen İhsan Bey, askerlerin ülkenin kurtuluşu için ortaya koydukları cansiperane mücadeleden bahsetmiştir. İhsan Bey, yukarıda söylediği üzere verilen mücadeleyi dile getirmiş, kanunlarca askeri komutanlara verilen salâhiyetlerin kullanılması gerektiğini savunmuştur. İhsan Bey konuşmasını; “Rica ederim, hiçbir devletin gösteremediği bu büyüklüğü, o mahrumiyetler içerisinde bu kahraman ordu ve onun hakikaten fedakâr kumandanlarından bu suretle sui zan hâsıl etmeğe ne mana vardır? Ordu bu maksadı mukaddes etrafına en evvel koşmamış olsaydı Heyeti muhteremeniz buraya toplanabilir mi idi? Şu halde biz bu kanunla neyi istemiyoruz ? Orduyu muzır ve tehlikeli insanlardan kurtarmak; ordunun maksadına doğru zaferle yürümesini temin etmek. O halde en evvel nazarı dikkate alacağımız şey, bütün kumandanların kavanini mevcude ile salâhiyettar oldukları vazifelerini tanımaktır.” diyerek neticelendirmiştir.

Bu esnada Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemali Bey “O halde bu mahkemelere lüzum yoktur.” diyerek bir çıkış yapmıştır. İhsan Bey, Abdulkadir Bey’in bu çıkışına cevaben milletin verilen mücadelede askeri komutanların her zaman yanında olduğunu vurgulamış, sözlerine devamla; “Müsaade buyurunuz. Biz ne istiyoruz? Ordu kumandanlarının, tarihe ve millete karşı aldıkları vazife ve aldıkları vaziyette muvaffakiyetlerini temin etmek için onlara, millet de sizinle beraberdir, millet de sizin içerisindeki hainleri temizlemek üzere sizinledir, size yardım edecektir diyoruz. Öyle değil mi efendiler? Bu halde ordu kumandanlarının hiç bir veçhile salâhiyetine dokunmak hatırıma gelmez. Dokunduğumuz zaman, ordu kumandanlığını manen öldürmüşüz demektir. İçinizde askerlik edenlere soruyorum; kanunun kendisine verdiği salâhiyeti elinden aldığınız zaman bir kıtayı idare etmeğe muvaffak olunabilir mi? Tabii buna dokunulamaz. Binaenaleyh bundan ürkütecek ne var? Bendeniz bundan başka türlü, bir mana çıkarmakta bir mana görmediğim gibi, bunun tasrihinde de bir mana göremiyorum. Yalnız şunu arzedeyim ; İstiklâl Mahkemesi bir yerde teşekkül edecek, ne yapacak? Doğrudan doğruya kıtaya gidip filan asker kaçmış, filan zabıt kaçmış, veriniz, muhakeme edeceğim mi

diyecek? Emin olunuz, bunu dediğiniz andan itibaren orduda bir kıta yoktur. Bu şerait içinde içinizden hangi bir kumandan ifayi vazife edebilir? Yalnız firarından dolayı mahkemeye herhangi bir zabıt gelir veya her hangi bir kumandan gelir, tahkikatı başlanır, tahkikat esnasında bunun firarine sebep olan ikinci bir şahıs çıkar, alay kumandanı tabur kumandanı, onbaşı, çavuş, ne olursa olsun, o şahıs ordu kumandanından istenilebilir. Zaten ordu kumandanı, orduyu bu gibi adamlardan tecrit etmek taraftarıdır. Gayelerimiz birdir. Seve, seve bu şahsı bizim elimize verecektir. Bundan başka türlü mânalar çıkarmağa hiç lüzum görmüyorum.” demiştir. Kendiside bir asker olan İhsan Bey, İstiklal Mahkemelerinin kurulmasının gerekliliğini izah etmiştir. İhsan Bey’in yukarıda firari askerler için dile getirdiği düşüncelerinin bir nevi uzantısı sayılabilecek bu düşüncelerinin isabetliliği ilerleyen tarihlerde netleşecektir. İhsan Bey, kurulmasını ısrarla savunduğu İstiklal Mahkemeleri bünyesinde görev almıştır.

b. 1. 2. 2.3. Basın İstihbarat Genel Müdürlüğü ile İlgili Konuşması

Matbuat ve istihbarat Müdüriyeti Umumîyesi’nin yaptığı işler hakkında Genel Müdür Galip Bahtiyar Bey’in izahatı ve bu hususta cereyan eden müzakereler esnasında İhsan Bey “Efendim Matbuat Müdürü Umumisi Bey’in bugün bizi tenvir etmek için buraya gelmesi bendenizin istirhamım üzerine idi. Bundan bir kaç gün evvelki celselerde rüfekadan Hamdullah Suphi Bey arkadaşımız, bu kürsüden, Avrupa düveli muazzamasından biri bütün vesaiti istihbariyesini bize tevdi ettiği halde biz bundan istifade edemedik buyurdular ve etmesini bilmedik. Bir de (45) milyon kârîi bulunan gazete grubu mümessili olan Amerikalı bir zat, mahiye ufak fedakârlığa mukabil bize arzı hizmete hazır olduğunu bildirdiği halde Hükümetin bundan istifade etmediğini buyurdular. O zaman Hükümetin şu istiğnasına karşı doğrusu hayret ettim ve tahayyürüm dolayısıyla dedim ki; gelsin bu işte alakadar olanlar bizi tenvir etsin. Müdürü umumi Beyefendi geldiler ve beyanatını da Heyeti umumiyeniz dinlediniz. (45) milyon kârîi olan gazete grubuna dair benim bir malûmatım yoktur ve böyle bir şeyden haberdar değilim dediler. Birinci mesele bu, bir diğer mesele de, bütün vesaiti istihbariyesini Hükümetin emrine amade kılan Düveli muazzamadan biri değil, belki mütehassıs bir adam gelmiş, burada kendi nokta-i nazarına göre bir proje yapmış, fakat bize lazım gelen emniyeti vermediği için gitmiştir diyor. Şu halde bendeniz, geçen günkünden ziyade bu işe mütehayyirim doğrusu. Hükümet de burada, Hamdullah Suphi Bey de burada. İş izah etsinler. Bunun açıklı, kapalı hiç bir yeri yoktur, bunlar iş izah etsinler, bizi tenvir etsinler. Eğer icabederse celse hafî olur ve bu iş tamamiyle halledilir. Hükümet, haberim yok diyor, Hamdullah Suphi Bey, var

diyor. Bu mesele tenevvür etsin. Eğer esas yoksa, bizi böyle sözlerle işgal etmesinler. Bu meselenin tenvirini talep ederim.” diyerek sual niteliğindeki konuşmasını tamalamıştır.³⁴¹

Antlaya Mebusu Hamdullah Bey’de İhsan Bey’e cevaben söz istemiş “Arkadaşlar; müdürü umumi Beyin verdikleri bütün izahatı dinledik. Benim; Ankara’da mevcut bulunan zevat arasında, Matbuat, istihbarat ve ajans işleri hakkında en fazla ihtisas sahibi diye bildiğim mahdud zevattan biri kendileridir. Bu memuriyeti işgal etmelerinden daha evvel bendeniz, yalnız zihni bir temenni halinde değil, fîli bir temenni halinde, tanıdığım zevata müracaat ederek, kendilerinin üzerine nazarı dikkati celbettim. Şüphesiz ki pek haklı olarak söyledikleri veçhile, işe başlamaları pek mahdud günlerdenberidir. Bu müddet zarfında bir mucize yapmak ve bir çok nekaisi ikmal etmek ve bütün isteklerimizi hemen infaz etmek mümkün değildi. Yine pek haklı olarak dediler ki; Matbuat ve istihbarat için yapılmış olan şeyler, nihayet 90 günlük bir devre-i say içine sıkışır. Bu müddet zarfında biri gitmiş, bir diğeri gelmiş ve mütemadiyen müdür değişmiş. Bu suretle yapılan bazı şeyler, bir diğeri tarafından takip edilmemek cihetile, neticesi itibarile akim kalmıştır. Bu nokta-i nazardaki doğruluğu kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yalnız bütün beyanattan arasında bir kaç nokta, kendilerine arzedilen malûmatın yanlış olması itibarile, belki muhtacı tashihtir. Fakat esas noktalara temas etmediği için onlara dair bir şey söylemeyeceğim. Yalnız kendilerinin bahsettikleri ve demin söz alan İhsan Beyefendinin de hatırlattıkları bir nokta var ki bunu, sizi ikna edecek tarzda anlatmak isterim. Biri bir Hükümetin kendi vesaitinden bizi müstefit etmek yolundaki muvafakatini buraya getirmiş olan bir zata aittir, onun projesi, Müdürü Umumi Beyin söyledikleri üzere elde mevcuttur. Efkârı esasiye oraya kaydedilmiştir ve bu efkârı esasiyenin ilk tatbiki olmak üzere o zat Ankara’ya gelirken bu işi deruhte eden daire tarafından verilen evrakı beraber getirmiş ve onlar tercüme ettirilerek neşrettirilmişti. demiştir.³⁴²

b. 1. 2. 2.4. Maraştan Gelen Bir Telgraf Üzerine Konuşması

Gaziantep mücahidlerinden hastanede yaralı olarak yatanların Meclis namına hediyelerle taltiflerine dair Maraştan gelen telgraf üzerine tartışılırken İhsan Bey söz istemiş ve görüşlerini dile getirmiştir.³⁴³ İhsan Bey’in öncesinde Kütahya Mebusu Cevdet Bey “Efendiler istirham ederim, Ayıntab için her ne lazımsa bunu verelim, Ayıntablılar her ne istirham ediyorsa buna muvafakat edelim çünkü on aydır serhaddimizi müdafaa etmektedir ve Osmanlı

³⁴¹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.393-394

³⁴² T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.4, s.395

³⁴³ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.9, s.24

tarihine en yüksek bir sayfa çizmiştir ve ecdadımızı bize tekrar göndermiştir.” diyerek Antep’te verilen mücadelenin önemine değinmiştir.

Akabinde İhsan Bey, söz alarak medeniyetin merkezi olduklarını ileri süren Avrupalıların Anadolu’ya hücumunun tamamen emperyal nitelikte olduğunu vurgulamış, örneğin Kilikya’ya gelişin temelinde sanayi üretimi için gerekli hammadde temini gibi sebeplerden geldiğini dile getirmiştir. İhsan Bey konuşmasını “*Efendiler cümlemiz teslim ederiz ki fazilet üzerine müstenit olarak medeniyeti kabul eden insanlar için dünyada en büyük şeref, en ulvî his, selâmet ve saadeti umumiye namına hizmet etmek, hattâ bütün beşeriyetin hizmetkârı olmak, hizmetkârı olanları da takdis ve tebrik etmekten ibarettir. Fabrikalarından çıkan dumanın çokluğunu görerek kendilerine medeni süsünü veren Garplılar; Kilikya’nın pamuklarına hırslanarak, güya oraya medeniyet getirmek için, toplarıyla, bombalarıyla, süngüleriyle, bütün âlâtı tahrib ve vahşetiyle Ayıntab’a hücum ettiler. Yalnız hakkı yalnız hürriyeti, yalnız istiklâl için mücadele eden ora halkını yedi buçuk ay muhasarada bulundurdular. Nisfandan fazlası kadın, çocuk, ihtiyar, genç, hasta, sağlam bütün oranın evlâdını toprağa gömdüler. Utanmadan edebiyatlarında hürriyeti beşeriye ve istiklâl dâvalarını güden ve bu dâvalar uğrunda ölenleri takdis ve tebci eder gibi görünen Fransızları orada yaptıkları zulüm ve vahşet, hiç şüphesiz her türlü kuyuttan azade olarak yalnız insaniyet mefkuresini takib eden ve fakat hakiki insanlardan ibaret olan bir kısım sekene-i âlem için «hakikî medeniyet kimdedir ve zulüm vahşet kimdedir» bu hükmü verdirmiştir. Bendeniz sureti katiyede eminim ki şimdi Heyeti Muhteremeniz Ayıntab’ta hürriyet için, varlık için hak için mücadele edenleri, yalnız Türk olduğu, yalnız İslâm olduğu için değil, Türk ve İslâm dahi olmasa, hürriyet ve istiklâl ve adalet namına mücadele ettikleri için takdis edersiniz. İşte bu takdisten doğan hisle Heyeti Umumiyenizden istirham ediyorum ve zaten âşıkı hürriyet olan ve dâvayı istiklâl için buraya toplanmış ve her tehlikeyi göze almış bulunan heyeti muhtereme, şüphesiz evvelâ Ayıntablılara her türlü muavenet ifasına her türlü kuvvetin ihzarına Heyeti Vekileyi mecbur etmelidir. Ondan sonra o kahraman müdafilere, o şüheda analarına, o şüheda babalarına, şüheda yavrularına, heyeti muhtereme bir takdirname, bir tebrikname göndermelidir. Ondan sonra teklif edilen hediye, her türlü maddi ve manevi fedakârlığı yaparak, götürmeli ve takdim etmeliyiz.” biçiminde yapmıştır.*

b.1.2.3. İhsan Bey’in Ankara İstiklâl Mahkemesi Heyeti Namına Tezkeresi

Ankara İstiklâl Mahkemesi Heyeti namına Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, Mecliste Bolşevik hareketin öncüleri olan; Bursa Mebusu Şeyh Servet, Tokat Mebusu Nazım, Afyon

Karahisar Mebusu Mehmed Şükrü Beylere verilen cezalara dair Meclis'e bir tezkere göndermiştir.³⁴⁴

B. M. M. Riyaseti Celilesine

Büyük Millet Meclisinin 21 Mart 1337 tarihinde münakit celse-i hafiyesinde taklibi Hükümet cürmünde alâkadar olmaları maznuniyetiyle mahkememize tevdileri Heyeti Umumiyece iktiran ettiği 82 No. 22 . I I I . 1337 tarihli tezkere-i Riyaset penahileriyle işar buyurulan Tokad Mebusu Nâzım, Bursa Mebusu Şeyh Servet ve Afyon Karahisar Mebusu Mehmed Şükrü Beylerden Nazım Bey'in fiili mezkûre içtisarı sabit olduğundan Kanunu Cezayi Umuminin 46. maddesi delaletiyle ve Hiyaneti Vataniye Kanununun ikinci maddesi mucibince on beş sene müddetle küreğe vaz'ına ve diğer Bursa Mebusu Şeyh Servet ve Şükrü Beylerin ademi mesuliyetlerine Mayıs 1337 tarihinde münakit muhakeme-i aleniyede müttefikan karar verildiği berayı malûmat arz olunur, efendim.

10 Mayıs 1337
Ankara İstiklâl Mahkemesi
Heyeti N. İhsan

Meclis Reisi “Karahisar Mebusu Mehmed Şükrü Beyle, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi hakkında Heyeti Celilenizin takibatı kanuniye icrası yolundaki karan mahkemenin bu hükmünün kendilerine tebliğ edildiği dakikadan itibaren tabii mürtefidir. Mebusluğa ait masuniyeti kanuniye tamamıyla avdet etmiştir. Diğer zat hakkındaki, mahkemenin hükmü kaziyei muhkeme halinde bulunduğu için bittabi ahkâmı esasiyemize tevfiakan maalesef ismini defterimizden ihracedeceğiz.” diyerek Karahisar Mebusu Mehmed Şükrü Beyle, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'nin mebusluktan ihraç edildiğini ilan etmiştir.

b. 1. 2. 4. Sual ve Cevaplar

b. 1. 2. 4. 1. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e Suali

Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, memleket düşman işgali altında iken işlenen cinayetler dolayısı ile cezalandırılmaları gerekenler hakkında İtilâf Devletleri yetkilileri tarafından Hükümete verilen nota hakkında sual sormuş, sorulan soruyu Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey şifahen cevaplamıştır.³⁴⁵ İhsan Bey'in sorusu Zabıt Ceridesinden tespit edildiği üzere aşağıda verilmiştir.

³⁴⁴ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.21, s.345

³⁴⁵ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.24, s.16-19

Riyaseti Celileye

Memaliki müstahlâvsada sakın bâzı hainlerin mücadele-i milliye esnasında düşmanlarla teşriki mesai ederek millet ve devlete ihanet irtikâbiyle fiilen ve müsellâhan birçok cinayetler irtikâbetmiş olanlar hakkında Düveli Müttetika tarafından Hükümetimize bir nota verildiği istihbar edildiğinden mezkûr notanın muhteviyat ve mahiyetini ve Hükümetimiz tarafından ne gibi cevap verileceğini Hariciye Vekâletinden sual ederim.

Cebelibereket Mebusu
İhsan

Kastamonu Mebusu ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey İhsan Bey'in sualini cevaplamıştır. Yusuf Kemal Bey cevap vermeye geçmeden önce bahsi geçen notayı okumuştur. Anılan nota önemi itibari ile aşağıda verilmiştir.

T.B.M.M Hükümeti Hariciye Vekili

Yusuf Kemal Beyefendi Hazretlerine

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Fevkalâde Komiserleri Anadolu ahali-i asliyesinden olup Yunan Ordusuna mensup bulunan ve Türk kıtaatı tarafından esir edilen asakirin hususi karargâhlarda tecemmu ettirilmiş olduklarına dair Hükümeti metbualarının malûmat ahzeylediklerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyefendi Hazretlerinin nazarı ıttılama arz ile kesbi şeref eylerler. Aynı membadan alınan malûmata nazaran bu tedbirden maksat hiyaneti vataniye ile müttehem ve idam cezasına müstahak Osmanlı tebaası addedilen işbu askerlerin icrayı muhakemeleri olacaktır. Mevzuubahis üseranın mümkün olduğu kadar müsamahakârane bir muameleye tâbi tutulmaları lehindeki mülâhazatı âtiyeye zirde vâzîülümza komiserler, münhasıran insaniyetkârane bir maksatla ve Osmanlı adaleti askeriyesinin idaresine ait mesailde hiçbir müdahale arzusu perverde etmeksizin Büyük Millet Meclisi Hükümetinin nazarı dikkatini celbetmek mecburiyetinde bulunduklarını zannederler. İşbu üseranın toptan veya külliyetli miktarda idamları haberi efkârı mütemeddinenin takbihi umumisini mucibolacağı aşîkârdır. Bundan başka bu adamların gerek geçen devirde içinde yaşadıkları muhiti teeheyyûç ile sürüklendiklerini ve gerek kendilerini silâha sarılmaya icbar için az çok resmî tazyikata duçar olduklarını nazarı itibâra almak muktazayı nasfettir. Nihayetülemir mümkün olduğu derecede umumi ve tam atıfet tedbiri bir delili zaîf gibi tefsir edilemeyecektir. Bilâkis ahvali hazıra dâhilinde mümkün olduğu kadar süratle mesaibi harbiyenin hâtırasını bile izaleye kabiliyetli bir sulhu umumi husulüne müncer olmak maksadiyle mesaisini, diğer Düveli Mütemeddinenin mesaisine iştirak ettirmek hakkında Büyük Millet Meclisinin evvelce ilân eylediği makasidinin samimiyetinin parlak bir

burhanını teşkil edecektir. Zirde vâzülümza Fevkalâde Komiserler Yusuf Kemal Beyefendi Hazretlerinin mülâhazatı salıfeyi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin nazarı dikkatine arz etmek ve iş bu mülâhazatı ilham eden insani endişelerin nazarı itibara alınması için bütün nüfuzunu istimal eylemek lûtfunda bulunacağını Hükümeti matbuaları namına ümidederler.

Pelle

Sör Horas

Rumbold

Garuni

Yusuf Kemal Bey, tartışmaya konu olan notayı okuduktan sonra İhsan Bey'in suali çerçevesinde cevaben *“Şimdi efendim verilen nota budur. Sualin birinci kısmı buna aittir. Malûmuâliniz bu notada gayet mühim bir cihet mevzuubahistir. Her ne nam ve şekilde olursa olsun velevki kendileri münhasıran insaniyetkârane bir maksatla ve Osmanlı adaleti askeriyesinin idaresine ait mesailde, hiçbir müdahale arzusu perverde etmeksizin demiş olmakla beraber - ne derse desin - bu şekil, eski Osmanlı İmparatorluğunda cari olan şekildir. Biz, her vakit ilân ediyoruz ki; Osmanlı İmparatorluğunun usulleri kalkmıştır. Burada yeni bir Türkiye Devleti vardır. Bu Türkiye Devleti, asrı âhir hukuku âmmesi üzerine müessesdir, müstakildir; Tıpkı Fransa, İngiltere ve Amerika gibi hür ve müstakil Devlet ne demekse odur. Onun için, her ne suret ve şekilde olursa olsun artık biz, bundan sonra umura dâhiliyemize müdahaleyi tazammun eden en ufak bir harekete bile tahammül edemeyiz. İkinci cihette bir sebebi muhaffif arıyorlar ve diyorlar ki; bunlar, cebren gitmişlerdir. Velew cebren gitmiş olsalar bile, bizim kanunlarımızda ikrah ahkâmı vardır. Bilirsiniz ki Kanunu Cezamızda, bir kimsenin her hangi bir fiili memnun irtikâpda kendi ihtiyarı tamamiyle münselip bir halde ise kanun; onu nazarı itibara alır, mazur görür, onlar da, mahkemei aidesi huzurunda bu mecburiyeti kanuniyelerini ispat edecek olurlarsa mahkemei aidesi, bizim kanunlarımızı tatbik eder ve etmeye mecburdur. Üçüncüsü diyorlar ki; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ilân ettiği veçhile diğer Düveli mütemeddinenin mesaii sulhperveranesine iştiraki alâmet ve delâilini görmek istiyorlar. Dünyada zannediyorum iki bu kadar mahrumiyet içerisinde, bu kadar hücumlara mâruz kaldığı halde hissi insaniyete daima riayetkar kalmış - hele asrı ahirde, hele muharebei ahirede yapılan fecayii nazarı itibara alırsak- tek bir Devlet varsa o da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetidir. Her vakit, her tarafta, her yerde bize karşı neler yapıyorlar, görülüyor. Onun için Hükümetimiz Büyük Millet Meclisinin ilân ettiği şeyleri tatbik ve icra ile mükelleftir. Her vakit diğer düveli mütemeddinenin mesaii sulhperveranesine ve mesaii medeniyetkâranesine bütün kudret ve kuvveti kâmileleriyle iştirak etmektedir. Yani Hükümetin notaya cevabı budur. Hariciye Vekâletinin düşündüğü budur. Meclisi Aliniz başka suretle düşünecek olursa o ciheti de nazarı itibara alırız.”* demiştir.

Yusuf Kemal Bey'in cavabının hemen akabinde İhsan Bey söz alarak bir konuşma yapmıştır. İhsan Bey konuşmasında kanla, barutla kazanılan zaferin ardından tüm yabancıların, helede yurdu işgal etmiş ülkelerin, Türkiye'nin içişlerine karışmasını şiddetle eleştirmiş, hiç kimsenin böyle bir hakka sahip olmadığını vurgulamıştır. İhsan Bey konuşmasını *“Muhterem efendiler, Mudanya’da Generaller Konferansı’nın dağılmasını takibeden günlerde, uzun senelerden beri eli sabana dokunmayan ve gözü aile, çocuk ve köy yüzü görmiyen fedakâr milletimi rencide edecek, müteessir edecek bâzı vakayîin şahidi olmaktayız. Harington namındaki bir İngiliz generalinin bizi akvamı iptidaiyeden farz ve tahmin ederek bizim tehdit karşısında, üç buçuk İngiliz neferinin muvacehesinde harekâtımızı tevkîf ettiğimize dair olan beyanatı, Loyd Corc’un, Çemberlayn’ın Mançester’de bilmem nerede tafrafuruşane beyanatı, saltanatı milliyenin yegâne müdafîi olmakla iftihar ettiğini söyleyen Fransız millette mensup Pelle namında bir adamın tarzı idareimize karşı olan arifane tecahülû neticesi olarak meşru ve meşruti bir Hükümet teşkiline taraftar olunursa faideli olacağına dair manalı sözleri. Efendiler iş bu kadarla kalsaydı Anadolu’nun bulutlara kadar yükselmiş dağlarına kadar ulviyet almış namütenahi yeşil ovalarından sükûnet ve ciddiyet iktisabetmiş olan Türk’ün ulu ve büyük ruhu bu gayriciddî sözlere, müstehzi sözlere bakar ve gülerdi ve mukabele etmezdi. Fakat bu vadiyi de geçirdiler. Sonra bütün sevgili yurdumu baştan ahirine kadar yıkan ve harabeye çeviren Türk’ün yüzüne dikkatli bakanlara karşı hayatını feda ettiği hemşirelerine, karılarına, kızlarına, lisanına almayı milletimin vakarına yakıştıramadığım şeni ve rezil efali irtikâbeden, gençlerimizi, ihtiyarlarımızı, çocuklarımızı caniyane bir surette katil ve ifna ve imha eden ve düşman tarafına girerek bize envai fecayi-i irtikâbeden ve nihayet cürmümeşhut halinde yakalanan; güya Türk tâbiyetinde olan birtakım deni ve canilerin affı için mutavassıt, müşterek bir nota ile umuru dahiliyemize müdahaleye kadar ileri varıyorlar.”* şeklinde sürdürmüştür.

İhsan Bey sözlerini, işgalci ülkelerin Türk Milleti’nin ortaya koyduğu onurlu mücadeleyi ne anlayabileceğini ne de saygı göstereceklerini söyleyerek devam ettirmiştir. Diğer yandan barış müzakerelerinde de bize hakkımız olanı vermeye yanaşmayacaklarının altını çizmiş ve ümitsiz olduğunu söylemiştir. İhsan Bey konuşmasını *“Efendiler, tarihleriyle iftihar eden bu gafîl adamlar; bir heyeti içtimaiyenin kendini idare eden müstebit bir hükümdara veya bir heyeti idareye karşı tuğyan etmeği mukaddes addederek cihana yayan ve bunu bir şeref tarihi addeden milletlere sorarım ki; aczi, yorgunluğu ve fakrına rağmen, namütenahi serveti birçok aleti harb ve tahribi, diritnavutları, bilmem daha topları, tüfekleriyle müsellâh bir cihanı husumete, bir cihanı gayiz ve vahşete karşı yorgun bünyesini sırf istiklâlî; sırf hürriyeti, sırf mukaddesatı için mücadeleye atan bu muazzam milletin bu son gösterdiği*

muazzam vakanın şahidini kendi tarihlerinde bulabilirler mi efendiler? Yoktur, istiklâline hürriyetine, mukaddesatına bu kadar merbut ve onun karşısında ölmeği kendisine dinî milli, mukaddes bir şeref addeden bir milletle temasa geldiklerini anlamıyacak kadar gafil veya şeytan olan bu milletin, bu adamların harekâtını hazmedecek bir Türk bulamıyorum ve bundan dolayı yakında vukuundan bahsedilen sulh konferansından katiyen ve katibeten ümitvar değilim.

Efendiler, bu efendiler hissiyatı insaniyete kaplanarak cürmümeşhut halinde yakalanan deni ve canilerin ağır cezalara çarpılmasının muvafıkı mâdelet olamıyacağını bildiriyorlar. Bir kere görmüyorlar ki; istiklâl ve hürriyeti için mücadele eden İrlandalılarından mitralyözlerle günde binlercesini kurşuna dizen kendi milletlerine böyle bir ihtarı insanide bulunsunlar ve asıl vazifeleri odur. Hindistan'ın münevver adamlarını ve münevver erkânını zindanlarda ağlatıyorlar ve bunlara insan muamelesi yapmayan kendi hükümetleri erkânına ve kendi idare adamlarına böyle bir tavsiyede bulunsalar; daha insani bir harekette bulunmuş olmazlar mı ? Efendiler, bunlar insani hissiyata meclubolan adamlar değildir. İnsaniyet, Şark'ın bildiği ulvi insaniyet; bunlar için aleti menfaattir. Onlar yaldızlı yazılarla, yaldızlı haplarla karşılardakini aldatacaklarına Yıldız Sarayında oturan köhne adama müracaat etsinler. Bu hayırhah adamlar kendini satmış olan Yıldız Hükümdarına gitsinler veya onun etrafında miskin ve âciz maaşını düşünen matuh insanlara bu hapları yuttursunlar. Efendiler; ben bu hususta Hariciye Vekilinin buyurdıkları gibi, şöyle demekle, böyle demekle kendileri ile bir mübahase zemini açmayı da kendime yakıştıramıyorum. Bence, teklif ediyorum Heyeti Celilenize, Hariciye Vekili bu tafrafuruşane kâğıdı bir zarfa koysun, üzerine «cevaptan müstağnidir» ibaresini yazarak iade etsin.” diyerek sonlandırmıştır.

b. 1. 2. 4. 2. İhsan Bey'in Hariciye Vekâleti Vekili Muhtar Bey'e Suali

Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey ve Cebelibereket Mebusu İhsan Bey ile arkadaşları, Adana havalisinde Fransızlarca lehlerine ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti aleyhine rey toplandığına dair sual takriri vermişlerdir. Hariciye Vekâleti Vekili Muhtar Bey takriri daha sonra şifahen cevaplamıştır.³⁴⁶

Meclis Reisi suale ilişkin görüşmeleri “Adanalıların Fransız işgalinden memnun olduklarına ve Anadolu Hükümetini istemediklerine dair zorla Fransızların rey topladıklarına ve buna muhalefet edenlere işkence ettiklerinden dolayı protesto ettiklerine dair nefsi, Hacın

³⁴⁶ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.8, s.434

kasabası nâmına Belediye reisi ve Kars ahalisi vesaire taraflarından gelen telgraflar ve bu meseleye müteallik Mersin ve Adana Mebuslarının bir takrirleri var, okunacak.” diyerek başlatmıştır.

Riyaseti Celileye

Adana, Mersin, Kozan, Cebelibereket livalarından, eşraf ve ahaliden ve belediyelerden bir çok imzalarla alınan telgraflarda Fransızların sulh konferansında bir muvaffakiyet husulünü temin emeliyle ahali-i masumeyi tazyik ederek rey toplamakta ve bu suretle işgali temdide çalışmak istedikleri bildirilmektedir. Vicdansız olan bu harekâtı şenaatkârane ile madevi vatanın bunca senelik cüzülâyenfekki olan havali-i mezkûre halkının hukuk ve hürriyetine olan taarruzat ve tecavüzatın tevali ettirilmek istenildiği anlaşılmaktadır. Büyük Millet Meclisi Hükümetince ıttılai tabîi olan ahvali vakıya karşı ne gibi tedabir ittihaz olunmuştur ve Heyeti Murahhasamız riyasetine keyfiyet bildirilmiş midir ? İzahat ita buyurulmasını Hükümetten rica ederiz.

Mersin Yusuf Ziya	Mersin İsmail Safa	Mersin Salâhattin
Kayseri Rifat Mehmet	İçel Sami	İçel Haydar Lûtfi
	Cebelibereket İhsan	

Karesi Mebusu Hasan Basri Bey Yunan birliklerinin de aynı yöntemi uyguladığını belirtmiştir. Hsan Basri Bey konuyla ilgili olarak *“Efendim aynı hal Yunan işgali altında bulunan memleketlerde de caridir. Heyeti Vekile bunun hakkında Heyeti murahhasaya tebligat yapmış mıdır? Buna dair izahat versinler.”* demiş ve bir izahatta kendisi, Ege Bölgesi için istemiştir.

Bu esnada Meclis Reisi Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa’ya hitaben *“Bu meseleye dair bugün izahat vermek mümkün müdür, yoksa başka vakit izahat verilecek midir ?”* şeklinde bir sual yöneltmiş, Fevzi Paşa’da cevaben *“Hayır efendim, bugün mümkün değildir. Hariciye Vekili burada yoktur.”* demiştir.

Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey konuya ilişkin söz istemiştir. Ziya Hurşit Bey, Adana ve havalisinin verdiği kurtuluş mücadelesini methodici nitelikte cümleleri ile başladığı konuşmasında; emperyalist işgalcilerin emellerini ortaya koymuş diğer yandan Adana Bölgesinde işbirlikçilere de değinmiştir. Ziya Hurşit Bey *“Efendim memleketimizin bir cüzülâyenfekki olan ve Türklüğün bir ocağı bulunan Adana havalisinin zengin olması dolayısıyla öteden beri bir çok ecnebilerin matmai nazarı olmuştur. En çok buraya Fransızlar*

göz koymuşlar ve burada mütarekeden beri malum olan hâdis veçhile yerleşmek için fırsat bulmuşlardır. Hâlbuki Ermenilerin Kilikya'da öteden beri takip ettikleri bir plânları vardı. Ta Adalar denizinden Karadeniz'e kadar bir Ermeni Hükümeti meydana getireceklerdi. Halbuki Fransızlar, Adana arazisinin kuvve-i inbatıyesini iyi biliyorlar ve oranın servetine göz dikmişlerdi. İngilizler nasıl Mısır'ı elde ettilerse Fransızlar'da orada ikinci bir Mısır yapmak istiyorlardı. Fakat Adana ahalisi bu istilâya mukavemete karar verdi ve hiç bir yerden teşvik görmeden ve hiçbir Hükümetin muavenetine mazhar olmak şöyle dursun daimî surette o zamanla Hükümetten - ki Ferid Hükümetidir- zarar gördükleri halde silâha sarıldılar. Bunlarla beraber Maraş ve Ayıntab müdafaatı tarihimizde en birinci, en büyük ve en parlak hâdiseler teşkil etmiştir. Bu ahâli böyle çalıştıkları halde, Fransızlar son defa çevirmek istedikleri dolaplarla ve tezviratla bu yerleri bizim elimizden almak istiyorlar. Faraza tutmuşlar Adana'da vatansız, deni, alçak, serseri adamlar bulmuşlar ve bu adamlar sayesinde Ferda isminde bir gazete çıkararak propaganda yapıyorlar ve güya ahaliden rey topluyorlar. Orada hiç bir alâkası olmayan bir takım adamlardan topladıkları rey ile harici siyasette bilhassa Londra Konferansı üzerindi bir tesir yapmak istiyorlar. Oradaki dindaşlarımız, vatandaşlarımız, kardeşlerimiz bu hâdiseyi fena görüyorlar ve bu telgraflarla Büyük Millet Meclisine müracaat ediyorlar. Büyük Millet Meclisi esasen Misak-ı Milli'yi muhafaza etmek için zaten kararını vermişti. Bu vatanın hiç bir parçasını ve hiç bir yerini bir kimseye vermiyecektir. Hududu muayyendir, katidir. Adana Mebusu Safa Bey'in³⁴⁷ de buyurdukları veçhile; bu dindaşlarımız mallariyle, canlariyle hiçbir muavenete mazhar olmaksızın çalışmışlardır. Bu ahali şimdi yine Büyük Millet Meclisine müracaat ediyorlar. Bendeniz diyorum ki; Heyeti Vekile Reisi bütün bu telgrafi çeken Kars, Hatay, Kozan Belediye Reislerine Büyük Millet Meclisinin kararı katisini bildirsın ve katiyen böyle tezvirat ve rey toplamakla Misak-ı Milliden vazgeçmiyeceğimizi anlatsın ve bütün varlığımızla buna çalışacağımızı tebliğ etsin ve inşallah onları kurtaracağız.” diyerek bir durum değerlendirmesi yapmış ve kendi dilek ve temennilerini dillendirmiştir.

---

³⁴⁷ İsmail Safa Bey (ÖZLER) I.Meclis'te Mersin Mebusu olmasına rağmen işgal altında bulunan Adana için cephede olduğu kadar, meclis kürsüsünden de büyük mücadele verdiği için birçok mebus kendisini Adana vekili sanmıştır. Toplam 29 ciltten oluşan 1.Dönem B.M.M Zabıt Cerideleri'nin tedkiki esnasında bir çok yerde İsmail Safa Bey'den “Adana Mebusu” olarak bahsedilmiştir.

b. 2. Mustafa Faik Bey (ÖZTRAK)

b. 2. 1. Mustafa Faik Bey (ÖZTRAK) ‘in Biyografisi

1882 yılında Tekirdağ’ın Malkara İlçesi’nde doğan Mustafa Faik (Öztrak) Bey Bidayet Mahkemesi Başkanı Ali Rıza Efendi’nin oğludur. İlk ve orta eğitimini Malkara’da tamamladı. Edirne İdadisi’nden İstanbul Mülkiye İdadisi’ne geçen Mustafa Faik Bey 14 Temmuz 1906’da Mekteb-i Mülkiye’nin yüksek kısmını bitirdi. Bu süre zarfında vekaleten yürüttüğü Çorlu Kaymakamlığı’na, 28 Kasım 1910 günü asaleten atandı. 4 Temmuz 1912’de Keşan Kaymakamı oldu. Balkan Savaşları’nda Keşan’ın kaybedilmesi üzerine İstanbul’a Dahiliye Nezareti’ne çekildi. 10 Temmuz 1913’te eski görevine geri döndü. 2 Eylül 1914’te Uzunköprü Kaymakamı oldu. Görevlerindeki başarısı dolayısıyla mutasarrıflığa yükseltilen Mustafa Faik Bey, 25 Kasım 1917’de Nablus Mutasarrıfı oldu. Şehrin işgale uğraması dolayısıyla Eylül 1918’de Denizli Mutasarrıflığı’na getirildi. Bu görevi devam ettirirken milli mücadelelere destek vermeye başladı. Sarayköy’de Menderes savunma hattının oluşturulmasında büyük emeği geçti. 4 Haziran 1920’de Dahiliye Vekaleti bünyesinde Sicil ve Memurin Müdürlüğü’ne atandı. Aynı yılın 19 Ağustos’un da Teftiş Heyeti Umum Müdürlüğü’ne getirildi. Bir gün sonra 20 Ağustos 1920 Tarihinde yapılan seçimde I. Dönem Meclise Cebelibereket Vekili seçilen Mustafa Faik Bey 13 Eylül’de meclise katıldı. Dahiliye Komisyonunda çalışırken rahatsızlandı. Sanatoryumda tedavi gördüğü müddetçe Genel Kurulca alınan kararla izinli sayıldı. Meclisin IV. Toplantı yılında Dahiliye ve Hariciye Komisyonlarında çalıştı.³⁴⁸

II. Meclis Dönemi’nden, VIII. Dönem dahil yedi dönem memleketi Tekirdağ Milletvekili seçilen Mustafa Faik Bey, 14 Mayıs 1950’ye (VIII. Dönem sonu) kadar milletvekilliğini sürdürdü. Bu süre zarfında IV.Dönem Meclis’te, 1 Kasım 1939’da yapılan seçimde Meclis Başkan Vekilliği’ne seçildi. VI. Meclis Dönemi’nde, 26 Ocak 1939 ile 7 Mayıs 1942 tarihleri arasında Dahiliye Bakanlığı yaptı. Bakanlığı döneminde, kaymakamların yetiştirildiği kursların açılması, mülki idarecilerin kendilerini geliştirmek için Batı ülkelerine gönderilmesi gibi uygulamalara imza atmıştır. VII. Dönem Meclis’te ise CHP Meclis Grup Başkan Vekilliği görevini üstlendi. Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası sahibi Mustafa Faik Bey 30 Mayıs 1951 günü vefat etmiştir.³⁴⁹

³⁴⁸ Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.252

³⁴⁹ age, s.253

b. 2. 2. Mustafa Faik Bey (ÖZTRAK) Hakkında Tespitler

b. 2. 2. 1. Tedavi Tahsisatı Hakkında Riyaset Kararı

Cebelibereket Mebusu Faik Bey'e tedavi esnasında tahsisatının tam olarak verilmesine dair Divanı Riyaset Kararı alınmıştır.³⁵⁰

Divanı Riyaset Kararı

Müptelâ olduğu hastalığın tedavisi İsviçre sanatoryumlarında bir sene müddetle kalmasına mütevakıf olduğu merbutu etibba raporu ile müeyyyet olduğundan senei içtimaiye nihayetine kadar mezuniyet itası ve bu müddete mahsus tahsisatın dahi itasını mübeyyin Cebelibereket Mebusu Faik Bey'in takrirı Divanı Riyasette ledelmüzakere mazereti şayanı kabul görülerek 1337 senei içtimaiyesi nihayetine kadar mezuniyet itası tensibedilmiş ve mumaileyhin bu mezuniyetten matlubolan neticeyi elde edebilmesi sanatoryumda uzun müddet tedavisi için muktezi meblağın mevcudiyetine menut idüğüne ve nisabı müzakere kanununda ise azayı kiramın mezun olacağı müddetten senede nihayet üç maha mahsus nısıf tahsisat verileceği müsarrah olmasına mebni miri mumaileyhin hayatını kurtarmak için sanatoryumda kalacağı müddete ait tahsisatın itası zirde şekli muharrer olan kararname, Heyeti Umumiyenin kabulüne mütevakıf olduğundan keyfiyetin tasviben Heyeti Umumiyeye arzına karar verildi.

Kararname

Cebelibereket Mebusu Faik Bey'e sanatoryumda tedavi olunduğu müddetçe 1337 senei içtimaiyesine mahsus olmak üzere Mecliste ifayı vazife etmiş gibi tam tahsisat ita olunur.

Meclis Reisi “*Cebelibereket Mebusu Faik Beyin mezuniyet ve tahsisatı hakkında Divanı Riyasetten teklif edilen kararnamenin neticei müzakeresinde reye iştirak eden (185); muamele tamam; (2) müstenkif; (73) redde karşı (110) reyle kararname kabul edilmiştir.*” şeklindeki sözleri ile durumu neticelendirmiştir.

b.2.2.1. Adana Vilayetinin Yeniden Tesisi ile ilgili Kanun Tasarısı Görüşülürken Konuşması

Faik Bey, Adana vilâyetinin işgalden evvelki kazaları da ihtiva etmek üzere yeniden tesisine ve Cebelibereket ve Kozan sancaklarının müstakilen idaresine dair kanun lâyihası görüşülürken konu ile ilgili görüşlerini beyan etmiştir. Diğer yandan tezimizin de incelenen

³⁵⁰ T.B.M.M.Z.C. , Devre 1, C.10, s.56-58

bölge olması açısından layiha özel bir öneme sahiptir. Layiha görüşmeleri zabıt ceridelerinden tespit edilmiş ve aşağıda verilmiştir.³⁵¹

Adana Vilayetin'in yeniden tesisi ile ilgili kanun tasarısı görüşmeleri Meclis Reisi'nin “*Adana vilâyeti teşkilâtı mülkiyesi hakkındaki kanunun müzakeresine başlıyoruz.*” sözleri ile başlamıştır. Akabinde Reis Adana teşkilâtı mülkiyesi hakkındaki kanunun müzakeresini başlatmıştır. Heyeti Vekilenin teklifi:

MADDE 1. — Adana vilâyeti, işgalden evvelki kazaları ihtiva etmek üzere merkez ve Cebelibereket sancaklarıyla beraber iadeten tesis edilmiştir. Mersin sancağı muvakkaten kazaya tahvil olunarak Tarsus ile beraber Adana merkezine raptedilmiştir. Adana vilâyetine Pozantı, Mersin kazasına Ercil ve Tarsus kazasına Karaköy karyeleri muvakkaten merkez ittihaz olunmuştur.

MADDE 2 — İşbu kanunun tarihi tebliğinden itibaren mer'iyülicradır.

Zilkade 1338 16 ağustos 1336

B. M. M. Reisi
Mustafa Kemal
Da. V. Na.
Adnan
Mf. V.
Rıza Nur

Seriye V.
Fehmi
Ha. Vekâleti V.
Ahmed Muhtar
Na. Vekili Na.
Mahmud Celâl

M. M. V.
Rahatsızdır
Mal. V.
Ferid
İk. Vekâleti V.
Mahmud Celâl

Dahiliye Encümeni Mazbatası

Adana vilâyetinde muvakkaten icra edilen teşkilâtı natık olmak üzere Heyeti Vekile canibinden tanzim ve Heyeti Umumiye kararıyla havale buyurulan lâyihaî kanuniye Encümenimizce tetkik ve müzakere olundu. Adana vilâyetinin her türlü hak ve hukuk hilâfına düşmanı biinsafımız tarafından işgalini müteakip iktisap eylediği vaziyeti malûmeye binaen bizzarure icra edilmiş olan işbu teşkilâtı muvakkate Encümenimizce de, tamamen varit ve musip görülerek berayi tetkik Heyeti Ummumiyyeye arzı bilittifak karargir oldu.

18 Ağustos 1336
Da. En. Reisi
Konya
Refik

³⁵¹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.6, s.515-516

Riyaseti Celileye

Adana vilâyeti teşkilâtının tebdili ve tadiline dair Encümenimize tevdi olunan iki teklifin esnayı müzakeresinde hazır bulunan umuru Dahiliye vekili Adnan Bey tarafından vukubulan talebe binaen mezkur evrakın berayı tetkik Heyeti Vekileye tevdi ve iadesi tensip olunmakla Heyeti Umumiyye takdim kılındı.

8 kanunuevvel 1336

Da. En. Reisi
Saruhan
İbrahim Süreyya

Aza
Karesi
Mehmet Vehbi

Aza
Cebelibereket
Faik

Faik Bey yukarıdada verildiği üzere; iki teklif olması hasebiyle izahat verme gereği duymuştur. Faik Bey *“Müsaade buyurur musunuz? Meseleyi izah edeyim efendim, Heyeti Vekileden iki teklif vardır. Bunlar Encümende birleşti. Dahiliye vekili de bulundu ve müzakere ettik. Bu iki teklifi telif etmek üzere istediler. Encümen de kendilerine tevdiini tensip etti. Şimdi Encümen de onu Heyeti celileye arz ediyor. Heyeti celile kabul buyurursa Dahiliye vekâletine gitsin, orada tekrar tetkik edip getirsinler. Meselenin esası budur.”* şeklinde konuşmuştur.

Lâyiha, Dahiliye Vekâletince tekrar tetkik edilmek üzere Dahiliye encümeninden istenmiş, akabinde de iade edilmiştir.

b. 3. Rasim Celalettin Bey (ÖZTEKİN)

b. 3. 1. Rasim Celalettin Bey (ÖZTEKİN)’in Biyografisi

1874’te bugün Balkanlar’da bulunan Debre-i Bala’da doğan Rasim Bey Halil Fazlı Efendi’nin oğludur. İlk öğrenimini Manastır Rüştiyesi’nde, orta öğrenimini ise Askeri İdadi’de tamamladı. 15 Mayıs 1891’de Mühendishane-i Berri Hümayun’a (Topçu Harbiyesi) kayıt yaptırdı. Topçu Üsteğmen rütbesi ile mezun olan Rasim Bey 13 Mart 1895’te 3.Ordu’da görevlendirildi. İki yıl İşkodra’da görev yaptıktan sonra Manastır Ordu Kurmaylığı görevine getirildi.³⁵² 13 Mayıs 1900 günü yüzbaşı rütbesi verilen Rasim Bey, Selanik’te bulunan 3. Topçu Fırkası Harp Yaveri oldu. 17 Ocak 1908’de kıdemli yüzbaşı olup, 13. Sahra Topçu Alayı 1. Tabur Kumandanlığı görevine getirildi. 27 Nisan 1909’da tahtan indirilip Selanik’e getirilen II. Abdülhamit’in muhafızlığına getirildi. 19 Ekim 1912’de Binbaşı rütbesini alıp, 6. Kolordu Komutanlığı Nakliye Alayı’nda 2. Tabur Komutanlığı görevi aldı. Balkan Savaşı nedeniyle, İstanbul’a getirilen II. Abdülhamit’in muhafızlığını üstlendi. Muhafızlık görevini 10 Şubat 1918 günü II. Abdülhamit’in ölümüne kadar sürdürdü. 13 Nisan 1918’de topçuluktan

³⁵² Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.254

jandarma sınıfına geçişi yapıldı. 1 Mart 1914'te Yarbay ve 1 mart 1918'de Albay rütbesi alan Rasim Bey, II. Abdülhamit öldükten sonra, oğlu şehzade Mehmet Abid Efendi'ye vasi tayin edildi. 23 Kasım 1919'da emekli oldu.³⁵³

Mayıs 1920'de Milli Mücadele'ye katılmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya geldi. Yapılan seçimlerde, I.Dönem Meclis'e Cebelibereket vekili seçildi. 10 Ağustos 1920'de Meclis'e katıldı. Milli Müdafaa ve Nafia (Bayındırlık) Komisyonları'nda görev alan Rasim Bey, II. Toplantı yılında Nafia Komisyon Başkanlığı yaptı. II. Dönem Meclis'e Ertuğrul (Bilecik) Vekili olarak seçildi. 18 Temmuz 1927'de kendi isteği ile emekliye ayrıldı. III. ve IV Dönemlerde Kütahya vekili seçilen Rasim Bey, görevini 12 Aralık 1933'de ölümüne kadar sürdürdü. Ali Fethi Bey'in başkanlığında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nda görev aldı.³⁵⁴ Rasim Bey, Millet Meclisi gündeminde Şuray-ı Devlet Kanun Layihası görüşülürken bir takrir sunmuştur. Zabıt Ceridelerinden tespit edilen kayıtlar aşağıdadır.³⁵⁵

b. 3. 2. Rasim Celalettin Bey (ÖZTEKİN)Hakkında Tespitler

b. 3. 2.1. Rasim Celalettin Bey Hakkında Divan Başkanlığı Kararı

Cebelibereket Mebusu Rasim Bey hakkında; Meclisce, vazife-i vataniye ile hariçte geçirdiği müddetin mezuniyet sayılmasına dair Divanı Riyaset kararı verilmiştir.³⁵⁶

Meclis Reisi'nin *“Cebelibereket Mebusu Rasim ve İzmit Mebusu Sırrı Beylerin vazife-i vataniye ile memuren gönderildiklerine dair Divanı Riyaset kararı var, akdemce dört beş ay evvel Heyeti Vekile tarafından görülen lüzum üzerine hidematı vataniye için bazı rüfeka gönderiliyordu. O rüfeka meyanında bu zevat ta gönderilmiştir, müddetleride bitmiştir. Geçen müddetin mezun addedilmesi için.”* şeklindeki sözleri ile kararın görüşülmesine başlanmıştır.

Heyeti Umumiyye

Cebelibereket Mebusu olup mebusluğunun Meclise telgraf mahallinden ısharı tarihini müteakip tarafı Riyasetten memuren ve teftiş vazifesiyle Karadeniz sahiline gönderilen Rasim Bey'in tahsisatının itasında nazarı dikkate alınmak üzere memuriyeti mezkûredeki geçirdiği müddetin mezun addedilmesi Divanı Riyasetçe tasvip olunmuştur. Heyeti Umumiyenin nazarı tensibine arz olunur efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisvekili
Hasan Fehmi

³⁵³ Çoker, T.B.M.M I. Dönem, C.III, s.254

³⁵⁴ age, s.255

³⁵⁵ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.431

³⁵⁶ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.8, s.62-63

Meclis kararı ile Cebelibereket Mebusu Rasim ve İzmit Mebusu Sırrı Beylerin mezuniyetleri (izinleri) kabul edilmiştir.

b.3.2.2. Şurayı Devletin Kaldırılmaması Hakkında Takriri

Rasim Bey, Şurayı Devletin kaldırılmaması için bir takrir vermiştir.³⁵⁷

Riyaseti Celileye

Şuray-i Devlet büyük vatanperver merhum Mitat Paşa tarafından tesis edilmiştir. Bir lüzumu katiye binaen tesis edilmiş olan bu müessesenin merhumu müşarünileyhin namına hürmeten olsun ilga edilmemesini teklif ederim.

Cebelibereket
Rasim

b.3.2.3. Rasim Bey'in Tahsisatı ile İlgili Takriri

Rasim Bey, hastalığı dolayısı ile mezuniyeti esnasında tahsisatının tam olarak itasına dair bir takrir vermiştir.³⁵⁸

T. B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine

Merbutan takdim kılınan raporlar müfadından müsteban buyurulacağı veçhile sevahilde havası mutedil mevakiden birinde tedavi olunmak üzere dört ay müddetle tebdil havaya muhtac olduğumdan tahsisatı şehriyemin itası suretiyle terhisime müsaade buyurulmasını rica ederim efendim.

29 Teşrinievvel 1337
Cebelibereket Mebusu
Rasim

Rasim Bey'in anılan takriri üzerine ilgili dönem Meclis Zabıt Ceridesinden tespit edilen sağlık raporu aşağıdadır.

Rapor

Öteden beri tahtı tedavimizde bulunan Cebelibereket Mebusu Miralay Rasim Beyefendi talebi vâkileri üzerine 25 Teşrinievvel 1337 de tarafımızdan muayene edilmiştir. Miri mumailayhe zafiyet ve fakrüddem, kabili his dahamai tahal ile nüterafik müzmin hummayi merzeğiye müptelâ bulunmakla mutedil bir iklimde dört ay tebdilhava ve tedaviye muhtac bulunduğunu mübeyyin işbu nushateyn rapor tanzim kılındı.

³⁵⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.5, s.235

³⁵⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.14, s.97

Hilâlihmer
Sertabip
Selâmi

Ankara Hastanesi
Muavini
Seyfeddin

Samsun, İnebolu, Antalya, Trabzon gibi seyahildeki havası mutedil mevakiden birinde tedavi olunmak üzere tebdilhava müddetini ikmal eylemesi muvafıkı fen bulunduğunu mübeyyin zeyil rapordur.

Bursa Mebusu Operatör Emin Bey mesleki bilgisine dayanarak bir izahat vermiştir. Emin Bey *“Efendim, etibbanın, umumiyetle tanzim ettiği raporlarda eğer falan zat falan yerde tebdilhavaya muhtaçtır kaydını korsa öteden beri Hükümet o gibi zevatın maaşlarını verir. Binaenaleyh eğer Rasim Bey’in raporu hakikaten eğer bu tarzda tanzim edilmişse yani muhtacı tedavi ve tebdilhava denmiş ise doğrudur. Tahsisatın verilmesi lâzımdır.”* diyerek konuya bir izahat getirmiştir. Netice itibariylerde tahsisatın verilmesine karar verilmiştir.

C. I.Dönem TBMM’de Kozan Milletvekilleri

c.1. Hüseyin Bey (ÇELİK)

c.1.1. Hüseyin Bey (ÇELİK)’in Biyografisi

1874(1290) yılında Kozan’da doğdu. Kozan eşrafından Şeyh Ali Efendi’nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Rüştîye’de tamamladıktan sonra ayrıca Medrese öğrenim ve eğitimi gördü. Toprak sahibi bir ailenin evladı olarak çiftçilikle yaşamını sürdürdü. II. Meşrutiyet’in ilanında (1908) sonra İttihat ve Terakki Fırkası’nda politikaya girdi. Fırka’nın liva şubesinin başkanlığını yaptı. Liva İdare Heyeti’nde üye olarak görev aldı. 1910’da Belediye Başkanlığı’na seçildi. I. Dünya Savaşı ertesinde Mondros Mütarekesi’nden sonra şehrin Fransız kuvvetleri tarafından işgalinde, başkanı olduğu belediye binasına Fransız bayrağı çektiirmediginden dolayı tutuklanarak işgal süresince tutuklu kaldı. İşgalin sona ermesinden sonra Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti’nde etkin faaliyetlerde bulundu. TBMM’nin I. Dönemi için 10 Temmuz 1920’de yapılan seçimde Kozan Milletvekili olarak 12 Ağustos’ta Meclis’e katıldı. Mecliste Malî Kanunlar Komisyonu’nda çalıştı. Milletvekilliği bu Dönemde sona erince memleketine dönerek tarım ile uğraşısını sürdürdü. 5 Şubat 1928’de öldü. Kozan Mezarlığı’nda toprağa verildi. Evli olup beş çocuk babasıydı. Ailesi (ÇELİK) soyadını almıştır.³⁵⁹

³⁵⁹ Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.683

c.1.2. Hüseyin Bey (ÇELİK) Hakkında Tespitler

c.1.2.1. Hüseyin Bey'in Mazbatasına Hakkında

Hüseyin Bey'in intihap mazbatasına ilişkin beşinci şube mazbatasına dair zabıt ceride kayıtları aşağıdadır.³⁶⁰

İşbu mazbata tetkik edilerek muvafık kanun olduğu anlaşılmış ve bir gûna şikâyet dahi sebketmemiş olduğundan mummaileyh Hüseyin Efendinin mebusluğunun kabulü tensip olunarak Heyet-i Umumiye'ye takdim kılındı.

Beşinci Şube Reisi
Hamit

Konuya ilişkin Meclis Reisi “*Kozan mebusu Hüseyin Efendinin mebusluğunu kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul olundu efendim.*” diyerek konuyu karara bağlamıştır.

c.1.2.2. Hüseyin Bey'in İzinli Sayılmasına Dair Divan Başkanlığı Kararı

Meclis, Kozan Mebusu Hüseyin Bey'e kurtuluş mücadelesi veren Kozan'da, milli mücadeleyi destekleyici faaliyet göstermesi için izin verilmesine dair Divanı Riyaset kararı almıştır.³⁶¹

Görüşme neticesinde; Kozan Mebusu Hüseyin Bey'in Divanı Riyasetçe altı ay mezuniyeti tensibedilmiştir. Hüseyin Bey'in altı ay mezuniyeti de kabul edilmiştir.

c. 2. Dr. Mustafa Elvan Bey (CANTEKİN)

c. 2. 1. Dr. Mustafa Elvan Bey (CANTEKİN) 'in Biyografisi

1878 yılında Çorum'da doğmuştur. Bekir Bey ve Asiye Hanımın oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Çorum ve Şam'da tamamladıktan sonra 1893'te Askerî Tıbbiye İdadisi'nde öğrenimine başlamıştır. Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı eylemleri nedeniyle tutuklanarak yapılan yargılama sonucunda 2 Nisan 1900'de kürek cezasıyla mahkumiyetine ve okuldan çıkarılmasına karar verilmiştir.³⁶² Kürek cezasını İstanbul Umumi Hapishanesinde tamamladıktan sonra 22 Mart 1903'de Şam'a sürgün olarak gönderilmiştir. Orada Mustafa Kemal Paşa ile tanışmışlar ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuşlardır.³⁶³ 1908 yılında Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a dönerek Askerî Tıbbiye Mektebi'nde eksik kalan öğrenimine devam etmiş, 11 Haziran 1909'da Tabip Yüzbaşı Rütbesiyle mezun olmuştur.

³⁶⁰ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.3, s.408-409

³⁶¹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.18, s.430

³⁶² Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.111

³⁶³ Aydın, agm, s.24

Akabinde Bağdat'ta ki Irak Ordusu emrine atanmıştır. 30 Temmuz 1914'de Askerlikten istifa ettiyse de I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine yeniden askeri hizmete alınmıştır. Ankara, İstanbul, Çanakkale, Haydarpaşa ve Afyon Hastaneleri'nde Baştabip görevlerinde bulunmuş, 15 Aralık 1915'te de terhis edilerek İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet serbest çalışmış, 27 Mart 1920'de Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gelmiştir. TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimde Kozan Milletvekili seçilmiştir. Millî Eğitim, İktisat, Bütçe, Sağlık - Sosyal Yardım, Kitaplık komisyonlarında çalışmıştır. II. - VIII. dönemlerde Çorum Milletvekili olarak görev yapmıştır. Evli, dört çocuk babası olan Mustafa Bey, 21 Ekim 1955'te ölmüştür.³⁶⁴

c. 2. 2. Dr. Mustafa Elvan Bey (CANTEKİN) Hakkında Tespitler

c.2.2.1. Vekil Seçildiğine Dair Telgraf

Mustafa Elvan Bey'in mebusluğuna dair Kozanoğlu Tufan Bey'in telgrafı Meclis genel kurulunda okunmuştur. Zabıt Ceridesinden tespit edilen telgraf aşağıdadır.³⁶⁵

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Andırın : 8, 11 . 6 . 1336

Kozan Sancağına tabi Kars Kazası namına Dr. Mustafa Bey Mebus intihap edilerek nushateyn mazbatalarında posta takdim kılınmıştır efendim.

Kilikya Kuvayi Milliye Kumandanı
Kozanoğlu Tufan

c.2.2.2. Sıhhiye Encümen Üyeliğinden İstifası

Kozan Mebusu Doktor Mustafa Bey, görev yaptığı Sıhhiye Encümeni Mazbata Muharrirliğinden istifa etmiştir.³⁶⁶

c.2.2.3. Kütüphane Encümenliğine Seçildiğine Dair Divan Başkanlığı Kararı

Kütüphane Encümeni azalığına Kozan Mebusu Doktor Mustafa Bey intihal edilmiştir. İntihale dair Divanı Riyaset kararı aşağıdadır.³⁶⁷

³⁶⁴ Çoker, T.B.M.M.I.Dönem, C.III, s.112

³⁶⁵ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.1 , s.201-202

³⁶⁶ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.22, s.513-514

³⁶⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.26, s.383-384

Heyeti Umumiyye

Meclisi Mebusan Nizamname-i Dahilisi'nin 162 inci maddesi mucibince ikisi idare memurlarından olmak üzere evvelce Divanı Riyaset kararıyle Heyeti Umumiyyeden Kütüphane Encümeni âzalığine müntahap zevattan İzmir Mebusu Esad Bey İktisat Vekâletine intihabedilmiş olduğundan mumaileyhten inhilâl eden mezkûr Encümen âzalığine Kozan Mebusu Doktor Mustafa Beyin intihabı muvafık olacağı Divanı Riyasetin 16 Kânunusani 1339 tarihli kırk altıncı İcimasında ekseriyetle tensibedilmiş olduğundan keyfiyet Heyeti Celileye arz olunur efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisisanisi
Ali Fuad

c.2.2.4. İktisadi Gelişim Hakkında Kanun Teklifi

Mustafa Bey, iktisadi gelişim hakkında bir teklif vermiştir. İlgili zabıt kayıtları aşağıdadır.³⁶⁸

Meclis Reisi *“İktisadiyatın tekâmülü hakkında Kozan mebusu Mustafa Bey'in teklifi kanunisi var, lâyiha encümenine havale edeceğiz. Anılan teklif İktisat Komisyonuna havale edilmiştir.”* diyerek kanun teklifinin görüşmek üzere İktisat Komisyonu'na gönderilmesini karara bağlamıştır.³⁶⁹

Mustafa Bey'in “İktisadiyatın tekâmülü” ismindeki kanun teklifi ve İktisat Encümeni mazbatasında görüleceği üzere reddedilmiştir. Anılan mazbata aşağıda verilmiştir.³⁷⁰

İktisat Encümeni mazbatası

13.X.1336 tarihli Kozan Mebusu Mustafa Bey'in «İktisat Kanunu» serlevhasıyla nazariyatı iktisadiyeyi madde haline ifrağ eden teklifi encümenimizce tetkik ve mütalâa olundu. Teklifi mezkûr üç kısma tefrik olunup bilinci kısmı mesaliki iktisadiyeyi tarif ve taksim, ikinci kısmı arzu edenlerin bu mesalikten birini intihapta serbest bulunması, üçüncüsü de salıklarının kendi aralarında teşkilâtı yapabilmeleridir. Eldeki mevcut mevzuatı kanuniyemiz husulü maksadı kâfil olduğundan teklifi mezkurun şayanı müzakere olmadığına urütfefikan karar verildi.

16 Nisan 1337

İktisat Encümen Reisi
Konya

Mazbata Muharriri
Antalya
Halil İbrahim

³⁶⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.5 , s.211

³⁶⁹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.5 , s.260

³⁷⁰ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.10 , s.340

Kâtip
Adana
Zamir

Âza
Yozgad
Ahmed

c.2.2.5. Genel Kurul Toplantıları ile İlgili Takriri

Kozan Mebusu Dr. Mustafa Bey ve arkadaşları, genel kurul toplantılarının haftada üç gün yapılmasına dair takrir vermişlerdir. ³⁷¹

Riyaseti Celileye

Heyeti Umumiyyeye, müstahzar mevaddın arz edilmesini ve işlerin sürat ve suhuletle intacını temin için encümenlerin imkânı faaliyetini tezyidetmek üzere içtimai umumilerin haftada üç güne hasrını teklif eyleriz.

Kozan
Mustafa

Bursa
Muhiddin Baha

Anteb
Kılıç Ali

c.2.2.6. Maarif Vekaleti Teşkilatı ile İlgili Kanun Teklifi

Kozan Mebusu Doktor Mustafa Bey, Maarif teşkilatına dair bir kanun teklifinde bulunmuştur. ³⁷²

Kozan Mebusu Doktor Mustafa Bey'in, Maarif teşkilâtına dair kanun teklifi ve Lâyiha Encümeni mazbatasıda dair kayıt aşağıdadır. ³⁷³ Mustafa Bey'in kanun teklifi Maarif Encümenince kabul edilmiştir. ³⁷⁴

c. 3. Mustafa Fevzi Paşa (ÇAKMAK)

c.3.1. Mustafa Fevzi Paşa (ÇAKMAK)'ın Biyografisi

Fevzi Çakmak, 12 Ocak 1876'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Topçu Albayı, Çakmakogulları'ndan Ali Sırrı Bey'dir. Mustafa Fevzi ilk öğretimine Rumeli kavağı Mahalle Mektebi'nde başlamış, oradan Sarıyer'deki Hayriye Okulu'na geçmiştir. On yaşında iken Selanik Rüştîyesi'ne (ortaokuluna) gitmiş, buradan İstanbul'a (Soğukçeşme Askerî Rüştîyesi'ne) gelmiş, 1890'da Kuleli Askerî Lisesi'ne, 29 Nisan 1893'de Kara Harp Okulu'na geçmiştir. ³⁷⁵

³⁷¹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.21, s.199

³⁷² T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.23, s.193

³⁷³ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.23, s.294

³⁷⁴ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.25, s.98

³⁷⁵ Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.686

28 Ocak 1896'da Piyade subayı olarak Harp Okulu'ndan mezun olan Mustafa Fevzi, kurmay sınıflarına devam hakkını kazanmış, 16 Mart 1897'de üsteğmenliğe yükselmiş, 25 Aralık 1898'de de kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'ni bitirmiş ve Genelkurmay 4'üncü Şube'ye atanmıştır. Öğrencilik yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimin en bozuk olduğu döneme rastlar. Birbirini izleyen savaşlar, iç ayaklanmalar, ekonomik ve sosyal durumun her gün biraz daha kötüye gitmesine neden olmuştur.³⁷⁶ 11 Nisan 1899'da 3'ncü Ordu Metroviçe Tümeni Kurmay Başkanlığı'na atanan kurmay subay Mustafa Fevzi, 6 Şubat 1901'de Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) olmuş ve başarılı hizmetleri nedeniyle 23 Ocak 1900'de Gümüş İmtiyaz Nişanı, 22 Ağustos 1900'de de Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.³⁷⁷ 1902'de Binbaşı olan Fevzi Bey, Taşlıca Mutasarrıflığı ve Komutanlığı'na atanmış ve burada da başarılı çalışmalar yapmıştır. 1906'da Yarbaylığa yükseltilmiş ve 17 Temmuz 1906'da Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1907'de Albaylığa yükseltilen Fevzi Bey, 29 Aralık 1908'de, Taşlıca Mutasarrıf ve Komutanlığı uhdesinde bırakılarak, 35'nci Nizamiye Tugayı Komutanlığı'na atanmıştır.³⁷⁸ 7 Ağustos 1909'da çıkartılan Tasfiye-i Rütbe Kanunu gereğince ve emsaline göre erken terfi ettiği gerekçesiyle rütbesi Binbaşılığa indirilmiş; 27 Temmuz 1910'da da Mürettep Kosova Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır.³⁷⁹

29 Eylül 1910'da tekrar Yarbaylığa yükselmiş, 15 Ocak 1911'de Genelkurmay 5'nci Şube Müdürlüğü'ne atanmış, İşkodra Kolordusu ve çeşitli birliklerin kurmay başkanlıklarında bulunan Fevzi Bey, 3 Temmuz 1912'de Yakova Tümeni Komutanlığı'na, 6 Ağustos 1912'de Kosova Kuvay-i Umumiyesi Kurmay Başkanlığı'na, 29 Eylül 1912'de Vardar Ordusu Komutanlığı Hareket Şube Müdürlüğü'ne 6 Kasım 1913'de de 2'inci Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na atanmış ve 24 Kasım 1913'de ikinci defa Albay olmuştur.³⁸⁰ 22 Aralık 1914'de 5'nci Kolordu Komutanlığı'na getirilmiş ve 2 Mart 1915'te Mirliya (Tümgeneral) olmuştur. Fevzi Paşa tümen ve kolordu komutanlıklarındaki başarılı çalışmaları nedeniyle 2 Ekim 1915'de Harp Madalyası, 18 Kasım 1915'de de Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiş, 26 Aralık 1915'te kendisine Almanya'nın 2'nci Demir Salip Nişanı verilmiştir.³⁸¹

6 Aralık 1915'de, Albay Mustafa Kemal Bey'in rahatsızlığı nedeniyle ayrıldığı Anafartalar Grubu Komutanlığı Vekâleti'ne getirilmiş, 17 Ocak 1916'da Muharebe Altın

³⁷⁶ Veli YILMAZ, **Fevzi Çakmak**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.19

³⁷⁷ Nusret BAYCAN, "*Fevzi Çakmak*", **ATAM Dergisi**, Sayı 16, Cilt VI, Kasım 1989, s.232

³⁷⁸ Yılmaz, **age**, s.55

³⁷⁹ Çoker, **T.B.M.M I.Dönem**, C.III, s.686

³⁸⁰ Yılmaz, **age**, s.161-162

³⁸¹ Çoker, **T.B.M.M I.Dönem**, C.III, s.687

Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 7 Eylül 1916'da 2'nci Kafkas Kolordu Komutanlığı'na atanmış, bu güne kadarki başarılı hizmetleri nedeniyle, 21 Ekim 1916'da Alman Harp Madalyası verilmiş, 11 Kasım 1916'da Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiş, 3 Nisan 1917'de de Avusturya-Macaristan Devleti'nin İkinci Rütbeden Harp Alâmetli Askerî Liyakat Madalyası verilmiştir.³⁸²

5 Temmuz 1917'de Diyarbakır'daki 2'nci Ordu Komutanlığı'na, 9 Ekim 1917'de de Filistin'deki 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. Ordu Komutanlığı'ndaki başarılı hizmetleri nedeniyle, 23 Eylül 1917'de ikinci Rütbeden Kılıçlı Osmanî Nişanı, 8 Ocak 1918'de Birinci Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiş, 19 Haziran 1918'de de kendisine Almanya'nın Birinci Rütbeden Kron dö Prus Nişanı verilmiştir. 28 Temmuz 1918'de Ferik (Korgeneral) olmuş 24 Aralık 1918'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı'na) atanmıştır.³⁸³ 14 Mayıs 1919'da 1'nci Ordu Müfettişliği'ne verilmiş, 3 Kasım 1919'da da Anadolu'ya gönderilecek Nasihat Heyeti'nde görevlendirilmiştir. 3 Şubat 1920'de Harbiye Nazırlığı'na (Milli Savunma Bakanlığı'na) atanmış bu görevinde ve Gnkur. Başkanlığı'nda halef, selef olduğu Cevat Paşa (Orgeneral Çobanlı) ile Anadolu'daki harekâtı bütün olanaklarıyla desteklediklerinden Cevat Paşa 16 Mart 1920'de Malta'ya sürülmüş, Fevzi Paşayı da makam odasına kadar gelen İngiliz subayları tehdit etmişlerdi. Bu durumda İstanbul'da daha fazla kalamayacağını anlayan Fevzi Paşa 27 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi ve 3 Mayıs 1920'de Kozan Milletvekili sıfatıyla Millî Savunma Bakanlığı'na ve Bakanlar Kurulu Başkan Vekilliği'ne seçildi.³⁸⁴

27 Mayıs 1920'de Kuvay-i Milliye'ye katıldığı için, İstanbul 1'nci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi tarafından gıyaben askerlikten atılmasına, nişan ve madalyalarının geri alınmasına ve idamına karar verildi. 9 Kasım 1920'de Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in Batı Cephesi Kuzey Kesimi Komutanlığı'na atanarak ayrılması nedeniyle Genelkurmay Başkan Vekilliği'ni de üstlendi. 3 Nisan 1921'de Birinci Ferikliğe (Orgeneral) yükselen Fevzi Paşa, 5 Ağustos 1921'de Millî Savunma Bakanlığı'ndan ayrıldı ve asaleten Genelkurmay Başkanı oldu.³⁸⁵ 12 Temmuz 1922'de de Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan ayrılarak Büyük Taarruz hazırlıklarıyla ilgilenmek üzere cepheye gitti. 31 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'un hazırlanması ve icrasındaki hizmetleri nedeniyle rütbesi Mareşalliğe yükseltildi. 27 Mart

³⁸² Çoker, **T.B.M.M I.Dönem**, C.III, s.686

³⁸³ Yılmaz, **age**, s.208

³⁸⁴ Çoker, **T.B.M.M I.Dönem**, C.III, s.687

³⁸⁵ Yılmaz, **age**, s.265

1923'te Afganistan Emin Ala Hazret Gazi Amanullah Han tarafından İtriâli Nişanı ile ödüllendirildi.³⁸⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisince 14 Ağustos 1923'te 188 oyla tekrar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne (Genelkurmay Başkanlığı'na) seçildi. 21 Kasım 1923'te İstiklâl Harbi'ndeki üstün hizmetleri İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi ve kendisine bir de takdirname verildi. 31 Ekim 1924'te milletvekilliğinden ayrıldı. 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanı olarak hizmet etti. Şerefle sürdürdüğü bu görevden, 12 Ocak 1944'te yaş haddinden dolayı emekliye ayrıldı.³⁸⁷

c.3. 2. Mustafa Fevzi Paşa (ÇAKMAK) Hakkında Tespitler

c.3.2.1. Fevzi Paşa'nın Kozan Mebusluğunu Seçmesi Hakkında Meclis Görüşmeleri

Fevzi Paşa, yapılan seçimde hem Gebze'den hem de Kozan'dan mebus seçilmesine karşın Kozan mebusluğu görevini seçmiştir. Fevzi Paşa'nın, Kozan Mebusluğuna intihab olduğuna dair Kilikya Kuvayi Milliye Kumandanlığından gelen telgraf hakkında mecliste yapılan konuşmalara aşağıda yer verilmiştir.³⁸⁸

Ankara'da Heyeti Temsilliyeye namına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Harbiye Nazırı esbakı Kavaklı Fevzi Paşa Hazretlerinin Kozan sancağına tâbi Feke kazası namına Büyük Millet Meclisi âzalığına intihabedilmiş olup mazbatasının posta ile derdesti irsal bulunduğu mâruzdur.

Kilikya Kuvayi Milliye Kumandanı

Kozanoğlu Doğan

Kırşehir Mebusu Müfid Efendi “*Hangisini tercih buyuracaklar acaba?*” şeklinde bir soru yöneltmiş, soruya cevaben de Meclis Reisi “*Malumuâliniz Paşa Hazretleri evvelce Gebze'den de intihabedilmişti. Telgrafla bildirmişler. Yalnız mazbatası gelmemiş idi. Buradan mazbatasının gönderildiği bildiriliyor.*” demiştir. Akabinde Meclis Reisi, Fevzi Paşa'nın hangi görevi seçeceğinin kendisine sorulacağını hükme bağlamıştır.

³⁸⁶ age, s.687

³⁸⁷ Yılmaz, age, s.338 , Çoker, age, s.688

³⁸⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.1 , s. 238

c. 3. 2. 2. Soru ve Cevaplar

c. 3. 2. 2. 1. Erzurum Mebusu Necati Bey'in Sualine Şifahi Cevap

Erzurum Mebusu Necati Bey'in, mültecilerin tedarik ettikleri nakliye araçlarının ellerinden alınmasına dair sorusunu, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa şifahi olarak cevaplandırmıştır. Meclis zabıt tutanaklarından tespit edildiği üzere Fevzi Paşa'nın şifahen verdiği cevap aşağıdadır.³⁸⁹

Meclis Reisisanisi (ikinci başkanı) “Efendim, Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretleri burada bulunuyorlar. Kendilerinden muhacirinden alınan vesaiti nakliye hakkında lazım gelen malumat sorulmuştu. Cevabını buyuracaklar.” diyerek cephelerde görev yapıp ara ara Meclis’e gelme fırsatı bulabilen Fevzi Paşa’ya söz hakkı vermiştir. Fevzi Paşa, Milli Müdafaa Reisi sıfatı ile suali yanıtlamıştır. Fevzi Paşa öncelikle Erzurum Mebusu Necati Bey ve arkadaşlarının verdiği takririni okumuştur. Takrirden Fevzi Paşa’dan ülke genelinde mücadele veren askerlerin sevkine ilişkin izahat istenmiştir. Anılan takrir şu şekildedir; “*Vilayati müstahlasanın esnayı harpte ifa eylediği hidematı vataniye ve milliye ve uğradığı mesaibin azamet ve dehşeti cümlece müsellemdir. Bu suretle vatanımızın her köşesine dağılmış olan vilâyatı müstahlasaya mensup mültecilerin iktidarlara ve memleketlerine sevkleri Hükümetin uhdesine mütehattim vezâiften bulunduğu ve ahvali hazırda dolayısıyla bu vazifenin ifa edilemediği bedihidir. Buna rağmen yegâne medarı maişetleri olmak üzere bazı mürtecilerin tedarik eylemiş oldukları vesaiti nakliyenin bu kere tedariki vesaiti nakliye komisyonlarınca alınmak istenildiği istihbar edildi.*”

Fevzi Paşa yukarıdaki takrire cevaben askeri sevklerle ilişkin genel bilgiler vermiş akabinde ihtiyaç gereği nakil amaçlı alınacak hayvanların servet sahibi kişilerden tedarik edileceğini, ihtiyaç sahibi yoksul vatandaşların hayvanlarına asla dokunulmayacağını vurgulamıştır. Fevzi Paşa’nın ilgili konuşması aşağıdadır; “*Malûmu âlinizdir ki, Tedariki Vesaiti Nakliye Kanunnamesi mucibince her sene hazirandan itibaren üç ay zarfında her ahzı asker dairesindeki vesai ki nakliye miktarı kayıt ve tespit olunur ve icabettiği takdirde ehli servet olanlardan başlamak üzere yukarıdan aşağıya doğru hayvanat sırasıyla alınır. En son sıra muhtacı muavenet ve fakir olanlara gelir. Bu son vaka üzerine vesaiti nakliyeye ihtiyaç görülmüş ve kumandanlarca bir miktar hayvanatın celbi için emir verilmiştir. Bu alınan hayvanat miktarı, miktarı umuminin cüzî bir kısmı olduğundan, ehli servet olanlardan alınması lâzım gelir. Halbuki burada yegâne medarı maişetleri olan vesaiti nakliyeden bahsolunuyor ki, eldeki kavanine nazaran bunların alınmaması lâzım gelir. Şayet böyle bir şey olmuş ise*

³⁸⁹ T.B.M.M.Z.C. , Devrel, C.1 , s.378-379

usulsüzlük var demektir. Bu usulsüzlüğün meni için bir şikâyet olması lâzım gelir. Bendeniz tahkik ettim. Bizim Müdafaa-i Milliye Ahzı Asker Dairesinden tetkik ettim. Böyle bir şikâyet evrakı henüz yoktur, demek alınmamıştır, takririn ifadesinde de (Alınmak istenildiği) deniliyor ki, burada alınmadığı itham edilmek isteniyor. Yalnız bir nokta var efendiler, bu bapta kanuna tevfikân bilumum vesaitin miktarı kayıt ve tespit olunur. Gerek mültecilerin elindeki mîktar ve gerek ahalinin yedindeki miktar, gerek ehli servetten olsun, gerek fakir olsun iptidadan nihayete kadar cümlesinin kaydolanması lâzım gelir. Fakat kaydolunan hayvanatın alınması icabetmez. İhtimal ki kaydolunduğundan şüphe edilerek alındığı zehabına düşülmüş, böyle bir hayvan alınmış veya alınmak istenilmiş ise bunu tasrih etmek lâzım gelir. İkinci bir şey de varsa efendim, henüz tahrir muamelesi neticelenmemiştir. Kayıt muamelesi hazıranda başlar. Ağustos nihayetinde neticelenir. Bu sene bazı mahallerde geç başlamıştır. Çünkü Eskişehir'de, hatta burada kayıt muamelesine başlanıldığı sırada muhterem refiklerimizden bazıları; bu, büyük heyecanı mucip oluyor, büyük bir seferberlik yapılacağına dair ahaliye yanlış bir fikir geliyor, bazı müfsitlerde bundan istifade ediyorlar, bu kayıt muamelesini biraz tehir edin dediler. Biz de o sırada emir verdik, bu kayıt muamelesini az müddette ikmal ederek ahaliyi heyecana getirmeyiniz dedik. O sırada bazı yerlerde fesat zuhur etmiş olduğundan biraz teenni ile yapınız ve üç dört ay zarfında bu muameleyi bitirecek tarzda tehir ediniz demiştik. Şu son zamanlarda tabî muamele henüz bitmediğinden muamelenin tesri için emir verdik. İhtimal ki emir ahzı asker kalemlerince tamim olunmuş ve hayvanat her taraftan toplanarak damga ve kayıt muamelesi yapılmaya başlanılmıştır. Burada; ahali arasında yeniden hayvanat toplanacaktır gibi bir fiildir hâsıl olmuştur. Herhalde hayvanat toplanmayacaktır ve buna da lüzum olmadığını evvelce arz etmiştim. Yalnız bir nokta kalıyor. Filhakika mülteciler ve muhacirler bir çok zahmet ve müşkülât çekmişlerdir. Yine arkadaşlarımızdan birisi, şark cephesinde hayvanat pek ziyade azalmış olduğundan bunların en son olmak üzere alınmak lâzım geldiğini beyan ettiler. Bu, doğru bir fikirdir. Bendenizde bu hususta ahzı asker şubelerinin nazarı dikkatini celbettim. Zaten kavanin de, fukaranın ezilmemesi lâzım gelir diyor. Bu noktai nazar üzerine ahzı asker devairinin noktai nazarını celbettim. Bilhassa fukaranın medarı maişeti olan hayvanatın alınmamasını emrettim ve bunların en sona bırakılmasını zikir ve beyan ettim. Maruzatım bundan ibarettir.” diyerek Fevzi Paşa konuşmasını neticelendirmiştir

c. 3. 2. 2. 2. Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in Sualine Şifahi Cevap

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Beyin, Trabzon'daki dekovil³⁹⁰ alet ve edevatın satılmasının sebebinin beyanına dair suali ve Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın şifahi cevabı aşağıdadır.³⁹¹

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

1. — Bazı şayiat ve neşriyata göre Trabzon'da Rusların terketmiş oldukları (Dekovil) edevatı İtalyanlara 90 bin liraya satılmıştır.
2. — Bu edevat hassatan Akçaşehir–Adapazarı arasında maden kömürü nakliyatında kullanılmak iktiza eder, fevkalâde kıymeti haiz vefeyyaz vesaittendir.
3. — Satış teşebbüsü yeni değildir; Hattâ devair arasında muhabere ve mükâtebe halinde bir meseledir; demektir ki, Bab-ı Alinin o köhne ve mühlik (Kırtasiyecilik) (Havalecilik) ve (Bekletici ve bekleticilik usulleri) (Büyük Millet Meclisi Hükümeti) ne de haliyle intikal ve tamamiyle sirayet etmiş ve bir muattaliyet vermek tehlikesini arttırmakta bulunmuşlardır. Bu cihetleri ait oldukları vekâletlerden sual ederim.

Bolu
Tunalı Hilmi

Fevzi Paşa, Tunalı Hilmi Bey'in şifahi sualine cevaben anılan yük, eşya taşıma amaçlı kurulan dekovil olarak adlandırılan raylı sistem hakkında teknik bilgiler vermiştir. Akabinde de raylı sistemin su baskınları dolayısıyla kullanılamaz hale geldiğini, tamiri için edilecek masrafla yeni raylı sistem kurulabileceğini dile getirmiştir. Fevzi Paşa konuşmasının başında “*Harbi umumide Trabzonla Maçka arasında Ruslar bir sahra demiryolu tesis ettiler. Yani dekovilden daha büyük bir hat. Malûmu âliniz dekovil şoseler üzerinde döşenir, âdi ince demirlerden ibaret ve vagonları dardır. Halbuki, sahra demiryolu için ayrıca bir yol yapılır. Bu dar hattın daha dar olmak üzere bir sahra hattıdır, lokomotifleri vardır, vagonları vardır. Rusların yapmış olduğu sahra hattı muharebe zamanında işledi ve, Ruslar oradan çekildikten sonra bize kalmıştı. Geçen sene oralardan geçerken bu hattın nerelere kadar istifade edileceğini tetkik ettim. Müstacel yapıldığı için maatteessüf bizim istifademizi temin edecek bir halde kalmamıştı Trabzon mebusini kiramı bilirler ki, Değirmendere'nin şark tarafı daima seylâba mâruzdur. Ruslar bilâ tetkikat hattı oradan geçirmişler seylâp, köprülerini, istinat*

³⁹⁰ Ray aralığı 60 santimetre veya daha az olan, araçları; buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demiryolu.

³⁹¹ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.6, s.446

duvarlarını almış götürmüş ve hat açıkta kalmış. Bu hattı yeniden tamir edip kullanmak, tesisinden daha masraflıdır.” demiştir. Fevzi Paşa konuşmasına devamla bir İngiliz filosofunun Karadeniz sahillerinde gezdiğini, akabinde İngilizlerin Ruslardan kalan malzeme ve teçhizatın Ruslara teslim edilmesi için incelemeler yaptığını söylemiştir. Bu süreçte anılan dekovil hattının bir an önce değerlendirilmesinin ivediliğini vurgulamış, bu esnada peyda olan bir İtalyanla satış görüşmelerinin başladığını söyleyen Fevzi Paşa, anılan teçhizatın, Akçaşehir–Adapazarı arasında maden kömürü nakliyatında kullanılamayacağını da söylemiştir. Fevzi Paşa izahatına devamla; “Bizim için ciddi bir istifade temin edemiyecek bir halde gördüm. O sırada Trabzon’a geldim. Denikin ordusundan bir çok Rus zâbitan da gelmiş, bu hattı söküp topluyorlardı. Netice-i tetkikatında; mütareke esnasında, İngilizlerin yaptığı tetkikat neticesinde her tarafta kalmış olan Rus ordusuna ait esliha, cephane ve bu gibi malzemenin Denikin ordusuna iadesi hususunda İngilizler Hükümeti merkeziyeyi tazyik ederekten bir emir istihsal etmişlerdi. O emir mucibince o hattın aksamı mühimmesi ve kabili istimal olan kısımların, bilhassa vagonelerin, lokomotiflerin, plâkontislerin peyderpey sökülerek Trabzon rıhtımına nakledildiğini gördüm. Bu sual münasebetiyle mahallinden sordum. Aldığım cevapta diyorlar ki: bu aksamın, bu hat aksamının bir kısmı mühimmi dört vapura tâhmilen Kırım ve Novrosiski’ye Ruslar tarafından naklolunmuş. Bu bizim Hükümetin teşkilinden evvel naklolundu. Orada kalan kısım; Ruslar tarafından en mühim makine aksamı alınmış bir kısım lokomotifle bir kaç plâtkurdan ibarettir. Her halde az bir kısım kalmış. Yani mefruş aksamı kalmış. 16 Mart işgalinden sonra malûmu âliniz İngilizlerle alâka kesildi, İngiliz mümessili oradan tard edildikten sonra Ruslar da çekilir, giderler. Fakat malûmu âlileri o sıralarda İngilizlerin birinci diritnavutlarından mürekkep bir filosu gelmişti, her tarafta, Karadeniz sahilinde ve Akdeniz sahillerinde nümayiş yapıyordu. Bundan bir kısmı malûmu âliniz Trabzon’a çıktılar. Hattâ on metre tulünde iki büyük gemi topu vardı. Onları dinamitle tahrip ettiler. O sırada bunların alınmasından oradaki fırka korkmuş, kolorduya müracaat etmiş, kolordu; el altından biran evvel satalım, hiç olmazsa biraz para alalım demiş, Bu sırada malûmu âliniz merkezden de para gelmiyordu. Maliye işleri tanzim olunamamış, maaşat böyle ambarlarda kalan eşya bedeli ile tediye ediliyordu. Bir müddet sonra bir İtalyan zuhur eder. Onunla pazarlığa girişilirken malûmu âliniz tereddüt devri geçmiş ve vaziyet vuzuh peyda etmişti. Artık İngiliz zırhlıları uğramadı ve Hükümetimizin vaziyeti maliyesi de oldukça düzelmiş olduğundan hayalat-ı tediyeye başlamıştı. Ondan sonra bu gibi hususi satış muamelâtının tehirine emir verilmişti. O sırada oraya da emir verilmişti. Orada rıhtım üzerinde dekovil denilen hat aksamının kısmı mütebakisi kalmıştır ve elyevm o vaziyette duruyor. Ancak Hilmi Bey biraderimizin dediği gibi, bu hattın Akçaşehirle Adapazarı arasına

tefrişine zannedersem bu hat kâfi değildir. Kısmen malzemesi de, Hattâ en mühim aksamı alınmış olduğu için kabili istifade değil demektir. Yani bir çok para sarfetmek ve yeniden yapmak lâzımdır. Elyevm Adapazarı ile Akşehir arası muharebe meydanı addolunabilir, daima çeteler gidiyor. Yunan kıtaatı geliyor ve orada emniyet yoktur. Emniyet olmıyan bir muntakada tesisat yapmak doğru değildir. Mevsimi değildir. Mâruzâtım bundan ibarettir.” demiştir.

c. 3. 2. 2. 3. Antep mebusu Abdürrahman Lâmi Efendi'nin Antep'in Askeri Durumuna İlişkin Sualine Şifahi Cevap

Antep mebusu Abdürrahman Lâmi Efendi, Antep'in askeri durumu hakkında izahat istemesi üzerine; Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Lami Efendi'nin ihtizasını meclis kürsüsünden cevaplamıştır.³⁹²

Fevzi Paşa Lami Efendi'nin Antepteki askeri duruma ilişkin سوالine cevaben, evvelce Anteb'in ülke savunması açısından önemine değinmiştir. Anteb'in ele geçirilmeden Elcezire hattının istilasının sürdürülemeyeceğini ve Kilikya'nın güneye doğru işgalinin gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamıştır. Diğer yandan Fevzi Paşa Anteb'in işgalinin askeri boyutundan ziyade siyasi boyutunun önem kazandığını dile getirmiştir. Bir nevi Sevr dayatması olan Anteb'in işgali çalışmasının sonuna kadar kabul edilmediği ve direnildiği hususuna değinen Fevzi Paşa konuşmasının başında şunları söylemiştir; “*Anteb meselesi bizim için iki cihetten gayet mühimdir birincisi ehemmiyeti askeriyesi vardır, Cenuptan ilerleyen bir ordu Anteb'i ele geçirmediğe Elcezire'ye doğru istilâsını temdit edemez. Netekim Fransızlar edememişlerdir. İkincisi Anteb'i ele geçirmediğe Kilikya'nın şimale doğru istilâsı temin edilemez. Malûmu âlinizdir ki Fransızlar Sevr muahdesiyle yaptıkları itilâfname ile Anteb'i behemehal ele geçirmek istiyorlar. Bunun ehemmiyeti askeriyesinden ziyade ehemmiyeti siyasiyesi daha ziyade yükselmiştir. Biz Sevr muahdesini fiilen reddettik ve bunu tatbika teveccüh edecek her hatveyi kırmağa azmettik, Fransızlar ise bunu bize cebren ve kahren kabul ettirmek için birinci hatve olarak Anteb'i almak istiyorlar. Bu Anteb'in ehemmiyeti 6 - 7 ay evvel bu şekilde olduğu gibi bugün de aynı şekli muhafaza etmektedir.” Fevzi Paşa konuşmasına devamla Fransızların Suriye'yi kat'i surette istediğini vurgulamıştır. Bu amaçla Fransızların Sevr Anlaşması taslağında Yunanistan aleyhine tadilatlar öngördüğü, bizede mütareke teklif edildiğini söylemiştir. Muahede kurallarına uymayan Fransızlarla verilen mücadele hakkında tafsilatlı bilgi veren Fevzi Paşa konuşmasının devamında şunları söylemiştir; “*Fransızlar, Fransız zihniyeti her halde Suriye'de yerleşmek azmindedir. Son**

³⁹² T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.6, s.446-447

aldığımız malûmatta Sevr muahedesinde belki Yunanlılar zararına ufak tefek tadilât yapmağı teklif ediyorlar. Fakat kendi arzuları olan Suriye istilâsından hiç bir şey terk etmek istemiyorlar. Mayıs ayı zarfında biz ilk defa Anteb'i Fransızlar tarafından gayet tazyik olunmuş bir vaziyette bulmuştuk. Bu esnada Adana'da vaziyetimiz gayet müsait bulunduğu cihetle Fransızlar mütareke teklif ettiler. Bu mütarekenin esbabı kabulünde en kuvvetli sebep Anteb'in görmüş olduğu tazyiktir, o zaman almış olduğumuz telgraflarda filhakika Fransızların Anteb'i tazyik etmekte bulunduklarını ve düşürmekte olduklarını biliyorduk. Bu sebeple mütarekeyi kabul ettik. Fakat bu mütarekede istihdaf ettiğimiz nokta, Sevr muahedesinin fiilen nakzı idi. Bunun için dedik ki: Siz Anteb'den çekileceksiniz. Onlar mütareke ahkâmı hilâfında olarak Anteb'den çekildiler ve onlar bu çekilmeği kabul etmekle fiilen Sevr muahedesinin kabili nakz olduğunu bize ifham ediyorlardı ve biz de bütün sa'yü gayretimizin Sevr Muahedesini yırtmağa matuf olduğunu onlara bilfiil gösteriyorduk. Maatteessüf şimdiye kadar medeni bir millet addettiğimiz Fransızlar vaitlerinde hulf ettiler. Kolleji, Anteb'in cenubu garbisindeki kolleji, Anteb şehrinden addetmediler. Orada karargâhlarını kurdular. Tahkim ettiler. Bu yirmi günlük mütarekenin müddeti zarfında biz, lâzım gelen, kuvvetleri oraya sevk ve Elcezire'den bir kısım kuvvetleri Fransızların gerilerine ve hududu ittisaliyesi üzerine sevke zaman kazandık. Mütarekenin hitamında malûmu âliniz Fırat'ın şarkındaki Fransızlar bu elde ettiğimiz kuvvetlerle çarpıştılar, tardedildiler. Akçakoyunlu'da onların kuvvetleri vardı. Oradan Anteb'e nakliyat yapıyorlardı. Oradaki üssü hareketlerini muhafaza ediyorlardı. Anteb'deki kuvvetlerini tazyik ettik. Kollej etrafında sıkıştırdık, Fransızlar bu tazyik vaziyeti üzerine ellerindeki şimendiferlerden bilistifade buraya lâzım gelen kuvvetleri sevkettiler. O zaman malûmu âliniz Emir Faysal Hükümetini devirmişler ve hattı açmışlar ve ellerindeki ihtiyat kuvvetlerini toplamışlardı. Onları şevkettiler. Husule gelen muharebatta kıtaatımız tekrar Fırat'ın şarkına çekilmeğe mecbur oldu. Bu kıtaat bu sefer doğru Anteb'i takviye etti. Anteb civarında muharebeye başladı, kâh Fransızlar Anteb'i muhasara ettiler kâh bizim kıtaat Fransızlarca tardederek kollej civarında onları sıkıştırıyorlardı ve daima bunların Akçakoyunlu ile olan muvasalalarını taciz ediyorlardı. Gelen eşya erzak ve mühimmatı buradan nakle mümaneat ediyorlardı. Yani orada Fransızlar iaşe ve mühimmatlarını almak için mutlaka bir çok kan dökmeğe mecbur oluyorlardı. Bu sırada düşmanlarımızın tevessül ettikleri hileye Fransızlar da tevessül ettiler. Viranşehir civarında isyan zuhur etti. Bunun üzerine bittabi kıtaatımızın bir kısmı isyanın bertaraf edilmesi için oraya gönderildi ve bundan bilistifade Fransız kuvvetleri Anteb'de kalan mütebaki kuvvetlerimizi oradan uzaklaştırdılar, Nizip'i aldılar ve oradan Birecik üzerine hareket ettiler ve o sırada da Viranşehir'de isyan tevessü etti. Aynı zamanda İngilizler'de Yezidilerden bazılarını ve kendilerine uydurabildikleri aşairi takviye ederekten

Musul'un şimali şarkisine, Cizre'ye doğru hareketlerini tevsi ediyorlardı. Görülüyordu ki İngiliz ve Fransızların bu müşterek hareketi, dahili bir isyanı tevsi ettirmek ve bu suretle Sevr muahedesinin kendilerine çizdiği hududu aldıktan başka Sevr muahedesindeki bizi parçalamak, ülkemizi bir takım küçük hükümetler haline koymaktır. Bu emellerini kırmak için lâzımgelen kuvvetler oraya sevk olundu. Bir iki hafta içinde orası bertaraf oldu. Fakat Anteb bu sırada harici kuvvetlerden mahrum kaldığı için sıkıştırıldı. Hattâ hücum ettiler. Fakat Anteb kahramanları hakikaten orasını cidden tarihlerde emsali görülmemiş bir vakıa olmak üzere, açık bir şehir obüsler altında kalmış iken, düşmanları şehametle tardettiler ve bu suretle Anteb ahalisinin göstermiş oldukları fedakârlık, cüret ve cesaret bizim tertibatımızı da muvaffakiyetle neticelendirdi. Viranşehir istirdat olundu. Tabii oradaki âsiler dağıldılar, bir kısmı Fransızlara iltica etti. Kuvvetlerimiz bu harekât, esnasında yorulmuş ve kesbi zaf etmişti, Bunların dinlendirilmesi ve aynı zamanda takviyesi icap ediyordu.” Fevzi Paşa, Antep ile ilgili geniş bilgi verdikten sonra Tezimizin konusu olan Çukurova'ya özellikle de Haçin'e dair kıymetli bilgiler vermiştir. Antep ile beraber Maraş, Tarsus ve Adana'nın geri alınması için çalışıldığına değinen Fevzi Paşa, Konya isyanı sebebiyle tüm kuvvetlerle muahedenin devam ettirilemediğini söylemiştir. *“Bir de cephemizin gerisinde diken gibi kalmış olan Haçin vardı. Bunu da bir an evvel iskat ederek bütün kuvvetleri Ayıntab etrafında toplamak için icap eden ağır toplar sevk olundu ve Haçin iskat olundu. Bir taraftan gerek sahra topları ve gerek ağır toplar Maraş'a yaklaştığı gibi bir taraftan da Elcezire'den tekrar takviye olunmuş kıtaatta Ayıntab üzerine tahrik olundu. Bu sırada Fransızlar kolleje iltica etmiş bir vaziyette güçlülük geriden erzaklarını almaktaydılar. Bu Ayıntap vaziyeti Adana vaziyeti ile alâkadardır ve aynı kumanda altındadır. Oraya da kıtaatımız girmiş, şimendiferleri daima tehdit altına almış ve Fransızları bozmuştur. Ayıntab'ı ve Tarsus ile Adana'yı da heman her taraftan muhasara edilmiş bir vaziyette bulunduruyorduk. Fransızlar bu vaziyetin idame edileceğine kani olduklarından, yani bu vaziyeti kurtaramazlarsa büyük bir rezaleti askeriyeye duçar olacaklarını anlayıp İstanbul'dan yüz yirmi ikinci fırkalarını ve Beyrut'tan Goro fırkasını celbiyle oradaki kuvvetlerini takviye ettiler. Bu kıtaat bu halde iken, maatteessüf düşmanlarımız böyle iki üç misli kuvvetlerini takviye ettiği sırada bizi maalesef oradaki kuvvetlerimizi tenzile mecbur olduk. Sebebi Konya isyanıdır. Görülüyor ki; düşmanlarımız hep dahili fesaddan istifade ediyorlar. Bittabi suhuletle hat civarındaki kıtaatımızı geriye çekmekliğimizi icbar ettiler ve burada Kehef tepesi gibi bazı nokatı bıraktılar. Hattı bizim tecavüzlerimize, baskınlarımıza karşı temin ettiler ve burada bir kısım kuvvetlerini bırakarak Ayıntab'ın imdadına koştular. Biz bu kuvvetleri yolda karşıladık. Fakat düşman; kale nizamı denilen birşey vardır, önden, arkadan, yandan hücumu maruz kaldığı takdirde o nizamda*

olduğu halde bunları yarmağa teşebbüs eden akıncı müfrezelerimizle ve oradaki kıtaatımızla muharebe ede ede tam zamanında Akçakoyunlu'ya yetişti. Bizim kıtaatımız toplandığı sırada o da kıtaatını toplaya bildi ve bir muharebe vukua geldi. Muharebede bunların hücumlarını tarttık. Fakat bizim askerimizin bir kısmı, bilhasa muavin kıtaatı, âşair kuvvetleri dağıldılar. Kıtaatımız geriye çekildi. Dağdan kuvvetlerini toplamakla meşgul olduğu sırada Fransızlar anladılar ki, getirdikleri kuvvetler kâfi değil, tekrar bir kuvvet daha getirdiler. Adana'da bıraktıkları kuvveti takviye ettiler. Tekrar bizim kıtaatımız toplanmadan hücum ettiler. Bu sırada Ayıntab'ı binlerce mermi sarf ederekten sıkı bir bombardımana başladılar. Bir çok camileri yıktılar, ve sonra müdafîine teslim teklif ettiler, Müdafiler tarafından, tabî Fransızlar Verdün'ü nasıl bir hissi vatanperveri ile müdafaa etmiş ise bizde Ayıntab'ı o suretle müdafaa edeceğiz, teslim teklifine mahal görmüyoruz diye cevap verildi ise de şu fark ile ki malûmu âliniz Verdun'da üç kat zırhlı istihkâm olduğu halde Ayıntab şehri açık bir şehirdi ve oradaki kalalar cesur ahalinin çelik kalpleri idi. Burada efendim Ayıntab ahalisinin gösterdiği hamasat Fransızları tekrar müşkülâta duçar etti. Yeniden bombardıman ettiler. Buna karşı bizim, kuvvetlerimiz peyderpey toplanmakla beraber Fransızlar'ın arkasına akıncı müfrezelerimizi sevkettik.” diyerek Fransızların Anteb'de yaptıkları tahribattan örnekler veren Fevzi Paşa, Anteb savunmasını Fransızların Verdün'ü savundukları ruh halleriyle kıyaslamıştır.

c.3.2.2.4. Sivas Mebusu Emir Paşa ve arkadaşlarının Çerkez Ethem ve Cephelerdeki Askeri Hareketlere İlişkin Sualine Fevzi Paşa'nın Şifahi Cevabı

Sivas Mebusu Emir Paşa ve arkadaşları, Çerkez Ethem ve cephelerdeki askeri hareketlere dair Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden sual takririnde bulunmuşlardır. Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, suali Meclis kürsüsünden yanıtlamıştır.³⁹³

Fevzi Paşa, Çerkez Ethem ve cephelerde mücadele eden askerlerin durumu hakkında sorulan suale cevaben, Ethem kuvvetlerinin bir kısmının esir alındığını, bir kısmının da Yunanlara katıldığını söylemiştir. “*Asi Ethem ve avenesi malûmu âliniz İnönü muharebesi vukubulurken Kütahya'ya taarruz hazırlığı yapmışlardı. Fakat onların tahmini gibi ondan sonra taarruza başladılar. Bidayette orada bir tabur kuvvetinde müfrezemiz vardı. Bu bir kaç gün müdafaa etti. Kuvvetlerimiz yetiştikten sonra asiler çekilmeye başladılar. Her konak mahallinde müfrezemiz baskın yaptı. Her baskında bir miktar esir alındı. Buların bizim nizamiye alayından teşkil ettikleri bir tabur vardı. Bunlar heyetiyle teslim oldular. Sonra Gediz tarafında tekrar bir müsademedede 100 - 150 miktarı esir oldu. 2-3 gün evvel Simav'la*

³⁹³ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.7, s.340

Gediz arasında yapılan bir müsademedede 200 kişide esir alındı. Bundan iki üç gün evvel Demirci'ye çekildi. Bu suretle kuvvetler kendilerini takip ediyor, bir kısmı Kula'dan Yunanlılara iltica etmiştir. Bir kısmı da dağılmıştır. Bu dağılanlar silahlarını saklıyorlar. Tabii silâhlar peyderpey ortaya çıkıyor. Ümid ederim ki bugün yarın, memleketimizde hiç bir çete kalmaz ve hamilen mahvolacaktır.İstimana gelince: istiman edecektir diye böyle bir söz çıkmıştır. Fakat böyle bir şey yoktur. Yalnız köylüler ve ahali arasında böyle bir söz devran ediyor. Yalnız çetelere dair malumat istiyorsunuz. Başka malumat istemiyorsunuz değil mi?" diyerek Ethem bahsini kapatan Fevzi Paşa, konuşmasının devamında, Adana'dan bahsetmiştir. *"Adana cephesine gelince: Adana cephesinde Fransızlar harekatı tatil etmişlerdi. Fakat son zamanlarda Yunanlılar harekâtı teshil etmek, daha doğrusu o cepheden bu cepheden kuvvet almamak için ve bizi o cephede tesbit etmek üzere zırhlı trenlerle bazı ufak tefek hareket yaptılar. Gerek hattın bozulması yüzünden, gerek topçu ateşi ile zırhlı trenler ricat ettirilmiştir, orada ciddî bir hareket yoktur."* Bu esnada Sivas Mebusu Emir Paşa sandalyesinden *"Ayıntap"* diye bağırmıştır. Fevzi Paşa sözlerine devamla *"Ayıntap civarında efendiler malumu âliniz Haleb'e kadar kuvvetlerimiz gitmişti. Haleb'in cenubunda büyük bir muntaka-i isyan hâsıl, olmuştur. Burada düşmanlarımız kuvvetleriyle bir iş yapamıyacaklarını gördüler. Ordugâhlara tayyare taarruzu yaptılar. Malûmu âliniz büyük bir heyet halinde bulunduğu için taarruzlarından kıtaat müteessir oldu. Kıtaatımız Münbiç'e geri geldi. Bunun üzerine takip eden Fransızlar, Münbiç'e geldiler. Fakat bizim kuvvetler bu kuvvetin arkasını kesti ve çekilmeğe mecbur kaldı. Şimdi Münbiç bizim elimizdedir. Münbiç ile Bab arasında kuvvetlerimiz bulunuyor ve tayyareye büyük hedef teşkil etmemek için kütle halinde bulunmuyor. Fransızların oradaki muharebesi çete muharebesi haline girmiştir."* diyerek Antep müdafaası hakkında güncel bilgiler vermiştir. Antep Mebusu Abdurrahman Lami Efendi *"Ayıntap'ın muhasarası hala baki mi?"* diyerek Fevzi Paşa'ya bir sual yöneltmiştir. Fevzi Paşa Lami Efendiye cevaben *"Evet efendim müsademat devam ediyor."* demiştir. Lami Efendi tekrar sualen *"Kilis'in vaziyeti nasıldır?"* demiş, Fevzi Paşa *"Malûmu âliniz Kilis mevkiinde Fransızlar vardır. Oraya bizim akıncı müfrezelerimiz ara sıra giriyorlar. Fransızlar büyük kuvvetimiz gelirse çıkarlar. Az kuvvetimiz olursa muharebe ederler, biz çıkarız. Bu suretle orada çete muharebesi devam ediyor. Başka bir hareket yoktur."* demiştir.

c.3.2.2.5. Diyarıbekir Mebusu Kadri Ahmet Bey'in Sualine Şifahi Cevap

Diyarıbekir Mebusu Kadri Ahmet Bey, Mardin - Diyarıbekir ve Pozantı yolları üzerinde ve çeşitli güzergahlarda terkedilmiş bir halde bulunan otomobiller hakkında Müdafaai Milliye

Vekâletinden sual tahririnde bulunmuş, Fevzi Paşa'da gerekli izahatı şifahen yapmıştır.³⁹⁴ Fevzi Paşa sözlerinin başında tahririn mahiyetini izah edip suali cevaplamıştır. Akaryakıt sıkıntısına değinen Fevzi Paşa, imkanların el verdiği ölçüde bu araçlardan yararlanıldığından, atıl olanlarında satılabileceğinden bahsetmiştir. Fevzi Paşa'nın konuşması şu şekildedir; *"Efendim, iki tahrir vardır. Şifahi sual mahiyetinde. Diyarıbekir Mebusu Kadri Beyin, Mardin - Diyarıbekir ve Pozantı tariki üzerinde ve sair güzergâhta otomobiller yağmur altında açıkta beklemektedir. Millete binlerce liraya malolmuş olan bu son sistem vesaiti nakliyenin lüzumu yoksa, istifade edemiyorsak furuhtu ve memlekette otomobilciliğin tamimi ve nakliyatın teshili lâzımgelirken buna tevessül edilmemesi esbabının Müdafaa-i Milliye Vekâletinden sual duyurulmasını teklif ederim diyor. Efendim, bu otomobil meselesi benzin meselesidir, tedarik olunan benzin ile yolların, otomobillerin müruruna müsait olduğu yerlerde bunlardan istifade ediyoruz. Ancak mütareke devrinde maatteessüf bu otomobillere bakılamıyarak bir çokları harap olmuştur. Bir kısmının dinamoları alınmıştır. Bakımsızlıktan bir kısmının makinaları paslanmış, gayrikabili tamir bir halde bulunuyor. Bir kısmı da kabili istimal bir haldedir. Biz yeniden otomobil getirip bir çok masarif yapmaktan ise bu kabili istimal olan otomobillerin peyderpey tamir ettirerek ve bunlarla nakliye kolu teşkil ederek faaliyete geçiriyoruz. Diğerlerini ise tabii böyle hurda halinde her vakit satabiliriz. Fakat bunu alan adam da bundan istifade etmez. Kabili istimal olanlar ise bize lâzımdır. Bunlar tanzim olunduktan sonra fazla kalanlar olursa şüphesiz satılabilir. Fakat bunlar henüz tahakkuk etmemiştir. Bunların ne kadarı bize lâzımdır, ne kadarı satılabilecektir. Kolordu dairesinde bulunan otomobillerden kabili istimal olan aksamı sepi defter edilir. Bize lüzumu olanlar ne kadarsa onları alacağız. Maatteessüf bunların kısmı küllisi mütarekeden sonra bakımsızlıktan dolayı nakabili istifade bir hale geldikleri için bunların harice satıp da istifade edecek kısmı kalmamıştır. Âletleri hurda haldedir."*

c.3.2.2.6.Fevzi Paşa'nın Yunan Askerinin İlerleyişine Dair Beyanatı

Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa; Meclis kürsüsünden, Yunan askeri birliklerinin cepheden taarruza başladıklarına dair bir beyanat vermiştir.³⁹⁵ Bahsolunan beyanat şu şekildedir; *"Efendim, Yunanlıların bir hayli zamandan beri beklemekte olduğumuz taarruzları dün başlamıştır. Tabii buna karşı lâzım gelen tertibatı biz de ihzar ettik ve muharebenin muhtelif safahatı inkişaf etmediği için müsaade-i aliyenizle burada tafsilât vermiyeceğim. Yalnız düşmanın hangi muntakalarda taarruz etmekte olduğunu arz edeceğim, onda bir mahzur*

³⁹⁴ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.8, s.147-148

³⁹⁵ T.B.M.M.Z.C. , Devre1, C.9, s.229-230

yoktur. Düşman bütün cephelerde taarruza geçmiştir. Evvelâ Sarayköy cenubundan küçük bir kuvvetle taarruza geçmiş, büyük bir kol ile Uşak'tan İslam Köyüne doğru hareket etmiştir. Dünkü vaziyet böyle. Diğer bir kol ile İnegöl'e yürüdü, diğer bir kol ile Yenişehir'e yürüdü, ve diğer bir kol ile İznik'e yürüdü. Bundan başka çetelerle Sapanca'ya doğru harekâtını temdit etti ve Sakarya'ya doğru Adapazarı şimalinde harekâta başlamıştır. Bu suretle bütün cephede; Şimalden Cenuba kadar harekâtı taarruziyeğe geçmiştir. Bunların dünkü hareketleri İznik, Yenişehir, İnegöl garbinde tevakkuf etti. Yalnız ileri kıtaat ilerledi. Bir alay kadar kuvveti Köprühisar'a geldi, ateş ile tart olundu. Diğer bir fırka kadar kuvveti tevkif kuvvetlerimizle temasa geldi, Akşama kadar tevkif kuvvetlerimiz o fırkayı yaymaya mecbur etti. Vakit kazandı, geri çekildi. Diğer bir kuvveti İnegöl'den ilerledi. Onu da topçumuz yaymaya icbar ederekten dünkü vaziyette İnegöl'den ilerlemelerini menettik. Bu sabah bu hattın Şarka doğru hareketlerine devam ettiler. Bir kısım kuvvetle Köprühisar ve şimalindeki mevazimize yanaştılar. Topçu muharebesi oluyordu. Diğer bir kol Nazıfpaşa mevkiine yanaşıyordu, orada da topçu muharebesi oluyordu. Cenuptan İslam Köyü'nden gelen bir koldan başka bunun cenubundan üç kol ile düşman kuvvetleri Dumlupınar mevziinden taarruza geçtiler. Fakat henüz muharebe olmuyordu. Şimdi muharebenin safahatını anlamakla uğraşıyordum. Rapor alamadık. Fakat bu muharebat büyük cephede başladığı için şüphesizdir ki, inkişafı da günlere mütevakıftır. Ümit ederim ki, gelecek hafta milletimiz için inşaallah hayırlı tebşiratta bulunurum.”

c.3.2.2.7. Fevzi Paşa'nın İkinci İnönü Muharebesine Dair Beyanâtı

Müdafaa-i Milliye Vekili ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisvekili Fevzi Paşa, İkinci İnönü Harbi'ne dair bir beyanat vermiştir. ³⁹⁶ Fevzi Paşa konuşmasının başında Londra Konferansına dair malumat vermiş, akabinde de İkinci İnönü zaferi öncesi hazırlıklardan ve zaferden bahsetmiştir. Fevzi Paşa'nın konuşması şöyledir; “Londra Konferansına davet edildiğimiz sıra Heyeti Aliyenize maruzatta bulunmuştum. Düşmanlarımızın son defa olmak üzere bir kere daha askerlikçe muvaffakiyet elde etmek isteyeceklerini ve hazırlıkta bulunduklarını arz etmiştim. Malûmu âliniz olduğu veçhile konferans, Yunanlıların ademi muvaffakiyetiyle neticelendi. Bunu askerî muvaffakiyetle telâfi etmek istediler. Takriben on bir gün evvel Sakarya ağzından Menderes vadisine kadar dört yüz kilometrelik cephede yüz bin kişilik bir ordu ile taarruza geçtiler. Bu ordunun altı piyade ve bir süvari fırkası; Bursa ve İnönü Cephesinden ve şimalinden, üç piyade ve bir süvari fırkası Uşak – Karahisar hattı

³⁹⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre I, C.9, s.321-322

cenubundan taarruz ediyorlar, bittabi buna karşı bizim yaptığımız tertibat, düşmanın kısmı küllisine karşı muharebe-i katiyeyi kabul edip, diğer kısmına karşı işgal muharebesi yapmaktan ibaretti. Peyderpey neşrettiğimiz tebliği resmîlerde görüldüğü üzere düşmanımız pek ümitvar bir surette ilerlemeye başladı. Muharebeyi nerede kabul edeceğimizi bilmediği için harekâtında tereddüt görünüyordu. Filhakika muharebe hattı gayet seyyal idi. Birçok ileri mevazi ve birçok cenah taşkınlıkları ile tutulan, gayet cevval bir hat düşmanı tamamiyle şaşırtıyordu. Efendiler; düşmanlarımızın plânı, bizi dört beş gün içerisinde tamamiyle mağlûb edip, Anadolu'yu her türlü müdafaadan mahrum bıraktırmak ve Sevr Muahedesini ve belki de daha ağır bir muahedeyi cebren kabul ettirmek idi. Bunların gerek ifadatı tesmiyeleri ve gerek harekâtı harbiyeleri tamamiyle birbirine uygundu. İfadatında dört beş gün içinde Eskişehir'e gireceklerini ve bir aya kadar Ankara'ya girip büsbütün Anadolu'yu istilâ edeceklerini bildiriyorlardı, Bütün kurdukları plân; bizim ordularımızı cenah hariçlerine yani dış taraflarındaki cenahlarından büyük çevirme hareketleriyle, büyük tazyiklerle ve büyük bir kuvvetle Anadolu'nun asıl içinden ayırıp garba doğru atmak ve muharebeyi müteharrik cephe ile kabul ettirip birkaç kat faik kuvvetlerinden istifade ile muvaffakiyet elde edeceklerini ve ümidettikleri muvaffakiyetlerini tam ve kâmil bir muvaffakiyet haline getirip ordumuzu tamamiyle mahvetmek, ondan sonra önlerinde müdafaasız kalacak olan Anadolu'yu suhuletle istilâ etmek plânını takibediyorlardı. Bunu gerek düşmanın harekâtından ve gerekse evvelce alman malûmattan anlıyan Kumandanlık, lâzım gelen tertibatı almışdı. Cenahı haricîlerini daima kuvvetli bulunduruyordu ve çevirme harekâtına karşı büyük süvari kıtalarıyla hareketi düşünüyordu. Filhakika Dumlupınar mevziine yapılan ilk taarruzda cepheden bir fırka kadar kuvvet gösterdiği halde iki piyade ve bir süvari fırkasıyla Afyon Karahisar arasına girmek istediği görüldü. Buna karşı orada bulunan süvarilerimiz çevirme cenahını muhafaza ettiler ve çevirme harekâtında düşman kıtaatını tevkif ederekten onların emel edindikleri katî neticeli bir muharebeye meydan vermedi ve bizim arzu ettiğimiz veçhile daima işgal mahiyetinde hareket ettiler. Düşman hiçbir şey kazanamadı. Hattâ bunu tebliği resmîlerinde de ihsas ediyorlardı. Orada diyorlar ki : Millî ordu katî muharebe kabul etmiyerek bizi yormak istiyor. Ama biz kendilerine lâzım gelen dersi vereceğiz. Bu suretle düşmanlarımızın sevkülceyş plânları ademi muvaffakiyete uğradıktan sonra tabiye sahasında, yani askerlerin kuvvet ve kudretinden ve kesretinden ve zâbitanın manevra kabiliyetinden istifade ederekten bizim orduyu mağlûp ve perişan etmek fikrini ihtiyar etti. Bu muhabere bizim de arzu ettiğimiz veçhile İnönü mevaziinde vuku buldu. Yunan tarihinde emsali mesbuk olan yedi gün, yedi gece devam eden muharebelerde düşman mağlûbiyeti tam ile def olundu. Ve bugün Söğüt ve Bozüyük tamamiyle elimize geçmiş, düşman Pazarcık, Bilecik'e doğru ricat etmekte bulunmuştur. Bu suretle

düşmanlarımızın mağlubiyetine sebep olan doğrudan doğruya askerlerimizin kudreti cengâveraneleri ve zabitan ve kumandanlarımızın manevra kabiliyetinden ibarettir.” demiştir.

c.3.2.2.8. Yozgad Mebusu Bahri ve Kayseri Mebusu Ahmed Hilmi Beylerin Sualine Şifahi Cevap

Yozgad Mebusu Bahri Beyle Kayseri Mebusu Ahmed Hilmi Bey, dış siyaset ve dâhiliye hakkında Heyeti Vekile Riyasetinden sual takriri istemişlerdir. Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa sual takririni şifahen cevaplamıştır.³⁹⁷

Fevzi Paşa Heyet-i Vekile Reisi sıfatıyla izahat vermiştir. İç ve dış siyasette mevcut izlenen yolun devam ettirildiğini öncelikle vurgulayan Fevzi Paşa, zafere kat’i surette inandığını ergeç düşman kuvvetlerinin vatan toprağından çıkarılacağını vurguladığı konuşmasında *“Rüfeka-i muhtermeden Yozgad Mebusu Bahri, Kayseri Mebusu Ahmet Beyler tarafından siyaseti dahiliye ve hariciyemize dair Heyeti Vekileden vaki olan sual yeni Heyeti Vekileye bu hususta izahatta bulunmak için bir zemin teşkil etmiştir. Binaenaleyh bu bapta cevabımızı arz ediyorum; Dahilî ve harici siyasetimizin ana hatlarında değişmiş bir şey yoktur. İstiklâl mücadelesine başladığımız günden beri katettiğimiz mesafelerle dahilde ve hariçte elde ettiğimiz neticeler, yolumuzun sonuna kadar gitmekte bizi teşci edecek bir mahiyettedir. Büyük Millet Meclisi’nin vazettiği düsturlara tebean millî hududlarımız içinde, siyasi, iktisadi, malî ve harsî tam bir istiklâl temin ve bütün milletin Meclisimiz de tecelli eden iradesiyle mahfuziyetini talebettiği Misakı Milliye beynelmilel bir ahitname şekline kalbedinceye kadar bu mücadelede devam edeceğiz. Düşmanlarımızın bir kısmı fiilî bir husumet halinden çıkmış olmakla beraber, diğer kısmı uğradıkları mütaaddit muvaffakiyetsizliklerden enlan tamamiyle meyus olmuş değillerdir. Aleyhimizde kullandıkları silâhlar birer birer sukut ettiği halde talihlerini denemekte devam ediyorlar. Fakat biz imanı katî ile görüyoruz ki, ecdat toprağından son müstevli neferin avdet edeceği gün uzak değildir idbar ve mağlubiyetin bizi takibettiği en meşum zamanlarda millî haklarımızdan bir zerre feda etmeye razı olmadık. Çok büyük günler görmüş, kanının ve gayretinizin hakkıyla bütün tarih arasında kendine pek büyük bir mevki temin etmiş olan milletimiz hiçbir zaman kalbinde fütura yer vermedi. Bu defa da silâhlarımızın kazandığı mütevali zaferlerden dolayı yeniden yeniye birtakım metalip dermeyan etmiyoruz. Dün olduğu gibi bugün de cihanın bütün milletlerine, hakkı hayat ve hakkı istiklâllerimizi temin edecek bir sulhu şimdiye kadar reddetmediğimiz gibi şimdiden sonra da reddetmiyeceğimizi tekrar ederiz. Maksudımıza ermek için milletin bütün*

³⁹⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.10, s.374-376

maddi ve mânevi kudretini Müdafaa-i Milliyeye hasredeceğiz. Zaman zaman mazlum milletler lehine sesini yükselten cihanı medeniyetin, Yunan istilasına altına düşen memleketlerimizde iki senedir devam eden ve her gün biraz daha artan yangın, tehcir ve kıtal siyaseti karşısında nihayete kadar sakıt kalmıyacağından ümitvar olmak isteriz. Yunan kuvvetlerinin Birinci ve İkinci İnönü ve Dumlupınar mağlubiyetlerinden sonra bütün ricat yollarına civar olan köy ve kasabalarımızı bila istisna yakmak suretiyle gösterdikleri galiz ruhu vahşet karşısında mütemeddin milletlerin vicdanı umumisinden çıkacak insani hükme intizar ediyoruz. Anadolu'nun en mamur ve müreffeh kısmı olan Garp vilâyetlerimiz geniş bir kan lekesiyle örtülü büyük bir harabeye çevrilmiştir. Bu zavallı topraklarımızın halâsını her şeyden ziyade kendi silâhlarımızdan ve onlara mevdu ve mukadder olan zaferden bekliyoruz.” demiştir. Fevzi Paşa, konuşmasının devamında Rusya ve Afganistan’la imzalanan anlaşmalardan bahsetmiştir. Bu meyanda “Siyaseti hariciyemizin şarka aid olan kısmı Rus Sovyet Cumhuriyetiyle akdettiğimiz muhadenetname ile şayanı memnuniyet bir inkişafa mazhar olmuştur. Dost kardeş Afganistan Hükümeti ile başlayan münesabatı siyasiyemizin takivyesi için de tarafımızdan heyeti sefaret izam edilmek üzeredir. Rusya ve Afganistan ile akdolunan muahedeler Heyeti Celilerine derdesti takdimdir. Komşu ve kardeş İran Hükümeti ile münasebet tesis ediyoruz. Fransa ve italya ile metalibi milliyemiz dairesinde yeniden akdi münasebata imkân bulunacağı memuldur.” diyen Fevzi Paşa konuşmasının sonunda iç meselelere değinmiştir. “Siyaseti dâhiliyemize gelince; milletimizin gösterdiği rüşdü idrak bizim için en emin bir istinatgah olmuştur. Milletimiz bu rüşdile ve onun vücuda getirdiği vahdet ile bugün her zamandan daha kavidir. Mücadelemizin uzun sürmesi bize yeniden yeniye fedakârlıklar tahmil ediyor. Şimdiye kadar endişe-i halâs ve istiklâl ile kanını ve malını bezletmekten çekinmeyen milletimiz şüphesizdir ki, bizi neticeye isal edecek yeni fedakârlıkları da aynı ruhu hamiyetle kabul edecektir. Şark ve garp cephelerinde silahlarımızı parlak muzafferiyetlere nail eden şerefli askerlerimizin, halâs ve istiklalimize en büyük zıman olan kahramanlıklarını fahr ve minnet ile tezkâr ederek milletimizin rüşd ve kiyaseti ve onu temşiyet eden sarsılmaz azim ve iman sayesinde vaziyeti umumiyemizin derece derece mesut bir inkişafa doğru gittiğini arz ederim.”

c. 4. Reşit Paşa (RAMABAR)

c. 4. 1. Reşit Paşa (RAMABAR)’nın Biyografisi

1868 (1284) yılında Şam’da doğdu. Temyiz Mahkemesi Üyesi Mektubizade İzzet Efendi'nin oğludur. İstanbul Nur-u Osmaniye İbtidai Mektebi ve Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinde ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Mülkiye Mektebinin idadi kısmına girdi ve 18 Ekim 1888'de yüksek kısmından mezun oldu. Devlet Şûrası Muhakemat Dairesinde

aday memur olarak devlet hizmetine girdi. 8 Ağustos 1890'da Maarife geçerek Serez (Siroz) İdadisi Müdür ve Öğretmenliğine atandı. 12 Mart 1893'te Selanik İdadisi Müdür ve Öğretmeni, 10 Mayıs 1893'te Trabzon İdadisi Müdür ve Öğretmeni oldu ve ayrıca Maarif Müdürlüğünü de yürütmesi uygun görüldü. 4 Ekim 1894'te Selanik Maarif Müdürlüğüne nakledildi. 16 Aralık 1904'te atandığı Serez Mutasarrıflığında 1 Eylül 1906'da Rumeli Beylerbeyi Payesi ile Paşalığa yükseltildi. Selanik'teki memuriyeti sırasında gizli İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil oldu. Meşrutiyetin ilanından sonra 9 Ağustos 1908'de Edirne Valiliğine atandı. 21 Eylül 1909'da Cezayir-i Bahr-i Sefid (Ege Adaları), 19 Aralık 1910'da Manastır, 23 Temmuz 1911'de Ankara Valisi oldu. 10 Haziran 1913'te Kastamonu Valiliğine nakledildi. 1916'da yapılan III üncü Dönem seçimlerinde Ergani Milletvekili olarak İstanbul Mebusan Meclisine girdi.³⁹⁸

Dönem sonunda 13 Mayıs 1919'da Sivas Valiliğine tayin edildi. Millî Mücadeleye katılarak Sivas Kongresinin toplanmasına yardımcı oldu. 27 Haziran'da Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa'yı karşılaması ve evinde misafir etmesi dolayısıyla Damat Ferit Hükümeti tarafından 27 Ağustos'ta Valilikten azledildi. Ancak Sivas Kongresinde alınan karar ile görevini sürdürdü. TBMM'nin I inci Dönemi için Kozan'dan Milletvekili seçildi. Ancak valilik görevini sürdürmesi uygun görüldüğünden Meclise katılamadı. 5 Eylül 1920'de kabul edilen "Nisab-ı Müzakere Kanunu" na göre milletvekilliği ile memuriyetin bir kişi üzerinde bulunması yasaklandığından yapılan tebligata karşı Valiliği tercih ettiğini bildirmesi üzerine, milletvekilliğinden istifası, 2 Ekim 1920'de kabul edildi. Sağlık durumu dolayısıyla vaki isteği üzerine 16 Ekim 1920'de Kastamonu Valiliğine nakledildi. Ancak rahatsızlığının devam etmesi ve deniz kenarı bir yerde oturması tavsiye edilmesi üzerine görevden ayrıldığı 2 Ağustos 1921'den itibaren emekliye ayrılması, 12 Aralık 1921'de kabul edildi. 14 Nisan 1924'te İstanbul'da öldü. Evli olup altı çocuk babası idi. Ölümünden sonra eşi ve çocuklarına 19 Haziran 1927 tarih ve 1102 sayılı Kanunla vatanî hizmet aylığı bağlandı. Ailesi Ronabar soyadını almıştır.³⁹⁹

c. 4. 2. Reşit Paşa (RAMABAR) Hakkında Tespitler

c. 4. 2.1. Mebus Seçildiğine Dair Telgraf

Reşit Paşa ile Hüseyin Bey'in Kozan mebusu olarak seçildiğine dair telgraf Kozanoğlu Doğan Bey tarafından Meclise gönderilmiştir.⁴⁰⁰ Anılan telgraf aşağıdadır;

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

³⁹⁸ Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.690

³⁹⁹ age, s.691

⁴⁰⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.1 , s.368

Sivas Valisi Reşit Başa ile Kozan eşrafından sabık Belediye Reisi Hüseyin Efendinin Kozan Mebusluğuna intihap edilmiş olduktan ve mazbatalarının dahi Kozan heyeti merkeziyesi tarafından doğruca takdim kılındığı maruzdur.

Kilikya Kuvayi Milliye Komutanı

Kozanoğlu Doğan

c. 4. 2. 2. Milletvekilliğinden İstifası

Reşit Paşa Sivas Valiliği görevine devam etmek üzere seçildiği Kozan mebusluğundan istifa etmiştir. Zabıt Ceridesinden tespit edilen istifanamesi aşağıdadır.⁴⁰¹

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Seferberlikte Ordu ve Kolordu kumandanlıklarından maada memuriyetlerle Büyük Millet Meclisi azalığının bir şahısta içtima edemeyeceği Meclisi müsarünileyhimce müttehaz kararnamenin dördüncü maddesi icabından olduğu anlaşılmasına mebni müntehap olduğum Kozan Sancağı azalığından istifa eylediğim maruzdur. Obanda emrû ferman hazreti menlehülemdir.

Sivas Valisi

Reşit

Reşit Paşa'nın Sivas Valiliğini tercih ederek seçildiği Kozan Mebusluğu'ndan istifa etmesi Meclisçe kabul edilmiştir.

c. 5. Dr.Takiyettin Fikret Bey (ONURALP)

c. 5. 1. Dr. Takiyettin Fikret Bey (ONURALP)'in Biyografisi

1887 yılında İstanbul'da doğmuştur. Tahir Bey'in oğludur. İlk ve Orta öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Mülki Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. 1911'de Tıp Doktoru unvanıyla mezun olduktan sonra iki yıl okulda asistanlık yapmıştır. 27 Temmuz 1913'te İzmir Gezici Tabipliği'ne atanmıştır. 5 Mayıs 1914'te Tabip Yüzbaşı rütbesiyle Sağlık Müfettişi olarak görev yapmıştır. Savaş sonunda 8 Kasım 1918'de terhis edilmiştir.⁴⁰²

Sivas Kongresi'nin toplanmasından sonra Millî Mücadele'ye katılarak Ankara'ya gelmiştir. 29 Temmuz 1920'de Kozan'da eksik kalan milletvekilliğine seçilmiştir. Ancak Meclis başkanlığınca Kırşehir'de özel göreve memur edilmiş, 19 Ağustos'ta Meclise katılmıştır. 22 Eylül 1920'de Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliğine getirilmiş, ancak kısa

⁴⁰¹ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.4 , s.487

⁴⁰² Çoker, T.B.M.M I.Dönem, C.III, s.692

bir müddet sonra izinle ayrılmış ve Sağlık - Sosyal Yardım Komisyonları'nda çalışmıştır. II. toplantı yılında Dışişleri Komisyonu katipliği yapmıştır. II. ve III. Dönemlerde Ertuğrul (Bilecik) milletvekili olmuştur. Yavuz - Havuz davasında Bahriye Vekili İhsan Bey ile birlikte suçlu görülerek dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiş, 16 Şubat 1928'de Yüce Divan Başkanlığı'na tutuklanmıştır. 21 Nisan'da milletvekilliğinden düşürülmesine karar verilmiştir. Hükümle birlikte serbest bırakılması üzerine Fransa'ya giderek Paris'te cerrahi dalında uzmanlığını tamamlamıştır. 2 Ocak 1932'de yurda dönmüş, Beyoğlu Hastanesi Baştabibi olarak görev yapmıştır. Fikret Bey evli olup, çocuğu yoktur. 30 Ekim 1946'da İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁰³

c. 5. 2. Dr.Takiyettin Fikret Bey (ONURALP) Hakkında Tespitler

c. 5. 2. 1. Milletvekili Seçildiğine Dair Tezkere

Kozan Mebusluğuna Dr, Fikret Bey'in seçildiğine dair Dahiliye Vekâleti tezkeresine dair zabıt ceridesi kayıtlarından tespit edilen Dahiliye Vekili Adnan Bey imzalı Meclis Başkanlık kararı aşağıdadır .⁴⁰⁴

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Münhal bulunan Kozan Mebusluğuna bilittifak Dr. Fikret Bey intihap olunarak mazbatasının oradan gelen Mebus Hüseyin Efendiye tevdian irsal kılındığı Kozan mutasarrıflığından alınan 2-VIII-1336 şifrede bildirilmekte arzı malûmat olunur efendim.

Dahiliye V. Vekili
Dr. Adnan

c. 5. 2. 2. Teklif ve Takrirleri

c. 5. 2. 2. 1. İl Merkezlerinde Hastane Tesis Edilmesine Dair Kanun Teklifi

Kozan Mebusu Doktor Fikret Bey, her vilayet merkezinde bir hastane tesis edilmesinin gerektiğine dair bir kanun teklifinde bulunmuştur.⁴⁰⁵

Kozan Mebusu Doktor Fikret Bey'in, her vilâyet merkezinde bir hastane tesis olunmasına dair kanun teklifi ve Lâyiha Encümeni mazbatası Sıhhiye ve Dahiliye encümenlerine gönderilmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰³ age, s.693 ; Aydın, agm, s.134

⁴⁰⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.1, s.108

⁴⁰⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.11, s.34-35

⁴⁰⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.11, s.150

Sıhhiye ve Dahiliye Encümeni teklifin elzemliğini kabul etmiş ancak malum sebeplerden şu an için her vilayete hastane yapılamayacağını beyan etmişlerdir. ⁴⁰⁷

c.5.2.2.2 Nâzım Beyin Validesine Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun Teklifi

Kozan Mebusu Doktor Fikret Bey, Dördüncü Fırka Kumandanı iken şehit düşen Nâzım Bey'in validesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisine dair kanun teklifinde bulunmuştur. ⁴⁰⁸ Kanun teklifi kabul edilmiştir.

c.5.2.2.3. Sivil Doktorların Ordudan Terhis Edilmesine Dair Takrir

Kozan Mebusu Dr. Fikret Bey ve arkadaşları, sivil etibbanın (sağlık personeli) ordudan terhis edilmelerine dair takrir vermişlerdir. ⁴⁰⁹ Dr.Fikret Bey Meclis kürsüsünden takriri hakkında izahat verirken *“Efendim biliyorsunuz ki, memleketin birçok kazaları, livaları hattâ vilâyetleri hekimsizdir. Malûmuâliniz etibbayı mülkiyenin bir kısım silâh altında bulunuyorlar ve şimdi istihlâs olunan yerlerden gelen etibbayı askeriye bunların yerlerini belağan mabelağ doldurmaktadırlar. Etibbayı mülkiyenin bir an evvel terhislerini tacil için bir takrir hazırlamıştım. Bunların bir an evvel telhisleri için lütfen müzakeresini rica ediyorum.”* diyerek, Meclisten askeri hizmette bulunan sağlık personeli ve doktorların il, ilçe ve kasabalardaki eski görevlerine dönmelerini talep etmiştir.

c.5.2.3. Fikret Bey'e İzin Verilmesine Dair Divan Başkanlık Kararı

Kozan Mebusu Dr. Fikret Bey'e tam tahsisatla altı ay mezuniyet verilmesine dair Divanı Riyaset kararı alınmıştır. ⁴¹⁰

Heyeti Umumiye

Şeker hastalığına müptelâ olduğundan dolayı berayı tedavi tam tahsisatla altı ay mezun addine dair Kozan Mebusu Dr. Fikret Beyin takririyle sureti musaddakası merbut tabip raporu Divanı Riyasetin 4 Kânunusani 1339 tarihli Kırk Dördüncü İçtimanda tezekkür olunmuş ve mumailiyihin berayı tedavi altı ay müddetle mezun addi tensibedilmiş ise de müddeti mezkûre için tam tahsisat talebinin bilâmütalaa Heyeti Ummiyeye arzı muvafık görülmüştür efendim.

Büyük Millet Meclisi
Reisisanisi
Ali Fuad

⁴⁰⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.13, s.68

⁴⁰⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.11, s.311

⁴⁰⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.28, s.116

⁴¹⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.26, s.202

Kararla ilgili olarak Meclis Reisi “*Efendim Kozan Mebusu Fikret Bey altı ay mezuniyet istiyor. Divanı Riyaset de kabul ediyor. Altı ay mezuniyetini kabul edenler lütfen el kaldırışın. Kabul edilmiştir. Müsaade buyurun efendim, bir kere altı ay mezuniyeti reye koydum. Şimdi tam tahsisat alması keyfiyetini tâyini esami ile reyi âlinize vazedeceğim. Binaenaleyh reylerinizi istimal buyurunuz. Yani efendim Fikret Bey’in altı ay mezun bulunduğu müddetçe tam tahsisat almasını kabul eden arkadaşlar beyaz, muvafakat etmiyen arkadaşlar kırmızı rey verecektir.*” diyerek Fikret Bey’in izinli sayıldığı altı aylık süre zarfında tahsisat ödemesini de tam alıp almamasını oya koymuştur. Akabinde Dr. Fikret Bey’e tam tahsisatla izin verilmesi hakkındaki Divanı Riyaset kararı verilmiştir.⁴¹¹

---

⁴¹¹ T.B.M.M.Z.C., Devre1, C.26, s.234

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2. II.TBMM’NİN SEÇİMİ VE II.TBMM’DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A. TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler

Her yönüyle özellikli, olağanüstü niteliklere sahip bir meclis olan ilk meclis Lozan Görüşmeleri, saltanat ve hilafet tartışmaları gibi birçok konu yüzünden yıpranmış, özellikle de İkinci Grub’un ağır muhalefeti dolayısıyla çalışamaz bir karaktere bürünmüştür. Meclisin içine düşmüş bulunduğu bu sığ, kısır tartışmalar atmosferinin çözümü için 1 Nisan 1923’te, Aydın Vekili Esad Efendi ve 120 vekilin verdiği kanun teklifi ile seçimlerin yenilenmesine gidilmiştir.⁴¹² Nutukta, Mustafa Kemal seçimin gerekliliğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“TBMM müşevveş bir haleti ruhiye içine düşmüştü. Bu haliyle vazife yapamazdı. Meclis yenilenmedikten sonra, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini görmeye imkan yoktur.”*⁴¹³

Başta Mustafa Kemal olmak üzere devrim önderleri seçimin gerekliliği tartışması içerisindeyken, İsmet Paşa başkanlığındaki Lozan Barış görüşmeleri temsil heyeti faaliyetini sürdürmektedir. Dönemin İcra Vekilleri başkanı Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmıştır. Ülke bu süreçte seçime gitmiş ve 11 Ağustos 1923’te İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmıştır.⁴¹⁴ İlk oturumu, seçilen vekillerin en yaşlısı olması sıfatıyla İstanbul vekili Abdurrahman Şeref Bey başkanlık edip yönetmiştir. Alkışlarla kürsüye gelen Şeref Bey; seçilen meclisin, vatanın ve milletin hayrına işler yapması yönündeki dilek ve temennilerini belirttikten sonra ilk meclisin memleketi kurtardığını, şimdi yeni meclise, memleketin refahının artırılması konusunda büyük görevlerin düştüğünü ifade etmiştir.⁴¹⁵

Meclise katılan 189 vekilin yemin törenleri yapılmış mazbataları verilmiştir. Aynı gün, Ankara vekili olarak Meclise giren, Ali Fuat (Cebesoy) Bey oy birliğiyle “ Geçici Meclis Başkanı” seçilmiştir.⁴¹⁶ Meclis’e İzmir ve Ankara’dan ⁴¹⁷ vekil seçilen Mustafa Kemal Paşa, 13 Ağustos 1923 günü Millet Meclisi Başkanlığına seçilmiştir.⁴¹⁸

⁴¹² T.B.M.M.Z.C. , Devre 2, C.28, s.283-284

⁴¹³ Atatürk, *Nutuk*, s.491

⁴¹⁴ Kazım ÖZTÜRK, *Türk Parlameneto Tarihi TBMM II. Dönem*, C.I, s.8

⁴¹⁵ T.B.M.M.Z.C. , Devre 2, C.1, s.2

⁴¹⁶ T.B.M.M.Z.C. , Devre 2, C.1, s.2

⁴¹⁷ T.B.M.M.Z.C. , Devre 2, C.1, s.16

⁴¹⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre 2, C.1, s.36

İkinci Meclise; 270 vekil seçilmiş, ancak ölüm sebebiyle 18 vekil, İzmir suikastı ile yargılanıp idama çarptırılan 6 vekil, istifa nedeniyle ayrılan 19 vekil ve istifa etmiş sayılan 2 vekil olmak üzere 45 vekil yasama süresini tamamlayamamış, yerlerine yenileri seçilmiştir.⁴¹⁹

O yıllarda ülkenin idari ve mülki yapısı Osmanlı yönetiminden kalan idari taksimatlar şeklindeydi. Tezimizde de ele aldığımız üzere; Cebelibereket (Osmaniye) ve Kozan o dönemde bağımsız idari birimlerken daha sonra Adana iline bağlı ilçelere dönüştürülmüşlerdir.

Seçim sürecinde icra vekilleri başkanı (Başbakan) Rauf (Orbay) Bey'den boşalan makama 183 oyla Ali Fethi (Okyar) Bey seçilmiştir.⁴²⁰ İkinci dönem mecliste beş defa hükümet değişikliğine gidilmiş, bu beş hükümetin ikisini Ali Fethi Bey kurarken, üçünü de İsmet Paşa kurmakla görevlendirilmiştir. Birinci Ali Fethi Bey kabinesinde çalışmamızı yürüttüğümüz bölge olan Adana vekili İsmail Safa Bey (Özler) Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır.

Birinci mecliste bulunan İkinci Grup üyelerinin neredeyse tamamına İkinci mecliste yer verilmemiştir. İkinci meclisin seçilip Ali Fethi Bey kabinesinin göreve başlamasından kısa bir süre sonra cumhuriyetin ilanı tartışmaları gündeme gelmeye başlamıştır. Artan tartışma dozundan rahatsız olan Ali Fethi Bey başvekillikten istifa etmiştir.⁴²¹ Boşalan başvekillik makamına Ali Fuat (Cebesoy) Bey'in getirilmesi Halk Fırkası Grubunda kabul görmüş, ancak cumhuriyetin ilanına öncelik verilmiştir. Cumhuriyetin ilanından hemen sonrada İsmet Paşa'ya hükümeti kurma görevi verilmiştir. Kurulan yeni kabinede Adana vekili İsmail Safa Bey Milli Eğitim Bakanlığı görevini sürdürmüştür. Birinci İsmet Paşa kabinesinde; İmar, İskan ve Mübadele Bakanlığı (Bakan olarak İzmir Vekili Mustafa Necati Bey seçilmiştir.) adıyla bir bakanlık tesis edilmiştir.⁴²² Lozan Barış Antlaşmasında “nüfus değişikliği ve karşılıklı iskan” konusunda bir madde yer almıştır. Bu madde çerçevesinde; gerekli düzenleme ve mübadeleleri yapmakla görevli olan bu bakanlık 8 Aralık 1924 günü kaldırılmıştır. Diğer yandan 31 Aralık 1924'te Bahriye Vekilliği (Denizcilik Bakanlığı) adında yeni bir bakanlık kurulmuştur ki Cumhuriyet'in ilk ve tek Bahriye Vekili Cebelibereket Vekili İhsan (Eryavuz) Bey'dir.⁴²³

Birinci İsmet Paşa kabinesi; saltanat ve hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, başkentin Ankara olarak belirlenmesi gibi radikal nitelikli yenilikler yapınca mecliste ve bazı halk kesimleri arasında eleştirilere maruz kalmıştır. Bu gelişmeler üzerine hükümet istifa etmiştir. Ancak 6 Mart 1924'te kabineyi kurma görevi tekrar İsmet Paşaya verilmiş, böylece İkinci İsmet Paşa kabinesi oluşturulmuştur. İkinci İsmet Paşa kabinesinde; Adana vekili Zekai

⁴¹⁹ Mahmut GOLOĞLU, *Devrimler ve Tepkileri (1924- 1930)*, Ankara, 1970, s.310-313

⁴²⁰ Cebesoy, *age*, c.II, s.9

⁴²¹ Kocatürk, *age*, s.401

⁴²² Öztürk, *II. Dönem*, C.I, s.209

⁴²³ Cebesoy, *age*, s. 42

(Apaydın) Bey Ziraat Bakanı olarak görev almıştır.⁴²⁴ Ancak kabine oluştuktan altı ay sonra Zekai Bey görevinden ayrılmış, yerine daha sonra başbakanlık da yapacak olan Şükrü (Kaya) Bey atanmıştır.⁴²⁵

Meclis bünyesinde çıkarılan; yeni Türk devletinin karakterlerini belirleyici niteliklere sahip kanunlar her kesimden tepkileri de beraberinde getirmiştir. İstifa edip tekrar kabineyi oluşturmakla görevlendirilen İsmet Paşa bu süre zarfında çok yıpranmıştır. Bu gelişmeler üzerine çözüm arayışları içerisinde giren Mustafa Kemal, İsmet Paşa'dan görevden ayrılmasını istemiş, İsmet Paşa de 20 Kasım 1924'te istifa etmiş, Ali Fethi Bey hükümeti kurmak üzere görevlendirilmiştir. Böylece İkinci Ali Fethi Bey kabinesi göreve başlamıştır. Bu kabinde Cebelibereket vekili İhsan (Eryavuz) Bey Denizcilik Bakanı olarak yer almıştır. İkinci Ali Fethi Bey hükümeti özellikle Doğu Anadolu'da patlak veren Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılması konusunda çekingen kalması ile sert eleştirilerin hedefi olmuştur. Eleştirilere ilk kurban verilen kişi; dönemin içişleri bakanı olan Recep (Peker) Beydir. İzleyen günlerde verilen kurban yetmemiş, Ali Fethi Bey istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴²⁶

Oluşan otorite boşluğunu bir an önce telafi etmek amacıyla İsmet Paşaya üçüncü defa kabineyi oluşturma görevi verilmiştir. 4 Mart 1925'te kurulan Üçüncü İsmet Paşa kabinesinde İhsan (Eryavuz) Bey Denizcilik Bakanlığı görevini devam ettirmiştir.

B. II . TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler

I. Meclis, Atatürk'ün de vermek istediği isimle anlaşılabilecek üzere “Meclis-i Müessisan” yani “kurucu meclis” niteliğine haiz bir meclistir. İkinci meclis; kurucu meclisin ortaya koymak istediği yapının uygulamacısıdır. Bu sebeple İkinci Meclis, oluşturulmak istenen devlet modelinin; siyasal, hukuki, ekonomik ve kültürel kodlarının işlendiği meclis olma karakterine sahiptir. Bu mecliste, bağımsızlığı elde edilen bir vatan toprağının her yönüyle mamur hale getirilmesi hedeflenmiştir. 1921'de revize edilip uygulanan anayasa ve çoğunluğu Osmanlı döneminden kalma kanunlar yeni devletin yüzleştiği sorunları çözmede yetersiz kalıyordu. Tüm bu sıkıntıların farkında olan Mustafa Kemal, ülke genelinde modernleşme ve refahı tesis etmek üzere güçlü bir yönetimin oluşması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple, İkinci Meclis oluştuktan sonra 9 Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkasının başkanlığına Mustafa Kemal seçildi.⁴²⁷

⁴²⁴ Öztürk, **II. Dönem**, C.I, s.211

⁴²⁵ Goloğlu, **age**, s.23

⁴²⁶ Mehmet Emin DİNÇ, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, **İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Türk Siyasi Hayatı**, Ankara, 1992, s.24

⁴²⁷ Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, s.560

Milli Mücadele esnasında Heyet-i Temsiliye'nin faaliyetlerini sürdürdüğü, ardından ilk meclisin oluşturulduğu, her yönüyle Kuvayi Milliye hareketine destek veren Ankara'nın başkent olması İkinci Meclis döneminde gerçekleşmiştir. 13 Ekim 1923 günü Malatya vekili İsmet Paşa Ankara'nın başkent olmasını içeren önerisini sunmuş, öneri meclis genel kurulunda yasalaşmıştır.⁴²⁸ Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, ilerleyen süreçteki inkılaplarda da görüleceği üzere, Osmanlı Devleti döneminden kalma hantallaşmış her türlü yapı ve değerın tasfiye edildiğinin önemli bir işaretidir. Bu bağlamda İstanbul'un başkent yapılmaması, yeni devletin genlerinin kodlanmasında isabetli bir karar olmuştur. ⁴²⁹ Hemen ardından 29 Ekim 1923 günü 364 sayılı kanunla yeni kurulan Türk devletinin idare şeklinin Cumhuriyet olduğu ilan edilmiştir.⁴³⁰ Nutukta, Mustafa Kemal cumhuriyetin ilanını şöyle anlatmıştır: “Efendiler, Meclisçe Cumhuriyet kararı 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 20:30 da verildi. On beş dakika sonra yani 20:45 de Cumhurbaşkanı seçildi. Durum aynı gece bütün memlekete bildirildi ve her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pare top atılarak ilan edildi.”⁴³¹ Cumhuriyetin ilanı ile yeni devletin yol haritası ülke içine ve dışarıya deklare edilmiştir.

Halife Abdülmecid Efendi'nin ilişkileri, takındığı tutum ve hilafet üzerine tartışmalar genç cumhuriyetin savunucularını endişeye düşürmüştür. Halifeliğın, rejim muhalifleri için bir sıklet merkezi haline dönüşmesi tahmin edilebilir bir gerçektir. ⁴³² İngiltere'nin hilafet makamını destekler mahiyette politika izlemesi, Hintli Müslümanların da bu bağlamda halifeyi destekleyip, bağlılıklarını bildirmeleri, halifelik üzerine oylanan dış oyunlarında bir örneğidir.⁴³³ Halifenin hilafet bütçesinin artırılması talebini ileten başbakana, Mustafa Kemal cevaben: “Hilafet makamının bizim için tarihi bir hatıra olmaktan başka öneminin bulunmadığını, Halifenin resmi heyetlerle temas etmek istemesinin Cumhuriyetin bağımsızlığına açık bir tecavüz olacağını, Hilafetin hazinesinin olamayacağını, Halifenin ikametgahının tespitinin hükümetin vazifesi olduğunu, halifenin bunu böyle bilmesi

⁴²⁸ T.B.M.M.Z.C. , Devre 2, C.2, s.665-670

⁴²⁹ Dönem o derece hassastır ki verilen küçük bir taviz sonucu sistemi tıkayıcı hareketler meydana gelmektedir. Son halife Abdülmecid'in beyaz ata binip Cuma namazına farklı camilere gitmesi, “Abdülmecid bin Abdülaziz Han” ibaresiyle imzalar atması, Cuma selamlıklarında Fatih Sultan Mehmed'in elbiselerini giyme talebi gibi hareketler son derece manidardır. Meclis'in kararıyla halife seçilen ve Ankara'nın himmetiyle yaşayan Abdülmecid Efendi, fırsatını bulduğu anda düşüncelerini uygulamaktan bir an geri durmuyordu. Bkz. Yılmaz ALTUĞ, **Türk İnkılap Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997, s.271-284

⁴³⁰ T.B.M.M.Z.C. , Devre 2, C.3, s.90-96

⁴³¹ Atatürk, **Nutuk**, s.495 ; Lewis, **age**, s.261

⁴³² İsmet İNÖNÜ, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, C.2, s.186 ; Yazman, **age**, s.80 ; Mango, **age**, s.389-390

⁴³³ Lewis, **age**, s.263 ; Mumcu, **age**, s.111 ; Ağa Han ve Emir Ali, İsmet Paşa'ya temelinde halifeliğın öneminin vurgulanıp, kaldırılmaması gerektiğini anlatan 2 sayfalık bir mektup göndermişlerdir. Mektup metni için Bkz. Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, s. 383-384

gerektiğini” ifade etmiştir.⁴³⁴ Bakanlar Kurulu, 2 Eylül 1925’te tekke ve zaviyelerin kapatılmasına, ilmiye sınıfının giyimine ve devlet memurlarının kıyafetlerine ilişkin kararnameler çıkarmıştır. 30 Kasım 1925’te, mecliste; tekke, zaviye ve türbelerin kaldırıldığına dair kanun çıkarılmıştır.⁴³⁵

3 Mart 1924 tarihli tasarılar paketi modern ve laik Türkiye’nin oluşumunda mihenk taşı niteliğindedir. Bu tarihte çıkarılan kanunlardan biride Tevhid-i Tedrisat kanunudur.⁴³⁶ Bu kanun ile; Türkiye sınırları içerisindeki tüm eğitim öğretim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde toplanması sağlanmıştır.⁴³⁷ Yine bu kanunla; Şeriiye ve Evkaf Vekaleti ve yerli ve özellikle yabancı vakıflarına bağlı okul ve medreseler ve bunların bütçeleri Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.⁴³⁸ Milli Savunma Bakanlığına bağlı askeri okullar ile Sağlık Bakanlığına bağlı Darül Etyamlar (Öksüzler Yurdu) da Milli Eğitim bakanlığı bünyesine alınmıştır.⁴³⁹

Tüm bu yenilikler gerçekleştirilirken yeni bir anayasaya duyulan ihtiyaç da aşikar olmuştur. Bu amaçla Celal Nuri (İleri) Bey başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonun yoğun çalışmaları sonunda ortaya çıkan tasarı, 20 Nisan 1924’te meclis genel kurulunda kabul edilmiştir.⁴⁴⁰ Mustafa Kemal’in yakından takip ettiği, 1924 Anayasası Türk anayasaları içerisinde en demokratik ve liberal karaktere sahip anayasadır. “Kuvvetler ayrılığı” ilkesini benimseyen ve 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası, 27 Mayıs 1960 İhtilaline kadar yürürlükte kalmıştır.⁴⁴¹

İkinci Meclis döneminde; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti’nin kaldırılması Genel Kurmay Başkanlığı’nın tek askeri makam olarak belirlenmesi ve askeri bütçenin Milli Savunma Bakanlığına bağlanması gibi girişimlerle ordunun siyaset dışı bırakılması, iç huzur için gerekli önlemlerin alınması, dış siyasette etkin olunması ve özellikle bu bağlamda Musul Meselesinin çözüme kavuşturulması önemli gelişmelerdir.⁴⁴²

İkinci Meclis döneminde meydana gelen diğer bir gelişme; çok partili hayata geçişin ilk denemesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıdır.⁴⁴³ 17 Kasım 1924’te Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Rauf (Orbay) Beylerin

---

⁴³⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.572-573

⁴³⁵ Altuğ, **age**, s.286

⁴³⁶ **T.B.M.M.Z.C.** , Devre 2, C.7, s.17-18

⁴³⁷ Ergün AYBARS, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus, Yayınları, İzmir, 2006, s. 257

⁴³⁸ **T.B.M.M.Z.C.** , Devre 2, C.7, s.21-24

⁴³⁹ Öztürk, **II. Dönem**, C.I, s.273

⁴⁴⁰ **age**, s.408 ; Kocatürk , **age**, s. 413

⁴⁴¹ Eroğlu, **age**, s. 278

⁴⁴² Dinç, **agt**, s.45-49

⁴⁴³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında geniş bilgi için Bnz. Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992

girişimiyle kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çok kısa sürede eski ittihatçıların ve rejim düşmanlarının odak noktası haline gelmiştir. 1925 yılı Şubat’ında patlak veren Şeyh Said ayaklanması ile illiyet bağı tespit edilen fırka, İstiklal Mahkemelerinin tavsiyesi ile, 3 Haziran 1925’de, Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.⁴⁴⁴

1925 yılı içerisinde; tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, şapka devrimi, miladi takvimin kabulü ve uluslararası saat sisteminin uygulanması gibi yeniliklerin ardından 1926 yılında; modern dünyanın gereksinimlerini karşılayabilecek niteliklere sahip olarak hazırlanan Türk Medeni, Ceza ve Ticaret Kanunları kabul edilmiştir.⁴⁴⁵

Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa’nın 1926 yılı yasama döneminin kapanışında yaptığı konuşma, İkinci Meclis’in bir nevi faaliyet raporu gibi olması açısından önemlidir. Konuşmasından bir bölüm; “Yüce Meclisimiz, bu yıl askerlik, adliye, eğitim sağlık, ticaret ve bayındırlık alanları ile diğer konularda Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Borçlar ve Ticaret Kanunları, Hakimler Kanunu, Memurlar Kanunu, Danıştay Kanunu, Eğitim Kuruluşları Kanunu, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun, Takvim Kanunu gibi sosyal hayatımızı çağdaş medeniyet malzemesi ile donatan ve zaten Türklüğün sosyal vicdanına uygun olan önemli kanunları da kabul etmiş bulunuyor. Bunlardan başka yüce heyetimiz, devletimizin fedakarlık duygularına dayanarak bazı gelir kanunları da çıkarmıştır. Böylece Türk tarihinde ilk kez yeni mali yılı dengeli bir bütçe ile karşılamak mümkün olmuştur. Yüce Meclis’in yabancı devletlerle yaptığı çeşitli antlaşma ve sözleşmeler de, dış ilişkilerimize normal gelişme imkanı vermiş, ve barışseverliğimizi bir kez daha ispat etmiştir.” şeklindedir.⁴⁴⁶

İkinci Dönem Meclis’te; 1927 yılında, meclis toplantılarına katılmama gibi bir durum baş göstermiştir. Meclis gündemine gelen tasarılar, görüşmeye bile gereksinim duyulmadan az sayıda vekilce kanunlaştırılıyordu. Bu sakıncalı durum üzerine Afyonkarahisar Vekili Ali (Çetinkaya) Bey’in verdiği 26 Haziran 1927 tarihli önerge ile meclis tatile girdi. Bu önerge İkinci Meclis Dönemi’nin de sonu olmuştur.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁴ Zürcher, **age**, s.120 ; Feroz AHMAD, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 7. Baskı, Kaynak Yayınları İstanbul, s.76

⁴⁴⁵ Ahmad, **age**, 100-101 ; Tanör, **age**, s.100-101

⁴⁴⁶ Dinç,**agt**, s.60-62

⁴⁴⁷ Goloğlu, **age**, s.215

a. II. Dönem Adana Milletvekilleri

a. 1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU)

Zamir Bey, 21 Temmuz 1923 tarihinde yapılan seçimde 238 oy alarak Adana'dan milletvekili seçildi. 11.8.1923'te Meclise katıldı, ertesi gün mazbatasını onaylandı. Posta ve Telgraf, Maarif, Memurin Muhakemat, Ticaret, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, Ziraat ve Kavanini Maliye komisyonlarında çalıştı. 12 Şubat 1927 yılında Maraş'ın kurtuluş bayramına katılan heyette yer aldı. Değişik konularda arkadaşlarıyla birlikte 6 önergesi, Adana'da seylâba uğrayanlara yapılan yardım, Aydın-Menteşe kıyılarına taarruzda bulunan Yunan korsanlarına ve İngiltere Hariciye Nazırının memleketimize dair beyanatı, Adana Elektrik imtiyazı hakkında soruları vardır.⁴⁴⁸ Zamir Bey, Memurin Muhakemat Encümeni için yapılan seçimde 197 vekilin oy kullandığı seçimde 51 oy alarak, anılan encümene üye seçilmiştir.⁴⁴⁹

a. 1. 1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler

a.1.1.1. Meclis Konuşmaları

a.1.1.1.1 Af Müessesesi ile İlgili Meclis Konuşması

Kastamonu Hapishanesi'nde hükümlü Devrekani nahiyesinin Bozkoca karyesinden İmamoğlu Hasan bini Tahir'in affına dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatasını üzerinde tartışılırken genel olarak af müessesesi üzerinde de görüşler dile getirilmiştir. Görüşmeler esnasında Zamir Bey'de düşüncelerini bildirmiştir. Af müessesesi, Cumhuriyet Hükümetlerinin sık sık başvurduğu, kamu vicdanını yaralayıcı etkiler doğuran sosyal bir olgu olarak güncelliğini koruması bakımından önemlidir. Konu ile ilgili Zamir Bey'in görüşleri önemli görüldüğü için aşağıda yer verilmiştir.⁴⁵⁰

Zamir Bey af müessesesine kesinlikle karşı olduğunu şu sözleri ile ifade etmiştir; *“Muhterem arkadaşlar bu af memlekette fena tesirler yapıyor. Bugün bu af yüzünden birçok insanlar cinayet yapıyor ve memleketin başına felâketler getiriyor ve bu yüzden memleketimiz zararlara maruz kalıyor. Çok istirham ederim. Meclis-i Aliniz affa taraftar olmayınız! Memlekette sükun ve idare teessüs etmek istiyorsanız affa katiyen yanaşmayınız! Bu, memleket için pek elimdir. Binaenaleyh, şimdi biz bir kişiyi affediyoruz ve o bir kişinin affı yüzünden belki memleket için arzu edilmeyen başka bir şey hâsıl olabilir. Geçirmiş olduğumuz günlerde husule gelen asayişsizliğin, dikkat edersek, avamil ve esbabını bütün affa buluruz. Bugün hâlâ*

⁴⁴⁸ Öztürk, II. Dönem, C.III, s.23

⁴⁴⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 2C.1, s.242

⁴⁵⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.2, s.73-78

birçok adamlar ceraim işlemektedirler. Çünkü düşünüyorlar «Sulh yapıldı, Büyük Millet Meclisi bizi affedecektir» diyorlar. Binaenaleyh, biz kendilerine böyle bir fikir vermiyelim. Çok rica ederim, böyle bir aften vazgeçiniz.”

Tartışma esnasında bazı vekiller affı istenen zatın özel durumunu (sağlık problemleri) öne sürüp affedilmesini istemişlerdir. Zamir Bey, istenen müeyyidenin yanlışlığı hususunda görüşlerini beyan etmiştir.

Zamir Bey, anılan kişinin özel sebeplerinden dolayı af edilmesinin, genel düzeni bozacağı ve hakkaniyeti zedeleyeceğini ileri sürmüştür. Çeşitli suçlardan mahkum kişilere emsal oluşturacağı için bu kişinin affının yanlış olacağını savunan Zamir Bey sözlerine; *“Arkadaşlar, bu affettiğiniz adamlar mücrimdirler, cinayet işlemişlerdir, bir kısmı adam öldürmüşlerdir. Diğer bir kısmı daha fena işler işlemişlerdir. Binaenaleyh «Bu adam hastadır, bu adam veremlidir. Hapsanedekilere sirayet eder, bunu çıkarmak zarureti vardır.» diye bunları affetmeyi bendeniz kabul etmiyorum. Arkadaşlar! Mutlaka bir mücrim cezasını görmelidir. Kanunu adalet bunu emreder. Bir adam bir cürüm işliyor. On seneye mahkûm oluyor. İki sene yatıyor. Sonra bir hastalık yüzünden hapsaneden birdenbire çıkıyor. Arkadaşlar! bu hiç doğru değildir. Bir defa bunun işlediği cinayet nedir? Düşününüz! Karşısındaki bir dindaşım, bir Türkü öldürtmüştür. Bir arkadaşını öldürmüştür ölen adamın bütün ailesi gözyaşı dökmüştür ve hâlâ dökmektedir. Sonra siz kalkınız, bu adamı affediniz. Bilhassa öldürülen adamın akraba ve taallûkatı bunu, ne suretle telâkki eder ve karşısında kaatilin gezdiğini görürse ne olur? Rica ederim, arkadaşlar! Bendeniz yine deminki mâruzâtımda ısrar ediyorum. An prensip benim böyle içtihadım vardır. Katiyen affa taraftar değilim. Böyle afları kaldıralım.”* şeklinde son vermiştir.

a.1.1.1.2. İktisat Vekaleti Bütçesi’nin Görüşülmesi Esnasında Konuşması

Tarımla uğraşan fakir köylüye, tohumluk, çift hayvanatı ve ziraat aletleri verilmesi için İktisat Vekâleti 1339 senesi bütçesine (beşyüz bin) lira tahsisat ayrılmasına dair kanun lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası üzerinde görüşme yapılırken Zamir Bey’de söz alıp görüşlerini dile getirmiştir.⁴⁵¹

Zamir Bey, konuşmasına ziraat faaliyetlerinin ülke için önemine değinerek başlamıştır. Sanayi alanında hiçbir etkinliğimizin olmadığı tespitinde bulunmuş akabinde ziraatın biricik üretim alanımız olduğunu dile getirmiştir. Zamir Bey, Zabıt Ceridesinden tesbit edildiği üzere; sözlerine *“Arkadaşlar; memleketimizde yegâne bir iş varsa o da çiftçiliktir. Bizim bütün*

⁴⁵¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.2, s.83- 91

düşüncelerimiz, bütün emellerimiz, memleketimizde ziraatçiliği yükseltmektir. Binaenaleyh, hiç olmazsa memleketimizi ziraat âleminde yükseltelim. Çünkü bizim sanayi âleminde bir şeyimiz yoktur. Müessesatı sinaiyeye malik değiliz. Avrupa'ya, harice ihracedilecek elimizde mevcut bir şeyimiz varsa o da mahsulâtı ziraiyemizdir. Memleketimizin en buhranlı zamanlarında, paramızın en az bir zamanında; bendeniz biliyorum ki, Meclisten üç yüz bin liralık, beşyüz bin liralık tohumluk bedeline ait tahsilat geçmiştir. Elhamdülillâh sulhu yaptık. Bendeniz bu muhterem arkadaşlarımdan çok istirham ederim ki, bu lâihayı getirdikleri vakit beşyüz bin lira değil; arkadaşlarımdan buyurdıkları gibi iki milyon beşyüz bin olarak getirsinler.” şeklinde başlamıştır.

Zamir Bey sözlerinin devamında ülkenin ziraat alanında gelişmemesi durumunda ortaya çıkacak olumsuzlukları dile getirmiştir. Zamir Bey bu meyanda “Memleketin istihsalâtı artmazsa, memleketimizde bilhassa ziraat terakki etmezse ve bu suretle memleketimizin varidatı tezayüd etmezse, artık bizim için yapılacak hiçbir şey yoktur. Efendiler! Beş yüz bin lira gibi cüzi bir parayı nereye vereceğiz? Hatırımda kaldığına göre bugün elimizde 63 tane veyahut 67 tane liva vardır. Tahminen söylüyorum efendim. Yetmiş livamız olsa bunların her birine onüçer bin lira düşer ki, bu para ile de hiçbir şey yapılamaz. Bu kadar para ile ne kadar tohumluk alınabilir arkadaşlar? Binaenaleyh, bendeniz bunu pek az görüyorum. Bundan sonra bizim çok ehemmiyet vereceğimiz ziraat olacağına göre; zürraa, «Size beş yüz bin lira vererek yardım ediyoruz» demek nasıl olacaktır? Efendiler, ben buna hayret ediyorum. Bu çok azdır. Elhamdülillah sulh devresine girdik. Bunu her halde iki milyon liraya iblâğ etmeliyiz. Elhamdülillah şimdi sulh yaptık. Geçen sene verdiğimizden bu sene fazla vermeliyiz. Geçen sene ile bu sene arasında hiç fark yok mudur arkadaşlar? En buhranlı zamanlarımızda düşmanla göğüs göğüse harb yaptığımız zamanlarda ve hariçten hiçbir şey bulmanın imkânı olmadığı zamanlarda biz bu kadar para verdiğimiz halde, bugün sulhu yaptığımız ve vazifeye hâkim olduğumuz bir zamanda yine aynı paraya mı verelim? Bendeniz bunu çok noksan görüyorum. Binaenaleyh, Vekil Beyden çok rica ederim, bu meselede iyi düşünsünler. Teklif edilen bu miktarı tabîi kabul ederiz, fakat her halde az bir zaman sonra bize bir teklif ile gelsinler, lâakal iki milyon lira istesinler. Meclis de tabîi bunu seve seve verecektir.” diyerek düşüncelerini dile getirmiştir.

Zamir Bey Osmanlı Devleti döneminde zirai gelişmeyi sağlamak amacıyla kurulan Ziraat Bankası'nın sahip olduğu zirai aletlerin artık yetersiz olduğunu belirtmiş, artık daha modern ve daha fazla ürün teminini sağlayıcı zirai araçların temin edilmesi gerektiğini söylemiştir. Zamir Bey konuşmasını şu şekilde sonlandırmıştır; “Efendim bugünkü Ziraat Bankası'nın deposunda bulunan alâtı ziraiye çiftçilerin işlerini göreceк derecede değildir.

Çünkü bunlar orak makinasıdır, ot makinasıdır. Halbuki bize lâzım olan traktördür, çiftçilerimizin tohumunu ekecek makinadır. Bunun için Ziraat Bankasının deposunda bulunan alât işe yaramaz. Eğer çiftçiye verirsiniz çiftçi bundan zarar eder. Arkadaşlar! Memleketimizde yegâne bir müessesemiz varsa memleketimizin varidatını artıran, istihşâlâtını yükselten bir şey varsa o da ziraattir. Bugün biz hiçbir şey düşünmüyoruz. Bugün hepimizin düşündüğü şey, hepimizin gayesi, memleketimizin istihşâlâtını artırmak için bilhassa ziraate ehemmiyet vermektir. Çünkü, görüyoruz ki, bizim için selâmet bundadır. Fabrikamız yok, hiçbir şeyimiz yok. Elimizde yalnız bir ziraat var. Bilhassa bugünkü şekli ziraat o kadar muavenete muhtaçtır ki, Heyeti Celileniz bunu pekala bilir. Bugün zürra ne yapıyor? Gerek harpte ve gerek her türlü mücadelede fedakârlık yapan, kağınlariyle, çocuklariyle, her türlü vesaiti ile fedakârlık yapan ve hiçbir an durmıyan ve bugün memlekete en ziyade nâfi olan bir sınıfa yani zürraa iki yüz bin lira gibi bir parayı alâtı ziraiye için tahsis etmeyi bilmem ki neden arkadaşlarımız çok görüyorlar? Bugün iki yüz bin lira verecekler, gelecek sene bu yüzden yirmi milyon lira para alacaklar. Size katiyen temin ederim arkadaşlar, memlekete makine girerse, bu memlekette makina işlerse memleket kurtulmuş olur. Yoksa bu sabanlarla, Hazreti Nuh zamanından kalmış olan bu alât ile memleketin ziraati yükselemez. Çok rica ederim arkadaşlar; bugün bu para çok ehemmiyetsizdir. Bunun için hattâ milyonlar vermekliğimiz lâzımı gelirdi. Bu kadar fedakârlık yapan, her vesaiti ile Millî Mücadeleye iştirak eden zürraa bu çok değildir arkadaşlar! Rica ederim encümen bunu çok muvafık görmüştür.”

a.1.1.1.3. Pamuk Mahsulüne Musallat Olan Haşaratın İmhası Hakkında (1/542) Numaralı Kanun Lâyihası Görüşülürken Konuşmaları

Pamuk mahsulüne musallat olan haşaratın imhası hakkında (1/542) numaralı kanun lâyihası ile Ziraat, Muvazene-i Maliye ve Adliye Encümenleri mazbataları ile ilgili görüşmeler yapılırken pamuk mahsulünün en çok yetiştirildiği bölge olan Adana’nın Meclis’teki temsilcisi Zamir Bey sıklık söz almıştır. Bu konuşmalarından bir kısmı örnek olması açısından aşağıda verilmiştir.⁴⁵²

Zamir Bey bir önceki maddede işlendiği üzere; ziraat bölgesinden gelmesi ve ziraatçı bir ailenin ferdi olmasından dolayı da zirai faaliyetlere büyük önem vermiştir. Bu bağlamda Pamuk mahsulüne musallat olan haşaratın imhası hakkında kanun teklifi görüşülürken söz alıp, sözlerine şöyle başlamıştır; “Muhterem arkadaşlar! Geçen sene Adanamızın başına musallat olan bir belâdan Heyeti Celilenizi haberdar etmeyi ve bilfiil gözlerimizle gördüğümüz

⁴⁵² T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.12, s.64-65

vaziyeti izah etmeyi bendeniz çok faydalı gördüğüm için bu hususta Heyeti Celilenizi tenvir etmek istiyorum. Mayıs aylarında memleketin her tarafında birden bire bir kurt havasıdır yükseldi. Hakikaten gidiyoruz, pamuk tohumlarına, pamuk fidanlarına bakıyoruz bir kurt var. Bu kurdun rengi yeşil. Bir müddet devam etti. O kadar tahribat yaptı ki, bazı yerlerde bir dönüm arazi içinde âdeta beş okka pamuk kaldıramayacak dereceye koydu. Bazı yerlerde hafif geçti. Aradan bir müddet geçti Ağustos aylarında bu kurt zail oldu, biraz sıcak rüzgâr geldi. Bunun üzerine bir kırmızı kurt hâsıl oldu. “Pinkpunkbul” diyorlar, bu kurt pamuk tohumlarının içine giriyor. Güve şeklinde yalnız üzerine basınca sert olduğu anlaşılır. Bunlar, pamuk tohumlarının içinde bulunduğu zaman mütehassıslarının verdikleri ifadeden on sekiz, hatta otuz ay yaşayabiliyormuş. Bu, birden bire memleketi dehşetli korkuttu. Hakikaten tahribat gözönündedir. Bu sene mahsul yüz yirmi bin balya tahmin ediliyordu. Bu kurt belâsından doksan bin balya ya çıkar, ya çıkmaz. Halbuki geçen sene memlekete birçok makine geldi, çiftçilerimiz çalıştılar, geceyi gündüze katarak çalıştılar ve önümüzdeki sene için bu miktar iki misline ifrağ için çiftçilerimiz düşünüyorlar. Fakat herkesin eli kalbindedir. Acaba bu sene de kurt gelecek mi diye. Çünkü memlekete çekirge kadar felâket getiriyor. Geçen sene Adana altmış bin balya pamuk istihsal etmişti, beher balyasını iki yüz kilodan hesap ederseniz on iki milyon kilo eder. Bu da aşağı - yukarı birer liradan on iki milyon lira eder. Bu seneki istihsalâtı demin de arz ettiğim gibi, yüz yirmi bin balya tahmin ediyorduk. Bu tahminat hesaba pek yakın idi. Fakat bu kurt belâsından doksan bin balya bile elimize geçmiyor. Şu halde yüzde kırk derecesinde zayıat vardır. Hele yüzde otuzdan fazladır. Fakat, bu zayıat memleketin her tarafını o derece sarsmış değildir. Görülen kurtlar birden bire her yerde görülmemiştir. Muhtelif yerlerde görülmüştür. Maazallah her yerde görülmüş olsaydı elimize on bin balya bile geçmezdi. Memleketi harap etmiş, vurmuş geçmiş, fakat bazı yerlere bir şey olmamış. Vaziyet bu şekilde idi. Fakat önümüzdeki senede en çok korktuğumuz cihet budur. Tohumların üzerine salgın bir halde dağılacak olursa Adana'dan bundan sonra pamuk kaldırmak imkân ve ihtimali kalmayacaktır.” Zamir Bey zirai üretim rekoltelerini de yakından takib etmektedir. Konuşmasında da görüldüğü üzere zirai zararlılarla mücadelenin ne kadar önemli olduğunu rakamlar vererek ortaya koymuştur.

Zamir Bey sözlerine devamla “Muhterem arkadaşlar! Bu sene birçok makineler, traktörler memlekete girdi. Tahminen bu sene giren makinelerin adedi iki yüze baliğ olmaktadır. Bunlar geceli gündüzlü çalıştılar. İki milyon dönüm – tahmini olarak söylüyorum, belki aşağı - yukarı biraz da fazla olabilir - iki milyon dönüm pamuk için yer ihzar ettiler. Her halde inşallah bu pamuklara arız olan kurdu imha edecek olursak ümit ediyorum ki hâsılatımız gelecek sene kırk milyonu bulacaktır ki, muhterem arkadaşlar, kırk milyon liradır. Bu kurtlar,

kırk milyon liranın karşısına geçmiş pençeleriyle onu ifna edecek bir vaziyettir.” diyerek zirai makinalaşmanın önemine tekrar değinmiştir.

Zamir Bey zirai haşaratın kayba yol açtığı ürün bedelinin ülke ekonomisi açısından önemine de değinmiştir. Diğer yandan aşağıda da görüleceği üzere Zamir Bey, dünya genelinde uygulanan yöntemlere dair geniş bilgiye sahiptir. Zamir Bey, daha yirmili yıllarda Amerikan çiftçilerin, uçaklar kullanarak zirai mahsullere haşaratle mücadele amaçlı zehirlleme tatbik edildiği bilgisini veriyor. Aynı yıllarda Türkiye’de kullanılan tekniklerle kıyaslandığı takdirde dünya genelinden ne kadar geride olduğumuz gözler önüne serilecektir. Zamir Bey konuşmasını *“Muhterem arkadaşlar! Birçok pamuk mütehasşsılarının bilhassa Amerikalıların, İngilizlerin, Fransızların Adana’da yaptıkları tetkikat neticesinde diyorlar ki, «Bu arazide iki milyon balya pamuk yetişir.» Hakikaten öyledir. Bugünkü ziraatimiz daha yüzde on raddesinde değildir. Rica ederim iki milyon balya pamuk demek, efendiler bu mesele nazarı dikkatinizi celbeder. Dört yüz milyon lira eder. Bu mesele Türkiye'nin kambiyo meselesini halleder. Memleketin istikbalini, memleketin her şeyini temin edecek bir vaziyettir. Heyeti Celilenizin kemali ehemmiyetle nazarı dikkatini celbetmek isterim. Muhterem arkadaşlar, dünya pamuğunu gözönüne getirecek olursak üç yer bugün nazarı dikkati celbeder. Amerika, Mısır, Hindistan. Hindistan’da vasati olarak dönüm başına on iki kilo pamuk alıyorlar. Amerika’da gene vasati olarak dönüm başına yirmi kilo alıyorlar. Adana’da dönüm başına yirmi beş kilo alınıyor. Mısır’da dönüm başına kırk kilo alıyorlar. Esbabı ise oraları irva ve iska ediliyor. İnşallah Heyeti Celileniz bunu da nazarı ehemmiyete alarak orada akan iki nehir ki, Seyhan, Ceyhan nehirleridir, boş akıyorlar. Faydadan ziyade mazarratlarını görüyoruz. İnşallah onlarla arazimizi irva ve iska edersek memleketimiz daha çok istifade eder. Arkadaşlar bu kurt meselesi çok mühimdir. Bilhassa nazarı dikkatinizi celbetmek için şunu da söylemeyi münasip görüyorum. Amerika’da on altı milyon balya pamuk çıkarıyorlardı. Efendiler! Amerikalıların birçok vesaitleri vardır. Tayyarelerle pamuk sahalarını zehirliyorlar. Her türlü vesaite tevessül ediyorlar. Böyle olduğu halde bu sene on iki milyon yedi yüz bin balya pamuk çıkıyor. Her suretle böyle parası çok, vesaiti çok, her türlü tedabire tevessül eden bir hükümetin, gene bu kadar tedabire rağmen eski hâsılatı elde edemiyorlar. Bu hususta Heyeti Celilenizin nazarı dikkatini celbederim. Yani maksadım verilecek paraları esirgemeyiniz. Bu cihet katiyen mevzuubahis olmasın. Emin olunuz ki, bu mesele memleket meselesi, Türkiye meselesidir, kambiyo meselesidir. Memleketin refah ve saadeti meselesidir.”* şeklinde sonlandırmıştır.

a. 1. 1. 2. Teklif ve Takrirler

a. 1. 1. 2.1. Bazı Binaların Adana Türk Ocağına Devri ile İlgili Takrir

Adana Mebusu Zamir Bey ve 91 arkadaşı, Adana’da mevcut bir sinema binası ile Osmanlı Otelı’nin münasip bir bedel karşılığında Adana Türk Ocağına devir ve ferağ edilmesine dair bir takrir vermiştir. ⁴⁵³

a. 1. 1. 2. 2. Adana’nın Manevi Şahsiyetine İstiklal Madalyası Verilmesine Dair Teklif

Zamir ve Kemal Beyler; Meclis Başkanlığı’na Adana’nın manevi şahsiyetine istiklal madalyası verilmesine dair bir teklif sunmuşlardır. ⁴⁵⁴

Riyaseti Celileye

En muazzam bir devletle yalnız başına iki sene harp ederek memleketlerini kurtaran Adana’nın şahsiyeti maneviyesinin bir İstiklâl Madalyası ile taltifini rica eyleriz.

Adana
Zamir

Adana
Kemal

a.1.1.3. Soru ve Cevaplar

a.1.1.3.1. İngiliz Hariciye Nazırı’nın Memleketimize Müteallik Beyanatı Hakkında Hariciye Vekâletinden Suali

Adana Mebusu Zamir Bey, İngiliz Hariciye Nazırı’nın Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili verdiği bir beyanat hakkında Hariciye Vekâletince cevaplanmak üzere bir sual sormuştur. ⁴⁵⁵ Zamir Bey’in Meclis Başkanlık Divanına verdiği anılan suali aşağıdadır;

Riyasete

Bugünkü Hâkimiyeti Milliye Gazetesi başmakalesinde İngiltere Hariciye Nazırına atfen memleketimiz hakkında bazı sözlerin söylendiği münderiçtir. Hükümetin bundan haberi var mıdır? Böyle sözler söylenmiş midir ve buna karşı ne harekette bulunmuştur? Hariciye Vekâletinin şifahen cevap vermesini rica ederim.

29 kânunuevvel sene 1340

Adana
Zamir

⁴⁵³ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.6, s.8

⁴⁵⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.18, s.478

⁴⁵⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.11, s.359-361

Menteşe Mebusu ve Hariciye Vekili Şükrü Kaya Bey , Zamir Bey'in yukarıda verilen sorusu üzerine söz almıştır. Şükrü Kaya Bey cevaben; *“Efendi! Siyasî makaleler tıpkı duvar takvimine benzer. Duvar takvimindeki bir yaprak geçmiş günü irade ettiği vakit nasıl kıymetini kaybetmiş olursa vaktinden sonra neşredilen makaleler de bizatihi haiz olduğu kıymeti kaybeder. Filhakika bundan üç hafta evvelisi Mister Çemberlayn, Mösyö Herryo ile Paris'te ve Mösyö Mussolini ile Roma'da mülhakat ettiği sıralarda gazetelerin birinde - menşei gayrimalûm - bir havadis intişar etmişti. Güya Mister Çemberlayn, Müsyö Heeryo'ya «Türkiye Cumhuriyeti zayıftır, Türkiye'nin tacili sükûtu için merkezini İstanbul'a nakletmesini temin eylemek lâzımdır.» demiş. Hükümet Mister Çemberlayn'ın Paris ve Romadaki mülakatlarına tam vaktinde lâzımgelen ehemmiyeti vermiş, mümessil ve murahhaslarımıza nezdinde bulundukları hükümetlerden sureti resmîyede izahat talep etmelerini rica etmişti. Fransa Hükümeti Mister Çemberlayn ile yapılan mülâkatta Türkiye'nin mevzuu bahsolmadığı ve yalnız Türkiye'de sefir ve sefaretler meselesinin konuşulduğunu söylediği gibi bilâhare Mösyö Heeryo doğrudan doğruya burada bulunan General Möjen ile gönderdiği resmî bir haberle de Türkiye'nin mevzu bahis olmadığı Fransa'nın Türkiye ile dostluğunu haleldar edecek hiçbir şeyin görüşülmediği teminatını verdi. İngiltere Hariciye Nezareti Büyükelçimize, Türkiye'nin mevzu bahis olmadığını söyledi. İtalya Hükümeti dahi Büyük Elçimize, ne dost ve ne düşman Türkiye'nin hiçbir suretle mevzuu bahsolmadığını ve İtalya'nın İngiltere ile görüşecek bir Türkiye işi olmadığını bildirdi. Mülakat hususunda aldığımız resmî haberler bundan ibarettir.”* diyerek İngiltere Hariciye Nazırı Çemberlain'a atfedilen «Türkiye Cumhuriyeti zayıftır, Türkiye'nin tacili sükûtu için merkezini İstanbul'a nakletmesini temin eylemek lâzımdır.» sözünün doğru olmadığını beyan etmiştir. Şükrü Kaya konuşmasına devamla; *“Demek ki Mister Çemberlayn'a atfedilen o söz teyyüt etmemiştir. Zaten dünya ahvaline çok vakıf bulunan Mister Çemberlayn'ın söyle bir söz söyleyeceğine ihtimal vermemiştik ve verilemezdi de. Çünkü İstiklâl mücadelerinden doğan ve gıdasını zaferden alan Türkiye Cumhuriyeti bütün Türklerin canlariyle, kanlariyle tekeffül edilmiş ebedinde bir tarzı hükümettir ve bir hakikati siyasiyedir.”* demiştir.

Milli Mücade'nin başarı ile tamamlanmasının akabinde, başkentin Ankara'dan tekrar İstanbul'a taşınması tartışmaları gazete köşe yazılarında başlayarak alevlenmiştir. Şükür Bey bu vesile ile de başkentin kati surette Ankara olacağını beyan etmiştir. Büyükelçiliklerin dünyanın diğer ülkelerinde de o ülkenin başkenti olduğunu örnekler vererek izah etmiştir. *“Hükümetiniz uzak ve yakın mazilerden aldığı hakikat dersleriyle mücehhez olduğu halde bu hakikati daima göz önünde bulundurmaktadır. Ecnebi süferası görüşülmüş – görüşüldüğü muhakkaktır – Ecnebi süferasının merkezî hükümette veyahut İstanbul'da kalması meselesine*

geline; efendiler! Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi Ankaradır ve Ankara kalacaktır. Ecnebi sefirlerinin merkezi hükümette bulunması da istisnasız bir taamülü düvelidir. Vaşington, Vaşington Amerika'nın en güzel ve en iyi bir şehri değildir. Halbuki Sefirleri Nivvyork'da oturmuyorlar, Vaşington'da oturuyorlar. 1914 senesinde Fransa elim bir zaruret neticesinde paytahtını Bordo'ya naklettiği vakit bütün sefirler Bordo'ya gitmişlerdi. Hatta bunların arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun sefiri olan Rifat Paşa da vardı. Ecnebi Sefirlerinin merkezi hükümette bulunması kendi menfaatleri iktizasıdır. Çünkü bir hükümet kendi işlerini kendi sefiri vasıtasıyla hariçte gördürebilir. Ecnebi sefirlerinin vazifesi ise merkezi hükümette bulunarak hükümetinin, devletin menfaatlerini takip ve temin etmektir. Biz onlara, efendiler, sizin menfaatiniz şurada veyahut burada oturmaktadır diyemeyiz. Yalnız alemce bilinmesi lazım gelen bir şey vardır ki, merkezi hükümetimiz Ankara olduğudur. Bu karar lâyetegayyerdır ve memleketimizin âli menfaatleri iktizasındandır ve bu bir zarurettir. Merkezi hükümetimizin İstanbul'da olmasından menfaat gören bazı devletler belki bu zarureti idrak edemezler. Fakat Türk Milleti bu zaruretin menfaatini bilfiil idrak etmiştir. Bu hakikat malûm olduktan sonra sefirlerin İstanbul'da veyahut Ankara'da kalıp kalmamaları hükümetlerinin bileceği iştir demekten başka çare kalmaz. Verebileceğim cevap bundan ibarettir.” diyerek başkentin İstanbul'a taşınmayacağını Dahiliye Vekili sıfatı ile açıklamıştır. Temelde sorun, yabancı devletlerin halihazırda genç cumhuriyetin ciddi bir yapılanma olduğunu kabullenememeleridir. Bu meyanda, başkentin uzun yıllar her istediklerini yaptıkları ve yaptırttıkları dolayısıyla da iyi bildikleri İstanbul'a taşınmasını sağlama istekleri doğaldır. Cumhuriyet rejiminin savunucuları, işgal kuvvetlerine karşı verdikleri silahlı mücadele sonrası, çok ciddi ekonomik, psikolojik, kültürel, simgesel mücadeleler vermişlerdir. Başkentin, Ankara'dan İstanbul'a taşınmaması, hem yeni rejimi eski düzenle ilişkilendirmemek adına hemde talepkar Avrupa devletlerine karşı verilmiş bir cevaptır.

a.1.1.3.1. Adana Elektrik İmtiyazı Hakkında Nafia Vekâletine Suali

Adana Mebusu Zamir Bey, Harbi Umumiden mukaddem Mühendis Osman Bey'e verilen, Adana elektrik imtiyazı hakkında Nafia Vekâletine sual sormuş, Nafia Vekâleti Vekili Ali Cenani Bey şifahen cevaplamıştır.⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.17, s.345-347

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Harbi Umumiden mukaddem Adana Elektrik İmtiyazı her nasılsa Mühendis Osman Bey namında bir zata verilmişti. Aradan bu kadar seneler geçtiği halde henüz meydanda bir şey yoktur, şu asrı medeniyette bütün dünya elektrik kuvvetlerinden müstefit olurken medenî, iktisadî sahada pek mühim muvaffakiyetler gösteren bu belde mezkûr imtiyaz talihsizliği yüzünden zulmet içinde bulunmaktadır. Arz ettiğim esbabı mucibeye binaen berveçhizîr سوالin şifahen cevabım Nafia Vekâleti Celilesinden rica ediyorum:

1. — Mühendis Osman Bey'in şeraiti imtiyazı ifaya vaziyeti maliyesi müsait midir? Yoksa sermaye tedarikiyle mi meşguldür?
2. — Cereyan etmekte olan hal ve vaziyete nazaran sermaye bulamadığı anlaşılıyor. Yoksa başka bir şahsa satmak veyahut devretmek mi istiyor?
3. — Seneden seneye temdid edilmekte olan işbu imtiyazın temdidine vekâleti celile taraftar mıdır?

Adana
Zamir

Antep Mebusu ve Nafia Vekaleti Vekili Ali Cenani Bey, Zamir Bey'in yukarıda verilen سوالini cevaplamak üzere söz almıştır. Ali Cenani Bey evvelce imtiyaz verilen Mühendis Osman Vehbi Bey'e verilen imtiyazın kurtuluştan sonra hangi şartlarla tekrar verilmesi durumunu izah etmiştir. Ali Cenani Bey سوال cevaplamak üzere yaptığı konuşmasına şu sözlerle başlamıştır; *“Elektrik imtiyazı bundan takriben on üç sene evvel Mühendis Osman Vehbi Bey namında bir zata verilmiş. Harbi Umuminin zuhuru üzerine ahvali fevkalâde addiyle müddet temdit edilmiş. Nihayet Lozan Sulh Müzakeresi sırasında bazı şirketlerin şeraiti cedideye tevfiikan şartnameleri ahkâmı yeniden tetkik olunduğu sırada bu zatın elindeki imtiyaza ait şerait de tetkik olunarak yeni bir itilâf yapılmış ve o itilâfın ahkâmı da müddeti muayyenesi zarfında itmam olunamamış ve 6 Kânunusani 1340 tarihinde son defa bir itilâfname daha yapılmıştır. Bu yeni temdidi müddet itilâfnamesindeki şerait; evvela bir şirket teşkil edecek, saniyen bir sene zarfında projeleri tanzim ederek Nafia Vekâletine tevdi edecek, salisen projelerin tasdikinden itibaren bir sene zarfında inşaata başlayacak. Dördüncü şart da kefalet akçasını beş bin liraya iblağ edecek. Şimdi kefalet akçasını beş bin liraya iblağ etmiştir. Şirket tesisi için de kendisi, Şututgrad'da (Vortenber gişe Elektirisite aksiyon gezelşafı) nam şirketin mümessili Ali Nuri Bey, bir de keşfiyat ve inşaat Türk Anonim Şirketi Meclisi İdare Murahhas azası F.Hoezler'in müessisi olduğu bir şirket elli bin lira sermaye ile Ticaret*

Vekâletine müracaat etmiştir. Dermeyan etmiş oldukları şerait vekâletçe muafık görülmedi. Bazı tadilât yapıldı. Tadilâtı kabul ettiler, nizamnamesi heyeti vekileye arz olunmak üzeredir.”

Ali Cenani Bey konuşmasının ilk kısmında izahatına bu şekilde bir giriş yapmıştır. Akabinde, süreci bizzat kendinin takib ettiğini söylemiş, son olarakta sürecin nasıl sonlanabileceğini açıklamıştır. *“Keşfiyata gelince; keşfiyat ve projeler de itmam edildi, bundan beş gün evvel Nafia Vekâletine tevdi olundu. Projeler Nafia Müdüriyeti tarafından tetkik edilmektedir. Bendeniz tetkikini tesri ettiriyorum. Bir hafta on gün sonra projeler tasdik edilir. Projeler tasdik edildikten sonra tatbikata başlamak üzere daha bir sene müddeti vardır. Bu bir sene zarfında inşaat başlamazsa tabîi bu son itilâfnamede münfesi olacaktı. Ondan sonra hükümet serbest olarak imtiyazı istediğine verebilir. Henüz bir sene müddeti vardır, maruzatım budur efendim.”*

Ali Cenani Bey’in izahatı sonrası söz alan Zamir Bey, imtiyaz sahibi kişinin 13 yıldır hiçbir faaliyet ortaya koymadığını ve bu olumsuz durumun Adana üzerindeki olumsuz yansımalarını dile getirmiştir. Zamir Bey’in konuşması şu şekildedir; *“Muhterem arkadaşlar; on üç sene evvel Adana’nın elektrik imtiyazını mühendis Osman Vehbi Bey namında bir zat alıyor, aradan bu kadar zaman geçtiği halde henüz ufak bir işe bile teşebbüs etmemiştir. Bilhassa takririmde arz ettiğim vech üzere şu asrı medeniyette her memlekette, her taraf, bütün cihan elektrik kuvvetlerinden istifade ederken Adana gibi iktisadî sahada büyük bir faaliyet gösteren bir memleket bugün malesef geceleri zulmet içindedir. Bendeniz, şöyle basit bir hesap yaptım. Adana, onbin hanedir, her hanenin yüz dirhem gaz sarf ettiğini gözönüne getirdim. Bu hanelerin tabîi büyük olan kısmı da vardır. Yevmiye 600 liralık gaz sarfıyatı yapılıyor ki senede, 300 bin lira tutuyor. Memlekette 10 - 15 tanede fabrika vardır. Kısmı küllisi gaz ve benzin ile müteharriktir, bunlar da bu kadar sarfıyat yapıyor. Şu halde senede 600 bin liramız dışarı çıkıyor. Arkadaşlar memleketimizde mükemmel elektrik istihsaline kabiliyetli nehirlerimiz vardır, hem de bir tane değil, üç tanedir. Bittabii, Osman Vehbi Bey bu imtiyaz aldığından dolayı memlekette, ne bir millî şirket teşekkül edebiliyor ve ne de bu tabîi kuvvetlerden istifade etmek imkân dahiline giriyor. Bunun için muhterem Nafia Vekili Beyefendi’den bir sual takriri yazmıştım ve kendilerinden soruyordum. 13 seneden beri devam etmekte olan Osman Vehbi Bey’in imtiyazı daha kaç sene Adana’nın üzerinde devam edecektir? Anlamıyorum ki, bu memleketde 13 seneden beri ufak bir iş yapmayan ve taş taş üzerine koymayan bir adam, eminim ki yirmi sene daha geçse hiç bir şey yapamıyacaktır. Bu adam, her sene bir proje getirir ve yapıyorum, ediyorum der, neticede bakarsınız bir şey yok. Biz bunu ne zamana kadar bekliyeceğiz ve bu millet ne zamana kadar bekleyecek? Onun için muhterem Vekil Beyden çok rica ederim. Bilhassa bugün bulundukları makamı itibariyle en çok*

ticaret işlerinde iktisadları vardır. Bunun memlekete ne kadar çok zararı vardır. Bunu bir defa gözünün önüne getirsinler ve bu hususta çok rica ederim, buna bir çare-i acil bulsunlar, kendilerinden çok rica ederim, bu memleketi Osman Bey'in ihmâlerinden kurtarsınlar."

a. 2. Mehmet Kemal (KUSUN)

a. 2. 1. Mehmet Kemal (KUSUN) Bey'in Biyografisi

1889'da Seyhan'a bağlı Kayalıbağ Mahallesi'nde doğan Mehmet Kemal Bey Hüseyin Hüsnü Bey ile Rabia Hanım'ın oğludur. Adana İdadisi'nden mezun olduktan sonra Şam Tıbbiyesi'ne kayıt yaptırmış ve 1911'de Tıbbiye'den mezun olmuştur. 1917'de hukuk doktorluğu eğitimine girmiş ancak eğitim, İngilizlerce durdurulunca Mehmet Kemal Bey'in eğitimi yarıda kalmıştır.⁴⁵⁷ Bir dönem çiftçilikle uğraşan Mehmet Kemal Bey II. Meclis'e Adana Vekili seçilmiş, 11.08.1923'te Meclis'e katılmıştır.⁴⁵⁸ Meclis'te ; İmar, İskan, İktisat ve Layiha Komisyonları'nda çalışmış, 19.12.1923'te yapılan seçim ile Başkanlık Divan Katipliğine seçilmiştir. Mehmet Kemal Bey, Adana'nın manevi şahsına bir istiklal madalyası verilmesi için ve Adana'ya İtibarı Milli Bankası'nın açılması için Meclis'e kanun teklifi vermiştir.Genel Kurul'da; 8 farklı konuda, 16 defa konuşma yapmıştır. III. Dönem'de Adana'dan, V. Dönem'de de Maraş'tan vekil seçilen Mehmet Kemal Bey 6 Haziran 1956 günü vefat etmiştir.⁴⁵⁹

a. 2. 2. Mehmet Kemal (KUSUN) Hakkında Tespitler

a. 2. 2. 1. Genel Af Kanunu Görüşülürken Konuşması

Kemal Bey, genel af (affi umumi) kanunu müzakere edilirken görüşlerini dile getirmiştir.⁴⁶⁰

Kemal Bey konuşmasında, evveliden beri sıklıkla çıkan aflardan yararlanmayan kimsenin kalmadığını dile getirmiştir. Çok ciddi suçlar işleyen kimselerin bile serbest bırakılmalarının sosyal tahribatına değinmiştir. Kemal Bey konuşmasına; *"Efendiler! Yarım asırdır, belki daha uzun bir zamandan beri mülkümüzde hiçbir kaatil, hiçbir cani, hiçbir mücrim yoktur ki kanunun bütün şefkatiyle kendisine tamamiyle tâyin etmiş bulunduğu cezayı tam olarak çekmiş bulunsun. Bir zamanlar Sultan Hamid-i Saninin izdiyadi ömrü şahanesi için her senenin 10 Ağustosundan hapisanelerin kapıları açılır, birçok mücrimler serbest olarak bırakılırlardı. 1324 senesi inkılâp yaptık. Hapishanenin kilitlerini ellerimizle açtık. Bu zavallı memleketi,*

⁴⁵⁷ Öztürk, **Dönem II**, C.III, s.24

⁴⁵⁸ **age**, s.25

⁴⁵⁹ Öztürk, **Dönem II**, C.III, s.25

⁴⁶⁰ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 2, C.4, s.280

bu canilere şekavet yuvası yaptık. 1330 da seferberlik ilân ettik, birçok canileri, kaatilleri, hattâ iki gün sonra ipe çekilecekleri çete teşkilâtına tâbi tuttuk. Üç ay sonra hiçbir iş görmeden memleketlerine salıverdik, bunları kollarını sallıyarak o zavallı maktullerin aile efradı arasında gezdirdik. Mütarekeyi mütaakip af ilân ettik. Bugün de Cumhuriyetin şerefine bir af teklif ediyoruz.” şeklindeki sözleri ile başlamıştır.

Kemal Bey konuşmasına devamla affın kamu vicdanında açacağı yaralara açıklık getirmiştir ; *İşte arkadaşlar, bu müessel bu mütemadi âdât, mülkümüzde öyle bir kanaat hâsıl etmiştir ki; her kaatil her canı, her mücrim, artık bir af ile karşılanacak ve hiçbir cinayetin tamam cezası çekilmiyecektir. İşte bu kanaat hâsıl olmuştur. Bendeniz de af taraftarıyım, Heyeti Celilenize de çok teşekkür, çok istirham ederim ki af taraftarıdır. Fakat, aftan maksudolan ruh ve mâna acaba mevcut mudur? Hapishanelerimiz birer mektep, birer dariüssınaa olacak, mahkemelerin başında otlar bitecek, mülke vâsi, mikyasta bir saha-i mesai açılacak. Asıl Heyeti Celile'nin bu noktaya nazarı dikkatini celbederim. Çok rica ederim işte hu suretle affın istihdaf etmiş olduğu cürmün tesiri, yani hissi intikam ortadan kalkmış olacaktır, hukuku efrat tamamiyle zail olacaktır. Bu hak doğrudan doğruya devletin şefkatine terettübedecek, devletin şefkati, tabiatıyla kendiliğinden affa doğru tecelli edecektir. Fakat bunların hiçbirisi olmuş mudur? Adliye Encümeninden, Heyeti Muhteremesinden sorarım, Vilâyat Adliye Encümenlerinin mütalâalarını almışlar mıdır? Vilâyat hapishane müdürlerinin, sonra doktorlarının raporları okunmuş mudur? valilerin ve jandarma kumandanlarının mütalâaları sorulmuş mudur? Hayır bunların hiçbirisi yapılmamıştır. Doğrudan doğruya bir af teklif ediliyor. Af iyidir. Fakat hissi intikam olmama affın delâlet etmiş olduğu ruh ve mâna mevcudolmak şartıyla ihtimal Heyeti Celileniz bu kanunu kabul eder ve bugünkü teklif kanun şeklinde tecelli eder. Yirmi, yirmibeş bin kaatil, canı güler. Fakat buna mukabil o kadar sönmüş ocaklar vardır ki, bunların içinde çırpman ihtiyar valideler, genç bakireler tüyü bitmedik yetimler vardır. İşte onlar ağlıyacak, onların enini semalara yükselecek, kaatiller, zâlimler, mücrimler sevinecektir. Bu iki ciheti Heyeti Aliyenize arz ediyorum, ona göre mukayese buyurulsun. Heyeti Celileden son istirhamım şudur: Her kaatil, her canı, her mücrim şunu katiyen kalbine koymalı ve şunu daima görmelidir ki; Türkiye Büyük Millet Meclisi; hiçbir zaman kaatilleri affetmez ve etmiyecektir ve yine her kaatil ve her mücrim yine bilmelidir ki; Büyük Millet Meclisi Hükümeti kaatillere karşı kahhardır, bîamandır. Mücrimleri affetmek sinir zayıflığıdır. Heyeti Celilenizi bundan tenzih ederim. Binaenaleyh bu kanunun heyeti umumiyesinin reddini teklif ederim.”*

a.2.2.2. Kemal Bey'in, Başkanlık Divanı'ndan İstifası

Adana Mebusu Kemal Bey, Divanı Riyaset kâtipliğinden istifa etmiştir.⁴⁶¹

Riyaseti Celileye

Mazeretim Divan hitabetini ifaya manidir. Af buyurulmaklığımyı istirham eylerim.

10 Teşrinisani sene 1340

Adana Mebusu

Mehmet Kemal

a. 3. İsmail Safa (ÖZLER)

a. 3. 1. İsmail Safa (ÖZLER) Bey'in Biyografisi

1885 yılında Adana'da doğan İsmail Safa Bey, Ali Ağa'nın oğludur.⁴⁶² İlk ve orta öğrenimini Adana İdadisi'nde tamamlamış, ardından Mekteb-i Mülkiye'ye girmiştir. 1908 yılında mezun olmuş, Adana ve ardından Şam'da maiyet memurluğu yapmıştır. Henüz Kaymakamlık stajını bitirmeden istifa edip, Şam'da Tarih ve Coğrafya İdadisi'nde öğretmenlik yapmıştır. 1911 yılında aynı görevi yapmak üzere Adana'ya tayin edilmiştir. 1913 yılında öğretmenlikten ayrıldı. Gülşen-i Ümit isimli bir özel okul kurdu. Sonradan bu okulun ismi Turan olarak değiştirilmiştir. I. Dünya Savaşı çıkınca, çeşitli cephelerde yedeksubay olarak görev yaptı. Mondros sonrası Adana'ya gelip, önceden kurduğu okulun yönetimine devam etti. Fransız işgali ile birlikte okulu kapatıp, Milli Mücadele saflarına geçti.⁴⁶³ I. Meclis'e Mersin Vekili olarak girdi. Fransız işgaline karşı milli direnişi örgütlemek üzere Meclisçe izinli sayılarak Çukurova'ya döndü. Adana Vekili Eşref Bey ve Mersin Milletvekili Muhtat Fikri Bey ile izinlerinin uzatılması için Genel Kurula gönderdikleri tefgraf üzerine izinleri uzatıldı. Pozantı Kongresi'nde Adana İl Merkezi'nin Pozantı'ya kaydırılması kararı alınmış, ayrıca İsmail Safa Bey, Adana Valiliği'ne atanmıştır. Bu görevini vekillikle beraber Fransızlarla Ankara Antlaşması'na kadar sürdürmüştür. Bütçe, Dahiliye ve Hariciye Komisyonları'nda çalışmıştır. 20 Eylül 1922'de Ata Bey'in istifası üzerine geçici olarak Dahiliye Vekaleti görevini üstlenmiştir.⁴⁶⁴ 6 Kasım 1922 günü Maarif Vekilliği görevine seçilmiştir. II. Dönemde Adana Vekili seçilmiş, I.Dönem'de üstlendiği Maarif Vekilliği'ni Ali Fethi Bey kabinesinde de sürdürmüştür. 23 Nisan 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş, ardından oluşturulan İsmet Paşa Kabinesinde Cumhuriyetin ilk Maarif Vekili olma şerefine erişmiştir. 6 Mart 1924'te hükümetin istifasına kadar görevini sürdürmüştür. II. Meclis Sonrası Adana'ya dönüp ziraat

⁴⁶¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.10, s.171

⁴⁶² İsmail Safa Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı. Belge EK 40

⁴⁶³ Öztürk, **Dönem II**, C.III, s.782

⁴⁶⁴ **age**, s.783

işleri ile uğraşmıştır. Bu esnada CHP İl Teşkilatında görev almış aynı zamanda da Halkevi Başkanlığı'nı yürütmüştür. VI. Dönem'de Seyhan milletvekili seçilen Kırmızı-Yeşil İstiklal Madalyası sahibi İsmail Safa Bey, 28 Haziran 1940'da vefat etmiştir.⁴⁶⁵

a. 3. 2. İsmail Safa (ÖZLER) Hakkında Tespitler

a. 3. 2.1. İsmail Safa Bey'e İstiklal Madalyası Verilmesi

İsmail Safa Bey'e Meclis kararı ile yeşil kurdeleli madalya verilmiştir.⁴⁶⁶ Ancak daha sonra madalya kırmızı-yeşil şeritli madalya'ya çevrilmiştir.⁴⁶⁷

Meclis Reisinin; *“Adana Mebusu İsmail Safa ve Mersin Mebusu sabıkı Muhtar Fikri Beylerin hâmil oldukları İstiklâl Madalyaları şeritlerinin kırmızı - yeşile tebdiline dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi okunacaktır”* sözleri ile Meclis gündemi açılmıştır.

Heyeti Umumiyye

Mücadele-i Milliye esnasında Adana mıntıkasında, cephede bilfiil ateş hattında ifayı vazife eyledikleri tebeyyün eden Adana Mebusu İsmail Safa ve Mersin Mebusu sabıkı Muhtar Fikri Beylerin hâmil oldukları istiklâl madalyaları şeritlerinin, istiklâl madalyası Kanunun maddei mahsusasına tevfikân kırmızı - yeşile tebdilini arz ve teklif eylerim efendim.

Türkiye Büyük Millet
Meclisi Reisi
Kâzım

Meclis Reisi, tezkereyi Meclis oylamasına arz etmiş, Meclisçe de İsmail Safa Bey'e kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası verilmesi kabul edilmiştir.

a. 3. 2.2. İsmail Safa Bey'in Maarif Vekaleti Vekili Seçilmesi

İsmail Safa Bey, II. Mecliste Adana mebusu olarak girmiş, yapılan oylamada 186 rey olarak Maarif Vekili seçilmiştir.⁴⁶⁸

a. 3. 2.3. Soru Cevaplar

⁴⁶⁵ Öztürk, *Dönem II*, C.III, s.783

⁴⁶⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.16, s.125

⁴⁶⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.18, s.295

⁴⁶⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.1, s.62

a.3.2.3.1. Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in Sualine Şifahi Cevap

Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in, Ankara'da yapılmaya başlanmış olan çift mekteplere dair takririni Maarif Vekili İsmail Safa Bey şifahen cevaplandırmıştır.⁴⁶⁹ Hilmi Bey takririnde ülke genelinde yapılan teftişten yeni dönen Maarif Vekili İsmail Safa Bey'e ülkenin eğitim meselelerine ilişkin sorular yöneltmiştir. Özellikle Ankara'da yapılan "çift mektepler" hakkında izahat istemiştir. Anılan sual metni aşağıda verilmiştir;

B. M. M. Riyaseti Celilesine

8 Sonkânun 1338

Dün, oldukça uzun, geniş bir teftiş seyahati yapıp dönmüş olan Maarif Vekili Beye Vekâletin hâlâ kullandığı uydurma dilince (beyanı hoşâmedî) den sonra soruyorum. Ne gibi uygunsuzlukları görmüş, hangi temele, uygun biçime sokarak gidermiş olduklarını değil; acaba makamlarının yanıbaşında şu Türkiye merkezinde, Ankara'da aylarca evvel yapılmaya başlamış, hâlâ bitirilememiş «çift mektepler» plânlarını zamanında görmüşler mi? Bu plânlara göre kurulacak yapıların arsasını yine zamanında teftiş etmişler; yahut ettirmişler mi? Etmemişler, yahut görememişlerse bu vazifeleri Vilâyet Maarif Müdürü olsun ifa eylemiş mi? Hâsılı Vekâlete mensup kim olursa olsun görmüş, teftiş etmiş de plânı pedagojiya şartlarına uygun arsayı bu şartlara elverişli bulmuş mu? Bulmuşsa mektep yapılarının, avlularının hepsinin kaç mal olacağı raporunu bir yahut birkaç mimardan almış mı?.. Almışsa bu rapor vilâyet bütçesine, fakir milletin fakir kesesine gelişir bir yekünü gösterir bir rapor muymuş? Bu yekünü, devam etmekte olan masraf geçmiş mi, geçmemiş mi? Geçmiş ise buna kim, yahut kimler sebep olmuşlar ise haklarında ne yapılabilmişler? O yapıların (ilk mektep) olabilecekleri kanaati hâlâ değişmemiş midir? Değişmiş ise ne olmaları kararlaştırılmış bulunuyor? Ağızdan cevap teklif ederim.

Zonguldak
Tunalı Hilmi

Adana Mebusu ve Maarif Vekili İsmail Safa Bey, Tunalı Hilmi Bey'in yukarıda verilen sualine cevap vermiştir. Öncelikle Hilmi Bey'in "çift mekteb" ismiyle sorduğu konuyu izah eden İsmail Safa Bey'in konuşması şu şekildedir; *"Malûmuâliniz mekâtibi iptidaiye için her tarafta çok ihtiyaç vardır. Bilhassa Ankara merkezi Hükümet olduktan sonra bu ihtiyaç daha kuvvetli kendisini göstermiştir. Ankara'da mektebi iptidai olarak yapılmış bir tek bina yoktur. Onun için geçen sene vilâyetle temasa geldim. Biran evvel Ankara'da mektep ihtiyacını tatbik*

⁴⁶⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.5, s.252-253

etmek ve metkepleri yaptırtmak için ricada bulundum. Encümenle, vilâyet meclisi umumisi ile görüştüm ve nihayet yeniden iki mektebin inşasına muvafakat ettiler. Karar verdiler. Bu iki mektep için evvelce Maarif Nezareti tarafından altı dersaneli mektepler için yapılmış olan plâni esas ittihaz ettik ve Türk üslûbuna göre bunda bâzı tadilât da yaptık. Mektep hepimizin malûmu olduğu üzere yangın yerinde yapılmaktadır. Bunun arsası altı dönümdür, emvali mektrukedendir. İstimlâk muamelesi yapılmıştır. Her arşın murabbai için yarım lira bedeli iştira konmuştur. Yalnız şüphe yok ki, plânlar, her türlü ihtiyacı temin etmektedir. Malûmuâliniz ilk keşfi 52.000 liradır. Fakat 52,000 lira ile bu iki bina çıkmadı. Son ikinci bir keşfi yapıldı. 20.000 liraya daha ihtiyaç gösterildi. Onun için Tunalı Hilmi Beyin sordukları suallerin çoğu, evvelce Vekâlet tarafından düşünülmüş, plânı yaptıırılmış, arsası tâyin edilmiş ve Vekâletin malûmatı dâhilinde yapılmakta bulunmuştur. Bu iki bananın inşasında hakikaten büyük bir süratle - Vilâyete teşekkür etmeye borçluyum – büyük bir faaliyetle devam edilmiştir. İnşaata, Ağustosta başlanmıştır ve bu iki bina şimdiki hale gelmiştir ve bu iki mektep binası, iptidai mektep binası olarak kullanılacaktır. Başka bir şey için kullanılmasına sebep yoktur. Şüphe yok ki hepimiz, bilhassa, iptidai mekteplerimizi Türk çocuklarına lâyük bir şekle ifrağ etmeyi arzu ederiz. Binaenaleyh bu binalar için yapılan fedakârlığa ve ihtiyar edilen masrafa hiçbir zaman israf demek doğru olmaz. Bilâkis millet, böyle binaları ile ve böyle binalar yaptırmakla iftihar eder.”

Bu esnada Hilmi Bey, İsmail Safa Bey’e “Bir suale müsaade buyurulur mu? İkinci keşif kaç bin lira idi!” şeklinde bir soru yönlendirmiştir. İsmail Safa Bey cevaben “20.000 lira” diyerek yanıtlamıştır.

Meclis Reisi, Tunalı Hilmi Bey’e hitaben “Hilmi Bey! Kâfi mi efendim?” demiştir. Hilmi Bey, verilen izahatı yeterli bulmamış, söz alıp konuya ilişkin çekincelerini dile getirmiştir. Hilmi Bey konuşmasını “Arkadaşlar! Vekil Beyle maalesef esasta taban tabana, zıt bulunuyoruz. Evveleminde sükût ile geçıştirdikleri bir ima hakkında, inşallah bütçe münasebetiyle veyahut tekerrür edecek olan Türkçe Kanunu münasebetiyle güzel bir cevap alırım. Uydurma deyince “beyanı hoşâmedi” dediğime hiçbir şey demediler. Efendim! Buyurdular ki: «Mektep - son sözünden alıyorum - «Türk milletinin iftihar edeceği bir tarzda inşa edilmiştir» Arkadaşlar bana iftihardan evvel, tatlıdan, pırzoladan vazgeçtim, kuru ekmek lâzım. Yani kuru bir çatı altında evlâtlarıma, mümkün olabildiği kadar çok evlâdına ders, terbiye verebilmelidir. Evveleminde mektebin yeri katiyen «Pedagoji» nokta-i nazarından muvafık değildir. Türkçesini bilen varsa söylesin. Terbiye-i etfal diyeceksiniz. Bu da Türkçe değildir. Evet! Evveleminde mektebin mevkii «pedagoji» şeraitine muvafık değildir. Çünkü yukarı taraftan Ankara çarşılarının tozları, o tarafın rüzgârları ile bu tarafa gelir. Sonra bu

tarafıtan, cenuptan, lodosun, kıblenin koparacağı tozlar, o tarafa gider. Ben üç sene o civarda oturmuşumdur.” diyerek tamalamıştır.

a. 3. 2. 3. 2. Fresko Gazinosu’nda Ortaya Çıkan Hadise Hakkında Dahiliye ve Adliye Vekâletlerine Suali

İsmail Safa Bey, Fresko Gazinosu’nda ortaya çıkan hadise hakkında Dahiliye ve Adliye Vekâletlerine sual sormuştur. Dahiliye Vekili Recep ve Adliye Vekili Mahmut Esat Beylerde suali şifahen cevaplandırmışlardır.⁴⁷⁰

Riyaseti Celileye

Onbeş gün evvel Firesko Gazinosundan geceleyin müstahdimlerden bir kadının silâh teşhiri ile cebren götürüldüğü ve bunu yapanlardan birinin pek maruf bir zat, bir diğerrinin de yüksek mevkili bir emniyet memuru olduğu matbuat sayfalarında görölmektedir. Böyle bir vakaa olmuş mudur? Olmuşsa failleri hakkında ne gibi takibatı kanuniye yapılmıştır? Bu hususta şifahen cevap vermelerini Dahiliye ve Adliye Vekillerinden talep eylediğimi arz eylerim.

22.12.1340
Adana Mebusu
İsmail Safa

İsmail Safa Bey’in sorusunu öncelikle Kütahya Mebusu ve Dahiliye Vekili Recep Bey cevaplamıştır.

Recep Bey konuşmasına *“Muhterem arkadaşlar, mevzuu bahis meselenin bugün arz ettiğı manzara; hicab, haya ve faziyet hislerini esasından tahrip ve müteessir edecek bir mahiyettedir. Herhangi vakayii mutadenin, hadisatı ruzumerrenin şevkinde hiçbir mahiyeti olmadığı halde bu meseleye bir haftadan beri gazeteler için hattâ başmakalelerde mevzuu bahis etmeye değıecek bir mahiyet ve manzara verilmesini ve nihayet işin Millet Meclisi kürsüsünde mevzuu bahis edilmesini icab ettirecek bir şümül kesbetmesi, hakikaten çok şayanı teessürdür. Meselenin şahsım üzerinde hâsıl ettiğı tesiri böylece ifade ettikten sonra sorulmuş bir suale cevap vermek tarzında meselenin resmi safhasına geçiyorum.”* diyerek başlamış, konu hakkında şahsi kanaatlarını dillendirmiştir.

Recep Bey, Dahiliye Vekili sıfatı ile sualin menşei olayın vukuuna ilişkin olarak şunları söylemiştir; *“Sual Dahiliye ve Adliye Vekâletlerinden vuku bulduğı için bendenizin mağruzatım zabıtaya müteallik olan noktasına temas edecektir. Bir defa meselenin ilk intişarı*

⁴⁷⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.11, s.249-253 ; B.C.A. Belge No: 030.10.7.39.21 EK 42.

malumuâliniz 19 tarihli bir İstanbul gazetesinde vukuu bulmuştur ve ilk havadiste, hadisenin neşri gününden onbeş gün evvel kadar vukuu bulduğu bahis edilmiş olmasına nazaran gazeteyi gören hükümet kendisine böyle bir şikâyetin vâki olup olmadığını mütalâa etmiştir ve arz ettiğim gibi iki hafta evveline ait olan havadis hakkında hükümete vuku bulmuş, sebketmiş hiçbir müracaatın teyyüt etmediğini anlamıştır. Eğer hakikaten silâh istimal etmek, cebir etmek, her ne mahiyette olursa olsun bir kadını merkezi hükümette cebren bir mahalden diğer bir mahalle götürmek tarzında bir hadise vuku bulmuş olsa idi bunun hususi veya resmi surette mutlaka mesul makamın kulağına kadar vâsıl olması lâzımdı. Binaenaleyh ilk havadisi hayretle telâkkide mutar kaldım. Hiç şüphesiz Meclisi Âliyi teşkil eden azayı kiramın dahi bu kadar yakında vuku bulmuş bu kadar mühim bir hâdisenin tarzı vukuu hakkında tarzı neşrinden evvel hiçbir malumata sahip olmadıklarını zannediyorum. Çünkü bendeniz hükümete mensup bir arkadaş olmakla beraber Mecliste bulunan bir aza sıfatı ile bunu işitmediğime nazaran diğer arkadaşlarımın da böyle bir hâdiseden haberdar olmadığını tahmin ediyorum. Mamefih her ne de olsa heyecan bahş bir surette ve mütecavizane bir surette vuku bulmuş gayri ahlâkı ve tarifteki mahiyetine göre gayri kanuni bir muamelenin ilk haberine desteris olduğumuzda hükümet mekanizmasının bu işte taallûk eden bütün organları, bütün vesaiti faaliyete gelmiştir ve meseleye tarihi neşir olan 19 Kânunuevvel gününün mütaakibi günlerde yeni gazete buraya gelir gelmez, alelusul vaziyet edilmiş ve tahkikata başlamıştır. Yapılan tahkikatta Ankara'da bulunan ve hâdis ile alâkası olduğu neşir ve ifade edilen bütün zevat alelusul zabıta tarafından isticvab edilmiştir ve netice isticvab, zabıta raporu müddeiumumiliğe gönderilmiştir. Müddeiumumilik, müstantiklik ve Adliyenin sair makamı tarafından ne gibi muamele yapıldığına dair Adliye Vekili Bey izihat vereceklerdir. Aynı zamanda bu sual kendilerine de müteveccihdir.”

Olaya ilişkin bilgiler vermeye devam eden Recep Bey sözlerine devamla “Malumuâlileriniz mevzuu bahis olan kadın İstanbul’a gittikten sonra orada kendisine münâtif bir takım ifadeler irtişar etmiştir. Bu ifadelerden birisi ki, bilhassa memleketin beynelmilel vaziyeti hukukiyesi noktayı nazarından ehemmiyetle nazarı dikkate alınmaya lâik bir meseledir. Bendeniz bu noktaya çok ehemmiyet verdiğim için bu babda ki izahatı da memleketin büyük istiklâli idaresi noktayı nazarından vermeye lüzum ve zaruret hissediyorum. Bir gazetede şöyle bir havadis intişar etmiştir. Gazetenin tarihi 20 Kânunuevveldir. «Şehirimiz - yani İstanbul - Leh sefarethanesi, ne diyor? Takriben on beş gün evvel Ankara’da Firesko barında Lehli bir kadını kaçırmak üzere iki mağrur zat tarafından bir teşebbüs yapıldığını Ankara’da ki muhabirimizin işaretine atfen dün yazmıştık.» Bu hususta dün malûmat almak üzere Leh sefarethanesine müracaat eden bir muharririmize şu tafsilat verilmiştir: Kânunuevvelin beşinci

günü cereyan eden bu müessir hâdiseye maruz kalan Lehli kadın sefarethanemize müracaat ederek vaziyeti anlatmış ve hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunulmasını rica etmiştir. Yani Leh sefareti bu müracaat üzerine Türkiye Hükümeti nezdinde teşebbüsatta bulunacak derhal Ankara'da bulunan sefarethane başkâtibinden cevap istedik, başkâtipten aldığımız cevap bu müessif hâdiseyi teyit ediyordu. Bunun üzerine gerek merkezi hükümet nezdinde gerek İstanbul'da ki makamâtı resmiyemiz nezdinde müracaatta bulunduk bu müracaatımıza cevaben meseleye müddeiumumiliğin vaziyet etmiş oluşu ve mütecasirler hakkında takibatı kanuniye icra edildiği bildiriliyordu, denildikten sonra müddeiumumilikçe takibat yapıldığını bizde sureti hususiyede öğrendiğimiz için bu meseleyi ayrıca takibe lüzum görmedik. Hükümetin adaletinden eminiz.» tarzında.

Burada çok şayanı dikkat gördüğüm bir - iki noktaya temas edeceğim. Birisi şu veya bu mahiyette doğru veya yanlış, kanuni veya gayri kanuni, Türkiye'de cereyan etmiş ve Türkiye'nin makamâtı tesmiyesine ait olan bir meselenin istiknâhı hakikati zımında bir gazete muharririn bir sefarethaneye müracaatının gayet tabî ve adi bir meseleyi ruzumerre şeklinde telâkki edilmesidir. İkinci sebep, bu meselenin mahiyetindeki hakayıkı ahval ile - ki şimdi kısacık arz edeceğim - taaruzu tam teşkil eden ve bu havadisın kati surette eseri tasmi olduğunu ifade eden hakikattir. Burada deniliyor ki, gazete 20 Kânunuevvel 1340 tarihlidir. (Ankara'dan kaçmış bir vaziyetle Ankara'da tecavüze maruz kalarak kaçtım. Şu veçhile hakkımı arayınız) demek isteyen bir ifadedir. Muhterem arkadaşlar, mevzuu bahis olan bu kadın yolcu kuyudatına nazaran 19 Kânunuevvel 1340 tarihli trenle hareket etmiştir. Ankara'dan 19'da hareket eden her hangi bir zat malumu âliniz şimendiferle gittiğine nazaran - tayyare ile olursa o başka - en çabuk yirmi Kânunuevvel sabahı İstanbul'a vasıl olabilir ve ondan sonra gazetelere müracaat etmiş olabilir. Herhalde 20 Kânunuevvelde çıkan bir gazetenin hiç olmazsa 19'da bu mülakatı yapmış olması lâzımgelir. Binaenaleyh 2 Kânunuevvelde çıkan bir gazete; 19 Kânunuevvelde şuradan hareket etmiş olan bir kadının sefarete sebkeden ifadesinin sefaretçe hâsıl olan intibasını herhalde neşir edemez. Binaenaleyh kadının sefarete bu yoldaki ifadesi ve sefarete müracaatı - ki meselenin hakikatini bilmiyorum çünkü bu cihetin tahkiki Vekâlete ait değildir - bu tarzda gazete muhabirine ifadette bulunması fiilen aklen ve hesaben imkân dairesinde değildir.” demiştir.

İzmir Mebusu ve Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'de sual kendinede sorulduğu için izahat vermiştir. Esat Bey olayın adli boyutu ile ilgili olarak yaptığı konuşmasında “Efendiler, takrir sahibi Adana Mebusu İsmail Safa Beyefendinin mevzuu bahis ettiği vakaya, Ankara müddeiumumiliğince yalnız gazetelerdeki şayiât üzerine - fakat ayrıca bir müracaat üzerine değil - 20 Kânunuevvel 1340 tarihinde vaziyet edilmiştir. Yani takririn tarihi tahririnden iki

gün evvel mesele elyevm müstantikliğe tevdi edilmiş bulunuyor. Binaenaleyh, hadise seyri kanunisini takip etmektedir. Şu ciheti de işaret etmeliğime müsaade buyurunuz: Vakaya kanunun bu kabil hadisata atvettiği mahiyetten başka bir ehemmiyet atdetmek asla doğru olamaz. Çünkü Türkiye’de yaşayan fertlerin kanunen muayyen olan hukukî vaziyeti arasında lehde veya aleyhte hiçbir fark kabul edilemez. İster ecnebi olsun ister yerli olsun, Türk kanunlarının hükmü herkes hakkında bemhal ve seyyanen tatbik olunur. Mağruzatım bundan ibarettir.” demiştir.

İlgili Vekalet Vekillerince verilen izahatlar sonrasında söz alan İsmail Safa Bey *“Efendim, Vekil Beyefendi arkadaşlarımızın verdikleri izahattan dolayı teşekkür ederim. Hakikaten verdikleri izahata göre adi bir zabıta vakasından ibaret olan bir mesele kubbe yapılmıştır ve bu mesele maateessüf dahilde ve hariçte milletimizin ve genç hükümetimizin aleyhinde geniş bir propoganda zemini olmak istidadını göstermek istemiştir.”*diyerek olayın iç ve dış gündemdeki akislerine vurguda bulunmuştur. İsmail Safa Bey konuşmasına devamla konu ile ilgili kendi düşüncelerini dillendirmiştir; *“Arkadaşlar bendeniz sual takririmi verdiğim zaman gazetelerde gördüğüm şekilde bir vakanın genç hükümetin merkezinde cereyan etmesine ihtimal vermedim. Çünkü Cumhuriyeti ilân etmiş olan bir nesil bunun icabatı olan her fazileti şahsında cem etmiş bir nesildir. Onun kanunsuzlukla bu gibi şekâvete hiçbir zaman göz yummayacağını biliyorum. Benim takriri vermekten birinci maksadım, gazetelerde gayet vasi bir şekilde aleyhimize yapılan bir propogandanın önüne geçmek için hükümetin derhal meseleye vaziyet etmemesi ve hassasiyet göstermemesi idi. Hadise gazetelere aksettiği gün hükümetin efkârı umumiyeye vaziyeti sarih bir surette ifade etmesi lâzımgelirdi. Onun için hayeti hükümetten çok rica ediyorum aleyhimizde bir propoganda zemini teşkil etmesi muhtemel olan gibi neşriyata karşı hassas olmalı ve derhal cevap vermelidirler.”*

b. II . Dönem Cebelibereket Milletvekilleri

b.1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ)

II. Dönem seçimlerine katıldı. Cebelibereket’ten ikinci kez milletvekili seçildi. Mazbatası 12 Ağustos 1923’te onaylandı. İrşad, Nafia, Kanun-i Esasi ve Müdafaayı Milliye Komisyonlarında çalıştı. Tevfik Sükuti Beyin anne ve kızkardeşine vatanî hizmet aylığı verilmesine dair kanun teklifi, değişik iki konuda önergesi, Genel Kurulda milletvekili olarak değişik 22, Bakan olarak 6 konuda toplam 44 konuşması vardır. Cumhuriyetin ilanını müteakip eski Başbakan Rauf (Orbay) Beyin, bu konuda Vatan ve Tasvir-i Efkâr Gazetelerine verdiği demeç için CHP Grup Başkanlığına sunduğu önerge ve bu önergenin parti grubunda

görüşülmesi kamuoyunda büyük yankılara neden oldu. 1924 Ağustosunda Türkiye    Bankasının kurulmasında Kurucu Yönetim Kurulu   yesi olarak yer aldı.

29 Aralık 1924'te 539 sayılı Kanunla (Bahriye Vekâleti) kurulması üzerine ertesini gün bu Bakanlığa getirildi. Başbakan Fethi (Okyar) Bey'in 3 Mart 1925 tarihinde istifası ile Bakanlık görevi sona erdi ise de 5 Martta kurulan   smet Paşa Kabinesinde yine Bahriye Vekili oldu. 1924 Bütçe Kanunu ile Deniz Kuvvetlerinin yeniden te  kil  tlandırılmasında Bahriye mensuplarına kar  şı kırıncı hareketleri ve sert önlemleri eleştiri konusu oldu.⁴⁷¹ II. Dönem B.M.M.'ine tekrar Cebelibereket'ten Vekil seçilen   hsan Bey, Nafia ve   r  at Encümenlerine seçilmiştir.⁴⁷²

b. 1. 1. Mehmet   hsan Bey (ERYAVUZ) Hakkında Tespitler

b. 1. 1. 1. Meclis Konuşmaları

b. 1. 1. 1. 1.   stanbul   stiklal Mahkemesi Başkanı Olması   zerine Konuşması

  stanbul   stiklal Mahkemesi'nin teşkili görüşmelerinde   hsan Bey,   stanbul   stiklal Mahkemesi Başkanı seçilmiştir.⁴⁷³ Oylama sonrası başkanlığa seçilen   hsan Bey kısa bir konuşma yapmıştır.   hsan Bey teşekkür konuşmasında şunları söylemiştir; *“Muhterem efendiler, Meclisi   linin bugün ittihaz ettiği karar d  hilinden ve hariçten gelen bütün suikastlara kar  şı daima bizi muzaffer kılan büyük ruhun kudretinin bir kere daha tecellisine tezahüre sebep olacaktır. Hakkımızda izhar buyurulan teveccühe anam  m  l kalb teşekkür ederiz. Kararlarımızda yalnız selâmeti vatan endişesi hakim olacaktır. Meclisi Alinin yüksek ve ali   eref ve faziletine l  yik bir surette hareket etmeye çalışacağız ve muvaffak olacağız. Tevfik Allahtandır.”*

b. 1. 1. 1. 2. Musul ve Karaağaç Bölgeleri Hakkında Görüşmeler Esnasında Konuşması

Lozan Konferansı esnasında Meclis çatısı altında Musul ve Karaağaç bölgelerini hakkında yapılan tartışma sürerken   hsan Bey'de söz alıp görüşlerini dile getirmiştir. Görüşme esnasında tartışmalara, Mustafa Kemal Paşa'da müdahil olmuştur.⁴⁷⁴

Karahisar-ı Sahip Mebusu Nebil Efendi *“Meselenin buraya gelmesi Karaağaç meselesi ile Musul meselesidir.”* diyerek hararetili tartışmaları başlatmıştır. Nebil Efendi devamla *“Bu*

⁴⁷¹   zt  rk , **Dönem II**, C.III, s.191-192

⁴⁷² **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 2, C.1, s.73

⁴⁷³ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 2, C.4, s.201

⁴⁷⁴ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 2, C.6, s.123-125

kürsüde resmen söylenildiği murahhaslarımız konferansın son celselerinde Karaağaç'ın terkinde muvafakat ve Musul'un bir sene zarfında hallini kabul etmiştir. Fakat müttetikler bunu kabul etmemişlerdir. Bu cihetteki noktai nazarınız nedir?" diyerek Mustafa Kemal Paşa'ya bir sual yöneltmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Nebil Efendi'nin sualine cevaben *"Efendim. Gazeteler şunu yazmış, bunu yazmış. Heyet murahhasanız karşınızdadır. Reis, karşınızdadır. Heyet-i murahhasanız taahhüt ettiği hiç bir nokta yoktur. Yalnız en son vaziyette bir mecmua verilmiştir, onların o mecmuayı dahi kabul etmeyeceğine kani olarak. Fakat kendilerini vasi bir sahada bırakmamak için bunu kabul eder misiniz demiştir. Yoksa şunu ve bunu kabul etmişte buraya gelmiş vaziyette değildir. Heyet-i murahhasamıza ne yapmak lazım gelirse, ne yapacak isek yeniden düşünüp kendisine yaptırırız."* diyerek Lozan Görüşmelerine ilişkin gelişmeleri gazetelerden değil de hali hazırda Mecliste olan Heyetten öğrenilmesini ve nelerin yapılması gerekiyorsa Heyete yaptırılacağını söylemiştir.

İhsan Bey'de söz alarak düşüncelerini beyan etmiştir. İhsan Bey Musul ve Karaağaç bölgelerinin elden çıkarılması hususunda iki yolun olduğunu, ya yeni bir diplomatik argümanla müzakereye devam edilmeli yada silahlı mücadele yollarından birinin seçilebileceğini dile getirmiştir. İhsan Bey, sözlerine *"Muhterem kardeşlerim. Hariciye Vekili muhteremi Paşa Hazretlerini ve Heyeti Vekile Reisi muhteremini kemali sükûn ve hürmetle dinledim. Bize karşı şöyle bir teklifle geliyorlar. Diyolar ki bize verdiğiniz esas vazife, ki ruhunu Misak-ı Milliden alıyordu. Bu hudutta 76 gün düşmanlarla mücadele ettik. Neticede bir inkıta vaziyetini andıran bir şekilde ayrıldık. Binaenaleyh, şu vaziyette iki yeni şekil hadis oluyor. Ya bir vasıta bularak müzakeratı idame etmek veyahut silah kuvvetimizle menafîimizi istihsal etmek. Buna karar verdik diyorlar. Kendi noktai nazarlarınca silaha pek yanaşmıyorlar ve diyorlar ki: Biz, bu inkıtai andırır vaziyet karşısında Misak-i Milliye nazaran bazı arazi fedakarlıkları yapmaya mütemayiliz. Karaağaç, Misak-i Millimizde dahil olmamakla beraber, davamızda dahildir. Karaağaç'tan ebediyen vazgeçiyoruz. Musul'u bir sene sonraya bırakıyoruz. Yani bizim Meclis değil, bizden sonra gelecek Meclis bu işi halletsin."* diyerek başlamıştır.

İhsan Bey, bugünde emperyal güçlerin arzuladığı üzere; Türkiye'nin üniter yapısını ve Misak-i Milli sınırlarını bozucu girişimlerini o dönem için tespit etmiştir. İhsan Bey sözlerine devamla *"Şimdi efendiler, böyle bir teklifle gelen Heyet-i Vekileye karşı bu ne demektir, diyeceğiz. Bu düşüneneğimiz bir meseledir. Musul gidiyor, bu ne kadar muazzam iş... Yarın İngilizler orada bir Kürt davası yapacaklar, iğtişâş yapacaklar, hepsini yapacaklar. Fakat gidiyor, götürmeyelim. Götürmeyelim demek, efendiler iki manayı ifade eder. Sulhen Musul bizde kalmak şartı ile Heyeti Vekile bir sulh yapsın. Cevap veriyorlar ki; biz bu meseleyi sulh*

ile yapamayız. O halde soruyorum arkadaşlara, efendileri Musul bizde kalmak şartı ile, malî, adli, siyasi, idari bilmem filan gibi istiklâlinizi haleldar ve rencide eden şeraiti kabul etmemek şartı ile davayı hal etmeyi taahhüt eden kim varsa çıksınlar, iş başına gitsinler. O birilerine diyelim ki yalnız cüzdanlarınızı, biz iş başına arzumuz veçhile sulh yapacakları getiriyoruz. Müsaade buyurunuz varsa. Yok bunu da yapamayız. Ne olacak? Musul'u isteriz. Ne ile? Harp ile mi? Evet harp ile, pekâlâ. Gel Erkânı Harbiye Reisi, gel Başkumandan, gel Harbiye Nazırı, Musul için bir harbe karar verdiğiniz zaman hangi devletler muhasım olarak karşınıza çıkacaktır? Bunların kuvvetleri ne kadardı? Menabii nedir, vesaiti nedir, vaz'ı malileri nedir? Senin buna karşı çıkaracağın kuvvet nedir? Ümidi muvaffakiyet yüzde kaçtır? Cevap menfî midir, müspet midir? Müspet bitti efendiler, harp var. Cevap menfî, harp edemeyiz. Ey ne olacak? Harp edemeyiz. Sulhen hal edemeyiz. İlla sulhu isteriz, Musul'u isteriz. Bence bunun manası yoktur. Heyet-i Celilenizden şunu rica ederim. Eğer içimizde sulhen bunu hal edecek iktidarda meselâ; başka, devletlere tavizat vererek, başka şeyler göstererek İngilizleri elde edecek varsa, İngilizleri mağlup edeceğimiz diyen böyle bir zat varsa ben şimdiden Heyet-i Hükümeti hazıraya ademi itimat ediyorum. İş başına gitsinler ve taahhüt etsinler. Yoksa efendiler harp yapacaksak harp için soralım. Kuvvetimiz, kudretimiz, maliyemiz nedir? Düşmanlarımız nedir? Harp yapalım. Hal edeceğimiz mesele budur. Başka bir şey yoktur. Heyecana kapılıp işi uzatmamak lazımdır.” diyerek konu ile ilgili düşünce ve çekincelerini dile getirmiştir.

İhsan Bey'in konuşmasının hemen sonrasında söz alan Mustafa Kemal Paşa; “Efendim arkadaşımız İhsan Bey'in söylediği sözlerden mülhem olarak bir şey arz etmek isterim. Eğer mevzu bahis ettiği nıkatı, yani ordumuzun kuvveti hangi kuvvetlerle karşılaşacaktı..? Harp olursa safahatı ne olur? Çok rica edelim bunları burada mevzu bahis ettirmeyiniz. Eğer bunlar açık olarak mevzubahis olacak olursa ve bunlardan düşmanlar haberdar olursa belki sulh yapmak isterken aksi netice ile karşılaşabiliriz. Bence mesele gayet basittir. Orta yerde bir sene için mukadderatının taliki icabeden Musul meselesi vardır. Talik mi edelim, talik etmemek için harp mi edelim? Bu suale verilecek cevap gayet basittir. Eğer bu basit cevabı kendi aklımıza ve vicdanımıza karşı verecek olursak yapılacak muamele, Heyeti Vekileyi kendi mesuliyeti dahilinde serbest bırakmak ve başlamış olduğu şeyde devam ettirmek. Netice-i kafiye ile karşınıza geldiği vakit yapabileceği işi birer birer tetkik ederiz. Muvafik değilse ret ederiz. Şayanı kabul görürsek o vakit kabul ederiz. Şimdiden münakaşasını yapmak nabemahal ve nabemevsimdir. Ortada yapılmış bir şey yoktur. Hatta ufak tefek fedakârlığımızda ufak tefek diyorum çünkü düşmanlarımızın zihniyetini layık olduğu derecede tahlil ettiğimizi iddia

edemeyiz.” diyerek barış görüşmelerinin gerektirdiği hassasiyeti dile getirmiş, yanlış anlaşılmalara mahal verecek konuşmalardan itina ile kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.

b.1.1.1.3. Çarkçı Yüzbaşı Halil Efendi Ailesine Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun Lâyihası Görüşülürken Konuşması

Damat Ferit tarafından idam edilen Çarkçı Yüzbaşı Halil Efendi’nin ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisine dair (1/132) numaralı kanun lâyihası ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası üzerinde görüşülürken İhsan Bey’de görüşlerini beyan etmiştir.⁴⁷⁵

İhsan Bey, Çarkçı Yüzbaşı Halil Efendi’ye ilişkin kısa bilgiler verdiği konuşmasında yüzbaşının ailesine maaş bağlanmasının gerekliliğini anlatmıştır. İhsan Bey konuşmasında şunları söylemiştir ; *“Muhterem Beyefendiler! Çarkçı Yüzbaşı Halil Efendi, iki dakika evvel eytamına maaş tahsis ettiğiniz Tevfik Sükuti Beyle beraber aynı vakadan dolayı şaiben idam edilmiştir. Bu zavallı İstanbul’da Anadolu harekâtı için, cephane kaçırmak insan kaçırmak gibi teşkilâtın heyeti merkeziyesinde idi. Damat Ferit her ne vasıta ile ise bunu haber aldı. Güya Damat Ferit, Ali Kemal bir de Sait Mollaya karşı suikast tertibatı yapıyorlar diye bir hadise çıkardı. Bu adamları derdest ettirdi. Halil, bu çarkçı Yüzbaşısı Halil bir de Tevfik Sükuti şaiben idam edildi. Tevfik Sükuti merhumun evlât ve ayaline tahsis ettiğimiz maaştan bu zatın ailesine tahsis edilen maaşı dun görüyorum. Bunun için bunun maaşının da diğerleri gibi olmasını ve müsavâtı tesis buyurmanızı rica ederim.”*

İhsan Bey’in konuşmasının hemen akabinde yapılan oylama sonucunda teklif kabul edilmiştir.

b.1.1.1.4. İhsan Bey’in Bahriye Vekilliğine İntihabı

Bahriye Vekâletine Cebelibereket Mebusu İhsan Beyin intihap edildiğine dair Cumhuriyet Riyasetinden merbut tezkere yayınlanmıştır .⁴⁷⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Ankara
30.12.1340

Ol babdaki kanun mucibince yeniden ihdas edilen Bahriye Vekâletine Cebelibereket Mebusu İhsan Beyin intihap edildiği Başvekâletten işar olunmakla intihabı vaki tasdik edilmiştir. Keyfiyeti Meclisi Âlinin ıttılana arz eylerim efendim.

Türkiye Reis-i Cumhuru
Gazi Mustafa Kemal

⁴⁷⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.8, s.567

⁴⁷⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.11, s.307

b. 1. 1. 1. 5. Yavuz Zırhlısı Hakkında Suale Cevabı

Bolu Mebusu Vasfı Efendi, Yavuz zırhlısının tamirinden sarfı nazar edildiğine dair gazetelerde görülen yayınlar hakkında sual sormuş, Bahriye Vekili İhsan Bey’de suali şifahen cevaplamıştır.⁴⁷⁷

Riyaseti Celileye

Bugünkü evrakı havadiste Yavuz zırhlısının tamirinden sarfı nazar edildiği görülmektedir. Bu neşriyat doğru mudur? Bahriye Vekili muhtereminin bu bapda şifahen cevap vermesini arz ve teklif eylerim.

Bolu Mebusu
Mehmet Vasfı

İhsan Bey suali çok kısa olarak cevaplamıştır. İhsan Bey suale cevaben “*Efendim! Vasfı Beyefendi iki gün evvelki yevmi gazetelerde Yavuz zırhlısının tamirinden sarfı nazar edildiğine tasadüf etmişler ve bu havadisın doğru olup olmadığını Vekâleti âciziden şifahen sual buyuruyorlar. Cevabım pek muhtasar olacaktır. Yavuz zırhlısının tamirinden sarfı nazar edilmemiştir. Vakti merhunu geldiğinde Yavuz zırhlısı tamir edilecektir.*” demiştir.

Mehmet Vasfı Efendi, İhsan Bey’in kısa ve net cevabı üzerine söz almış; “*Elimizde mevcut vesaika nazaran yine bir takım seneleri imha edecektir. Rica ederim en müellim zamanları yaşadığımız düveli itilâfiye işgali anında Averof zırhlısı boğazdan geçmiş Karadeniz ve sonra Akdeniz sahillerinde birtakım sahilleri tahrip etmiştir. Bu tahrip milyonlara mal olmuştur. O vakit bu vakaya şahit olan heyeti muhteremenizin kalbinde bıraktığı iz itibariyle 1340 bütçesinin bir milyon lirası da bu maksat için tahsis edilmiştir. İşte bu paranın bir kuruşu bile sarf edilmeksizin elyevm yine bu vait gibi vakti geldiği zaman tamir edilecek suretinde talik edilmektedir. Çok rica ediyorum. Bu gün düşünelim. Yunanistan’ın iki günde bir bize meydan okuyuşu elinde bulunan bir Averof zırhlısının bütün donanmamıza tefevvuk edeceğini bildiğindendir.*” diyerek Yavuz zırhlısının bir an önce tamiratının tamamlanmasının önemini; Yunanistan’ın elinde bulunan Averof zırhlısının Yunanlara verdiği cesaretide örnek göstererek vurgulamıştır.

Mehmet Vasfı Efendi’nin konuşmasının hemen akabinde, Bahriye Vekili İhsan Bey tekrar söz almış; “*Efendim! Bahriye Vekâleti, memleketin bahren esbabı müdafaaasını tehiye zımnında Erkânı Harbiyeyi Umumiye ile yaptığı devamlı, uzun müinakaşat ve müzakerat üzerine bir Bahriye programı vücade getirmiştir. O programın icabatı tatbik edildiği zaman; Yavuzun tamiri için vakti merhunun geleceği zaman da gelmiş olacaktır. Bu hususda fazla*

⁴⁷⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.14, s.68-69

izahat vermekliğime hiç şüphe etmem ki, Heyeti Vekileniz de razı olmaz. Yalnız Mehmet Vasfi Bey biraderimizin şüphelerini izale için söyleceğim ki. Yavuz zırhlısı, sabih havuzdan sarfi nazar yalnız tamiri için üç buçuk milyon liraya ihtiyaç gösteren bir zırhlıdır. Yavuzla başka bir gemi için 1341 bütçesinde iki milyon mevzu olduğundan bahsettiler. Doğrudur. Fakat Efendiler! Heyeti Celileniz pek iyi bilir ki milyon lira ile Yavuzun tamiri mümkün olsa bile bir sene zarfında Yavuzu tamir dilemiyeceği cihetle on üç aydan evvel Yavuzun tamiri mümkün olmadığını ve bu müddet zarfında tamirini fabrikalar bize teklif ediyorlar. Bir sene zarfında Yavuz'un tamiri mümkün olmadığı cihetle iki milyon lira ile bir mukavele akdetmemiz imkânı aklisi yoktur. Çünkü teslimi 1341 senesine devredilen taahhütle mukavele imkânı yoktur. Onun için endişe buyurmasınlar. Batması tehlikesine karşı tedabir alınıyor ve bahri programımız tatbikedildiği zaman ki, fevkalâde bütçe kanunu ruznamededir. O kabul edilir ve onun icabından olan levazım alındıktan sonra sıra Yavuz'un tamirine gelirse yine Heyeti Celilenizin nazarı tasvibine arz ederim.” diyerek sözlerine son vermiştir.

b. 1. 1. 1. 6. Bahriye Vekaleti Bütçesi Görüşülürken Açıklamaları

Bahriye Vekaleti Bütçesi görüşülürken, Bahriye Vekili İhsan Bey izahatta bulunmuştur.⁴⁷⁸

Eskişehir Mebusu Arif Bey genel olarak bahriye ile ilgili görüşlerini dile getirmiş, özelde de bahriyenin gelişmesi için yabancı uzmanlara muhakkak surette ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. Arif Bey konuşmasına; “Efendiler! Senelerden beri ihmal edilmiş olan Bahriyemiz, meşrutiyet devrinde biraz canlanmış, fakat mütarekeyi müteakip, gene felce uğramış olduğu malumdur. Bugün Bahriyemizi madum addetmiş olsak, hata etmiş olmayız. Geçen sene Heyeti Celilenin bahriyemizin ihyası hakkında gösterdiği temayülât, hiç şüphesiz ki bu sene de gösterilecektir. Yalnız senelerden beri devam eden atalet, elde mevcut bir kaç bahriyeli arkadaşımızın da terakkiyatı bahriyeyi layikiyle takip ve tatbik etmelerine mani olmuş ve bu suretle müktesebatı ilmiyeleri ve tecrübeleri çok noksan kalmıştır. Binaenaleyh, Bahriyemizi yeniden tensik ve ıslah etmek için, behemehal ecnebi mütehassıslara ihtiyaç olduğu kanaatindeyim. Halbuki bütçede buna dair hiç bir sarahat görmedim. Vekil Beyefendinin bu baptaki nokta-i nazarlarını anlamak isterim.” diyerek başlamıştır.

Arif Bey, bağımsızlık sonrası güçlü bir bahriyeye duyulacak ihtiyacı da dillendirmiştir. Sözlerine devamla Arif Bey; “Efendiler! Lozan muahedesi mucibince boğazları açılmış olan Türkiyemizin, müdafaa-i bahriyesi daha ziyade kesbi nezaket ve ehemmiyet etmiştir. Muazzam

⁴⁷⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.16, s.170-172

bir donanma teşkil etmek için, ne vaktimiz ve ne de kuvvei maliyemiz müsait olmadığı malumdur. Esasen kendi hududu millileri dahilinde müstakilen ve rahatça yaşamak azminde bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyaseti bahriyesinin, tesadüfi bir şekilde olacağına ve kendi kanaatime göre de, böyle olması lâzım geleceğine nazaran, muazzam bir donanma teşkiline de lüzum olmadığına kaniim. Fakat efendiler! Henüz asgari bir programla dahi iki seneden beri işe başlayamamış olmamızdan dolayı, teessürlerimi beyan etmek mecburiyetindeyim. Son terakkiyatı bahriyenin doğurmuş olduğu tahtelbahirler ve bahri tayyareler hakkında uzun uzadıya mütalâa dermeyeran ederek Heyeti Celilenizi tasdi etmek istemem. Fakat pek yeni bir silâh olan, tahtelbahirlerin tarz ve sureti istimalini lâykiyle bilen, memleketimizde hemen yok gibidir. Ufak bir masraf ve zahmetle geçen sene br tahtelbahir mubayaa edilmiş olsa idi, hiç olmazsa bu sene alacağımız tahtelbahirler İçin icap eden insanları ihzar etmiş olurduk. Bunun yapılmamasını, bendeniz müdafaai memleket noktai nazarından büyük bir kusur telâkki ederim. İnkişafı bahriyemizde tahtelbahirler çok mühim rol oynayacaklarından, geçen sene ve evvelki sene yapmış olduğumuz zararın, sürati mümkün ile telâfisine de himmet buyurmalarını Vekili hazırdan istirham ederim.” demiştir.

İhsan Bey Bahriye Vekaleti Vekili sıfatı ile Arif Bey'den hemen sonra söz alıp izahatta bulunmuştur. İhsan Bey, dünya standartlarında bir bahriye yapısının tesisi için gerekli girişimlerin alınmaya çalışıldığını bu meyanda bir Deniz Harp Okulu'nun kurulması hazırlığından bahsetmiştir. “Efendim, Eskişehir Mebusu muhterem Arif Beyefendi hazretleri, Bahriyenin hali hazırının madum telâkki edilecek bir vaziyette olduğundan ve mevcut mahdudül miktar Bahriye Zabitanının mütareke seneleri gibi uzun senelerin araya girmesinden dolayı, müktesebatı ilmiye ve fenniyelerinden zayi ettiklerinden bahis buyurdular ve bahriyenin inkişafı için, ecnebi mütehassıslarına lüzum olduğunu ifade ettiler ve vekâletin bunu nazarı dikkate almasını tehbih buyurdular. Esasen istiklâl, beka ve hayatını müdafaa endişesiyle mütehassis olan hükümet, sırf müdafa maksadına matuf bir bahriye siyaseti tanzim ederken, Arif Beyefendi'nin pek muhik ve isabetli görülen noktai nazarını, nazarı dikkate almıştır. Efendiler! Bilirsiniz, bahriyede yalnız gemiler, toplar kendi kendine harpte müessir bir rol ifa edemezler. Malzemeyi hüsnü istimal edecek ehemmiyetli olan, insan kısmıdır. Onun için vekâleti acizi, Cumhuriyetin müstakbel bahriyesini idare edecek, malzemeyi hüsnü istimal edecek, genç ve dinç bahriye mensubini yetiştirmeyi bir esas ve bir program olarak kabul etmiştir. Bunun için (Bahriye Harp Mektebi) namiyle bir mektep tesisini tasavvur etmekteyiz. Bu mektebe mütehassisini ecnebiye getireceğiz. Fakat bizi dizginlerimizden tutarak felâkete atacak ve memleket için felâket doğuracak, maceralara atacak ecnebi kumandanlarını değil. Ecir olarak maaşı ile hizmet edecek ve Türkiye idaresinde bulunacak ecnebi mütehassıslarını,

muallimlerini getirmeceğiz. Muayyen zamanlar zarfında, bir kurs müddetini ikmal etmek üzere, binbaşidan yukarı rütbeye kadar olan bahriye mensuplarını, bu muallimlerin tahtı tedris ve terbiyelerine vereceğiz. Nazariyatı görecekler, aynı zamanda tamirine muvaffak olduğumuz ufak filomuzu da bu mektebin emrine vereceğiz. Efendiler! Bahriye Vekâleti kanidir ki, bahriyecilik yalnız lisan bilmekle, yalnız masa başında kitap okumakla tahsil edilir bir meslek değildir. Bahriyecilik, deniz üzerinde, gemi içerisinde iktisap edilir bir meslektir. Onun için bilumum bahriye mensuplarını bu mütehassısların idaresinde denize atacağım, gemi ile denize sevkedeceğim, orada uzun müddet uğraştıracacağım. Ondan sonra gösterecekleri kabiliyetlere göre, istikbal bahriyesinde kendilerine vazife vereceğim.”

İhsan Bey, evvelce Arif Bey’in yukarıdaki konuşmasında tahtelbahir adı verilen silaha dair sualini cevaplamıştır. İhsan Bey konuşmasına devamla “*Sonra tahtelbahir dediler. Çok doğrudur. Tahtelbahirde yeni bir silahtır. Bahriyemizde gerçi tahtelbahir de kullanılmış ve şöhret kazanmış ufak miktarda arkadaşlarımız vardır. Fakat kâfi değildir. Terakkiyat durmadan ilerliyor. Binaenaleyh bir tahtelbahir mütehassısı getireceğim, hatta torpido mütehassısı getireceğiz. Sonra Efendim, fabrikalarımız, malumu âliniz Armistrong fabrikası ile tersanenin münasebeti vardır. Kendileriyle müzakeredeyiz. Kabul etmedikleri takdirde başka talipler vardır. Onlarla da anlaşamazsak ve tersaneler bizim elimizde kalırsa, inkişafını temin etmek için buraya da ecnebi mütehassıslar getireceğiz. Arif Beyefendi emin olsunlar, kendi noktai nazarları, bahriyenin de noktai nazarıdır ve bunun için bütçemize ecnebi mütehassısı masarîf ve ücurâtı namiyle, kırkbeşbin lira koyduk ve bu zammın kabulünü faslın müzakeresinde Heyeti Celilenizden rica edeceğiz.”* demiştir. Bu esnada Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; “*Haliç’te birtakım eski gemiler gördüm, bunlar ne olacak ?*” demiştir. İhsan Bey, Fikri Bey’e cevaben “*Vekaleti deruhte ettiğim zaman, bu bendenizin de nazarı dikkatimi celbetti. Hemen bir komisyon teşkil ettim. Mevcut süfunu harbiyenin hangisi az çok bir tamir ile mubarebei müstakbelede az veya çok iş görebilir ve hangisinin tamiri ve ihyası imkânı yoktur? Bunların tefriki için inşaiye mütehassıslarından mürekkep bir komisyon tefrik ettim ve bu komisyondan rapor aldım. Tamiriyle muharebatı müstakbelede az çok hizmet görebileceklerini gösterdiler ve hiç bir suretle tamir ve istimal edilmeleri mümkün olmayan ve feshedilmeleri lâzım gelenleri de bir cedvel ile bendenize bildirdiler. Tamiri icap edenleri tamir ettireceğim. Bunun için faslı mahsusuna para koydum. Feshi icap edenleri de; teklif ettiğim onbeş milyonluk fevkalâde bütçeye karşılık olmak üzere, satılması için Maliye ye teslim edeceğim.”* demiştir.

Netice itibari ile, Meclis Reisince oylamaya konan Bahriye Vekaleti Bütçesi kabul edilmiştir.

b. 1. 1. 2. Teklif ve Takrirleri

b.1.1.2.1. Üsküdarlı Tefvik Sükuti Bey'in Ailesine Maaş Tahsisi Hakkında Takrir

Cebelibereket Mebusu İhsan Bey ve Aksaray Mebusu Neşat Bey, Üsküdarlı Tefvik Sükuti Bey'in ailesine de, Nazım Bey'in validesine tahsis edilen miktarda maaş tahsis edilmesi için bir takrir vermişlerdir.⁴⁷⁹

Riyaseti Celileye

Harekatı milliyenin ilk şehidi ve melun Ferid Hükümetinin ilk mazlumu olan Üsküdarlı Tefvik Sükuti Bey merhumun ailesine de hidematı vataniye tertibinden Nâzım Bey merhumun ailesine tahsis edilen miktarda maaş tahsisini teklif ederiz.

19 Haziran 1340

Cebelibereket
İhsan

Aksaray
Neşat

İhsan Bey verdiği takrire ilişkin birde kısa konuşma yapmıştır. İsan Bey; “*Muhterem Beyefendiler harekâtı milliyenin mebde-i hatırı alinizdedir. İstanbul’da Ferid Hükümeti mezalime başladığı zaman Anadolu ile tevhidi mesai ederek Anadolu nam ve hesabına cephaneye göndermek, silâh kaçırmak ve İstanbul’da teşkilât yapmak üzere teessüs eden Komitenin Üsküdar Heyeti âzasından bulunan ve fazileti ahlâkiyesi ile Türkiye’de herkese kendini tanıtmış olan Tefvik Sükuti merhum, Ferid Paşa melununa suikast için tertibatta bulunduğu bahanesiyle Ferid Hükümeti tarafından tahtı muhakemeye alınmış ve Nemrut Mustafa Divanı Harbi tarafından idama mahkûm edilerek Harbiye Nezareti önünde boğulmak suretiyle şehidedilmiştir. Bu zavallı şehidin - ki ilk şehittir - validesi ve hemşiresi kimsesizdirler, elîm bir müzayaka içinde bulunuyorlar. Oturdıkları evi altı yüz lira bedel ile terhin etmişlerdir. Bunu da kurtaramıyorlar, satılmak üzeredir. Adalet, müsavâtı emreder. Bâzı muhterem şehitlere ibraz buyurduğunuz atıfeti, Tefvik Sükûti merhuma da inzal buyurmamızı istirham ederim.*” demiştir.

İhsan Bey’in teklifi doğrultusunda, Şehit Tefvik Sükuti Bey validesi Fatma Zehra ve hemşiresi Seniye Hanımlara hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında Kanun yasalaşmıştır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.7, s.212

⁴⁸⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.8, s.564

b. 2. Hüseyin Avni Bey (ZAİMLER)

b. 2. 1. Hüseyin Avni Bey (ZAİMLER)'in Biyografisi

1887 yılında Manastır'da doğan Hüseyin Avni Bey, Nüfus Nazırı Mustafa Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Manastır'da tamamladıktan sonra Askeri Rüştiye'ye girmiş ardından 12 Eylül 1893'te Harbiye Mektebi'ne başlamıştır. 24 Kasım 1895'te Piyade Teğmen olarak Rumeli Ordusu'nda Arnavut ve Bulgarlar başta olmak üzere çetelerin yakalanmasında görevlendirildi. 1897 yılındaki Yunan Savaşında bulundu. Ekim 1897'de üsteğmenliğe terfi etti. Ağustos 1903'te yüzbaşı olarak 9. Redif ve 22. Nizamiye Fırkalarında Bölük Komutanlığı yaptı. 18 Nisan 1908'de kıdemli yüzbaşı oldu. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) sonrası Manastır Merkez Komutanlığı görevine getirildi. Haziran 1909'da Yanya Polis Müdürlüğü'ne atandı. Manastır'da bulunan 2. Avcı Taburu'nun başına getirildi ve bu tabur ile Balkan Savaşlarına katıldı. Savaş esnasında yaralı bir şekilde Sırlara esir düştü. 28 Temmuz 1913'te serbest bırakıldı. 7 Aralık 1913'te Adana I. Tabur Komutanlığına atandı. 13 Ağustos 1913'te de Adana Jandarma Alay Komutanı oldu. Bölgede özellikle Haçin (Saimbeyli) ve Maraş'ta 1915 yılında meydana gelen Ermeni olaylarında gösterdiği başarı dolayısı ile rütbesi, 25 Ağustos 1916'da Yarbaylığa yükseltildi. Ardından İzmir Jandarma Alay Komutanlığı görevine tayin edildi. İzmir ve Manisa havalisinde başgösteren eşkıyaların takibinde başarı gösterdi ve 1 Mart 1918'de Albay oldu. Bu görevini sürdürürken hakkında ticaretle uğraştığına dair bir ihbar yapıldı. İzmir Jandarma Müfettişliğince yapılan tahkikat sonucunda 7 Mayıs 1918'de emekliye ayrıldı. İzmir'in işgali sonrası Milli Mücadele saflarına geçerek, Albay Kazım (Karesi) Bey'den aldığı emir üzerine 2 Eylül 1919'da Akhisar Bölge Komutanlığı görevine başladı.⁴⁸¹

I.Dönem Meclis'e, Saruhan Vekili olarak katıldı. Anzavur isyanı dolayısıyla Meclis'e katılmak için görevinden ayrılamadığını bildirmesi üzerine Meclisçe süresiz izinli sayıldı. Konya Mevki Komutanlığına atandığı esnada, memurluğun ve vekilliğin aynı kişide birleşemeyeceğini netleştiren Nisab-i Müzakere Kanunu çıkmış, Hüseyin Avni Bey'de vekilliği seçerek 21 Ocak 1921'de Meclis'e katılmıştır. Milli Müdafaa ve Dahiliye Komisyonları'nda çalışmıştır. II. ve III. Dönemlerde Cebelibereket Vekili seçilen Hüseyin Avni Bey, 24 Ocak 1924 tarihli ve 400 sayılı Kanun gereğince I. Dünya Savaşı ve ardından Milli Mücadele'de gösterdiği üstün başarılar dolayısı ile Tuğgeneralliğe terfi ettirilmiştir. III. Dönem Meclis'te Cebelibereket Vekilliğini sürdürürken 10 Mart 1930'da Adana'da vefat eden Hüseyin Avni Bey'in Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası, Mecliste yapılan törenle verilmiştir.⁴⁸²

⁴⁸¹ Öztürk, **Dönem II**, C.III, s.193

⁴⁸² **age**,s.194

b. 2. 2. Hüseyin Avni Bey (ZAİMLER) Hakkında Tespitler

Hüseyin Avni Bey II. Dönemde, Müdafaa-i Milliye ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Encümenlerine seçilmiştir.⁴⁸³

b. 2. 2. 1. Teklif ve Takrirleri

b.2.2.1.1. Darüleytamlarla Sanayi Mekteplerinin Birleştirilmesi Hususunda Takriri

Cebelibereket Mebusu Avni Bey, darüleytamlarla sanayi mekteplerinin birleştirilmesi hususunda bir encümen marifetiyle kanun lâyihası yapılmasına dair takrir vermiştir.⁴⁸⁴

Meclis Reisi, Avni Bey'in Takriri görüşülürken *“Cebelibereket Mebusu Avni Beyin, darüleytamlarla sanayi mekteplerinin tevhibi hususunda bir kanun teklifi ihzarı için Dahiliye Maarif ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye encümenlerinden bir temenni takriri vardır. Halbuki mebuslar teklifi kanuni yaparlar, encümenlere temenni takriri vermezler. Binaenaleyh bu takririn mevkii olmadığından veya vazetmiyorum. Efendim, vaktimiz gecikmiştir. Çarşamba günü öğleden sonra saat birde içtima ve Posta Kanununun bakıye-i müzakeratına devam etmek üzere celseyi tatil ediyorum.”* diyerek celseyi tatil etmiştir.

b.2.2.1.2. Ermenilerce Kaçırılan Kişiler Hakkında Takriri

Hüseyin Avni Bey; Dahiliye Vekâletine, Ermeniler tarafından Korfu'ya kaçırılan Osmaniye'nin Rızaiye mahallesinden Darendeli oğullarından Mehmedoğlu Yusuf ile biraderi Mehmed'in tahlislerine dair sual takriri vermiştir.⁴⁸⁵

b.2.2.1.3. Ordu Mensubu Olupta Harekâtı Milliyeye İştirak Etmeyenler Hakkında Kanunun Uygulanmasına Dair Takriri

Cebelibereket Mebusu Avni Bey, ordu mensubu olupda Harekâtı Milliyeye iştirak etmeyenler hakkında tatbik edilecek kanun hükümlerinin ikmal edilip edilmediğine ve orduya mensub olmayan memurun ve mensubini Devlet hakkında da bir muamele ifası mutasavver olup olmadığına dair şifahi sual takriri Başvekâlet ile Müdafaa-i Milliye Vekâletine havale edilmiştir.

⁴⁸³ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.1, s.72-73

⁴⁸⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.2, s.26

⁴⁸⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.5, s.406 ; B.C.A. Belge No: 030.10.6.35.35, EK 45

b. 2. 2. 1. 4. Payas Nahiyesindeki Okula Dair Takrir

Cebelibereket Mebusu Avni Bey'in, Dört Yol kazasına bağı Payas nahiyesinde kâin olup askerî işgal altında bulunan mektebin tahliyesi temenniyatına dair takriri Başvekâlete gönderilmiştir. ⁴⁸⁶

b. 2. 2. 1. 5. Avni Paşa ile İhsan Bey'in, Cebelibereket Vilâyetinin İslahiye Kazasında bir Ziraat Bankası Şubesinin Kurulmasına Dair Takriri

Cebelibereket mebusları Avni Paşa ile İhsan Bey, Cebelibereket Vilâyetinin İslahiye kazasında bir Ziraat Bank Şubesinin kurulmasına dair takrir vermişlerdir. Takrir, Meclis Riyasetince Başvekalet'e gönderilmiştir. ⁴⁸⁷

b. 2. 2. 2. Soru ve Cevaplar

b. 2. 2. 2.1 Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Karabekir'den Suali

Karasi Mebusu Kazım Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili sıfatı ile Avni Bey'in yukarıda belirtilen ordu mensubu olupta harekâtı milliyeye iştirak etmeyenler hakkında ilgili kanunun uygulanmasına ilişkin sualini cevaplamıştır. ⁴⁸⁸

Riyaseti Celileye

Ordu mensubinin olup da Harekâtı Milliyeye iştirak etmeyenler hakkında tatbiki mukarrer muamelâtın ikmal edilip edilmediğinin, edilememiş ise ne vakte kadar intac edilebileceğinin Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretlerinden; Ordu mensubu olmayıp da sair idari, mali, şer'i, iktisadi, adlî bilumum memurin hakkında ne yapıldığının, ve bu kısım memurin ve müstahdemini devlet hakkında da bir muamele ifası mutasavver olup olmadığının mutasavver ise şeklinin ve zamanı ifasının, değil ise, muamelei cezaiyei vakanın yalnız orduya hasrı muvafık olup olmadığının şifahen beyanı buyurulmasını Başvekil Başa Hazretlerindem sual ve rica eylerim.

Cebelibereket
Avni

Avni Bey suali okunduktan sonra *“Efendim sualim ikidir. Birisi Müdafaa-i Milliye Vekiline, diğeri Başvekil Paşa Hazretlerine aittir.”* demiştir.

⁴⁸⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.6, s.8

⁴⁸⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.22, s.167

⁴⁸⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.5, s.606

Karesi Mebusu ve Milli Müdafaa Vekili Kâzım Paşa, Avni Bey'in suale cevaben *"Efendim! Mücahede-i Milliyeye iştirak etmiyen zabitan hakkında yapılacak muameleye dair Meclisi Âli geçen defa bir kanun kabul buyurmuştu. Bu kanuna tevfikân bir heyeti mahsusa teşkil edildi ve bu heyeti mahsusta, kanunun birinci maddesinde yazılan kuvayı inzibatiye ve Kuvayı Milliye aleyhinde teşkilâta intisab edenlerle ikinci maddesinde yazılan davete icabet etmiyenlere aidolan hususâtı tetkik ile muvazzaftır. Malûmuâlileridir ki bu heyet bir Divanı Harb bir mahkeme heyeti veya tahkik heyeti vaziyetinde değildir. Doğrudan doğruya bir tetkik heyetidir. Vekâlette mevcudolan dosya ve vesaik kamilen bu heyete tevdi edilmiştir. Bu heyet oradaki vesaik, dosya ve evrakları tetkik eder, bu kanunun tatbik edilip edilmeyeceğine bakar ve ona işaret eder ve karar altına alır. Şimdiye kadar bu heyetin intacettiği evrakın muamelesi yani kespi katiyet ettirdiği evrakın muamelesi adedi 295'dir. Yani 295 kişiye ait evrakı intacetmiş ve kararını vermiş, bize de bildirmiştir. Şu halde 295 evrak neticelenmiştir. Daha kırk sekiz kadar evrakı neticelendirmiş, onu da kurye ile gönderiyor. Bundan maada 608 kadar evrak da heyetin elimde mevcuttur ki tetkik edilmektedir. Bu hesaba nazaran bin kadar erkân, ümera ve zâbitanın bu kanunun birinci ve ikinci maddelerine temas ettiği muhtemel görülen muameleleri heyeti mahsusada görülecek demektir. Heyeti mahsusanın bütün bu evrakı ve dosyaları ariz ve amik tetkik etmek mecburiyetinde kalmasına binaen muamelenin ancak Mayıs nihayetinde ikmal edilebileceğini tahmin ediyoruz. Henüz heyeti mahsusa yedinde bulunan evraktan bir müşir, bir birinci ferik, altı ferik, yedi liva, yirmi üç miralay, yirmi altı kaymakam, yetmiş dört binbaşı, iki kolağası, yüz elli üç yüzbaşı, seksen sekiz mülâzûmi evvel, yüz on dört mülâzûmi sani, altı zâbitvekili, onüç imam, yetmiş iki memurin ve mensuhin, otuz esnafatı askeriye iki de zabıt namzedi evrakı vardır, bunlar neticelenmek üzeredir. Şimdiye kadar intaç etmiş oldukları evrak ashabının kanunun birinci maddesi mucibince hizmeti Devlette istihdam edilmemek şartıyla nisbeti askeriyelerini kat ediyor. İkincisi: İkinci madde mucibince bu kayıt ve şartı koymaksızın nisbeti askeriyelerini kat'ederek intacediliyor. Bâzılarının evrak ve vesaikında yani dosyalarında bu haller sabit olmuyor, beraet etmiş addolunuyorlar. Yapılan muamele budur." diyerek sözlerini tamamlamıştır. İzahatın hemen akabinde Avni Bey; "Suale verilen cevap kâfidir. Yalnız iki fıkranın cevabını da Başvekâletin vermesini rica ediyorum." demiştir.*

Avni Bey'e cevaben Meclis Reisi de *"Efendim Başvekâlete tebliğ edilmiştir. Bittabi cevap vereceklerdir. Alınacak cevap alelûsul ruznameye konacaktır." demiştir.*

c. II . Dönem Kozan Milletvekilleri

c. 1. Ali Şadi (ÇELİK)

c. 1. 1. Ali Şadi (ÇELİK) Bey'in Biyografisi

1889'da Kozan'ın Yarımoğlu Mahallesi'nde doğan Ali Şadi Bey, Hacı Hasan Efendi ve Emine Hanım'ın oğludur. 1903 yılına Kozan Rüştîyesi'nden mezun olduktan sonra 1907'de İstanbul Ticaret Okulu'nu ardından da 1911 yılında İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1913'te Kozan Bidayet Mahkemesi üyeliği görevine atanan Ali Şadi Bey, 1921'de Kozan Hakim Yardımcılığına ve ardından da Kozan İstinaf Üyeliğine atandı. 20 Temmuz 1923'te yapılan seçimlerde Kozan Vekili seçildi. Meclis'te; İktisat, Mübadele, İmar ve İskan, Ziraat Komisyonlarında çalıştı. Vekillik sonrası Kozan'da çiftçilik ile uğraşan Ali Şadi Bey 3 Ocak 1980'de vefat etti.⁴⁸⁹

c. 1. 2. Ali Şadi (ÇELİK) Hakkında Tespitler

c. 1. 2.1. Saim Bey'in Hemşiresi Naciye Hanıma Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Teklifi

Kozan Mebusu Ali Sadi Bey ve yedi arkadaşı; Kozanlı şehit Saim Bey'in⁴⁹⁰ hemşiresi Naciye hanıma hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisine dair kanun teklifi vermiştir.⁴⁹¹

Riyaseti Celileye

10 Kânunusani 1341

Kozanlı Saim Bey, Adana kurtuluş tarihini tetkik edenlerce, çok tanınmış bir şehittir. Yüksek tahsil görmüş olan Saim, Adana'nın Fransızlar tarafından işgalinden sonra millî kuvvetlerin başında çalışmış, Hacik istirdadında mühim bir âmil olmuş yurdunun hâlâsı için müteaddit defalar tehlikelere atılarak sonra 17 teşrinisani 1337 tarihinde Mamure hücumunda şehit düşmüştür. (Sağlar günü) diye maruf olan bu günde her sene Adana matbaası genç şehidin hatıratı ile dolu olarak intişar eder. Merhumun hemşiresine hidematı vataniyeden maaş tahsisi suretiyle Türkün büyük fedakâr evlâdına karşı ve daima yaşayan ulusuna karşı vazifemizi kısmen olsun ifa edeceğimizi düşünerek berveçhiati kanun lâyihasını arz ve teklif eyleriz.

⁴⁸⁹ Öztürk, **Dönem II**, C.III, s.559-560

⁴⁹⁰ Saim Bey, Bölgenin kurtuluşunda büyük emeği geçmiş önemli bir isimdir. Osmaniye'nin Mamure İstasyonunda Fransızlara düzenlenen baskın esnasında şehit olmuştur. Adına hürmeten Haçın'ın ismi Saimbeyli olarak değiştirilmiştir. Geniş Bilgi için Kemal ÇELİK, **Milli Mücadelede Adana ve Havalisi (1918-1922)**, TTK yay., Ankara, 1999

⁴⁹¹ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 2, C.18, s.420

Kozan
Ali Şadi

Mersin
Niyazi

Maraş
Abdülkadir

İzmir
Mustafa Rahmi

Erzurum
Ziya Hacı

Maraş
Mehmet

Kayseri
Doktor Halit

Mersin
Besim

Kozan Mebusu Ali Sadi Bey ve yedi arkadaşının kanun teklifi, yasalaşmıştır.⁴⁹²

c . 2. Ali Saib Bey (URSAVAŞ)

c. 2. 1. Ali Saib Bey (URSAVAŞ)’ in Biyografisi

1885 yılında bugün Irak sınırları içerisinde bulunan Revandiz şehrinde doğan Ali Saib Bey, emekli üsteğmen Mehmet Emin Efendi’nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini babasının görevi dolayısı ile Bağdat Rüştîyesi’nde ve Askeri İdadisi’nde tamamladı. 13 Kasım 1905’te Harbiye Mektebi’ne kaydoldu. 1 Eylül 1908’de mezun oldu. Ardından üsteğmen rütbesi ile Bağdat’ta bulunan 6.Ordu emrine verildi.⁴⁹³ Balkan Savaşı’nda 24. Alay ile 10. Kolordu Karargahlarında görev yaptı. 1913 yılında Jandarma sınıfına ayrılarak Beyrut Jandarma Alay Komutanlığına atandı. 1915 yılında Halep Jandarma Alayı’nda Bölük Komutanlığı görevine tayin edildi. Musul’dan çekilen 6. Ordu’nun düzenli bir çekiliş yapmasında etkin görev aldı. Mondros’tan sonra Kars (Bahçe) Jandarma Komutanlığı görevine atandı. Bu görevinde iken bölgede Fransızlar’ın güdümündeki Ermenilerin oluşturduğu kargaşalıkları önlemede üstün gayret gösterdi. Bu mücadele esnasında yaralanan Ali Saip Bey, işgal sırasında “İntibah” adlı gizli bir cemiyet bünyesinde milli direnişe destek verdi. Ağustos 1919’da Kozan Jandarma Komutanı olarak görevlendirildi. Mustafa Kemal’in Erzurum Kongresi’nde yayınladığı beyanname üzerine, Milli Mücadele saflarına aktif çalışma isteği ile Develi’ye geldi. Milli Mücadeleyi her manada benimsedi. Geri döndüğünde, daha önce Kozan’da kurulan “İntibah” cemiyeti “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” ismini aldı.⁴⁹⁴ Aralık 1919’da Urfa Jandarma Alay Komutanlığı’na atandı. Urfa’da şehrin ileri gelenleri ve aşiret reisleri ile görüşmeler yaptı. Ardından Urfa ve havalisi Kuvayi Milliye Komutanlığı görevini üstlendi. Ali Saip Bey örgütlediği saldırı, Fransızlarca öğrenilince Urfa’dan ayrılmak zorunda kaldı. Ancak Mardin, Siverek gibi çevre şehirlerde örgütlenmesini sürdürdü. 7 Şubat’ta emrindeki kuvvetlerle

⁴⁹²

Kanun Teklifi

Madde 1. — Kozanlı Şehit Saim Beyin hemşiresi Naciye Hanıma hidematı vataniyeden bin kuruş maaş tahsis edilmiştir.

Madde 2. — İşbu kanun 1341 senesi martından muteberdir.

Madde 3. — İşbu kanunun İcrasına Maliye Vekili memurdur.

⁴⁹³ Öztürk, **Dönem II**, C.III, s.561

⁴⁹⁴ Ursavaş, **age**, s.25-29

Urfa'ya saldırı kararı alındı. 8 ve 9 Şubat günü atlı birlikler iki koldan Urfa'ya girdi.⁴⁹⁵ Uzun süren çatışmalardan sonra 8 Nisan'da Fransızlarla anlaşma sağlandı ve böylece Urfa düşman işgalinden kurtuldu.⁴⁹⁶

I.Dönem Meclis'e Urfa Vekili seçilen Ali Saip Bey, 9 Mayıs 1920'de Meclis'e katıldı. Güney Cephesi ve Musul Bölgesinin müdafaası için görevlendirildiğinden Meclisçe izinli sayıldı. 9 ay boyunca bu bölgede çalıştı. Bölgede hizmetine ihtiyaç duyulması dolayısı ile izni uzatıldı. 3 Ağustos 1921'de seçildiği, Konya İstiklal Mahkemesi Üyeliği'nden 9 Ocak 1922'de istifa etti.⁴⁹⁷

II. Dönem Meclis'e Kozan Vekili seçilen Ali Saip Bey, Şeyh Sait İsyanı'nda kurulan İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi üyeliği için yapılan seçimde üye seçildi. 6 Mart 1926'da seçildiği Mahkeme Başkanlığı'nı mahkemenin görevini tamamladığı 7 Mart 1927'ye kadar sürdürdü. III. ve IV. Meclis'e Urfa Vekili seçilen Ali Saip Bey, Urfa müdafaasındaki üstün hizmetleri sebebi ile binbaşı rütbesine yükseltildi. 4 Mart 1926'da askerlik mesleğinden emekli oldu. Soyadı Kanunu'nun çıkması ile bizzat Mustafa Kemal tarafından Urfa müdafaasında ki başarısı dolayısı ile "URSAVAŞ" soyadına laik görüldü.⁴⁹⁸

1935 yılında Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit Bey tarafından Mustafa Kemal'e düzenlenecek suikast girişimine yardım etmek iddiası ile Adliye Vekaleti tarafından dokunulmazlığının kaldırılması istendi. Çeşitli delillere dayanılarak Meclisçe dokunulmazlığı kaldırıldı. Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılandıktan sonra 17 Şubat 1936'da suçsuzluğuna karar verilerek serbest bırakıldı. VI. Dönem Meclis'e yine Urfa Vekili seçilen, Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası sahibi Ali Saip Bey, dönem içinde 26 Eylül 1939'da Adana'da vefat etti.⁴⁹⁹

c. 2. 2. Ali Saib Bey (URSAVAŞ) Hakkında Tespitler

c. 2. 2.1. Ali Saip Bey'e İstiklal Madalyası Verilmesi

Ali Saip Bey Mustafa Kemal Paşa'nın tezkeresi ile İstiklal Madalyasına layık görülmüştür. Konu ile ilgili Meclis Zabıt Ceridelerinden tespit edilen kısma aşağıda yer verilmiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ age, s.122

⁴⁹⁶ Öztürk, **Dönem II**, C.III, s.561

⁴⁹⁷ age, s.562

⁴⁹⁸ age, s.563

⁴⁹⁹ Öztürk, **Dönem II**, C.III, s.563

⁵⁰⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.3, s.112

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Devre-i İntihabiye âzasından oldukları halde cephede ve bilfiil kıtada asarı hamaset ve fedakârî gösterdiklerinden dolayı Bozok Mebusu Süleyman Sırrı, Kozan Mebusu Ali Saip ve Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Beylere İstiklâl Madalyası Kanunu'nun ikinci ve beşinci maddelerine tevfikân, nısfı yeşil ve nısfı diğeri kırmızı şeritli İstiklâl-Madalyası itası rica ve Meclisi mezkûr azayı mütebakıyasine de kanunun ikinci maddesine tevfikân yeşil kurdelâlı madalya verileceği arz olunur efendim.

T.B.M. Meclisi Reisi
Gazi Mustafa Kemal

Meclisçe yapılan oylama sonucu Ali Saip Bey'e İstiklâl Madalyası Verilmesi kabul edilmiştir.

c. 2. 2.2. Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığına Seçilmesi

Ali Saip Bey Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığına seçilmiştir. Seçim sonrası, Zabıt Ceridesinden kaydedilen, Ali Saip Bey'in teşekkür konuşması aşağıdadır.⁵⁰¹

Meclis Reisi, Ali Saip Bey'in Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığına Seçilmesine ilişkin görüşmeleri; *“Şark İstiklâl Mahkemesi Reisliği için yapılan intihabın neticesli geldi onu arz ediyorum. Reye iştirak eden azanın adedi 115 tir. Muamele tamamdır. 134 zat Kozan Mebusu Ali Saip Bey'e rey vermiştir. 21 zat müstenkif kalmıştır. Binaenaleyh Şark İstiklâl Mahkemesi Riyasetine 134 rey ile Kozan Mebusu Ali Salip Bey intihap edilmiştir.”* diyerek başlatmıştır.

Ali Saip Bey'de Meclis kürsüsünden bir teşekkür konuşması yapmıştır. Konuşması şu şekildedir; *“Muhterem arkadaşlar; İstiklâl Mahkemelerinde ifayı vazife eden arkadaşlarınız arasında bendeniz de takdirinize mazhariyetle mubahi olmuştum. Gerek ona ve gerek bu kere bendenizi İstiklâl Mahkemesi Riyasetine intüihap buyurmanız suretiyle hakkımda göstermiş olduğunuz asarı teveccühe ve itimada arzı teşekkür etmeği bir vazife telakki ederim. Aziz arkadaşlar; bu kıymetli itimat ve teveccühünüze mazhariyetle vazifemin eskisine nisbeten daha fazla ağırlaşmış olduğunu hissetmekteyim. Bu ağır vazifeyi ve mazhar olduğum itimat ve teveccühünüzü işlerimizin hitamına kadar hüsnü ifa ve muhafaza edebilmek benim için en büyük bahtiyarlıktır. İnşallah buna da muvaffak olarak neticede şimdiki gibi teveccüh ve muhabbetinize lâyük bir arkadaş sıfatiyle aranızda kavuşmayı temenni ederim.”*

⁵⁰¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.28, s.26

c.2.2.3.Müdafaa Cemiyetleri Rüesa ve Azası ile Kuvayi Milliye Kumandanları ve Maiyetlerinin Affı Hakkında Kanun Görüşülürken Konuşması

Müdafaa cemiyetleri rüesa ve âzası ve Kuvayi Milliye kumandanlarıyla maiyetlerinin affı hakkında Kanun⁵⁰² tartışılırken kendisi de bir Kuvayi Milliye kumandanı olarak Kozan ve Urfa bölgelerinde milli direnişin mihenk taşlarından olan Ali Saip Bey’de görüşlerini beyan etmiştir.⁵⁰³

Milli Müdafaa Derneklerinde yararlılıklar gösteren kumandan ve taraftarları için çıkarılması planlanan af kanunu için düşüncelerini dile getiren Ali Saip Bey sözlerine “*Muhterem efendiler! Bu lâyihai kanuniyede Mütareke tarihinden 16 Ağustos 1336 tarihine kadar Kuvayı Milliye mensubîninin ika ettikleri ceraimi affediyoruz. Esas mesele hakkında mütalâamı arz etmezden evvel birkaç söz söylemekliğime müsaadenizi istirham ederim. Malûmuâlinizdir ki, Mütarekeyi mütaakıp her türlü hukuk hilâfında aziz Vatanımızı parçalamak isteyen gaddar düşmanlara karşı Türk Milleti, yine asırlardan beri hür, müstakil, efendi yaşamış olan Türk Milleti, o zaman Heyeti Temsiliye Reisi olan Büyük Gazi Paşanın etrafında «Kuvayı Milliye» namı altında toplanarak «Ya ölüm, ya İstiklâl» kararı katisini vermişti. İstiklâl Harbi ve zaferinin temel taşı atan o Kuvayı Milliye ki en buhranlı zamanlarda ve birçok mahrumiyet ve yoksuzluklar içerisinde haricî ve dahilî birçok düşmanlara karşı vazifesini hakkiyle ifa etmiş ve kuvayı muntazamanın teşekkülüne kadar tarihi millîmizde pek şanlı vakayı bırakmıştır. Gerçi bu teklif, bu lâyihai kanuniye geç kaldı. Fakat geç kalmakla beraber bunu teklif eden Heyeti Vekilemize arzı teşekkürü bir vecibe addederim.*” şeklinde başlamıştır.

Konuşmasına kendisinde çok yakında bildiği bölgelerden örnekler vererek devam eden Ali Saip Bey; “*Efendiler bu 16 Ağustos 1336 tarihinden birçok zaman sonra birçok mahaller ezcümle Adana, Maraş, Antep, Urfa, Malatya, Diyarbekir ve Mardin havalisi Harekâtı Milliyece cevelângâh olmuştur. Meselâ 17 Teşrinievvelde Haçin’de mahsurin düşman üzerine hücum etmiş Haçin’i kurtarmıştır. 8 Şubatda Antep’te mahsur olan Kuvayı Milliye düşman hatlarını yararak huruç hareketi yapmıştır. Ve yine 20 Şubat 1337 de Urfa, Mardin, Diyarbekir ve Siverek havalisinde müteşekkil bir Kuvayi Milliye (Drizûr) muhasara etmiştir. Bu tarihlere*

⁵⁰² Madde 1— 21 Teşrinievvel 1334 Mütareke tarihinden bilitibar kuvayi muntazamai milliyenin tarihi teşekkülü olan 16 Ağustos 1336 tarihine kadar Müdafaa Hukuk cemiyetleri rüesa ve azası ve Kuvayi Milliye kumandanlarıyla maiyetleri tarafından düşmanın veya düşman âmâiline hadim eşhasın tecavüzüne karşı vatanın Hukuk cemiyetleri rüesa ve azası ve Kuvayi Milliye kumandanlarıyla maiyetleri tarafından düşmanın veya düşman amailine hadim eşhasın tecavüzüne karşı vatanın emri müdafaa ve iştilâsı gayesini temin ve istihsal zımında ika edilen bilcümle ceraimden dolayı hukuku şahsiye baki kalmak üzere affı umumi ilân edilmiştir.

Madde 2 — İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3 — İş bu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.

⁵⁰³ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.2, s.713-719

nazaran 16 Ağustos 1331 tarihli; Kuvayı Milliye mücrimlerinin ve bilhassa Cenup mintakasında fedakârlık eden Kuvayı Milliye efradının affı için katiyen gayrikâfidir; Muhterem efendiler! Eğer bu teklif her yerde, kuvayı muntazamanın teşekkülünü mütaakıp yapılmış olsa idi bunlara hacet kalmazdı. Fakat bunlar yapılmamıştır. Bunlar yapılmayınca adliye ve jandarmanın takibatında ürkerek Kuvayı Milliye de birçok hizmetler etmiş insanlar maznun sıfatıyla kasabalara gelediler, dağlarda kaldılar. Birtakım hırsız, eşkıya bu fedakâr insanların gaybubetinden bilistifade kendilerinin yapmış oldukları fenalıkları bunlara tahmil ettiler. Binaenaleyh efendiler, her halde Kuvayı Milliye fedakârlık etmiş, çalışmış olan bu arkadaşların sulh tarihine, yani 24 Temmuz 1339 tarihine kadar olan cürümlerini affedelim. İstirhamım bundan ibarettir. Bunun için de bendeniz bir teklif yaptım.” diyerek konuşmasını neticelendirmiştir.

c. 2. 2. 4. Teklif ve Takrirleri

c. 2. 2. 4.1. Düello Edilmesine Dair Görüşleri ve Kanun Teklifi

Kozan Mebusu Ali Saib Bey, gazeteler veya dergilerde şeref ve haysiyet kırıcı neşriyat veya ifşaat halinde, yazıyı yazan bir iddia da bulunan yazar ile hakkında istinatta bulunulan kişinin düello edilebilmesine dair kanun teklifi vermiştir.⁵⁰⁴

Ali Saip Bey konuşmasına başlarken; *“Muhterem efendiler, teklifimin esbab-ı mucibesinde maksadımı biraz arz ve izah etmiştim. Bunun için fazla söz söyleyerek başınızı ağrıtmak istemem. Yalnız müsaadenizle bu kürsüden, teklifime birkaç şey daha ilâve etmek isterim.”* diyerek böyle bir kanun teklifi vermesinin sebeplerini izah etmeye başlamıştır.

Ali Saip Bey sözlerine devamla; *“Efendiler, bu Mecliste hürriyet ve serbesti matbuata taraftar olmıyan hiç arkadaşımız yoktur. Bu hakikati burada defaatle izhar etmiş bulunuyoruz. Fakat efendiler, insafınıza müracaat ediyorum. Hürriyet ve serbesti matbuat bu mudur? Hürriyeti matbuat, her eli kalem tutan çocuğun istediği gibi yazı yazarak mukaddesatı şahsiye ve Meclisin şeref ve haysiyetiyle oynaması mıdır ?”* diyerek basın hürriyetinin sınırları aştığını dile getirmiştir.

Akabinde Ali Saip Bey, basınla ilgili somut tespitlerini belirtmiştir. Devamla *“Efendiler, tekrar ediyorum. Serbesti matbuat bu mudur? Bunu nereden çıkarıyorlar. Bunu kim söylüyor ve nasıl yazıyorlar? Efendiler, altı aydan beri muhterem Meclisiniz; eğer bu müddeti mukayese edecek olursak ilâhı Meşrutiyetten bugüne kadar gelen Meclislerden ziyade vazifesini ifa etmiş bir Meclistir. Şimdiye kadar vazifesini ifa ettiğine dair bir satır yazı*

⁵⁰⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.5, s.406

yazılmamıştır ve zaten buna da ihtiyacımız yoktur. Efendiler, İstanbul'a İstiklâl Mahkemesi gittiği zaman, İstanbuldaki gazeteler ser muharrirleri İstiklâl Mahkemesine çekildiği vakit göstermiş olduğumuz kıskançlık ve burada günlerce gece yarılara kadar devam eden müzakeratla matbuata olan alâkamızı göstermiştik. Neden o zaman gazeteler Büyük Millet Meclisinden bahsetmemişlerdi. Efendiler, altı aydan beri Meclisin şeref ve haysiyetiyle oynayan ve aldıkları hilafî hakikat malûmatla makamı tehzilde resimlerimizi teşhir eden İstanbul gazetelelerine soruyorum. Geçen sene Afyon Karahisar Mebusu İsmail Şükrü Efendi matbuata «Rezildir» dediği zaman bu âciz arkadaşınız matbuata sürülmek istenilen bu çirkin tâbiri kailine iade etmiş ve matbuatı kemali şerefle müdafaa etmiştim. O zaman neden gerek İkdâm, gerek Vakit, Vatan gazeteleri bundan bahsetmediler?” diyen Ali Saip Bey'e, Menteşe Mebusu Esad Efendi “Ya Urfa'daki Fransızlara karşı yaptıklarınız. O büyük hizmetleriniz.” şeklinde bağırmiş, hemen akabide de; “Lakin bugün düello meselesinden düşüyorsun, onu aklına al da ona göre söyle. Düello ne demek böyle şey olur mu?” demiştir.

Ali Saip Bey sözlerine “Efendiler, yarının ne olacağı malûm olmadığı bir zamanda, memleketin kara günlerinde düşmana karşı memleketi müdafaa için cepheler yaptığımız ve millî kudretimizi bütün cihana gösterdiğimiz zamanlarda ismimizden bahsetmiyen gazeteler, muhabir olarak Ankara'ya göndermiş oldukları akşamdan sabaha kadar top oynayan çocukların yazdığı hilafî hakikat ve yalan yanlış haberlerle resimlerimizi ve isimlerimizi teşhir ediyorlar. Şeref ve haysiyetle oynuyorlar. İşte efendiler, bu kürs-ü Muallâdan milletime hitabediyorum. Ey Kahraman Türk Milleti senin vicdanına, insafına müracaat ediyorum, hürriyet ve serbesti-i matbuat bu mudur? Sen hakem ol ey Türk Milleti, hürriyet ve serbestli matbuat bu mudur?” diyerek devam etmiştir. Bu sırada Süleyman Sırrı Bey, “Hürriyete hürriyetle mukabele edilir.” demiştir.

Ali Saip Bey, haysiyet kırıcı durumlarda düello yapılmasına müsaade edilmesine dair verdiği kanun teklifini savunmaya devamla “Efendiler, efkârı umumiye diyorlar, hangi efkârı umumiye. Burada Meclis bir karar veriyor ve o karar akşam olmadan İstanbul gazetelerine filhakika geçiyor. Bundan başka hilafî hakikat daha birçok şeyler. Efkârı umumiye budur denilerek intişar ediyor. Acaba Anadolu halkı gazete idarehanelerine birer telefon bağışlamışlar da bizim fikrimiz budur diye söylüyorlar mı ve onlardan almış oldukları şeyleri mi muvacehemize koyuyorlar? Hayır efendiler, efkârı umumiye diye söyledikleri o üç beş çocuğun yazmış olduğu şeylerdir. Efendiler, nazarı dikkati âlinizi bir şeye celbetmek isterim. Evvelki gün İstanbul gazetelerinin birisinde «Kabahat kimde?» serlevhasıyla yazılan bir başmakalede (Efendiler, bu da bir kasıttır) Onda deniliyordu ki hafti, mahrem müzakereleri muhabirlere söyleyen mebuslardır. Hayır efendiler, haşa ben buna katiyen inanmam ve kabul

etmem, içimizde namusuna tevdi edilerek söylenen mahrem sözleri muhabirlere söyliyecek namussuz ve şerefsiz insan yoktur. Efendiler, eğer sehven ağzından kaçırılmış bir arkadaşımız bulunsaydı her halde benim bu sözlerime karşı, çıkar, sehven bunu ben söyledim derdi. Çünkü o söyleyen adam yarın muhbirlerle karşı ne yüzle bakacaktır. Çünkü o söyleyen zat namussuzluğu, haysiyetsizliği kabul etmiş olacaktır. Efendiler, ne zamana kadar bu vaziyet devam edecek? Bu milletin, bu memleketin ve erbabı namusun şerefiyle ne zamana kadar oynanacak? Bunun sonu çıkmaz, bunun sonu anarşidir, ihtilâldir. Bunun için, erbabı namusun, erbabı şerefın namusunu muhafaza etmek için, böyle herkesin şerefiyle oynamak için ve fertlerin namusunu muhafaza etmek için en lüzumlu şey düellodur efendiler. Yahut, Heyeti Celileniz bunu muvafık görmezse buna başka bir şekil düşünelim. Bu vaziyet temadi edemez, bunun ilerisi yoktur. Şeref ile oynandı mı, bugün tokattır, yarın silâhtır.” demiştir.

Meclis Reisi Kozan Mebusu Ali Saib Bey’in kanun teklifini Lâyiha Encümenine havale etmiştir. Teklife dair Lâyiha Encümeni mazbatasını aşağıdadır.⁵⁰⁵

Riyaseti Celileye

Gazetelerle veya suveri saire ile şeref ve haysiyeti muhil neşriyat vukubulduğu takdirde düello edilebilmesine dair Kozun Mebusu Ali Saip Beyin teklifi kanunisi encümenimizce tetkik kavaidi hukukiye, ananâtı diniye ve milliyemize münafî bulunan ve elan cari olan memleketlerde dahi def ve refî çaresi düşünülen bu teklifin şayanı müzakere olmadığına müttefikan karar verilmekle Heyeti Umumiye arz olunur efendim.

Lâyiha Encümeni Reisi
Niğde
Ebubekir Hazım

Mazbata Muharriri
Bozok
Ahmet Hamdi

Ali Saip Bey’in gazetelerle çeşitli yayınlarda şeref ve haysiyeti zedeleyici yayın yapılması halinde düello edilebilmesine dair kanun teklifini; Layiha Encümeni müzakereye layık bulmamıştır. Meclis Genel Kurulu’da Encümen mazbatasını kabul etmesiyle Ali Saip Bey’in kanun teklifi düşmüştür.

⁵⁰⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 2, C.8, s.64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

III.TBMM'NİN SEÇİMİ ve III.TBMM'DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A. III . TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler

23 Haziran 1927'de CHF grubu, bir tüzük değişikliği ile milletvekili adaylarının belirlenmesi yetkisini parti genel başkanına vermiştir. Dolayısıyla seçime girecek adaylarının tamamı CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenip 29 Ağustos 1927 tarihli beyanname ile ilan edilmiştir.⁵⁰⁶

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti olarak katıldığı seçimden, tamamı CHF adayı 316 kişi milletvekili seçilmiştir. İki kademeli yapılan ve 18 yaşını tamamlamış erkeklerin oy kullandığı seçimler, 30 Temmuz'da başlayıp 5 Ağustos'ta sona ermiştir. III. Dönem Meclis seçimlerinin önemli bir özelliği, vekillikle askerlik mesleğinin aynı kişide birleşmemesidir. Seçim kanunlarında yapılan 3 Nisan 1923, 16 Haziran 1927 ve 21 Haziran 1927 tarihli değişikliklerle Mustafa Kemal, ordunun siyasetten uzak durması için gereken hukuki altyapıyı hazırlamıştır.⁵⁰⁷

III. Dönem Meclis'e seçilen vekiller, meclis açılmadan önce, CHF'nin İkinci Büyük Kurultayı için toplandılar.⁵⁰⁸ Kurultayda, 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Mustafa Kemal Büyük Nutku okumuştur.⁵⁰⁹

İlk Genel Kurul, 1 Kasım 1927'de Meclis'in en yaşlı üyesi olan Hasan (Saka) Bey'in başkanlığında toplandı.⁵¹⁰ Yine aynı gün yapılan seçimle Karesi (Balıkesir) Milletvekili Kazım (Özalp) Paşa seçilmiştir.⁵¹¹ İzleyen günde, vekillerin yemin töreni yapılmıştır. Yemin töreninin ardından yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini 288 vekilin oylarının tamamını alan Mustafa Kemal seçilmiştir.⁵¹² 5 Kasım 1927'de komisyon üyelerinin seçim işlerinin de tamamlanması ile meclis faaliyetine başlamıştır. Yeni meclisle birlikte, daha önce istifa eden İsmet Paşa Hükümeti yerine, yine İsmet Paşa'ya yeni hükümeti (IV. İsmet Paşa Hükümeti) kurma görevi verilmiştir.⁵¹³ Yeni kurulan hükümette tezimize konu olan seçim bölgemizden bir bakan bulunmamaktadır.

⁵⁰⁶ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ankara,1997, s. 578

⁵⁰⁷ Cemal AVCI, III.Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri, ATAM Yayınları, Ankara, 2000, s.17-21

⁵⁰⁸ CHF' nin ilk kurultayı, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin oluşturulduğu Sivas Kongresidir.

⁵⁰⁹ Atatürk, Nutuk,s.XIX

⁵¹⁰ T.B.M.M.Z.C. Devre.3, C.1. s.2

⁵¹¹ T.B.M.M.Z.C. Devre.3, C.1. s.3

⁵¹² T.B.M.M.Z.C. Devre.3, C.1. s.4

⁵¹³ T.B.M.M.Z.C. Devre.3, C.1. s.12

III.Meclis'e seçilen üye sayısı 316 olmakla beraber bu sayı istifa, ölüm, görevlendirme gibi sebeplerle değişmiş, böylece mecliste 333 vekil görev almıştır. Bu vekillerin 243 tanesi yüksek öğrenim görmüştür. Bu sayı, meclis tam sayısına oranlandığında %73 gibi yüksek bir rakama tekabül etmektedir.⁵¹⁴ Bu oran, Mustafa Kemal'in ülke sorunlarını çözmek adına yüksek eğitim almış, ülke meselelerine çözüm bulabilecek, aydın vasıflı insanları seçtiğinin bir işaretidir. III.Mecliste dikkati çeken bir diğer konu; milletvekilliği için aday gösterilen kişilerin seçim bölgelerinin kendi memleketleri olmasına dikkat edilmesidir. III. Meclise seçilen 333 vekilin, 144 tanesinin doğum yerlerinden vekil seçilmeleri bu çıkarsamayı destekleyici bir istatistiki bilgidir.⁵¹⁵

III. Dönem TBMM'nin birinci hükümetini İsmet Paşa kurmuştur.⁵¹⁶ (IV. İsmet Paşa Hükümeti) Bu kabinede tezimize konu olan seçim bölgelerinden seçilen vekillerden biri görev almamıştır. 1 Kasım 1927'de göreve başlayan Hükümet, çeşitli tarihlerde 4 kez güvenoyu alma gereği duymuştur. Her güvenoyu yoklaması sonrasında verilen hükümet programlarında farklı konu başlıklarına öncelik verilmiştir. Bu farklılığın sebebi hem ulusal hem de uluslar arası gündemin çok yoğun olmasından kaynaklanmıştır. Örneğin; ilk hükümet programında yeni Türk alfabesinin öğretilip yaygınlaştırılması için ilkokullara önem verilmesi ve Millet Mekteplerinin kurulması iken, ikinci hükümet programında yeni ticaret anlaşmalarının imzalanmasına öncelik verilmiş, dördüncü hükümet programında ise Türk Lirasının değerinin korunması konusu öncelik kazanmıştır. Bu hükümet döneminde harf inkılabı gerçekleştirilmiş, dış ilişkilerde daha sağlam bir zemin oluşturma gayreti içine girilmiştir. Diğer yandan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı genç cumhuriyeti ve özellikle hükümetini yıpratmıştır.⁵¹⁷

Yukarıda belirtilen sebeplerden yıpranan hükümet görevi bırakmış, 27 Eylül 1930'da V. İsmet Paşa Hükümeti kurulmuştur.⁵¹⁸ IV. İsmet Paşa Hükümeti'nden farklı olarak adliye,iktisat ve maarif bakanları değişmiştir. Bu hükümette; Nafia (Bayındırlık) Bakanı olarak görev yapan önceki dönem Adana vekili iken III. Dönem Diyarbakır vekili olan Zekai (Apaydın) Bey'den boşalan makama 29.12.1929'da Adana vekili Hilmi (Uran) Bey görevlendirilmiştir.⁵¹⁹ V. İsmet Paşa Hükümeti'nin öncelikli konuları arasında; yine dış politikada güçlü ve etkin ilişkilerin kurulması, bulaşıcı özellikli hastalıklarla mücadele, mesleki eğitime geçiş, demiryollarının

---

⁵¹⁴ Avcı, **age**, s.40

⁵¹⁵ **age**, s.43

⁵¹⁶ **T.B.M.M.Z.C.** Devre.3, C.1. s.13

⁵¹⁷ Avcı, **age**, s.56

⁵¹⁸ **T.B.M.M.Z.C.** Devre.3, C.21. s.30

⁵¹⁹ **T.B.M.M.Z.C.** Devre.3, C.23. s.51

revizyonu ve yaygınlaştırılması, 1929 Buhranı sonrası Türk parasının değerini koruma gibi kalemler sayılabilir.⁵²⁰

B. III . TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler

Bu dönemde yaşanan gelişmelerden biri; Türk siyasal hayatı açısından önem taşıyan, cumhuriyetin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası girişiminden sonra, ikinci demokrasiye geçiş çabası olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulmasıdır.⁵²¹ CHF'nın tüm tasarılarının tartışılmaksızın kabulü, herhangi bir eleştirinin olmaması devlet işleyişinde verim düşüklüğünü de beraberinde getirmiştir. Mustafa Kemal, hedef olarak belirlenen “muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak” eyleminin, durağan statükocu bir hal almasından endişeleniyordu. Özellikle devlet erkinin idaresinde kontrollü bir muhalefete gereksinim hissediliyordu ki bu ihtiyaç Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı doğurdu.⁵²² Mustafa Kemal, Fethi Bey'in başkanlığında kurulan SCF'na verdiği desteği göstermek adına kardeşi Makbule Hanımı ve yakın arkadaşı Nuri (Conker) Bey'i parti üyesi yaptırmıştır.⁵²³ Parti kurucuları arasında I. Dönemde Cebelibereket vekili olan Rasim (ÖZTEKİN) Bey, Bilecek vekili olarak bulunmaktadır.⁵²⁴ SCF , 1930 Belediye Seçimlerine katılmış, toplam 502 seçim bölgesi içersinde 31 belediyeyi almıştır.⁵²⁵ SCF, seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddiası ile meclise gensoru vermiştir.Gensoruda yöneltilen soruları dönemin İçişleri Bakanı ve Muğla Milletvekili Şükrü (Kaya) Bey cevaplamış, hükümet aklanmıştır.⁵²⁶

Neticede, CHF yönetimi SCF'nın girişimlerinden rahatsız olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı yapılan seçimde yolsuzluk, hile ve baskıya başvurmuş, SCF' sına haksız suçlamalarda bulunarak kendi suçunu örtmeğe çalışmıştır. CHF yönetimi, etkin bir muhalefet partisinin varlığına katlanamayacağını ortaya koymuştur.⁵²⁷

SCF kurucuları, fırkanın kuruluşundaki amaç doğrultusunda çalışmaya gayret etseler bile, fırka içerisinde rejim düşmanları, Atatürk muhalifleri görev almaya başlamışlardır. Daha önce yaşanmış TCHF hadisesi, Mustafa Kemal'i kaygılandırmış, kaygılarındaki haklılığı da fırkaya olan desteğini çekmesini beraberinde getirmiştir. Fethi Bey ve SCF diğer merkez yöneticileri, ülke genelinde yeni rejimin ve inkılapların düşmanlarının fırka bünyesinde

⁵²⁰ Kazım ÖZTÜRK, **T.C. Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, 1968, s.142-146

⁵²¹ Ahmad, **age**, 76-77 ; Yazman, **age**, s.221-237

⁵²² Tevfik ÇAVDAR, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Yayınları, İstanbul, 2004 s.291

⁵²³ Mango, **age**, s.455

⁵²⁴ Çoker, **age**, s.346

⁵²⁵ Çetin YETKİN, **Atatürk Vatana İhanetle Suçlandığı SCF Olayı**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004,s.267

⁵²⁶ Avcı, **age**, s.75

⁵²⁷ Hikmet ÇOLAK, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi , **1930 Belediye Seçimleri**, Ankara,2007, s.159

toplanmasından rahatsız olup, 17 Kasım 1930'da fırkayı lağvetmişlerdir.⁵²⁸ Fırkanın lağvedilmesinden hemen sonra 23 Aralık 1930'da yaşanan Menemen Olayı, inkılapların halk sathına yayılmasının ne kadar önemli olduğunun bir işareti olmuştur.⁵²⁹

III. Meclis Döneminde, Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklikler yapılarak laikliğe aykırı hükümler anayasadan çıkarılmıştır. SCF kurulmadan kısa süre önce kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilmiştir.⁵³⁰ Şeyh Sait ayaklanması sonucu çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu; hükümetin eline, basın kuruluşları da dahil olmak üzere toplum genelinde baskı sağlayacak argümanlar veriyordu.⁵³¹ Bu kanun, 1929 yılında artık uygulanmasına gerek görülmeyle kaldırıldı.⁵³² Uygulama, ülke genelinde demokratik bir ortam oluşturulması adına önemli bir adım niteliğindedir. Ayrıca bu meclis döneminde Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, İcra ve İflas Kanunları, Deniz Ticaret Kanunu ve Türk Vatandaşlığı Kanunu çıkarılmıştır.⁵³³

III.Meclis döneminin şüphesiz en önemli icraatı Harf İnkılabıdır.⁵³⁴ 26 Haziran 1928 günü, farklı alfabeler inceleyip içlerinden uygun olanı seçmek üzere Dil Encümeni oluşturulmuştur.⁵³⁵ Encümence oluşturulan rapor, 1 Ağustos 1928'de Mustafa Kemal'e incelenmesi için sunulmuş, onun da onayıyla Latin kaynaklı Yeni Türk Alfabesi 1 Kasım 1928'de meclisçe kanunlaştırılmış⁵³⁶ ve 3 Kasım'da da yürürlüğe girmiştir. Milli eğitim alanında atılan diğer önemli bir adım; 11.11.1928'de yeni Türk harflerini öğretmek ve yaygınlaştırmak, okur-yazar insan sayısını artırmak amacıyla Millet Mektepleri'nin

⁵²⁸ Yazman, **age**, s.237-238 ; Altuğ, **age**, s. 214, Mumcu, **age**, s.136;

⁵²⁹ 23 Aralık 1930'da Menemen'de bir Nakşibendi tarikatı şeyhi olduğu bilinen ve bu tarikatça düzenlendiği anlaşılan Şeyh Derviş Mehmet'in çıkardığı ayaklanmadır. Bu olayda da ayaklananlar, "Şeriat isteriz" çılgınlıklarıyla şeriat bayrağını çekmiş, halkın ayaklanmasına çalışmışlardır. Genç yedek subay Kubilay'ın kafasını keserek bir bekçiyi de şehit etmişlerdir. Menemen Olayı, ya da Kubilay Olayı olarak bilinen bu olay şeriat arzularının lâik cumhuriyeti ne duruma düşürebileceğini gösteren bir işarettir. Şeyh Derviş Mehmet ile bu olaya karıştıkları anlaşılan kişiler, 3 Ocak 1931'de, kurulan Divan-ı Harb'te yapılan duruşmalar sonunda idam edilmişlerdir. 23 kişinin idamıyla sonuçlanan bu olay, Türkiye'de lâikliğin yerleşmesi ve benimsenmesi sürecinin kırılma noktasıdır. Geniş bilgi için Bkz. Aslan Tufan YAZMAN, **Atatürk'le Beraber**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı İstanbul 1984 s. 238- 247 ; Mumcu, **age**, s.134

⁵³⁰ Ahmet MUMCU, "*Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik*", **ATAM Dergisi**, sayı 2, c.1,1985 ; Neslihan SONAY, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, **Tek Parti Döneminde Kadın Milletvekillerinin Seçimi (1923-1946)**, Ankara, 2006, s.45

⁵³¹ Ahmad, **age**, s.99 ; Mango, **age**, s.409

⁵³² **T.B.M.M.Z.C.** Devre.3, C.9. s.19-21

⁵³³ Avcı, **age**, s.98-100

⁵³⁴ Bilal ŞİMŞİR, **Türk Yazı Devrimi**, Ankara, 1992, s.7-14

⁵³⁵ Dil Encümeni dokuz kişiden oluşmaktadır. Bu kişilerin üçü milletvekili, üçü Milli Eğitim Bakanlığı görevlisi, üçüde üniversitelerden konunun uzmanları idi. Meclisten; Encümene, Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey,Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey ile Falih Rıfkı (Atay) Beyler katılmıştır.Geniş Bilgi için Bkz. Bilal ŞİMŞİR, **Türk Yazı Devrimi**, Ankara, 1992 ; M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, **Mustafa Kemal ve Harf Devrimi**, Ankara,1981

⁵³⁶ **T.B.M.M.Z.C.** Devre.3, C.5. s.7

kurulmasıdır.⁵³⁷ Bu mekteplerde yalnızca okuma-yazma değil, aynı zamanda günlük hayatta kullanılabilecek bazı temel bilgiler de verilmiştir. Böylece ilk beş yıl içinde, Millet Mektepleri yaklaşık 1.5 milyon yetişkin insana okuma ve yazma öğretmiştir.⁵³⁸

Milli bilincin oluşturulmasında, dil ve tarih çalışmalarının önemini bilen Mustafa Kemal dil ve tarih çalışmalarına büyük önem veriyordu. Avrupalı tarihçiler çalışmalarında Türk milletine hakarete varacak tarzda saldırıda bulunuyor, karşılığında gerekli cevaplar verilemiyordu. Saldırıların asılsızlığının bir an önce ortaya konması için tarih çalışmalarının kaçınılmaz olduğuna inanan Mustafa Kemal yoğun tarih araştırmalarının ilk sonuçlarını (Türk Tarih Tezi) 1930'daki Türk Ocakları Kurultayı konuşmasında açıklamıştır.⁵³⁹ Hemen ardından da 15 Nisan 1931'de Türk Tarih Tetkik Cemiyeti kurulmuş,⁵⁴⁰ 1932'de Türk Tarih Kongresi düzenlenmiştir.⁵⁴¹ Bu alanda bir diğer önemli kurum Türk Dil Kurumudur. Türk dili ile ilgili çalışmalara bizzat katılan ve Türk dilinin gelişmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan Mustafa Kemal'in girişimiyle 12 Temmuz 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş,⁵⁴² kurumun adı 24 Eylül 1936 tarihinde III. Türk Dil Kurultayının son toplantısında Türk Dil Kurumu'na çevrilmiştir.⁵⁴³

Yeni devletin yöneticileri, ekonomik durum yeni bir banka kurmaya uygun olmadığı için, Osmanlı Bankası'nın Merkez Bankası olma imtiyaz süresini 1935 yılına kadar uzatmıştır. Ancak iktisadi bağımsızlık için; para piyasasının milli bir bankaca yönetimi ve emisyon hacminin düzenlenmesi gereği kavranmıştır. Bu bağlamda, 11 Haziran 1930 tarihli, 1715 sayılı Merkez Bankası Kanunu çıkarılmıştır.⁵⁴⁴ Merkez Bankası'nın kurulması ve faaliyete geçmesi ile ülkedeki ekonomik düzenin kendisini koruması kolaylaşmıştır. Bu sayede Osmanlı Bankası ve azınlıkların kontrolünde olan para ve sermaye piyasalarının ulusal ekonomik çıkarlarımıza ters düşen uygulamalarına son verilmiş oldu.⁵⁴⁵ Bu dönemde sermayenin tabana yayılması için bankacılık sektörünün geliştirilmeye çalışılmıştır. II. Meclis Döneminde 10 milli banka varken, III. Meclis Döneminde 16 yeni milli banka kurulması bunun bir işaretidir.⁵⁴⁶

⁵³⁷ T.B.M.M.Z.C. Devre.3, C.5. s.26

⁵³⁸ Mehmet KAYIRAN, "Atatürkçü Düşünce Işığında, Çağdaş Eğitim", ATAM Dergisi Sayı 42, Cilt: XIV, Kasım 1998, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı.

⁵³⁹ Mango, age, s.475

⁵⁴⁰ Derleyen: Mustafa Kemal ULUSU, Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s.69 ; Yazman, age, s. 268

⁵⁴¹ Azmi SÜSLÜ, "Atatürk ve Tarih", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, 1995, s.240-242

⁵⁴² Yazman, age, s.280-284 ; Ulusu, age, s.72

⁵⁴³ Zeynep KORKMAZ, "Atatürkçü Düşünce Türk Dilinin Yeri", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, 1995, s.231-232

⁵⁴⁴ T.B.M.M.Z.C. Devre.3, C.20. s.207-217

⁵⁴⁵ Yakup KEPENEK, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla; Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1999, s.21

⁵⁴⁶ Öztin AKGÜÇ, "Atatürk Döneminde Bankacılık", Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Sempozyumu, İstanbul, 1981, s.178

Lozan'da çözümlenemeyen sorunlardan bir tanesi de dış borçlar meselesidir. Lozan'da borçların Osmanlı Devleti'nden ayrılmış diğer ülkelere de taksim edilmesi kararı alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen 107.528.561 liranın ödenmesi için 1928 yılında, Ali Fethi Bey başkanlığında oluşturulan heyet, alacaklı ülkelerle bir anlaşma imzalamıştır.⁵⁴⁷ Anlaşmaya göre; borç miktarında değişiklik olmamış, ödeme şartları biraz kolaylaştırılmıştır. 1929'da başlayan dış borç ödemeleri 1954 yılında bitmiştir.⁵⁴⁸ III.Dönem Meclis'in Millileşme politikasına diğer bir örnek demiryollarıdır. 1928 yılında Anadolu Bağdat Hattı'nın Türkiye sınırları içinde kalan kısmı olan Anadolu Demiryolları ve Haydarpaşa Limanı, 1929 yılında Mersin Tarsus Hattı, 1931 yılında ise Bursa Mudanya Hattı millileştirilmiştir.⁵⁴⁹

a. III. Dönem TBMM'de Adana Milletvekilleri

a. 1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU)

Zamir Bey, 6 Ekim 1927'de mazbatasını alıp, 1 Kasım'da Meclis'e katıldı. Ziraat ve İktisat Komisyonlarında çalışan Zamir Bey, 5 farklı konuda 11 kez söz aldı.⁵⁵⁰ Zamir Bey, III. Dönem Meclis'te Ziraat ve Dahiliye Encümenine seçilmiştir.⁵⁵¹

a. 1. 1. Zamir (Damar) Bey Hakkında Tespitler

a. 1. 1. 1. Meclis Konuşmaları

a. 1. 1. 1. 1. Ziraat Bankası Kanunu Görüşmeleri Esnasında Konuşması

Ziraat Bankası Kanununun tadili esnasında söz alan Adana Vekilleri Kemal Bey ve Zamir Bey görüşlerini ardarda belirtmişlerdir.⁵⁵²

⁵⁴⁷ Avcı, *age*, s.175

⁵⁴⁸ Korkut BORATAV, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Yayına Haz: Sina Akşin, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2007, s.313

⁵⁴⁹ İsmail YILDIRIM, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **ATAM Dergisi** Sayı 35, Cilt: XII, Temmuz 1996, Avcı, *age*, s.177

⁵⁵⁰ Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem**, C.III, s.5

⁵⁵¹ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 3, C.1, s.20-21

⁵⁵² **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 3, C.20, s.97-98, **MADDE 4** — Ziraat Bankasının ipotekli alacağı vadesi hülulünde ödenmezse, borçluya ve kefiline veyahut bunların kanuni ikametgahlarına bankaca bir ihbarname tebliğ edilerek borcun ödenmesine davet olunur, ihbarnamenin tebliğinden itibaren bir hafta içinde borç ödenmediği takdirde ipotekli gayri menkul, ayrıca kıymet takdiri ve vaz'iyet merasimine tabi olmaksızın banka tarafından bir ay müddetle açık arttırma suretile satılığa çıkarılır. Müddet bitince bankaca talibine muvakkat ihalesi yapılır veya indelicap tefevvüz edilir ve medyuna bir ihbarname tebliğ olunarak on beş gün içinde borcunu ödemezse kati ihale yapılmak üzere keyfiyetin icaraya tevdi edileceği bildirilir. Bu müddet te geçtikten sonra kati ihalenin icrasına karar vermek üzere evrak mahallî icra dairesine verilir.İcra reisi üç gün içinde karar vermeğe mecburdur. Kat'î ihale kararının su durundan sonra borçluya bir gûna ihbar ve tebliğ olmaksızın ipotekli gayri menkulün talibi namına kayıt ve tescili için icra tarafından tapu idaresine müzekkere yazılır. Banka alacağını faiz ve masraf ile arttırma bedelinden istifa eder.

Kemal (Kusun) Bey, dipnotta da verilen Ziraat Bankası Kanunu'nun yedinci maddesine eleştirilerini yöneltmiştir. Anılan madde gereği; zirai kredilerin geri ödenmesinde yer alan çiftçi aleyhine olan uygulamanın ülke gerçekleri ile bağdaşmamasını vurgulayan Kemal Bey'in sözleri şu şekildedir; *“Efendim kanunun bütün sıkleti bu dördüncü madde üzerindedir. Ben çok teşekkür ederim, ajanlar teşkil ediliyor, harç resminden muaf tutuluyor, zürrain ta ayağına kadar gidiliyor ve para veriliyor. Yalnız paranın vadesi geldiği zamanda bir çekirge veyahut bir böcek âfeti geliyor, bütün mahsul mahvoluyor. Çiftçi parayı veremiyor, işte o vakit kanun hiçbir şey dinlemiyor. Derhal çiftçinin malını yok bahasına satıyor. Çok istirham ederim, kanunun bütün sıkleti bu maddededir. Ne için tecil edilmesin, niçin mevzuatı kanuniyeye göre hareket edilmesin. Dördüncü maddenin tadilini ve mevzuatı kanuniye dairesinde muameleye tâbi tutulmasını rica ederim.”*

Kemal Bey'in kısa konuşmasının hemen akabinde Damar Bey söz alarak Kanunun çiftçi leyhine olan hükümlerini takdir edip, bir kısım maddelerine dair eleştirilerini dillendirmiştir. Damar Bey'de yukarıda belirtildiği üzere Kemal Bey'in dördüncü madde için eleştirilerine paralel eleştiriler yapmıştır. Kemal Bey konuya ilişkin; *“Muhterem arkadaşlar; hakikaten bu kanunun çiftçilere bahşetmiş olduğu menfaatler vardır. Bunu söylemek bizim için bir borç, bir vazifedir. Fakat buna mukabil, bankanın vermiş olduğu menfaate mukabil bizden almış olduğu imtiyazı karşılaştıracak olursak emin olunuz ki bu kanunun heyeti umumiyesinin reddini kabul etmek daha muvafık olur. Yani bu kadar menfaate rağmen, bu kadar suhulete rağmen, kanunun dördüncü maddesindeki, bilhassa vadesi zamanında parayı vermiyenler için konulan hüküm çok ağırdır. Bunun için daima ipotek suretile para ikraz olunan adama vadesi hülulünde banka tarafından bir ihbarname gönderilir. Bu ihbarnamenin müddeti iki aydır. Şimdiye kadar cari olan şey budur. Fakat şimdi bunu bir haftaya indirmişler. Rica ederim, bir hafta zarfında bunu köylünün kulağı bile işitmez. Köyü belki kasabaya sekiz saattir. Oraya bunu kim gidip haber verecek, bunu kim yapacak? Bu madde çok ağırdır ve zaten bu dördüncü madde büsbütün paranın alınmasına dairdir. Gayet seri bir surette paranın alınmasına dair ahkâmdan ibarettir. Memleketimizde millî bankalar vardır. Bu millî bankalar böyle bir imtiyaz istemiyorlar. Onlar ahkâmı umumiyeye tabi oluyorlar. Tasavvur buyurunuz ki bugün ipotekli surette ikrazatta bulunmak demek, elli bin lira kıymetindeki malını ipotek yapacak ve ona mukabil ancak iki bin lira alacak teminatı var, şu halde bankanın bu telâşının manası var mıdır? Ahkâmı umumiye cari olduktan sonra yeniden böyle bir imtiyaz istemekte mana nedir? Bendeniz hususî surette görüştüm. Diyorlar ki bu müddet yine iki aydır. Mademki iki ay bırakıyorsunuz, ahkâmı umumiye de iki ay diyor. Niçin dolambaçlı yollarda gidiyoruz.*

Kanunda bir hafta diyoruz, benim anladığım bir şey varsa kanunda diyor ki; bu bir hafta zarfında ihbar edilir. Bu çok keskindir. Çok istirham ederim, Heyeti Celileniz bunu halletmek vazifesi karşısındasınız. Sonra şunu söylemek isterim ki Ziraat Bankasının ipotekli ikrazatta bulunması bir iki seneden berîdir. Müdür Bey de buradadır. Şimdiye kadar kaç paraları kalmıştır. Rica ederim söylesinler. Kendilerine sorarım. Bazı arkadaşlar Adana'ya çok para verildiğini söylüyorlar. Evet veriyorlar, teşekkür ederim. Eski kanun mevcut iken ve eski kanuna göre beş para kaybetmemişken yeniden böyle keskin bir silâhla karşımıza çıkmayı bendeniz anlamıyorum, sebebi nedir? Bu mesele çok mühimdir. Encümene gönderelim, encümen tekrar tetkik etsin, ben demiyorum ki Ziraat Bankası parasını almasın. Ziraat Bankası da bizim kendi bankamızdır. Bunun parasını toplamak ve zamanında almak bizim için borçtur, vazifedir. Fakat öbür taraftan da bankaya böyle çok kuvvetli bir silâh vermek çok tehlikelidir. Binaenaleyh bendeniz çok istirham ediyorum. Bir defa encümene gönderelim, tetkik etsinler ve yine Heyeti Celilenize getirsinler.” demiştir.

a. 1. 1. 1. 2. Bir Takrir Görüşülürken S.C.F. Hakkında Konuşması

Gümüşane Mebusu Ali Fethi Bey'in, belediye seçimine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinden istizahta bulunulmasına (izahat isteme) dair takriri görüşülürken Zamir Bey'de söz alarak görüşlerini dile getirmiştir.⁵⁵³

Ali Fethi Bey'in konuya dair malumat vermesinin ardından Zamir Bey'de Adana'da S.C.F'nin siyasi teşekkülünden bahsetmiş ardından bölgede meydana gelen S.C.F. kaynaklı olaylardan bahsetmiştir. Zamir Bey, konuşmasının başında S.C.F üst düzey yöneticilerinin alt kademe birimlerinin teşkilinde ihtimam göstermediklerine vurgu yapmıştır. Zamir Bey konuşmasının başında; *“Muhterem arkadaşlar; bu kürsüye çıkan arkadaşlarınız size uzun uzadıya malûmat verdiklerinden dolayı bendeniz bu hususta bir şey söylemeyeceğim. Yalnız Adana hakkında bazı malûmat vardır ki bunu Heyeti Celilenize arz etmeği faydalı buldum. Meclisin fevkalâde içtimasında hazır bulundum. Bilâhere Adanaya hareketle vasıl olduğumuz zaman belediye intihabının en hat bir devresi idi. Her iki fırka rey almak için azamî bir surette sarfı mesai etmekte bulunuyorlardı. Muhterem arkadaşlar; Adana halkı memleketini vatanını çok sever, bilhassa vatanî işlerde yapmış oldukları fedakârlıkları hepiniz bilirsiniz. Çok hassastırlar. Mallarını; kanlarını, canlarını feda etmekten asla çekinmezler. Hele istiklâl harbinde ve vatan mücadelesinde yapmış oldukları fedakârlıklar Türk tarihine altun kalemle yazılacak hatıralar bırakmıştır. Kırk kişi ile dünyanın kuvvetli tanınmış olduğu taburlarını esir*

⁵⁵³ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.22, s.35

etmişlerdir. Maalesef arkadaşlar bu kadar yüksekliye ve kabiliyetli olan bu güzel yurttaki maalesef, tabiat her güzelin bir çirkin huyu her gülün bir dikenini olduğu gibi bu güzel yurttaki bazı şahıslar vardır. Bu şahıslar menfaatperesttir. Bu şahıslar yalan söylemekten, araya nifak sokmaktan ve masum halkımızı iğfal etmekten korkmazlar. Çünkü bunlar bulanık günleri intihap eden insanlardır. Her fırsattan, her vesileden istifade etmek suretile masum halkımızı iğfal etmek istemişlerdir ve bu suretle mütemadiyen uğraşmışlardır ve uğraşmaktadırlar. Muhterem arkadaşlar; Serbest Fırka'nın Adanadaki teşekkülü başka yerlerde olduğu gibi Adanada da hiç bir kayduşarta tabi olmamıştır. Fırkalarına aldıkları adamlar içinde fena adamlar var mıdır, yok mudur diye bir kerre tetkik zahmetini ihtiyar etmemişlerdir." diyerek izahatına başlamıştır. Konuşmasına devamla; "Arkadaşlar; Adananın civar mahallelerinde ve yakın köylerinde yaşayan Arap vatandaşlarımız vardır. Bunlar Mısırdan İbrahim Paşa zamanında gelmişlerdir." dediği esnada Aksaray Mebusu Besim Atalay yerinden "Arap vatandaşı yok Türk vardır." diye bağırmıştır. Zamir Bey ise sözlerine devamla Adana genelinde Arapuşağı tabir edilen vatandaşlara dair bilgiler vermiştir. Anılan gruba mensup S.C.F üyesi bir avukatın İsmet Paşa Hükümetinin Arap asıllı vatandaşları Adana'dan süreceğine dair yönlendirmeci propaganda yaptığı bilgisini vermiştir. Zamir Bey sözlerine şöyle devam etmiştir; "Bunlar bahçecilik, sebzecilik, çiftçilik yaparlar, Türklerle beraber güzel geçinen, çalışkan ve kardeş gibi samimiyet gösteren hakikî vatandaşlarımızdır. Arkadaşlar; yine aynı ırktan bir avukat, ismini söylemeyeceğim. Çünkü mahkemeye verilmiştir. Mekteplerimizde tahsil görmüş bir avukat, bu avukat Arap vatandaşlarımız içinde Halk Fırkası aleyhine, hükümet aleyhine propaganda yaparken yakalanmıştır ve yaptığı propaganda da diyor ki: siz Serbest Fırkaya rey vermelisiniz; çünkü bu adam aynı zamanda Serbest Fırkanın Adanadaki ileri gelen âzasıdır. Diyor ki siz reynizi Serbest Fırkaya veriniz, eğer böyle yapmazsanız biliniz ki Halk Fırkası sizi sürecektir, İsmet Paşa sizi kesecektir. Arkadaşlar; bu nasıl propaganda, bu doğrudan doğruya vatandaşlar arasına kundak sokmaktan başka ne mana ifade eder ve bu adamlara nasıl kapu açılabilir? ve Serbest Fırkada nasıl yer bulur." Zamir Bey bu cümleden sonra eleştiri oklarının S.C.F Genel Başkanı Ali Fethi Bey'e yöneltmiştir. Zamir Bey Fethi Bey'i teşkilata hakim olamamakla eleştirmiştir. Zamir Bey; Sorarım Fethi Beye, aceba bunlara kapu açmağı memleket için faideli mi görüyorlar? bittabi bu adam yakalanmış, Cumhuriyet Mahkemesine sevk edilmiştir. Adalet orada tecelli edecektir. Kezalik arkadaşlar; sebze pazarında bir şahıs sandalyeye çıkarak demiştir ki; ne duruyorsunuz halk hâlâ mı bu hükümete itimat reyi verecek? Bunlar sizi kesecektir, asacaktır diyor. Tabii bu da yakalanıyor ve mahkemeye sevk ediliyor sorarım. Bunları Hükümet yakalamakla gayri kanunî iş mi yapmıştır, yoksa vazifesini mi yapmıştır? Bu bir zulüm mudur? yoksa Türk milleti için hiçte

şerefli olmıyan bu hareketleri menetmekle kanunî vazifesini mi yapmıştır? Yoksa kanunu muhafaza eden teşkilâtımız bununla alâkadar olmıyacak mı idi? Efendiler; Bir de mazbata meselesi vardır: Adanadan bir çok imzalı bir mazbata gelmiştir ve bunu muhterem lider Fethi Bey bir vesika olarak hükümete ibraz etmiştir ve buna pek ehemmiyet vermiştir. Yalnız Fethi Beyefendinin biraz şöyle hatıratını maziye irca buyurmasını rica ederim. Kendileri ikinci devrede Dahiliye Vekâletinde bulunuyorlardı ve o zaman intihabı kendisi idare ve nezaret ediyordu ortada yalnız Müdafaa-i hukuk teşkilâtı varken Adanada yine bir vak'a olmuş ve bir sandık kaçırılmıştı. Müntahibi sani intihabı esnasında muntakanın birisinde arzemiş olduğum hilkatteki şahıslardan bir kaç kişi masum halkımızdan bir kısmını iğfal ederek cemmigafir halinde rey sandığına hücum yapılmış jandarmanın elinden silâhı alınarak intihap heyetinin elinden sandık cebren alınıp kaçırılmıştır. Ancak bir kaç gün sonra o muntıkada intihap yapabilmek mümkün olmuştur. Tabîi Hükümet ahkâmı kanuniye dairesinde takibata başlamıştır. Kanunun pençesinden kurtulamıyacağını anlıyan bu kütle derhal bir çok imzalı mazbata tanzim ederek başta Gazi olduğu halde bütün makamata telgrafiye Hükümetten, jandarmadan; polisten ve reylerini serbest vermekten men ve tazyik edildiklerine dair uzun yazılarla şikâyetlerde bulunmuşlardır. Eğer Fethi Beyefendi elyevm vesika olarak getirmiş oldukları bu yeni mazbatayı bitaraf göz ile görselerdi ve ufak bir tetkik yapmak lûtfunda bulunsalardı vekâleti zamanında gelen mazbata imza sahiplerinden bir çoğunun imzalarını bu mazbatada görmüş olacaklarından vaziyeti tamamen kavrıyacaklar ve bunu da bir vesika olarak Heyeti Celilenize getirmemiş olacaklardı.

Sözlerinin devam eden Zamir Bey, Adana'da S.C.F ye yakınlığı ile bilinen bir gazetenin zararlı ve taraflı yayınlarından bahsetmiştir. Zamir Bey sözlerine devamla; “Efendiler; Serbest Fırkanın mürevvici efkârı olan bazı gazeteler vardır, belki Fethi Beyefendi bu gazeteler bizim gazetelerimiz değildir diyeceklerdir. Fakat arkadaşlar bir gazetenin sahibi, muharriri, müdürü bir fırkanın ileri gelen âzası meyanında bulunursa bu gazeteye o fırkanın mürevvici efkârıdır demek lâzımdır zannederim. Memleketimizde de böyle bir gazete vardır. Adanaya gittiğimiz zaman diğer mebus arkadaşlarımız ile tabii fırkamızın kazanmasını temin için lâzım olan irşadatta bulunuyorduk. Efendiler; bu gazetenin birinci gün yazdığı yazıda “ey muhterem halkımız; mebuslar size baldırı çıplak diyorlar, ahlaksız diyorlar”, ikinci gün aynı bu sütunlarda, “mebuslar size çirkef diyorlar, çamur diyorlar”, üçüncü gün yazdığı yazıda diyor ki “ey muhterem halk, mebuslar beş yüz lira maaş alıyorlar, karınlarını şişiriyorlar, bunlar midelerile merbut insanlardır.” Efendiler; bu mebuslardan bu çirkef tabirini kullanan kimdir? isim tasrih etmek lâzımdır. Bütün heyeti umumiyenin muhterem ve yüksek olan şahsiyeti maneviyesine hürmet etmiyerek itham altında koymak suretile lâkırdı söylemek

muvafıkı izahmıdır? Huzurunuzda tekrar ediyorum ağızımdan böyle bir kelime çıkmamıştır ve çıkmıyacağı gibi Heyeti Celilenizi de bu sözden tenzih ederim, ne olurdu; Fethi Beyefendi Serbest Fırkanın mürevvici efkârı olan bu gazeteyi okuduğu vakit bir az nasihat verse zannederim ki daha büyük bir hizmet yapmış olurdu. Efendiler her fırkanın propaganda yapmak hakkıdır ve bu hakkı kemali hürmetle biz kabul ederiz. Fakat bu propaganda bir vatandaşı diğer vatandaş aleyhine tahrik etmek memlekette şüriş çıkarmak mahiyetinde olursa, insaf ile düşünelim, buna propaganda demenin manası kalır mı? “Hükümet Adanada müdahale etmiştir ve halkı tazyik etmiştir. Vatandaşları reylerini istimal etmekten menetmiştir” deniyor. Efendiler, intihabatta böyle bir şey olmamıştır. Bilakis erbabı haysiyetin reylerini kemali serbesti ile vermek için Hükümet tedbir almıştır, eğer hükümetin bu tedbiri, bu idaresi olmasa idi emin olunuz ki bir çok hadiseler bu güzel memleketimiz sahne olacaktı ve bir çok evlerde matemler tutulacaktı, bir hadiseye meydan verilmemiş ise Halk Fırkasının siyasî terbiyesine ve hükümetin basiret ve tedbirine teşekkür etmeliyiz. demiştir.

a. 2. Kemal Bey (KUSUN)

6 Ekim 1927 de mazbatasını alıp, 1 Kasım’da Meclis’e katıldı. Kemal Bey, III. Meclis’te Ziraat ve Teşkilatı Esasiye Komisyonu üyeliklerine seçilmiştir.⁵⁵⁴ Yavuz zırhlısı ile ilgili kurulan Soruşturma Komisyon üyeliğine seçilmiştir.⁵⁵⁵

a. 2. 1. Kemal Bey (KUSUN)Hakkında Tespitler

a. 2. 1. Ziraat Bankası Hakkındaki Kanuna Bazı Maddeler Tezyiline Dair Kanun Lâyihası Görüşülürken Konuşması

Ziraat Bankası hakkındaki kanuna bazı maddeler tezyiline dair 1/725 numaralı kanun lâyihası ve Adliye, İktisat ve Bütçe Encümenleri mazbataları görüşülürken Kemal Bey mütalea bildirmiştir.⁵⁵⁶

Kemal Bey, yukarıda Zamir Bey’e işilkin bölümde verildiği üzere Ziraat Bankası Kanunu’nun dördünc maddesine dair de bi konuşma yapmıştır. Zamir Bey’de aynı konuya ilişkin bir konuşma yapmış, Kemal Bey’in konuya dair ifadeleri bütünlüğü bozmamak adına yukarıda verilmiştir. Kemal Bey anılan Kanun’un mazbataları görüşülürken yaptığı konuşmada buraya alınmıştır. Kemal Bey, anılan kanunun çiftçi aleyhinde olan özellikle geri ödeme huihususu ile ilgili maddelerini eleştirmeye devam etmiştir. Kemal Bey’in konuşması şu

⁵⁵⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre.3, C.1, s.20-22

⁵⁵⁵ Öztürk, III. Dönem, C.III s.7

⁵⁵⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre.3, C.4, s.235-236

şekildedir; “Ziraat Bankası iki seneden beri bir şekli ikraz kabul etmiştir. Her sene çiftçinin arazisinin, kıymetini ve mahsulünü tahmin ediyor. Bunun % 20 yahut %25’i nisbetinde köylüye bir para veriyor. Fakat % 12 faizden aşağı olmamak şartile ve iki seneyi de geçmemek şartile. Şimdi yeni bir kanun teklif ediliyor. Bu kanun bütün mevzuatı kanuniyemizin fevkinde olan bir kanundur. Bu kanuna göre çiftçi borcunu zamanında vermediği takdirde kendisine bir tebliğ yapılacak ve icraya bir tezkere yazılacak. Çiftçinin vaziyeti nazarı dikkate alınmaksızın, bir ay zarfında köylünün arazisi hiç bir merasime tabi tutulmaksızın ve kemiyeti asliyesi nazarı dikkate alınmaksızın köylünün 50 bin liralık arazisi derhal satılacak, mesele budur. Şimdi istirham ederim arkadaşlar; hepimiz biliriz ki; çiftçilik tabiatla mücadeledir. Bugün yağmur yağıyor mahsul eyi oluyor. Mahsul tam idrak edilecek bir zamanda, bir hazıranda çiftçinin Ziraat Bankasına borcunun vakti gelmiş, çiftçi faaliyete geçmiş, mahsulünü kaldıracak ve piyasaya sevk ederek borcunu verecek. Tam bu esnada bir yağmur başlıyor. Mahsulün idrakini bir ay geciktiriyor. Fakat banka parasını istiyor, çiftçi, efendim yağmur yağdı, ekinlerim meydanda, harmanlarım hazır, fakat yağmur yağdı, işim bir ay tehhür etti, rica ederim müsaade et, dediği zaman; hayır kanun sarihtir, binaenaleyh bir hazirandan itibaren senin mülkünü satacağım, diyor ve satılığa çıkarıyor. Yahut mahsul idrak ediliyor, fakat piyasa yok, işte bugün görüyorsunuz ki; İzmir ve Eskişehir’in en güzel arpaları, dünya piyasasında en makbul arpaları biçilmiyor. Çünkü; okkası 2 kuruşadır. Masrafını korumuyor. Yahut bunların hiç biri mevzubahs değilde, köylü bankaya borcunu vermek için mahsulünü piyasaya sevk etmiş arz, piyasada birdenbire çoğalınca derhal fiyat düşüyor. 10 kuruştan 7 kuruşa veyahut beş kuruşa iniyor. Millî Bankalarımız öyle bir vaziyette olsun ki piyasanın düşük zamanında çelik ellerile piyasayı tutsun, köylüyü himaye budur. Fakat bu kanun köylünün doğrudan doğruya inhidamına müteveccihdir. Sonra kanunun beşinci maddesinde köylü mahsulâtı ziraiyesini götürüyor, bankaya terhin ediyor, fakat piyasa düşüyor, yüzde 10 nisbetinde bir tenezzül vaki olduğu halde banka derhal satmak üzere piyasaya sevk ediyor. Bu defa % 10 nisbetindeki tenzil yüzde bire kadar iniyor. Çünkü arz ve talep kanunu hükmünü icra ediyor öyle bir zamanda bankalarımız köylünün vaziyetini düşünerek piyasayı tutacakları yerde doğrudan doğruya kendi alacağını temine çalışıyor ve piyasanın alt üst olmasına da bizzat kendisi sebep oluyor. Bunun için çok istirham ederim bu kanunu Heyeti Celile kabul ederek tatbikat sahasına geçecekse bugün bir şefkat yuvası olan Ziraat Bankası, köylüyü yıkıcı bir müessese şekline girecektir. Bunun için bu kanunun heyeti umumiyesinin reddini teklif ederim çünkü bu kanun kabul edilirse çiftçinin inhidamına sebep olacaktır.”

Yozgat Mebusu Süleyman Bey, Kemal Bey’in görüşünün tersine kanun maddesinin çiftçinin aleyhine değilde aksine leyhine olduğunu iddia etmiştir. Süleyma Bey’in konuşması

şu şekildedir; *Bendeniz arkadaşlarımla kanaatlerinin hilafı kanaatindeyim. Bu kanun zürram lehindedir. Çiftçilerimizin Ziraat Bankası kapıları önünde haftalarca bekledikleri göz önüne getirilecek olursa, bu kanun onların çok lehindedir. Bazı maddelerinde ufak bir tadil yapılacaktır olursa zürra lehinde âşarın lâğvı kadar tesir yapacak bir kanundur. Köylü bir miktar para alabilmek için bankaya gelir. Günlerce, haftalarca bekler. Alacağı 10 kâğıttır.*”

Kemal Bey, Süleyman Bey’e cevaben “*Kooperatifler onu hal etmiştir.*” diyerek sözlerine son vermiştir.

a. 3. Kadri Abdulkadir (RAMAZANOĞLU)

1287 (1871)’de Adana’da doğdu. Babası Adana eşrafından Hacı Ahmet Tevfik Bey, annesi Emine Hayriye Hanım Efendidir. Özel lise eğitimi gören Kadir Bey’in tercüme-i halinde Fransızca ve Arapça bildiği yazmaktadır. Kadri Bey, bir dönem ticaretle uğraşmış, ardından noterlik, idare meclis üyeliği ve polis müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. 1906 - 1908 ve 1918 - 1919 yıllarında Belediye Reisliği yapan Kadri Bey, III. Dönem Meclis’e vekil adayı olduğunda Adana Belediye Reisliği görevini yürütmekteydi. 6 Ekim 1927’de mazbatasını alıp 1 Kasım’da Meclis’e katıldı. Ziraat Divan-ı Muhasebat ve Nafia Komisyonlarında görev aldı.⁵⁵⁷ III. Dönem’de vekillik görevi sona eren Kadir Bey, 1957 yılında vefatına değin geçen sürede Adana’da tarım ve ticaretle uğraştı.⁵⁵⁸

Zabit Ceridelerinin tetkikinde; Kadri Abdulkadir Ramazanoğlu’na ait bir teklif, tasarı, soru, izahat isteme, genel kurul konuşması gibi bir kayda rastlanmamıştır.

a. 4. Mustafa Hilmi (URAN)

a. 4. 1. Mustafa Hilmi (URAN)’ın Biyografisi

1300 (1884)’de Bodrum’da doğan Hilmi Bey, Bodrum eski Belediye Başkanlarından İbrahim Ethem Bey ile Nefise Hanımın oğludur. Hilmi Bey anılarında kendisini “*Babam, Aliğaoğlu Etem Efendi, babam da anam da ve onların babaları ve anaları da Bodrumludurlar ve hepsi de, gene anadan babadan Türktürler.*” sözleriyle tanıtır.⁵⁵⁹ Bodrum, Sakız, Demirci ve Fethiye gibi şehirlerde ilk ve orta öğrenimini tamamlayan Hilmi Bey, lise öğrenimini İzmir’de aldı. 1908 yılında Mülkiye Mektebinden mezun oldu. Mezuniyet sonrası Aydın’da kaymakamlık stajını tamamlayıp, sırasıyla Menemen ve Çeşme Kaymakamlıklarına atandı.⁵⁶⁰ 1918’de Mülkiye müfettişi olarak görevlendirilen Hilmi Bey, Elviye-i Selase’de (Kars,

⁵⁵⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.3, s.47-78-93

⁵⁵⁸ Öztürk, III. Dönem, C.III, s.7

⁵⁵⁹ Hilmi URAN, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s.3

⁵⁶⁰ *age*, s.8-9

Ardahan, Batum) Bolşevik Ruslarla imzalanan Brest - Litiovsk Antlaşması uyarınca yapılacak plebisit için seçilen kurulda yer almış, bu süre zarfında Kars Livasının mülki idareciliği görevini de yürütmüştür.⁵⁶¹ Ardından Hilmi Bey, hemşehrilerinin topladığı imzalarla haberi olmaksızın, 1 Şubat 1920’de Meclis-i Mebusan’a Muğla Vekili olarak girdi.⁵⁶² İstanbul’un işgali sonrası Rodos üzerinden Anadolu’ya geçip Milas’a gelmiş, bir süre burada ticaretle uğraşmıştır. Antalya’nın İtalyanlarca boşaltılmasının ardından Antalya Mutasarrıflığına tayin edilen Hilmi Bey, 3 Ağustos 1923 günü Adana Valiliğine atanmıştır. Hilmi Bey, Adana Valiliği esnasında Ankara İstiklal Mahkemesinde basit bir olayın yanlış anlaşılması sonucu yargılanmıştır. İki gazeteci, yargılanmayı gerektirecek bir konuşma yapmışlardır. Ankara İstiklal Mahkemesi, Adana Valiliğine kişilerin tutulup Ankara’ya sevkini istemiştir. Gazetecilerin Ankara’ya gidecek paraları yoktur. Valilik bünyesinde de tahsisat olmadığı için sevkياتın gecikmesi üzerine, Ankara İstiklal Mahkemesi, Hilmi Bey’i önce bir telgrafla uyarmış, ardından da yargılamak üzere Ankara’ya çağırmıştır. Dahiliye Vekaleti’nin olumlu görüşüyle bir maaş kesinti cezası verilen Hilmi Bey, görevinden istifa etmiştir.⁵⁶³ 1925’te görevinden ayrılarak Milli İthalat ve İhracat Şirketi’nin Genel Müdürlüğüne getirildi.⁵⁶⁴ Hilmi Bey, kısa süre bu görevde kaldıktan sonra C.H.F Adana Bölge Müfettişliği görevine getirildi. III. Dönem’de tüm parti müfettişlerinin vekil seçilmiş sayılmaları uygulaması çerçevesinde Meclis’e Adana Vekili olarak giren Hilmi Bey, 1 Kasım 1927’de Meclis’e katıldı.⁵⁶⁵ Dahiliye Komisyonunda üyelik ve başkanvekilliği yaptı. 1930 yılı Aralık ayında Nafia Vekilliği (Bayındırlık Bakanı) görevini üstlendi.⁵⁶⁶

IV, V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde de Seyhan Vekili seçilen Hilmi Bey, Meclis Başkanvekilliği, Adalet ve İçişleri Bakanlığı görevlerini üstlendi. C.H.F Genel Sekreterliği ve Genel Başkanvekilliği de yapan Hilmi Bey, 21 Ekim 1957 günü İstanbul’da vefat etti. Hal tercimesinde Fransızca ve Rumca bildiği kayıtlı olan Hilmi Bey’in⁵⁶⁷; Adana Ziraat Amelesi, Sultan III.Mehmed’in Sünnet Düğünü, ve Hatıralarım adlı 3 adet eseri mevcuttur.⁵⁶⁸

a. 4. 2. Mustafa Hilmi (URAN) Hakkında Tespitler

a. 4. 2.1. Hilmi Bey’in Tayini Hakkında Cumhuriyet Riyasetinden Gelen Telgraf

⁵⁶¹ Yücel ÇIKRIKÇI, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Hilmi Uran’ın Hayatı**, Görevleri ve Eserleri, Ankara, 2002, s.5

⁵⁶² Uran, **age**, s.128

⁵⁶³ **age**, s.195-197

⁵⁶⁴ Çıkrıkçı, **agt**, s.20

⁵⁶⁵ **agt**, s.22

⁵⁶⁶ Öztürk, **III. Dönem**, C.III, s.8

⁵⁶⁷ Tercüme-i Hal Kağıdı. Belge Ektedir.

⁵⁶⁸ Öztürk, **III. Dönem**, C.III, s.9

Millî Müdâfaa Vekâletine, Nafia Vekili Zekai Bey'in getirilmesi ve boş kalan vekâlet vekilliğine de Adana Mebusu Hilmi Bey'in tayini hakkında Cumhuriyet Riyasetinden bir telgraf gelmiştir.⁵⁶⁹

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ YÜKSEK REİSLİĞİNE

1070, 26 - XII - Dolmabahçe 90, 26 - XII, 14/35 R

Münhal bulunan Millî Müdafaa Vekâletine Nafia Vekili Zekâi Beyin naklen tayini ve bu suretle inhilâl eden Nafia Vekâletine Adana Mebusu Hilmi Beyin tayini Başvekâletin teklifi üzer tensip kılındığını arzederim efendim.

Reisicumhur Gazi

M. Kemal

a. 4. 2.2. Hilmi Bey, Bir Takrir Görüşülürken S.C.F Hakkında Konuşması

Gümüşane Mebusu Ali Fethi Bey, belediye seçimine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinden açıklamada bulunulmasına dair bir takrir vermiştir. Görüşmeler esnasında Hilmi Bey, söz alarak Serbest Fırka ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir.⁵⁷⁰ Yukarıda Zamir Bey'e ilişkin kısımda da S.C.F'na dair Zamir Bey'in görüşlerine yer verilmiştir. Aynı tartışma kapsamında söz alarak görüşlerini dile getiren Hilmi Bey'de Zamir Bey gibi Adana ve havalisinde meydana gelen S.C.F'ye dair tespitlerini dillendirmiştir. Hilmi Bey bu kapsamda sözlerine; *“Muhterem Arkadaşlar; huzurunuza Adana, Tarsus ve Mersin belediye intihaplarının en yakın müşahidi ve şahidi olarak geldim. Bu intihapların cereyan tarzı ve bilhassa Serbest Cumhuriyet Fırkasının faaliyet tarzını izah etmek isterim. Fakat öyle zannediyorum ki Adana ve havalisi intihaplarını yakinen görmemiş olmanıza rağmen maruzatım ile mevcut malûmatınıza ve bilginize hiç bir şey ilâve etmiyorum. Çünkü Serbest Fırkanın Cumhuriyetçilikte daha sola gitmek, idarede daha lâyük olmak üzere, vilâyetlerde tedarik ettiği fırka malzemesi o kadar her yerde bir birinin aynıdır ki, pek tabîi olarak bu fırkanın intihaplardaki tarzı faaliyeti güya bir elden idare ediliyormuş gibi daima her yerde biri birinin aynı olmuştur, insan bunlardan birisini gördümü hepsini görmüş gibi olur. Bu faaliyeti müsbet ve menfi cepheden olmak üzere 2 şekilde kısaca arzedeceğim. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Adana havalisindeki müsbet faaliyetli ve fırkanın herkesin ayrı ayrı noktai nazarlarına göre güya dünyayı cennete çevirecekmiş şeklinde hulâsa edilen propagandalar olmuştur. Bunları tafsil etmiyeceğim. Hep biliyorsunuz; vergiler kalkacak,*

⁵⁶⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.23, s.51

⁵⁷⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.22, s.47

şeker beş kuruşa inecektir gibi, hemen her kesin idraki derecesine göre daralan, genişliyen bir çerçeve içerisine sıkışmış, ham hayalî waitlerden ibarettir.” şeklinde başlamıştır. Akabinde Hilmi Bey S.C.F bünyasında yer alan art niyetli kişilerin yeni cumhuriyet rejimini hala içlerine sindiremediklerini izah ederek Adana S.C.F binasında bulunan eski bir sancaktan bahsetmiştir. Hilmi Bey sözlerine devamla; “Asıl propagandalar üzerinde tevakkuf etmek istediğim nokta her yerde olduğu gibi Adana ve havalisinde de bunların rejim noktai nazarından varit ve hududunu tecavüz ettiği cihettir. Adanada Cumhuriyet Serbest Fırkası Ocağında bir bayrak bulunmuştur. Arkadaşlar.Eski ipekli bir esnaf bayrağı, bu bayrağın üzerinde (Nasrun minallah ve fethün karip ve beşşirülmü'minine ya Muhammet) yazılmıştır. Bunu telâşla derhal tekzip ettiler; fakat bu bir vakadır; bu bayrağı oraya koyduran malûmdur, meydandadır ve koydurduğunu itiraf etmiştir. Bence manzarada hiç şaşılacak bir cihet yoktur. Şarktan garbe en cezri adımlarla atlıyan, en kökleşmiş akideleri bir hamlede yıkan bir inkilâbın pençesine, daha Cumhuriyetçiyim ve olacağım diye yerden mantar biter gibi bir fırka çıkarırlar ve ezbere teşkilât yapılırsa inkilâba dahil olmak üzere her çeşit gayri memnunlar birer türlü waitlerle birer birer görülürse dünyanın her yerinde bu manzara ayni manzaradır.” demiştir.

Hilmi Bey konuşmasının devamında S.C.F Adana yöneticilerinin olumsuz faaliyetlerinden örnek vererek bahsetmiştir. S.C.F mensuplarının yollara çivi dökmelerine kadar örneklerle Adana’da ki durumu izah etmeye çalışan Hilmi Bey sözlerine devamla; “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Adana ve havalisindeki menfi faaliyeti; iftira, tahkir, tezvîr ve tehdit kelimeleri ile hülâsa edilebilir. Bütün bir intihap müddetince bu kardeş firkanın namına hareket eden irili ufaklı çığırtganlar tarafından Halk Fırkası, için Hükümet için Halk Fırkasının ve Hükümetin küçük büyük her ferdi için ağza alınmakta haya edilecek derecede tahkirler ve iftiralar yapılmıştır. Mahalle mahalle gezilerek halk, Cumhuriyet Halk Fırkasına rey vermekten menedilmiş, tehdit edilmiştir. Arkadaşlarımın da izah ettiği veçhile Adana ve havalisinde intihap mahallinin etrafında hakkı reyi olmıyan dört, beş yüz kişi daima bulundurulmuş ve halka bu müteceviz fırkayı yararak Halk Fırkasına rey vermenin kabil olamayacağı hissi verilmek istenilmiştir. Halk Fırkasına rey vermek için gelecek olan mahallâtan otomobillerin geçmemesini teminen yollara çivi dökülmüştür, bir çok eski mahallâta kamyonlar gönderilmiş ve saf kadınlar eğer Serbest Fırka namına rey vermeğe gelmiyecek olurlarsa kendilerinden ceza alınacak tehditlerle korkutulmuş ve getirilmişlerdir. Bu kadınlardan bazılarının defterde isimleri bulunmayınca âdeta ağlar vaziyet alıyorlardı. Mesele anlaşılmış ve bir belediye encümeni âzası tarafından yüksek sesle kadınlara, müsterih olmalarını ve denildiği gibi kendilerinden ceza alınmayacağı temin olunmuş, kadınlar da inşirah ile dönmüşlerdir. Yapılan bütün harekâta rağmen intihap devam ettiği müddetçe

bilhassa Adanada çok kanlı vakalar çıkmamış ise bunu; Cumhuriyet Halk Fırkası mensuplarının sekinetine olduğu kadar Hükümet kuvvetlerinin basiretine ve yüksek itidaline medyun olduğumuzu kabul etmek icap eder.”

Fethi Bey evvelce yaptığı konuşmasında Adana seçimlerinde S.C.F aleyhine uygulamardan bahsetmiştir. Hilmi Bey konuşmasının bu kısmında Fethi Bey’in eleştirilerini şu sözleri ile cevaplamıştır; *“Fethi Beyefendi Adana intihabına fesat karıştırıldığından bahsettiler. Yanlış malûmat aldıklarını ispat edeceğim. Adana intihabı tamamen Serbest Fırkanın eli altında ve emeli dairesinde cereyan etmiş bir intihaptır. Çünkü encümen âzasından yedisi Serbest Fırka âzasından idi. Bütün kararlar Fethi Beyefendinin bahsettikleri bin sekiz yüz kişilik liste gibi; encümen kararına itiraz etmektedir. Tuttukları bir siyaset vardır. Halkı daima bir tehyîç içerisinde kendilerine merbut kılmak yolunu takip ediyorlar ve bir taraftan da, her gün şikâyet telgrafları- gönderiyorlar. Bu, ileride zuhur edecek muvaffakiyetsizliğe karşı yapılmış istihzarattan başka bir şey değildi. İntihabın devam ettiği müddetçe encümende firkamız için görülen tas’ibata rağmen Cumhuriyet Halk Fırkası intihabı kazanmıştır. O gün Serbest Fırka şu şekilde ilân etmişti: intihabı Serbest Cumhuriyet Fırkası kazanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası 2300 bilmem kaç rey almıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası ise yalnız 59 rey almıştır. Tabî bu mum da yassıya kadar yandı, ondan sonra haklı bir müddet daha oyalayabilmek siyasetini takiben buraya geldiği söylenen ve zannederim altı okka sikletinde olduğu bildirilen mazbata ihzar edildi. Eğer bu mazbataya bilhassa imzalarının ekseriyeti noktasından ehemmiyet veriyorlarsa şaşarım. Bunu şuna buna 200 bin imza ile imal ettirmek mümkündür.”*

b. III.Dönem Cebelibereket Milletvekilleri

b. 1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ)

Yapılan seçimde Cebelibereket'ten milletvekili seçilen İhsan Bey, 15 Ekim 1927'de mazbatasını alıp, 1 Kasım 1927'de Meclise katıldı. 2 Kasımda mazbatasını onaylandı. Teşkilatı Esasiye Encümenine seçilmiştir.⁵⁷¹ Bir süre Anayasa Komisyonunda çalıştı. Genel Kurulda 2 konuda söz aldı. Yavuz zırhlısı konusundaki soruşturma 24 Aralık 1927'de Anayasa ve Adalet Komisyonlarından oluşan karma komisyona havale olundu. Yasama dokunulmazlığının kaldırılıp Yüce Divana gönderilmesi Genel Kurul tarafından 26 Ocak 1928'de kabul edildi.

⁵⁷¹T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.1, s.22

Yüce Divanca 16 Nisan 1928'de iki yıl ağır hapis ve aynı süre ile memuriyetten mahrumiyet cezasına çarptırıldı.⁵⁷²

b. 1.1. Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ)'ın Meclis Faaliyetleri

b.1.1.1 Yavuz Zırhlısı Hakkında İsmet Paşa'nın Takriri ve İhsan Bey'in İzahatı

İhsan Bey, Yavuz davası ihalesinde devleti zarara uğrattığı gerekçesi ile Divan-ı Ali'de yargılanıp suçlu bulunmuştur. İhsan Bey'in yargılanmasını talep eden Başvekil İsmet Paşa'nın takriri ve konu ile ilgili izahatı aşağıdadır.⁵⁷³

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Sabık Bahriye Vekili ve Cebelibereket Mebusu İhsan Beyin Vekâletinin son günlerinde, Yavuzun tamiri mukavelesinin tadili meselesinde muhilli emniyet bir tarzda, İcra Vekilleri Heyetinin kararı hilafına ve bu kanuni salahiyetinin haricinde hareket ettiği ve hazinenin menafine ademi takayyüt gösterdiği anlaşılmıştır. Vekâleti esnasında ve vekâlet vazifesinden mütehaddis bu harekât kendisinin mesuliyetinin ve Divanı Âliye şevkini müstelzimdir. Dahili nizamnamenin 169 ncu maddesi mucibince hakkında tahkikat icrasını talep ve teklif ederim.

Malatya Mebusu
Başvekil
İsmet

Malatya Mebusu ve Başvekil İsmet Paşa yukarıda verilen takririnin ardından Meclis kürsüsünden bir de daha sonra “Havuz-Yavuz Davası” olarak adlandırılacak olan olayın insicamına dair bilgiler vermiştir. İsmet Paşa, maddeler halinde, Yavuz zırhlısının tamirâtı için anlaşmalardan başlayıp akabinde tamir için havuza indirilirken vuku bulan kazaya değinmiştir. Ardından kazaya ilişkin Mustafa Kemal'in tutumuna değinmiş ve izleyen süreçte neler olabileceğine değinerek konuşmasını sonlandırmıştır; “*Yavuzun tamiri mukavelesinin geçirdiği safahatı ve bu esnada müşahade olunan halatı hikâye edeceğim. Nihai vakıalar bizi kanuna mugayir ve yolsuz muamelat karşısında bulundurdu. Bu sebeple keyfiyeti ariz ve amik Büyük Meclisin ıtılâına arz etmeye ve onu tahkik ve muhakemesini davet etmeye mecburiyet gördüm.*

1. — Yavuzun tamiri mukavelesi Bahriye Vekâletiyle alakadar şirketler arasında müzakere ve akdedilmiştir. Başvekil olarak benim ve Heyeti Vekile arkadaşlarımin bu meseleyi vakit vakit mütalaa etmeleri muhtelif esbabı kanuniye tesiriyle vukubulmuştur. Temmuz 1926'da Bahriye Vekili Bey Yavuz mukavelesinin müzakeresi bir Alman ve bir Fransız şirketi

⁵⁷² Öztürk, III. Dönem, C.III, s.170

⁵⁷³ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.1, s.157-161

arasında cereyan ettiğinden bizi haberdar etti. Benim ve Hükümet arkadaşlarım, için haizi ehemmiyet olan nokta, Yavuzun bir senede tamir edilmesi ve iki senede tediye edilmesi keyfiyeti idi. Yavuzun tamiri için üç milyon liraya ihtiyaç olacağı tahmin ediliyordu. Bir gün Bahriye Vekili Bey beni müzakerenin nihai ve kati safhaya daihil olduğundan haberdar etti ve Alman şirketi ile Fransız şirketinin fiyatları arasında büyük fark görüldüğünden hayretle bahsetti. Fransız şirketinin aynı şerait tahtında bir milyondan daha fazla bir miktarda ehveniyet teklif ettiğini ve rakip şirketlerin bu fiyatla tamiri maddeten mümkün olmadığını ve binaenaleyh işin içinde başka tesirler ve amiller bulunabileceğini ima ve ihsas ettiklerini hikâye eyledi. Meselenin aldığı şekli şayanı ehemmiyet gördü. Vekillerle ve Erkânı Harbiye Umumiye ile görüştüm. Medarı itminan olmak üzere Vekâlete munzam bir teklif dermeyeran eyledik, O teklif şudur. «Yavuz, tamir müddetince, deruhte eden şirket tarafından beş milyon Sterline sigorta edilmek lazımdır. Sigorta ücretine Hükümet dahi yüz bin liraya kadar iştirak edebilir. Şirket, sigorta ücretinin kendisine mahsus yeni bir külfet olduğundan, sigorta ücretinin geminin yeni iken olan bedeli ile bile mütenasip olmadığından şikâyet ettikten ve biz teklifimizin esasına musir kalmakla beraber sigorta bedelinde uysallık gösterdikten sonra nihayet Bahriye Vekili Bey müzakerenin intaç olunduğunu bildirdi. «Bütün tamir esnasında Yavuz ve havuz bir milyon üç yüz bin Sterline sigorta ediliyor ve Hükümet sigorta ücretine yirmi bin lira miktarında iştirak ediyordu. » Mukaveleyi medarı imtinan addetmek için başka bir teklife lüzum görülmedi. Mukavele Fransız şirketiyle kati olarak imza edildi.

2.—Yavuz geçen Şubatta havuza bindirilirken kazazede oldu. Eğer bu kaza olmasa idi mukaveleye göre Şubatta Yavuz şirkete teslim olunacaktı. İki ay sonra yani Nisanda tamir başlayacaktı. Haziran nihayetinden itibaren ilk taksiti mahi tediye edilmeye başlanacak idi. Kaza üzerine evvela havuz tamir edildi Yavuzun havuza bindirilmesi Ağustos nısfından sonra vukubuldu ve şirkete teslim alarak tamire başlaması tebliğ edildi. Bu esnada Bahriye Vekili bana şirketin Yavuzu tesellümden imtina ettiğini ve ilk bindirmede kaza vukubulması diğer esbaba munzam olarak sigorta ücretlerinin tereffuuna sebep olduğunu ve sigorta şartını şirket kabul ettiği zaman sigorta ücreti yüzde bir iken şimdi yüzde dört ve beşe kadar yükseldiğini, bu kadar masrafi tahammül etmesi mümkün olmadığını, hulâsa mukavelede sigorta maddesinin tadilini talep ettiğini haber verdi. Zaman Ağustos nihayeti, biz İstanbul'dayız. Mukavele tadili, bhusus tamir başlamadan ciddi bir hareket olmayacağı, kanuni takibata tevessül zaruri olduğu mütalaasında bulundum. Vekil Bey mutabık olarak protestoya ve takibata başladığını bildirdi.

3.—Yavuz tamirinin geçirdiği müşkülât ve safahat Reisicumhur Hazretlerini mustarip etmekten hali kalmıyordu. Bundan mada Reisicumhur Hazretleri mukavele ve tamir işlerine

ciddi olmayan alakalar karışabilmesi ihtimalinden de mütemadiyen endişe ediyorlardı. Bir gün Dolmabahçe'de Reisicumhur Hazretleri bana akşam Bahriye Vekili Beyle ve bazı rüfeka ile bulunduklarını ve söz arasında Vekâletin muamelatında gayri müstakimane halat vukuunu işitmekten bihuzur olduğunu - makamı tenbih ve ikazda- ifade ettiklerini ve şahsen Vekil Beyin nadürüst muamelata müsamaha etmesine ihtimal vermemekle beraber, müteyakkız ve itinalı olmak lüzumunu serdeylediklerini bildirdiler. Bununla benim de basiret ve teyakkuzumu tahrik etmiş oluyorlardı.

4. — *Diğer taraftan Yavuzun tamiri lüzumu ve içinde bulunduğumuz vaziyette muhtemel çareleri de zihnimi işgal ediyor. Şirketle mukavele münfesi olursa tamirinin nasıl yapılabileceğini Vekil Beyle bir ki defa görüştüm. Vekâlet heyeti fenniyesinin emaneten tamiri de mümkün gördüğünü, yahut yeni bir münakaşa açılacağını Vekil Bey mevzuibahis eyledi. Ben Yavuzun tamiri gibi mühim bir ameliyenin emaneten icrasına temayül ve teveccüh göstermedim. Yeni münakaşa ilanının mucip olacağı teahhurat mevzubahis oldu. Taihsisen Yavuz gibi büyük bir kitlenin uzun müddet havuz üzerinde kalmasının, havuzda mucip olabileceği kazalar ve hasarlar ihtimali bana dermeyan olundu.*

Bu maruzat ile ben bir devlet meselesi için iktidarımız dahilinde vazaifimizin hududu içinde bulunan muamelâtı tamamlamış ve mes'elenin yüksek iştigalatınız sahasına giren safhasını aziz. adalet ve emanet taşıyan ellerinize tevdi etmiş oluyorum. Takdir ve karar Milletin Büyük Meclisinindir.”

İhsan Bey, Başvekil İsmet Paşa'nın takriri ve izahatı sonrası söz alarak kendini savunmuştur.⁵⁷⁴ İhsan Bey, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın verdiği mücadelede onlara olan bağlılığı ve sadakatini anlatarak konuşmasına başlamıştır; “Muhterem efendiler; Yavuz zıhlısının tamirine ait mukavelenin son tâdili hakkındaki muamelâtta dolayı Meclisi Âlice hakkımda tahkikat yapılmasını talep ederim. Malatya Mebusu Muhteremi İsmet Paşa Hazretleri tarafından bir takrir verildiğini ve içtimada hazır bulunmaklığım lüzumuna makamı riyasetten bu sabah aldığım tezkereden muttali oldum. Efendiler; bu takrir mülâbesesiyle huzurunuzda ve Büyük Milletimin huzurunda ve bütün cihani medeniyet huzurunda, samimi olarak, muhterem Başvekilin ve Muhterem Liderim İsmet Paşa Hazretlerine arzı teşekkür ederim. Ben mukaddes mücahedenin ve inkılâbın bidâyetinden beri büyük halaskarın etrafında ve çizdiği yol üzerinde diğer fedakâr arkadaşlarımla beraber çelik ve demir bir cephe dahilinde yürüyen bir arkadaşınızım. Ben memleketin, inkılâbın saadet ve selâmeti uğruna o büyük halaskarın önünde ve yanında ve onun mazharı itimadı olan muhterem İsmet Paşanın yanında olmağa

⁵⁷⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.1, s.161-167

bütün mevcudiyeti maddiye ve maneviyemle müteahhidim. Efendiler; benim bu göğsüm çok zaman evvelden beri tanıdığım İsmet Paşa Hazretlerine takdir ve muhabbet hisleriyle elân doludur. Öyle tahmin etmek isterim ki İsmet Paşa Hazretleri de beni iyi bilir ve sever. Cumhuriyetin ve Türkiye'nin itilâsı için ahdetmiş olan inkılâp ricalinin, büyük liderlerimizi, halaskar Gazimizin ve İsmet Paşa Hazretleri ile arkadaşlarının memleketin selâmeti ve menfaati, kanunun masuniyeti uğrunda benim gibi sevdikleri bir arkadaşına dahi bu muameleyi yapmaları bu zevatın, bu liderlerimizin, bu inkılâbımızın yüksekliği hakkında Türkiye'nin dahilinde ve haricindeki bedhahlarını düşündürecek ve ağlatacak ve Türkiye Cumhuriyetinin ne kadar yüksek fazilet üstüne istinat ettiğini bütün cihana anlatacak bir vaziyettir.”

İhsan Bey yukarıda verilen girişten sonra konunun izahına başlamıştır. Önce, kazanın hemen akabinde tamirat için yapılan görüşmelere değinilmiş ardından tamiratın teknik hususiyetleri belirtilmiştir. İhsan Bey sözlerine; *“Efendiler İsmet Paşa Hazretlerine teşekküratımın menbai, ilhamı da bu hadisedir. Şimdi af buyursunlar, anlıyorum; çok zamandan beri tarihleri tespit etmişler, tetkikat yapmışlar, bendeniz tabii müstahzar değilim. Fakat vekayü umumiyetle söyleyebilecek kadar hafızamda malûmat vardır. Binaenaleyh Heyeti Celilenizi tenvir edebilirim. Efendiler; Yavuz Zırhlısının, bedelâtı yirmiyedi, yirmisekiz senelerinde mukassatân verilmek ve üç milyon lira sarf edilmek üzere tamiri selâhiyetini bana vermiş bir kanun mevcuttur. Dikkat buyurunuz. 1927-1928 senelerinde bedelâtını tediye etmek üzere o taahhüdü yapmağa selâhiyettarım. Vekâletin dairei âidesi Yavuz zırhlısını tamir etmek kudretinde olan müessesatla temasa geldi. Dosya Vekâlettedir. Tabii iki aydan beri dosya ile alâkam yoktur. Dosya Hükümettedir. İki aydanberi dosya ile alâkam olmadığı malûmuâlinizdir. Bunlardan bir Fransız Şirketi ile bir Alman Şirketi bedelâtının iki senede verilmesi ve bir senede tâmiratının icrası hususunda Dairei âidesi ile mutabık kaldılar. Memleketin ve hazinenin kırk parası için saatlerce uykusunu terketmek karakterinde bulunan bir arkadaşınız olan ben, her iki şirkete de ayrı ayrı Yavuzun tamiri için ne istediklerinizi bana yazılı olarak bildiriniz dedim. Yavuzun tâmiratı için Vekâlet Heyeti fenniyesinin kararı şu idi: İki şekil kabul ediyor idi. Açıkta olan kısmı, kazanın ayakları ile buna müteferri aksam bu açıkta idi. Çünkü Yavuz suyun üzerinde idi. Bu aksam pazarlık ile yapılacak tekne, elektrik ve diğer aksam su içerisinde. Rahnenin derecesi, şekli belli değildir. Bu da bundan dolayı reji usulü ile tamir edilecek. Bu şeraitte ikisi de mutabık kaldılar ve tekliflerini evvelâ Almanlar sonra Fransızlar getirdiler. Yazılı bir halde idi. Dosya Vekâlette mahfuzdur. Almanların teklifinde 24 kazan ve ona müteferri aksamın tamiri için bir milyon altı yüz bin lira isteniyordu. Reji usulü ile tamir edilmesi lâzımgelen aksam için de – teferruatı hatırımda değildir - %50 masarifi umumiye, 15–20 temettü falan. Fransız Şirketi de teklifini getirdi. Onların teklifine*

baktım. Almanların 24 kazan ve onun teferruhatına ait tâmirat için gösterdikleri bir milyon altıyüz bin lira yerine Fransızlar üç yüz elli üç bin lira istiyorlardı. Dikkat buyurunuz efendiler. Reji usulünce yapılacak tamirat için de bununla, mütenasip ehiveniyet gösteriyorlardı.”

Yukarıda İhsan Bey’in konuşmasında da görüleceği üzere önce Almanlar akabinde de Fransızlarla Yavuz’un tamirâtı için görüşülmüştür. Alman firmasının verdiği teklif, temsilciliğini İttihat Terkki’nin önemli isimlerinden biri olan Sapançalı Hakkı Bey’in temsilcisi olduğu Fransız firmasının teklifene nazaran çok düşük bir fiyattır. Bu husus, Almanların tamirat esnasında Almanların Yavuz’u batıracağı yönünde kaygılara sebep olmuştur. Konuşma doğrultusunda İhsan Bey’in sözlerine binaen, durum İsmet Paşa’ya izah edilmiş, O’da batırılma tehlikesine karşın sigorta yaptırma yolunun seçilebileceğini söylemiştir. İhsan Bey konuşmasında yukarıda özetlenen süreci şöyle anlatmıştır; *“Fransızların vekili umumisi Sapançalı Hakkı Bey idi. Bu zat benim arkadaşım idi. 1324 inkilâbında İttihat ve Tarakkinin Murahhası idi. Sonradan tüccar oldu. Çoğunuz bilirsiniz. Bu hakâyika muttali olduktan sonra Almanları çağırdım. Siz Vekâletle eğleniyor musunuz rakibinizin üç yüz elli bin liraya yapmağı teahhüt ettiği bir iş için siz bir milyon altı yüz bin lira gibi bir para istiyorsunuz, Fransızların teklifatına karşı Hazine lehine daha tenzilât yapacak mısınız dedim. Beynelmilel malzeme piyasasına nazaran bu teklif çok dündür. işçilik vesaire mevzuubahis değil dediler. Sözlerinizde makuliyet olamaz, rakibinizin teklifi meydandadır dedim. Yavuzu batıracaklardır dediler. Bu mevzuubahis olamaz dedim. Fakat kafamda yer etti. Fransa devleti Türkiye ile mukarenet temin etmek istiyor. Fransa Devleti bunun zararını tesviye etmek suretiyle bu teklifi yaptırıyor, dediler, Ben bu bir mâna teşkil etmez, siz tenkiset yapacak mısınız dedim. İmkânı yoktur dediler. Pekâlâ buyurun dedim. Fakat efendiler Yavuzu batıracakları sözü ve aradaki bariz fark kafamda iz bıraktı. Muhterem liderim İsmet Paşa Hazretleri beyanatlarında mukavelelerin aktinden sonra Sapançalı Hakkı Beyin bu Şirketin vekili umumisi olduğunu ifade buyurdular. Bunda zühul buyurdular. Mukavele aktedilmeden bu esasâta muttali olduktan sonra İsmet Paşa Hazretlerine gittim. Bu iki şirketin birinin vekili filân diğerinin vekili Sapançalı Hakkı’dır. Almanlar bu kadar para istiyorlar ve bu şartı koyuyorlar, Fransızların vekili olan Hakkı Bey şu şartı koyuyor. Almanlar Fransızların teklifini gayet ucuz buluyor, bu işde suiniyetleri bulunduğunu, yâni Yavuzu batıracaklardır dediler, dedim. Paşa Hazretleri biraz düşündüler, kanunen o zâtın vekili umumi bulunmağa mani bir hali var mıdır? dediler. Hayır dedim. Öyle ise bu menfaat karşısında Fransızlarla mukavele yaparsınız, madem ki, batmak meselesi var, sigorta ettiriniz. Sigorta mevzuubahis olunca Paşam dedim, mâsarifat da mevzuubahis olur. Dün bir fiyat ve pek bariz bir fark vardır. Bu mesarifi de acaba kabul ederler mi? Buyurdular ki benim hatırımda elli bin idi. Zati devletleri yüz bin lira buyurdular, benim hafızam da elli bin*

lira kaldı. Sigorta mâsarifatına iştirak ederseniz dediler. Zannederim o zamanın Maliye vekili de yanımda idi. Tekrar Fransızlarla müzakereye giriştik ve sigorta meselesini ortaya koyduk. Almanlara karşı böyle bir teklifimiz yoktur. Bizim şeraitimizi muvafık gördükten sonra mı sigortayı mevzuubahis ediyorsunuz, bize emniyetiniz yok mu? dediler. Emniyet meselesi mevzuubahis değildir. Ben bu tâmiratı pazarlık suretiyle de yaptırabilirim, bu bapta selâhi yetim vâsidir. Sizinle bu mukaveleyi yaparım, fakat Yavuzun müddeti tamirine ait olan bir sene için Yavuzu ve havuzu sigorta ettirmek lâzımdır. Ondan evvel Yavuzu havuza çekerken bir fiyatla sigorta etmişlerdi - Başvekil Paşa Hazretleri bir milyon üçyüz bin ingiliz lirası buyurdular - Ancak sizinle o zaman mukavele yapabilirim, dedim. Masraf size ait dedim, imkân yoktur dediler. Sizinle hususi olarak görüşelim, benim elimdeki para fazla masrafa girmeme müsait değildir. Sizin bu sözünüz Yavuzu tamir etmiyeceğiz demektir. Ver aşağı tut yukarı aldığım yüz bin liralık salâhiyete karşı yirmi bin liralık mâsarifata iştirak etmek üzere sigortayı da kabul ettirdim. Şirket lehine tadilât yapan vekil yüzbin lira selâhiyet almış iken yirmi bin lirayı cebren ve bilmücadele kabul ettirdim. Para meselesi ne olacak dediler? Alelusul bir heyet teşekkül etti. 1927 senesinde bütçeye göre bir milyon üçyüz bin lira vermemiz, 1928 senesinde de bir milyon üçyüz bin lira vermemiz kararlaştı. Bu parayı senenin başında mı, ortasında mı, toptan mı, perakende mi vereceksiniz? Çünkü biz inşaat müesseseleri bankalarla muamele yaparız. Faiz meselesini nazarı dikkate almağa mecburuz, dediler. O vekil beye bu hususu söyledim. Bizim hukuk müşavirimiz de bulunduğu halde bu hususu Maliye Vekili ile bil müzakere şu suretde kararlaştırdık. 1927 senesinde her ay mukassatan yüz on bin lira verilecektir. 1928 senesinde yine mukassatan her ay nihayetinde veya iptidasında bu para verilecektir. Eğer bu para verilmezse, biraz gecikirse bilmem biraz faiz vardır. Galiba sonra iki ay vermez isek feshetmek hakkını da hâiz olacak. Ne ise bu şeraiti de kabul ederek mukavele yapıldı. Ve mukavelenin aktedildiğini Başvekil Paşa Hazretleri de şimdi izah buyurdular. Hükümetteki arkadaşlarıma da bildirdim. Yavuz ile havuzun - tarihi hatırımda değil. Başvekil Paşa izah buyurdular - tesellümü muayyen bir tarihte olacaktı. Temmuzda mı nedir; Başvekil Paşa Hazret leri burada söylediler. Yavuz ile havuzu o tarihte bize tevdi, biz de Fransızlara teslim edecek idik. Çünkü havuzu yapanlar o tarihte Yavuzu havuza çekecekler ve tâmirata başlanacaktı ve Hazirandan itibaren yüz on bin lira taksitlerini alacaklardı. Mukaveleyi tetkik buyururlar.

Yavuz, havuz tamir edilip de havuza çekileceği zaman bir hata vâki oldu. Şirketin bir hatası yüzünden bir kaza oldu. Havuzun ayakları ezildi ve Yavuz düştü, ve resmen bana haber verdiklerine nazaran Yavuz bir metre havuzun içine düştü. Heyeti vekilenin de muvafakatile otuz hafta gün müddet zarfında Şirket havuzu yapacak ve Yavuzu çekecekti. Hakikaten otuz

haftada tâmiratını yaptılar. Yavuzu havuza çektiler, ve gelin alın dediler. Heyeti fenniye ile tetkikat yapıldı. Bilmem rapor verildi. Tesellümü kabul ettik. Ama tâmirata başlanması lâzım gelen zamandan yedi ay kaybettik. Rica ederim, buraya dikkat ediniz. Fransızlara dedik: Gelin bakalım, işte Yavuzu havuza çektik, tâmirata başlayın. Geldiler, dedilerki tâmirata başlıyamayız. Niçin? Çünkü bidayette biz taahhüdü kabul ettiğimiz zaman sigorta şirketlerini iztimzaç etmiştik. % 1 ile sigorta edeceklerdi. Sizin havuzunuz, kazaya uğradı. Aynı Şirketler bu hususta tazminat verdiler. Şimdi bu tazminatı da bizden çıkarmak istiyorlar. Zaten bunlar bir vahdettir. Şimdi bizden, yüzde dört, yüzde beş istiyorlar. Yüzde dört, yüzde beş dört beşyüz bin liralık bir iştir. Biz bu işte fedakârlık yaptık. İki buçuk milyon lira ile tamir edilecek bir işi yarım milyon ile yapamayız dediler. Tafsilâtına dakikası dakikasına Başvekil Paşa Hazretleri vakıftırlar. Dedimki tarafeyn mukaveleye riayet etmeğe mecburdur. Biz mukavelede tadilât yapamayız. Siz yavuzu müddeti tâmirince bu sigortayı kabul ettiniz ve teahhüde girdiniz. Bizim için prim farkı filân mevzuübahis değildir. İster bedava sigorta ettiriniz, ister yüzde on, yüzde onbeş, yirmiye sigorta ettiriniz, bunlar bizim için mana ifade etmez. Dedilerki: Bizim için manâ ifade eder. Başvekil Paşa Hazretleriyle konuştuk. Başvekil Paşa Hazretleri dedilerki - o zaman İstanbul'da idiler.- ahkâmı mukaveleyi tâdil cihetine gitmeyelim, feshe kadar yürürüz, bakalım ne deyecekler? Pekâlâ dedik, anlaşma mümkün olmayınca - Beyoğlu mu? yoksa Ankara mı? pek hatırımda değil. Dosyası Vekâlettedir. Kâtibiâdilliği vasıtasıyla bir protesto çektik. Dedikki Yavuz havuzunda hazırdır, on gün zarfında tâmirata başlamazsanız Vekâlet turûku kanunide hakkını arayacaktır. Bunun için evvelâ bermucibi mukavele sigorta yaptırdığınızı bize bildiriniz. Bunun üzerine, bu protesto üzerine onlar da cevabi bir protesto verdiler. Tafsilâtı dosyanın tetkikinden anlaşılır. Heyet halinde şifahi temasa geldik. Müsteşar, Erkânıharp Reis Vekili hepsi var. Dedimki ahkâmı mukaveleye riayet etmiyorsunuz. Ahkâmı mukaveleyi tâdil etmek istiyorsunuz ki bu Vekâletin kabul edeceği bir şey değildir. Şu halde mukaveleyi feshedeceğiz. Tazminata mâruz kalacaksınız. Dedilerki yok ahkâmı mukaveleye riâyet etmeyen sizsiniz. Haziran iptidasından itibaren bize yüz on bin lira para verecektiniz, altı ayı geçti. Bütün müracaatımıza cevap vermediniz. Maşallah dedim. Tâmirata başladınız mı, işe ipti dar ettinizde mi bizden para istiyorsunuz? Siz havuzu vaktiyle hazırlayıp bize vermediniz. Fakat biz ticaret müessesesiyiz, tamir için bir çok malzeme celbettik ve bunlar için faiz işliyor. Söyledikleriniz bizim için bir manâ ifade etmez. Biz sarfettik işte faturaları da var dediler ve bir iki fatura da gösterdiler. Mesele hakkında Hukuk Müşavirliği ve oradaki heyet ile görüştim. Tazminat alacağımız pek şüphelidir dediler. Başvekil Paşa Hazretlerine bunu da arz ettim. Hatta o zaman Ankara'ya Maliye Vekili Beye yazdım. Ama böyle bir şey yapıyorlar, hiç olmazsa bir iki taksit Bankaya yatırınız, Bizim taksitlerimiz Bankada hazırdır diye ahkâmı

mukaveleye riayet ettiğimizi ifade etmiş olalım ve o surette zannediyorum İş Bankası vasıtasıyla birinci taksidi ihzar edilmişti.” demiştir.

b.1.1.2. İhsan Bey Hakkında Başvekalet Tezkeresi

Sabık Bahriye Vekili Cebelibereket Mebusu İhsan ve Bilecik Mebusu Doktor Fikret Beyler hakkında Başvekâlet tezkeresi.⁵⁷⁵

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Sabık Bahriye Vekili İhsan Beyle Sapanca'lı Hakkı, Doktor Fikret ve Nazım beylerin derecatı muhtelifede mahkumiyetlerine ve diğer maznunların beraat ve ademi mesuliyetlerine dair Divanı Âlice ittihaz olunan karar hulâsasını müş'ir ve Adliye Vekâletinden mevdu Başmüddeiumumiliğin 16.4.1928 tarihli tezkeresi sureti leffen takdim olunmuştur efendim.

19.4.1928

Başvekil
İsmet

Adliye Vekâleti Celilesine

Bahriye Vekili sabıkı İhsan Bey ve rüfeikası hakkında icra kılınan muhakeme neticesinde: İhsan Beyin Filander'in Havuz meselesinde vazifei memuriyetini suiistimal etmiş olduğuna ve Yavuz meselesinde fesat karıştırmak suretiyle irtikâba teşebbüs eylemekten esbabı müşeddede ile mücrimiyetine ve Ömer Nazım ve Doktor Fikret beylerin dolandırıcılık fiilinin faili olduklarına ve Sapanca'lı Hakkı Deyin Yavuz işine müteallik İhsan Beyin fiiline fer'an zimethal olmak suretiyle mücrimiyetine ve İhsan Beyin Türk Ceza Kanununun 205, 61 ve 13. maddeleri mucibince ve esbabı müşeddede binaen takdir edilen altı seneden badetenzil iki sene ağır hapsine ve iki sene rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine ve Sapanca'lı Hakkı Beyin 205, 61 ve 65 nci maddeler mucibince bir sene iağır hapsine ve birsene rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine, Ömer Nazım ve Doktor Fikret beylerin kanunu mezkûrun 278 nci maddesine tevfikân dörder ay hapis ve yüzer lira cezayı nakdî ile mahkûmiyetlerine ve İhsan Beyin hazır havuzu almak ve Ziya Beyin tekaüde şevki maddelerinden ademi mesuliyetine ve Filander'in havuz meselesinde irtikâptan beraatine, Nurettin Konice Beyin beraatine, Hüsamettin ve Fahri beylerin beraatlerine ve diğer maznunların da ademi mesuliyetlerine karar verilmiş olduğu berayı malumat arz olunur, efendim. 16 Nisan 1928

Başmüddeiumumi
Yusuf Nihat

⁵⁷⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.3, s.174-175

Bu kararla vekilliği düşürülen İhsan Bey'in yerine Naci Paşa seçilmiştir.⁵⁷⁶

b. 2. Ali Rıza Bey (BEBE)

b. 2. 1. Ali Rıza Bey (BEBE)'in Biyografisi

1881 yılında Sinop'ta doğan Ali Rıza (Bebe) Bey İbrahim Ethem Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Sinop'ta tamamladıktan sonra 1899 yılında Harp Okulu'na kaydoldu. 1901'de Piyade Teğmen olarak 2. Ordu'da görevlendirildi.⁵⁷⁷ 3 yıl 2. Ordu'da çalışan Ali Rıza Bey 9 Ağustos 1904'te üsteğmen oldu. 1905'te Yemen'e gönderildi. 1906 sonunda döndüğünde, Levazımat-ı Umumiye dairesi Teftiş ve Muayene Kurulu'nda görevlendirildi. 27 Nisan 1911'de Yüzbaşılığa terfi edildi. 1914'te Sevkiyat Şube Müdürü oldu. Aynı yıl Tekalif-i Harbiye Komisyonuna atandı. Yine 1914 yılında kıdemli yüzbaşılığa terfi ettirildi. İtalya ve Balkan Savaşlarındaki başarısı sebebiyle madalya ve kıdem zammı ile ödüllendirildi. 13 Haziran 1916'da binbaşı rütbesine atandı. Savaş sonuna kadar Sevkiyat Müdürlüğü yaptı. Savaş esnasında özellikle ordunun gereksinimlerini karşılama konusundaki üstün başarısı ile takdir edilen Ali Rıza Bey, Mondros'tan sonra Harbiye Nezareti Merkez Müesseseleri Teftiş Kurulu'nda görev aldı. Ekim 1919'da emekli oldu.⁵⁷⁸

İstanbul'un işgali sonrası, 2 Nisan 1920'de Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya geldi. Bir süre yeni kurulan Anadolu Ajansı'nda çalışan Ali Rıza Bey, 23 Nisan 1920'de Meclis Hükümeti'nin kurulması üzerine, askeri hizmete alınıp binbaşı rütbesi ile Milli Müdafaa Vekaleti Levazım Dairesi Başkan Yardımcısı olarak görevlendirildi. Sakarya Savaşı esnasında Kırşehir Menzil Müfettişliği yaptı.⁵⁷⁹ 15 Ağustos 1921'de yapılan ara seçimde, İstanbul Vekili seçilip, 19 Eylül 1921'de Meclis'e katıldı. Meclis'te Milli Müdafaa Komisyonu'nda görev aldı. II.Meclis'e yine İstanbul Vekili seçilen Ali Rıza Bey, III. Dönem Meclis'e Cebelibereket Vekili olarak girdi. Bu dönemde Meclis İdare Amiri olarak seçildi. Bu görevi sürdürürken Meclis bütçesinden zimmetine para geçirdiği iddiası ile 2 Şubat 1928'de dokunulmazlığı kaldırılıp, hakkında Ankara Savcılığı nezaretinde soruşturma açıldı. Soruşturmada hüküm giymeyen Ali Rıza Bey, yasama dönemi sonuna kadar vekilliğini sürdürdü. 21 Şubat 1935'te vefat eden Ali Rıza Bey, Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası sahibidir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.5, s.16

⁵⁷⁷ Çoker, I. Dönem, C.III, s.505

⁵⁷⁸ Çoker, I. Dönem, C.III, s.505

⁵⁷⁹ age, s.506

⁵⁸⁰ age, s.507

b.2.2. Ali Rıza Bey (BEBE) Hakkında Tespitler

b.2.2.1. Ali Rıza Bey'in Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başvekalet Tezkeresi ve Ali Rıza Bey'in Savunması

Cebelibereket Mebusu Ali Rıza ve Bitlis Mebusu İlyas Sami Beylerin dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkında 3/62 numaralı Başvekâlet tezkeresinin görüşülmesi esnasında Ali Rıza Bey'de savunmasını yapmıştır.⁵⁸¹

Ali Rıza Bey, aklanmak üzere Meclis Başkanlığınca Mahkemeye sevk edilmesini talep etmiştir. Ali Rıza Bey konuşmasında; *“Muhtelit Encümeni heyeti âliyesinin benim efalimi tespit ederken istinat ettikleri Ceza Kanununun 203 ncü maddesini ben kendi noktai nazarıma göre, kendi efalimle kabili telif görmemekteyim. Mahaza her namuslu kimse için mahkeme huzurunda hesap vermek bir zarurettir. Bu itibarla benim de mahkeme huzuruna çıkarak efalimin hesabını vermekliğim, şeref ve haysiyetim ve namusum namına, bir vazife ve zaruret teşkil etmektedir. Bundan dolayı Heyeti Celileden masuniyetimin refi ile mahkemeye verilmekliğimi temenni ediyorum.”* demiştir.

Ali Rıza Bey'in talebinin hemen arkasından Meclis Reisi kanunen, mebusların ferdi aklanma talebi isteyemeyeceklerini söylemiş, akabinde talebi oya sunmuştur. Meclis Reisi'nin sözleri *“Efendim, Ali Rıza Bey, Heyeti Celileden masuniyetinin refini talep ediyor, gerçi bir mebusun kendi kendine masuniyetinin refini talep etmesi, Nizamname-i Dahilimize göre mer'i olabilecek bir kaide değildir. Bunun üzerinde müzakere cereyan edebilir. Arkadaşlardan veya Encümenden söz isteyen varsa sözlerini söylemek ha'klarıdır. Söz isteyen yok ise; keyfiyeti reyinize arz edeceğim. Evvelâ : Söz isteyen var mı? Söz isteyen yoktur. Mazbata Ali Rıza Beyin masuniyeti teşriyesinin refi ve İlyas Sami Bey hakkındaki takibatın devre nihayetine talikini mütazammındır. Keyfiyeti reyinize arz ediyorum.”* şeklindedir.

b. 3. Abdullatif Naci (ELDENİZ)

b. 3. 1. Abdullatif Naci (ELDENİZ) Paşa'nın Biyografisi

Naci Paşa, 1875 (1291) yılında Manastır'da doğdu. Babası Halil Paşa, annesi Canan Hanımdır. Sadrazam Kâmil Paşanın kızı Makbule Hanımla evlenmiştir. İlk ve orta öğrenimini Manastır'da tamamlayan Naci Paşa, 1890'da Harp Okuluna girmiş ve 1893'te teğmen olarak mezun olmuştur. Mart 1893'te 3. Ordu'ya bağlı İşkodradaki bir Alayda görevlendirildi.⁵⁸² Aynı yılın Eylül ayında Almanya'ya gönderilen Naci Paşa 1895'e kadar Almanya'da kurmay öğrenimi gördü. Sicilinde Almanca ve Fransızca'yı iyi bildiği yazılıdır. Almanya dönüşünde

⁵⁸¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.2, s.127-128

⁵⁸² Öztürk, III. Dönem, C.III, s.168

1895'te üsteğmenliğe terfi ederek Teselya Savaşına katıldı. 1897'de yüzbaşı oldu ve Harp Okulu Ders Nazırı Yardımcılığı görevine getirildi. Harp Okulunda öğretmenlik yaptığı sıralar, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün öğretmenliğinde bulundu. 1902'de binbaşı rütbesine yükseldi. 1907'de yarbay, 1908'de albay oldu. Ancak 1909'da Rütbeleri Tasfiye Kanununa göre rütbesi binbaşılığa düşürüldü. Ardından, İstanbul Jandarma Okulu Müdürlüğüne atandı. 1910-1912'de önce Genelkurmay Dairesinde, ardından Beylerbeyinde kurulan Yedek Subay Okulu Komutanlığında görevlendirildi. Naci Paşa, 1912-1915 arasında Piyade Atış Okulu Komutanlığı, Kanunlar ve Tüzükler Komisyonu Üyeliği ve Harp Okulu Alay Komutanlığına getirildi.⁵⁸³ 1914'te yarbaylığa, 1917'de albaylığa yükeldi. 1915-1917'de tümen komutanı yetkisine sahip olarak 3. Ordu Öğretim Kurulu Başkanlığını yaptı. 1917-1918 yıllarında 3. Ordu Depo Kıtaları Müfettişi olarak görev yapan Naci Paşa, İnceleme için Tirol Cephesinde ve Almanya'da bulundu. 1918-1920'de Şehzadeler Askerlik Öğretmenliğine verilerek Padişahın Yaverliğine getirildi. 1920-1921 yılları arasında Konaklar Genel Müfettişliği görevi verildi. Aralık 1921'de İstanbul Askerî Okullar Müfettişliğine geçti. 25 Ağustos 1921'de Anadolu'ya geçip Kurtuluş Savaşına katıldı. Askeri Okullar Müfettişliğine Anadolu'da devam etti. Mayıs 1922'de tümgeneral (mirliva) rütbesine yükselerek 7. Tümen Komutanlığına getirildi. Aralık 1922'de yeniden Askerî Okullar Müfettişliği görevine döndü. Nisan 1924'te Piyade Makinalı Tüfek Müfettişi, Ekim 1924'te 5. Kolordu Komutanı oldu. Şeyh Said İsyanında yararlı etkinlikler gösterdi. Aralık 1927'de korgeneralliğe (ferik) terfi ederek Generaller Askerî Mahkemesi Üyeliğine getirildi. İkinci Rütbeden Mecidi Nişanı, Gümüş İmtiyaz Madalyası, Avusturya- Macaristan Liyakat, Alman İkinci Rütbeden Kartal ve İkinci Rütbeden Prusya Tacı Nişanları ile İstiklâl Madalyası ve Takdirnamesi sahibidir. 24 Eylül 1928'de isteği ile emekliye ayrıldı.⁵⁸⁴

TBMM III. Dönem ara seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 230 oyla Cebelibereket'ten milletvekili oldu. 18 Ekim 1928'de mazbatasını alarak 1 Kasım 1928'de Meclise katıldı. Mazbatasını 5 Kasım 1928'de onaylandı. Millî Savunma Komisyonunda çalıştı. Harf Geçici Komisyonuna Üye seçildi. Genel Kurulda 6 değişik konuda 10 kez söz aldı. IV. Dönem Cebelibereket ve V, VI ve VII. dönemlerde de Seyhan'dan milletvekili seçilen Abdülatif Naci Paşa (Eldeniz), 20 Mart 1948'de vefat etti. Naci Paşa iyi bir asker, ve devlet adamı olmasının yanı sıra iyi bir de araştırmacıydı. “Tapsıra”, “Transval”, “Rus-Japon Harbi” adlı eserleri

---

⁵⁸³ age, s.169

⁵⁸⁴ Öztürk, III. Dönem, C.III, s.168

yazmış, “Mukden Muharebesi”, “Sevk ve Muharebe Talimnamesi” adlı eserleride Türkçeye çevirmiştir.⁵⁸⁵

b. 3. 2. Abdullatif Naci (ELDENİZ) Paşa Hakkında Tespitler

b.3.2.1. Meclis Konuşmaları

b.3.2.1.1. Naci Paşa’nın, Arzuhal Encümeni Mazbatası Görüşülürken Konuşması

Isparta Mebusu Hakim Rıza ve Konya Mebusu Hüsnü Beylerin, Konya ili Ilgın ilçesinde mevcut bataklığın kurutulması ile ilgili Arzuhal Encümeninin 19 numaralı haftalık alınan kararlar cetvelindeki 824 ve 868 numaralı kararların Heyeti Umumiye’de tetkik ve müzakeresine dair takrir ve Arzuhal Encümeni mazbatası üzerinde yapılan görüşmeler esnasında söz alan Naci Paşa görüşlerini bildirmiştir.⁵⁸⁶

Naci Paşa, bilgi sahibi olduğu Ilgın bataklığı hakkında kısa bir konuşma yapmıştır. Bataklıkla ilgili yaşadığı bir hatırasını aktaran Naci Paşa, bataklığın kurutulması vazifesini üstlenen kişi hakkında olumlu kanaatlarını da dillendirmiştir. Naci Bey’in konuşması şu şekildedir; *“Efendim, Ilgın bataklığı hakkında biraz malumat bendenizce de vardır. Müsaade buyurursanız kısaca arz edeyim. Bu bataklık, Ilgının şark taraflarındadır , tapulu araziye de basar, bataklık yapar, sonra çekilir. Bu arazi çamur ve bataklık olarak kalır. Bu gün orada yaşayan insanlar bu bataklığın ne zamandan beri mevcut olduğunu bilmiyorlar. Kuyudu resmiye de bunu zaptetmemiştir. Yalnız tapulu arazi, mera keyfiyeti de yanlış değildir. Bu bataklıkta, sular mevsime göre taşar, tapulu araziye de basar, sonra çekilir ve bu arazi çamur olarak kalır. Esas itibarile bir mühim kısım bataklık mevcuttur ve Hükümetimizin, ciheti askeriye dahi resmî haritalarında tamam ile işaret edilmiştir. Bataklık hakkında bu kadar malumatım vardır ve oradan geçtim, geçerken kılavuzla ancak geçebilmişizdir ve geçtiğimiz zaman sular atın karnına kadar çıkmış, ayaklarımız, dizlerimiz ve bacaklarımız ıslanmıştır. Meselenin diğer kısmına gelince; bataklığın kurutulması için müsaade ve yahut imtiyaz almış zatı yakından tanıyorum. Tabii Konya Mebusları da tanır ; çalışkan , namuskâr bir adamdır . Muhakemat Encümeninin kararına tabii hepimiz itaat ederiz. Ancak ortada bu adamın hakkı vardır. Bunun da nazarı dikkate alınmasını bendenizde istirham ederim.”*

---

⁵⁸⁵ age, s.169

⁵⁸⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.12, s.147-148

b.3.2.1.2. Naci Paşa'nın, Millî Müdafaa ve Adliye Encümenleri Mazbataları Görüşülürken Konuşması

İrtikâp, rüşvet, zimmet; ihtilas ve diğer bazı cürümlerle sanık olan askeri kişilerin muhakemesi usulü hakkında 1/557 numaralı kanun lâyihası ve Millî Müdafaa ve Adliye Encümenleri mazbataları görüşülürken Naci Paşa'da söz almıştır.⁵⁸⁷

Naci Paşa, anılan kanun maddesinin görüşülmesi esnasında usule görşme usulüne ilişkin bir teklifte bulunmuştur. Naci Paşa konuşmasında; *“Efendim irtikâp, rüşvet, zimmet, ihtilas ve diğer bazı cürümlerle maznun olan eşhası askeriye muhakemesi usulü hakkında kanun lâyihası ve Millî Müdafaa ve Bütçe Encümeni mazbataları vardır, bu lâyiha mülkiye memurini hakkındaki lâyiha ile aynı zamanda müzakere olunacaktı, mülkiye memurini hakkındaki lâyiha Dahiliye Encümeninde imiş, tensip buyurulursa onunla birlikte çıkması ile muvafık olacaktır. Reyî âlinize tevafuk ederse encümene alalım.”* demiştir.

b.3.2.1.3. Naci Paşa'nın Belediye Kanunu Görüşülürken Konuşması

Belediye Kanunu Mecliste madde bazında tartışılırken 160. maddenin⁵⁸⁸ müzakeresi esnasında Naci Bey görüşlerini dile getirmiştir.⁵⁸⁹

Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey, anılan kanun maddesinin müzakeresi esnasında söz alıp; belediyenin, mezarlıklar için göstereceği imtinanın temiz su, sağlıklı besin gibi hususlara kaydırılmasını önermiştir. Mazhar Bey konuşmasında; *“Efendim; arkadaşlarım ölümlerden bahsettiler. Bendeniz de dirilerden bahsedeceğim. Evet ölümlerimize hürmetkarız. Onlara eyi bir mezarlık yapmak isteriz. Fakat dirilerimiz de ölmeğe namzettir diye onların biran evvel ölmesine hiçbir vakit razı olamayız. Belediyelerimiz ölümlere sarf edeceği para ile memleketi su getirsin, yolları sulasın, memleketin sokaklarını tamir etsin, lağımlar açsın, yediğimiz, içtiğimiz tağşiş edilmiş birtakım yağlar sütler vardır, bunları ıslah için kimyahane yapsın. Ve böylece bir kere dirileri yaşatacak vezaifi ifa etsin sıra sonra ölümlere gelsin.”* demiştir.

Naci Bey, Mazhar Müfit Bey'in yukarıda verilen konuşmasının hemen akabinde söz almış ve O'nun söylediklerinin tam tersini savunmuştur. Ölümlere gösterilmesi gereken hürmetin önemine değinmiştir. Naci Paşa konuşmasında; *“Muhterem arkadaşlar; ölümler hakkında müsaade buyurursanız bendenizde nazarı dikkati celp ve istirahat etmek isterim. Bizim memleketimizde ölümler hakkında yapılan muamele en iptidai memleketlerde dahi*

⁵⁸⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.16, s.30

⁵⁸⁸ MADDE 160— Metruk ve kimsesiz mezarlıklarla vakfa ait olan umumî mezarlıklar bilûmum hukuk ve vekaifi ile belediyelere devrolunmuştur. Bu kanunun neşrinden sonra belediyeler devren almaya kadar satılması memnudur.

⁵⁸⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.17, s.130

yapılmamaktadır, öldüğü ana kadar ruhlarımıza en yakın olan insanlar hasbelbeşer ölüyor o anda belki onunla beraber ölmek ve gitmek istiyoruz hepimizin başına gelmiştir. Allah cümleye, herkese aziz olanlara ömür versin her kesin başına gelecektir, o anda o azizle beraber ölmeğe beraber gitmeğe razıyız. Götürüp toprağa tevdi ediyoruz. Elimizi çekiyoruz. Başıma gelmiştir; anam öldü. Kardeşim öldü. Evladım öldü. Beraber ölmeğe razı olduğum azizlerim öldü itina ettim elimle çalıştım masraf ettim on beş gün sonra heman hemân heder oldu ruhuma gömdüm. Hepimizin başımızdan geçmiştir. Eminimki herkesin kalbinden söylüyorum. Nazan dikkatinize arz ediyorum, ölümlerimizin kabristanını, arkadaşlarım af buyursunlar, hayatta olanlarımızın bazı işlerinden evvel tanzim etmek lâzımdır. Gerek insaniyet için, gerek medeniyet için, gerek hayat için her şey için ben ölüme, geçmişime hürmet etmezsem bana kim hürmet edecek ve beni kim yad edecek bütün emeller bir yadı hayra ait değildir. Biz onların yadlarına hürmet etmezsek, o yadı aziz de böyle göçüp gider. Vatan toprağının uğruna elbette bilâtereddüt can veririz. Binaenaleyh bu aziz toprakların üstünde de altında da rahat etmek istemek hakkımızdır. Ben, yaşadıkça çalışırım sıhhatim müsait oldukça ekmeğimi çıkarırım, sıhhatime itina ederim. Fakat o aziz ölü bana muhtaçtır ancak ben yalnız başıma hiç bir şey yapamam heyeti içtimaiye ile yaparım. Heyeti içtimaiye teşkilinden bir maksatta bu gibi şeylerdir. Biz milletçe bu işi çok gevşek tutuyoruz. Bu milletimizin af olunmaz kabahatlerihdendir. Affınızı istirham ederim, Nazari dikkatinizi eyice celp etmek için bu kadar serbest söylemeğe cüret, ettim.” demiştir.

Naci Paşa’dan hemen sonra, Muğla Mebusu ve Dahiliye Vekili Şükri Kaya Bey; “Arkadaşlar! mezarlar şüphesiz ki milletlerin medeniyete olan merbutiyetlerinin derecesini gösterir ve milletlerin ebediyete olan merbutiyetinin nişanesidir. Eğer Türkiye camiasında mezarlar şimdiye kadar ihmal edilmişse bu ne milletin kabahatidir, ne de onu bu gün idare edenlerin kusurudur.” diyerek görüşlerini belirttiği esnada Naci Paşa “Bu gün idare edenleri kastetmedim.” demiştir.

b.3.2.2. Başaralzade Mustafa İmzalı Dilekçe Hakkında Takriri

Cebelibereket Mebusu Naci Paşa ile Ordu Mebusu İsmail Beyler, evvelce Konya ili Ilgın İlçesinde bulunan bataklığın kurutulması ile ilgili kısımda belirtilen bataklık kurutma işini üstlenen Konyalı Başaralzade Mustafa imzalı dilekçe hakkında Arzuhal Encümenince alınan kararın Umumî Heyette müzakeresine dair 4/71 numaralı takriri vermişlerdir.⁵⁹⁰

“Efendim; Başaralı Mustafa Efendinin bu bataklığı kurutması hakkında bir kaç dakika Heyeti Âliyenizi tasdi etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim.” diyerek konuşmasına

⁵⁹⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.19, s.45

başlayan Naci Paşa, Bataklik kurutma işinin Konyalı Başaralizade Mustafa Efendi'den geri alındığını ancak O'nun işe başlayıp ciddi masraflar yaptığını, Mustafa Efendi'nin derdini tam manası ile anlatamadığını ve Meclis'in müsaadesi ile dinlenmesinin doğru olacağını söylediği bir konuşma yapmıştır Naci Paşa konuşmasına devamlı; *“Efendim; Konyanın İlgin kazasının garp cihetinde mevcut bataklığı kurutmak için bu adam vilâyetten izin almıştır. Bataklığı kurutmak için müsaade verilmiş ve işe teşebbüs etmiş, takriben işin yarısını görmüş, masrafa girmiştir. Sonra köylülerden ve Ilgınlılardan kendisine itiraz vaki olmuştur. Bunun üzerine vilâyet başka türlü bir karar ittihaz etmiş, nihayet mesele muhterem Meclis'e aksetmiş ve burada Başaralı Mustafa Efendi aleyhine karar verilmiştir. Mustafa Efendi vilâyette tekrar meşgul olmuş, vilâyet işi merkeze bildirmiş bu adam aynı zamanda Meclis-i Âli Riyasetine de müracaat etmiş, müracaatı bittabi Arzuhal Encümenine havale edilmiş, Arzuhal Encümeni yine reddetmiş, halbuki, vilâyet de bu adamı tasdik etmiştir. Arzuhal Encümeninin reddine sebep olan hususu bendeniz şöyle telâkki ediyorum: Bu zat kendi meramını tamamen anlatamamıştır. Vilâyetin bu işi terviç hususunda yaptığı işar da maatteessüf vaktinde yetişememiştir. Encümenleriniz bittabi kanunun ve usulün harfine bile riayet etmek mecburiyetindedir. Binaenaleyh encümen bu adamı haklı görmemiştir. Fakat müsaade buyurursanız Heyeti Celileniz kanundan, nizamdan harice çıkacak değildir. Ancak bir hak, bir adalet ve bir memleket menfaati meselesinde Heyeti Celilenizin biraz harf haricine çıkmasında bendenizce, zannı naçizimce hiç bir beis yoktur. Belki de bu bir vazifedir. Bu itibarla yakından bildiğim bu meseleyi bir daha nazarınıza arz etmek cesaretinde bulunuyorum. Arzuhal Encümeninin son kararı şüphesiz usule gayet muvafıktır. 20 mart yani encümen mazbatasının tevzi olunduğu tarih Ramazan Bayramı için tatil kararı verilmiş olan celsenin aktolunduğu gündür.”* dediği esnada İzmir Mebusu Meclis Arzuhalcisi Münir Bey; *“Tatil tabiri doğru değildir.”* demiştir. Akabinde Naci Paşa sözlerine devamlı; *“Tabiri mazur görün efendim, Meclis 15 gün inikat etmemiştir. 57 inci madde mucibince müracaat müddeti bir aydır. Biz 44 günde müracaat ettik. Eğer 15 günü - ki Meclisi Âli kapalı idi - tenzil edecek olursak 29 gün eder, bu suretle bu adamı siyanet ve bir hakkın muhafazası için bu şeklin kabulünü istirham eylerim efendim, bu hal bu suretle kabul buyurulduktan sonra ikinci bir istirhamım var.”* diyerek Meclis görüşme usullerine ilişkin bir talepte bulunmuştur.

Naci Paşa, Konyalı Başaralizade Mustafa Efendi ile ilgili müspet düşüncelerini ve Bataklığın kurutulmasındaki faydaları yineleyerek konuşmasını bitirmiştir. Naci Paşa konuşmasını; *“Efendim; ezelden mevcut bir bataklık var, bu bataklık hastalık tevlit ediyor. Civarında köylüler ve öteden beri Hükümetin oturtmuş, yerleştirmiş olduğu muhacirler yaşayamıyorlar. Ya ölüyorlar, veya toprağı terkedip başka yere gidiyorlar veyahut sıska bir*

vaziyette kalıyorlar. Bu noktai nazardan, o mahallin sıhhati noktasından bu bataklığı kurutmak vaciptir. Diğer cihetten toprak kazanılacaktır. Memleketin de menfaati vardır. Umuru nafiaca bunun yapılmasıda vaciptir. Mahallen bir müteşebbis zuhur etmiş, bu adam köylüdür. Konyanın Basara Köyündendir. Irz ve namusu ile çalışmış, bazı işler görmüştür. Bataklik civarında da toprak sahibidir. Yani filen ve maddeten de köylüdür. Bu adam yarı işi yapmıştır. Binaenaleyh sırf usule tabi olmak, sırf bu adamın vakit ve zamanında işini takip edememesi ve herhangi birimizin nazarı dikkatini celp edememesi yüzünden bu maslahatını; bu faidesini gaybedecektir. Fakat bu sıhhat işi ve nafia işi dahi taahhur edecektir. Bu noktai nazardan da lütfen bir karar ittihaz Duyurulmasını istirham ederim. Maruzatım bundan ibarettir. Rey Heyeti Celilenindir. Bu maruzatımı yazı halinde de takdim ediyorum. Vilâyet nafia mühendisliğinin yapılmış ve yapılacak işler hakkında muntazam plânı vardır efendim.” diyerek sonlandırmıştır.

b. 4. Hüseyin Avni Bey (ZAIMLER) Hakkında Tespitler

Hüseyin Avni Bey, III. Dönem Seçimlerinde Cebelibereket'ten milletvekili seçildi. 15 Ekim 1927'de mazbatasını aldı. 1 Kasım 1927'de Meclise katıldı. 2 Kasımda mazbatası onaylandı. Milli Savunma Komisyonunda çalıştı. 10 Mart 1930 tarihinde öldüğü, 13.3.1930'da Genel Kurulun bilgisine sunuldu.⁵⁹¹

b.4.1. Avni Paşa'nın Vefatını Bildiren Telgraf

Cebelibereket Mebusu Avni Paşa'nın vefatı hakkında Adana Vilâyetinden gelen telgraf.⁵⁹²

B. M. M. RİYASETİ CELİLESİNE

Cebelibereket Meb'usu Avni Paşanın bu gün sektei kalpten vefat eylediği maruzdur.

Adana Valisi
Vehbi

b. 5. Mehmet Sabri TOPRAK

b. 5. 1. Mehmet Sabri TOPRAK Bey'in Biyografisi

1877'de Bosna'ya bağlı Kasaba şehrinde doğan Mehmet Sabri Bey'in nüfusu Manisa'ya bağlı Turgutlu İlçesi'nin Hacımuharrem Mahallesi'ne kayıtlıdır. Babası Yüzbaşı Mehmet Usta, annesi Rukiye Hanımdır. Darüşşafaka Lisesi'ni bitirdikten sonra Hukuk Mektebi'nden mezun oldu. 14 Mart 1899'da Posta ve Telgraf Nezareti Tercüme Kalemine

⁵⁹¹ Öztürk, III. Dönem, C.III, s.172

⁵⁹² T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.17, s.10

memur olarak başladı. Şubat 1905'te bu kurumda başkatip oldu. Şubat 1907'de telsiz telgraf fen memurluğuna, Ağustos 1908'de Mühendis Kalemi fen memurluğuna atanan Mehmet Sabri Bey, Eylül 1909'da Telgraf Mektep Müdürlüğüne getirildi. 18 Nisan 1912'de Meclis-i Mebusan'a Saruhan Vekili seçildi. III. Meclis-i Mebusan'a da aynı yerden vekil seçilen Mehmet Sabri Bey vekilliğe 1918 yılına kadar devam etti. İşgalden sonra Milli Mücadele'ye katıldı. 5 Kasım 1920'de Ankara Hükümeti'nce Posta ve Telgraf Genel Müdür Vekilliği'ne atandı. Aralık 1920'de asaleti onaylandı. Bu görevi sürdürürken yapılan seçim ile II. Dönem Meclis'e Saruhan Vekili olarak girdi. Posta ve Telgraf, Hariciye, Tütün ve Sigara Kağıdı İnhisarı Lahiyası'nı Tetkik Komisyonlarında çalıştı. 12 Ağustos 1923'te yapılan seçimde Meclis Birinci Başkan Vekilliği'ne seçildi.⁵⁹³

III.Dönem Mecliste Saruhan Vekili iken, 23 Mart 1929'da, Bükreş Büyükelçiliği'ne atanması sebebiyle istifa etti. Ardından büyükelçilik görevinden ayrılarak, yapılan ara seçime katıldı.Cebelibereket Vekili seçilen Mehmet Sabri Bey, 24 Nisan 1930'da Meclis'e katıldı. Bu süre içerisinde Hariciye Komisyonu'nda görev aldı.⁵⁹⁴

b. 5. 2. Mehmet Sabri TOPRAK Bey Hakkında Tespitler

b. 5. 2. 1. Mehmet Sabri Bey'in Mazbatası

Hüseyin Avni Bey'in vefatı üzerine yapılan ara seçimde Cebelibereket Mebusluğuna intihap olunan Sabri Bey'in intihap mazbatasını Meclisçe kabul edilmiştir.⁵⁹⁵

b. 5. 2. 2. Mehmet Sabri Bey'in Orman Kanun Layihası ile İlgili Takriri

Cebelibereket Mebusu Sabri Bey, orman kanunu lâyihasının müşterek bir Encümende müzakeresine dair takrir vermiştir.⁵⁹⁶

B. M. M. YÜKSEK REİSLİĞİNE

Efendim; Orman kanununun müşterek encümende tetkikinin karar altına alınmasını teklif ve istirham eylerim.

Cebelibereket
M. Sabri

Sabri Bey, Orman Kanun Tasarısı ile ilgili verdiği takririn hemen akabinde söz alıp kısa bir konuşma yapmıştır. Sabri Bey; *"Efendim; Malûmu Âliniz bu orman kanunu hakikaten çok*

⁵⁹³ Öztürk, III. Dönem, C.III, s.171

⁵⁹⁴ Öztürk, III. Dönem, C.III, s.172

⁵⁹⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.18, s.120

⁵⁹⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 3, C.24, s.48

mühim bir kanundur. Kanun iktisat Encümeninde idi, iktisat Encümeni çok çalıştı ve bu kanunu ikmal etti. Fakat kanunun müzakeresi mevzu bahis olduğu tarihle bu gün arasında iki ay üç hafta geçti. Halbuki kanun, adliye tealluku itibarile Adliye Encümeninde de müzakere edilecek. Belki de Bütçe Encümenine ve Maliye Encümenine de gidecektir. Buralarda da böyle ikişer ay geçecek olursa bu sene Meclisten çıkamıyacaktır. Halbuki bu kanun çok lâzımdır ve şimdiye kadar. Devletin bir orman kanunu yoktur, istirham ediyorum bunu müşterek bir encümene verelim de Bu sene çıksın.” diyerek Orman Kanunu’nun ehemmiyetini vurgulamış, kanun görüşmelerinin yavaş yürüdüğünü belirtip büyük öneme sahip Orman Kanunu’nun bir an evvel çıkarılmasını talep etmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

IV.TBMM’NİN SEÇİMİ ve IV.TBMM’DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A . IV. TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler

IV. Meclis’e 317 milletvekili seçilmiştir.⁵⁹⁷ 4 Mayıs 1931 günü ilk oturumu açan Meclis’in en yaşlı üyesi olan İstanbul Milletvekili Abdülhak Hamit Tarhan’dır.⁵⁹⁸ Yapılan Meclis Başkanlığı seçiminde, Balıkesir Milletvekili Kazım Özalp seçilmiştir.⁵⁹⁹ Ardından cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiş, Mustafa Kemal oybirliği ile üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁶⁰⁰. Hükümeti kurmak üzere görevlendirilen İsmet İnönü, kabinesini oluşturup hükümet programını okudu. Hükümet programı da oybirliği ile kabul edilmiştir. ⁶⁰¹

Seçilen vekillerin mesleki açıdan sınıflandırılmasında, çoğunluğu devlet memurları oluşturmaktadır. Devlet memurları ve askerlerin toplamı 164 kişidir. Bununla beraber, meclis bünyesinde; 94 serbest meslek erbabı, 8 din görevlisi, 15 sağlıkçı, 15 mühendis ve 21 tane de diğer meslek grubu mensubu yer almıştır.⁶⁰² IV. Meclis’in eğitim seviyesi oldukça yüksektir. Toplam 317 milletvekilinin 216’sı yüksek okul mezunudur. Ayrıca 139 vekil bir yabancı dil bilirken, 55 vekil 2 dil ve 29 vekilde 3 dil bilmektedir. 149 milletvekili doğum yerlerinden vekil seçilirken, 168 milletvekili de doğum yerlerinden farklı seçim bölgelerinden seçilmişlerdir. ⁶⁰³

İsmet İnönü Başkanlığında kurulan Hükümet’te Adana milletvekili Hilmi Uran Bey Nafia (Bayındırlık) Bakanı olarak görev almıştır.⁶⁰⁴ Ayrıca I. Dönem Adana Milletvekili olan Diyarbakır Milletvekili Zekai Apaydın Milli Müdafaa (Savunma) Bakanı olmuştur.⁶⁰⁵

B. IV. TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler

Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Üçüncü Büyük Kongresi 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanmıştır.⁶⁰⁶ Kurultayda alınan kararlar dikkate alındığında, Türkiye Cumhuriyeti

⁵⁹⁷ Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, C.I, s.5

⁵⁹⁸ **T.B.M.M.Z.C.** Devre 4, C.1, s.2

⁵⁹⁹ Aynı yer.

⁶⁰⁰ **T.B.M.M.Z.C.** Devre 4, C.1, s.6

⁶⁰¹ Kazım ÖZTÜRK, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, 1968, s.151

⁶⁰² Çoker, **IV. Dönem**, C.1, s.6

⁶⁰³ Nilgün İNCE, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi **Dördüncü Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Türk Siyasi Hayatı (1931-1934)**, Ankara, 1993, s.7-12

⁶⁰⁴ **T.B.M.M.Z.C.** Devre 4, C.1, s.9

⁶⁰⁵ **T.B.M.M.Z.C.** Devre 4, C.1, s.6

⁶⁰⁶ Tuncay DURSUN, **Tek Parti Dönemindeki CHF Büyük Kurultayları**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara,2002, s.34

kamusal hayatında çok önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Ülke, kurultay tarihinden itibaren 1946 yılına kadar geçen on beş yıllık süre zarfında tek parti idaresi altında yönetilmiştir.⁶⁰⁷ Kurultayda nizamname üzerinde düzenlemeler yapılmıştır. Dokuz kısım ve geçici maddelerden oluşan Nizamnamede; Fırkanın ARMHC ile başlayıp gelen tarihi arka planına sıkı bir illiyet bağı gözlenir. Vatan, millet, devlet kurumları gibi değerler tanımlanır. Kongrede; fırkanın ilkeleri kesinleştirilir ve altı umde (altı ok) nizamnamede yer alır.⁶⁰⁸ Yine Kurultayda Türk Ocaklarının kapatılarak yerlerine Halkevlerinin kurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁹ CHF'nın devletle özdeşleşme sürecinde kırılma noktası olan Kurultay 18 Mayıs 1931 günü kapanmıştır.⁶¹⁰

Yeni devletin ideolojisini millet tabanına yayma amaçlı açılan halkevleri 19 Şubat 1932'de ülkenin on dört büyük kentinde açılmıştır.⁶¹¹ Ayrıca, Halkevleri'nin örgütlenmesi, yönetimi ve çalışmasıyla ilgili CHF tarafından bir yönetmelik yayımlanmıştır. Bu yönetmelikte Halkevleri'nin kuruluş gerekçeleri de açıklanmıştır. Halkevleri Talimatnamesi'nde Halkevleri'nin amaçları altı ilke doğrultusunda; vatandaşlar yetiştirmek, ulusal karakteri yükseltmek, güzel sanatları, ulusal kültürü ve bilimsel çalışmaları desteklemek ve güçlendirmek olarak açıklanır. 1932'de dokuz faaliyet koluyla çalışmalarına başlayan Halkevleri, ilk üç yıldaki çalışmalarıyla beklenenden fazlasını ortaya koymuştur. Dönemin Halkevleri Genel Başkanı Atuf Kansu'ya göre bu kurumların düşünsel kaynağı CHF'nın Altı Umdesidir. Halkevleri, yüklendiği misyon çerçevesinde yayın yapan "Ülkü Mecmuası" adlı bir de dergi neşretmiştir. Diğer yandan, 17 Nisan 1940 günü Halkevleri'nin misyonu ve işeyiş tarzı örnek alınarak 141 şubeden mürekkep "Halk Odaları" faaliyete geçirilmiş.⁶¹²

Cumhuriyetin ilânı sonrası gerçekleştirilen köklü değişiklikler arasında, Türk kadınına tanınan seçme ve seçilme hakkı önemli bir yere sahiptir. Bu konuda ilk adım 3 Nisan 1930'da kabul edilen Belediye Kanunu ile atılmıştır. Bu kanuna göre, kadınlar ilk kez Belediye

⁶⁰⁷ Mete TUNÇAY, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, 1989, s. 308

⁶⁰⁸ Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık (Mustafa Kemal, bu ilke için Devrimcilik deyimini de zaman zaman kullanmıştır.) Geniş Bilgi için Bkz. İhsan AKAY, **Atatürkçülüğün İlkeleri**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981 , Suna KİLİ, **Atatürk Devrimi; Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1995

⁶⁰⁹ Türk Ocağı yöneticilerinin SCF bünyesinde siyaset yapmaları özellikle İzmir SCF parti teşkilatının Türk Ocaklılardan oluşması, Sovyet Rusya'nın etkisinde Turancı grupları sindirme faktörü kadar önemlidir. Geniş bilgi için Bkz. Çetin YETKİN, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınları, 1983, s.56 ; Ş.Can ERDEM, **"Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri"**, **Stalin ve Türk Dünyası**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s.77-98 ; Tunaya, **age**, s. 569

⁶¹⁰ Dursun, **age**, s.78

⁶¹¹ Bu iller; Adana, Afyon, Ankara, Aydın, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun ve Van. Geniş bilgi için Bkz. Anıl ÇEÇEN, **Atatürk'ün Kültür Kurumları Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990

⁶¹² Mustafa ORAL , **"Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevi"**, **ATAM Dergisi**, Sayı 53, Cilt: XVIII Temmuz 2002 ; Turan, **3.K.,2.B.**, s.87

seçimlerinde oy kullanma ve Belediye Meclislerine seçilme hakkını elde ettiler.⁶¹³ 26 Ekim 1933'te ise 1924 tarihli Köy Kanunu'nun ilgili maddelerinde yapılan değişikliklerle muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkını⁶¹⁴ elde eden kadınlar 5 Aralık 1934'te, Başbakanı İsmet İnönü ve 191 arkadaşının; 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. ve 11. Maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanun teklifinin kabul edilmesiyle milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandılar.⁶¹⁵ Kanunda yapılan değişiklikle kadın-erkek ayırt edilmeksizin her Türk vatandaşının; seçme yaşı 22, seçilme yaşı ise 30 olarak belirlenmiştir.

5 Aralık 1934 tarihli Kanunla milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde eden kadınlar, gelişmeyi büyük bir memnuniyetle karşıladılar. Bu maksatla 6 Aralık'ta Ankaralı kadınlardan oluşan bir heyet başta Mustafa Kemal Atatürk ve diğer emeği geçenlere teşekkür için Halkevi'nde bir toplantı düzenlediler ve ardından Meclise giderek memnuniyetlerini ifade ettiler.⁶¹⁶

Modern hayatın gerekliliği olarak, sosyal hayatın düzenlenmesi açısından çıkarılmış önemli bir kanun, 21 Haziran 1934 tarihli ve 2525 numaralı Soyadı Kanunu'dur.⁶¹⁷ 24 Aralık 1934'te de, Bakanlar Kurulu tarafından kanunun nasıl uygulanacağını gösteren bir Soyadı Tüzüğü ıkartılmıştır. Bu tüzüğü göre; rütbe, memuriyet, aşiret, yabancı ırk ve milleti ifade eden isimler soyadı olarak kullanılamaz. Genel ahlaka aykırı aşağılayıcı ve hakaret ifade eden kelimeler soyadı olarak kullanılmayacaktır. Soyadı seçme hakkı, evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir. Kanunun yayın tarihi olan 2.7.1934 gününden itibaren iki yıl içerisinde soyadı almayanlara mülki amirler veya onların görevlendirecekleri kişiler soyadı vereceklerdir. Bu dönemde soyadı ile ilgili kanunlardan biri de Mustafa Kemal'e, Atatürk soyadını veren 24.11. 1934 tarih ve 2587 sayılı kanundur.⁶¹⁸ Buna göre Atatürk soyadı başına ve sonuna ekler getirilerek bile olsa hiç kimse tarafından kullanılamayacaktır.⁶¹⁹ Soyadı Kanunu'ndan hemen sonra bu düzenleme ile paralel olarak, 26.11.1934 tarihli efendi, bey ve paşa gibi unvanların kaldırılmasına dair kanun çıkarılmıştır.⁶²⁰

IV. Meclis Döneminde önemli gelişmelerden biri de niversite Reformudur.⁶²¹ Osmanlı'dan devralınan eğitim kurumları gerek milli mücadele döneminde gerekse de izleyen

⁶¹³ Sonay, **agt**, s.45

⁶¹⁴ **T.B.M.M.Z.C.** Devre 4, C.17, s.48-50

⁶¹⁵ **T.B.M.M.Z.C.** Devre 4, C.25 s.82-84

⁶¹⁶ Sonay, **agt**, s.52

⁶¹⁷ oker, **IV. Dönem**, C.I, s.182-183

⁶¹⁸ oker, **IV. Dönem**, C.I, s.184

⁶¹⁹ Bekir Sıtkı YALÇIN ve İsmet GÖNÜLAL, **Atatürk İnkılâbı; Kanunlar, Kararlar, Tamimler Bildiriler, Belgeler , Gereke ve Tutanaklarıyla**, Ankara, 1984, s.525-542

⁶²⁰ oker, **IV. Dönem**, C.I, s.186

⁶²¹ Yazman, **age**, 305-309

yıllarda inkılap kadrosunun beklentilerine cevap verecek bir yapı arz etmemiştir. Mustafa Kemal'in bilime verdiği önem ortada iken bilim adına faaliyet gösteren bu hantal yapının revize edilmesi de elzem olmuştur. Üniversitelerin yeniden yapılandırılması ihtiyacı içerisinde Cenevre Üniversitesi'nden Pedagoji Profesörü Albert Malche ülkeye davet edilmiştir. Malche, incelemeleri sonunda bir rapor hazırlamış ve bakanlığı sunmuştur.⁶²² Mustafa Kemal, bu raporu temel alarak yeni bir kurumun kurulması çalışmalarına başlamıştır. Neticede, 31.07.1933 tarihinde İstanbul Darülfünun'u kaldırılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.⁶²³ Üniversite bünyesinde; tıp, hukuk, fen ve edebiyat fakülteleri ile birlikte sekiz adette enstitü kurulmuştur.⁶²⁴

1928 yılında 11 Alman bilim adamından oluşan bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Bu heyet nezaretinde, 1930'da kurulan Yüksek Ziraat Okulu'nun temelini teşkil eden Ankara – Etlik'te zirai araştırmalar yapılacak enstitü ve laboratuvarlar kuruldu. 30 Ekim 1933 günü ise Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur.⁶²⁵ Tüm derslerin Alman bilim adamlarınca verildiği enstitü bünyesinde; Tabii İlimler, Ziraat, Ziraat Sanatları, Veteriner ve Orman Fakülteleri yer almıştır.⁶²⁶ IV. Meclis Döneminde tarih eğitim alanında önemli gelişme; İstanbul Üniversitesi'ne bağlı İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Ankara Hukuk Fakültesine bağlı Tür İnkılap Tarihi Kürsüsü'nün kurulmasıdır.⁶²⁷

Bizim için ayrı bir yeri ve önemi olan Türk Tarih Kurumu'nun temeli bu Meclis Döneminde atılmıştır. 23 Nisan 1930'da yapılan Türk Ocakları 6. Kurultayı'nda, Türk tarih ve medeniyetini bilimsel açıdan araştırmakla görevlendirilen bir “Türk Tarih Heyeti” oluşturulmasına karar verildi. İlk toplantısını 4 Haziran 1930'da yapan Heyet, 29 Mart 1931'e kadar Türk Ocakları bünyesinde 8 toplantı yapmıştır. Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra Heyet, 12 Nisan 1931'de bağımsız bir derneğe dönüştürülmüş, 26 Nisan 1931'de “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” adı altında ilk toplantısını yapmıştır. Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932 yılında Ankara Halkevi'nde yapılmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, daha sonra 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adını alacaktır.⁶²⁸

Bu meclis döneminde Türk kültür ve medeniyeti araştırmalarında bir diğer önemli icraat Türk Dil Kurumudur. 1928 yılında Türk dilinin yabancı dillerin etkisinden korumak ve

⁶²²Abdurrahman ÇAYCI, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, **ATAM Dergisi**, Sayı 10, Cilt IV, Kasım 1987 Altuğ, **age**, s.319 ; Çoker, **IV. Dönem**, C.1, s.359

⁶²³Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi 3.Kitap, 2.Bölüm**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.77

⁶²⁴Yazman, **age**, s. 305- 309 ; Çoker, **IV. Dönem**, C.1, s.360-365

⁶²⁵Çoker, **IV. Dönem**, C.I , s.366 ; Turan, **3.K.,2.B.**, s.80

⁶²⁶İnce, **agt**, s.113

⁶²⁷Turan, **3.K.,2.B.**, s.62

⁶²⁸Çoker, **IV. Dönem**, C.I, s.386 ; Uluşu, **age**, 144-147

arındırmak amaçlı Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur.⁶²⁹ 26 Eylül 1932’de, Dolmabahçe Saray’ında I. Türk Dil Kurultayı toplanmış ve sonuçta 7 maddelik bir çalışma programı hazırlanmıştır.⁶³⁰ Bu program özetle: derleme, yabancı kelimelere yerine Türkçe kökenli kelimeler bulma, tarama, terim, gramer ve yayın çalışmalarını içermektedir. 1936’da ‘Türk Dil Kurumu’ adını alan cemiyet; dilimizin yabancı etkilerden kurtarılması yönünde oldukça olumlu çalışmalar yapmıştır.⁶³¹

1929 yılı ekonomik açıdan Dünya tam manasıyla bir “Büyük Buhrana” sahne olmuş, Türkiye’de bu krizden etkilenmiştir. Cumhuriyet sonrası izlenen liberal nitelikli politikalardan vazgeçilip devletçi ekonomi politikası araçları tercih edilmeye başlandı. Bu bağlamda, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanıp 1934 yılında uygulamaya konuldu.⁶³² Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı sonunda ülke genelinde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 16 yeni fabrika kuruldu.⁶³³ Plan çerçevesinde kurulan ne önemli kuruluş; Sümerbank, genç cumhuriyetin kimliği ile özdeşleşen bir “Cumhuriyet Kurumu” olma vasfını elde etmiş kurumlardan biridir. Kuruluşu 3 Haziran 1933’te yasalaşan Sümerbank,⁶³⁴ Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası’nın birleştirilmesi ve devletçe de bütçesinin desteklenmesi sureti ile kurulmuştur. Özel kesimde mali bir derinliğin olmaması sebebiyle gerek temel yaşam gereçlerinin üretimi gerekse de özel kesimin sanayi yatırımlarına heveslendirilmesi açısından önemli bir kurum olan Sümerbank devlet eliyle sanayileşmenin simgesi olmuştur.⁶³⁵

IV. Dönemde Türkiye ülkeler arenasında daha etkin rol alabilmek için dış politik girişimler içerisinde olmuştur. Bunlardan ilki, Türkiye’nin, Temmuz 1932’de Milletler Cemiyeti’ne girmesidir.⁶³⁶ Türkiye’nin Cemiyete üyeliği uluslararası alanda işbirliğine olan ilgisini ortaya koyduğu gibi, Fransa ve İngiltere’nin etkili bulunduğu bir kuruluşa katılması nedeniyle, batı ile yakınlaşmanın da bir işareti olmuştur. Bu dönemde bir diğer girişim, Şubat 1934’te Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Antantı’nı kurulmasıdır.⁶³⁷ Böylece,

---

⁶²⁹ Çoker, **IV. Dönem**, C.I, s.394 ; Yazman, **age**, s.282

⁶³⁰ Çoker, **IV. Dönem**, C.I, s.395

⁶³¹ Yazman, **age**, s. 280-282 ; Altuğ, **age**, s. 315-316 ; Ulusu, **age**, s.73-75

⁶³² İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara 1982, s.189

⁶³³ Çoker, **IV. Dönem**, C.I, s.270

⁶³⁴ **T.B.M.M.Z.C.** Devre 4, C.16, s.15-22

⁶³⁵ Ulaş KİPAL ve Özgür UYANIK, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, Kaynak Yayınları İstanbul, 2001, s. 111-114

⁶³⁶ Çoker, **IV. Dönem**, C.I, s.473 ; Uçarol, **age**, s.578

⁶³⁷ Uçarol, **age**, s.579

Kurtuluş Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış Yunanistan'la kurulan yakınlık, Türkiye'nin batı ile yakınlaşmasının somut bir göstergesi olmuştur.⁶³⁸

Dördüncü Meclis Döneminde, tezimize konu olan Cebelibereket Vilayeti , “Bazı Vilayetlerin İlğası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun” gereğince lagvedilip Adana Vilayetine bağlanmıştır. Yine bu kanunla Adana Vilayeti “Seyhan” adını almıştır.⁶³⁹ Beşinci Meclis Dönemi'nde bölge vekilleri “Seyhan Saylavı” olarak isimlendirileceklerdir. Anılan kanunun ilgili maddesi aşağıdadır.

MADDE 6 — Cebelibereket vilayeti lağvolunmuştur. Vilayetin merkez kazası olan « Osmaniye » kazası, Bahçe, Dört Yol, Ceyhan kazaları ile birlikte Adana vilayetine ve İslâhiye kazası da Gazi Antep vilayetine bağlanmıştır. Bu suretle teşekkül eden Adana vilayetinin merkezi Adana olmak üzere ismi « Seyhan » a tebdil olunmuştur.

a. IV. Dönem Adana Milletvekilleri

a. 1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU)

Zamir Bey, 4 Mayıs 1931'de Meclise katılmış, Olağanüstü toplantı ve I.Yılda İktisat II. ve IV. toplantı yıllarında Tarım Komisyonu'nda çalışmıştır. Genel Kurul'da 1934 Bütçesi üzerinde, buğdayı koruma, elektrik istihlâk vergisi kanunlarının görüşülmesinde ve Teşviki Sanayi Kanununun 7/c maddesinin yorumu münasebetiyle (4) konuşma yapmıştır.⁶⁴⁰

a. 2. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler

a. 2. 1. Meclis Konuşmaları

a. 2. 1. 1. Zamir Bey'in Teşviki Sanayi Kanunu Görüşülürken Konuşması

Teşviki Sanayi Kanunu'nun maddeleri üzerinde tadilat yapılması esnasında görüşmeler devam ederken söz alan Zamir Bey, sanayide özellikle makinalaşmanın önemini vurgulayıcı nitelikte görüşlerini beyan etmiştir.⁶⁴¹

Zamir Bey, dokuma kumaşların milliliği ile övünülmesinin karşısında dokuma işinde kullanılan makinaların yabancı imalı olduğunu vurgulamış, tam bağımsızlık için makinalaşmanın elzem olduğuna vurgu yapmıştır. Zamir konu ile ilgili şu sözlerini söylemiştir; *Muhterem arkadaşlar, muhterem encümenimiz teşviki sanayi kanununun tadilinden bahsetmiş.*

⁶³⁸ Gülnihal BOZKURT, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”, **ATAM Dergisi**, Sayı 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Özel Sayısı, s.234

⁶³⁹ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre.4, C.15, s.791

⁶⁴⁰ Fahir ÇOKER, **IV. Dönem**, C.II, s.6

⁶⁴¹ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 4, C.6, s.19

Bu mesele hakikaten çok mühimdir ve hatta kanunun tadili de çok lâzımdır. Arkadaşlar, vaziyet öyle bir şekle girmiştir ki bu gün her şeyden evvel Devlet'in büyük iktisadî vaziyeti mevzubahistir. Bu gün dahilî kumaşlarımızı, dahilde imâl edilmiştir diye, seve seve göğsümüz gürliye gürliye giyiyoruz. Fakat meselenin iç yüzü öyle değildir. Makineler hariçten geliyor, hatta iplik bile boyanmış olarak hariçten gelmektedir. Asıl yerli malı olan yapağı, tiftik ve pamuğumuz pek ucuz olarak harice gidiyor ve oradan boyanmış iplik halinde memleketimize geliyor. İşte böyle hariçten gelen eşyayı resimden muaf tutmak hiçte doğru değildir. Onun için arkadaşlar bu kanunun tadili lâzımdır. Arkadaşlar, alâkadarlar bu meseleyi memleketin heyeti umumiyesi noktasından tetkikle meşguldür, binaenaleyh bu işi tetkikatın ikmaline bırakalım. Bunlar tetkikatını ikmal etsinler, bu mesele üzerinde söylenecek çok sözlerimiz vardır. Bu hususta her halde Bütçe encümeninin noktai nazarı kabul olunmalıdır. Çünkü memleketin menfaati bundadır.”

a.2.1.2. Zamir Bey'in, 22 Temmuz 1931 Tarih Ve 1871 Numaralı Kanun Hakkında Konuşması

Elektrikli makinalardan mürekkep fabrikalardan kilovat başına belli tutarda bir vergi alınacağını hükme bağlayan 22 temmuz 1931 tarih ve 1871 numaralı kanunun ikinci maddesinin tadili hakkında kanun görüşülürken birinci maddenin B fıkrası ⁶⁴² için söz alan Zamir Bey görüşlerini dile getirmiştir. ⁶⁴³

Zamir Bey, elektrik üzerine konacak ek vergi sebebiyle, elektrikle üretim yapanların üretim için gaz veya mazot gibi başkaca bir enerji kaynağı kullanarak üretim yapanlara nazaran olumsuz etkileneceklerini vurgulamıştır. Zamir Bey, mevzubahis zammın rekabeti bozacağı yönde konuşmasında; “Efendim, bu elektrikle işleyen fabrikalardan bu kanuna göre kilovat başına bir miktar resim alacağız. Halbuki memlekette daha başka kuvvei muharrike ile, gazla, mazotla, buharla çalışan fabrikalar da vardır. Bunların ikisi yanyana bulunduğu zaman, birisinin sarfettiği kuvvei muharrikeden bir vergi alır diğerinden almazsak, zannediyorum ki, her ikisine müsavi muamele yapılmış olmaz. Birisi daha fazla resme tâbi tutulacak, diğeri bu vergiden istisna edilmiş olacak. Bence bu vergiyi, başka kuvvei muharrike ile işleyen fabrikalara da koymalı ki aralarındaki fark kalsın. Meselâ bir tarafta üç beygir kuvvetindeki bir elektrik muharrikinden vergi alınması diğer taraftan 30, 40 beygir kuvvetindeki sair kuvvei muharrikenin vergiye tâbi tutulmaması doğru değildir. Eğer arzu buyurulursa bunu tekrar

⁶⁴² B - Elektrik ve havagazı kontörü konulmamış yerlerde bu aletler konuluncaya kadar veya gayet ufak mikyasta götürü satışlarda istihlâk resmi sarfiyat bedelinin yüzde onu nisbetindedir.

⁶⁴³ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.22, s.233-234

encümene gönderelim. Encümen bu hususu nazarı tetkikten geçirsin. Bu arada müsavat hâsıl olsun. Verginin aleyhinde değilim. Fakat öyle bir kanun yapalım ki, diğer fabrikatörleri de zarardide etmesin. Bu noktai nazardan arzettim. Eğer böyle bir endişe olmadığını kabul ediyorlarsa - ki böyle bir endişe vardır buna kaniim - bir defa daha encümende tetkik etsinler. Böyle bir endişe yoksa, kanunu tekrar getirsinler yarın tekrar görüşelim. Bunun için bir de takrir veriyorum. Nazarı dikkate alınmasını rica ederim. Kanun encümene gitsin.” demiştir.

a.2.1.3. Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu Hakkında Kanun Teklifi ve Konuşması

Buğdayı koruma karşılığı kanunu, un üzerine konulacak yeni vergiler ihdas etmektedir. Diğer yandan satış amaçlı değil sadece hanehalkı tarafından tüketilecek unun vergi dışı bırakılmasını sağlayacak olan Yel ve su ile işleyen eleksiz, valssiz değirmenlerde ügütülen unlar için Buğdayı koruma karşılığı kanunu ikinci maddesi ⁶⁴⁴ görüşülürken Zamir Bey söz alarak görüşlerini dile getirmiş, bir de teklif vermiştir. ⁶⁴⁵

Görüşmeler sırasında Konya Mebusu Refik Bey, kanun maddesinin su kaynakları bakımından yoksul ova köylülerinin aleyhine olacağını vurgulamıştır. Refik Bey konuşmasında; *“Efendim; bu ikinci maddede, yel ve su ile işleyen eleksiz ve valssiz değirmenlerde ügütülen un vergiden müstesnadır, ancak bu unlar satışa çıkarılırsa vergiye tâbi tutulur deniyor. O halde hemen umumiyetle ova halkı bundan mutazzarrır olacaktır. Hepiniz biliyorsunuz, bu ovalar sudan mahrumdur. Su ile işleyen, tabiri maddede kaldığı takdirde bu kanun mevzu ve hedefini kaybetmiş olacaktır. Kanunun hedefi doğrudan doğruya müstahsili korumak olduğuna göre, ovada yaşayan köy halkı hakikî ve ciddi bir ıstırap altında kalacaktır. Bu noktada bilhassa intihap dairemden bahsetmeğe mecburum.”* demiştir.

Zamir Bey, yukarıda verilen Refik Bey’in düşüncesine destek vermiştir. Zamir Bey, kendi seçim bölgesi olan Çukurovada Seyhan ve Ceyhan aktığını ancak bunların kenarında, kanun maddesinin belirttiği şartlara haiz değirmenlerin olmadığını vurgulamış neticede anılan 2. maddenin kaldırılmasını istemiştir. Zamir Bey konuşmasında şunları söylemiştir; *“Muhterem arkadaşlar, bu un kanunu memleket için çok faydalı ve bilhassa çiftçileri korumak için yapılmış bir kanun olduğundan dolayı hepimiz bunu seve seve hatta biraz daha arttırmak suretile bu kanunun çıkmasını içerden, yüreğimizden arzu ediyoruz. Yalnız kanun yapılırken bu kanunun ruhunda mevcut olmakla beraber bir zühul olsa gerektir. Refik Bey biraderimiz de*

⁶⁴⁴ MADDE 2 — Yel ve su ile işleyen eleksiz, valssiz değirmenlerde ügütülen unlar bu vergiden müstesnadır. Ancak bu değirmenler mamulâtı satışa çıkarılırsa vergiye tâbi tutulur.

⁶⁴⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.22, s.355

temas buyurdular. Burada « yel ve su ile işleyen eleksiz ve valssiz değirmenler» tabiri kullanılmış, demek ki bunların haricinde kuvvei muharrike ile işleyenler vergiye tâbidir. Bu mâna sarahaten çıkmaktadır. Dairei intihabiyemi göz önüne getirdim. Vakıa Seyhan geçer, Ceyhan geçer. Fakat bunların etrafında değirmen yoktur. Köylerde ufak motörlerle ve saire ile işleyen değirmenler vardır. Bunları vergiye tâbi tutmuş oluyoruz. Birkaç seneden beri kuraklık, o muntıkada azgın bir surette devam etmiştir. Ziraat bankası büyük yardımlar yapmıştır. Bir çok köylüye buğdaylar tevzi etmiştir. Bu tâbiri çıkarmak çok doğru olacaktır. Esas maksadımız, onun istihlâkinden vergi almaktır. Binaenaleyh bilâkaydüşart pazarda, şurada, burada satılan undan vergi alınmasına taraftarız. Fakat bu tabiri kaldıralım. Fayda yerine memleketin bir kısmına zarar tevhit edecektir. Bu hususta bir takrir takdim ediyorum. Kabulünü rica ederim.”

Zamir Bey, konuyla ilgili Meclis Reisliğine aşağıda verilen teklifi sunmuştur.

Yüksek Reisliğe

İkinci maddeden (yel ve su ile işleyen) fıkrasının tayyini teklif ederim.

Adana
Damar

Konu evvelce ilgili Encümenlere havale edilmiştir. Zamir Bey, İktisat, Maliye ve Bütçe Encümenlerine görüşülen Buğdayı Koruma Hakkında Kanun layihasının yukarıda belirtilen 2. maddesine ilişkin Meclis Genel Kurulu’da yapılan görüşmelerde düşüncelerini dile getirmiştir.⁶⁴⁶

Zamir Bey, konuşmasının başında kanunun çıkarılışın iki temel amacını olan buğdayı korumak ve millî müdafaayı takviye etmek olduğunu belirtmiştir. “*Muhterem arkadaşlar, tadil edilen bu maddenin bugünkü şekilde dahi tatbikini çok müşkül görmekteyim. Eğer bu şekilde kabul edilirse bir çok karışıklığı mucip olacaktır. Esasen bu kanundan maksadımız ikidir. Birisi, buğdayı korumak, diğeri de Millî müdafaayı takviye etmektir. Bunun her ikisinde ne kadar lüzumlu olduğunda, gerek buğdayı korumanın gerek Millî müdafaayı takviye etmenin memleket için hayatî bir mesele olduğunda hepimiz müttetikiz ve bunun aleyhinde en ufak bir fikrimiz yoktur. Milletimizin fedakârlığı ise böyle lüzumlu zamanlarda her türlü fedakârlığı yapacak kabiliyettedir, yapmıştır ve geçirdiği imtihanlarla da bunu isbat etmiştir. Kanun cephesinden bu işi mütealea edecek olursak, aradaki tezatlar açık bir surette meydana çıkar. Bendeniz bunda üç türlü mahzur görüyorum.*” diyerek konuşmasına devamla gördüğü 3 sakıncayı dile getirmiştir. Kanunun; uygulama esnasında ortaya çıkacak olan sakıncalar, halka

⁶⁴⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.22, s.423-424

yansıması ve ekonomik yansımaları başlığı altında saydığı 3 sakıncayı örneklerle anlatan Zamir Bey sözlerine; *Birisi; Kanunun tatbikinde uğrayacağı müşkülât. İkincisi; halkın göreceği tazyik. Üçüncüsü; iktisadî bünyemizde yapacağı değişiklik. Müşkülât: Bu, çok olmakla beraber hatırıma gelenler şunlardır: Kanun diyor ki, her hangi bir şekilde olursa olsun köylünün ihtiyacından fazla olanlar şehre geldiği zaman vergiye tâbidir. Hepiniz bilirsiniz ki arkadaşlar, böyle kasaba arasında beş altı saat mesafe vardır. Köylü buğdayını kağı arabasına yükleterek ancak akşama kadar kasabaya gelebilecek. Her köylünün, malûmu âliniz, kasabada bir bakkalı vardır. Tanıdığı bakkal Memet ağanın evine misafir olacak. Geceyi orada geçirdikten sonra, sabahleyin malının bir kısmını pazara çıkarıyor, bir kısmını da değirmende öğütüyor, Memet ağanın evine götürüp bırakıyor. Bunu memurlar nasıl keşfedeceklerdir? Farzedelim ki, bir muhbir diyor ki; bakkal Memet ağanın evinde bir torba kaçak un vardır. Memurlar gidip orada taharriyatta mı bulunacaklar? Veyahut ikinci bir muhbir geliyor, diyor ki; filân evde on beş çuval un vardır. Oraya gidiyorlar, bir şey bulamıyorlar. Bunların doğurduğu müşkülâtı tasavvur buyurun. Bendeniz bu noktadan kanunu sakat görüyorum. Üçüncü kısım: Arzettiğim gibi iktisadî bünyemizde değişiklik çok büyük olacaktır. İyi bilirsiniz ki; şehirlerde, kasabalarda yavaş yavaş fabrikalar teessüs ediyor, ameleler çalışıyor, buraları, oldukça, fakirlerin geçineceği bir yer oluyor. Bu fiatları zammettiğimiz takdirde, fakirler aldıkları ücretle geçinemeyecek vaziyete düşeceklerdir. Çünkü bir amelenin bugün aldığı bir ücretle, yarın alacağı ücret arasında hiç bir fark olmadığı halde, meselâ 72 kiloluk bir çuval una ki - bunun esasen bedeli 3 liradır - bir buçuk lira bir vergi koyduğumuz zaman, bu fakir sınıfın geçimi, benim kanaatıma göre, çok zor olacaktır.” diyerek son vermiştir.*

a.2.1.4. Zamir Bey’in Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’ya Trafik Kazaları Hakkında Suali

Zamir Bey, Dahiliye Bütçesi görüşülürken Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey’e trafik kazaları ve şoförlerle ilgili bir soru yöneltmiştir.⁶⁴⁷

Zamir Bey, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’ya trafik kazalarını önleyici bir talimatname düzenlenip düzenlenmeyeceğini sormuştur. Zamir Bey Şükrü Bey’e hitapla; “*Bir sual soracağım, şoförler hakkında. Şurada, burada, gazetelerde görüyoruz. Birçok kazalara sebebiyet veriyorlar. Bunun için bir talimatname yapmağı vekalet düşünüyor mu? Bu kazaların önüne geçilmesini hepimiz arzu ediyoruz.*” demiştir.

⁶⁴⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.22, s.391-392

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Zamir Bey'in şifahi sorusuna cevaben konu üzerinde iki yıldır çalışıldığını, hatta yurtdışından konunun uzmanı bir uzmanın getirtilip bir rapor hazırlatıldığını anlatmış, ayrıca Ruslardan toplu taşıma amaçlı otobüsler alınacağını belirtmiştir. Diğer yandan konuya ilişkin mevzuat boşluğunun tamamlanması için yapılan çalışmalardan bahseden Şükrü Bey konuşmasında; *“Ankara'nın vesaiti nakliyesini iki seneden beri takip etmekteyiz. Bunun için bir de mütehasıs getirdik. Ankara'nın nakil kudretini ölçtürdük. Nasıl vesait lâzımdır diye sorduk, güzel bir de rapor aldık. Ankara'nın vesaiti nakliyesini belediye marifeti ile yapmak fikrinde olduğumuz için imtiyaz vermedik ve vermeyeceğiz. Belediye bunu doğrudan doğruya bir hizmet olarak ifa edecektir. Ruslardan alınacak 8 milyon dolarla Ankara'nın vesaiti nakliyesi yani otübüsleri ve para kalırsa İstanbul'un ki temin edilecektir. Rus heyeti ile görüştüm, yakında bir otobüs tipi göndereceklerini söylediler. Tahmin olunabilir ki, gelecek sene Ankara'nın en kalabalık semtlerin servisi belediye vesaiti ile temin edilebilsin. Filhakika bazı yerlerde bir çok kazalar oluyor. Bilhassa İstanbul'da olan kazalar nazarı dikkatimizi celbetti. Bunu bir heyet halinde tetkik ettirdik. Nafia'da bir mühendis ve mülkiyeden bir müfettişi memur ettik. Aldığımız raporlara nazaran kabahat yol emniyetinin noksanlığındadır. Hakikaten memleketimizde yol emniyeti temin edecek mevzuatımız yoktur. Buna dair mevzuatımızda hiç bir şey bulamadım. Bir şoförün haiz olması lazım gelen evsaf nedir, bir makine ne zaman işler, bir araba dingili ne vakit sağlam olur.? Bunlara dair bir şey bulamadım. Yalnız vaktile İstanbul Belediyesi'nin hazırladığı bir talimatname elime geçti. Viyana'dan, Londra'dan, Berlin'den, Paris'ten talimatname getirdik ve Nafia Vekaleti tarafından da tetkik edilerek onu tatbik edilecek bir şekle soktuk. Yetiştirebilsem bu sene Büyük Meclis'e takdim edeceğim. Fakat oraya gelmeden evvel bazı şeylerin zabıtai belediye kanununda idari bazı tedbirlerin alınabileceğine şüphe yoktur ve bazı tedbirler de alınmıştır. Nafia mühendisi ile mülkiye müfettişinin tetkikatı üzerine zabıtai belediye kanununa birkaç madde ilave edilmesini zaruri gördük. Adliye encümeni erkanı ile birlikte Adliye Vekâletinin de yardımı ile çalışmaktayız. Kazaların mümkün mertebe önüne geçmeyi temine çalışıyoruz. Kazanın müsebbibi olan şoförün cezalandırılmasının başta gelen bir tedbir olduğu unutulmamalıdır. İşitmekle müteessir olduğumuz feci kazaların önüne geçmek için her vasıtaya müracaat etmekteyiz.”* demiştir.

a.2.1.5. Polis Kanunu Hakkında İzahat İsteme

Polis teşkilatı kanununun 39 uncu maddesinde değişiklik yapılmasına dair kanun görüşülürken söz alan Damar Bey, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'den izahat istemiştir. ⁶⁴⁸

a. 2. Mustafa Hilmi (URAN)

4 Mayıs 1931'de Meclise katılan Hilmi Bey, IV. Dönem'de yeni kabineyi kurmaya memur edilen İsmet Paşa Kabinesi'nde eski görevi olan Nafia Vekilliğini sürdürmüştür. ⁶⁴⁹ 16 Şubat 1934'te sağlık durumundan vekillikten çekilen Hilmi Bey, IV. toplantı yılında İçişleri Komisyonunda çalışmıştır. Genel Kurul'da Nafia vekili sıfatı ile bakanlıkla ilgili konularda 13 konuşma yapmıştır. ⁶⁵⁰

a. 2. 1. Mustafa Hilmi (URAN) Bey Hakkında tespitler

a. 2. 1. Mudanya-Bursa Demiryolunun Satın Alınması Hakkında İzahat İstemi

Mudanya - Bursa Demiryolu'nun satın alınması hakkında 1/53 numaralı kanun lâyihası ve Nafia ve Bütçe Encümenleri mazbataları üzerinde yapılan görüşmeler esnasında Bursa-Mudanya hattının zarar etmesi sebebiyle, hattın iptal edilip edilmeyeceği hususunda Nafia Vekili sıfatı ile Hilmi Bey'den izahat istenmiştir. ⁶⁵¹

Hilmi Bey, istenen izahata cevapla hattın zarar etsede Bursa ticaretinin gelişmesi ve bölge ulaşımının ancak bu hatla sağlanabileceği gibi sebeplerden, hattın işletilmeye devam edileceğini belirten Hilmi Bey'in konuşması şu şekildedir; “*Bursa Mudanya hattının zarar etmesi dolayısıyla şirketin mezkûr hattı terkettiğini ve Hükûmete ve hattın ergeç intikal edeceği dolayısıyla, yine böyle zarar vermekte devam edecek olursak, Hükümet tarafından işletilmesinde devam edilip edilmeyeceğini anlamak istediler. Zarar etse dahi Hükümet işletilmekte devam edecektir. Heyeti Celilenin malûmudur ki; yeni hatlarımız hemen hemen kâr getirmemektedir. Bu pek tabî bir şeydir. Binaenaleyh Bursa iktisadiyatının inkişafı namına hattın işletilmesi zarureti vardır ve bu işletme keyfiyeti ise Hükümetçe takarrür etmiştir. Filhakika Bursa Mudanya hattı, otobüs ve kamyonlardan büyük mikyasta müteessirdir. Fakat otobüs ve kamyonların tesbit ettiği ücret, şimendifer nakliyatı ortadan kalktığı takdirde, tezaüf edeceğinden Bursa iktisadiyatı bu yüzden mütezarrır olacaktır. Demiryollarına karşı otomobil ve kamyonların rekabeti adeta dünya meselesi halini almıştır. Binaenaleyh Bursa - Mudanya hattı gibi, bizim diğer hatlarımızla beraber Avrupa demiryolları da bu otomobil nakliyatından*

⁶⁴⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.18, s.82

⁶⁴⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.1, s.9

⁶⁵⁰ Çoker, IV. Dönem, C.II, s.4

⁶⁵¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.1, s.109

geniş mikyasta müteessirdir. Bunun için Avrupada bir çok tedbirler alınmaktadır, ve bu tedbir cümlesinden olmak üzere de bazı demiryolları şirketleri otomobil, otobüs nakliyatı için bir çok servisler tesis etmişlerdir. Biz de Bursa Mudanya hattı için bazı hususî tedbirler düşünmekteyiz ve şirketin tarifesini tezyit edememesi, imtiyazname ile mukavelenameye bağlı olması yüzünden yapamadığı hususatı Devlet Demiryolları yapamadığı hususatı Devlet Demiryolları şebekesine hattın intikali dolayısıyla biz yapmak istiyoruz. Ezcümle istasyonla şehrin arasında bir kamyon servisi ihdas etmek istiyoruz. Hattın mukavelenamesinin bitmesine daha 60 sene vardır. Fakat şirket, Hasan Fehmi Beyefendinin buyurdukları ve çok güzel izah ettikleri gibi bırakıp gitmiştir. Böyle her hangi bir şirketin bırakıp gitmesi anında yapılacak muamele hususî mukavelesi mucibince ayrı, ayrı altışar ay dahilinde ve hariçte bu şekilde ilân etmektir. Bunu böyle yapmaktansa Hükümet 50.000 lira gibi çok küçük bir bedeli vererek, hattın vaziyetini müphem bırakmaktan kurtarmayı derpiş etmiş ve Heyeti Celilenize bunu arz etmekte bulunmuştur. Esasen 50.000 lira, bırakıp gitmiş olan şirketin müstahdemine olan borcundan ibarettir. Müstahdem de, Heyeti Celilenin malûmudur ki, Türk vatandaşlarıdır. Bu iş intaç edilmeyecek olursa müteessir olacak olan yine bizim vatandaşlarımızdır. Bendeniz kabulünü istirham ediyorum.”

a. 2. 2. Sorular ve Cevaplar

a.2.2.1. Hilmi Bey’in Nafia Vekaleti Vekili Olarak Sorulan Çeşitli Sorulara Cevapları

Nafia vekâleti bütçesi görüşmeleri esnasında Hilmi Bey, İzmir Mebusu Halil Bey’in taşıma nakil araçları ile taşımacılığının pahalı olduğunu ve kömür fiyatlarının da ucuzlatılmasının gerekliliğine dair sorulan soruları cevaplamıştır.⁶⁵²

Hilmi Bey, Halil Bey’in taşıma ve kömür fiyatlarına ilişkin sorusuna cevaben; kömür ve bakırın çıkarılmasının finansmanında bono çıkarma yoluna gidileceğini, tren hatlarının da bu madenlerin yatakları istikametinde inşasına devam edileceğini söylemiştir. Yine Hilmi bey sözlerine devamla; “Muhterem İzmir mebusu Halil Beyin nafiaya taalluk eden mütalealarına arzı cevap edeceğim. Halil Beyefendi umumî nakliyatda nakil vasıtalarının pahalılığı üzerinde beyanatta bulunurken, nakliyatı umumiye üzerinde fevkalâde âmil ve müessir olan kömürün ucuzlatılmasını da ilâve ettiler. Havzai fahmiye hattının acilen ikmalini işaret ettikten sonra, iktisadî vaziyetimizin sağlam esaslara istinat etmesi lüzumu düşünülürken, bir mevkii iktisadisi olan şimendifer siyasetinin sarsılmaması ifadesinde bulundular. Arzetmek istediğim; Hükümetimizin de aynen bu emelde, bu fikirde ve bu azimde olduğu keyfiyetidir. Bugünün malî

⁶⁵² T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.9, s.268-272

muzayekasına rağmen bütçemize her iki hattın devam edebilmesi için tahsisat konulmuş ve tahsisatın noksanını bono esası ile yürütmek tedbiri alınmıştır. Binaenaleyh gerek bakıra ve gerek havzai fahmiyeye doğru tren hattının bağlanması programına devam edilmektedir. Yalnız Kilyosla Çankırı arasındaki Filyos - Ereğli kısmının tercihan inşasını ileri sürdüler. Gerçi Filyos – Çankırı kısmındaki açık saha 100 kilometreden fazla olduğu halde arazi çok düz olduğu için maliyet fiatı 4-5 milyon liradır. Bunu, hemen kabul edip etmemek mevzuu haricinde bir hesap işi telâkki ettik ve evvelce de arzettiğim gibi Kilyos - Çankırı hattı bundan çok daha az uzunlukta olduğu halde arazinin çok meyilli ve çok sarp olması yüzünden onun da büsbütün ayrı bir sermaye mevzuu olduğu tebellür etmektedir. Çünkü gerek liman ve gerekse havzai fahmiyeyi raptedecek trenin inşa ve tamirat bedeli 30 - 35 milyon lira raddesindedir. Binaenaleyh daha evvel söylediğim veçhile bugün limanın nihaî projesi tanzim edilmiş ve elimizdedir. Menaîimize muvafık bir talibe bunu vermemek için hiç bir sebep yoktur.” demiştir.

Isparta Mebusu İbrahim Bey bu esnada Hilmi Bey’e bir sual yöneltmiştir. İbrahim Bey, “Bir sual efendim, İzmir rıhtım şirketi bir suiistimal yapmıştır. Bunun içerisinde firar eden vekâletin komiseri Emin Bey vardır. Bu dava ne şekil almıştır ve ne dereceye kadar ilerlemiştir. Bunu anlamak istiyorum.” diyerek İzmir rıhtım inşaatında görevli bakanlık komiserinin firarına ilişkin bilgi istemiştir.

Hilmi Bey, İbrahim Bey’in sualine cevaben; bahsi geçen komiserin İsviçreye kaçtığını ve konuya ilişkin tetkikiatın Cumhuriyet Savcısı tarafından yürütüldüğünü dile getirmiştir. Hilmi Bey; “Efendim, biz İzmir rıhtım şirketinin muamelâtını alelade her hangi bir şirketi tetkik eder mahiyette tetkike tevessül etmiştik. Bu tetkikatımızla o vakite kadar Hükümetin muttali olmadığı bazı suistimalâtı ve şirket tarafından gizlenmiş Hükümet hukukunun mevcudiyetine ıttila hâsıl ettik. Hakikaten bu hususta çok geniş bir ihbar vaki olmuştur. Bu ihbar üzerine daha esaslı tetkikat için bir komisyon teşkil ederek İzmir’e gönderdik. Bu komisyon tetkikat icra ederken şirketin bazı evrakı kaçırmışa tevessül ettiğini anladı ve evrak ele geçti, doğrudan doğruya vekâlet tarafından şirket aleyhine şahsî bir dava henüz ikame edilmemiştir. Fakat iş hukuku umumiye noktasından İzmir Cumhuriyet müddeiumumisini harekete geçirmiş ve maznunları tahtı muhakemeye almıştır. Maateessüf bunların arasında vekâletin de komiseri vardır. Komiser vekâlet tarafından bu işlerin bütün vuzuhile meydana çıkarılmasından evvel işten menedilmişti ve İstanbul’da ikamet ediyordu. Hükümet tarafından işe ciddiyetle vaziyet olunduğunu anlar anlamaz Avrupaya kaçtı. Bu gün İsviçre’de olduğunu haber alıyoruz. Cumhuriyeti müddeiumumisi bunun hakkında tahkikat yapmaktadır ve takibat yapılıyor. Fakat muhakeme henüz neticeye ermiş değildir. Biz bu suiistimalâtı dolaylı şirket hakkında takibat icra edilecek dereceye vardığımız zaman şirketin muamelâtına muvakkaten vaziyet ettik.

Vaziyet elan bu muvakkat mahiyettedir. Şirket hakkında Hükümetçe henüz bir karar alınmamıştır. Fakat işe bu gün vaziyet eden Hükümettir. Şirketin bir işi yoktur.” diyerek şirket hakkında henüz bir karar alınmadığını da sözlerine eklemiştir.

a.2.2.2. Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü Bütçesi Görüşülürkenki İzahatı

Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1933 senesi bütçesi hakkında 1/512 numaralı kanun layihası ve Bütçe encümeni mazbatası görüşülürken söz alan Hilmi Bey, izahatta bulunmuştur.⁶⁵³

Hilmi Bey, demiryolları bütçesinin açık verdiğini söyleyerek sözlerine başlamış, demiryolu gelirlerinin azalmasına sebep hususlara değinmiş, akabinde taşıma tarifelerinde yapılan indirimin sebeblerini izah etmiştir. Bazı ürünlerde nerede ise hiç kar edilmeden taşıma yapıldığına değinen Hilmi Bey, 600 km den uzun mesafeler için % 60 indirim uygulanarak sanayi ve ticaretinde desteklendiğini sözlerine eklemiştir. Hilmi Bey konuşmasında; *“Efendim, Devlet demiryolları bütçesini oldukça mühim bir açıkla huzurunuzda getirmiş bulunuyoruz. Bu senelerde şimendifer bütçesini açıksız getirseydik belki hayret etmek lâzımdı. Çünkü gümrük resminde, gümrük varidatında tenezzülü icap ettiren esbap ne ise, ticaret hacmini çok daraltmış olan esbap ne ise, muamele vergilerinden mütevellit bu hareketten inbias etmiş varidatı eski senelere nazaran biraz düşürmüş olan sebep ne ise şimendiferlerin varidatını düşüren sebepte aynı şeydir ve bu; içinde yaşadığımız sıkıntılı senelerin çok zarurî bir neticesidir. Ona rağmen bendeniz memnuniyetle arzedebilirim ki bu açığı iki seneden beri demiryollarımızın müdiram çok mühim tasarrufla ve çok mühim ihtimamla karşılamış ve onu haddi asgarisinde huzurunuzda getirmiş bulunuyoruz. Tarifelerde tenzilât mevzu bahisdir. Malûmu âlinizdir ki tarifede mevzu bahs olan tenzilât iki cepheden mütalea olunabilir. Birisi: Bu gün Devlet demiryolları bütçesinde atiyen bir tezayüt vermemekle beraber memleketin inkişafında tenezzül dolayısıyla yapılacak hizmetten bilvasıta gelecek senelerde o bütçelere varidat temini melhuz olan tenzilâttır. Bunu itiraf etmek lâzımdır. Daha ilerideki senelerde inkişaf neticesinde kendisine varidat getirecek tenezzülü bugün yapmağa pek gidilememektedir. Fakat yapılacak tenzilât neticesinde müşteri ve nakliyatın vereceği neticeyi daima göz önünde tutuyoruz, her hangi bir tenezzül daima hassasiyetle takip edilmektedir. Bizim hemen hemen maliyet fiyatına taşıdığımız mahsul vardır. Sonra bir çok emtia üzerinde çok mikyasta tenzilât yapmaktayız. Maliyet bedelini düşürmek için tedbirler almakta ve posta katarlarını hemen*

⁶⁵³ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.14, s.83-84

hemen müşteri katarları haline getirmişizdir. 600 kilometreden yukarı olan yollarda % 60 tenzilât yapmaktayız.” demiştir.

Hilmi Bey, sözlerine devamla kara taşımacılığı ile demiryolu taşımacılığına değinmiştir. Hilmi Bey, benzin üzerine konan fazla vergi ile taşımacılıkta demiryolunun desteklenmeye çalışıldığını belirtmiş ayrıca demiryolu taşımacılığına karşın “düşman” olarak nitelediği kamyon taşımacılığının yalnız Türkiye’nin sorunu olmadığını diğer ülkeler içinde ciddi bir sorun olduğunu söylemiştir. Hilmi Bey, bu amaçla; Romanya, Mısır, Yugoslavya gibi ülkelerde hazırlanan kanunların tetkik edildiğini, ve kara taşımacılığının güvensizliğini dile getirmiştir. Hilmi Bey konuşmasına devamla; *“Kamyon işletenler günlerini hareketsiz bırakmamak gayretile amortismanı nazarı itibare almadan hareket etmektedirler. Geçen sene biz bu tehlikeye karşı koyabiliriz ümidile Meclisi Âliye bir lâyiha takdim etmiştik. Fakat muvazi kısımlar üzerinde daha fazla tedbir alınmasını ve tekayyüt gösterilmesini istilzam eden bütün arzu nihayet benzin üzerine biraz fazla vergi tarhı ile tecelli etti. Bu mesele yalnız Türkiye’yi ve Türkiye’de Devlet demiryollarını alâkadar ve müteessir eden bir mesele değildir. Onun için bütün dünya, demiryollarına karşı gelen bir düşman karşısında, yine memleketin yüksek menafii ile kabili telif tedbirler aramaktadır. Bu hususta yeni yeni hükümler tedvin edilmektedir. Biz ise bunlarla da alâkadar olarak Romanyanın, Mısırın ve Yugoslavyanın yaptığı mevzuatı kanuniyeyi getirttik, üzerinde tetkikat yapıyoruz. Memleket ve demiryollarının menafii ile kabili telif bir lâyiha ile yakında huzurunuzda geleceğimizi ümit ederim. Bir diğer mesele vesaitle yapılan nakliyatta emniyeti seyrü sefer meselesidir. Malûmu âlinizdir ki otomobillerin ön tarafında iki fener bulunmak, arkasında kırmızı fener yanmak ve işaret levhası bulunmak, bilmem her hangi bir kısmı sağdan gitmekte iken diğerle telâki edeceği zaman nasıl hareket edeceğini gösterir yollu bütün mütemeddin memleketlerde çok daha teferruatına kadar tesbit edilmiş bulunan küçük hükümler vardır. Binaenaleyh biz de seyrü sefer hakkında tedvin edilmiş bir kanun olmadığından Nafia vekâletiniz Dahiliye vekâleti ile birlikte bunu da tetkik etmekte ve seyrü sefer kanunu hakkında umumî ahkâmı ihtiva eden mevzuatı Heyeti Celilenizden aldıktan sonra teferruatına kadar huzurunuzda arz etmeği düşünmektedir.”* demiştir.

Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey, Pozantı’da meydana gelen kaza hakkında bilgi verilmesini ve İngiliz para biriminin yükselmesi ile yükselen vagonlu fiyatlarının, İngiliz lirasının düşmesi ile neden düşmediğini sormuştur; *“Efendim, Vekil Beyefendiden iki sualım var: Birincisi, geçenlerde Pozantı’da bir hâdise vaki olmuştu, bu hâdise tetkik edildi mi? Edildi ise netice nedir? bunu öğrenmek istiyorum. İkincisi, İngiliz lirasının yükselmesi vagonlu*

fiatlarını yükseltmişti, ahiren İngiliz lirası düştüğü halde fiatlardaki bu tereffü niçin zail olmamıştır?”

Hilmi Bey, demiryolunun Pozantı kısmında meydana gelen toprak kaymasına ilişkin bilgi vermiş, ikinci husus olan vagonlu fiyatları ile ilgili de hali hazırda inceleme yaptığını söylemiştir; *“Efendim, Pozantı’da ki hâdise bir kayma hadisesidir. Malûmu âliniz Pozantı tünelleri ve Tarsus ovasına ininceye kadar olan arazi çok kaypaktır. Bugün bu imalâtı sınaîyenin bidayeti tesisinden beri devam edegelen orada büyük bir tamir şebekesi var. Her sene şimendifer bütçesi orada mütemadi biri tamirat yapar, büyük bir seksiyon idame eder. Toprak mütemadiyen akar. Bazan büyük bir çöküntü halinde tecelli eder. Orada tamirat yapılır. Maalesef orada vukubulan hâdise bir toprak yığınının aniyen yıkılmasından ve oradan bir şimendiferin geçmesindendir. Bu akla da yakındır. Şimendiferin geçmesi anında toprak üzerinde yaptığı tezelsül orada kaymayı mucip olmuştur. Hâdise bundan ibarettir, ve kimsenin sunu taksiri yoktur. Vagonlu ücretleri üzerinde tetkikat yapmakiğima müsaade buyurmalarını rica edeceğim. Hazırlanmış değilim.”*

Mütehasıs şimdiye kadar yalnız tetkikat ile meşgul olmuş, daha hiç bir hüküm vermemiştir. Vereceği hükümler tarifelerin tenzilâtını icap ettirecek hükümler olursa, esasen kendisinden tarife kanunu istiyoruz. O kanunu doğrudan doğruya buraya getirerek beraberce müzakere edeceğiz. Onun için şimdiden bu hususta söz söylemek doğru değildir (Doğru sesleri).

a. 3. Ali Münif (YEĞENA)

a. 3. 1. Ali Münif (YEĞENA) Bey’in Biyografisi

1874 (1290) yılında Adana’da doğan Ali Münif Bey, Trablusgarp Mektupçusu Adanalı Hakkı Bey ve Sakine Hanımın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Adana’da tamamladıktan sonra İstanbul Mülkiye Mektebinin İdadi kısmını tamamlayan Ali Münif Bey, 1896 Ağustosunda İstanbul Mülkiye’den mezun oldu. Ziraat Bankası Merkez Saymanlık Kaleminde çalışmaya başladı.⁶⁵⁴ Bir müddet bu görevde bulunan Ali Münif Bey, Gelibolu Lisesinde, Fransızca, Tarih ve Cebir öğretmenliği yaptı. 1898 yılında İşkodra Maiyet memurluğunda kaymakamlık stajına başladı. Sırasıyla, Lej, Sandıklı, Gostivar (Kosova) ve Köprülü Kaymakamlıkları yaptı. Meşrutiyetin ilanının ardından Görice Mutasarrıflığına terfi etti. Bu görevi yürütürken, Meclis-i Mebusan’a Adana vekili olarak girdi. Vekillik görevinin bitmesiyle, 1911’de Manastır, 1912’de Halep ve 1913’te Beyrut Mutasarrıflıklarına getirildi. 1915 yılında görevlendirildiği

⁶⁵⁴ Çoker,, IV. Dönem, C.II, s.493

Cebeli Lübnan Mutasarrıflığını yürüttüğü esnada kurulan Talat Paşa hükümeti kabinesine, Nafia Nazırı olarak girdi. Nazırlık görevini sürdürken, Aralık 1918’de Halep’ten Meclis-i Mebusan vekili seçildi. İstanbul’un işgalini izlayan günlerde, İngilizlerce tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne hapsedilen Ali Münif Bey, kısa süre sonra Malta’ya sürülenler arasında yer aldı. 2 yıl Malta’da kaldıktan sonra Adana’ya döndü, Milli Mücadeleyi destekledi. 1922 – 1925 yılları arası Adana Belediye Resiliği görevini yürüttü. Bu görevi sürdürürken III.Dönem Meclis’e Mersin Vekili olarak girdi. IV, V, VI, VII ve VIII. Dönem Meclislerine Adana ve Seyhan’dan vekil seçilen Ali Münif Bey, 1951 yılında İstanbul’da vefat etti.⁶⁵⁵

a. 3. 2. Ali Münif (YEĞENA) Bey Hakkında Tespitler

4 Mayıs 1931’de Meclise katılmış, Dönem boyunca İçişleri Komisyonunda çalışmıştır. Ekonomik bunalım nedeni ile taşınmaz mal ihalelerine bazı sınırlamalar getirilmesine dair (28) arkadaşı ile birlikte verdiği kanun önerisi, Adalet ve İktisat komisyonlarından oluşturulan Karma Komisyonda görüşülerek, durumun Hükümetçe daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve duruma uygun önlemleri içeren bir tasarı getirilmesi hakkındaki raporu, 13 Haziran 1932’de Genel Kurulca kabul edilmiştir.⁶⁵⁶

a. 3. 2.1. İktisadi Bunalımla İlgili Kanun Teklifi

Adana mebusu Ali Münif Bey ve 28 arkadaşı, iktisadi buhran sebebi ile gayrimenkul ihaleleri hakkında bazı kayıtlar konmasına dair yukarıda anılan rapora binaen 2/42 numaralı kanun teklifini vermişlerdir.⁶⁵⁷

a. 4. Ömer Resul Bey (BİÇER)

1894 yılında Tarsus’un Yunusoğlu Köyünde doğan Ömer Resul Bey, Resul Ağa’nın oğludur. İlköğreniminin ardından Adana’da Ziraat Ameliyat Mektebi’ni bitirmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında askerlik vazifesi süresince; çeşitli cephelerde bulunmakla beraber Milli Mücadele süresince de askerlik görevini sürdürdü. 1922 yılında terhis oldu. Askerlikten sonra Ömer Resul Bey, çiftçilik işine devam etti. IV. Dönem TBMM.’ne Adana Milletvekili seçildi. 4 Haziran 1931’de Meclis’e katılan Ömer Resul Bey, olağanüstü ve ilk toplantı yılında İçişleri, birinci yıl ve izleyen yıllarda Tarım Komisyonunda çalıştı.V. Dönemde de Seyhan Milletvekili

⁶⁵⁵ Çoker,, IV. Dönem, C.II, s.493-494

⁶⁵⁶ age, s.3

⁶⁵⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.9, s.138

seçildi. Milletvekilliği sonrası tekrar memleketine dönüp çiftçilik yaptı. 6 Mart 1950’de Adana Adliyesi önünde öldürüldü. ⁶⁵⁸

Dördüncü Dönem Zabıt Ceridelerinin tetkikinde, Ömer Resul Bey’e ait teklif, tasarı, takrir, izahat isteme, Genel Kurul konuşması gibi meclis faaliyetlerine rastlanmamıştır.

b. IV.Dönem Cebelibereket Milletvekilleri

b. 1. Abdullatif Naci (ELDENİZ) Paşa’nın Meclis Faaliyetleri

4 Mayıs 1931’de Meclise katılan Naci Paşa, IV. Dönem süresince Milli Savunma Komisyonunda çalışmıştır. Ayrıca III. toplantı yılında İskan Kanun tasarısını incelemek üzere kurulan geçici komisyonda görev almıştır. Eski Hama Mutasarrıfı Kemal Bey’in Ermeniler tarafından gaspedilen para, mücevherat ve eşyasına karşılık terkedilen taşınmazlardan kendisine bir şey verilmesine dair 4 Temmuz 1931 tarihli Kanun layihası, Maliye ve Bütçe komisyonlarının 1771 sayılı Kanuna göre buna imkân bulunmadığına dair raporları, 2 Mayıs 1932’de Genel Kurulda görüşülerek uygun görülmeyle dikkate alınmamıştır. 25 Mayıs 1932’de TBMM’nde kurulan Uluslararası Parlamentolar Birliği Türk Grubu Başkanvekilliği görevine seçilmiştir. Meclis Genel Kurulunda çeşitli konularda 6 konuşması vardır. ⁶⁵⁹

b.1. 1. Telkif ve Takrirler

b.1.1.1. Esbak Kadıköy Belediye Müdürü Kemal Bey’e Emlak ve Arazi Verilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Cebelibereket Mebusu Naci Paşa, Esbak Kadıköy Belediye Müdürü Kemal Bey’e emlak ve arazi verilmesi hakkında kanun teklifi vermiştir. Kanun teklifi görüşülmek üzere Maliye ve Bütçe Encümenlerine gönderilmiştir. ⁶⁶⁰

b.1.1.1. Askerlik Dersleri Muallimlerinin Ücretleri Hakkında Kanun Hakkında Takriri

Askerlik dersleri muallimlerinin ücretleri hakkında Kanun’un birinci maddesi⁶⁶¹ görüşülürken söz alan ve kendisinde bir muallim olan Naci Paşa (Mustafa Kemal’in de Harp

⁶⁵⁸ Çoker, IV. Dönem, C.II, s.5

⁶⁵⁹ age, s.139

⁶⁶⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.3, s.46 ; B.C.A. 030.10.8.84..13

⁶⁶¹ MADDE 1 — Maarif vekâletine merbut lise ve muallim mekteplerile diğer vekaletlere merbut bu derecedeki mekteplerde askerlik dersleri veren zabıt muallimlere haftada gösterdikleri her ders saati için ayda maktuan dört lira ücret verilir.

Okulu'ndan öğretmenidir), askeri öğretmenliğin zorluğuna ve önemine dair tecrübelerine dayalı görüşlerini dile getirmiş, konu ile ilgili bir de takrir vermiştir.⁶⁶²

Naci Paşa, okullarda askeri dersleri vermek üzere görevlendirilecek kişilerin ücretlerinin iyileştirilmesi gerektiğini söylemiş, konu ile ilgili bir de teklif vermiştir. Naci Bey konuşmasında; *“Efendim, mekteplerde askerî dersleri verecek olan muallim zabıt efendilere takdir olunacak ücretin pek az tutulmamasını rica ederim. Maarif Vekili Beyefendinin izahatından bendeniz öyle anlamıştım ki verecekleri her ders saati için, her ders için dört lira hesabile tutarı ne olursa kendilerine tesviye edilecektir ki bu oldukça muvafık bir rakam idi. Fakat bundan daha dün bir meblâğ hatıra gelirse zannederim ki muvafık olmaz. Esasen mektep muallimi olan zevatın fazla ders saatleri için aldıkları iki lira veyahut daha az bir ücret bunlar için mikyas ittihaz edilsin teklifi zannederim ki doğru bir teklif olmaz. Bir vazife sahibi kendisine takdir edilmiş olan muayyen saatler dahilinde gördüğü vazifeden fazla vazife görürse ona ücret vermek çok muvafık olmakla beraber, kendi vazifesi dahilinde, kendi sahası dahilindedir. Onun da ücret almasına bendenizce bütçeniz müsaitse hiç bir mâni yoktur ve verilmelidir. Kendi vazifesini bir kaç saat daha fazla görmekte olan bir muallim de esasen kendi vazifesile meşgul olmuştur. Fakat vazifesinden fazla kendisine ayrıca bir vazife tevdi edilmiş olan bir zabite takdir edilecek ücretin biraz farklı olması da çok haklı olur zannediyorum. Her ders saati, demesek bile her ders için dört lira teklif edilen ücretin bu suretle kabul edilmesini ve ay nihayetinde kendilerine bu hesap ile para verilmesini rica ederim. Bendeniz bu vazifeleri yapmış olan zabıt arkadaşlarla vaktile irtibatlarda bulundum. Bu gibi işlere en gayretli en çalışkan ve vazifesini noktası noktasına ifa etmekle tanınmış olanlar gönderilir. Cümleten müsellemdir ki muallimlik çok mühimdir, buraya her rast gelen gönderilmez, Zabıtlerce de böyledir. Binaenaleyh esasen müsteit olan ve kendi vazifesini, ayrıca muallimlik yapacak ve bunun için de ayrıca hazırlanacak, çalışacak olan zabıtlere biraz daha semih davranılmasını ve ilk anladığımız gibi kendilerinin her saatine dört lira takdir buyurulmasını adalet ve hakkaniyete muvafık görmekteyim. Adalet ve hakkaniyet namına bunu arzettim. Kabulünü rica ederim.”* demiştir. Naci Bey'in teklifi aşağıdadır;

Yüksek Reisliğe

Zabıt muallimlere her ders için 4 lira hesabile ücret verilmesini arz ve teklif ederim.

Cebelibereket
Naci

⁶⁶²T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.15, s.204-207

b. 1. 2. Meclis Konuşmaları

b.1.2.1. Amerika Müttehit Devletleriyle İmzalanan İkamet Anlaşmasının Tasdiki Hakkında Kanun Layihası Görüşülürken Konuşması

Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttehit (Birleşik) Devletleri arasında akdedilen ikamet mukavelenamesinin tasdiki hakkında kanun lâyihası ve Hariciye encümeni mazbatası görüşülürken Naci Paşa'da söz alıp, iddia edilen Türkiye -Amerika benzerliklerinin yanlış olduğuna dair görüşlerini dile getirmiştir. Kocaeli Mebusu Sırrı Bey görüşme esnasında ilk sözü almış ve konu ile ilgili düşüncelerini ifade etmiştir. Sırrı Bey'in konuşması, Türk - Amerikan ilişkilerinin erken evresi sayılabilecek bir dönemde yapılması açısından ve mahiyeti itibari ile dikkate değerdir.⁶⁶³ Sırrı Bey konuşmasında; *“Münkariz Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden milletler arasına karışmış biz Türkler hiç bir zaman o vakitki Hükümetin ecnebi Devletlerle yaptığı mukavele ve muahedeler arasında kendimize şeref ve iftihar verecek hiçbir kayıt görmemekte idik. Çünkü bizzat imparatorluk, muasır hükümetler arasında şayanı ihtiram bir mevkide değildi. Elbette onu teşkil eden milletlere de iftihar bahşedecek bir tedbir ittihaz edemezdi. O vakit ecnebler bu memlekette hiç bir kaydi kanuniye tâbi olmaksızın kendi memleketlerinde yaşar gibi yaşarlardı, ticaret ederlerdi, ticaret vergisi vermezlerdi. Otururlardı, imrarı vakterlerdi. Fakat; kendilerini bu Hükümetin fevkinde addederlerdi ve hiç bir zaman bu memlekete kendilerini bağlı bilmezlerdi. İmparatorluğun inhilâli üzerine meydana çıkan ve mevcudiyetini silâh kuvvete hasımlarına tanıttıran Türk milleti ilk defa olarak yalnız istiklâlini temin etmek için ne yapmak lâzım geldiğini düşündü. Fakat bunu, yalnız kendisinin düşünmesi kâfi değildir. Bu arzusunu muhataplarına kaimi ettirmek lâzım geliyordu. Halbuki onlar Türk'ün kendisine tahsis etmek istediği mevkii kendileri bizzat zararlı görüyor ve kolay kolay kabul etmiyorlardı. Onlarla bir musaraa geçirmek lazım geliyordu. İşte o musaraaya Lozan sahne olmuştur.”* demiştir.

Sırrı Bey, sözlerine devamla; *“Lozanda kılıncına dayanarak hakkını istiyen ve karşısındaki adamlara da bu hakkını tanıttıran Türk milleti bir çok münakaşalardan sonra, münakaşasında bulunduğu, mücadelesinde bulunduğu hakkı, heyetlere ve hükümetlere kabul ettirdi, arzusunu tasdik ettirdi. İşte bu andan itibaren Türkiye Hükümeti asri devletlerin hukukuna malik olmuş ve hukuku düvel kaidelerine tevfikân diğer Devletlerle taahhüdata girişmek hakkını ahzetmiştir. Lozanda muarızlarımızla yaptığımız her münakaşa ve onlara teklif ettiğimiz her kayitle onlara anlatmış olduk ki, yeni Türkiye Cumhuriyeti hiçbir zaman eski Osmanlı İmparatorluğu gibi zevki siyasiden mahrum bir teşekkül değildir. Bizim bu yüksek*

---

⁶⁶³ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.8, s.354-356

zevkimizi, bu yüksek medenî düşüncemizi karşımızda bulunan muarızlarımızdan kadirşinas olanlar aynı zamanda bizi takdirle karşılamakta idiler. İşte karşımızda muarız olmakla beraber, faziletleri itibarile bizim ihrazına çalıştığımız mevkii ihtiramı çok görmiyerek münakaşamızı tebci ile karşılayan milletlerden birisi de Amerikalılardır. Amerika Cumhuriyetinin tarihte doğuşu aynen Türkiye Cumhuriyetinin doğuşuna müşabih olduğu için bu müşabehet, hakkımızda teveccühkâr bulunmalarına sebep oluyor. Çünkü tarihte ilk defa olarak müstevlilere karşı benliğini müdafaa eden Amerikalılar olmuştur. Halâsını ve istiklâlini temin için yapılan fedakârlıkların kıymetini bilen bir millet kendi izinde kendisinden sonra yürüyen milletleri takdir ve teşvikkâr hareketlerde ileriye doğru sevk etmiştir. Binaenaleyh en evvel kendi tarihlerine sadık kalan Amerikalılar bizi de takdir etmişlerdir. Amerikalıları kendi istiklâllerine, milli emellerine kavuşturan bir Vaşington çıkmıştır. Türkleri de millî gayelerine ulaştıran bir Mustafa Kemal çıkmıştır. Bu vaziyet daha ziyade iki milleti tekrârûbe sevk etmiştir. Onun içindir ki her ne vakit Türkiyeden, Amerika Cumhuriyetlerinden, ve Amerikayı idare eden zevattan bahsettiğimiz zaman kalplerimizde eyi heyecanlar husule geliyor. Kendilerile Hükümetimiz arasında yapılan mukavelenameyi tasdik için sevk edilen lâyiheyi memnuniyetle karşılar ve bu vesile ile Amerikalıları hürmetle selâmlarım.” diyerek dış politikada yeni bir dönem başladığını ve bu yeni dönemde Amerika ile ilişkilerin iyi ve önemli olacağına değinmiştir.

Naci Paşa, Sırrı Bey’in yukarıda verilen Amerika yanlısı düşünceler için henüz erken olduğunu vurgulamıştır. Naci Paşa konuşmasında Sırrı Bey’in Türkiye Cumhuriyeti ile Amerikanın benzerliğine ilişkin tespitlerine katılmadığını söylemiştir. Naci Paşa’nın konuşması şu şekildedir; “Efendim, müsaade buyurursanız, pek uzun olmamak şartile bir noktaya lütfen enzamızı celbetmek isterim. Sırrı Beyefendi, bizim istiklâlimizin ve cumhuriyetimizin Amerika istiklâli ve cumhuriyetile takriben aynı şekilde doğmuş olduğunu irat buyurdular. Bu noktayı müsaade-i âlilerle kabul etmiyorum. Amerika müstemleke idi; ta ki Vaşington zuhur edinceye kadar, istiklâli siyasisini temin edinciye kadar, istiklâl yüzü görmemişti. Biz öyle değildik. Bunu böyle demekten maksadım, Osmanlı İmparatorluğunun siyasetini müdafaa etmek değildir. Osmanlı İmparatorluğunun son asrın nısfı ahirindeki ve hatta biraz daha evvelki siyasetini ve tarzı idaresini müdafaa edebilmeğe, bizler için ve her sahibi insaf ve izan için imkân yoktur. Bununla beraber kendi benliğimizi ve kendi varlığımızı da şüpheye düşürecek tarzda sözlere ve fikirlere kendimizi kaptırmamız hiçbir zaman caiz değildir.” diyen Naci Paşa sözlerine devamla “devlet-millet” bağlamında da kıyasın doğru olmayacağını dile getirmiştir; “Muhterem arkadaşlar, Osmanlı İmparatorluğu dahi hür idi ve istiklâl malik idi. Fakat istiklâlini hüsnü idare edemediğinden onu son asrın nısfı ahirinde

kaybetmiştir. Millette onunla beraber mi idi ? Hayır, milletin bütün varlığı; şuurlu kısmı şuuru ile, hâl ve vaziyet icabı şuura malik olmıyanlar hisleriyle bu idare ile beraber olmadıklarını gösterecek mahiyette idi. Osmanlı İmparatorluğunun 1918'den başlayarak 1922'ye kadar devam eden büyük felâketini gayet ulvî bir surette bertaraf etmeğe çalışan ve bu çalışmada millete rehberlik eden ulvî insanın etrafında toplanıp her türlü fedakârlığı yapmağa katlanmak bütün milleti beraberliğe sevk etmiştir. Bu noktadan Amerika ile mukayesemiz kıyas maalfariktir. Onun için Sırrı Beyefendi mazur görürler ve bu mülâhazatımı kabul buyursunlar.

Naci Paşa, konuşmasına; “müstemleke ekonomisinden çıkıp milli ekonomiye geçiyoruz” görüşünü savunanlara karşı Türk Milletinin hiçbir zaman müstemleke ekonomisine sahip olmadığını söylemiştir. Naci Paşa, konuşmasını; “*Bu münasebetle bir şey daha arzetmeme müsaadenizi rica edeceğim. Halimce biraz gazete kitap okurum güya son zamanlarda; Millî tasarruf ve iktisat cemiyetimiz münasebet ile ve milletimizi millî iktisadiyata sevk etmek maksadile, yazılmış olan bazı makalelerde ve hatta bazı kitaplarda artık müstemleke iktisadiyatından çıkıyoruz ve millî iktisat sahasına giriyoruz gibi tabirler vardır. Muhterem efendiler müstemleke iktisadiyatı bizim memleketimizde hiç bir vakit kabul edilmiş değildir. Bendeniz 1908'den evvelki senelerde ve ondan sonraki senelerde kendimi bilerek yaşamaktayım. Yani bu tabirden muradım yaşlı bir insan olarak yaşamaktayım. Maksadım bilgi değildir. Maatteessüf bendeniz fazla bilgi sahibi değilim. Yalnız dikkatim ve şuurum vardır. Dikkat ederim o zaman dahi müstemleke iktisadiyatı yoktu. Efendiler, milletimiz hakkında bu tabiri kullanmak ve iktisadiyatımız hakkında hatta 1908'den yani 1324 meşrutiyetinden evvelki iktisadiyatımız hakkındaki bu tabiri kullanmak kendimize zulüm etmek demektir. Böyle bir şey yoktu. Gerçi vaktile ihsan edilmiş olan kapitülâsyonlar; bilâhara muahede halini almıştı ve bu şerait dahilinde bazı ağyar bize de müstemleke siyasetini yapmak isterlerdi. Fakat o zamanın şayanı niedhü sena olmıyan tarzı idaresi dahi bu tarza karşı daima direnir ve mecbur olmadıkça, zarureti katiye olmadıkça kabul etmezdi. Binaenaleyh memleketimiz müstemleke iktisadiyatı yapmamıştır. Bunları arzetmeğe cesaret ettim.”* diyerek bitirmiştir.

Muğla Mebusu ve Hariciye Vekâleti Vekili Şükrü Kaya Bey, kapitülasyonların, milleti içine düşürdüğü olumsuz duruma değinmiş, bu kötü uygulamanın ancak Cumhuriyet ile son bulduğunu da vurgulamıştır. Şükrü Kaya Bey'in konuşması şu şekildedir; “*Muhterem efendiler, Hükümetin Meclisin tasvibi âlisine takdim ettiği vesika, yakın şark tarihinde ilk vesikalardan ve mühim vesikalardan biridir. Şimdiye kadar münkariz Türk İmparatorluğu hariçle münasebetini karşılıklı muahedelerle değil taraflı, kapitülâsyonlarla idare ediyordu. Türk milleti şüphesiz Cumhuriyete tekaddüm eden senelerin seyyiatından mesul değildir. Fakat*

İmparatorluk, bilgisizliği ve aczi yüzünden bu memleketi Avrupalılar ve Amerikalılar nazarında dun bir vaziyette bırakmıştır. Bu, bir hakikati tarihiyedir. Bu hakikati tarihiyeyi Türk siyaset idaresinden silen ancak Cumhuriyet olmuştur. Bunu her gün ve her yerde görmek bizim için bir mefharret ise, gelecek nesiller için büyük bir dersi ibrettir. Amerika milletile, Amerikanın birleşik Hükûmetlerle yaptığımız muahede tamamen mütekabiliyet esasına müstenittir ve hukuku düvel kaidelerinden alınmış esaslara bağlıdır. Bu muahede Amerika milletile ötedenberi aramızda mevcut olan hüsnü münasebetin inkişafına çok büyük yardım edecektir. Amerikalılar Lozan muahedesinden beri filhakika Türkler lehinde çok güzel hissiyat beslemektedirler. Bunları görmekle, okumakla, işitmekle mütehassıs olmamız tabiidir. Hiç şüphe yoktur ki Türk milleti de Amerikalılara karşı aynı hisle mütehassıstır. Bu hissin resmî ve gayri resmî Amerikalılar tarafından bilinmesi şüphesiz aynı tahassüsü orada da uyandıracaktır. Tasvibi âlinize arzedilen bu muahede bu hissin bir ifadesidir. Aynı his orada da tekrar edilmiştir. Maruzatım bundan ibarettir.”

b. 2. Hasan Basri Bey (DEMİR)

b. 2. 1. Hasan Basri Bey (DEMİR) 'in Biyografisi

1899 yılında Maraş'ta doğan Hasan Basri Bey, Kışlıoğlu Ahmet Efendi ve Esmâ Hanımın oğludur. Çocuk yaşta babasını kaybeden Hasan Basri Bey, annesi ile birlikte Cebelibereket'in Çardak Köyüne yerleşmiştir. İlk gençlik yıllarında demircilik sanatıyla uğraşan Hasan Basri Bey, I. Dünya Savaşı sonrası 1917'de askerliğe alınmış, Milli Mücadelede Osmaniye'nin kurtuluşu için çalışmış, değişik cephelerde çatışmalara katılmıştır. Kurtuluş sonrası, Osmaniye'de Alman ortağıyla beraber demircilik faaliyetine devam etmiştir. Demiryollarında, Mamure 2. yol dairesinde ustabaşı olarak çalışmıştır.⁶⁶⁴

IV. Dönem TBMM.'ne Cebelibereket Milletvekili olarak seçilen Hasan Basri Bey, 4 Mayıs 1931'de Meclis'e katılmış, olağanüstü ve I. toplantı yılında Sayıştay Komisyonunda, II. ve III. yıllarda Gümrük ve Tekel, IV. toplantı yılında ise Tarım Komisyonunda çalışmıştır. Genel Kurul'da 29 Haziran 1931 günü Hayvan Vergisi Kanun tasarısı görüşülürken bir konuşma yapmıştır. (Konuşmadan ziyade görüşme esnasında bir cümlelik bilgi aktarımında bulunmuştur. Bu sebeple “Hasan Basri Bey Hakkında Tespitler” başlığı altında verilmeyecektir.) Sivas Kongresi toplandığı zaman Mustafa Kemal'e Çukurova Bölgesi'nde durum ve etnik gruplara ilişkin bilgileri içiren bir telgraf çekmiştir. Milletvekilliği sonrası Osmaniye'ye dönem Hasan Basri Bey, uzun yıllar çiftçilik yapmış, 21 Ocak 1980'de vefat etmiştir.⁶⁶⁵

⁶⁶⁴ Çoker, IV. Dönem, C.II, s.140

⁶⁶⁵ Çoker, IV. Dönem, C.II, s.141

b. 2. 2. Hasan Basri Bey (DEMİR) Hakkında Tespitler

b. 2. 2.1. Teklif ve Takrirleri

b. 2. 2.1. 1. Hayvan Sirkatinin Meni Hakkında Kanun ile İlgili Teklifi

Hasan Basri Bey, hayvan çalmanın yasaklanması hakkındaki 6 nisan 1329 tarihli kanunun bazı maddelerini değiştiren kanun görüşülürken bir teklif vermiştir. ⁶⁶⁶

Yüksek Reisliğe

Hayvan çaldığı anlaşılan adamın kendi vilâyeti haricine tebidinin bir sene müddetle olmasını teklif ederim.

Cebelibereket
Basri

b.2.2.1.2. Muhtelif Maddelerden Alınacak İstihlâk Vergisi Hakkında Kanun ile İlgili Teklifi

Muhtelif Maddelerden Alınacak İstihlâk Vergisi Kakkında Kanun'da “Çimento, beher tonundan 250 kuruş (2,5 Lira) ” olarak belirlenmiştir. ⁶⁶⁷ Hasan Basri Bey, verdiği teklifte bu tutarın 4 Lira olarak düzenlenmesini teklif etmiştir. ⁶⁶⁸ H. Basri Bey'den önce Yozgat Vekili Süleyman Sırrı; Çimentodan ton başına 5 Lira vergi alınmasını teklif etmiştir. ⁶⁶⁹

Yüksek Reisliğe

Çimentodan dört lira vergi alınmasını teklif ederim.

Cebelibereket
H. Basri

b.2.2.1.3. Devlet Alım Satımları Kanunu ile İlgili Tadilat Teklifi

Meclis Genel Kurulu'nda; Devlet Alım Satımları Kanunu görüşülürken, kanunun; artırımlara kimlerin giremeyeceğini düzenleyen 4. maddesi ⁶⁷⁰ hakkında Hasan Basri Bey ve arkadaşları tadilat teklifi vermişlerdir. ⁶⁷¹

⁶⁶⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.19, s.59

⁶⁶⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.22, s.367

⁶⁶⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.22, s.370

⁶⁶⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.22, s.368

⁶⁷⁰ MADDE 4 — Aşağıda yazılı kimseler gerek doğrudan doğruya ve gerek bir vasıta ile artırma ve eksiltmelere giremezler:

A) Bu kanunun hükümlerine göre teşekkül edecek komisyonlar azası,

B) Bu komisyonların çalışmalarına esas teşkil edecek ilk veya son işleri ve evrakı hazırlayan, tamamlayan ve ihale neticelerini tatbik ve takin edecek memurlar

⁶⁷¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.22, s.125

Yüksek Reisliğe

Mebusların sade artırmada değil, eksiltmede dahi bulunmaması daha şerefli, teklimimiz budur.

Cebelibereket
Hasan Basri

Erzurum
Nafiz Ahmet

Ordu
İhsan

b. 2. 2. 2. Payas Limanı'nın Tamiri İçin İsmet Paşa'ya Yazılan Dilekçe

Hasan Basri Bey, Payas iskelesinin tamiri ile ilgili, “Baş Vekil İsmet Paşa Hazretlerine” başlığıyla kaleme aldığı 2 sayfalık dilekçesi, önce İktisat Vekaletine ardından Baş Vekaletine intikal etmiştir.⁶⁷² O dönemde Türkiye - Suriye sınırı Payas'tan hemen sonra başlamakta ve dolayısıyla sınırda son Türk limanı Payas limanıdır. Dilekçe içeriğinde; Rusların imkan açısından daha rahat olduğu için İskenderun limanına yanaştıkları ve dolayısıyla başta portakal olmak üzere ihtiyaçlarını buradan tedarik ettikleri vurgulanıyor. Ayrıca, İskenderun limanından yapılan portakal satışlarına Ermenilerin hakim olduğu izah edilerek, hem bir gelir kapımızın kapandığı hemde kaybedilen gelirin düşman Ermenilerce kazanıldığı anlatılıyor. Sonuçta, Payas limanının bir an önce tamirinin elzemliği defaaten vurgulanmıştır. İktisat Vekaleti, dilekçenin yerindeliğini kabul etmiş ancak Payas iskelesinin tamirini değil Mersin liman şirketi nezdinde Dört Yol'da bir liman kurulmasını Baş Vekaletine bildirmiştir.

b. 3. İbrahim Hakkı Bey (METE)

b. 3. 1. İbrahim Hakkı Bey (METE) 'in Biyografisi

1876 yılında bugün ki ismi Giresun olan Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın Alucra ilçesine bağlı Kutuluca Köyünde doğmuştur. Babası Yusuf Efendi, annesi Hanife Hanımdır. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra İbrahim Hakkı Bey, Kuleli Askeri İdadisi soylular sınıfına kayıt yaptırdı. 1895 yılında yönetim aleyhtarı tavırları dikkat çektiği için Mısır'a kaçtı, 3 ay sonra geri döndü ve Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. 1 Aralık 1898'de Trablusgarb'a gönderildi. Ardından ailesinin talebi üzerine Tophane idaresine bağlı olarak faaliyet gösteren istihkam alayına alındı. Maçka silahhanesinin güvenliğinde çalıştı. 1907 yılında Teğmenliğe terfi edilip kanun zabıtlığına atandı. 1908'de tekrar İstahkam Alayında görevlendirildi. Yıldız'da açılan Jandarma Subay Okulu'na giren İbrahim Hakkı Bey 1910 yılında Ceyhan'a Jandarma Takım Komutanı olarak atandı. 1912'de üsteğmen, 1915 yılında da yüzbaşı oldu, 44. Tümen Komutanlığı'na görevlendirildi. I. Dünya Savaşı esnasında bir süre Suriye Cephesinde görev yaptıktan sonra Adana Jandarma Alay Merkez Bölük Komutanlığına atandı.⁶⁷³

⁶⁷² B.C.A. 030.10.8.48..14

⁶⁷³ Çoker, IV. Dönem, C.II, s.141

Mondros Mütarekesi sonrasında, askerlikten istifa edip, ailesi ile birlikte Ceyhan'da çiftçilik yapmaya başladı. Mütarekeden kısa bir süre sonra bölge Fransız işgaline uğradı. Yerli halkında yoğun isteği üzerine askerlik görevine geri dönen İbrahim Hakkı Bey, 17 Şubat 1919'da Cebelibereket Jandarma Komutanlığını üstlendi. 5 ay bu görevini sürdürdükten sonra 6 Ağustos 1919'da vekaleten Ceyhan Kaymakamlığı görevini üstlendi. Fransız işgal komutanlığınca verilen raporda eşkıyayı iyi takibi ve Türk - Fransız askerler arasında dengeyi iyi sağladığı belirtilmiş, bunun üzerine İstanbul Hükümetince binbaşı rütbesine yükseltilmiştir. Bir süre sonra Ceyhan Kaymakamlığından istifa eden İbrahim Hakkı Bey, bölgede işgale karşı direnç oluşturmak üzere halktan birlikler kurdu. Kontrolündeki birliklerle mücadeleye devam ediyor, aynı zamanda da Ceyhan Grup Komutanlığı görevini yürütüyordu. İzleyen günlerde birlikleriyle beraber Maraş'ta oluşturulan tümen birliklerine dahil oldu. Böylece, Maraş 59. Alay, 3. Tabur Komutanlığı ile görevlendirildi. Fransızlarca, Ceyhan'da bulunan çiftliği yakılmış, malvarlığı ile birlikte sağlığı da kötüleşen İbrahim Hakkı Bey Şubat 1922'de terhisini talep etti.⁶⁷⁴

15 Ağustos 1923 günü Ceyhan Kaymakamı olarak atandı. 5 Ocak 1924'te görevden ayrılarak, Salihye köyüne yerleşip çiftçilik yapmaya başladı. CHF.'da siyasete girerek parti mutemetliği, il genel meclisi üyeliği ve Ceyhan Belediye Başkanlığı görevlerini üstlendi. IV. Dönem TBMM'ne Cebelibereket Milletvekili olarak seçildi.⁶⁷⁵ 4 Mayıs 1931'de meclise katılan İbrahim Hakkı Bey I. Toplantı yılında Sayıştay Komisyonunda, II. ve IV. yıllarda ise Gümrük ve Tekel komisyonlarında ve III. yılda da, Belediye Kanun Tasarısını görüşmek üzere kurulan geçici komisyonda görev almıştır. Askeri ve Mülki Tekaüt Kanununun 7.maddesine fıkra eklenmesi ile ilgili kanun önerisi, 17 Aralık 1934'te Maliye ve Bütçe Komisyonlarına gönderildi ancak önerisi meclis dönem sonuna kadar sonuçlanmadı. Genel Kurulda değişik konularda altı konuşma yapmıştır. Tezimizin kapsadığı V.Dönem'de Seyhan Milletvekili olan İbrahim Hakkı Bey VI. Dönem'de de Seyhan Milletvekili seçilmiş, anılan görevini devam ettirirken 14 Şubat 1942'de vefat etmiştir.⁶⁷⁶

b. 3. 2. İbrahim Hakkı Bey (METE) Hakkında Tespitler

b.3.2.1. Meclis Konuşmaları

b.3.2.1.1. Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğünün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu Görüşülürken Konuşması

---

⁶⁷⁴ age, s.142

⁶⁷⁵ Çoker, IV. Dönem, C.II, s.142

⁶⁷⁶ age,143

Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'nün 1931 malî senesi bütçe kanunu görüşülürken söz alan İbrahim Bey, demiryollarına ilişkin düşüncelerini kısaca dile getirmiştir.⁶⁷⁷

İbrahim Bey, demiryolu ve trene övgüler yağdıran kısa konuşmasında; *“Muhaliplerimiz de, dostlarımız da iyi bilsinler ki, biz şimendiferleri hem nesli ati için, hem de nesli hazır için mutlaka yapacağız, yaşasın bu şimendiferleri icat eden, yaşasın bu şimendiferleri yapan Cumhuriyet Hükümeti. Biz hem nesli ati için hemde nesli hal için faydalı olan bu şimendiferleri bir çok feragatlerle mutlaka yapacağız. Biz zahmet çekeceğiz. Fakat nesli ati bu zahmetlerden vareste kalacaktır. Bu şimendiferleri yaparken öyle bir takım atıkaya ve istikrazlara gitmiyeceğiz. Doğrudan doğruya bu şeraitle yapacağız. Netekim Cumhuriyet Hükümeti yapıyor. Allah razı olsun, bu yolda epice de ilerledi.”* demiştir.

b.3.2.1.2. İnhisar Memurluğu Hakkında Konuşması

Devlet tarafından idare olunan tekel memurları hakkında 1/219 numaralı kanun lâyihası ve Bütçe encümeni mazbatası görüşülürken özelde “inhisar memurları” ifadesinin yerindeliği üzerinde ve ardından genel manası ile memurluk üzerinde bir tartışma çıkmıştır. Bu tartışmada söz alan İbrahim Hakkı Bey konu ile ilgili görüş ve düşüncelerini dile getirmiştir.⁶⁷⁸ İbrahim Bey, şehit ve gaziler hakkındaki sözleri ile başladığı konuşmasında gazilerin emeklilik maaşlarının iyileştirilmesini savunmuştur. İbrahim Bey konuşmasında; *“Muhterem Beyler, her devletin, her milletin iki ulvî rütbesi vardır. Bu rütbeler kutsidir ve ulvidir. Bu rütbeler, sırma ve forma takmak gibi itibarî değildir. Bu rütbelerden birisi muharebe ederken yaralanır ölür. Ona şehit derler, her millette şehit derler. Biz de şehit deriz. Hakikaten de şehittir. Çünkü vatanını müdafaa uğrunda ölmüştür. Kutsidir ve manevî bir şereftir. Bir diğeri de muharebe bittikten sonra her devlet, kendi ordularında, dairelerinde bir tasfiye, bir tekaüt muamelesi yapar. Bunlar da muayyendir. Meselâ: otuz seneyi ikmal edenler tekaüde sevkolunurlar. Arkadaşlar, bu alelade söz değildir. Mütekait; vazife-i vataniyesini ifa etmiş, âcizler sırasına gelmiş, fakat bizden ziyade hürriyet almıştır. Çünkü vatanî vazifesini bihakın yapmıştır ve hürriyetini almıştır. Amma maalesef maişetini temin edememiştir. Bizde iki tekaüt kanunu vardır, her ikisi de doğrudur. Birisi o vaktin ihtiyacına göre; diğeri de asrı hazrın ihtiyacına göre yapılmıştır. Şimdi yüksek rütbelere irtika etmiş, bilmem ne olmuş, mevkii içtimaisi yükselmiştir. Kırk beş sene feriklik yapmış, sefirlik yapmış, kral sofralarında bulunmuştur, süvarelerde bulunmuştur. Fakat biliyorsunuz eski tekaüt kanunu ile tekaüt edilen bu zat, kaç*

⁶⁷⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.3, s.306

⁶⁷⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.4, s.342

kuruş alıyor? Aldığı para ile müreffehmi yaşıyor, zannediyorsunuz? 80 banknot alıyor, onun da bir kısmı kesiliyor. Şimdi bu âcizler arasına geçirdiğimiz adamlardan istifade edilmeyecek midir? Bugün fikrinden istifade edilecek eski mütekitlerden 29 banknot alanlar vardır. Bununla Çabakçorun en ücra bir köyünde geçinilemez. Bunlara hususî bütçelerden iş bulmalı. Çünkü onlar da bu vatan uğrunda ömür telef etmişler ve ihtiyarlamışlardır. Yeni kanunla tekaüt edilenlere verilmiyebilir. Bir vatandaşın zararına tevazün edecek bütçenin manasını anlıyamam. Yarın beş bin muhtaç vatandaş hükümete müracaat ederlerse, bunlara ne iş vereceğiz? Hammallık yapacaksın desek yükümüz yok. Rençperlik yapacaksın desek buğdayımız para etmiyor ki fazla ekin ektirelim. Bunlardan fikrinden istifade imkânı olanlarını mutlaka hususî bütçelerde istihdam etmek zarureti vardır. Bunlar için istisnâî bir hüküm koymamalıyız. Ne yapalım, talileri yokmuş, eski kanuna göre tekaüt olmuşlar. Onlarda bu devletin az çok hizmetinde bulunmuş, tekaüt olmuş adamlardır. Kendilerine hürmet etmemiz lâzım gelirken her şeyden mahrum etmek günahıdır.” demiştir.

ALTINCI BÖLÜM

V.TBMM'NİN SEÇİMİ ve V.TBMM'DE YER ALAN BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ

A. V. TBMM Seçimi ve Kurulan Hükümetler

5 Aralık 1934'de İsmet Paşa Hükümeti, meclise seçimlerin yenilenmesini teklif etmiş⁶⁷⁹ ve 1924 Anayasasının 10 ve 11. maddelerinde gerekli düzenlemeleri yaparak kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyan anayasa değişiklikleri yapmıştır. Ayrıca seçme yaşı 22'ye çıkarılmıştır. IV. Dönem TBMM, 23 Aralık 1934'de alınan kararla tatile girmiştir.⁶⁸⁰

Adayların belirlenmesinde yetkili olan CHF Genel Başkanlık Divanı, çıkardığı 2 Şubat 1935 tarihli beyanname ile aday olma kriterlerine sahip bağımsız adaylar için 16 sandalyenin ayrıldığını, bu kontenjan içerisinde azınlık vatandaşlara da yer verileceğini bildirmiştir.⁶⁸¹

Kadınlarda aday olup oy kullandığı bu ilk seçimde, 17'si kadın 399 milletvekili seçilmiştir. Yine 399 milletvekilinin 13'ü bağımsız adaylardan,⁶⁸² 386'sı da CHF listelerinden seçilmiştir. İki dereceli olarak yapılan seçimin ikinci derecesi 8 Şubat 1935'de tamamlanmıştır.⁶⁸³

1 Mart 1935'de toplanan V. Dönem TBMM, seçilen meclisin en yaşlı üyesi olan Erzurum Milletvekili Necib Asım Yazıksız'ın başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır.⁶⁸⁴ V. Dönem TBMM'nin ilk oturumunun, önceki dört meclisten farkı, meclis kürsüsünde yer alan 17 kadın milletvekilidir.⁶⁸⁵ Yemin töreninin ardından yapılan meclis başkanlığına Çankırı Milletvekili Mustafa Abdülhalik Renda seçilmiştir.⁶⁸⁶ Yine aynı gün yapılan seçimde Mustafa Kemal, oybirliği ile cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.⁶⁸⁷ Aynı gün açılan ikinci oturumda Hükümeti kurma görevi İsmet Paşa'ya verilmiş ve yeni kabine oluşturulmuştur.⁶⁸⁸

⁶⁷⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.25, s.81

⁶⁸⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 4, C.25, s.309 ; Ülkü ÖZDEMİR, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, **V.Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri**, Ankara,2004, s.9

⁶⁸¹ A.T.T.B, C.IV, Ankara,1997, s. 641

⁶⁸² Bu seçimde ; Berç Keresteciyan TÜRKER (Afyon), Nikola TAPTAS (Ankara), Tayfur SÖKMEN (Antalya), Mustafa Galib ÖNSAY (Çankırı), Şefik TURSAN (Denizli) İstamat Zihni ÖZDAMAR (Eskişehir), Refet BELE (İstanbul), Halil MENTEŞE (İzmir), Nuri TAMAÇ (Kastamonu), Ali Fuat CEBESÖY (Konya), Hüsnü KİTAPÇI (Muğla), Abravaya MARMARALI (Niğde), Şükrü BLEDA (Sivas) bağımsız milletvekili olarak seçilmişlerdir. İhsan GÜNEŞ, **Türk Parlamento Tarihi V.Dönem**, C.I, Ankara, 2001, s.40

⁶⁸³ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.IX

⁶⁸⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre.5, C.1, s.2

⁶⁸⁵ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.3

⁶⁸⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre.5, C.1, s.2

⁶⁸⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre.5, C.1, s.3

⁶⁸⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre.5, C.1, s.3-4

V. Dönem TBMM'nin üyelerinin % 36'sı doğum yerlerinden, % 64'ü ise doğum yerlerinden farklı seçim bölgelerinden seçilmişlerdir. Yapılan ara seçimle beraber V. Dönem TBMM'de 444 milletvekili görev yapmıştır. 444 milletvekilinin 51 tanesi, önceki dört mecliste de görev alırken, 149 milletvekili ilk kez seçilmiştir. 35 kişide Meclis-i Mebusan'da yer almış milletvekilleridir.⁶⁸⁹

V. Dönem TBMM'de yer alan 11 milletvekili çeşitli görevlere atanmaları sebebiyle istifa etmişlerdir. Bunlardan biri daha önceki dönemde Adana milletvekilliği yapan Zekai Apaydın'dır. V.TBMM'ne Diyarbakır Milletvekili seçilen Zekai Apaydın, Moskova Büyükelçiliği'ne atanması sebebiyle istifa etmiştir. Ayrıca V. Dönem süresince 36 milletvekili vefat etmiştir. Tezimize konu olan seçim bölgesi Seyhan'dan; V.Dönem Meclis'te, istifa, vefat gibi sebeplerle meclis üyeliği sona eren milletvekili yoktur.⁶⁹⁰

V.Dönem TBMM'de dört hükümet kurulmuştur. 1 Mart 1935'te, İsmet Paşa başbakanlığında kurulan hükümet, 1 Kasım 1937'ye kadar görev yapmıştır.⁶⁹¹ Bu hükümet ekonomi, dış ticaret ve sanayileşme üzerinde durmuş, özellikle şeker, çimento, demir gibi sanayi ürünlerinin fiyatlarında indirimle gidilerek, kullanımlarının yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca demiryolu ve limanların özelleştirilmesine öncelik verilmiştir.⁶⁹² İsmet Paşa 25 Ekim 1937'de sağlık sebebi dolaydı ile istifa etmesi üzerine, hükümeti kurma görevi Celal Bayar'a verilmiştir.⁶⁹³ 1 Mart 1937 günü kurulan II. Celal Bayar Hükümeti, 11 Kasım 1938'e kadar görev yapmıştır.⁶⁹⁴ Bu hükümetinde programı, İsmet İnönü kabinesi gibi ekonomi ve sanayileşme üzerine oturtulmuştur. Milli ekonominin temelini tarım olduğu vurgulanmış, bu sektörün geliştirilmesi adına çiftçileri destekleme programları hazırlanarak modern tarım teşvik edilmiştir. Ayrıca bu hükümet, eğitim alanında yeniliklere gidileceğini, öğretmen yetiştirmeye önem verileceğini ve Ankara Üniversitesi'nin kurulacağını belirtmiştir.⁶⁹⁵

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal'in vefatı üzerine cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü⁶⁹⁶, hükümeti kurma görevini tekrar Celal Bayar'a vermiş⁶⁹⁷, böylece kurulan III. Celal Bayar Hükümeti, 25 Ocak 1939'a kadar görev yapmıştır.⁶⁹⁸ III. Celal Bayar Hükümetinde Seyhan Milletvekili Hilmi Uran, Adliye Bakanı olarak yer almıştır.⁶⁹⁹

⁶⁸⁹ Özdemir, **agt.**, s.35-36

⁶⁹⁰ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.12 ; Özdemir, **agt.**, s.40-43

⁶⁹¹ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.104

⁶⁹² Özdemir, **agt.**, s.37

⁶⁹³ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.103-104

⁶⁹⁴ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.139

⁶⁹⁵ Özdemir, **agt.**, s.42-44

⁶⁹⁶ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre.5, C.27, s.17

⁶⁹⁷ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre.5, C.27, s.20

⁶⁹⁸ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.146

⁶⁹⁹ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 5, C.27, s.21

V. Dönem TBMM'nin son kabinesini 25 Ocak 1939'da Refik Saydam kurmuştur.⁷⁰⁰ Refik Saydam Hükümeti 3 Nisan 1939'a kadar hükümet etmiştir. Bu kabinede I.Dönem Cebelibereket Milletvekili Faik Öztrak (V.Dönem Tekirdağ Milletvekili) Adliye Bakanı olarak yer almıştır. ⁷⁰¹ Hükümet programı önceki hükümet programları ile paralel olmakla beraber, milli savunmaya verilen önem artırılmıştır. Kapıda olan II. Dünya Savaşı ülkelerin iç ve dış politikalarında belirleyici olmuştur. ⁷⁰²

Devleti yöneten tek erk olması dolayısı ile CHF Kurultayları, ülke politikalarının belirlenip şekillendirildiği bir altyapı konumunda olmuştur. Dolayısı ile CHF Kurultayları, T.C tarihinde tek partili dönemi kapsayan 1920-1946 döneminin incelenmesinde önemli bir yere sahiptir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildiği Sivas Kongresi CHF'nın ilk Büyük Kurultayı olarak kabul edilmiştir. 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan II. Büyük Kurultay'ın en önemli özelliği, Mustafa Kemal'in "Büyük Nutku" okumasıdır. III. Büyük Kurultay, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanmıştır. ⁷⁰³

V. Dönem TBMM yasama dönemi içerisinde, IV. Büyük Kurultay, 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanmıştır. 8 gün süren Kurultay'da yeni tüzük ve program belirlenmiştir. Yeni tüzük hazırlanırken Türkçe kelimelerin kullanılmasına önem verilmiş, "fırka" kelimesi yerine "parti" ve "kongre" yerine de "kurultay" kullanılmıştır. ⁷⁰⁴ Tüzükteki 95. madde de yapılan değişiklikle "Parti kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır." denilmiştir. Bu madde hükmü ile parti ile devlet birlikteliğine gidilmesinin yolu açılmaktadır. ⁷⁰⁵ Bu bağlamda, Parti programında sayılan altı ok, bundan böyle devletinde kabul edeceği esaslar olarak kabul edilmesi de bunun önemli bir işaretidir. ⁷⁰⁶ Ayrıca IV.Büyük Kurultay, Mustafa Kemal'in katıldığı son kurultay olması açısından kurultaylar arasında farklı bir yere sahiptir.

10 Kasım 1938 günü Mustafa Kemal'in vefatı üzerine; CHP I.Olağanüstü Kurultayı, 26 Aralık 1938 günü Genel Başkan Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında ve 375 milletvekili ile 209 delege ve 9 valinin katılımı ile toplanmıştır. ⁷⁰⁷ Kurultay'ın esas konusu, CHP programında genel başkan seçimine ilişkin maddelerin değiştirilmesidir. III.Kurultay' da Mustafa Kemal'in

⁷⁰⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.29, s.144

⁷⁰¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.29, s.145

⁷⁰² Güneş, V.Dönem, C.I, s.147-150

⁷⁰³ Dursun, age, s.14-35

⁷⁰⁴ Özdemir, agt., s.53

⁷⁰⁵ Dursun, age, s.63

⁷⁰⁶ Cemil KOÇAK, "Siyasal Tarih(1923-1950)", Yakınçağ Türkiye Tarihi,Yayına Hazırlayan: Sina AKŞİN, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2007, s.154

⁷⁰⁷ Fikret BİLA, CHP Tarihi (1919-1939), Ankara, 1979 , s.114, Dursun, age, s.94

daimi genel başkan seçilmesi sebebiyle parti tüzüğünde genel başkan seçimi ile ilgili bir hükme yer verilmemiştir. I.Olağanüstü Kurultayda oluşturulan tüzükte başkanlıkla ilgili olarak; partinin kurucusu ve ebedi başkanının Mustafa Kemal olduğu partinin değişmez Genel Başkanı'nın ise İsmet İnönü olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰⁸

B. V. TBMM Döneminde Meydana Gelen Önemli Gelişmeler

1933-1938 yılları ekonomide devletçilik ilkesinin ağır bastığı planlı bir dönem olmuştur. Önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere 1929 Büyük Buhranı liberal ekonomik modelin iflas ettiği, ve yerine özünde piyasalara devletin müdahalesini öngören Keynesyen ekonomik modelin ikame edildiği bir dönem olmuştur.⁷⁰⁹

Dönem her ne kadar devletçi yapı arz etse de özel sermaye birikimi de elden geldiğince teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde, 1 Haziran 1936 tarih ve 2999 sayılı Bankalar Kanunu çıkarılmıştır.⁷¹⁰ Planlı ve devletçi niteliklere haiz ekonomi politikalarının uygulandığı dönemde şüphesiz yer altı kaynaklarına önem vermek gerekmiştir. 14 Haziran 1935'te ülke madenlerinin araştırılması ve çıkarılıp, kullanılması amacıyla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur.⁷¹¹ Diğer yandan maliyetleri yüksek olan madencilik faaliyetlerinin finansı için de 14 Haziran 1935 tarih ve 2805 Sayılı Kanun ile Etibank kurulmuştur.⁷¹² Yine aynı dönemde zirai bir atılım sağlamak amacıyla Tarım Kredi Kooperatifleri ile Ziraat Bankası'nın koordine çalışmasını sağlamak adına gerekli düzenlemeleri içeren 4 Haziran 1937 tarih ve 3202 Sayılı Ziraat Bankası Kanunu'nda düzenlemelere gidilmiştir.⁷¹³

Bir tarım ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu alanda ortaya koyduğu önemli bir girişim Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıdır. 24 Haziran 1938 tarih ve 3491 Sayılı Kanun ile kurulan TMO⁷¹⁴, tahıl alım satımı, fiyat düzeyi belirlemesi, ürün standardizasyonu gibi konularda düzenlemeler getirme görevini üstlenmiştir.

V.TBMM Döneminde hukuksal alanda da önemli düzenlemelere gidilmiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi için, Malatya Vekili İsmet İnönü ve arkadaşları bir kanun teklifinde bulunmuşlardır. Meclis genel kurulunda görüşülen teklif değerlendirilmiş ve 5 Şubat 1937 günü 3115 sayılı kanuna dönüşmüştür.⁷¹⁵ Değişikliklerden en önemlisi; altı umdenin anayasa metnine alınarak, bu ilkelerin anayasal güvence altına

⁷⁰⁸ Özdemir, **agt.**, s.56-57

⁷⁰⁹ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ekin Yayınları, Bursa, 2001, s.46

⁷¹⁰ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 5, C.12, s.1-9 ; Kocatürk,**age**,s.377

⁷¹¹ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.284

⁷¹² Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.459

⁷¹³ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.477 ; Özdemir, **agt.**, s.76

⁷¹⁴ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.294

⁷¹⁵ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 5, C.16, s.81-84 ; Kocatürk,**age**,s.384

alınmasıdır. Bu dönemde 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 sayılı kanunla İstiklal Mahkemeleri kararlarıyla mahkum olanlar ile “Yüzellilikler” tabir edilen Milli Mücadele karşıtı kişileri de kapsayan bir af kanunu çıkarılmıştır.⁷¹⁶ Bağımsızlık timsali bayrağımızın standart bir şeklini oluşturmak üzere 29 Mayıs 1936 tarih ve 2994 sayılı Türk Bayrağı Kanunu kabul edilmiştir.⁷¹⁷ Sosyal yaşamın canlandırılması amacıyla Vakıflar ve Cemiyetler Kanunları çıkarılmıştır.⁷¹⁸

V. Dönem, Türkiye için dış politika alanında “Hayat ve Boğazlar Sorunu” gibi önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Önceki dönem hükümetlerinin dış siyasette benimsediği “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesi bu dönemde de benimsenmiştir. Cenevre’de, Türkiye, İran ve Irak yetkililerince 3 Ekim 1935 günü temelinde bölgesel dayanışma düşüncesini taşıyan Sadabad paktı imzalanmıştır.⁷¹⁹ Lozan Barışında çözüme kavuşturulamayan Boğazlar Meselesi, 22 Haziran 1936’da İngiltere, Fransa, Türkiye, Japonya, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Rusya’nın katılımıyla, İsviçre’nin Montreux şehrinde düzenlenen bir konferansta ele alınmıştır.⁷²⁰ 20 Temmuz 1936 günü imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar Meselesi Türkiye lehine çözülmüştür.⁷²¹ Şüphesiz dönemin en ehemmiyetli konusu Hatay Meselesidir. Lozan’da çözülemeyen sorun, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Fransız ilişkilerini şekillendiren temel etmen olmuştur. 1930 yılında, İngiltere’nin Irak’a bağımsızlık vermesi⁷²², Suriye topraklarında Fransız mandası altında yaşayan Arap ve Türklere, bağımsızlık örneği teşkil etmiştir. 1936’da Fransa ile Suriye arasında yapılan anlaşma gereği; 3 yıl sonra Suriye’nin bağımsızlığının verileceği hükme bağlanmıştır.⁷²³ Gelişmeden, Hatay Türklüğü adına haklı bir kaygıya düşen Türkiye, Fransa’ya bir nota vermiş, Türklerin yaşadığı sancağa özerklik verilmesini istemiştir. Fransa bu isteği, Suriye’nin bütünlüğüne müdahale olacağı gerekçesi ile reddetmiştir.⁷²⁴ İki ülke arasında çözümlenemeyeceği anlaşılan sorun, Milletler Cemiyeti’ne taşınmıştır. 27 Ocak 1937 günü “Sancak” olarak adlandırılan bölgenin özel statüsü Fransa tarafından kabul edilmiş ve bölgeye “Hatay” adı verilmiştir.⁷²⁵ Diğer yandan bölgede yaşayan Araplar özellikle Fransızların kışkırtmalarıyla isyana ve Türk nüfusa saldırıya başlamışlardır. Türkiye’de 30.000 kişilik askeri kuvveti Hatay sınırına konuşlandırmıştır. Meselenin ciddiyetini kavrayan Fransa Türkiye

⁷¹⁶ Kocatürk, **age**, s.401 ; Yazman, **age**, s.177-182

⁷¹⁷ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre 5, C.11, s.39

⁷¹⁸ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.249-269

⁷¹⁹ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.637-643 ; Armaoğlu, **age**, s.667 ; Uçoral, **age**, s.588-589

⁷²⁰ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.612

⁷²¹ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.635-636 ; Uçarol, **age**, s.583

⁷²² Uçarol, **age**, s.551

⁷²³ Özdemir, **agt**, s.123

⁷²⁴ Armaoğlu, **age**, s.344

⁷²⁵ Abdurrahman MELEK, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1991, s.65 ; Armaoğlu, **age** s.349

ile bölgede Fransız askeri kadar Türk askerinin de bulunmasını sağlayan anlaşmayı imzalamıştır. 22 Temmuz 1938 günü yapılan seçimde çoğunluğu Türklerden seçilen 40 kişilik Hatay Millet Meclisi oluşmuştur. Devlet Başkanlığını Tayfur Sökmen'in, Başbakanlığı Abdurrahman Melek'in üstlendiği Hatay Millet Meclisi⁷²⁶, Atatürk'ün bizzat çizdiği bayrağı resmi bayrak, Türk İstiklal Marşını'da milli marş olarak kabul etmiştir.⁷²⁷ Dünya arenasında bir dünya savaşı tehlikesinin belirmesinin de etkisi ile Fransa, Hatay konusunda anlaşmaya meyillenmiştir. 23 Haziran 1939'da Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan Rene Massigli tarafından imzalanan anlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması, Fransız askeri birliklerinin bir ay içinde bölgeyi terk edeceği karara bağlanmıştır. Anlaşmanın hemen ardından 29 Haziran 1939 günü Hatay Millet Meclisi, oy birliği ile Anavatan'a bağlanma kararı almıştır.⁷²⁸ Mustafa Kemal'in; büyük bir hayali olan "Hatay'ın Anavatan'a katılmasını" görememiş olması millet vicdanında buruk bir sevinç yaratmıştır.⁷²⁹

V. Dönem TBMM'de eğitim, öğretime ve kültürel alanda gelişmeye büyük önem verilmiştir. Bugün, tezimizi bünyesinde hazırladığımız Ankara Üniversitesi'nin temelini oluşturan Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi, bu meclis döneminde açılmıştır.⁷³⁰ Mustafa Kemal'in özel önem verdiği ve Ankara'da açmak istediği, D.T.C.F.'nin açılmasına, IV. Dönem Meclis çalışmalarında anlatılan Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları'nın açılması öncülük etmiştir. Mustafa Kemal, Ankara'da bir fakülte kurulmasına dair emrini, 11 Mart 1935 günü dönemin Kültür Bakanı Abidin Özmen Bey'e vermiştir.⁷³¹ 9 Ocak 1936 günü Mustafa Kemal'in de katıldığı bir törenle Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi açılmıştır.⁷³² Fakülte bünyesinde; dil, tarih ve coğrafya ile arkeoloji bölümleri açılmış, eğitim süresi dört yıl olan bu bölümlere ilk yıl 112 öğrenci kayıt yaptırmıştır.⁷³³ Eğitim alanında diğer bir gelişme Siyasal Bilgiler Fakültesinin kurulmasıdır. Temeli Mekteb-i Mülkiye olan bu fakülte, 5 Kasım 1936 günü İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış ve aynı yıl faaliyete geçmiştir.⁷³⁴ Bir diğer önemli adım Ankara Tıp Fakültesi'nin kurulmasıdır. A.T.F.'nin kurulmasına dair kanun, 9 Haziran 1937

⁷²⁶ A.Melek, *age*, s.65-66

⁷²⁷ Ergünöz AKÇORA, "Hatay'ın Anavatanı İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *ATAM Dergisi* S.32, 1995, s.400

⁷²⁸ A.Melek, *age*, s.84

⁷²⁹ Tez yazarının dedesi Ali Vehbi TEKE, bölgeye giren Şükrü Kanatlı yönetimindeki bir alayın çavuşudur. Makinalı tüfek çavuşu Ali Vehbi TEKE'nin anlatımları üzerine tez yazarında oluşan ruh haline binaen varılan bir yargıdır. Geniş Bilgi için Bkz. Abdurrahman MELEK, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991

⁷³⁰ Güneş, *V.Dönem*, C.1, s.424

⁷³¹ Musa ÇADIRCI, *Ankara Üniversitesi'nin Gelişimi Tarihi*, Ankara, 1982, s.145

⁷³² Turan, *age*, 3.Kitap,2.Bölüm, s.80

⁷³³ Çadircı,*age*, s.61-62

⁷³⁴ Özdemir, *agt.*, s.63

yılında kabul edilmiştir. Bina temini ve II. Dünya Savaşı gibi sebeplerden dolayı fakülte ancak 1945 yılında açılabilmiştir.⁷³⁵

Bu meclis döneminde spor ve sporcu ya önem verilmiş, bu doğrultuda Beden Terbiyesi Kanunu 29 Haziran 1938 günü çıkarılmıştır.⁷³⁶ Bu kanunla beraber; Türk sporu ve sporcusu, devlet destek ve denetimi altına alınmıştır.⁷³⁷

Eğitim ve öğretim alanında ciddi sorunlarla yüzleşen yeni devletin yöneticileri özellikle eğitimin tabana yayılması konusunda sıkıntı yaşamışlardır. Nüfusun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması da sorunu çözülmesi daha zor hale getirmiştir. Sorunun çözümü için 11 Haziran 1937 tarih ve 3238 sayılı Köy Öğretmenleri Kanunu Meclis'te kabul edilmiştir.⁷³⁸ Kanuna göre, nüfus ölçeğinde öğretmen gönderilmeyecek kadar küçük köylere, hem eğitim öğretim işlerini hem de ziraat işlerini yürütecek nitelikte donatılmış köy öğretmenleri yetiştirmek amaçlanmıştır. Köy Öğitmenliği kurumu, Köy Enstitülerinin de temel taşı olması açısından V. Dönem Meclis'in önemli bir icraatıdır.⁷³⁹

Yine bu dönemde; din kisvesi altında taassubu örgütleyen din adamlarının önünü almak amacıyla, Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Başkanlık Kanunu'na göre, her il ve ilçe merkezinde Diyanet İşleri Reisliğine bağlı bir müftü bulunacaktır. Müftülük makamının çeşitli sebeplerden boşalması durumunda illerde de valinin, ilçelerde kaymakamın başkanlığında; vaiz, imam ve hatiplerle belediye üyeleri toplanacak müftülük yapabilecek niteliklere haiz adaylarını seçecektir. Gizli oyla seçilen üç kişi valiye sunulacak, vali de kişisel fikrini ekleyerek Diyanet İşleri Reisliğine gönderecektir. Reislik bu kişilerden birini atayacaktır. Müftü seçimine layık kişiler bulunamadığı takdirde de Reislik doğrudan atama yapabilecektir.⁷⁴⁰ Uygulamada böyle sıkı bir mekanizmanın uygulanmasında amaç; din tacirlerinin önünü alabilmektir.

V. Dönem TBMM yasama döneminde, T.C. Devletin kurucusu, büyük önder Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat etmiştir.

---

⁷³⁵ agt., s.64

⁷³⁶ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.251

⁷³⁷ L. Hilal Akgül, "Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından , Burhan Felek" ATAM Dergisi, Sayı 49, Cilt: XVII, Mart 2001

⁷³⁸ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.431

⁷³⁹ Özdemir, **agt.**, s.67-68

⁷⁴⁰ Güneş, **V.Dönem**, C.I, s.247

a. V. Dönem Seyhan Milletvekilleri

a. 1. Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU) Hakkında Tespitler

V. Dönem'de yeniden Seyhan milletvekili seçildi. 10 Şubat 1935'te seçim tutanağını alıp, 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem boyunca Ziraat Encümeni üyeliğinde bulundu. Genel Kurul'da Gümrük ve İnhisarlar Vekilliği kanun layihası konusunda bir konuşması vardır. Antakya ve İskenderun sorunu konusunda Dışişleri Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın konuşmasının onaylanması hakkında bir takriri, ithâl edilecek traktör yedek parçaları hakkında da bir teklifi vardır.⁷⁴¹

a.1.1. Nafia Vekili Ali Çetinkaya'dan İzahat Talebi

Damar Bey, Nafia Vekili Ali Çetinkaya'dan Adana'dan Ankara ve İstanbul'a ulaşımı sağlayan Toros Ekspers'in her gün kaldırılıp kaldıramayacağına dair şifahen izahat istemiştir.⁷⁴² Ali Çetinkaya cevaben; lokomotif yetersizliğinden bunun şimdilik yapılamayacağını söylemiştir.

a.1.2. Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın Beyanatının Tasvib Olunmasına Dair Takriri.

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın Hatay Meselesine dair çok önemli bilgileri verdiği beyanatının akabinde Damar Bey, anılan Beyanatın tasvibi için takrir vermiştir. Tevfik Bey'in anılan Beyanatı bütünlüğün sağlanması ve önemi itibari ile tezimize ek olarak verilmiştir.⁷⁴³

Seyhan Mebusu Damar Arıkoğlu ve arkadaşları, Antakya ve İskenderun meselesi hakkında Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın yukarıda verilen beyanatının tasvib olunmasına dair takrir vermişlerdir.⁷⁴⁴ Aynı beyanat üzerinde, "İbrahim Hakkı Bey Hakkında Tespitler" kısmında da durulacaktır. Bahsolunan takrir aşağıdadır;

Yüksek Başkanlığa

Hariciye Vekilinin izahatı Büyük Millet Meclisi tarafından derin dikkat ve yakın alaka ile dinlenmiştir. Vekilin beyanatı tasvib olunarak ruznameye geçilmesini teklif ederiz.

⁷⁴¹ age, C.II, s.638

⁷⁴² T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.18, s.432

⁷⁴³ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.13, s.70-73 , Anılan konuşma 88 sayılı Ek'te verilmiştir.

⁷⁴⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.13, s.79

Seyhan
Damar Arıkoğlu

Denizli
Yusuf Başkaya

Kayseri
F. Gübgüb

a.1.3. Traktör Yedek Parçalarına İlişkin Kanun Teklifi

Seyhan mebusu Damar Arıkoğlu, memlekete ithal edilecek veya edilmiş olan ziraatte kullanılmış, eski traktörlerin yedek parçaları hakkında kanun teklifi Ziraat ve İktisad Encümenlerine gönderilmiştir. ⁷⁴⁵

a.1.4. Traktörlerden Alınan Gümrük Resmine Dair Takriri

Damar Arıkoğlu'nun, küçük traktörlerden alınan gümrük resmine dair, şifahi sul takriri Ziraat, Gümrük ve İnhisarlar Vekaletlerine havale edilmiştir. ⁷⁴⁶

Damar Arıkoğlu, küçük traktörlerden olman gümrük resmine dair şifahi sul takriri gündeme alınmıştır. ⁷⁴⁷ Damar Bey Mecliste bulunamaması nedeniyle sul takriri düşmüştür.

a. 2. Mustafa Hilmi (URAN)

V. Dönem'de de Seyhan milletvekili seçildi. 10 Şubat 1935'te seçim tutanağını alarak, 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem içinde Dahiliye Encümeni ve Teşkilâtı Esasiyye Encümeni üyeliklerinde bulundu. TBMM Reis Vekilliğine seçildi. ⁷⁴⁸ 11 Kasım 1938-3 Mart 1939 tarihleri arasında Adliye Vekilliği yaptı. ⁷⁴⁹

a. 2. Mustafa Hilmi (URAN) Hakkında Tespitler

a.2.1. Seçimlerin Yenilenmesine Dair Takrir

Meclis intihabının yenilenmesine dair Trabzon mebusu Hasan Saka ve aralarında Hilmi Bey'in de bulunduğu üç arkadaşı bir takrir vermişlerdir. ⁷⁵⁰

B. M. M. Yüksek Reisliğine

Büyük Millet Meclisi intihabının yenilenmesine karar verilmesini teklif eyleriz.

İstanbul
Dr. R. Saydam

Trabzon
Hasan Saka

Seyhan
Hilmi Uran

Erzurum
Dr. A.P. Tüzer

⁷⁴⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.14, s.96

⁷⁴⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.14, s.142

⁷⁴⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.16, s.126

⁷⁴⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.16, s.248

⁷⁴⁹ Güneş, V.Dönem, C.II, s.643

⁷⁵⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.29, s.220

a.2.2. Meclis'in Tatile Girmesine Dair Takrir

Yukarıda belirtilen takriri veren dört vekil, Meclisin 3 Nisan 1939 tarihine kadar tatile girmesine ilişkin de şu takriri vermişlerdir.⁷⁵¹

Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine

Bundan evvelki celsede intihabın yenilenmesine karar vermiş olan B. M. Meclisinin ruznamesinde müzakere edilecek mühim bir madde kalmamış olmak itibarile nisanın üçüncü pazartesi günü fevkalâde içtimama başlamak üzere inikada nihayet verilmesini teklif eyleriz.

İstanbul
Dr. R. Saydam

Trabzon
Hasan Saka

Seyhan
Hilmi Uran

Erzurum
Dr. A.P. Tüzer

a. 3. Ali Münif (YEĞENA)

V. Dönemde yeniden, Seyhan'dan milletvekili seçildi. 10 Şubat 1935'te seçim tutanağını aldı. 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem boyunca Teşkilâtı Esasiyye Encümeni'nde üye olarak görev yaptı.⁷⁵² Meclis'in 3. yılında Maarif Encümenine seçildi.⁷⁵³

Zabit Ceridelerinin tetkikinde; Ali Münif Bey'e ait bir teklif, tasarı, soru, izahat isteme, genel kurul konuşması gibi bir kayda rastlanmamıştır.

a. 4. Ömer Resul Bey (BİÇER)

V. Dönem'de Seyhan Milletvekili seçildi. 10 Şubat 1935'te seçim tutanağını aldı. 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem boyunca Ziraat Encümeni üyeliğinde bulundu.⁷⁵⁴

Zabit Ceridelerinin tetkikinde; Ömer Resul Bey'e ait bir teklif, tasarı, soru, izahat isteme, genel kurul konuşması gibi bir kayda rastlanmamıştır.

a. 5. Abdullatif Naci (ELDENİZ)

V. Dönem'de Seyhan Milletvekili seçildi. 10 Şubat 1935'te seçim tutanağını aldı. 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem boyunca Bütçe Encümeni'ne üye seçildi. Belediye Kanununa ek kanun layihasını, Pasaport Kanunu'nu

⁷⁵¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.29, s.224

⁷⁵² Güneş, V.Dönem, C.II,s.637

⁷⁵³ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.27, s.11

⁷⁵⁴ Güneş, V.Dönem, C.II, s.645

müzakere için kurulan geçici encümenlerde üye ve reis olarak görev yaptı. Kamutay namına şehitliklere çelenk koymak için oluşturulan gruba Umumi Heyetçe seçildi.⁷⁵⁵ Genel Kurul'da, Albay Fethi'nin ablası Safiye Gelgöl'e ait Arzuhal Encümeni mazbatası, askerî ve mülkî tekaüd kanununun bazı maddelerine fıkra eklenmesine dair kanun, orman kanunu, Recep Toroğlu'na ait Arzuhal Encümeni mazbatası, Türkiye'de hizmet eden ecneblerle ailelerine muhassas maaşın iadesine dair kanun ve vazife esnasında şehit olan pilot Ekrem Ermek ile Sami Demirel'in kanuni mirasçılara tazminat verilmesi hakkındaki kanun hakkında konuşmaları vardır. Arzuhal Encümeni'nin çalışmaları ile ilgili bir takriri, şehid kurmay albay Süleyman Fethi'nin kardeşine maaş ödenmesini içeren teklifi vardır.⁷⁵⁶

a. 5. 1. Abdullatif Naci (ELDENİZ) Paşa Hakkında Tespitler

a. 5. 1. 1. Meclis Konuşmaları

a. 5. 1. 1. 1. Askeri ve Mülki Emeklilik Kanunu Görüşlürken Konuşması

Askeri ve mülki emeklilik kanununun bazı maddelerinin tadiline ve bazı maddelerine fıkra eklenmesine dair kanun üzerinde görüşmeler yapılırken, Naci Bey'de, söz alıp görüşlerini bayan etmiştir.⁷⁵⁷

Naci Paşa, emekli ve yetim maaşlarının diğer ülkelerdeki ülke gelirine oranını hakkında istatistiki bilgiler vermiş, Türkiye'de ise bu oranın düşük olduğuna değinmiş ayrıca bu sorunun sebeplerini de belirtmiştir. Naci Paşa konuşmasında; *“Sahih olarak arz ediyorum ki; tekaüd ve yetim maaşları nisbetinin umum varidata nisbeti Fransa'da % 11 dir. İngiltere'de % 11 dir. Almanya'da % 21 dir. Amerika'da %11 dir. Yugoslavya'da % 12 dir. Diğerlerinde de bu nisbettedir. Bizde tekaüd ve yetim maaşları bu giin elimize geçen defterlerden anlaşılıyor ki 16 buçuk milyondur. Varidat yekününe nisbetle % 7 yi geçer, geçmez. Nihayet % 7,5 tur. Müsaade buyurulursa niçin bu maruzatta bulunduğumu da arz edeyim. Tekäüd ve yetim maaşları hakkında, bazılarımızda, hakikaten bütçemizi siyaneten, muhterem arkadaşımın bahsettiği tarzda, gayet samimi fikirler vardır. Bütçemiz elbette hepimiz için mukaddestir. Fakat diğer cihetten tekaüd edilmiş adamlar gibi yetim kalmış insanlar gibi kendileri için ya hayatta kudretsizlikten dolayı veya yetim olup ta yetişgin olmamasından dolayı, her hangi bir kazanç ihtimali, her hangi bir sayii amel ihtimali az çok mevcut olmayan insanlar için, tabii heyeti içtimaiyenin şefkati da çok revadirdir. Binaenaleyh, çok veriyoruz, yalnız bütçe noktasını düşünelim, bu nokta şöyledir. Memleketimizde henüz, lehülhamt o kadar endişeli ve o kadar*

⁷⁵⁵ Güneş, V.Dönem, C.II, s.641

⁷⁵⁶ age, s.642

⁷⁵⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.9, s.84

heyecanla düşünülecek bir nokta teşkil etmez. Bu arzettiğim nisbetler, şüphesiz ki geçmiş olan büyük harplerden sonradır. O büyük harbi biz de yaptık ve o büyük harpte ne kadar zayıyat vermiş olduğumuzu, ne kadar insanların dul ve yetim kalmış, olduğunu da pekala biliriz. Onun için, nisbet bizim memleketimizde sair memleketlere nazaran o kadar çok, yüksek değildir. Binaenaleyh madem ki beşeriyette ve heyeti içtimaiyelerde müteakidene ve yetimlere, dullara maaş vermek gibi güzel bir adet vardır. Buna riayette, biz bütçe vaziyetine nazaran henüz heyecanla düşünecek, veyahut sıkılacak ve korkacak bir noktaya varmamışızdır. Bunu erkam ile arz etmek istedim ve onun için cesaret ettim.” demiştir.

a.5.1.1.2. Orman Kanunu Layihası Görüşlürken Konuşması

Orman kanunu layihası ve Ziraat encümeni ile Muvakkat Encümen mazbataları görüşmeleri esnasında söz alan Naci Paşa düşüncelerini dile getirmiştir. Naci Paşa aynı zamanda Akdeniz Bölgesi yaşantısı ile ilgili kıymetli bilgiler de vermiştir.⁷⁵⁸ Naci Paşa, konuşmasına bölgeye ilişkin bilgiler vererek başlamıştır; “Bu kadar muhim ve bu kadar ciddi bir kanun hakkında mütalea beyan etmek cesaretini huzurunuzda kendimde bulamayacaktım. Fakat bir hatıra bir kaç söz söylemeğe beni de sevketti. Vaktile bir münasebetle Cenubta Ermenek, Bozkır, Anamur, Alaiye dördünün dahilinde bir atlı seyahat yapmışım. Epeyce zikzaklarla ormanlar içinde ve aşiretler arasında gezdim, dolaşım. Orada bazı aşiretlerin yanında misafir de kaldım. Bu aşiretin beni misafir eden bir ailesi vaktile bir hoca imiş, kırk elli seneden beri dağa çekilmişler. Kış mevsiminde Anamur mıntıkasına iniyor, yaz mevsiminde de Anamur’un hayli uzağında ismini hatırlayamadığım o dağ mıntıkasında yaşıyor. Hareketim günü benimle beraber hareket etmiş olan adamın oğlu, Anamur’a götürmek üzere babasının mail bir kafileye riyaset ediyordu. Kafilé şu şeylerden mürekkepti: 9 deve yükü bal, bunun bir kısmı, edna kısmı; kilosu değil okkası 25 kuruşa satılmıştı yekünü tamamilé hatırımda değil, fakat öyle hatırlıyorum ki bin okkayı mütecavizdi, hayır on bin okka. Hata ettim, af buyurunuz efendim, bin okka olacak. Hazırlıksız çıktım. Dokuz deve yükü, müteaddid beygir yükü, müteaddid merkeb yükü bal gönderiyordu. Bunlardan maada yağ vesaire de varmış. Kendileri ve kendi aşiretleri orta halli adamlardan imişler. Kendilerinden daha zengin insanlar da varmış. Bunu böyle arzetmekten maksadım, memleketimizde bir zümre halk vardır ki, yaz mevsiminde böyle dağlara çıkarlar ve arzettiğim şekilde yağ ve bal yaparlar. Bunlar kışın aşağı inerler. O vakit ne ile işigal ettiklerini bilmiyorum.

⁷⁵⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.15, s.145-146

Naci Paşa görüşülmekte olan Orman Konunu ile ilgili olarak bölgede ormanın yerel aşiretler için anlamına vurgu yapmıştır; “O muntıkalar hemen tamamen ormanlıktır, gerçi Avrupa ormanları gibi bakımlı ormanlık değildir, fakat ber halde bütün manasile orman muntıkalarıdır. Bu orman muntıkalarında bu maddeler yetişiyor. Hayvanları vardır. Hayvanlardan maksadım develeri vardır, inekleri vardır, öküzleri vardır, geçileri vardır. Fakat, başlıcası geçi ve deve idi. Bu aşiretlerin o muntıkadaki miktarı, Ermenek kaymakamının söylediğine göre, kendi kazasında kış mevsiminde nüfus 80 bin olurmuş. Hata ediyorum, Yaz mevsiminde 80 bin, kış mevsiminde 30 bin olurmuş. Ermenek kazasındaki dağlara 50 bin aşiret cenub kısımlarından gelirmiş. Bunda da mübalağa olduğunu zannediyorum. Arzettiğim seyahatim, bu gibi aşiretlerin dağlardan, deniz muntıklarına, sıcak muntakalara inmekte olduğu bir zamana tesadüf ediyordu. Aşiretlerin kerestelerini bir dereceye kadar kendi gözümlle gordüm ve tahmin ettim. Belki bu elli bin kişi mübalağalıdır. Fakat arzettiğim şey münhasıran Ermenek muntikasına aiddir. Diğer muntıkları bilmiyorum. Bu noktai nazardan şimdi böyle ormanlarda oturmakta olan bir zümre halkımız - ki, arzettiğim muntıkaya aid değildir - bu dört nokta ile tayin edilen muntikalardan gayri, yazın şimallere ve kışın sahillere inen ırkdaşlarımız, aşiretlerimiz vardır. Bunlar zannederim ki, bu müzakere etmekte olduğumuz kanunun memnuiyet maddesinden çok müteessir olacaklardır. Bu madde encümenlerin her hangi birisinde iken muttali olubta maruzatımı orada yapamadım. Mazbata muharriri tarafından demin bir şey buyurulmuştu: Ya orman, ya keçi. İş bu kadar radikal olduktan sonra bendenizde bu mütaleayı arz ediyorum. Böyle yazın dağlar da oturub memleket içinde mahsul yetiştiren - mahsulden maksadım toprak mahsulü değildir - vatandaşlar, kanunun bu hükmü ile bundan sonra bu mahsulü yetiştiremeyecekler, hem iktisaden bir zarar hasıl olacak, hem bu vatandaşlar da kendilerine yiyecek tedarik edinceye kadar zannederim ki, çok mutazarrır olacaklardır. Acaba kanunun bu noktasını, bu hükmünü biraz daha tahdid etmek, bu aşiretlerin bu tarzı hayatına daha ne kadar devam edecek, bilmiyorum, fakat halen devam etmektedir. Onların bu tarzı hayatına büsbütün engel olmamak, bu noktadan, munasib olmaz mı? Bana munasib olur gibi geliyor. Ormanın tahribatı noktasında da bendenize öyle geliyor ki – Salahiyet davasında değilim - kuvvetli kanaatim vardır ki orman yetişdikten sonra bu büyük ağaçlara deve, fil dahi zarar veremez. Binaenaleyh keçilerin zarar verebileceği ancak küçük ağaçlardır, Zannediyorum ki bundan sonra muntazam bir idare ile, yetiştirilecek olan ağaçlar biraz da takayyüd ve nezaret altında bulundurulacaktır. Bu itibarla salahiyetime güvenmiyerek huzuru alınızda bunları arzetmeğe cesaret ediyorum.” diyerek Naci Paşa konuşmasını nihayetlendirmiştir.

a.5.1.1.3. Nafia ve Bütçe Encümen Mazbataları Görüşülürken Konuşması

Vazife esnasında şehid olan pilot Ekrem Ermek ve makinist Sami Demirel'in kanuni mirasçılarına verilecek tazminat hakkında kanun layihası ve Nafia ve Bütçe Encümenleri mazbatalarının görüşülmesi sırasında söz alan Naci Paşa görüşlerini dile getirmiştir.⁷⁵⁹

Manisa Mebusu Refik İnce Bey, öncelikle konuya ilişkin olarak Meclisi bilgilendirmiştir. Refik Bey; *“Devlet havayolları tayyarecilerinden Ekrem isminde bir vatandaş uçarken rahmeti hakka kavuşmuş. Bunun ailesine tahsisat verilmesi için bütçede lüzumu kadar tahsisat yokmuş, binaenaleyh, vazife esnasında şehid olan pilot Ekrem ve makinist Sami'nin ikramiyesi hakkında bir kanun geliyor. Şimdi pilotlardan bu gün, yarın, öbür gün her hangi birisi ölse, o adam hakkında da ayrı bir kanun yapmak vaziyeti hasıl olacaktır. Nasılki, askerî şehidler hakkında ahkâm vardır, böyle isim üzerine kanun yapmamak yolunu biran evvel aramak mecburiyetindeyiz. Bütçe encümeni, Hükümetin bu işi hazırlamakta olduğunu, fakat o hazırlanıncaya kadar bu adamların yetimlerini bekletmek muvafık olmayacağı gibi insani ve doğru bir mütealeaya binaen bu işi yapmış olmakla beraber ben, emsal üzerine verilmekte olan bu paranın emsalini esas tutarak, mevcut ahkamı, Devlet havayolları pilotlarına dahi teşmil etmeği kabil görmekteyim. Binaenaleyh, mümkünse, kabilse Bütçe encümeni dahi bunu vesile ittihaz ederek böyle, bu gün Sami için, yarın Ahmed, öbür gün Mehmet için bizi mütemadiyen şahsi kanunlar yapmaktan vareste kılmasını ve belki bu nevi kanunlar arasında husule gelecek ve bazı mübayanetler hasıl edecek adaletsizliğe meydan vermemek için umumi hükümler konulmasını muvafık görmekteyim.”* diyerek görüşmeleri başlatan Refik Bey, ayrıca her olay sonrası olaya ilişkin kanun çıkarılmaktansa benzer durumları kapsayıcı daha şamil bir düzenleme yapılmasının gerekliliğine değinmiştir.

Refik Bey'in yukarıda verilen düşüncesini destekleyici konuşmasına; *“Bu teklif hakkında Refik İnce arkadaşımızın söyledikleri, esas itibarile çok doğrudur. Nitekim encümende de görüşülürken bu noktai nazar orada da serdedilmişti. Bunun isabetini bendeniz de teslim ederim. Fakat hava hususâtında zamanımızda her gün görmekte olduğumuz ilerleyişler, birbirlerinden geri kalmamak için bütün memleketleri, bütün milletleri hususi olarak çalışmağa sevk ediyor. Bu noktayı fazla uzatmayacağım. Askeri tayyareciliğin ehemmiyeti hepimizce müsellemdir.”* diyerek başlayan Naci Paşa konuşmasına devamla; *“Bunu fazla uzatmayacağım. Tayyarecilikte pilotun veyahud makinistin veyahud telsizcinin ne demek olduğunu bittabi hepimiz takdir ederiz. Bir harb esnasında tayyare yapılabilir. Mesela malzeme vaktü zamanında idhar edilir, ihtiyaç zamanında, alelacele istenildiği kadar makine*

⁷⁵⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.22, s.33

yapılır. Ümid etmek isterim ki tamamen bu vaziyetteyiz, değilsek inşaallah pek yakında bu vaziyete geleceğiz. Bunun temini lâzımdır. Fakat temini müşkül bir şey vardır: O makineyi kullanacak insanlar. Bunlar, ol demekle oluvermezler. Bunlar çalıştırılacaklar, tecrübe edilecekler, kendileri de tecrübe yapacaklar, iş sahibi, tecrübe sahibi, meleke sahibi olacaklardır. Bu adamlar kolay yetişmez. Bir ihtiyaç zamanında, yangın var denildiği zamanda bunlar kolayca yetişemez, naçar kalınır. Bunları yetiştirecek olan işte Havayolları dediğimiz neviden teşekküllerdir. Yani bir nevi hava ihtiyat zabıtlığı veyahud ihtiyat küçük zabıtlığıdır. Bu cihazları teşvik etmekliğimiz lâzımdır. Bu cihaz herkesce müsellemdir. Teşvikin mukabelenin en iyisi anında olanıdır. Bütün arzettikleri mülâhazaların çok mantıklı olduğunu kabul etmekle beraber bu yüksek mülâhazadan bu mükâfatın derhal verilmesinin kabulünü bendeniz de rica ederim.” demiştir.

a. 5. 1. 2. Takrir ve Teklifleri

a.5.1.2.1. Şehit Süleyman Fethi’nin Ablasına Maaş Bağlanması Hakkında Takriri

Seyhan mebusu General Naci Eldeniz, Arzuhal Encümeninin 22 - XII - 1937 tarihli haftalık karar cedvelindeki 1122 sayılı kararın Umumi heyette müzakeresine dair bir takrir vermiştir.⁷⁶⁰

Naci Paşa, Şehit Süleyman Fethi Bey’in ablasına maaş bağlanmasına ilişkin takririni savunmak amacıyla yaptığı konuşmaya Süleyman Fethi Bey hakkında bilgi vererek başlamış akabinde ablasının muhtaciyetine değinmiştir. Naci Paşa konuşmasında; “1919 da İzmir rıhtımında gerçekten hazin bir surette şehid olan erkanıharb miralay Süleyman Fethi Bey’in ismi muhteremi yad edilince elbette herkesin hatırına gelir. Bu zat ile diğer bir çok arkadaşlarım gibi benim de hukukum vardı. Çok muhterem bir insandı, çok muhterem, bilgili ve fedakâr bir askerdı. Hakikaten dağlar gibi bir hamiyete sahib fakat çok mütevazi bir halde idi. Memleket için ülke için, nazarî ve amelî ilk gününden itibaren son nefesine kadar hamiyetle ve sadakatla çalışmış bir insandı. Bu zatın ne suretle şehid edildiği, nasıl süngülendiği ve niçin süngülendiği hatırlardadır. Onu bugün tekrar etmek ve içlerinizi yeniden hüznle doldurmak istemem. Süleyman Fethi merhum Rumeli’de muhtelif mıntıkalarda, Balkan harbinden, evvel ve Balkan harbi esnasında kıymetli hizmetlerde bulunmuştur. Ondan sonra da Asir’de ve Hicaz’da kıymetli hizmetlerde bulunmuş ve fedakârlıklar göstermiştir. Kendisinin şehiden irtihalinden sonra evlâdı olmadığı için zevcesine hidematı vataniye tercihindan 40 lira yetim

---

⁷⁶⁰T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.23, s.54-55

maaşı tahsis edilmiştir. Zevcesi bir kaç vakit evvel irtihal etmiştir. Süleyman Fethi merhumun, kendi tarafından bakılan ve çok sevilen bir ablası vardır. Ablası küçük bir memurun haremi idi. Zevci vefat etmiş ondan üç ayda 13,5 lira maaş almakta bulunmuştur. Bu ihtiyar hanım – ki yaşı yetmişine yakındır – bugün ihtiyacın en son derecesine düşmüş bir haldedir, gerek ihtiyacına bir raddeye kadar medar olmak için, gerekse şerefli kardeşinin - ki onun veli nimetidir- onun şerefinden hissedar olmak itibarile milletin atifetine müracaat etmiş, Arzuhal Encümenine bir istida vermiştir. Arzuhal Encümeni kanunlarımıza uygun düşmediği için bittabi müracaat ve arzusunu kabul edememiştir. Huzuru alinize bir maruzat ile çıkıp tasdia cesaretim; Süleyman Fethi merhumun hakikaten çok müeddeb ve çok aziz hayali şahadeti bir de kendisinin çok aziz olduğunu gerçekten bildiğim büyük ablasının hali sefaletidir. Bu iki sebep beni huzuru âlilerinizde bu suretle tasdiatta bulunmağa sevk etmiştir. Milletin atifetine müracaat ediyor. Milletin atifetine ve binaenaleyh onu temsil eden Heyeti celilenin atifetine müracaat ediyor. Bu bayana kırk lira değil, yirmi lira kadar bir maaş tahsis edilirse kendisinin, emelleri hâsıl olacak ve ahari ömrünü bir raddeye kadar iyi bir surette geçirecektir. Huzuru alilerinize bu rica, bu niyaz ile çıkıyorum.” demiştir.

a.6. İbrahim Hakkı Bey (METE)

V. Dönem’de Seyhan Milletvekili seçildi. 10 Şubat 1935'te seçim tutanağını aldı. 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı. Dönem içinde Gümrük ve İnhisarlar Encümeni ile Meclis Hesapları Tetkik Encümeni üyeliği yaptı.⁷⁶¹ Belediye kanununa ek kanunun müzakeresi için kurulan geçici encümende de görev aldı. Genel Kurul'da, 1938 senesi Hariciye Vekâleti bütçesi ve Pamuk ıslahı hakkındaki kanun dolayısıyla, iki kez kürsüye çıkarak, görüşlerim açıkladı.⁷⁶²

a. 6. 1. İbrahim Hakkı Bey (METE) Hakkında Tespitler

a. 6. 1. 1. Pamuk Islahı Hakkında Kanun Görüşülürken Konuşması

Pamuk ıslahı hakkında kanun layihası ve Ziraat, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları görüşülürken İbrahim Bey de söz alarak görüşlerini dile getirmiştir.⁷⁶³

İbrahim Bey, Çukurova’nın en temel geçim kaynağı ve aynı zamanda ülke içinde son derece önemli olan pamuk hakkında bilgiler verdiği konuşmasında, pamuk tahumu seçimine ve tohum seçiminin hasada etkisi husunda Ziraat Vekili Muhlis Erkmen’den izahat istemiştir. İbrahim Bey konuşmasında; “Evvela, vekil beyefendiye bu kanunu getirdiklerinden dolayı

⁷⁶¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.24, s.124

⁷⁶² Güneş, V.Dönem, C.II, s.644

⁷⁶³ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.8, s.123-124

teşekkür ederim. Yalnız bu sene bir müşkül karşısında bulunacağımızı gördüm. Mesela; Adana'da Klevland pamuğu yetiştiriliyor. Bu pamuk elyafı itibarile hepsinden üstünmüş. Bizim pamuklar çekirdekli, çiğitli dediğimiz pamukların yüz kilosu otuz kilo verir, fakat Klevland pamukları % 37 kadar veriyor. Bu pamukların elyafı daha fazla olduğu için her fabrika işleyemiyor. Mesela Kayseri fabrikası işleyemiyor. Yalnız yeni yapılacak fabrikalar; şubatta faaliyete geçeceğini işittiğimiz Ereğli'de ki fabrika senede 25.000 balye işleyebilecek, Nazilli'de açılacak fabrikada 25.000 balya işlese, etti 50.000 balye. Bu pamuk hem Sakarya vadisinde yetişiyor, hem de Adana'da ıslahına başlandı. Bu fabrikalar 50.000 balye işleyeceğine nazaran pamuk ise 150 - 200 bin balyeye kadar çıkacaktı. Bittabi gerisi hariç pazarlara arz edilecektir. Birinci mahzur bu. İkincisi; bu sene pamuk ekmek için çiftçiler tarafından 500.000 dönümlük yer hazırlanmıştır. Bu kanun çıktıktan sonra, bu tohumdan bu sene 300.000 dönüm kadar yere ekilecek. Bunu kamilen Adana ekemeyecek. Kazalara da verilecek. Mesela; Ceyhan kazasında ekilecek. Tohum yetişmeyecek, 500.000 dönümlük sahalar kamilen pamuk ekemeyecek. Halbuki pamuk ekilmek için hazırlanmış olan diğer tarlalar ne olacaktır? Onun için gerek atiyen, gerek bu seneki mahzur hakkında Ziraat Vekili ne düşünüyorlar. Bizi tenvir buyursunlar?" demiştir.

Kütahya Mebusu ve Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, İbrahim Bey'in sualine cevaben; "Evvela çiftçi arkadaşımızın Adana'da üretmek istediğimiz pamuk hakkındaki takdirkar sözlerini kıvanç ve sevinçle duyduğumu kaydederim. Bu yoldaki mesaimizde bizim için çok teşvikkar olan sözlerine teşekkür ederim. Klevland pamuğunun, Kayseri fabrikasının istediği pamuk vasfından yüksek olması o pamuğun lehine bir şeydir. Çünkü Kayseri fabrikasının işlediği mensucat biraz kaba mensucattır. Bundan daha ince mensucat yapacak diğer fabrikalar faaliyete geçmek üzeredir. O fabrikalar açıldığı zaman bu pamuklar için kuvvetli bir alım yeri olacaklardır. Arkadaşım dediler ki, tohumları tevzi ediyoruz. Fakat bu tohumlar yetişmiyor. Diğer bir mıntıkaya gidiyoruz. 500.000 dönümlük bir yer için veriyoruz. Tohum 300.000 dönüme yetişmiyor. Geri kalan kısma başka bir şey de ekilmediği için buraları boş mu kalacaktır? Bu pamuk ekilmekte olan yerler açık kozalı pamuklara aittir. Kapalı kozalılar için değildir. Bunların ekileceği yeri tayin için ve arkadaşımızın söylediği mahzurları önlemek üzere tedbirler almağa uğraşacağız. Maksudımız orada pamuk eken çiftçimizin pamuk tohumu bulamamak yüzünden yeri boş kalmış olmasın. Binaenaleyh hangi mıntıkaya gideceksek o mıntıkanın ihtiyacı olan tohumları evvelce derpiş etmeliyiz." şeklinde konuşmuştur.

a.6.1.2. Hariciye Vekili Dr.Tevfik Rüştü Aras'ın İskenderun ve Antakya Hakkında Beyanatı Sonrası Konuşması

Hariciye Vekili Dr.Tevfik Rüştü Aras'ın İskenderun ve Antakya hakkında beyanatı ve bu hususta cereyan eden müzakere görüşmeleri esnasında İbrahim Mete Bey fikirlerini dile getirmiştir.⁷⁶⁴

İbrahim Bey, Fransa'nın Hatay bölgesindeki varlığını sorgulayıcı nitelikte konuşmasında Cemiyet-i Akvam'ın da haksız uygulamalarına değinmiştir. İbrahim Bey konuşmasında; *“Ulu Önder ve Cumhuriyet Hükümeti bu meseleye el koydukları için, Atatürk'e ve Hükümetimize teşekkürlerimi arzederken buna daha kuvvetle müzahir olan Büyük Millet Meclisi'ne de teşekkür ederim. Fransızlar hakkında birkaç söz söylemek isterim. Biz, asırlardan beri ve kendimizi bileli, çocukluğumuzdan beri Fransız medeniyeti diye, onu temsil eden milletin ve medeniyetlerinin arkasından koşarız. Hiç biriniz yoktur ki az çok Fransızca bilmesin, hiç bilmeyenler bile bir kaç kelime Fransızca bilir. Bu derece medeni tanıdığımız milletin medeni telakkilerini biz gördük. Bunu ben kendilerine de ve hatta General Goro'ya da, büyüklerine de söyledim. Bu, tarihe de geçmiştir. Yalnız anlayamadığım bir mesele var: Cemiyeti Akvam denilen müessese hukukumuzu vermese dahi Türk milleti onu alacaktır. Yalnız Fransızlar siyasetleri icabı olarak işi oyalarlar. Akşamleyin söz verirler, sabahleyin ondan dönerler. En büyük vasıfları budur. Böyle dolambaçlı dosttan ise mert düşmanı severim. Onların Alsaslören'i değil, Paris ne kadar Fransaya gerekse Antakya ve İskenderun da bize o kadar gerektir. Paris 2 - 3 bin senelik yurdları ise Antakya ve İskenderun'da Türklerin 4 - 5 bin senelik yurdudur. Ben, muhtariyet filan anlamıyorum. Antakya ve İskenderun'un doğrudan doğruya Anavatan'a ilhakini istiyorum.”* diyerek Hatay'ın Türk Milleti için önemine atıfta bulunmuştur.

a.6.1.3. Hariciye Vekâleti Bütçesi Görüşmeleri Esnasında Hatay Meselesi Hakkında Konuşması

Hariciye vekâleti bütçesi görüşmeleri esnasında Hatay meselesi genel olarak tartışılmaya başlanmıştır. Söz alan İbrahim Bey, düşüncelerini dile getirmiştir. Ayrıca Antalya Vekili Rasih Kaplan Kilikya'nın Ermeni Bölgesi olduğunu ve günün birinde Fransız kontrolünün bölgeye hakim olacağını anlatan bir kitaptan bahsetmektedir. Diğer yandan Niğde Vekili Cavid Oral, kendisine Hatay'dan gelen, o günki durumu özetleyici bir mektubu okumuştur. Önemli olmaları açısından bu konuşmalara da yer aşağıda yer verilmiştir.⁷⁶⁵

⁷⁶⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.13, s.342

⁷⁶⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.25, s.255-265

Sinop Mebusu Yusuf Kemal Tengirşenk, Hatay Meselesi ile ilgili kaygılarını ve sularını Meclis kürsüsünden dillendirmiştir; *“Hatay da neler oluyor? Gazetelerde okuduklarımıza, duyduklarımıza, Hükümetten sorduğumuz sualler üzerine aldığımız cevaplara göre Hatay’da çok feci vakalar cereyan ediyor. Türküm diyenlere eza ediliyor. Türkler, Türk değilim deyin diye tazyik ediliyor. Hatayda kültür mahalli olan yerler, Halkevleri basılıyor. Hasılı Hatay’da Türklüğe hakaret ediliyor. Bunu yapan kimlerdir? Doğrudan doğruya müstemleke memurları. Biz biliyoruz. Çocukluğumuzda Fransız kitaplarını biraz okumağa başladığımız zaman yine Fransızların yazdığı eserlerde, Fransız müstemlekeciliği İngiliz müstemlekeciliğine benzemez, derler. Fransız müstemlekeciliğini tarif ederken memur zulmü, memur tahakkümü diye ifade ederlerdi. Suriye’nin bizimle komşuluk muahedesi vardır. Her halde Fransa’nın tesiri altında bulunan Suriye ile, yanında Irak var. Onunla da komşuluk muahedelerimiz var. Iraktan gördüğümüz dostluk, icabında muahedeler ahkâmına riayet. Fakat Suriye’den gördüğümüz, daima anlaşmazlık, daima anlaşmazlık. Bunun sebebi ne? Bir endüksiyon yaparsak tipik olarak meydana çıkan Türk’e daima eza etmek filidir. Bunun illetini en ziyade Fransız memurlarının zihniyetinde buluruz. Arkadaşlar müsaadenizle şurayı arzedeğim ki, Fransız deyince Fransız milleti ile Fransa Hükümetini biri birinden ayırd etmek icabeder. Biz Fransız milletini iyi tanırız. Onlarla çok yaşadık, biliriz. Ferden Fransızlara, Hatayda şu oluyor, Fransızlar şöyle hakaret ediyorlarmış dendiği vakit; Hatay acaba neresidir? diye sorarlar. Sonra şimdi arzettiğim, Hatay’da yapılan işler dolayısıyla ötedenberi dostumuz olan Türkiye Fransızlara karşı şu duyguyu bu duyguyu taşıyorlar denildiği vakit ise, bizim memurlar hata ediyorlar, kabahat ediyorlar derler. Bunları biliyoruz. Fakat arkadaşlar, Fransız resmî Hükümeti, benim bildiğim zamandanberi, Türkiye’yi anlamadı, anlıyamadı, anlamak istemedi.”*

Antalya Mebusu Rasih Kaplan, Yusuf Kemal Bey’den hemen sonra söz almış Fransızlara eleştiriler yöneltmeye devam etmiştir. Rasih Bey, *“Sayın arkadaşlar, ne yazık ki kendi yurdumuzun bir parçası üzerinde Türk hakkını kabul ettirmek, teslim ettirmek için Fransa gibi dünyaya inkılâb çığırı açan bir milletle hali mücadeledeyiz. Nerede o Fransız inkılâbını yapanlar?.. Milletleri esir etmek, milletlerin hakkını tanımamak için mi o inkılâbı yapmışlardır?.Onun akabinde teessüs eden müstemleke idaresi bugün Tunus, Cezayir ve Suriyede ne yapıyor? İnkılâbı yapanlar başlarını kaldırsınlar da görsünler. Arkadaşlar, Hatay davamız hepimizin dimağında ve kalbinde nasıl tekevvün ve teessüs etti, pek kuvvetli yazılıdır. Birinci Büyük Millet Meclisi’nde Franklen Buyonla yapılan muahedenin müzakeresi esnasında hazır bulunan arkadaşlar hatırlarlar; o diyarda bulunan yurddaşlar bu muahede okunurken bu günü görerek ne kadar ağlamışlardır. “Bizi zalimlere bırakıyorsunuz, bunların zulümlerine*

nasıl tahammül edeceğiz ?” demişlerdi. Türk milleti dünyanın en büyük imparatorluğunu kurduğu sırada, Fransız milleti ile o kadar alicenabane münasebet tesis etmiştir ki, insan tarihe bakınca bu kadar yüksek kalbliliğe hayret eder. Fakat arkadaşlar, Türk devleti yıkılmağa başladığı vakit, Türkte biraz gerileme hareketi başladığı vakit ilk safta kimi görüyoruz arkadaşlar? Fransız müstemlekeçilerini. Mısırdaki ilk işgal kuvvetleri olarak Fransızları görüyoruz. Tunus’ta, Cezayir’de ilk işgal kuvvetleri Fransızları görüyoruz. Harbi umumiden çıktık, her milletle kozumuzu paylaştık, sulhu tesis ettik; Fransa ile olan hududda hâlâ davadayız, hâlâ münazaadayız.” demiştir.

Niğde Mebusu Cavid Oral Bey, Hatay’da yaşayan bir akrabasından aldığı mektubu Meclis kürsüsünden okumuştur. Mektup, Anavatan’a katılmadan önce Hatay’da yaşananları anlatan bir belge olması sebebiyle olduğu gibi aşağıya alınmıştır. Cavid Bey, konuşmasına; *“Sayın arkadaşlar, ben engizisyon mezaliminden hiç farksız olan Fransız işgalinin karanlık, muzlim ve korkunç işgal devresini yaşamış Adana’nın bir çocuğuyum. Bu gün aynı hayatın Hataylı kardeşlerimiz tarafından da yaşandığını biliyoruz. İşte size bunun en canlı bir vesikasını okuyacağım. Hatay’da bulunan çok yakın bir akrabamdan bana gelen bir mektubdur. Bunu olduğu gibi okuyacağım. Hususi kısımları var, onları da okuyacağım”* diyerek başlamış, akabinde belge niteliğinde mektubu okumuştur. Mektup aşağıdadır.

25 - V - 1938

Saat : 22

Sevgili kardeşim;

Elhamdülillah hepimiz sıhhat ve afiyet üzereyiz. Sizlerinde sıhhat ve afiyette daim olmanızı Cenabı haktan dileriz kardeşim, ailemizin hepsinin selâmlarını yollarız. Size çoktan beri mektub yazmamamızın sebebi buradaki olan bitenlerin ardı arkası kesilmeksizin uzaması ve bize mektub yazmak için imkân bırakmamasıdır.

Kardeşim, buraya Akvam Cemiyeti’nin komisyonu gelince biraz ferahlamıştık. Biz Türkler bu komisyonun, Akvam Cemiyeti’nin yüzünü ağartmak için geldiğini umuyorduk. Heyhat; bütün düşüncelerimiz suya düştü. Burada bizim çektiğimizi bir Allah, bir de, biz biliriz. Davulun sesi komşuya hoş gelir derler. Öyle imiş. Bizim feryadlarımıza hiç kulak astığınız yok. Gazetelerinizi okuyorum. Yazdıkları devede kulak. Üstelik biz de Fransız dostluğu dillere destan oluyor. Hangi dostluk be kardeşim? Hâlâ anlamadınız mı? Bu adamların niyeti kötü. İşleri güçleri bizleri kodese tıkmak, kırbaçlamak, süngülemek. Her vakayı bizlere ve bizimle yürüten Eti Türklere yükletmek. Siz hâlâ kulak asmayın diyorsunuz. Bizim bacanakla

konuştuk, sizden yalvarmağa karar verdik. Bu yazdıklarımızı Büyük Cumhuriyet Hükümetimize ulaştırasın diye. Eğer ulaştırmazsan ahirette iki elimiz yakanda olacaktır.

Bak kardeşim, 3 mayısta biliyorsunuz ki, buralarda tescil muamelesine başlandı, ilk gün bizden tescil edilenler, ötekilerin hepsinden 166 fazla idi. Bu fazlalık gittikçe çoğalacaktı. Çünkü Eti Türkleri kardeşlerimiz, Arablar, hattâ bizim dilimizden konuşan Ermenilerin çoğu bizim sandığa yazılmağa karar vermişlerdi. Nitekim 3 Mayıs'ta İskenderun'da bizim sandığa iki Ermeni dostumuzda yazılmıştı. Tescilin ilk gününde işlerin % 90 ötekilerin aleyhine gidişi, işleri karma karışık etti. Mayısın dördüncü günü mahud soyguncu Hasan Cabbare ve adamları bir komplo hazırladılar. Eti kardeşlerimizin birinin şapkasını yırtmakla işe başladılar. Bu kardeşi teselliye koştuk. Bu sefer de Nedim, Memed Ali, Sıtkı ve Seyid adlarında Cebbare'nin adamları başlarına topladıkları bir sürü silâhlı insanla bizlerin üzerimize ateş etmeğe başladılar. İskenderun karma karışık oldu. Asker jandarma, memur, zabıt yani bizden olmayan herkes bizlere ve dostlarımıza hücumla başladı. Yaralananlar, inleyenlerle ortalık mahşer yerine döndü. Bütün bu alçaklıklar, Cemiyeti Akvam namına manda yapan güya medenî ve sizin dostumuz dediğiniz insanların zabıtları ve askerleri önünde yapıyor ve ses çıkarılmıyordu. Katiller silâh omuzda dolaşıyorlardı. Zabıt, nefer yani medeniyetçilerin resmi kuvvetleri de dipçiklerini bizim aleyhimize kullanıyorlardı. Bütün bunlar mayısın 4 üncü gününde tescilin bizlerin lehine gitmeğe başlamasındandı. İşte bu tazyik ve şiddet derhal tescilin üzerine tesirini gösterdi ve bizim lehimize olan rakamlar 77 ye, ondan sonra 60'a dönmeğe başladı. Belen'de kardeşlerimizin Hükümete koşarak İskenderun faillerini yakalamak istediklerini, fakat Hükümet kapusından kovulduklarını duyduk. Kırıkhan kazası olmasa idi daha ilk günlerde bu hâdiselerden korkarak sandık başına gidememezlikten dolayı bizlerin sayımız çok düşecekti. Bu da çok sürmedi. 5 Mayısta Kırıkhan'da zabıt Forsel, kaymakam, zabıt, jandarma komutanı, polis komiseri sulh hâkimi Mardini; bizim lehimize olan tescil işini durdurmak için tedbir aldılar. Bunlar kendi kuyrukları olan Hoybuncu Memduh Selimle beraber Mahmut Koço'nun silâhlı çetelerini Aktepe'de harekete geçirdiler. Bizim listeye yazılacakları ölümle tehdide koyuldular. Sandıklar etrafında Fransızların partizan dedikleri silâhlı serseriler peydahlaştı. Türk yazılan sandık başından ayrılınca yakalanıyor, dipçikleniyor, üstelik karakola götürülüyor; dövülüyor, hapsediliyor. Bunlar 6 mayısta Halkevi binamıza kurşun sıktılar. Bizimle beraber yürüyen Memed Kılıç'ın evini kurşunlarla delik deşik ettiler. Bütün bu işler jandarmanın ve zabıtların gözü önünde yapıyor ve ses çıkarılmıyordu. Ne hacet Kırıkhan istihbarat zabiti « Türke rey verenlerin yiyeceği tekme yi sonra görürsünüz » diye bağır bağır bağırıyordu.

Bu hâdiseleri Kırıkhan Cemiyeti Akvam mümessilleri de görüyorlardı. Fakat hiç ses çıkaramıyorlardı. Kardeşim; buranın delegesi Garo Ankara dönüşünde bize umud vermişti. ama bu umud bir kaç saat sürmedi; altüst oldu. Çünkü bu adam Ankara'dan döner dönmez, Hatay'da insanlığa asla yakışmayacak canavarlıklara başlamıştı. Artık herkes canından, malından umudunu kesmiş, namuslu bir Türk gibi ölmek istiyorlardı. Gelen sesler heb “sabredin, Fransızlar dostumuzdur; bu iş düzelecek” sesleri idi. Ama bu sesler yüzünden basılan evlerin, kıyılan canların haddi hesabı yoktu. Yine daldım asıl işe gelelim.

Kırıkhan vakasından sonra oralarda da korku başladı. 12 Mayıs'a kadar kâh aleyhde, kâh lehde giden rakamlar ondan sonra hep aleyhimize döndü. Çünkü sandık başında silâhlı kordonlar üçleşmiş; sandığa gitmek isteyen herkese her kordondan geçerken “Türk yazılırsan evine cenazen gider” tehdidi savruluyordu. Bu yetmiyormuş gibi dürüst hareket eden bir Cemiyeti Akvam mümessili de sandık başından uzaklaştırıldı. Artık anlaşılıyordu ki Cemiyeti Akvam mümessilleri de buradaki zalim idare ile atbaşı beraber gidiyordu. Biz umudumuzu kesmedik. Medenice hareketimize devam ettik. Bütün bu tazyikler ve şiddetlere rağmen aramızdaki fark büyüyemiyordu. Nihayet onun da çaresini buldular. Halebden, Şamdan, Lâzkiyeden, Beyruttan otomobillerle, kamyonlarla ameleler bir sürü adamlar sandıkların başına getiriliyor, muhtelif cemaatlara kaydettiriliyordu. Öz Hataylı Türkler ne pasaportu ile ve nede şahidleriyle kayid için müsaadekârlık görmediği halde bu gelenler; ya papazın, ya muhtarın bir ilmihaberile hemencecik Hataylı oluyor ve sandıklara kaydolunuyordu. İşte bu hareket, aramızdaki farkı biraz çoğalttı. Ayrıca Türkler sandık başına gidemedikleri için bu da farkı büyütüyordu. Ne hacet ordu, zabıta, devlet kudreti, herşey düşmanın elinde ve bizim aleyhimizde kullanılıyordu. Bizim ise yegâne kuvvetimiz hakkımızdı. Size hariçten bu gelişin iç yüzünü anlatmak için 24 mayıs akşamki rakamları vereyim.

Türk: 9.655

Alevi: 3.362

Arab: 1.884

Ermeni: 3.555

Rumortodoks: 1.141

Diğer cemaatler: 610

Bunu hesab edersek Türkten başka cemaatlerin top yekûnu ile Türk arasındaki fark öteki cemaatlerin lehine 894 dür. Daha üç gün evvel yani 21 Mayıs'da bu yekûn 1.132 iken üç gün zarfında kayid işinin yine Türklerin lehine gidişi bizim mandacıları çıldirtiverdi ne

yapsınlar?. Yine vaka çıkarmak; ortalığa dehşet vermek, hâdiseleri Türklere yükletmek zavallı bizleri ve arkadaşlarımızı hapsilere götürmek. Hülâsa herkesi korkutarak bu lehde gidişi durdurmak lâzımdı. Bilmem son günlerin hadiselerini işittiniz mi? İşitmişseniz bunun da yapıldığını, yani zulümlere zulüm katıldığının öğrenmişsinizdir. Antakya'mızda kayid işinin başladığı ilk gün işler yolunda idi. Fakat ertesi günü Dörtayak mahallesinde dövülen, tahkir edilen, sandık başına gitmekten menedilenler çoğaldı. Çünkü bu mahallede polis ve jandarmaların gözü önünde toplanan silahlı üsbeciler Türk listesine yazılmak üzere sandık başına gelen Eti Türklere taarruz ve tecavüze başladılar. Bizim ile yürüyen yalnız bu mahallede 400'ü mütecaviz Eti Türkü reylerini kullanmaktan vaz geçirttiler ve reylerini kullanmak için mütecavizlerin o mıntıkadan uzaklaştırılması veyahud o şubenin civarında bulunan Şeyh Mehmed şubesinde reylerini kullanabilmelerini temin için mazbata yaparak Cemiyeti Akvam Komisyonuna müracaat ettiler ve bu tecavüzlerin durdurulmasını ve hükümetin mütecavizlerle beraber yürümemesinin teminini intihab nizamnamesinin 17 inci maddesine dayanarak istediler. Komisyon ne yaptı bilirmisin?. Komisyon reisi (Memlekette hükümet ve kanun var, kimse kimseye tecavüz edemez ve etmiyor. Bu mazbatayı imza edenlere söyleyiniz kendi mmtakalarında rey versinler. Biz başka karar ittihazına lüzum görmüyoruz) cevabında bulundular. Halbuki bu feci ve zalimane hadiseler komisyonun gözü önünde cereyan ediyor, hükümet de mütecasirleri yakalayacağına onları teşci ve teşvik ediyordu. Bu feci vaziyet karşısında halk ne yapsın?. Elbette ki intihab hürriyeti olmayan bir yerde, hayat tehlikesi, mal ve ırz düşmanlığı hükümet elile cerayan eden bir yerde sandık başına gidemezdi. Nitekim öyle oldu. O gün ve ertesi gün sandık başına gelenler azaldı. Bittabi Türkler aleyhine olan fark 25 inci gün birden bire 1.210'a çıktı. Yani bir günde 316 aleyhte kaydoldu. Bu mukabil tarafın çokluğundan değil, bizim tarafın süngüler içinde sandık başına bırakılmamasından ileri geliyor. Netice ne olacak? Türkler akalliyette kalacak. Arablar azlıkların en azı olacak. Aleviler de ekalliyette kalacak. Ermeniler ve diğer gayrimüslim cemaatler birleştirilerek Türklerden sonra sunî olarak kazandırılan bu kütle Hükümet kuracak, diğer unsurlar yavaş yavaş imha edilerek Antakya'da Fransızların himayesi; idaresi ve emri altında yabancı bir devlet taslağı kurulacak. Fransızlar Ehli salib devirlerinin Antakya Hükümetini kuracak. Alemleri intihabla aldatarak Türkleri ve diğer müslümanları bertaraf edecek bir taraftan intihaba diğer taraftan Cemiyeti Akvama ve hususile dinî taassublara ve Ehli salib hatıralarına dayanarak Hatay'da bir müstemleke kuracak. Elcezire de böyle olacak ve Suriye de bu akıbetten kurtulmayacak. Buradaki Fransız otoritesinin bu gayeyi güttüğünü görmemek için insan hakikaten gafil olmak lazımdır. Para, mansıb, gasb yağma, tehdid, yaralama, öldürme, din, milliyet, jandarma, polis, asker ve Cemiyeti Akvam bu gayenin her gün tatbik edilen mubah

vasıtalarıdır. Kardeşim başını ağrıttım amma ne yapalım. Bizi sonunda töhmet altında bırakmıyasınız diye bu hakikatleri yazmağı bir vicdan borcu bildim. Siz hala bize Fransız dostluğundan, Cemiyeti Akvamın adaletinden, komisyonun bitarafılığından bahsededurun. Biz yine bu kadar ateş içinde çırpınarak çalışıyoruz ve bir varlık gösteriyoruz. Ne de olsa Hatay'ın yine en büyük cemaati olarak işin içinden çıkacağız. Bu kadar tazyik ve süngü tehdidi altında bu neticeyi almak da bizim için en büyük bir zaferdir.

Beşeriyetin iyi insanları bunu elbette ki anlar. Amma zalimlere vasıta olanlara ne diyelim. Hala 1.900 reyi geçemiyen bu insanlar kendi esaret halkalarını kendi ellerile boyunlarına geçirmeğe çalışıyorlar, dönen dolabları görmüyorlar. Daha 936 intihabında rey adedi 2.600'ü aşmayan cemaatlerin bugünkü kayid muamelesi henüz yarıda iken 3.600'ü aştığını görmüyorlar. Büyük tehlike başlarında dönüyor. Ne yapalım? Esarete alışmış bir milletin akıbeti elbette ki böyledir. Amma biz bu kardeşlerimize de hürriyetin ve istiklâlin şerefini ve büyük zevkini tattırmak için çırpınmaktan vaz geçmiyoruz. Bu da Türk'ün ebedî ve ezelî millî şiarıdır. Biz Hatay Türkleri elimiz vicdanımızda, kulağımız sizde olduğu halde başımıza yıldırımlar dahi yağsa hedefe yürümekten asla vaz geçmiyeceğiz. Millî mücadele günlerinde nasıl ki ölmekten korkmamış isek, bugün de çoluğumuz ve çocuğumuz ile, kadm ve erkeğimizle, bütün mal ve canımızla istiklâl için çalışacağız ve mutlak muvaffak olacağız. Sizden istediğimiz tek bir şey vardır. Bu feryadlarımızı büyük Cumhuriyet Hükümetimize ve Türk gazeteleri vasıtasile bütün cihana ilân etmenizdir. Çünkü burada ne vicdan, ne yazı, ne söz hürriyeti... Hiç bir şey kalmadı. Baki hepinize selâm ve hepinizi Cenabı hakka emanet ederim kardeşim.

Cavid Bey'in anılan mektubu okumasının akabinde İbrahim Bey, Fransız emperyal politikasının hükümet ve idarecilere bağlı olmaksızın süreceğini vurguladığı konuşmasında, birazda milli mücadele zaferinin verdiği gururla coşkulu bir üslup kullanmıştır. İbrahim Bey konuşmasında; "Arkadaşlar, bendeniz çok söz söylemeyeceğim, yalnız birkaç şey arzedeceğim. Fransada iki Hükümet vardır. Birisi doğrudan doğruya müstemlikecilerdir, bunlar başı boş çapulculardır. Bunların başına bazan Hükümet adamlarından geçenler de bulunur. Nasıl ki, bir zaman Klemanso geçmişti. Sonra Hükümet ve büyük adamlar değişebilir, fakat hariciyedeki müsteşarlar, şefler değişmez, bunlar daima müstemlekeciliğin, fenalığın başında bulunurlar. Fransa'da bu gün Başvekil, hariciye vekili söz versebile, imza etse bile müstemlekeciler bunu tatbik etmez. Mutlaka serlerinde devam ederler. Türkçede bir söz vardır. «Şerri şerle yenmeli» Bu şerri de şerle yenmek gerektir. Fransızlar bunu iyi bilirler, isterseniz bir kaç isim de söyliyeyim; Bir defa Goro iyi bilir, çünkü Türkler onun bir kolunu Çanakale'de uçurmuşlardır, kıyamete kadar bunu unutmayacaktır, alâmeti üzerinde taşıyor. Kerat, Döfuyö,

Bona'da bir avuç silâhsız Türkten dayak yemişlerdir. Santimari, Ayıntab'da Türklerden yediği dayağı bilir. Bunlar Adana'da, Ceyhan'da, Maraş'ta, Anteb'de Türklerden yedikleri dayakları bilirler. Ben öyle zannediyorum ki, bunlar gelecek Fransız nesline bir kitab yazarlar ve «Türklerle karşılaşmayınız, vesaitsiz dahi olsa Türkle başa çıkılmaz» diye vasiyet ederler. Halbuki şimdi o zamanki şerait mevcut değildir. Şimdi başımızda kuvvetli şefimiz ve arkasında kuvvetli Türkiye vardır. Her vesaitimiz tamamdır. Arkadaşlar, bu millet yani Fransızlar karaktersiz insanlardır. Binaenaleyh, şerre şerle mukabele etmek lâzımdır. Bunu Hükümetimiz daha iyi bilir.» demiştir.

a.6.1.4. Çukurova'dan Ruslara Yapılan Narenciye Satışında Karşılaşılan Sorunla İlgili Konuşması

17 kanunuevvel 1929 tarihli Ankara protokoluna zeyl olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetler ittifadı arasında Karadeniz'de ve Karadenize mücavir denizlerde bahrî teslihatın tahdidi için Ankara'da 7 mart 1931 de imzalanan protokolün tasdikine dair kanun görüşülürken İbrahim Bey'de söz almıştır. İbrahim Bey, Çukurova'dan Ruslara yapılan narenciye satışında karşılaşılan sorunu dile getirip Hariciye Vekili'nden bir çözüm istemiştir.⁷⁶⁶

İbrahim Bey, “Bizim Mersin, Adana vilâyetleri ile Dört Yol kazasından portakal çıkıyor. Her komşu devlet gibi Sovyet Hükümeti de bu mallarımızı alıyor. Fakat bunu bilâvasıta alacak iken araya bir çok vasıtalar giriyor. Bu cihetten müstahsiller zarara uğruyorlar. Bu ciheti Hükümetin nazarı dikkatine arz ederim.” diyerek konuşmasını bitirmiş iken, Eskişehir Mebusu Emin Bey İbrahim Bey'e karşı “Vasıtalarından ne zarar gelir?” demiştir. İbrahim Bey cevapla “Çok zarar getiriyorlar. Araya giren bir takım simsarlar müstahsilleri izrar ediyorlar.” demiştir.

İzmir Mebusu ve Hariciye Vekili Tefik Rüştü Bey İbrahim Bey'e cevaben “Efendim, muhterem arkadaşımızın bahsettiği gibi limon, portakal işinde bu mesele geçen sene vaki olmuştur. Biz müracaat ettik. Hatta buradaki Rus Büyük Elçiliği buradan çok çalıştı, delâlet etti. Fakat bazı yanlış anlaşmalar, neticesi olarak işaret ettikleri gibi biraz zararlara uğranıldı. Fakat bu hal, muahedenin bulunmadığı bir zamanda vaki olmuştur. Eski muahedenin hükmü bitmiş ve yeni muahede başlamamıştı. Yeni muahede bu hususları nazar itibare almıştır.” diyerek anılan sorunun çözümlendiğini beyan etmiştir.

⁷⁶⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.7, s.317

b. 7. Esmâ NAYMAN

b. 7. 1. Esmâ NAYMAN Hanım'ın Biyografisi

1899(1315) yılında İstanbul'da doğdu. Babası Hasip bey, annesi Melek hanımdır. Süleyman Zihni (1889-1960) beyle evli olup, Erdem' (1928) in annesidir. İngilizce, Fransızca, Rumca biliyordu. Bezmiâlem Kız Lisesi'nde yedi yıl Fransızca öğretmenliği yapmıştı. 1927'de Adanalı avukat Zihni bey ile evlenerek Adana'ya gitmiş ve Adana Belediye Meclisine üye seçilmiştir. Atatürk Türk kadını Meclis'e sokarken "Esmâ Nayman" adını, Muzaffer Göker verdi. Atatürk, hakkında inceleme yaptırdı. Süreyya Özgüven'in yaptığı inceleme olumlu bulundu.⁷⁶⁷

V. Dönem seçimlerinde Seyhan'dan milletvekili seçildi. 10 Şubat 1935'te aldığı seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı ve tutanağı 7 Mart 1935'te onaylandı. Dönem boyunca İktisat Encümeni'nde, Maliye Encümeni'nde üye ve kâtip olarak görev yaptı. Ayrıca, Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti 1937 yılı bütçesi, turist gemilerinden alınan resimlerden bazılarının af ve tenziline dair kanun dolayısıyla da konuşmaları vardır. 1946'da Anadolu Ajansında Fransızca, İngilizce mütercimliği yaptı. Milletlerarası Kadınlar Konseyi Üyesi, Türkiye Kadınlar Konseyi Genel Sekreterliği yaptı (1959) 7 Aralık 1967'de öldü.⁷⁶⁸

Kadınların ilk kez katıldığı 1935 yılı seçimleri, iki dereceli seçim sistemi ve tek parti olarak CHF'nın bulunduğu bir ortamda yapıldı. Daha önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimlerde adaylar parti üst yönetimi tarafından belirlendi. Seçimlere kadınların ilgisi ve katılımı oldukça fazlaydı. 8 Şubat 1935'te yapılan seçimlere katılım, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde %80'lere varmıştı ve söz konusu şehirlerde katılımın %48'e yakını kadınlar sağlamıştır.⁷⁶⁹ Kadınların da katıldığı ilk seçimler olmasına rağmen katılımın fazla olması, onların konuya olan ilgilerini ortaya koymasından önemli bir gelişmedir. 1935 yılı seçim sonuçlarına göre, seçilmesi gereken 399 milletvekilinden 17'si kadın olmak üzere, 386 milletvekili CHF adaylarından oybirliği ile; 4'ü azınlıklardan olmak üzere 13 bağımsız aday oy çokluğu ile seçilmişlerdi. Bazı eserlerde 18 olarak verilmesine rağmen bu seçimlerde Meclis'e 17 kadın milletvekili girmiştir. Kadınların seçme ve seçilme hakkını elde edip, seçime katıldıkları bu ilk dönemde Seyhan Milletvekili olarak TBMM çatısı altında görev yapan kadınlardan biri olan Esmâ NAYMAN, 1899'da İstanbul'da doğdu. Fransızca, İngilizce

---

⁷⁶⁷ Güneş, **V.Dönem**, C.II, s.638

⁷⁶⁸ **age**, s.639

⁷⁶⁹ Ezherli, **age**, s.128

ve Rumca bilen Nayman. belediyeçilik alanında uzmandı. Adana Belediye Meclisi üyeliğinde bulundu. Esmâ Nayman TBMM’de İktisat Komisyonunda görev almıştır. 1967’de vefat etti.⁷⁷⁰

a. 7. 2. Esmâ NAYMAN Hanım Hakkında Tespitler

Atatürk’ün vefatı üzerine meclis kürsüsünden yaptığı konuşma yapan Esmâ Nayman, 1936 yılı Muvazene-i Umumiye Kanununun görüşülmesi esnasında da bir konuşma yapmıştır. Meclis kürsüsünden yaptığı diğer konuşmalar; Turist gemilerden alınan resimlerden bazılarının af ve tenziline dair kanun münasebeti ile konuşması, Adliye vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşması (suçlu çocukların suçlu gibi muamele görmemesi onlara ayrı bir ıslah evi ve ayrı mahkemelerin oluşturulması gerektiğini söyler), sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında konuşmalardır.⁷⁷¹

a.7.2.1. İlmi Araştırma ve Turist Gemilerinden Alınan Resimlerden Bazılarının Affına ve Bazılarının İndirilmesine Dair Kanunun Görüşülmesi Esnasında Konuşması

İlmi araştırma amaçlı ve Turist gemilerinden alınan resimlerden bazılarının affına ve bazılarının indirilmesine dair kanunun birinci maddesi⁷⁷² görüşülürken Esmâ Hanım söz alıp, görüşlerini bildirmiştir.⁷⁷³

Esmâ Nayman, ilmi araştırmalarda kullanılan gemilerden resim alınmamasını ve turistik gemilerden alınan resimlerde indirim yapılmasını öngören teklifini savunmak üzere yaptığı konuşmada; *“Arkadaşlar; memleketimiz kendisini tanıtmaya çalıştığı bir sırada bu kanunun getirilmesi çok yerindedir. Ancak ufak bir tadil teklif edeceğim. İlmi ve fenni tetkikat için gelen gemilerden hiç bir resim alınmamasını teklif ediyorum. Esasen bu gemiler büyük tonda değildir, ufaktır. Hükûmete temin ettiği varidat pek azdır, pek nadir gelir, sıklıkla gelmezler. Büyük para sarfeder, ilim için çalışırlar. Hazine bundan çok bir şey kaybetmeyecektir. Cumhuriyet Hükûmeti yapacağı bu tenzilatla ilme, fenne bağlılığı gösterecektir. Hususi yatlarla turist gemilerini müsavi tutmamalarını da rica ediyorum. Sonra limanımızda 10 gün kalan bir gemi ile 6 saat veya iki üç gün kalan gemileri de bir tutmamalıyız. Çok kalan, memleketimizi daha çok tanımaya hizmet etmiş olur. Alınacak rüsumun dereceli olmasını rica ederim. Bunun nasıl olacağını ise takdirinize bırakırım.”* demiştir.

⁷⁷⁰ Güneş, V.Dönem, C.II, s.640

⁷⁷¹ Sonay, agt, 170

⁷⁷² MADDE 1 — Türkiye limanlarına gelen hususi yatlarla munhasıran turist nakledib başka ticari muamelelerde bulunmayan turist gemileri ve ilmi hususatta kullanılan gemiler hususi kanunlarına ve nizamlarına göre alınmakta olan vize, müruriye, demir ve samandıra resimleriyle kılavuz ve römorkör ücretlerinden muaftır. Bu kabil gemilerden sıhiye ve rıhtım resim ve ücretleriyle fener resminin Hazine hissesi yüzde elli indirilerek alınır.

⁷⁷³ T.B.M.M.Z.C., C.7, s.33-35

Esma Nayman'ın teklifinin akabinde Trabzon Mebusu ve Bütçe Encümen Başkanı Sırrı Day, söz alarak alınan resimlerin zaten makul olduğunu ancak bürokratik işlmelerin fazlalığının farkında olduklarını söylemiştir. Sırrı Bey konuşmasında; *“Görülüyor ki, memlekete turist celbi, ilmi tetkikat için, ticari maksadlardan gayri maksadlarla memleketimize gelenler için alınacak resimlerde, arkadaşlarca gayrikafi görülecek kadar tenzilat yapıldı. Nayman arkadaşımızın tekliflerine gelince: Bazı gemilerden bu resmin büsbütün kaldırılmasını bazı gemilerin de, müddeti ikametlerine göre, derece ile bir tenzilatı tabi tutulmaması teklif ediyorlar. Zaten bugün alınan resimler çok bir şey değildir. Yalnız merasimin fazlalığı daha ziyade şikayeti mucib olmaktadır. Bu itibarla Hükümetin teklifi veçhile, bunlardan bir kısım resmi büsbütün affetmek veyahud bazı masrafları icab ettiren sıhhiye ve fenerler resmini yarı olarak almak, Hazineye aid olan hisseyi yarı olarak almak şekli şimdilik daha muvafık olur. Yüksek tasvibinizin bu merkezde tecelli etmesini ümid ediyoruz.”* demiştir.

Esma Hanım konu ile ilgili bir de takrir vermiştir;

Yüksek Reisliğe

İlmi ve fenni tetkikat için lazım gelen gemilerden hiç bir resim alınmamasını ve hususi yat ve tesisat gemileri için, yapılacak tenzilatın, memlekette kaldıkları müddete göre, dereceli olmasını teklif ederim.

Seyhan
Esma Nayman

a.7.2.2. 1936 yılı Muvaneze-i Umumiye Kanununun Görüşülmesi Esnasında Konuşması

Genel Kurul'da, 1936 yılı Muvaneze-i Umumiye Kanunu dolayısıyla söz alan Esma Hanım, çocuk suçları ve suç işleyen çocukların topluma kazandırılması ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. ⁷⁷⁴ Esra Hanım, konuşmasına; *“Arkadaşlar; bütün ileri giden memleketleri işgal eden, bir mesele haline giren mahkûmlar meselesi hakkında sayın Adliye vekilinin verdiği izahatı şükranla karşılarım. Yalnız temas etmek istediğim bir nokta var, o da memleketimizin suçlu çocukları meselesidir. Bizde bunun için şimdiye kadar maalesef hiç bir şey yapılmamıştır, yapılacağını Adliye vekilimiz vaad ediyorlar. Çocuğun bir memleketin atisi, istikbâli olduğunu ve cemiyetteki ehemmiyetini hepiniz takdir edersiniz. Suç işleyen bir çocuk ne dereceye kadar suçlu ve bu suçundan ne kadar mesuldür? Çocuğu bir çok içtimaiyatçılar, ruhiyatçılar, doktorlar suçlu olarak kabul etmiyorlar. Sebebi, muhitinde, teşekkûlatındaki kusurunda*

⁷⁷⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.11, s.236-237

arıyorlar. Bu her iki sebep, gerek muhitinin kötülüğü, gerek teşekkülâtının noksanlığıdır. Bu cezadan ziyade tedaviyi icab ettiren sebeplerdir. Sefalet, kötü bir muhit, fena bir teşvik, her halde daha ziyade tedavi ister. Cemiyetin, suçlu bir çocuğa ceza vermesi değil, bilakis ona el uzatmak, onu kurtarmak için çareler araması lazımdır, onu vatana daha faydalı bir fert haline koymak ve iade etmek lazımdır. Çocuk, ne olsa, suçlu değildir. Onu suçlu yapan muhitidir, tekrar ediyorum, sefaletidir. Bunlar fena misallerden kurtarılma suretiyle, kabili ıslahtır. Bizde suçlu çocukların gördükleri muamele, her halde bir mücrimden hemen hemen farksızdır. Kimsesiz, aç kalmış, meselâ üç gün aç kalmış, açlığını bastırmak için manavdan bir ceviz, fırından bir ekmek çalan bir çocuğa, bir ana katilinin, bir vatan haininin eline vurulan kelepçe gibi bir kelepçe vuruluyor, aynı hapishaneye sevk ediliyor ve aynı yerde yatırılıyor.” diyerek başlamıştır. Akabinde suç işleyen çocukların ne şartlar altında cezalarını çektiklerine değinen Esmâ Nayman kati surette çocuk suçlular için büyüklerden ayrı olarak tesis edilmiş ve sadece çocukların bulunduğu ıslahevlerine duyulan gerekliliği vurgulamıştır. Esmâ Hanım sözlerine devamla; “Hapishanelerimizde suçlu çocuklarımız için yer yoktur. Suçu ne olursa olsun, ağır hapse mahkûm bir adamla aynı yerde kalıyor, hapishanelerde, biraz evvel dediğim gibi, ayrı yer yok gibidir. Bazı hapishanelerde ayrı koğuşlar vardır derler, fakat bunlar ekseri ismen ayrıdır. Çocuklar büyüklerle daima hali temastadırlar. Bu ayrılık, hiç bir vakit maksadı temin etmiyor. Henüz olmamış, tam teşekkül etmemiş bu küçük dimağların bu kötü muhitte alabilecekleri tesiri, kolayca tasavvur edebilirsiniz. Arkadaşlar; Ceza Kanununun 54 üncü maddesi, çocukların işledikleri fiillerin cezalarını birer birer saydıktan sonra “ İş bu cezalar çocuklara mahsus yerlerde çektirilir.” diyor. Buraya nazarı dikkatinizi celbederim. Hapishanelerde demiyor Kanun, çocuklar için hapishane kelimesini kullanmıyor, çocuklara mahsus yerlerde çektirilir, diyor ve onlar için ayrı yer tahsis ediyor. Sayın Adliye vekilimizden ricam şudur; Kanunun da emrettiği bu cemilenin tatbiki. Çocuklar için hapishane değil, bilakis hapishanelerden çok uzak ayrı yerler, onlara mahsus yerleri, muzır telkinlerden uzak, temiz muhitler. Yani bir kelime ile, suçlu çocukları ıslah edecek evler. Çocuk ıslah evleri. Islah evi derken eytâmhâne, hastane gibi bütçeye yük olacak müessese kasdetmiyorum. Şimdilik pek az bir masrafla pek ufak mikyasta mütevazî bir çatı altında işe başlanabilir ve böyle başlanmasını teklif ediyorum. Emin olun ki bu, pek çok paraya muhtaç değildir. Şimdilik bir başlangıç olmak üzere çok nüfuslu bir iki şehrimizde mütevazî bir çatı, bu işin ehli, çocuk psikolojisinden, sosyolojiden anlar bir müdür, iki hademe ve bir kaç çocukla bu işe pekâlâ başlanabilir. Bu şekilde bir başlangıç yapılmış olur, İaşe tahsisatları zaten mevcuttur, bir kaç yatak da Hilâiahmerden ve saireden temin edilir ve bütçeye çok yük olmadan bu işte ilk adım atılmış olur ve çok fayda temin eder. Derhal işe başlanmasına bir mâni olmayan bu çocuk

ıslahhanesinden başka, vekilimizden, bir temennim daha var. O da çocuk mahkemelerinin ihdasıdır. Bu, ilerlemiş her memlekette hemen hemen var gibidir. Bilhassa Amerika ve Belçika 'da çok ileri gitmiş bir haldedir. Fakat her şeyden evvel ihtisas meselesi olduğundan, bu, zamana tâbidir. Hazırlık yapmak lâzımdır. Burada çalışacak hâkimler behemahal çocuk psikolojisinden ve sosyolojide ihtisas peyda etmiş kimseler olmalıdır. Yalnız hâkim, avukat, bu iş için kâfi değildir. Elemanları kolaylıkla bulabiliriz. Bu sahada çalışmak üzere yetişen coşkun Darülfünun gençliğimiz vardır. Memnuniyetle çalışacak elemanları kolaylıkla bulabiliriz zannediyorum. Aynı zamanda pek yakında Adliye vekilimizi, çocuk mahkemeleri ihdasını talep eden bir layiha ile buraya geldiğini görmek istiyorum.” demiştir.

a.7.2.3. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Bütçesi Görüşülürken Konuşması

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Bütçesi'nin görüşülmesi esnasında söz alan Esmâ Hanım görüşlerini beyan etmiştir.⁷⁷⁵ Esmâ Hanım, nüfusun artışı ve doğumlarda ölüm riskinin azaltılmasını iki önemli gelişme olarak görmüştür. Esmâ Hanım konuşmasında; “Arkadaşlar; hepimiz çok iyi biliriz ki bir milletin en aziz sermayesi, en kıymetli varlığı nüfusedir. Siz bu hakikati herkesten iyi takdir edersiniz ve şimdiye kadar ettiniz; işte bu güvenledir ki bu husustaki düşüncelerimi muhterem heyetiniz huzurunda arz etmek cesaretini buldum. Nüfus meselesi bir hayat meselesi olunca pek kolay anlaşılır ki; nüfusun adedini çoğaltmak ve sonra efradı her manasile terbiye ve takviye etmek vazifesi, hıfzıssıhha ve içtimaiyat, hatta siyaset ile meşgul olanlar için ne yüksek bir ülkü halini alır. Filhakika bugün her ileri millet, nüfus siyasetini büyük bir ehemmiyetle karşılamış ve bu büyük milli sermayeyi çoğaltmak için her vasıtaya baş vurmuştur. Aziz ve yüksek Cumhuriyet Türkiyesini bu değerli manzumenin başında saymakla en büyük iftihar duyarım. Nüfus siyaseti tatbikatta başlıca iki esasa dayanır ve bu esaslar herkesce malumdur. Birincisi, çok çocuk dünyaya getirmek, ikincisi de doğanları ölümden kurtarmak, bilhassa sağlam büyütme. Şimdi bir nokta daha kalıyor: bahsettiğim bu ülküye varmak için acaba ne yapmalı? İptida şimdiye kadar bu sahadaki milli muvaffakiyetlerimizi kısaca gözden geçirelim. Sayın Sıhhat Bakanlığının yorulmak bilmez faaliyet ve himmetile yurdun hayli köşesinde bir çok mühim müesseseler kurulmuştur, mesela doğum ve çocuk bakım evleri, sıhhat merkezleri numune hastaneleri, numune dispanserleri gibi. Arkadaşlar, dileğim şudur: Bütün Türk vatanında Türk çocuğu lehine umumi bir sıhhat ve koruma seferberliği istiyorum ve bunu isterken inanıyorum ki sade

⁷⁷⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.18, s.229

bütün topraklarımızı, dolduran vefakar Türk analarının değil, memleketimizde her yeni mefhuma babalık eden vicdanlarımızın hissiyatına tercümanım.” demiştir.

a.7.2.3. Atatürk’ün Ölümü Üzerine Meclis Kürsüsünden Yaptığı Konuşma

Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı sonrası vekillerin duygu ve düşünce ve üzüntülerini dile getirmeleri için yapılan oturumda söz alan Esmâ Hanım’da düşüncelerini beyan etmiştir.⁷⁷⁶ Esmâ Hanım’ın duygu yüklü konuşması şu şekildedir; “Arkadaşlarım, uğradığımız felaket ve matem o kadar büyüktür ki, hangi kelime ile ifade edilebilir. Hürmetle dinlediğimiz hatiblerin coşkun sözleri onun kaybile yanan bütün bir milletin kalbinden diline intikal etmiş samimiyet ve acı feyezânlarından başka nedir ki ? Uğrunda, hayatımızı fedaya her zaman hazır olduğumuz yurdun aziz Atatürkü için ne kadar gözyaşı döksek, ne kadar yürek tüketsek gönlümüze az görünür. Çünkü teessürümüz o kadar büyüktür, derindir. Ancak bütün bu elemli ve kara günlerde görmekte teselli bulduğumuz şeylerden birisini arz etmek isterim. Milletimizin, büyük ve kıymet seçer büyük milletimizin matemî ile vakarı ve şerefi ile aklı selimi elele yürümektedir. İnanalım ki, canımıza akıttığımız yaşlar, gözlerimizde hâsıl olanlardan bin kat fazladır. Ancak işte büyük milletimizin en değerli vasfı : Türkoğlu, kalbinin acısı ile yurdunun emrettiği vazife karşılaştınca mutlaka bunlardan ikincisinin sesini duyar ve derakab kulağım da, gönlünü de o tarafa verir. Hem bir ferde, hem bir kavme ebediyet namzedliğini vadeden bu yüksek vasfın kaç gündür yüksek tecellisini görmedik mi?

Arkadaşlar, Atatürk’ün eserleri sayılmakla bitmez, ancak bunların içinde bir kadın yurddaşın gönlünü ayrıca tutmuş olanlar vardır. Atatürk yalnız Türk milletinin değil, o milleti yetiştiren Türk anasının da şerefini kurtardı. Türk kadınlığının ona minnettarlığı sonsuzdur. Yalnız Türk kadınlığından değil, bütün dünyadaki kadın hukukunun kurtuluş tarihinde Atatürk bir medeniyet kahramanı diye anılacaktır. Vaktile Türklük hakkında en karanlık düşünceler besleyen başlar, davalarının en mühim delili diye Türk kadınının halini ileri sürerlerdi. Bu gün dünyanın en ileri gitmiş memleketlerinde dahi Türk kadının medenî ve siyâsî durumunu görerek gıpta edenlerin adedi ne kadar çok olduğunu bu arkadaşınız göz ile görmüştür. Sırası gelmişken şunu da söylüyeyim ki : lâıyk olduğu hakları Atatürk’ün büyük dehası ile kazanmış olan Türk kadını, bütün millî ödevlerini ifa için hazırdır. Bundan zerre kadar şüphe edilmesin. Teessürümün hududu yoktur, ve sözle bitmez. Ancak huzurunuzda şu cümleleri yan yana getirmek için bana yardım eden tek kuvvet, bu vazife saatlerinin büyüklüğüne olan şuurdur. Eğer o âmil olmasa bu kadar da söyleyemezdim. İfademe nihayet vermezden evvel Büyük aziz

⁷⁷⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.27, s.31

Şefi bütün Türk anaları ile, bütün dünya kadınları ile ve bütün Türk milleti ile beraber yeniden tebcil eder, muazzez yurdumuza saadetler dilerim.

b.8. Tefik TARMAN

b.8.1. Tefik TARMAN'ın Biyografisi

1894 (1310) yılında İstanbul'da doğan Tefik Bey, İsmail Tefik bey ve Emine Şerife Hanımın oğludur. İptidaiyi 1903'te, rüştiyeyi 1906'da, liseyi 1909'da tamamladı. Halkalı Ziraat Mektebi Âlîsini 1913'te bitirdi. 1927-1929 yılları arasında Almanya'da Bonn ve Berlin'de, Ziraat İktisadiyatı Enstitüsü'nde ihtisas yaptı. 13 Eylül 1913'te Maarif Nezareti Tedrisatı Tâliye Şube Kâtibi olarak devlet görevine başladı. 15 Mart 1914'te Adana Sultanîsi Ulumu Tabiiyye Muallimliği'ne atandı.⁷⁷⁷ 9 Ağustos 1914'te yedek olarak askere alındı. 2 Şubat 1915'te zabıt vekili oldu. 24 Aralık 1918'de terhis edildi. 1 Haziran 1919'da Ticaret ve Ziraat Nezareti Müdüriyeti Umumiyesi Müessesat Mümeyyizliği'ne atandı. 31 Ekim 1922'ye kadar çalıştı. İstanbul'un Millî İdare'ye geçmesiyle memuriyeti kaldırıldığı için açıkta kaldı.⁷⁷⁸ 17 Nisan 1924'te Ziraat Vekâleti Ziraat Umum Müdürlüğü Mücadele ve Teşvikat Şubesi Müdürlüğü'ne atandı. 1 Haziran 1925'te Mücadele Müdürü, 1 Ocak 1926'da Müessesat Müdürü, 9 Kasım 1926'da Ziraat Umum Müdür Muavini oldu. 14 Eylül 1927'de Zerriyat (ekim) ve Garsiyat (dikim) Şubesi Müdürü, 2 Kasım 1929'da Ziraat Umum Müdür Muavini, 16 Temmuz 1931 'de Ziraat Umum Müdürü oldu ve 28 Şubat 1935'e kadar bu görevde kaldı.⁷⁷⁹

V. Dönem seçimlerinde Seyhan'dan milletvekili seçildi. 10 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı ve tutanağı 7 Mart 1935'te onaylandı. Ziraat Encümeni'ne üye seçildi. Ayrıca, Belediye Kanununa ek kanun layihasını müzakere için kurulan geçici encümende de üye ve kâtip olarak görev yaptı. İş Kanunu layihası geçici encümeninde ve 3460 sayılı Kanunun şümulüne dair komisyonlarda da görev yaptı. Fransızca ve Almanca bilen İbrahim Tefik TARMAN, VI. Dönem'de yine Seyhan'dan milletvekili seçildi. 1 Nisan 1943-6 Ağustos 1944 arasında Türkiye Şeker Fabrikaları T.A.Ş. İdare Meclisi üyeliği, 7 Ağustos 1944-29 Haziran 1947 arasında Türkiye Ziraî Donatım Kurumu İdare Meclisi Reisliği, 30 Haziran 1947-16 Ağustos 1948 arası Tekel Gelirleri Müdürlüğü, 18 Ağustos 1948-22 Aralık 1950 arası Tarım Bakanlığı Teftiş Heyeti Reisliği, 23 Aralık 1950-10 Haziran 1952 arasında ise T.C. Ziraat Bankası İdare Meclisi üyeliği görevinde bulunarak emekliye ayrıldı. 1925'te Bakanlıkça gönderildiği Çekoslovakya (Prag) dönüşünde Yüksek Ziraat

⁷⁷⁷ Güneş, V.Dönem, C.II, s.646

⁷⁷⁸ age, s.647

⁷⁷⁹ Güneş, V.Dönem, C.II, s.646

Mühendisi Zihni DERİN ile birlikte hazırladığı Çekoslovakya Ziraati raporu, Tarım Bakanlığına 1931'de Birinci Ziraat Kongresi için Ziraat Odaları Hakkındaki Raporu yayımlandı. Ayrıca 1936 yılında Raiffeisen Kooperatifleri adlı bir eser de yazdı. 23 Mart 1975'te öldü.⁷⁸⁰

b.8.1.Tevfik Tarman Hakkında Tespitler

Aralarında Tevfik Bey'in de bulunduğu bir grup milletvekili, Reisicumhur Atatürk'ün 3. yasama yılı başında açılış konuşması ile Hükümet programının bastırılarak dağıtılması hakkında taktir vermişlerdir.⁷⁸¹

Yüksek Başkanlığa

Ulu Önderimiz Reisicumhur Atatürk'ün beşinci devrenin üçüncü yılını açarken millete ve Hükümete, Meclis kürsüsünden verdiği yüksek ve kıymetli direktifleri ihtiva eden büyük nutukları ile onun tatbikatını gösteren ve yüksek tasvibinize mazhar olan Hükümet programı iki kısımdan mürekkep bir broşür halinde tabettirilerek bütün memlekete tevzi ettirilmesini teklif ederiz.

Çanakkale
Ziya Gevher Etili

Giresun
Tarık Us

Seyhan
Tevfik Tarman

Giresun
Muzaffer Kılıç

Trabzon
Mitat Aydın

Manisa
Yaşar Özey

---

⁷⁸⁰ age, s.647

⁷⁸¹ T.B.M.M.Z.C., Devre 5, C.20, s.49-50

SONUÇ

XV. ve XVI. Yüzyıllarda ortaya çıkan coğrafi keşiflerle, temel yaşam gereçleri ile beraber kıymetli taş ve madenlerin Avrupa'ya akışı ve akabinde aydınlanma ve rönesans hareketleri ile Avrupa insanı, Doğu insanı ile aradaki farkı kapatmıştır. XVIII. Yüzyılda, Sanayi Devrimi ile Avrupa Krallıkları sürekli büyümüş, büyüdükçe sömürmüş, sömürdükçe de doyumsuzlaşmıştır. Kendi aralarındaki bölüşme temelinde çıkan sürtüşmeler de hat safhaya ulaşmıştır. Bu kısır döngü nihayetinde bir Dünya Savaşı'nı doğurmuştur. Kısaca özetlenen bu süreçte, Anadolu toprakları da; konumu, yer altı ve üstü kaynakları gibi önemli özellikler ile emperyal salyaları akıtan bir bölge olmuştur.

I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti topraklarının büyük kısmını kaybetmiş, böylece Türk Milleti, İstanbul ve Anadolu'ya hapsedilmiş akabinde Mondros Mütarekesi ile Anadolu'nun paylaşım süreci başlamıştır. Mütareke imzalandıktan çok kısa süre sonra işgaller de başlamıştır. İşgaller karşısında mevcut İstanbul Hükümeti, direnç sergilemekten çok uzaktır. Diğer yandan Türk insanının maruz kaldığı muamelelere “işgal” diyebilen kimselerse dinsizlikle, hainlikle suçlanmıştır.

Yukarıda özetlenen şartlar içerisinde, “milleti, içerisinde bulunduğu esaretten yine milletin azim ve kararının kurtarabileceğini düşünen” Mustafa Kemal Paşa doğmuştur. 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, milli mücadelenin ilk filizlendiği ve düşmanın her türlü entrikadan geri kalmadığı bir dönemde askerlik görevinden de ayrılmıştır. Böylece, daha sonra siyasi bir argüman haline gelen “sine-i millete dönme” gerçekleştirilmiştir.

Milli Kongrelerle birlikte, milli direniş her geçen gün Anadolu genelinde yankı bulmuştur ki bu kongrelerden biride tezimize konu olan bölgenin kurtuluşunun temel çekirdeği olan Pozantı Kongresidir. Kongre'de, bölgede milli direniş için yapılması gerekenler, alınması gereken önlemler planlanmış ayrıca Adana il merkezi işgal altında olduğundan, Pozantı merkez kabul edilerek yeni il yönetim mekanizması oluşturulmuştur. Diğer yandan İstanbul Hükümeti'nden bir fayda gelmeyeceğini anlayan halk, Mustafa Kemal'in şahsında temsil edilen Kuvay-ı Milliyecilere sıcak bakmaya başlamıştır. Kongreler sonucunda oluşturulan Heyeti Temsiliye Ankara'ya gelmiş, ardından burada İstanbul'a alternatif bir milli meclis toplanmıştır.

Birinci Meclis'te Adana, Cebelibereket ve Kozan'dan seçilen 13 vekil, gerek milli direniş sürerken gerekse kurtuluşu izleyen günlerde milli devlet kodlarının yerleştirilmeye çalışıldığı günlerde yeni rejimin tam destekçisi olmuşlardır. Bir çok seçim bölgesinden bolşeviklikten, saltanat taraftarlığına uzanan yelpazede vekiller yer alırken, tezimize konu olan 3 seçim bölgesinin tamamından yeni rejimin İhsan (ERYAVUZ) Bey gibi Zekai (APAYDIN) Bey gibi yılmaz savunucuları seçilmiştir. Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU) ve Mehmet Hamdi Efendi (İZGİ) gibi din adamı sıfatıyla Birinci Meclis'te yer alan vekillerin varlığı, hem bölge hem de yurt genelinde milli mücadeleçilere dinsiz yaftası takan kişilerin halk nazarında tesirlerini azaltmıştır. Zekai (APAYDIN) Bey, Eskişehir İstiklâl Mahkemesi üyeliği görevini yürütmüş, ayrıca Adliye vekili seçilmiş ancak son Meclisi Mebusan Başkanı ve hukuk profesörü olan Celalettin Arif Bey'in Ankara'ya gelmesi üzerine vekillikten istifa etmiştir. Ankara İstiklal Mahkemeleri'nin Başkanlığı görevini yürüten ve mecliste en çok söz alan vekillerden biri olan İhsan (ERYAVUZ) Bey, toplam 60 konuşma yapmış, 3 soru önergesi ve 2 kanun teklifi vermiştir. Fevzi Çakmak gibi bir ismin Kozan Milletvekili sıfatıyla Millî Savunma Bakanlığı ve Bakanlar Kurulu Başkan Vekilliği görevlerini üstlenmiştir. Mustafa Elvan Bey (CANTEKİN) ve Takiyettin Fikret Bey (ONURALP), mecliste görev almış tıp doktorları arasındadır. Damar (ARIKOĞLU) Bey gibi iyi yetişmiş, bölgesini ve bölge insanını çok yakından tanıyan ve Kozan Belediye Başkanlığı görevini yürütmüş olan Hüseyin (ÇELİK) Bey'de önemli isimlerdendir. Görüleceği üzere bir önekleme kesiti olması açısından, tezimize konu bölgeden seçilen diplomat, doktor, asker, hukukçu, din adamı gibi çeşitli sosyal tabakalardan seçilmiş kişilerin varlığı ve gayretleri meclis genel yapısı hakkında da fikir oluşturması açısından önemlidir.

Güneyde kurtuluşu temin eden Milli Meclis, tüm enerjisini, Batı Cephesindeki Yunan işgaline çevirme fırsatı bulmuştur. Sakarya Zaferi ile sendeleyen Yunan birlikleri Büyük Taaruz ile yerle yeksan edilmiştir. Mudanya Mütarekesi ile ateşkesin temini tesis edilmiş ardından genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyaca kabulünü sağlayan Lozan Barış Anlaşması imzalanmıştır. Bütün bu süreçte yıpranan Meclis seçimi gitmiş, Cumhuriyeti ilan etmek yeni seçilen Meclis'e kismet olmuştur. İkinci Dönem Meclis'te üç bölgemizden 8 vekil seçilmiştir. Adana Vekili İsmail Safa (ÖZLER) Bey Milli Eğitim Vekilliği yaparken, Cebelibereket Vekili İhsan (ERYAVUZ) Bey Cumhuriyet'in ilk ve son Bahriye Vekili olarak görev yapmıştır. Ayrıca Milli Mücadele'nin Güney Bölgesinde efsane komutanı olan Ali Saip Bey Kozan Vekili sıfatıyla Şark İstiklal Mahkemesi Başkanlığı görevini yürütmüştür. Bu Meclis, cumhuriyetin

ilanı ile birlikte ilk muhalefet partisi deneyimini yaşamıştır. Ayrıca medeni, ceza ve ticaret gibi toplum hayatını düzenleyici kanunlar bu dönemde çıkarılmıştır.

Üçüncü dönemde, evvelce Kozan'ın Adana'ya bağlanması ile Adana ve Cebelibereket seçim bölgelerinden 9 vekil seçilmiştir. Hükümette, Adana Vekili Hilmi Uran Bey, Nafia (Bayındırlık) Vekili olarak görev almıştır. Bahriye Vekilliği görevini devam ettiren Cebelibereket Vekili İhsan Bey, “Havuz – Yavuz Davası” olarak isimlendirilen dava sonucu, Yüce Divan'da yargılanıp hüküm giymiştir. Cebelibereket Vekili olan Ali Rıza (BEBE) Bey, Meclis İdare Amirliği görevine seçilmiştir. Millî Müdafaa Komisyonu ile Harf Geçici Komisyonunda çalışan ve Harp Oklundan Mustafa Kemal'in hocası olan Cebelibereket Vekili Abdülatif Naci (ELDENİZ) Paşa, Genel Kurul'da 6 değişik konuda 10 kez konuşma yapmıştır. Bu dönemde, hukuksal açıdan devrimler devam etmiştir. Harf devrimi ile dil ve tarih üzerine çalışmalar bu dönemde gelişmiştir. Diğer yandan ikinci çok partili demokrasi girişimi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimi ve yeni rejime son başkaldırı olan Menemen Olayı bu dönemde yaşanmıştır. İzleyen günlerde Meclis'in yenilenmesi kararı alınmıştır.

Dördüncü Meclis, rejim tartışmalarının bittiği ve özellikle Üniversite Reformunun yapıldığı, Türk Dil ve Tarih Kurumları'nın kurulduğu ayrıca diğer tüm alanlarda devrimlerin sürdürüldüğü bir dönem olmuştur. Diğer yandan Dünya'da yaşanan “Büyük Buhran” Türkiye'yi planlı ekonomiye geçişe yönlendirmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanıp, uygulanmaya konmuştur. Bu dönemde çıkarılan bir kanunla, Cebelibereket, Adana'ya bağlanmış, Adana'da şehir merkezinin ismi olan “Seyhan” şeklinde adlandırılmıştır. Bu dönemde; Adana ve Cebelibereket'ten 7 vekil seçilmiş, Adana Vekili Hilmi Bey, Nafia Vekilliği görevini devam ettirmiştir. 7 dönem kesintisiz Adana Vekilliği yapan Damar Bey'in yanı sıra Adana için sembol isimlerden biri olan Meclis-i Mebusan üyelerinden Ali Münif (YEĞENA) Bey'de bu Meclis döneminde vekillik yapmıştır. Bu dönemde yine Cebelibereket Vekili seçilen ve Uluslararası Parlamentolar Birliği Türk Grubu Başkanvekilliği görevini yürüten Abdülatif Naci (ELDENİZ) Paşa'nın, tezimizde verilen Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili görüş ve düşüncelerini ifade ettiği konuşmasında ki analizlerinin doğruluğu ortadadır

Dördüncü dönemde çıkarılan bir kanunla Cebelibereket lagvedilmiş, Adana vilayetinin sınırları genişletilip ismi Seyhan olarak değiştirilmiştir. Beşinci dönemde Seyhan vilayeti 8 vekille temsil edilmiştir. Hilmi (URAN) Bey, bu dönemde Adalet Vekilliği yapmıştır. Ali Münif (YEĞENA) Bey ve Abdülatif Naci (ELDENİZ) Paşa gibi önemli isimler vekillik

görevlerini bu dönemde de devam ettirmişlerdir. Damar (ARIKOĞLU) Bey, takrir ve teklifleri ile tarımda makinalaşmanın mevzuat düzenlemesi ile beraber ülke geneline yaygınlaştırılması hususunda büyük gayretler sarfetmiştir. Bu mecliste, toplum düzenini etkileyen en önemli hukuksal düzenlemelerden biri olan Kadına seçme seçilme hakkı tanıyan kanun neticesinde 17 kadın vekil Beşinci Meclis'te görev yapmıştır. Bu vekillerden biri olan Esma Nayman Hanım, çalışkanlığı ve cumhuriyete, devrimlere ve Atatürk'e olan bağlılığı ve sadakati ile Adana'yı başarı ile temsil etmiştir. Bu dönemde Hatay'ın Anavatan'a katılmasının aydınlığı kadar Ulu Önder'in vefatının karanlığı yaşanmıştır.

Anadolu topraklarından ve Türk Milletinden bir parça olan Çukurova ve Çukurovalı; dün, emperyalizmin kanlı prangalarını kırmış, kirli oyunlarını bozmuş, yetinmemiş yeni Türk Devleti'nin doğuşuna tam destek vermiş, onu yaşatmak içinde elinden geleni yapmaktan bir an geri durmamıştır. Arkeoloji alanında çok önemli çalışmalara imza atan ve bölgenin yetiştirdiği önemli bir isim olan Remzi Oğuz ARIK'ın ifadesi ile, Çukurova, bir Coğrafya olmaktan çoktan çıkmış, Türk için bir Vatan'a dönüşmüştür. Ayrıca sadece Çukurova değil, bütün Anadolu "Coğrafya'dan Vatan'a" dönüşüm sürecini tamamlamıştır. Türk Milleti bu dönüşümü sağlayacak fedkarlığı, özveriyi sadece Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemi ele alınsa bile fazlası ile göstermiştir.

Cumhuriyet tarihi açısından, Parlamento Tarihi içerisinde Atatürk Dönemi'ni (1920-1938) kapsayan 5 dönem çok önemli bir yer kapsamaktadır. Milli Mücadele'nin ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin kavranması açısından önemi aşikar olan 5 dönemin tamamının incelenmesinin imkansızlığı da ortadır. Bu bağlamda, anılan zaman dilimi içinden bir kesit olarak tespit edilip oluşturulunan "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I-V Dönem Adana Milletvekilleri" isimli tezimizin bu amaca hizmet etmesi ümidi içerisindeyiz.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Abdullah Faik (Çopuroğlu) Efendi'nin Şahsi Dosyası

Eşref (Akman) Bey'in Şahsi Dosyası

Mehmet Hamdi Efendi'nin (İzgi) Şahsi Dosyası

Zamir (Damar) (Arıkoğlu) Bey'in Şahsi Dosyaları

Zekai (Apaydın) Bey'in Şahsi Dosyası

Mehmet İhsan (Eryavuz) Bey'in Şahsi Dosyaları

Mustafa Faik (Öztrak) Bey'in Şahsi Dosyası

Rasim Celalettin (Öztekin) Bey'in Şahsi Dosyası

Hüseyin (Çelik) Bey'in Şahsi Dosyası

Mustafa Elvan (Cantekin) Bey'in Şahsi Dosyası

Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Şahsi Dosyası

Takiyettin Fikret (Onuralp) Bey'in Şahsi Dosyası

Kemal (Kusun) Bey'in Şahsi Dosyaları

Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Şahsi Dosyaları

Kadir Abbulkadir (Ramazanoğlu) Bey'in Şahsi Dosyası

Ali Rıza (Bebe) Bey'in Şahsi Dosyası

Abdullatif Naci (Eldeniz) Paşa'nın Şahsi Dosyaları

Hüseyin Avni (Zaimler) Bey'in Şahsi Dosyası

Mehmet Sabir (Toprak) Bey'in Şahsi Dosyası

Ali Münif (Yeğena) Bey'in Şahsi Dosyası

Ömer Resul (Dinçer) Bey'in Şahsi Dosyası

İbrahim Hakkı (Mete) Bey'in Şahsi Dosyası

Esma Nayman Hanım'ın Şahsi Dosyası

Tevfik Tarman Bey'in Şahsi Dosyası

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri Devre I, C. 1 - C. 29, T.B.M.M Matbaası, Ankara, 1962

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri Devre II, C. 1 - C. 33, T.B.M.M Matbaası, Ankara, 1962

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri Devre III, C. 1 - C. 26, T.B.M.M Matbaası, Ankara, 1962

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri Devre IV, C. 1 - C. 25, T.B.M.M Matbaası, Ankara, 1962

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri Devre III, C. 1 - C. 29, T.B.M.M Matbaası, Ankara, 1962

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Türk Tarih Kurumu Arşivi

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A. Belge No: 030.10.14.21.14

B.C.A. Belge No: 030.18.1.1.3.20.14

B.C.A. Belge No: 030.10.7.41.9

B.C.A. Belge No: 030.10.7.39.21

B.C.A. Belge No: 030.10.6.35.35

B.C.A. Belge No: 030.10.6.32.10

B.C.A. Belge No: 030.10.6.31.19

B.C.A. Belge No: 030.10.74.488.1

B.C.A. Belge No: 030.10.195.335.4

B.C.A. Belge No: 030.10.74.488.10

B.C.A. Belge No: 030.10.01.02.59.81.15

B.C.A. Belge No: 030.10.8.48.13

B.C.A. Belge No: 030.10.8.48.14

B.C.A. Belge No: 080.13.68.84.88.14

BELGELER

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 1999

Belgelerle Mustafa Kemal ATATÜRK (1916-1922), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 88, Ankara, 2003

Cumhuriyetin 50. Yılında Adana Yıllığı, 1973 İl Yıllığı, Ankara, 1974

Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal ATATÜRK, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 88, Ankara, 2007

Lütem, Ömer Engin, Palabıyık, M. Serdar ; **Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler** Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Masası Araştırmaları Enstitüsü Ankara, 2007

Yalçın, Bekir Sıtkı ve Gönülal, İsmet; **Atatürk İnkılâbı; Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler , Gerekçe ve Tutanaklarıyla**, Ankara, 1984

KİTAPLAR

Ahmad, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008

Ağaoğlu, Samet; **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1981

Akar, Rıdvan; **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Akay, İhsan; **Atatürkçülüğün İlkeleri**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981

Akbıyık, Yaşar; **Milli Mücadelede Güney Cephesi, Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999

Akbulut, Dursun Ali, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara, 2000

Akdoğan, Abdurrahman; **Kamu Maliyesi**, Gazi Yayınları, Ankara, 2005

Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004

_____ ; **Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Milliyet Yayınları İstanbul, 2007

Akyüz, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919–1922)**
Genişletilmiş 2. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Albayrak, Mustafa; **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri,**
Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998

Altuğ, Yılmaz; **Türk İnkılap Tarihi,** Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997

Arıburnu, Kemal; **Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar
ve Anılarla,** Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997

Arıkoğlu, Damar; **Hatıralarım,** Adana, Ekim, 2000

Armaoğlu, Fahir; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Alkım Yayınları, İstanbul, 2004

Aslan, Yavuz; **TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu
(23 Nisan 1920 - 30 Ekim 1923)** Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001

Ateş, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
İstanbul, 2000

Atar, Yavuz; **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar,** Mimoza
Yayınları, Konya, 2004

Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003

Aybars, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri,** Zeus Yayınları, İzmir, 2006

_____; **Atatürkçülük ve Modernleşme,** Zeus, Yayınları, İzmir, 2006

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam,** Remzi Yayınları, İstanbul, 2001

_____; **Enver Paşa,** Remzi Yayınları, 1992

Ayhan, Yusuf; **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın
Kurtuluşu,** Adana, 1963

Avcı, Cemal; **III.Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri,** Atatürk Araştırma
Merkezi Yayınları, Ankara, 2000

Baykal, Bekir Sıtkı; **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler,** Ankara, 1969

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

_____; **Türkiye Devlet'nin Dış Siyaseti,** Türk Tarih Kurumu Yayınları,
Ankara, 1973

Barutçu, Faik Ahmet; **Siyasi Hatıralar,** 21. Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001

Belen, Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle,** Türk

- Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983
- Berkes, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002
- Bıyıkılıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu’da (1919-1921)**, İstanbul, 1981
- Bila, Fikret; **CHP Tarihi (1919-1939)**, Ankara, 1979
- Borak, Sadi; **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004
- Bulutoğlu, Kenan; **Kamu Ekonomisine Giriş**, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1982
- Cebesoy, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, 1996
- Cenik, Salih; **Birinci Mecliste Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005
- Coşkun, Alev; **Kuvayı Milliye’nin Kuruluşu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2005
- Çadırcı, Musa; **Ankara Üniversitesi’nin Gelişimi Tarihi**, Ankara, 1982
- Çam, Esat; **Devlet Sistemleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1993
- Çavdar, Tefik; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Yayınları, İstanbul, 2004
- Çeçen, Anıl; **Atatürk’ün Kültür Kurumları Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990
- Çelik, Kemal; **Milli Mücadelede Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- Çevik, Zeki; **Milli Mücadelede Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkası’na Geçiş (1918- 1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002
- Çoker, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem** Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 1997
- Demirel, Ahmet; **Birinci Meclis’te Muhalefet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995
- Dumont, Paul, **Mustafa Kemal, Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu**, Remzi Kitabevi İstanbul, 2005
- Dursun, Tuncay; **Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002
- Dursunoğlu, Cevad; **Milli Mücadele’de Erzurum**, Kaynak Yayınları, 1998
- Duverger, Maurice; **Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınlar

- Ankara, 1986
- Efe, Cemal; **İstiklal Savaşında Adanahıların Kahramanlık Destanı**, Burhaneddin Matbaası, 1937
- Eken, Halit; **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapncızade Hamit Bey**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008
- Ener, Kasım; **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, 8. Baskı, Adana, 1990
- _____; **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Ankara, 1996
- Erdeha, Kamil; **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, 1975
- Erdoğan, Mustafa; **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003
- Ergil, Doğu; **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981
- Erikan ,Celal; **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005
- Eroğlu, Hamza; **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990
- Eroğul, Cem; **Çağdaş Devlet Düzenleri**, İmaj Yay., Ankara 2001
- Ertem, Etem Sadri; **Türk İnkılabının Karakterleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007
- Ezherli, İhsan; **TBMM (1920-1992)**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 1992
- Fırat, Melek, **Ortadoğu'ya İlişkin Gizli Anlaşmalar, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002
- Gençosman, Kemal Zeki; **İhtilal Meclisi**, Hür Yayın, İstanbul,1980
- Goloğlu,Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri (1924- 1930)**, Ankara, 1970
- _____; **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968
- Gönlübol, Mehmet; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi 9.Baskı, 1997
- Göze, Ayferi; **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1995
- Gözübüyük, Şeref; **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 1997
- Güner, Zekai; **Trakya Paşaeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti**, Ankara, 1998

Güneş, İhsan; **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997

_____; **Türk Parlamento Tarihi 5. Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara , 2001

Hablemitoğlu, Necip; **Milli Mücadelede Yeşil Ordu**, Birharf Yayınları, İstanbul, 2006

Hatipoğlu, Süleyman; **Türk- Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915 - 1921)** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001

_____; **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları Kaynak Eserler Dizisi:28, Ankara, 1989

Heper, Metin; **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğubatı Yayınları, İstanbul, 2006

İğdemir, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 1999

İnan, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

İnönü, İsmet; **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987

İslamoğlu, Abdullah; **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)** Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004

Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi** , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989

Kalaba, Hüseyin; **Bütün Cephesiyle Adana**, Kalaba Yayınları, Adana,1965

Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997

Karabekir, Kazım, Yayına Hazırlayan; Faruk Özerengin, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 2005

Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, AFA Yayınları, İstanbul 1996

Kepenek, Yakup; **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla; Türkiye Ekonomisi** Ankara, 1999

Kılıç, Altemur; **Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005

Kili, Suna; **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001

_____, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1985

- Kipal, Ulaş ve Uyanık, Özgür; **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001
- Kinross, Lord; **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar, İstanbul
- Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, 1988
- Kodaman, Bayram, Ünal, Mehmet Ali; **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi (II. Meşrutiyet Olayları)**, T.T.K Yayınları, Ankara, 1996
- Kurat, Yuluğ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara, 1986
- Kürkçüoğlu, Ömer; **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978
- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004
- Melek, Abdurrahman; **Hatay Nasıl Kurtuldu**, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991
- Melek, Kemal; **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978
- Macmillan, Margaret; **Paris 1919**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2003
- Mango, Andrew; **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004
- Mardin, Şerif; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895–1908)**, Ankara, İletişim Yayınları, 2008
- Mumcu, Ahmet; **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996
- Nadi, Yunus; **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955
- Naskali, Emine Gürsoy; **Stalin ve Türk Dünyası**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008
- Orbay, Rauf; **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003
- Öke, Mim Kemal; **Ermeni Sorunu (1914-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1999
- Özçelik, İsmail; **Milli Mücadelede Güney Cephesi, Urfa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003
- _____, **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005

Özkaya, Yücel; **Milli Mücadele Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
Ankara, 2005

Özoğuz, Esat; **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatırları**, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934

Öztoprak, İzzet; **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu
Yayınları, Ankara, 1989

Öztürk, Kazım; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul ,1968

Palmer, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu, Bir Çöküşün Yeni Tarihi (Son üç yüz yıl)**
Sabah Kitapları, İstanbul, 1993

Sakallı, Bayram; **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk
Cemiyetleri**, İz Yayınları, İstanbul 1997

Sander,Oral; **Siyasi Tarih**, İmge Yayınları, Ankara, 1997

Saral, Ahmet Hulki; **Türk İstiklal Harbi; Güney Cephesi**, Ankara, 1963

Sarıca, Murat; **Yüz Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973

Sarıhan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne)**
Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993

Selek, Sebahattin; **Anadolu İhtilali** , Kastaş Yayınları, 1987

Sezgin, Ömür; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, İmge Kitabevi,
Ankara, 2005

Sofuoğlu, Adnan; **Kuvayi Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu**
Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994

Sonyel, Salahi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları,
1989

Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları,
2000

Şahin, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi**, Ekin Yayınları, Bursa, 2001

Şalvuz, İsmail Ferahim; **Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar**, Kültür
Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

Şimşir,Bilal; **Türk Yazı Devrimi**, Ankara, 1992

_____ ; **Atatürk Dönemi İncelemeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi
Yayınları, Ankara, 2006

_____ ; **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)** Ankara, 1972

- Tanör, Bülent; **Kurtuluş Kuruluş**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007
- _____ ; **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişimleri**, Yapı Kredi Yayınları, 1998
- Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim; **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu** Ankara, 1982
- Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001
- Toros, Taha; **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova** , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001
- _____ , **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, Seyhan Matbaası, 1939
- Tufan, Osman; **Kilikya Doğu Bölgesinde Milli Hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1964
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1987
- Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, 1989
- Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Kitabevi, 1991
- Türkgeldi, Ali Fuat; **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948
- Uçarol, Rıfat; **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000
- Uluğ, Naşit; **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973
- Uran, Hilmi; **Hatıralarım**, Ankara, 1959
- Ursavaş, Ali Saip; **Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- Ülkütaşır, M. Şakir; **Mustafa Kemal ve Harf Devrimi**, Ankara, 1981
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; **Milli Mücadele Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983
- Yavuz, Bige; **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)** , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994
- Yazman, Aslan Tufan; **Atatürk'le Beraber**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1984
- Yetkin, Çetin; **Atatürk Vatana İhanetle Suçlandığı SCF Olayı**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004

_____ ; **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul
1983

Yılmaz, Veli; **Fevzi Çakmak**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006

Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul
1993

_____ ; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992

TEZLER

Aytepe, Oğuz; Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Doktora Tezi, **Milli Mücadele Başında Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve Heyeti
Temsiliye’nin İç Siyaseti**, Ankara, 1993

Çolak, Hikmet; Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans
Tezi , **1930 Belediye Seçimleri**, Ankara, 2007

Çıkrıkçı, Yücel; Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti
Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Hilmi Uran’ın Hayatı, Görevleri ve Eserleri**,
Ankara, 2002

Deniz, Şadiye; Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Türkiye’de Parlamenter Sistem ve Hükümet
Sistemi Tartışmaları**, Muğla, 2005

Dinç, Mehmet Emin; Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, **İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Türk
Siyasi Hayatı**, Ankara, 1992

İdem, Tekin; Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet
Remzi (Yüreğir) Bey**, Hatay, 2004

İnce, Nilgün; Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, **Dördüncü Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Türk Siyasi
Hayatı (1931-1934)**, Ankara, 1993

Kaya, Abdulkadir; Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans
Tezi, **Sevr ve Lozan’da Sınırlar ve Toprak Meselesi**, Ankara, 2007

Kılıç, Tuğba; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü T.C Tarihi Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Adana’da Ermeni Olayları (1918-1922)**, Ankara, 2006

Kır, Semra; Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi
Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi , **Milli Mücadele
Döneminde Dört Yol ve Çevresi (1918-1922)**, İstanbul 2004

- Özçelik, Selahattin; Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, **Milli Mücadele Hareketi'nin ve Ankara Hükümeti'nin Meşruluğu**, Ankara, 1984
- Özdemir, Ülkü; Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, **V.Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri**, Ankara, 2004
- Sonay, Neslihan; Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, **Tek Parti Döneminde Kadın Milletvekillerinin Seçimi (1923-1946)**, Ankara, 2006
- Süzgeç, Ayşegül Demirden; Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)**, Isparta, 2006

MAKALELER

- Akgül, L., Hilal; “*Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından , Burhan Felek*” ATAM Dergisi, Sayı 49, Cilt: XVII, Mart 2001
- Apaydın, Ekrem; “*Türkiye Cumhuriyeti'nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekai Apaydın'ın Albümünden*”, **ATAM Dergisi**, sayı 1, c.1, ,Ankara, 1984
- Arslan, Mukaddes; “*Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Yeri ve Önemi*”, **ATAM Dergisi**, Sayı 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003
- Aydın, Ayşe; “*Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 42, Cilt: XIV, Kasım 1998
- Bildirici, Yusuf Ziya; “*Çukurova'da Fransız-Ermeni İlişkileri ve 1919 Yılı Katliamları*”, **ATAM Dergisi**, Sayı 36, Cilt: XII, Kasım 1996
- Bozkurt, Gülnihal; “*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*”, **ATAM Dergisi**, Sayı 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Özel Sayısı
- Çaycı, Abdurrahman; “*Atatürk, Bilim ve Üniversite*”, **ATAM Dergisi**, Sayı 10, Cilt IV, Kasım 1987
- Hatipoğlu, Süleyman; “*Çukurova'da Fransız Ermeni İşbirliği*”, **Belleten Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, sayı 247
- İslam, İbrahim; “*Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova*” **ATAM Dergisi**, Sayı 58, Cilt: XX, Mart 2004
- Kayıran, Mehmet; “*Atatürkçü Düşünce Işığında, Çağdaş Eğitim*”, **ATAM Dergisi**, Sayı 42, Cilt: XIV, Kasım 1998, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı.

Korkmaz, Zeynep; “*Milli Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru*”, **ATAM Dergisi**
Cilt IV, Kasım 1987

Mumcu, Ahmet; “*Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik*”, **ATAM Dergisi**, sayı 2,
c.1,1985

Oral, Mustafa; “*Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevi*”, **ATAM Dergisi**, Sayı
53, Cilt: XVIII Temmuz 2002

Öztoprak, İzzet; “*Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları*” **ATAM**
Dergisi , Sayı 22, Cilt: VIII, Kasım 1991

Özkaya, Yücel; “*Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*” **ATAM**
Dergisi, Sayı:10

Yıldırım, İsmail; “*Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış*”, **ATAM**
Dergisi Sayı 35, Cilt: XII, Temmuz 1996

GAZETELER

Özyurt, Mustafa; **İstanbul Üniversitesi 75 Yaşında**, 09.08.2008 tarihli Cumhuriyet
Gazetesi

Yeni Adana Gazetesi, 5 Ağustos 1336 / 1920 sayı: 10

Yeni Adana Gazetesi, 31 Eylül 1336 / 1920 sayı: 15

Yeni Adana Gazetesi, 30 Kasım 1336 / 1920 sayı: 34

Yeni Adana Gazetesi, 22 Şubat 1337 / 1921 sayı: 57

Yeni Adana Gazetesi, 3 Mayıs 1337 / 1921 sayı: 77

Yeni Adana Gazetesi, 15 Mayıs 1337 / 1921 sayı: 81

Yeni Adana Gazetesi, 25 Mayıs 1337 / 1921 sayı: 90

Yeni Adana Gazetesi, 6 Ekim 1337 / 1921 sayı: 162

Yeni Adana Gazetesi, 24 Kasım 1337 / 1921 sayı: 183

Yeni Adana Gazetesi, 6 Şubat 1953

EKLER

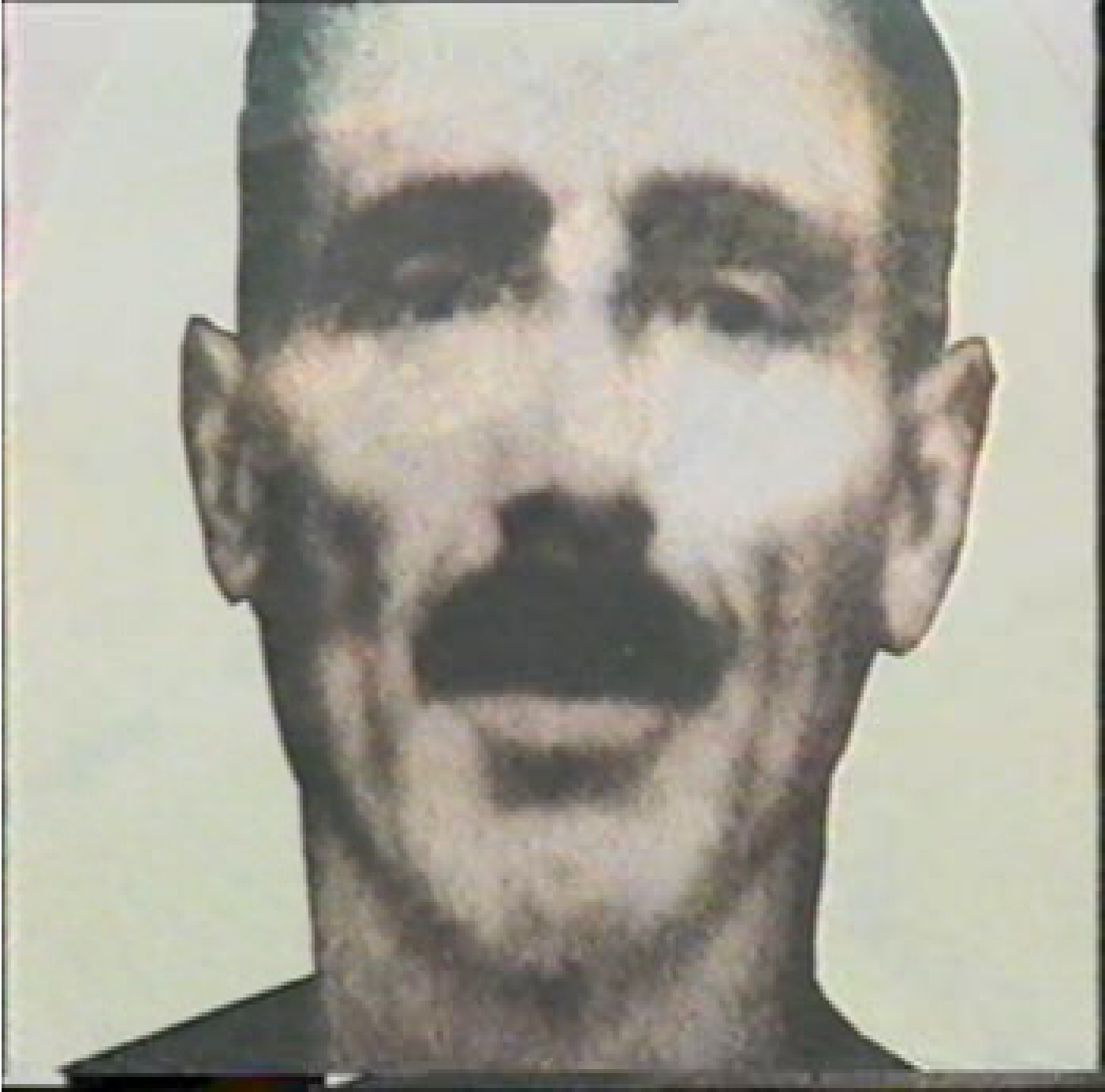

EK 1: Milli Mücadele esnasında Konya’da Çukurova Milli Direnişinin Kahramanları

EK 2: Adana'da Ermeni Vahşetine dair bir resim

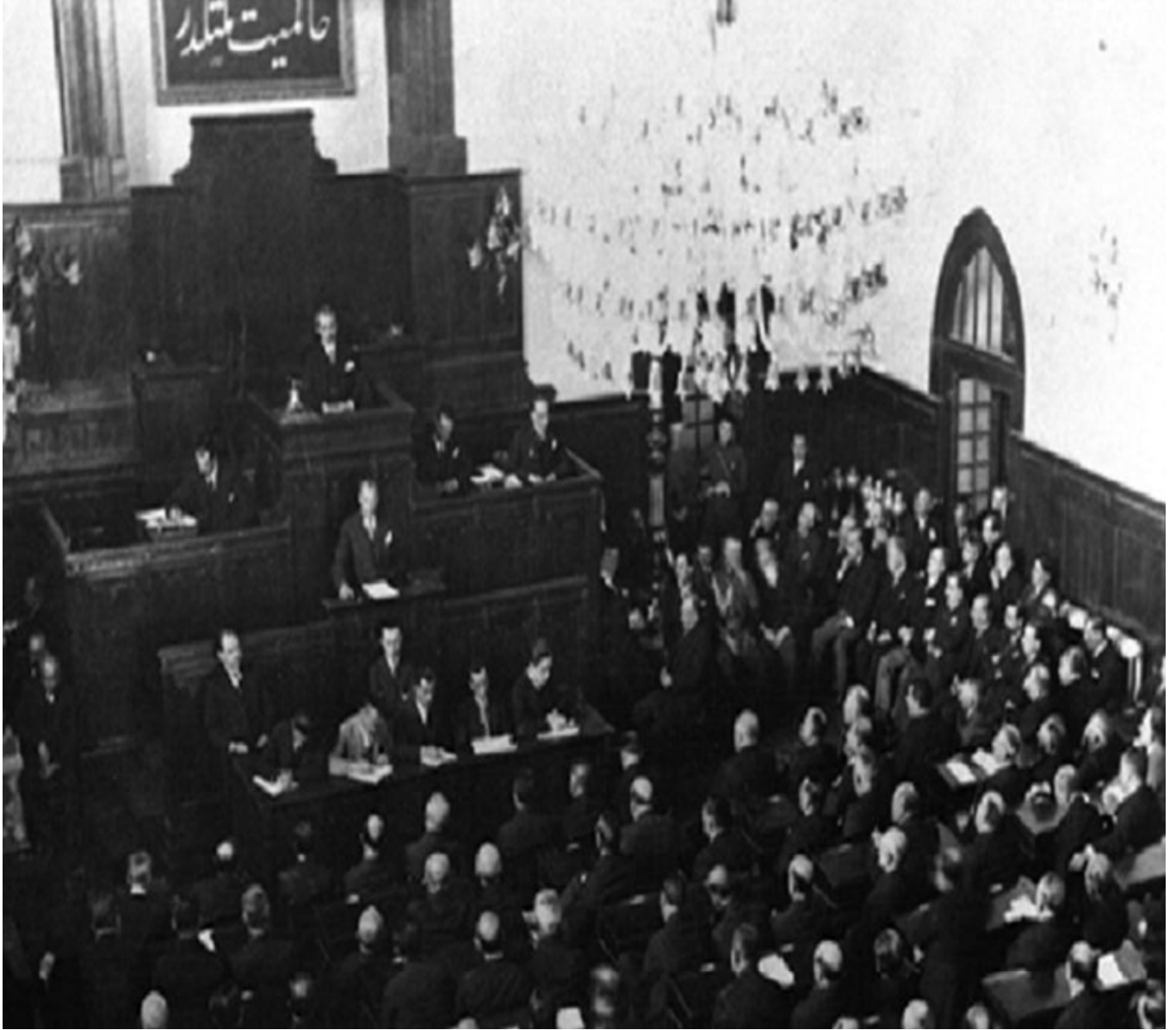
EK 3: Dörtyol'da Milli Direnişin ilk kurşunu atan Kahraman Kara Hasan Paşa

(Yusuf AYHAN, Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi v Adana'nın Kurtuluşu, Adana, 1961, s.38)

EK 4: Harp Akademisi Çukurovalıların Milli Mücadeledeki kahramanlıklarını dile getirmek ve bu kahramanlıkları genç nesillere göstermek için 1935 yılında, 8 Mayıs Çarşamba günü Adana'nın Kurttepe sırtlarında ve Çakıt Vadisinde bir film çevirmiştir. Tamamen ordu personeline çevrilen ve "Kurtuluş Savaşımız" adını taşıyan filmde, Milli Mücadeleye bizzat katılmış olan kahramanlar rol almıştır. Yukarıdaki resim filmin çevrilmesi esnasında, bu kahramanları istirahat anında göstermektedir. Kahramanlar sırasıyla;

1. Çete Başı Osman Ağa (İbo Osman)
2. Oba müfrezesi komutanı Memduh Çelik
3. Çetebaşı Pöçük Mehmet
4. Çetebaşı Emin Ağa'nın yaveri Ali Cengiz
5. Süvari müfrezesi kumandanı Tayyar Bey
6. Adana cephesi yetkililerinden Manisalı Ali Bey
7. Maraş cephesi gazilerinden Şakir Bozdoğan Bey
8. Seyhan müfreze kumandanı Nahid Kızıldağlı
9. Çetebaşı Çıtabız Mehmed Ali Çavuş
10. Tarsus Cephesi Kumandanlarından Emin Ağa
11. Mücahid Niyazi Cevheribucak
12. Ceyhan cephesi kahramanlarından Ali Caf

EK 5: İlk mecliste bir oturum. Kürsüde Mustafa Kemal Atatürk.

EK 6: İlk Meclis'in toplu halde bir resmi

EK 7: Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.43)

EK 9: Eşref Bey (AKMAN)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.44)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Adana Milletvekili Dr. Eşref Akman in kısa özlüğüdür.

Adı ve Soyadı [*]	Eşref Akman	Eserleri	Yoktur.
Babasının ve anasının adı	Babası : Süleyman, Annesi : Bedriye	İlim rütbesi	Adana Sıhhiye Müdürü, Doktor.
Doğum yeri	Yanyanın Libohova şehrinde	Seçimden evvel- ki mesleki ve işi gücü	Emekli serbest doktor.
Doğum tarihi	1278.	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli, altı evladı.
Öğrenimi	Yüksek Doktor.	Osmanlı Meclisi Melusamında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	
Bildiği diller	Türkçe, Fransızca, Rumca, Arna- vutca.	İldü ise illüv tarihi	1 Mart 1936
Neden uzman- lığı olduğu	Hariciye-Operatör.		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölemlerin alırlarının aldıkları soyadı konulur.

EK 10: Eşref Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

EK 11: Mehmet Hamdi Efendi (İZGİ)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.46)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Adana Milletvekili M. Hamdi İzzetli'nin kısa özlüğüdür.

Adı ve Soyadı [*]	Muhammet Hamdi İzzetli	Eserleri	—
Batasının ve anasının adı	Küseyin, Ümmü Gülsüm	İlim rütbesi	Müslim (9. kısımda)
Doğum yeri	Karaisalı Rumkışköyü	Sıcından evvelki mesleki ve işi	Ulusal idare ailesi Mahkeme ailesi
Doğum tarihi	1294	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunurdu	Evli. Altı çocuğu
Öğrenimi	Konya medresesinden Ticaret	Osmancılık Ailesi Mebusanında Milletvekililiği varsa seçimi yerleri	—
Bildiği diller	—	Okuduğu ve yazdığı tarihi	—
Neden uzmanla- ğı olduğu	İlmü Fıkıh		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

[*] Sıradaki Kanunundan evvel olduğu için, satın aldığı bazı soyadı konular.

EK 12: Mehmet Hamdi Efendi'nin Tercüme-i Hal Kağıdı

EK 14: Zamir (Damar) Bey (ARIKOĞLU)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.47)

تورکيا بويونک مان مجلته ايکيجي دورۂ انتخابيه. انضا انتخاب اولونان دولت کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورقيدور .

حریت :

داڑھا غائبی	آٹھ	انچاد اول سوک ماموری	نارہ رستم
اسی	غیر	مادر و ککھ انچاد اول سوک و سبک	آٹھ رفا باغی فہ سندھ لکھنوی اعجازی لکھنوی دم
بدنک اس	پریم زارہ جلالی - آٹھ	مقبطہ آغایہ تاریخی	«نور»
تاریخ تولدی	«»	فاج رآی الیہ سوت آغای اولدی	ایک بویہ لکھنوی سندھ رآی ابو سعید آغای الیہ لکیم
عز تولدی	آٹھ رفا بون لکیم فریک	مقبطہ سبک مجلس مینت مریم سبک تاریخ تصدیق (۱)	«چند» «نور»
مسکی	حقیقی	جلس تاریخ انشاق	«نور» «نور»

فصل نہ ہر حال (۳) حقیقت صاحبیہ، روحانی حقیقت، زائد بر ذہن و جسم و امور اعمال و ہر ذمہ ہر ذمہ۔

بہارِ مہدی
ضمیمہ

[illegible]

EK 15: Zamir (Damar) Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

1. استاذ
 2. استاذ
 3. استاذ
 4. استاذ

292

adana Vilâyeti
adana Daiirel İttihabiyesi
Heyeti teftişçisi

294

T. C.
Ziraat Vekâleti
Ziraat U. Müdürlüğü
U. No. S.5.
H. No. 1134

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

5/1/307
Hulâsa : 11
Memlekete ithal edilecek
Ziraat aletleri H.Kanun
dair.

İlişği: I

YÜKSEK BAŞVEKÂLETE

Seyhan Saylavı Damar Arıkoğlu tarafından yüksek makamınıza sunulan memlekete ithal edilecek veya edilmiş Ziraatte müstamel Traktörlerin yedek parçaları hakkındaki kanun teklifi tetkik edildi:

Bu teklif esas itibarile Vekâletimizin noktai nazarına uygun görülmekle beraber kanunda bahsedilen traktör yedek parçalarının diğer ziraat alat ve makinelerine teşmili çok muvafık olacaktır . Çünkü memlekete traktörle beraber harman ve hasat makineleri ile diğer ziraat alat ve makineleri ithal edilmekte ve bunların yedek parçaları bulunmadığından dolayı muattal vaziyette kalmaktadır .

Kanunun ikinci maddesinde " yedek parçalara zam edilecek normal kâr hakları İktisat Vekâletince tesbit olunur" kaydı yerine İktisat ve Ziraat Vekâletlerince müştereken tesbit edilir diye ifade edilmesi mevzuu Vekâletimizi alâkadâr etmesi bakımından muvafık olacağı kanaatindeyiz .

Bu kanun memlekete yeni gelecek ziraat makine ve alâtları için ilişik olarak tekdîm kılınan üç madde caha ilâve edildiği takdirde kanun daha ziyade tekemmül etmiş olacaktır. Çünkü memlekete ziraat alât ve makineleri satan bir çok müessese ve firmalar tarafından memleketin zirai ve iktisadî şartlarına uygun olmadan lââletayin ziraat alât ve makineleri ithal edilmekte, bunun neticesi olarak memleket istihsalâtı zarar görmekte aynı zamanda çiftçinin bu iş için tahsis ettiği mühim bir kapitalin kayıp edilmesine sebep olmak tadır. Bu vaziyetin önünü almak için ilk defa ithal edilmesi istenilen ziraat alat ve makineleri Vekâletce zirai , iktisadî ve teknik

030

0

14

21

14

-5-

EK 19: Zamir Bey'in ithal edilecek ziraat aletleri ile ilgili kanun teklifine ilişkin Ziraat Vekaleti yazısı

B.C.A. Belge No: 030.10.14.21.14

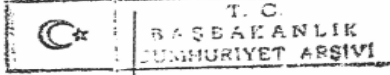
T. C.
Ziraat Vekâleti
U. Müdürlüğü

U. No. _____

H. No. _____

Hülasa : _____

-2-

bakımından tetkik edildikten sonra memlekete sokulması mem-
leket servetinin korunması ve çiftçiyi iyi bir alât ve makine
ile techizi bakımından çok müsip bir tedbir olacağını saygı-
larım ile arz eylerim.

Alm. Bey

Ziraat Vekili

M. N. Bey

Kararlara
12-1-37

yazı İşlerine
15-1-37

Res.

030 10 4 21 14

EK 19: Zamir Bey'in ithal edilecek ziraat aletleri ile ilgili kanun teklifine
ilişkin Ziraat Vekaleti yazısının devamı

B.C.A. Belge No: 030.10.14.21.14

Seçim dairesi	Layhan	Eserleri	yok
Adı	Damar	İlimi rütbeleri	yok
Soy adı	Ankoğlu	Meslek ve meşguliyeti	efci ve mebus
Babasının ve annesinin adı	Hacı Süleyman Ankoğlu ve Elif Hanım	Evlü olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	evliyim ve dekiş cocuğum vardır
Doğduğu yer	Adana	Seçimden önceki son memuriyeti	
Oturduğu yer	Ankara Yenisehir Kazım Paşa Caddesi	Memur değilse seçimden önceki son vaziyeti	
Doğum tarihi	1305 tashih 1299	Seçim mazbatasının tarihi	
Tahsili	Hududi	Kaç rey ile sayılabına seçildiği	
Bildiği diller	Almanca	Mazbatasının Meclis genel Heyetine tasdiki tarihi (*)	
Nede ihtisası olduğu	efci	Meclise itihak tarihi	

(*) Bu yer Meclis Kanunları kaleminece doldurulacaktır.

Kısa tercümei hal

Adanada Arıkoğulları Ailesinden Hacı Süleyman Efendinin Oğluyum 1299 Yılında Dünyaya geldim Almanca bilirim ve tahsilim hususidir 1325 Yılında Adana ilk Maarif Mektepleri Komisyonunda 1326 Yılı Ziraat Odasında . 1329 Yılı Adana Meclisi Umumi Azalıklarında hizmet ettim Siyasi Fırkalar dan İttihat ve terakki Cemiyetine 1324 Yılında girdim ve Adanada Heyeti Merkeziyesi Azalığında bulundum . Donanma cemiyeti ve Fıkaraperver Cemiyetleri gibi bir çok Hayır Cemiyetlerinde Faal olarak çalıştım . Umumi Harbin sonu olan 1334 Yılı mütarekesinde Adanayı işgal eden Fıransız Kuvvetleri Kumandanı tarafından bir buçuk Ay kadar tevkif edildikten sonra Adana sınırı haricine çıkarıldım . Ailemle birlikte Konyaya geldim Ata Tükün emirleriyle teşekkül etmekte olan Kilikya Müdafı Hukuk Cemiyeti İdare Heyetine girdim ve teşkil ettiğimiz ulusal Kuvvetlerle Nigde vilayetine hareket ve orada bulunan onbirinci Fırka ile temase gelerek nevakıssını bilikmal Fıransızlarla ulusal Savaşa giriştiğimiz gerek Cephede ve gerekse arka hizmetlerde teşkilatlarda her suretle gücümün yettiği kadar çalıştım . Bilahere teşekkül eden Büyük Millet Meclisine Adanadan Mebus seçilerek 1336 Yılı on Ağustosunda Meclise iltihak ettim ve bu Tarihe kadar fasılsız Büyük Millet Meclisinde Aza olarak hizmet etmekteyim .

Damar Ankoğlu

EK 20: Zamir (Damar) Bey'in V. Dönem Mazbatası

EK 21: Zekai Bey (APAYDIN)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.49)

7

Adı	Zekâî	İmî râtbesi	
Soyadı	Apaydın	Neden uzman- lığı olduğu	İktisadiyât
Baba, ana adı	Hasan salih Ef.	Mesleği ve iş- gücü	Mülkiye memuriyetler
Doğum yeri	Bosna	Evlî olup olma- dığı, kaç çocuğu bulunduğu	Evlî, dört çocuklu
Doğum tarihi	1293	Seğinden evvel- ki iş durumu	Gözetim, idare, meş- veret, idare, idare, idare, Eskişehir, idare, idare, idare, Eskişehir, idare, idare, idare,
Öğrenimi	Mülkiye	Milletvekili- leri	
Bildiği diller	Fransızca, Rusça		

Esgerleri: Türkiye İdarî Teşkilâtı
Şahsîli iptidaiî mütemettim bulundugum Ayda bilikmal aydî
idadiinde 319 senesinde ve ismî idadî mülkiyâta 319 senesinde
ve mektebi mülkiyâda 319 senesinde alulâ derecelerde şahadetnamelerle
çıktım. Şahadetnamelerimle sureti musaddakaları Dahiliye Vekâletinde
bulunmak lazîm gelen tercüme halîme merbut ve orada mevcuttur. Mekte-
bi Şâhîlîni badeîkmal İzmir Vilâyeti Mâliyet memurluğuna tayin
edilerek orada 3 sene mâliyet ve hususî mektepler muallimliklerinde
ve Ayda mektebi idadisi müdüriyeti ile Karacasu Kaymakamlığı Vekâletinde
bulundum. Mâliyet memurluğa müddetini badeîkmal 322 senesinde Kosova vil-
âyetinde Dolgeliş Kaymakamlığına ve bir sene sonra ikinci sınıfla
Palanka Kaymakamlığına ve ilânı megrutiyyetten sonra da birinci sınıfla
Uşak Kaymakamlığına tayin ve nakloldum. Uşaktan sonra 325 Ten 328 sene-
sine kadar Eskişehir kaymakamlığına ve 328 den 329 senesine kadar bektaş
Kaymakamlığına ve 329 dan sonra sırasıyla silifke, Mersin, Kayseri Eski-
şehir Mutasarrıflıklarında bilafasla istemalüm tîrihi ifgaline kadar
memuriyet ettim. Ondan Sonra memuriyetten ayrıldım ve 23 Haz 336 tari-
hinde açılan Büyük Millet Meclisine Adana Meb'usu sıfatıyla dahil oldum
Geçen seneden Büyük Millet Meclisinde bulunurken Lendraya gönderilen
Bekir Sami Bey hey'eti murahhasasına murahhas sıfatıyla iştirak ettim.
Bade Şuriye ile aramızda akdedilecek olan gürük mukavelesini tetkik
ve müzakereye memur hey'etin riyasetine Büyük Millet meclisi kararıyla
tayin olundum ve bu tetkikat ve müzakereata iştirak ettim. Ondan Sonra
İsmet Pa. hazretlerinin riyaseti altında Iozana birinci ve ikinci defa
gönderilen hey'eti murahhasaya müşarır sıfatıyla iştirak ettim. Büyük
Millet Meclisini ilk defa olarak tesis ettiği istiklâl mahkemelerine de
iştirak ve Eskişehir mahkemesinde inbâü muharebatı safhalarında aza
sıfatıyla ifayî vazife ettim.

EK 23: Mehmet İhsan Bey (ERYAVUZ)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.249)

EK 24: Mustafa Faik Bey (ÖZTRAK)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.252)

EK 25: Rasim Celalettin Bey

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.254)

90

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde *Cebelibereket* Milletvekili *Rasim Celalettin Öztekin*'in
kısa öykümüdür.

Adı ve Soyadı [*]	<i>Rasim Celalettin Öztekin</i>	Eserleri	<i>Yoktur.</i>
Babasının ve anasının adı	<i>Babası: Fazlî anası: Azize</i>	İlim rütbesi	<i>Yoktur.</i>
Doğum yeri	<i>Kocaeli - Değirmentepe</i>	Seçimden evvel- ki mesleki ve işi güğü	<i>Topçu albayı</i>
Doğum tarihi	<i>1290</i>	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	<i>Evlî, 6 çocuğu var.</i>
Öğrenimi	<i>Askerî</i>	Osmanlı Meclisi Mebusasında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	<i>Yoktur.</i>
Bildiği diller	<i>Yoktur.</i>	Öldü ise ölüm tarihi	<i>12 Kanunevvel 1933</i>
Neden uzmanlı- ğı olduğu	<i>Yoktur.</i>		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

*Sultan Hamid'in hal'inde ölümüne kadar Selânikte
ve İstanbul'da Beylerbeyi Sarayında muhafız kumandanlığı
varlığını yapmıştır.*

[*] Soyadı Kanunundan evvel üyelerin ailelerinin aldıkları soyadı konulur.

EK 26: Rasim Celalettin Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

EK 27: Hüseyin (ÇELİK)Bey

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.683)

EK 28: Mustafa Elvan Bey (CANTEKİN)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.684)

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

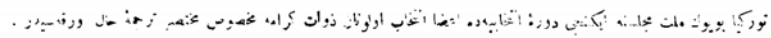
قهقريه چارس نامه - احوال خلد و لولا بيه - قاضى قضاى
 استخفاف اولاد و مطوق كذا صالح النخا به برضا اولاد و قبولى كذا
 عضو - كذا ايد و - ۸ كور و
 اعضا اعضا اعضا اعضا اعضا
 قهقريه چارس نامه - احوال خلد و لولا بيه - قاضى قضاى
 استخفاف اولاد و مطوق كذا صالح النخا به برضا اولاد و قبولى كذا
 عضو - كذا ايد و - ۸ كور و
 اعضا اعضا اعضا اعضا اعضا

306

EK 30: Mustafa Fevzi Paşa (ÇAKMAK)

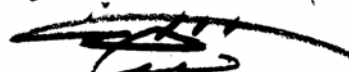
(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.686)

هویت :	استانبر	آغاخانیه
نام خانوادگی	فروری	اسی
نام	علی	پدر نام
تاریخ تولد	۱۲۹۱	تاریخ تولد
محل تولد	استانور	محل تولد
مسلک	عسکر	

آغاخان اول درویش
 آغاخان اول درویش
 منطقه آغایه تارشی
 قوچ آغایه میراث آغای اول درویش
 مقامات درویش میراث عمومی مساجد
 تاریخ تصدیق ( )
 عاصه تاریخ التذات

۱۱ فروری ۱۲۹۱
 ۱۲۹۱ [۱۲۹۱]
 ۲۹/۱/۱۰
 ۱۱ فروری ۱۲۹۱

دست خود را بدار و مکن تکریم از ملائکه شریفه قطعات فرمایند
 در لایه فرجه در آن طبقه از لایه اول و دوم و محمد رستم رسیده
 خود بقیه در آن لایه تم از لایه سوم و چهارم و پنجم
 اینست که گفته اند در لایه معصوم و مذکور در لایه معصوم
 مکتب اشراق استیم با لایه اول و دوم و سوم و چهارم و پنجم
 و لایه و محمد رستم و لایه اول و دوم و سوم و چهارم و پنجم
 تکریم استیم در لایه اول و دوم و سوم و چهارم و پنجم
 معصوم و لایه اول و دوم و سوم و چهارم و پنجم

قرابتی
۲۹/۹/۱۱

جریه ناطقین: فواتی فواتی

اعمال مدینه دولتیست. آنچه در تشکیلات و انتظامات مدینه است. اینک در تحت کتب اعطایه قماریه جریه ناطقین فواتی فواتی
مطابق اتحادیه است. و در این اتحادیه قماریه با عدلیه مدینه مطهره. - ۱۰ - ۱۱ - ۱۲ -

تکلیف برده. و در مدینه

مدینه اعطای

مدینه اعطای

اعطای

اعطای

مدینه اعطای

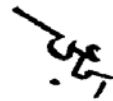
اعطای

اعطای

اعطای

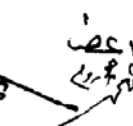

اعطای

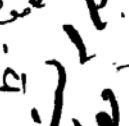
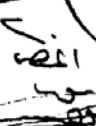
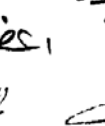

مدینه اعطای

مدینه اعطای

اعطای

عدد ۱۲۲

ف. ١٠٠

230

نور با بوبول مندی ای کامہ صبرہ محمود وائی ولیلہ مدفہ صبرہ کنگ نور با نا حقثر بنک استقامت بر ابرو و لکڑ
۱۹/۵/۷۷ نا عینہ کی اجراء منہ متفقاً نور ابرو و لکڑ

جوابیہ کی طرف سے
مفتی محمد رفیع
مفتی محمد رفیع

129.

عمر علی ولی

مفتی محمد رفیع

خا
میرزا
۲۲

میرزا حسن

10

[illegible]

جانبہ غریب و بی

فوقاً

EK 34: Reşit Paşa (RAMABOR)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.690)

EK 35: Takiyettin Fikret Bey (ONURALP)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem**, C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.692)

EK 36: Mehmet Kemal Bey (KUSUN)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M II. Dönem**, C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.24)

D. H

2. . 1

7:

اكتبه معقول كذا بـ $\frac{1}{3}$

Adana

Kemal bey

S. 438 No

EK 37: Mehmet Kemal Bey'in Dosya Kapağı (Olumluk Kağıdı ve Mazbatası bulunamamıştır.)

315

EK 39: İsmail Safa Bey (ÖZLER)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M II. Dönem**, C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.26)

تورکيا بويونک ملت مجلسنه ايکنجی دورهٔ انتخابیه ده اءها انتخاب اولونان دوان کرامه مخصوص مختصر ترجمهٔ حال ورفه سیدر .

فہرست :

دائرة انتخابیه سی	آصفه	انتخابین اول سوک مأمورین	مرید معوقی ایدم
اسی	آریک صف	مأمور دکنه انتخابین اول سوک و سابق	
پدرینک اسی	کس آئی	مضبوطه انتخابیه تاریخی	۱۰ تمز ۲۲۹
تاریخ تولدی	۲۰۱	فاج رأی الیه میوت انتخاب اول و نه بی	۲۲۹ ایی یوز ارتوز دوقوز
عمل تولدی	آصفه	مضبوطه سنک مجلس هیئت عمومی ساجه تاریخ تصدیق (*)	۱۹/۸/۱۴ ۲۲۹ ۳۳۳
مسکی	غریب دلفینی	مجلسه تاریخ التحاق	۱۱

مختصر زیرمآمال (*)

[illegible][illegible]

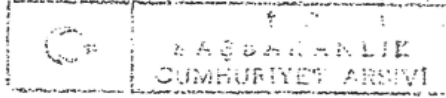
41

EK 40: İsmail Safa Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

319

یاست علیه به

قوانین ممبرینی
۳۳۵

اودنه بیه کونه اول فرده سقوفا زینو سنده کیم بیه سندنلرده برانینده سلا ۲
تشریه جبراً کونورلدی دبوئی یایاندورنه برینه ییک معارف بوزان ، بریکینده
بوتک مرقعی برانیه ماموری اولدنی مطبوعه صحیفه لرده کورولمده در . بویه بوقم
اوشیده ، اولمش فخرده عقده زکی تقییات قانونیه یایمده . بوقم
مخالفا جواب دیرینی داعیه و عدله وکیلده نه طب ایردینی عظم بزم
۲۴ / ۱۲ / ۱۳۴۰ اطنه معارف
۱- سغای صفا

۲۴ / ۱۲ / ۱۳۴۰

۹

۱۳۴۰ / ۱۲ / ۲۴

تورکجه بوزوک ملت عاقلان قیامت ساروی: تیایغ اولنه چی مصداق سوردلرک تکریرینه کلمه و سدر .

میشک امضای

مقامه ایدنلرک
امضای

قلم مندری ویا
ممبرینک امضای

2

EK 42: İsmail Safa Bey'in, Fresko Gazinosunda çalışan bir kadını, iki bürokratin
cebren götürdüğüne dair sual takririnin devamı
B.C.A. Belge No: 030.10.7.39.21

EK 43: Hüseyin Avni Paşa (ZAIMLER)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M II. Dönem**, C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.193)

Devre 2
cebelibereket

386

نومبر

تودکيا بويوك ملت مجلسه ايكنجي دورء انتخابيده اعضا انتخاب اولغان ذوات كرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورفعيدير .

نومبر : چيل برکت مېمور بېت

د اثر انتخابي	جد کيوت	انتخاب اول سوک نامورين	صاحب مېمور . آندره اولي بيا شخړه وړاندي
اسمي	عقوب بېت	نامور وکله انتخاب اول سوک و شين	
پدرنک اسمي	مخبر	مضبطه انتخابي تاريخي	۱۰ نومبر ۱۳۰۹
تاريخ تولد	۱۳۰۹ هجري	تاج وای مېمور انتخاب اول دي	۱۰ شنبه وای و شين
حل تولد	نسب	مضبطه مجلس حيث مېمور	۱۳۰۹ / ۸ / ۱۰
مسکي	حکومت	مجلس تاريخ الحاق	۱۰ نومبر ۱۳۰۹

نفسه زمره مال (۳)

خدا سزا بده . حکمران شري و عبادي حکم بوي اکابر ايکچينکي تاريخي ، شايه نوري باقاي کلمه مېمور بېت . ۱۰ نومبر ۱۳۰۹ هجري .
 نامور وکله انتخاب اول سوک و شين . ۱۰ نومبر ۱۳۰۹ هجري .
 مضبطه انتخابي تاريخي . ۱۰ نومبر ۱۳۰۹ هجري .
 تاج وای مېمور انتخاب اول دي . ۱۰ شنبه وای و شين .
 مضبطه مجلس حيث مېمور . ۱۳۰۹ / ۸ / ۱۰ .
 مجلس تاريخ الحاق . ۱۰ نومبر ۱۳۰۹ .

ترانه نم قشمر
نونا به خمار : نگونه
لوقه دروني حيد
ارضي خمار نگونه حيد
ملايس

(*) پوخانه مجلس حوکم کلمه مېمور بېت . ۱۰ نومبر ۱۳۰۹ هجري .
 (**) ترجمه حال ورفعي . ۱۰ نومبر ۱۳۰۹ هجري .
 اولي مجلس وکله انتخاب اول سوک و شين . ۱۰ نومبر ۱۳۰۹ هجري .

چيل برکت مېمور بېت

عقوب بېت

صاحب مېمور

ترانه نم قشمر
۱۰ / ۸ / ۱۰

آقرو
۱۳۴۰-۶-۴۷

باسمه وکالت جلدیه

نورک
بازار
بازار

باسمه
قوانین

عدد

۷

این طرفه قورقور قاجاریدر عثمانيه ناک ضابطه محسوسه دارنده بی اغلرندنه محمد اوغلی بوسفا ابد برادری محبرک
تحقیقینه رازیه بی برکت تبعوی عوی باک طرفه وریوب دلفیه وکالت جلدیه کنونیزه سوال تقریرین
برصوت مصدقسی برای معلومات لقا تقیم ایلدی اقم
نورکده بوبون معیت محبی عینی

عبد

ce

۱۳۴۸
باسمه
۹۰
۸۵۱

030	10			6	35	35

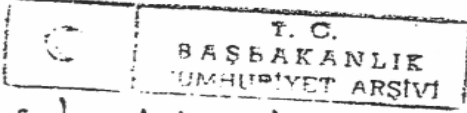
-2-

۸۵۱

وریه جک جوابلده قلم ، تاریخ ، نومروذکری موجود .

1

EK 45: Hüseyin Avni Bey'in, Ermenilerce Korfu Adasına kaçırılan Osmaniyeli iki
kardeşin kurtarılmalarna dair sual takriri
B.C.A. Belge No: 030.10.6.35.35

نوریا
بوزک
باشکین
قائم

نوریا بوزک مان عیالندان مقالات سائره به تاریخ اوانه جوق لصدق سورنلرک عورینه پریش و صدور
میانینک - ضایع مدینه دانده لی اوللرندیه کجای لوف ایله براری
مرد نام هو ققار دیسات اوتیه لوی دارالدا عیدر - دخی صفینه
حصیده بولند قیری هاله ایسیر طرفنده آشریلایت خوشخوبه
ن میرد قدره
بدن قلم ندرک یار - وقفه ندرک برآه اولون قلیص و بییات بوننه والدہ / زلیخاره
تیمیری اسانک اشکای صفقه
جیل بیلک تنه صفقه ۱۲۷۹ - تاریخ ۶۷۴ / ۵۱ نرودایه دافه
وقفه عوه دایما ایلدیک هاله - هاله برتره صیقا ماسه اسبابی دافه
دکلینه حوال ایدیم
جیل بیلک مبعدی
غری

احمد مطلقه - ۲۹ / ۱ / ۹۷

محمد

030	10			6	35	35

میشک امضای

مقابله ایدنلرک
امضای

قلم مدیری و یام پزیشک
امضای

EK 45: Hüseyin Avni Bey'in, Ermenilerce Korfu Adasına kaçırılan Osmaniyeli iki kardeşin kurtarılmalarına dair sual takririnin devamı

B.C.A. Belge No: 030.10.6.35.35

باسمہ مکاتبت جلیلہ

نوریا
بزرگ
مجلس
جمهوری
انوار افغانی و کالی
نراعت مدیریت عمومی
مردی
نعمودی
۱۸۷

۱۷، ۱۶، ۱۵ و ۱۴ نور و لو مذکره ریاستیاً جلدی علیہ جوابیہ سید :
احتیاجیون فضا و لوب مجت علیہ مزایدہ وضع ایلک اوز مالک و کانه دورا یلیہ
عیوانانله روه رنه ماعدانک ، قوسیون مخموجی تقدیر ایلک قیأت اوز رن
مخامیه زراعہ توزیمی و بدلائک هفت حیوانانہ تخصیصاً غلہ نسوبی و لا یاندہ راجعت
وقوعیولدی مالک و کانه یازلسه و اجمالی اجرا قلمدی -
آنجیه جلد رکت بیعوت غول بقاشتمی تقریرنج کوسرلیه ججه مایعات ، زراعک
منفعتی سنلرم اولقله تصویباً مالیه و مدافعہ ملیه و کاندینه یازلسه و آلله هجی جوابیه کوره
عامله ایقاسی درست بولونسه اولیغی عده اولتور افتم -
ایک سرینای حقه
ایقضا رکتی

بسمہ مکاتبت جلیلہ
۱۸۷، ۱۶، ۱۵

باسمہ مکاتبت
۱۸۷

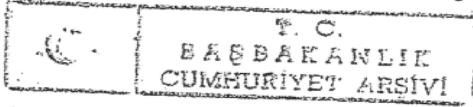
030	10			6	32	10

EK 46: Hüseyin Avni Bey'in, Orduda bulunan ihtiyaç fazlası hayvanların satılmasında
muhtaç çiftçilerin gözetilmesine dair kanun teklifi
B.C.A. Belge No: 030.10.6.32.10

آفره
۷۶-۹-۷۹

تورکيا نځوگ ملت مجامعي
اجرا وکيللاري هيئتي رياستي
نځم مخصوص مديريت
تورکيا

۱- سنده و توتونلارنىڭ نىمى و قىياتلارنىڭ چىقىرىش
مەنەسىنى بىلەن تونۇش دېيىپ تونۇش بىلەن بىرلىكتە
بىرلىكتە ۱۹۱۵-۱۹۱۶-يىلى تونۇش بىلەن بىرلىكتە
تەكشۈرۈش مەنەسىنى بىلەن تونۇش بىلەن بىرلىكتە
مەنەسىنى بىلەن تونۇش بىلەن بىرلىكتە
بىرلىكتە بىلەن تونۇش بىلەن بىرلىكتە
بىرلىكتە بىلەن تونۇش بىلەن بىرلىكتە

يازمىسى
مەنەسى

جواباً يازمىسى بىلەن جواب اولدىڭىز بىلەن بىرلىكتە تونۇش بىلەن بىرلىكتە

-5-

030	10			6	31	19

EK 47: Hüseyin Avni Bey'in, Tekel sigara ve tütünlerinin çeşit ve fiyatları hakkında
kanun teklifi

B.C.A. Belge No: 030.10.6.31.19

T. C.
Dahiliye Vekâleti
M. U.

Sayı 1413

10 Mart 1930

Başvekkâleti Celileye

II-3-1930

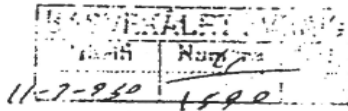
Hulâsa:

Cebelibereket Keb'usu Avni Paşanın vefat
ettiğine dair:

Cebelibereket Keb'usu Avni Paşanın 10-3-1930 tarihinde Adanada sekter
kalpten vefat etmiş olduğu Adana Vilâyetinden bildirilmiştir. Keyfiyet -
arz olunur efendim .

Dahiliye vekili N

Tahrirata
11-III-1930

EK 48: Hüseyin Avni Bey'in Vefatına İlişkin Dahiliye Vekalet Belgesi

B.C.A. Belge No: 030.10.74.488.1

EK 49: Ali Şadi Bey (ÇELİK)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M II. Dönem**, C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.559)

تورکيا بويوکملات مجلسه ايکنجي دورته انتخابيه ده اعضا انتخاب اولونان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال و رقه سيدو .

هويت :

دائرة انتخابيه	قوت	انتخاب اول صوک مأموريني	قوت
اسمي	عاش ديه	مأمور دکه انتخاب اول صوک و ضعی	
پدر بک اسمي	چيه ص	معيضه انتخابيه تاريخي	
تاريخ تولدی	۲۰۵	قاچ رأي ايله بيهوت انتخاب اولديني	
عمل تولدی	قوت	معيضه بک مجلس هيات عموميه منجه تاريخ تصديقي (*)	
مساکی	عده بيهوت چيه ص	علاء تاريخ الحاق	

مختصر ترجمه حال (**)

دوچو اوده قوتو تا-خنده قوتو اده خنده برنده ، اوچو بيهوت کيرن اوچيه د-سعادته نجا-نه مقلبه نه دوچو نه بيهوت
 بيهوت تا-خنده عفا لای د-جوده د-سعادته عفو نه مقلبه نه نقاشيه بيهوت .
 دوچو بيهوت قوتو نه سنده قوتو اده بيهوت کيرن اوچيه د-سعادته نجا-نه مقلبه نه دوچو نه بيهوت
 دوچو بيهوت اده نه سنده قوتو اده بيهوت کيرن اوچيه د-سعادته نجا-نه مقلبه نه دوچو نه بيهوت
 اده نه سنده قوتو اده بيهوت کيرن اوچيه د-سعادته نجا-نه مقلبه نه دوچو نه بيهوت
 بيهوت . اما بيهوت عفو

قوتو اده بيهوت
 عفا لای

(*) بويوکملات مجلس هيات عموميه منجه املا اولده بيهوت .
 (***) ترجمه حال املا بويوکملات مجلس هيات عموميه منجه املا اولده بيهوت . ارجه املا بويوکملات مجلس هيات عموميه منجه املا اولده بيهوت .
 املا بويوکملات مجلس هيات عموميه منجه املا اولده بيهوت . ارجه املا بويوکملات مجلس هيات عموميه منجه املا اولده بيهوت .
 املا بويوکملات مجلس هيات عموميه منجه املا اولده بيهوت . ارجه املا بويوکملات مجلس هيات عموميه منجه املا اولده بيهوت .

تصديق

EK 50: Ali Şadi Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

232
200

دوبه شادری

باش وى كالت
و سىم عىضو قىرغىزى

قزاقا سىم عىضو قىرغىزى
مىالى سىم عىضو قىرغىزى

بويوك ملت مجلسى رياسته

مىالى سىم عىضو قىرغىزى
كورولدىكى جىتله استقلال مدالىسى ايله تىلپىق
ايجاسى تاريخ و نومرولى تذكره سىله تكليف اولونان واجرا
و كىنلىرى مېنىك ايجاسى تاريخ ايجاسى تذكره و مجلس عالي به عرضى تصويب
ايدىان قزاقا سىم عىضو قىرغىزى عايدىان قزاقا سىم عىضو قىرغىزى
مقتضاسىك افاضه و نتيجه نىك اشعارى سىم عىضو قىرغىزى
باش و كىت و كىت

داغىلى و كالت

ايجاسى تاريخ و نومرولى تذكره سىله تكليف اولونان واجرا و كىنلىرى مېنىك
استقلال مدالىسى ايله تىلپىق
تاريخى ايجاسى تذكره و مجلس عالي به عرضى تصويب ايدىان قزاقا سىم عىضو قىرغىزى
باش و كىت و كىت

030 10 195 335 4

EK 51: Ali Şadi Bey'e İstiklal Madalyası verilmesine dair Karar

B.C.A. Belge No: 030.10.195.335.4

EK 52: Ali Saip Bey (URSAVUŞ)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M II. Dönem**, C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.561)

تورکيا بويوک ملت مجلسينه ايکنجی دورہ انتخابیہ ده انہذا انتخاب اولونان ذوات کرامہ مخصوص مختصر ترجمہ حال ورقہ سیدر .

لهويت :

دائرة انتخابیه سی	قزاقان	اعتماد اول سوک مأمورین
اسی	علیجان	مأمور دیکه اعتماد اول سوک و شوق
پدر سوک اسی	محمد امین	مصطفی انتخابیه تاریخی
تاریخ تولدی	۲۰۲	قاچ رأی ایلده میموت اعقاب اولندی
محل تولدی	کرموک	مصطفی سوک مجلس تربیت عمومی سنجده تاریخ تصدیق (*)
مسلکی	عسک	عسکه تاریخ التحاق

مختصر زعمه مال (**)

[illegible]

۴۹) بوسه خانی هیئت تحریریه‌ی مجله‌ی املا اولی‌ه‌قدور
 ۵۰) ترجمه‌ی آثار سید بن ابی‌طالب (امام زعفران)، اوچه اعضا کتبی تحصیل و پیش‌فروش، نکندند و شافار و کتبی استانی و عهد و مصالحه‌ی تولد کتبی، مأو و پتله‌ی میانه‌ی و طه‌ی، اولی‌ه‌قدور و املا اولی‌ه‌قدور، معلومات درجی و شافار و کتبی استانی و عهد و مصالحه‌ی تولد کتبی، مأو و پتله‌ی میانه‌ی و طه‌ی، اولی‌ه‌قدور و املا اولی‌ه‌قدور.

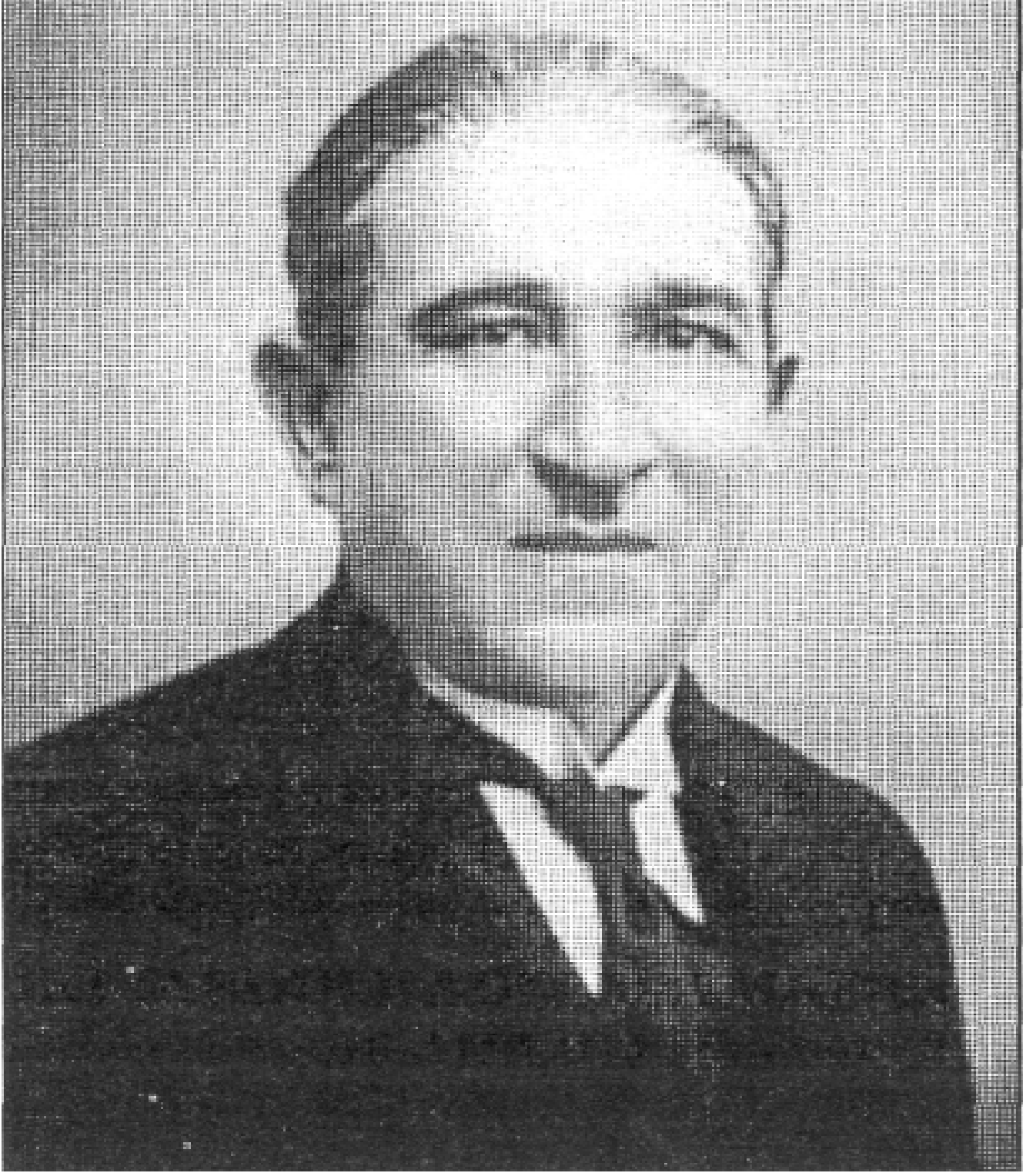
قندولوف

۵۶

۱۶

EK 55: Kadri Abdulkadir Bey (RAMAZANOĞLU)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M III. Dönem**,
C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.7)

EK 56: Mustafa Hilmi Bey (URAN)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M III. Dönem,**
C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.7)

آقای دیوان آذربایجان که بنی سوادنی ملای دولت قشون اشترکی اصول و تالیفات درآمده است
و این دیوان آذربایجان را که بنی سوادنی ملای دولت قشون اشترکی اصول و تالیفات درآمده است
و این دیوان آذربایجان را که بنی سوادنی ملای دولت قشون اشترکی اصول و تالیفات درآمده است

اعضای

١٤

3

3

1

2

1999

1

22

10

1

1

10

10

1

646

مكتب الإدارة العامة للتعليم في الرياض

30

نقد و
۷۹۶
۸۹.۷

[illegible]

اقضی و مددی

Pierre = 3
 Adana
 Hilm; Bey
 Sicil No 646

EK 58: Ali Rıza Bey (BEBE)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M III. Dönem,**
C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.167)

تورکیه بویوک ملت مجلسه اوچنچی دوره ده اعضا انتخاب اولتان ذواب کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال و رده سی

انتخاب دائره سی	حسین بکت	انزلی
اسی	علی رضا بکت	علی رتبه لری
عائله اسی	ابراھیم بکت	ملاک و مشعلیق
ملاک و آتاسک	پدرمکشی راجه بکت	اولی اولوب اولادی
دو عدلی بر	سیف	عابدین اول سوک
اولوردی بر	آنقره	مأموردکاشه اعاذر
دو عدلیک تاریخی	۱۹۰۷	اول سوک و صعیق
تحصیل	کتب عربیه و فقه زور	انتخاب مصطفی سارک
بیلدی دیلار	توکجه	تاریخی
ته ده اختصاصی اولدی	مختصر	تاریخی

مختصر ترجمه حال

کتب عربیه و فقه زور ۱۹۰۷
 ۱۹۰۲ نه نه قدر اوردوم مقدر خصلت عذیم و صلاحت
 تا بخند اخیار ده لوزن قحط عذیم خدای دجا
 بیا تاسه ده لوزن قحط عذیم عذیم عذیم عذیم
 قوی ریتی قریب منزل مقصدک و ریح زنجیر
 حسن اعلی
 حسین بکت

[*] و حقه مجلس هیئت تحریریه سیجیه املا اوله مقدر.

EK 60: Mehmet Sabri Bey (TOPRAK)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M III. Dönem,**
C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.171)

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V.İ. M. U.

Sayı 2191

311

Başvekkâleti celileye

13-4-1930
15

Hulâsa:

Cebelibereket Vilâyeti meb'usluğuna
Bükreş Büyük Elçisi Sabri Beyin in-
tihaı edildiiğine dair:

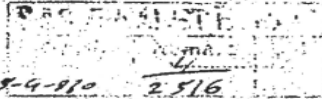
Cebelibereket Vilâyetinin ,Vefat eden Avni paşadan açılan meb'usluğı
için II-4-1930 tarihinde icra kılınan intihabatta Bükreş Büyük Elçisi
Sabri Beyin Meb'us intihap edildiğı mezkûr Vilâyetten iş'ar olunmuş
ve intihap mazbatalarının tesrii irsali Vilâyete cevaben tebliğ edil-
miştir.Keyfiyet arz olunur efendim .

Dahiliye vekili

Sabir

S. Vay

Hafiz K
15-4-1930

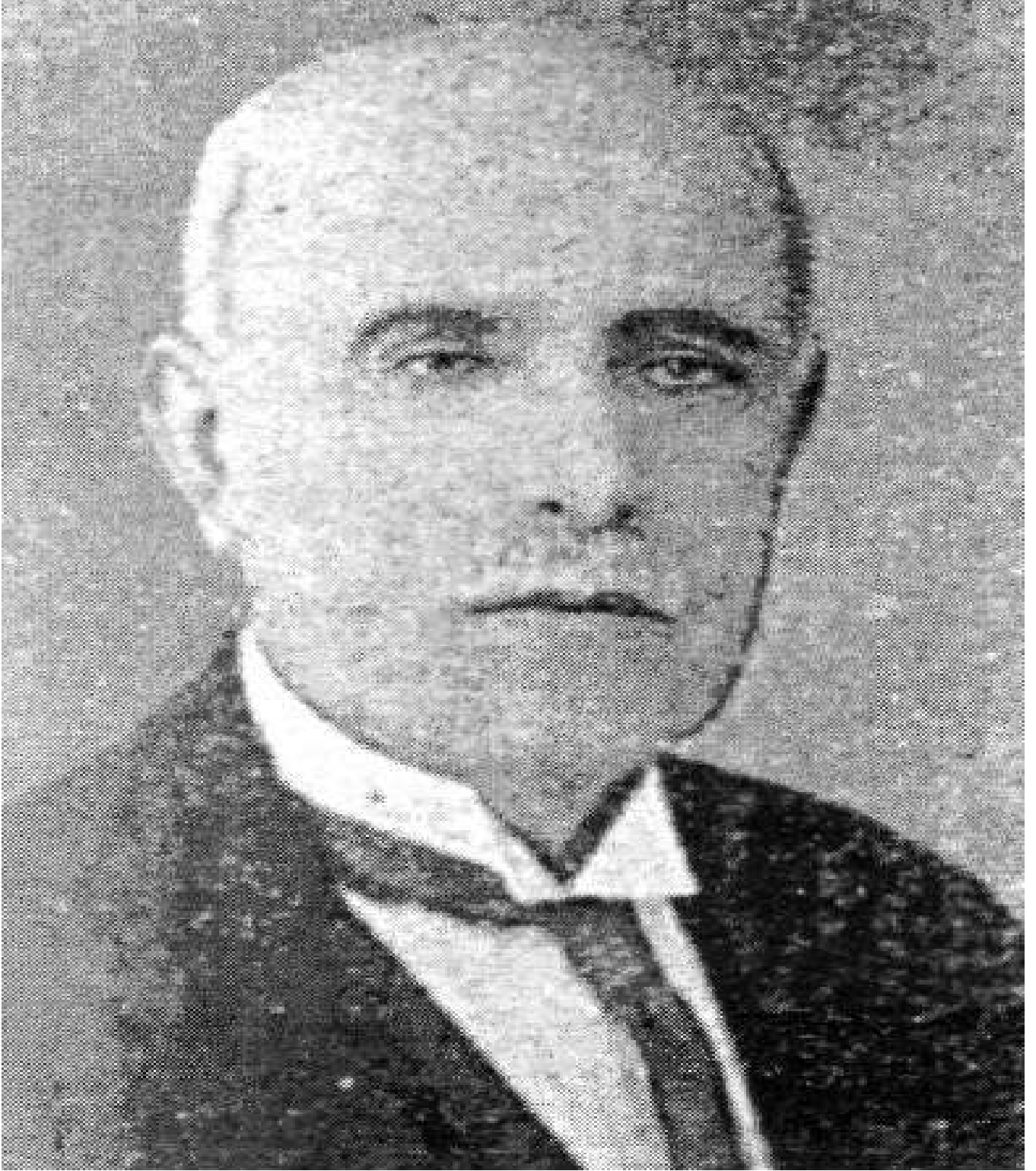

030	10			74	488	10

-1-
Ref. 18-4-1930 2516

EK 61: Mehmet Sabri Bey'in Cebelibereket Vekili İntihap Edilmesine dair Belge

B.C.A. Belge No: 030.10.74.488.10

EK 62: Ali Münif Bey (YEĞENA)

(Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M III. Dönem,**
C.III, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.493)

Seyhan Meb'usu Ali Münifin Tarsusun Yenice istasyonundaki el
süz velssiz iki teşli değirmenin 2643 sayılı kanunun 5 inci maddesi hü
küme göre Ceyhan kazasına nakıl ve işletilmesine izin verilmesi, Maliye
Vekilliğinin 25/IO/935 tarih ve 247IO/142 sayılı tezkeresile yapılan t
lifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 28/IO/935 de onanmıştır.

28/IO/935

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

B. V.

İ. İsmi

Ad. V.

S. Savaş

M. M. V.

K. Eyal

Da. V.

S. T. Ayas

Ha. V.

S. R. Oras

Ma. V.

H. Ağış

Mi. V.

S. Akkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Bagan

S. I. M. V.

S. R. Aydoğan

G. I. V.

Rana Tarhan

Zr. V.

M. H. Yılmaz

02. 10. 01. 02. 59. 81. 15.

EK 63: Ali Münif Bey'in bir Talebinin Değerlendirilmesi dair Kararname

B.C.A. Belge No: 030.10.01.02.59.81.15

EK 64: Ömer Resul Bey (BİÇER)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M IV. Dönem**, C.II, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.5)

Şahit

CELBNAMESİ

Mahkeme veya dairesi: *Ankara 1. Ağır Ceza*

Dosya numarası: *46*

5504

Adanur
Ömer

Adı ve soyadı: *Ömer Resul Bey*

Her neyse B

İkametgâhi: *Ankara Melik*

Şahit Maddesinden *Şahit*

sıfatile *25.11.1931*

tarihine müsaide *Şahit* günü saat *—* de *12.00*

dairende bulunmaklığıma ve aksi taktirde ceza muhakemeleri usulü kanununun *46* inci maddesi hükmünün tatbik edileceğine dair olan celbnameyi aldım.

İHTAR;

1 — Davet olunan şahsın sıfatına göre açık bırakılan kanun maddesinin numarası yazılacaktır. Şahit için 46, ehli hibre için 70, maznun için 134, 223 maznun olmaksızın cürüşme yapılacaktır. 225 maddeleri yazılacaktır.

2 — Maznuna yazılırken «dinleneceğinizden» kelimesi diğerlerine yazılırken «sorguya çekileceğinizden» kelimeleri çizilecektir.

IV

Şahit

CELBNAMESİ

Mahkeme veya dairesi: *Ankara Ağır Ceza Mahkemesi*

Dosya numarası: *46*

Adı ve soyadı: *Ömer Resul Bey*

İkametgâhi: *Ankara Melik*

Şahit Maddesinden dolayı *Şahit*

sıfatile (di-

nleneceğinizden) (sorguya çekileceğinizden) *25.11.1931* ta-

rihine müsaide *Şahit* günü saat *—* da *12.00* da-

ires ne gelmeniz lazımdır. Gelmediğin z taktirde ceza mu-

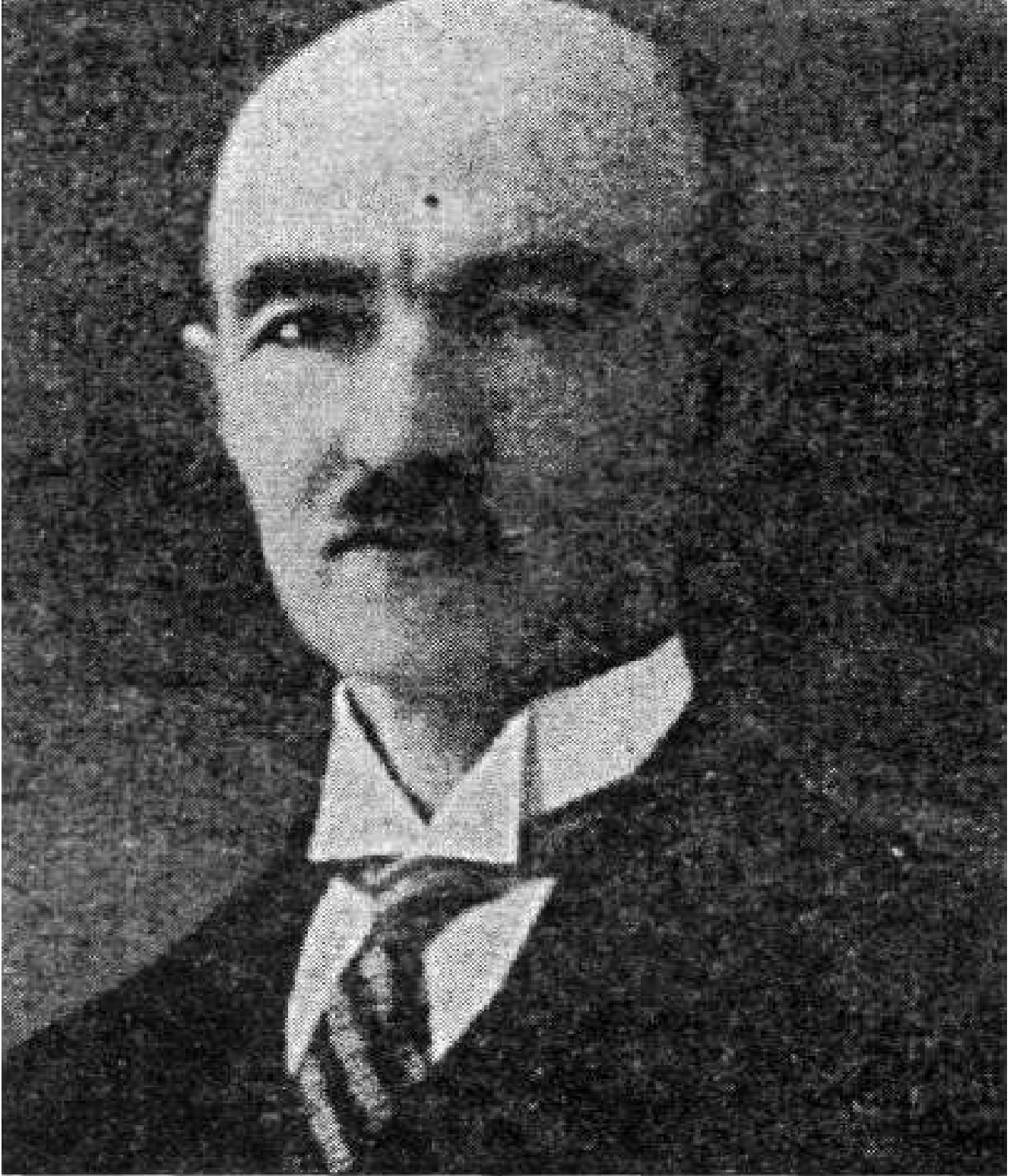
hakemeleri usulü kanununun *46* maddesi hükmünün

tatbik olacağı beyan olunur. *26.11.1931*

Ömer

Ankara Hapísane Mathbaesi

EK 65: Ömer Resul Bey'in Celpnamesi

EK 66: Abdullatif Naci Paşa (ELDENİZ)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M IV. Dönem**, C.II, T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.139)

T. B. M. M. Âzayı kiramına mahsus muhtasar tercüme-i hal varakası

15

İntihap dairesi	Cebelibereket	Eserler	Endaht, fennî esher, fapoz Rus harbi sevk ve idare
İsmi	Naci P.	İlmî rütbeleri	
Aile ismi	Faiz oğulları	Meslek ve meşguliyeti	
Babasının ve annesinin ismi	Hakk P. Fatime H.	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evlü bir kişi var
Doğduğu yer	Manastır	İntihaptan evvel son meşguliyeti	
Oturduğu yer	İstanbul, Üsküdar	Memur değilse intihaptan evvel son vaziyeti	Melus
Doğduğu tarih	1891-1895	İntihap mazbatasının tarihi	
Tahsili	Harbîye	Kaç rey ile mebus intihap olunduğu	
Bildiği diller	Türkçe, Almanca, Fransızca	Mazbatasının Meclis Heyeti Umumiyesince tasdik tarihi [1]	
Nede ihtisası olduğu		Meclis iltihak tarihi	

Muhtasar tercüme-i hal

1893-97 Almanya ordusunda zabıtlıkta bulundum. (Mülâzım ve birinci mülâzım:)

1897-Yunan harbinde bulundum .

1897-1908 mektebi harbiyede muavin ve muallimlik .

1908-1909 6 alay kumandanı .

1909- IO Erkânı harbiye-i umumiye gube I (Tahim ve terbiye) .

1910- II Beylerbeyinde ihtiyat zabitan mektebi müdürü .

1910- Maltepe enderit mektebi kumandanı .

1912-İbalkân harpleri (karargâhı umumî - seryaver) .

1913-14 mektebi harbiye alay kumandanı ve ders nazırı .

1915 18 umumî harp (3. ordu depo kıtaat müfettişi umumî ders kıtaatı müfettişi .

1921 Ankara da mekâtibi askeriye müfettişi, badehu ilâveten umum depo kıtaatı müfettişi .

1922 7 fırka kumandanı (Afyon, İzmir, harekâtı ve istiklâl madalyası, kırmızı) .

1923 tekrar mekâtibi askeriye müfettişi .

1923-24 Piyade ve makineli tüfek müfettişi ve tahimname komisyonu reisi .

1924 Fransa , İngiltere , Polonya, İtalya ordularında tetkik ve tettebbü sayaheti.

1924-1927 Konyada 5 kolordu kumandanı (Bu sıfatla kolordu seferberliğiyle Diyarbakır mntakasinda ghsait ve gsh gmseddin tenkil (Şubat-Haziran 1925).

1927 Afganistan harbiye nezareti müşavirliği (gidemedim , 1928 istifa ettim.

1928 Cebelibereket Mebusluğuna intihabimle askerlikten tervin ve tekadümü aldım.

Cebelibereket Mebusu
Mitekait Ferik
Naci

[1] Bu hane Meclis heyeti tahririyesince imlâ edilecektir.

Adres

Ankarada :

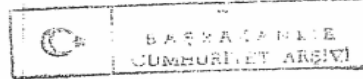
Haripte :

EK 68: Abdullatif Naci Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

Ankara 27 Mayıs 1929

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yüksek

Reisliġine

Muhterem ve muvaffak hükümetimizin Erkânı Âidesinden ve yahut Dahiliye Vekâletinden aşağıdaki noktalar hakkında ~~tahriri~~ ve ~~ya~~ şifahi malumat verilmesini istirham ederim efendim :

I- Ankaranın ve sair şehirlerimizin sokaklarında kız ve erkek bazı çocuklara tesadüf olunuyor ,ki henüz bakılmağa muhtaç - derecede küçük oldukları halde , ya kimsesizlikten yahut kimsele-
rinin fena adetlerinden dolayı sokağa düşürülmüşlerdir .Bu küçük
çocukların kimsesizlerine sehabet gösterecek yahut kimselerini -
o yavruları insanca sehabete sevkedecek resmi ve gayri resmi be-
ledi ve ictimai teşkilatımız bu hususta ne dereceye kadar çalış-
maktadır ?

2- Yene öyle bazı büyükce ve büyük çocuklara tesadüf oluyor, ki kısmen hamallık , boyacılık gibi ayak işleriyle istigal ederler ve kısmende hiç bir iş yapmazlar ; fakat kâfesi, sokakları ve umuma mahsus yerleri kendilerinin öz harimleri bilerek , ya halkın cereyanını küçleştirirler ve yahut lâekal birbirleriyle fena şakalaşmak ve belki söğüşmek ve döğüşmek suretleriyle şehir ve terbiye manzarasına ve havasına yakışmayacak şekiller ve ifadeler gösterirler ve bağırlılar . Hele nezafetsizlikleri ve sokak ve havanatkirleriyle laûbalilikleri acınmaya layik bir derecede ve yahut derecesizliktedir . Çogu zavallılığını da bilmeyen bu insanları temizliğe tabi ve terbiyeye alâk kılma için yine o teşkilatlar ne dereceye kadar çalışmaktadır ?.

Yazan

Karşılaştıran

Müdür

İstisnai Suretle Mahsusur
an

ab

Di

M.

[illegible]

3

EK 69: Naci Paşa'nın sahipsiz çocuklara dair sual takriri

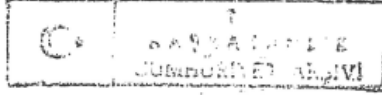
B.C.A Belge No: 030.10.8.48.6

T. B. M. M.

U. Ka
Kanunlar kalem
Sayı

Ankara

- 19

3- Efradı milletimizin bir kısmında ağız bozmak denilen bir kütü adet vardır bazan girkin ve layiksiz kelimelerin hatta adî mükâlemeler arasında bile sarfolunduğu işidiliyor . Bu bir nevi yanlış terbiye eseridir . Dilimizin ve konuşmamızın temiz - liğini korumak için bu kütü adeti unutmamız lazım gelir . Bunun için düşünülmüş ve yahut yapılmış tetbirler nedir ?.

4- Şehirlerde ve köylerde halkımızın bir kısmı hatta alelade temizliğe riayet eder görünmüyor . Yüz , ağız , el , elbise ve - beden temizliğinin halkımıza, iptidai derecede olsun, öğretilme - si için düşünülmüş ve yahut yapılmış tetbirler nedir ?.

Yazan

Tasdikli Suretlere Mahsusdur

Cebelibereket Mebusu

Naci

Karşılaştıran

Aslına Mutahtıktır .

29 - 5 - 1929

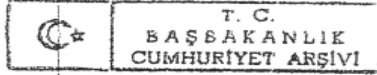
Müdür

M.

EK 70: Naci Paşa'nın sahipsiz çocuklara dair sual takririnin devamı

B.C.A Belge No: 030.10.8.48.6

Yüksek Reisliğe

Yazan

Karşılaştıran

Müdür

Tasitli Suretlere Mahsusdur

Havale buyurulan istida üzerine, Arzuhal Encümeninin --
17/VI/1931 tarih ve 108 numaralı karar mazbatasında: Esbak Hama Ku
tasarrıfı ve esbak Kadıköy belediye müdürü Kemal Beyin, 1919 sene-
sinde ermeniler tarafından gasben alınan 18,000 lira nakit ve en a
16,000 lira değerinde mücevherat ve eşyasına mukabil kendisine bir
şey verilmemesine - mumaileyh Kemal Beyin , Adana Vilâyetince oldu
ğu gibi , Arzuhal Encümenince de lutf ve atifete şayan görülmüş ol
masına rağmen - kanun hükümleri müsait bulunmadığının anlatılması
dermçyan edilmektedir .

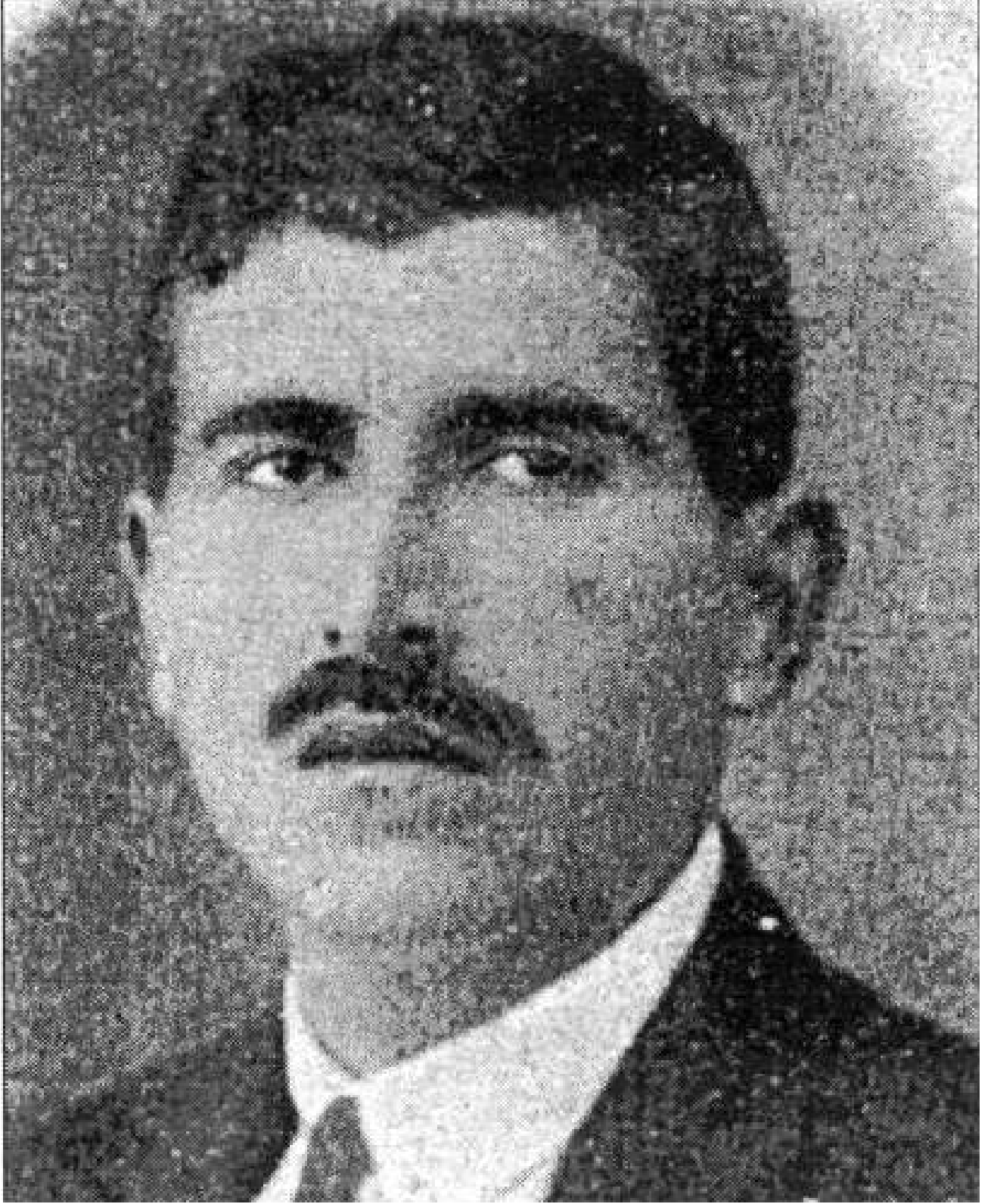
Encümenin kanun ve usul çerçevesinden hariç bir karar ver
memesi tabii olduğu kadar , Mülkiye mektebinin eski bir mahsulu --
olan ve yaşı da altmışa yakın bulunan ve hayatı yalnız iffet ve sa
ay-ile geçen mumaileyh Kemal beyin elyevm maa aile acı bir zaruret
te ve yarım felç ile hasta da olduğunun Umumi Heyetçe şafkat naza-
rına alınması mümkün olduğu zannında bulunduğundan ve hususile Ke-
mal Beye ve ailesine kast ve gadr ettikleri Arzuhal Encümeninde --
mahfuz dosyasındaki evrak ile sabit olan Agopyan , Peştemalcıyan -
ve Şişmançıyan gibi şerirler Adana ve Mersin muhitince maruf ve --
bunların oralarda bıraktıkları mallar bu gün de mevcut ve malûm ol
duğundan ; vaktile merkumlara ait olan bu emlak ve araziden , yuka-
rıda zikredilen 34.000 lira ziyana mukabil , küllî olmasa da ,mai-
şete medar olacak bir miktarın Kemal Beye ve zevcesi Behzar Hanıma
serian verilmesi için bir şafkat ve madilet kararı ittihaz buyurul
masının istirhamla aşağıdaki maddeyi arz ve teklif ederim Efendim.

Cebilbereket Mebusu
Naci

030 | 10 | 8 | 48 | 13

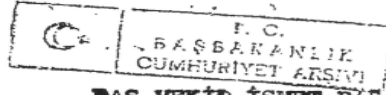
EK 71: Naci Paşa'nın, Esbak Kadıköy Belediye Müdürü Kemal Bey'e Ermenilerce haksız
yere elinden alınan emlak ve arazisinin geri verilmesine dair kanun teklifi

B.C.A. Belge No: 030.10.8.48.13

EK 72: Hasan Basri Bey (DEMİR)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M IV. Dönem**, C.II,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.140)

Baş Vekil İsmet Paşa Hazerlerine.

İntihap dairelerimi gezerken Hattı Hüdut üzerinde bulunan ve başlıca .
Ticaret (Dört yolda) olduğu gibi Portakaldan ibaret olan Payası ziyaret ettim.
Buradaki bir kaç günlük tetkikat ve meşhûdatım neticesini ve Hâkım arzularını.
Bervecchi zir arz eylerim.

1 - Payasta Kaza zamanında yapılmış bir işgele vardır. bu işgele zamanla kısmen harap olmuş bir haldedir. geçen Sene bazı bethavahan tarafından bilhassa .
İskenderunda bulunan Dört yollu Ermenilerle Arapların ve vapor acantalarının Payas işgelesinin Çok harap olduğu gibi Vaporların barınacak bir halde iyi bir .
Vaziyeti olmadığı purupağanda edilerek Rusların Dört yoldan Alaşakları Portakalları İskenderûn körfezinden almalarını ve bu yüzden Dört yol ve payas tüccarlarının bir çok azrarlarını sebep olmuş ve dahilde kalması icabeden On binlerce Liranın da Ermeni ve Arap Kemsiyoncularının eline geçmiştir.

2 - 930 Senesi Ruslara Dört yoldan ve Payastan İskenderun Tarikile verilen Portakallar yine İskenderunda bulunan Ermeni Hammak ve Kemsiyoncuları Sandıklara Şiş Sokmak ve her hangi bir suretile Sandıklar derunundaki Portakalların kısa bir zamanda gürmesini teshil eden her türlü fenalığı yapmak suretile Azim zararlar .
Vukua getirmişlerdir.

3 - Rus Ticaret Mümessilliginin bi tetkik seyahatında 930 Senesinde İskenderundan memnun kalmadıklarından 931 Senesi için alınacak Portakalların mutlaka Türk Limanlarından alacaklarını Payas İkelesinin Tamiri suretile diğer yerlere ter cih edeceklerini buradaki Halka söylemişlerdir.

4 - Rusların 931 Senesi Portakal mahşulunu mutlaka Türk Limanlarından alacakları beyanata karşusunda en munasip bir liman olarak bendeniz Payasi gördüm. ve .
Buradaki işgelenin tamiri ise (1500) Lira gibi ufak bir mebleğâ ihtiyac arz etmekte olduğunu tesbit ettirdim. Şayet bu mebleğ kâfi gelmezse Payas köy ihtiyar .
Hey'eti Payas köy sandığı mütebakisini derûhde ve taahhut etmektedir. işgelelerin tamiri için verilecek (1500)Liraya mukabil işgele varidatını karşılık göstermektedirler.

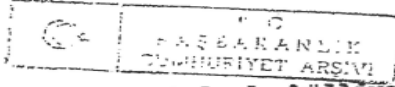
030	10				

5 - Bu işgele mahfuziyeti itibarile Mersin Limanına binlerce fazlasile faiktir. Zira her hangi bir Vapor işgeleye 150 mero mesafeye kadar yaklaşılabilmektedir.

6- Türkiyeden İskenderiyeye külliyyetli miktarda nakledilen Hayvanat bu Payas .
İşgelesinin tamir edilmemesinden ve Mersin Limanının uzaklığı hasebile bizzarar .
İskenderun tarikile Transet olarak Mısıra ve Yunanıstana ve Enebi Vaporlarıyla .

EK 73: Hasan Basri Bey'in Payas limanının tamir masrafı ile ilgili Başvekil İsmet Paşa'ya yazdığı dilekçe

B.C.A. Belge No: 030.10.8.48.14

Geçirilmekte ve bu yüzden külliyyetli bir mebleğ yine Ermenilere verilmektedir bu iş gelenin Tamiri hem Şark Vilayetlerimiz Ticaretini teşkil için mühim bir teshilat yapacağı gibi bir çok hırsızlıkların önüne de geçileceği kanaatına vasil oldum.

Portakal idrâk mevsimi yaklaşmakta olduğuna nazaran yukarıda arzolunan (1500) Liralik mebleğin Dörtüvel Ziraat Bankasından Köy ihtiyar Hey'eti namına verilmesi için icap edenlere emir buyurulmasını arzeylerim muhtrem efendim Hazretleri

22/8/931

DÖRTYOLDA CEBELİĞERİKET
MEBAURU

Hasan Basri

İkmal vakketine

B

Mühim mülkatarlar vardır.

26.3.931

İsmail

*Tlx
31/10/31*

T. M. B. B. B.

1-10-31

Deniz ticaret müdürlüğüne tahdim

H. T. M. B. B.

Hasan

Ticaret. u. m.

3/10/931

*6
258*

030	10				0	45	16

*cu
1965*

*27.63
4441*

EK 73: Hasan Basri Bey'in Payas limanının tamir masrafı ile ilgili Başvekil İsmet Paşa'ya yazdığı dilekçenin devamı

B.C.A. Belge No: 030.10.8.48.14

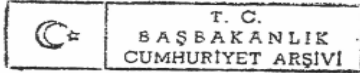
T. C.
İktisat Vekâleti
..... U. M.
..... S.
6736 U. N.
135 H. N.

31844
363

67-1

Baş Vekâleti Celîleye

H: "Payas" iskelesinin tamir
masarifi H.

İntihap dairesindeki tetkikatı münasebetile Portakal mahsulümüzün ihracatını teshil hususunda (Payas) iskelesinin (1500) lira sarf edilerek tamiri lüzumu hakkında Cebelibereket Meb'usu H. Basri bey tarafından makamı devletlerine takdim olunup Vekâletimize havale buyurulan teklif tetkik olundu. Bu mevzu daha evvelce Vekâletimizce tetkikata tabi tutularak o civarda ihracat iskelesi olan (Dört Yol) da iskele inşası için Mersin Liman şirketi nezdinde teşebbüsât icra kılınmış ve böyle bir malî teşebbüse girişmeği meclisi idare kendi selâhiyeti dahilinde görmediği için keyfiyetin hey'eti umumiyeye havalesile ittihaz edilecek kararın Vekâletimize bildirileceği beyan olunduğundan bu hususta alınacak neticenin ayrıca iş'arına müzareat edileceği arz olumur Efendim.

İktisat Vekili

Takdim
18.XI.931

Hasan Basri

030 10 8 48 14

- 3 -

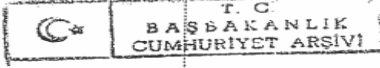
18-11-931 6075 1

EK 74: Hasan Basri Bey'in, Payas limanının tamir masrafı ile ilgili dilekçesine istinaden
İktisat Vekaletince Başvekalet yazılan yazı
B.C.A. Belge No: 030.10.8.48.14

T. C.
Maarif Vekâleti
I. T. DAİRESİ

38984 Umumi
Hususi

Ankara: 13. Nisan 1932

Holâsa: İki senelik köy mektepleri
de beş senelik tedrisat yapıl-
ması H.

Başvekaleti Celileye

Cebelibereket Meb'usu Hasan Basri Beyefendinin 3/4/1932 ta-
rihli ve 1212 kayıt numarasıyla Vekâletimize tevdi buyurulan mektup
bu mütalea olunmuştur.

Mektupta köy mekteplerinde beş senelik tedrisat yapılması
rica edilmektedir. Vekâletimizce ancak iki muallimli köy mektep-
lerinde beş senelik tedrisat yapılması muvafık görülmüştür. Bu
hususla tesbit olunan esaslar hazırlanan ve bir nüshesi leffen
takdimi huzuru samileri kılınan tebliğatı umumîye ile Vilâyetle-
re tebliğ olunacaktır. Keyfiyet Hasan Basri Beyefendiye de bildi-
rilmıştır. Bilvesile en derin hürmetlerimi arz eylerim Efendim.

Maarif Vekili

Takrirata
14-4-1932

Eraf

Münir Hangi daire evrakına cevap teşkil ettiğinin tasrihi rica olunur. 2

030 10 8 48 15

14-4-1932 2042 1

EK 76: Hasan Basri Bey'in, iki senelik köy mekteplerinde beş senelik tedrisat yapılması
hakkında mütaleasına karşın Maarif Vekaleti kararı

B.C.A Belge No: 030.10.8.48.19

EK 77: İbrahim Hakkı Bey (METE)

(Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M IV. Dönem**, C.II,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,1997, s.142)

DEVRE IV

Cebeli bereket

İBRAHİM BEY

Sicil no
787

D4

211/15

T. B. M. M. Âzâyi kiramına mahsus muhtasar tercüme-i hal varakası

İntihap dairesi	Cebeli bereket	Eserleri	Yok
İsmi	İbrahim Hakkı	İlmî râhbetleri	
Aile ismi	Murtaza oğullarından	Meslek ve mesgüliyeti	asker. mülkiye. k. Cifci
Babasının ve annesinin ismi	Yusuf B. Hanife H.	Evlî olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	6 erkek 2 kız
Doğduğu yer	L. kara hisar.	İntihaptan evvel son mesgüliyeti	Ceyhan belediye r. C. h. f. r.
Oturduğu yer	Ceyhan	Memur değilse intihaptan evvel son vaziyeti	
Doğduğu tarih	- 1292 -	İntihap mazbatasının tarihi	
Tahsili	Harbiye	Kaç rütbe mebus intihap olundugu	316 Rütbe mütefikan
Bildiği diller	Türkçe	Mazbatasının Meclis Heyeti Umumiyesince tasdik tarihi [1]	4 / 5 / 1931
Nede ihtisast olduğu	Millî. m. ve Vahiliye	Meclise ihtisak tarihi	4 / 5 / 1931

Muhtasar tercüme-i hal

1295 sicilnumarası ile 314. de Harbiyeden Çıktım. 325 de hadar ordusunda Çalıstım. jandarma ulakına Memur [Rubilan] paşanın tensibile jandarma mektebinde üç ay hurs gördükten sonra 838. Birinci sin sicilnumarası ile adana jandarma âlayına tayin. Harbi umumiye hadar meşhur vaziyetinde duvar kârde umumi bîdâyetinde hadar F. 44. 159. 21. 1. 1. ve bîlahere vâzi salâhiyetle sonra sını endi for kâttine tehdit eden Ermeni işkâyasının tashihine baş hurnandânlık vazifesi emreyle tayin edildim. adanının işgalına hadar bu vazifeyi ifa ve sonra himâyetliğe terfi ederek Ceyhan kâza hıymahâmligine tayin edildim. 336. Tarihinde üç birine fakim milis huret Terisi bu vâzi milliyeye istihaf ettim. hıymahâmlık yâhtında olduğu halde Cebeli bereket münteha k. dayın istidat Tarihine hadar meşhur vazifeyi ifa ettim. bundan sonra 340. 2. 5. humandanlığına tayin ve bu âhâre tabur meşhurdan istifa 340 tarihinde iradei milliyeye ile tıkrar Ceyhan hıymahâmlığına tayin. bu buğak seni sonra maâşının âzâlıgından istifa vazifeye mecbur haldim. ve kâttine gösterdiği arzı üzerine on u âzâlıgına Ceyhan belediye rıyasetine C. H. f. mütemmelligine intihaf. san zamanı hadar fıkra rıyasetine ifa vazifesi ve Cifteci kâde istigal ettim. mücadele milliyede dışmardan aldığım koptarı yâhtışık tıkrar Harbiye umumiye reis muhtaramı meşhur fâzi paşa H. emreyle ankaraya Celb edilmektedir. Hüsni hizmetinden nâzi gümüş kâhat dirdis. en Başımı. alman demir salıp ve istiklal anadalya leri ile hiderin zâmlâre ile taktif Edildim

[1] Bu hane Meclis heyeti tahririyesine intâ edilecektir.

Adres

Ankarada: B. M. M.

Haricte: Ceyhan

EK 78: İbrahim Hakkı Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

EK 80: Esmâ NAYMAN

(İhsan GÜNEŞ, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M V. Dönem**, C.II,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,2001, s.639)

Kısa tercüme-i hal

FOTOĞRAF

Seçim dairesi	Seyhan	Eserleri	
Adı	Esmâ	İmtidatları	
Soy adı	Nayman	Meslek ve meşguliyeti	
Babasının ve annesinin adı	Baba: Hatîf Anne: Melek	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evliyim 2 oğlum vardır
Doğduğu yer	İstanbul	Seçimden evvelki son memuriyeti	hocalık
Oturduğu yer	Adana	Memur değilse seçimden evvel son vaziyeti	belediye üyesi
Doğum tarihi	1315 - 1899	Seçim mazbatasının tarihi	
Tahsili	lise dârru	Kaç reyile sayılabılığa seçildiği	
Bildiği diller	İngilizce, Fransızca rumca	Mazbatasının Meclis genel Heyetince tasdik tarihi (*)	
Nede ihtisası olduğu	Bil hocalıq	Meclise iltihak tarihi	

(*) Bu yer Meclis Kanunları kaleminde doldurulacaktır.

İstanbulda doğdum Tahsilini hususî Fransız mektebünde, ve hususî hocalarla yaptım. 1917 den 1924 senesine kadar Beşirialem Kız Hanesinde Fransızca hocalığı yaptım. 1926 den beri Adana'da bulunuyordum. geçen devrede Adana belediye üyeliğine, ve belediye meclisi kâatibliğine seçildim, bu devrede gene seçildim.

Esmâ Nayman

EK 81: Esmâ NAYMAN'ın Tercüme-i Hal Kağıdı

Vilâyeti

Dairesi intihabesi

Heyeti teftişgisi

330

Namzet isimleri	Kazanılan reylerin miktarı														Reylerin yekünü		Muntelibin millerin adedi	Reye iştirak edilenlerin adedi	Namzetlerin doğdukları yer ve tarhi	Namzetlerin memuriyet maddelerinde bulunmaları	Memuriyet veya sair'atı	Evlenmiş olup olmadığı	Teşkilâtı esaslı kanunun 11 ve 12 inci maddelerine ve intihap kanunıyla müteayyen tutan esasları esaslı intihap halleri olup olmadığı	İntihabı hakkında bir güne şikâyet vaki olup olmadığı	Mülâhazat
	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Rakamla	Yazı ile										
Esmâ Naiman	Ada- na	Os- ma	Bah- mâ	Cey- me	Fe- han	Se- ke	Sa- bey	Ho- san	ka- sa	ka- sa	ka- sa	ka- sa	ka- sa	ka- sa	785	751	İstanbul	1900	Yeni mecl'us	Yoktur	Olmadı				

İntihabı Mecl'usan kanunıyla onun bazı mevadını musaddit kanunun tayin ettiği usul ve şerait dairesinde Seyhan Vilâyeti Mecl'usan intihabı bilcira merkez ve mülhakaları tanzim ediliş gönderilen mazbatalar heyetimiz huzurunda tetkik ve sırasıyla reyler cem ve tefhik olunduktan yukarıdaki cetvelde yazılan zevatin her birinin isimleri hizada gösterilen miktarla rey aldıkları anlaşıldığından Yukarıda adı yazılı Esmâ Naiman Mazbatası
Vilâyeti namına Mecl'us intihabı edildiklerini ve bu intihabın bütün safahtı ve derecatı kanun ahkâmına ve usulüne tamamiyle mutabık olarak cereyan ettiğini mübeyyin bu mazbatası 1/198 nisha olarak tanzim edildi. / 198

A. H. H. Heyeti Teftişgisi Reisi

Azası

Azası

Azası

Azası

Azası

Azası

Azası

Azası

F. Berik

F. Berik

F. Berik

F. Berik

F. Berik

F. Berik

F. Berik

F. Berik

F. Berik

Mazbatası

E. H. Baykal

Azası

F. Berik

Azası

F. Berik

Azası

F. Berik

EK 82: Esmâ NAYMAN'ın Mazbatası

9719

Uluslar Cemiyetinin eylül 938 Cenevre toplantılarına Hariciye Vekili Dr.Tevfik Rüştü Aras'ın reisliği altında Sivas Sayıslı Necmettin Sadık ile Seyhan Sayıslı Esma Nayman'ın murah-has, Hariciye Vekâleti Hususî Kalem Müdürü Abdullah Zeki Poler'in müşavir, Hariciye Vekâleti Hususî Kalem memurlarından İrfan Sabit Akça'nın kâtip olarak iştirakleri ve Emniyet Memuru Sadık Butan'nın heyete terfiki , nakliye ve yol masraflarından başka Türkiye sınırlarından başlamak üzere 2/9390 sayılı kararnameye göre gün-delik ve masrafları için 938 takvim yılı döviz cetvellerinin kon-gre ve konferanslar faslına Hariciye Vekâleti namına mevzu tahsi-sattan lüzumu kadar döviz verilmesi ve ayrıca heyet reisinin gün-delğine 10 Türk lirası zam yapılması ve Heyetin icabında diğer devlet merkezlerine de öğretilmesi ve Cenevrede ve öğretilikleri diğer yerlerde heyet reisi için istirahat ve kabul salonu ve heyetin ça-lışması için bir daire kiralanması ve muhabere , mikâleme, kırtasiye daktilo, otomobil ve ziyafet masraflarının kabulü ile icap edenle-re siyasi pasaport verilmesi; Hariciye Vekillığının 5/9/938 ta-rih ve 18819/454 sayılı teklifi ve Maliye Vekillığının 3/10/938 tarih ve 5652 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 5/10/938 tarihinde onanmıştır.

5/10/938

REİSİ CUMHUR

K. Atatürk

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V.
C. Bayaz S. Sımsık M. M. V. S. Kaya
Ha. V. Ma. V. Mf. V. Na. V.
H. R. Aras A. Çetinkaya
İk. V. S. İ. M. V. G. İ. V. VE Ma. V. V. Zr. V.
S. H. Alatao Rana Tandan S. H. Tandan

080 12 11 12 84 88 14

EK 83: BM bünyesinde düzenlenen Cenevre'de ki toplantısında Türkiye'yi temsil etmek üzere Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında oluşturulan heyette Esma Nayman'ın da bulunduğu dair Kararname

B.C.A. Belge No: 080.13.68.84.88.14

EK 84: İbrahim Tervfik TARMAN

(İhsan GÜNEŞ, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M V. Dönem**, C.II,
T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara,2001, s.646)

[illegible]

İntihabı Mev'usanı kanunıyla onun baki mevasını muadili kanunun tayin ettiği usul ve şekli dairinde Seyhan ..... müdetti Mev'usan intihabatı bilhiza merkez ve mülhakattan tanzim edild. gönderilen mazbatalar heyetimiz huzurunda teklif ve sıralığı reyler cem ve teklif olundukda gukardaki ceteride gazılan zevetın her birinin isimleri hızasında gösterilen miktarda rey aldıkları anlaşıldığından Yukarıda adı yalı Bay Terfık Özer ..... Baygıncıkan ..... Seyhan ..... Vikiyeti namına Mev'us intihabı edildiklerini ve bu intihabatı bütün safahatı ve derdestı kanun ahkâmına ve usulüne tamamiyle mutabık olarak ceryan ettiğini mübeyyin bu mazbata İki ..... nida olarak tanzim edildi. IQ / 2 / 1935

adana Heyeti Teftişye Reisi

Ázas

Azası

Azas

Ázas

Aza

Aza

A28

Az

I Penkney

On

John Y. Phillips

H. Brand

P. gurdin

J. G. S. S. S.

Ali

[Signature]

F. W. W. W.

İkinci Heyet: Rüşk. Nalb.
C. H. Bayraktar

27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547

8300
newbydon

H. J. J. J.

**EK 88: Tefvik Rüştü (ARAS) Bey'in Dış İşleri Bakanı sıfatı ile Hatay Meselesi ile ilgili
Meclis Kürsüsünden yaptığı konuşma;**

“Arkadaşlarım, Bugün size İskenderun ve Antakya meselesinin ne halde bulunduğundan bahsedeceğim. Herşeyden evvel, hergün bana her rast geldiginiz her yerde hep bu meseleyi sorduğunuzu düşünerek ne kadar sabırsızlıkla beklediğinizi bilirim bu husustaki izahatım biraz gecikdiğinden dolayı mazur görmenizi rica edeceğim.

Büyük Şefin, bu meseleye dair sarıh beyanatını duyduktan sonra Cumhuriyet Hükümetinin bu işle, nasıl can ve başla iştiğal etmekte olduğunu söylemeye lüzum var mı? Harbi umumi felaketinin başımıza yığıldığı ve tasfiyesini neslimize bıraktığı binbir turlü elemli hesaplarını, Moskova’da, Ankara’da, Lozan’da ve onları takib eden konuşmalarda ve konferanslarda, görüşerek ve eski anlaşmazlıkların yerlerine sağlam dostluklar ikame ederek hallettikten sonra İskenderun ve Antakya mukadderatının henüz tatbikatta esaslı bir şekle bağlanmamış olması, Türk Milletini gece gündüz düşündüren tek milli mesele olarak ortada duruyor. Bu işin sona kalması nazarımızda ehemmiyetinin diğer hallolunan işlerimizden farklı olmasından asla değildir.

Büyük Meclis’in yüksek azasına hariciyenizin takdim ettiği bir ve iki numaralı beyaz kitablar, bu işle 1921’den beri şaşmaksızın mütemadiyen iştiğal ettiğimizi açıkça gösteren vesikalarla doludur. Taahhütlere riayeti seven ve isteyen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, dostluğuna ehemmiyet verdiği Fransa ile konuşmak suretile, bu Türk mıntıkasının; mümkün olsaydı bir an bile mahrum olmasına rıza gösteremeyeceği; hürriyet ve istiklaline, komşu olan Suriye ve Lübnan ile birlikte tekrar kavuşmasını bekliyordu. Arzettiğim beyaz kitablardaki vesikalara şöyle sadece bir göz atanlarca ayan olsa gerektir ki her vesikada ve her vesile ile bu görüşümüzü tasrihten asla farig olmadık. Son günlerde teati edilen notalar muhteviyatı bu hakikati açık göstermektedir.

İskenderun ve Antakya meselesi hakkında Paris Büyük Elçimiz marifetile Fransa Hükümetine verilen 9 teşrinievvel 1936 tarihli notada; Milletler Cemiyeti Konseyi’nde tarafımdan ve Fransa Hariciye Müsteşarı M. Vienot tarafından yapılan beyanata işaret edilerek Fransa Hükümeti’nin Suriye ve Lübnan ile yapmakta olduğu muahedelere mümasil bir muahedenin İskenderun ve Antakya mıntıkları Türk ahali ile de müzakereye Fransa’nın amade olup olmadığı hakkında ne karar ittihaz edeceği sorulmuş ve bu sualin iradında amil olan esasati hukukiye mücmelen ifade edilmiştir. Bu notamıza Fransa Hiikumeti 10 teşrinisani 1936 da cevap vermiştir. Bu cevabın ihtiva ettiği başlıca noktaları hulasatan arzedeceğim:

1 — Fransa Hükümeti 1921 İtilafnamesi çerçevesi dahilinde müzakereye amadedir.

2 — İtilafname ahkâmını, Fransa İskenderun sancağına Suriye Devleti çerçevesi içinde bir hususi idare bahşetmek suretile tatbik etmiştir.

3 — Fransa, 1921 tarihli Ankara itilafnamesini, 25 nisan 1920 tarihinde kendisine Suriye için verilen mandaya istinaden yapmıştır.

4 — 1922 tarihli manda yasası, Suriye ve Lübnan namile andığı iki Devlete karşı Fransa'nın, bunları istiklale doğru götürmesi ve bu memleketlerin her hangi bir suretle parçalanmasından ve kiralananmasından vikayesi gibi vecibelerini tesbit etmiştir.

5 — Fransa Hükümeti'nin, Ankara İtilafnamesi'nin İskenderun Sancağına mütedair hükümlerini tatbik için aldığı tedbirler bu manda yasası esasları dahilindedir.

6 — Mandater sıfatı ile şimdiye kadar deruhde ettiği taahhüdlere Suriye'ye devrederken Fransa Hükümeti, gerek Suriye ile yaptığı bir anlaşma sırasında ve gerek bu münasebetle her hangi bir ahır Devletle yapacağı müzakereler esnasında manda yasası ahkâmından dışarı çıkamaz. Bu itibarla Suriye'nin istikbali mevzu bahis olduğu şu sırada Fransa Hükümeti, Suriye Hükümeti namını aldığı 1921'de ki taahhüdlerinin fevkinde taahhüdlere girişemez.

7 — Suriye eczasından olan sancak ile ayrı bir ittifak muahedesi akdetmek, fiillen ve hukukan 3 üncü bir Devlet tesisi suretile Suriyenin parçalanması demek olur ki bu da, manda yasasına mugayirdir.

8 — 1921 itilafnamesi, sancağına, Suriye haricinde siyasi bir varlık imkanını derpiş etmemiştir.

9 — Fransa Hükümeti bu hususta Türkiye ile görüş teatisine memnuniyetle amadedir ve bu müzakerelere Suriye Hükümetinin salahiyyetli mümessillerini iştirak ettirmek hakkını Fransa muhafaza eder. Fransa Hükümetinin bu notasına Paris Büyük Elçimiz vasıtasile 17 teşrinisani 1936 tarihinde müdellel bir cevap verildi. Bu cevabımızın dayandığı başlıca esasları da hulasatan Yüksek Meclisinize arz ediyorum:

1 — Milletler Cemiyeti paktını ihtiva eden Versailles muahedesinin akti esnasında Suriyedeki vaziyet, bir askeri işgalden ibaret idi. Bu tarihte Türkiye'nin Suriyedeki hakimiyeti, hukukan mahfuz bulunuyordu.

2 — 1920 de San – Remo'da Fransa mandasına tevdi kararlaştırılan Suriye, sırf coğrafi bir ifadede başka bir şey değildi ve bunun hududları takribi bir surette bile tahdid edilmemiş ve edilemezdi. Çünkü Türkiyeden ayrılacak arazi henüz hukuken meçhul idi.

3 — 1921 de Suriye namını taşıyan siyasi bir birlik mevcut değil idi. Türkiye; 1921 itilafı ve Lozan muahedenamesile çizilen hattın cenubunda kalan arazinin bir kısmını şartsız ve diğer bir kısmını bu vesikalarda zikredilen şartlar dahilinde terketmiştir.

4 — Lozan muahedesinin 16 nci maddesi, Türkiyenin bu arazi üzerindeki hakimiyetini sırf alakadarlar lehine olarak terkettiğini tasrihetmiştir. Buna nazaran Fransanın Suriyedeki otoritesine nihayet verildiği takdirde, 1921 ve 1923 mukaveleleri ile şarta muallak olarak terkedilen bu arazi hakimiyeti, ancak İskenderun ve Antakya Türk ahalisine intikal edebilir.

5 — 1922 manda yasasında İskenderun ve Antakya sükut ile geçilmiştir. Bu sükuttan maksut, işbu mıntıkaların Suriye ve Lübnan tabirleri haricinde bırakıldığı ise bu hal 1921 ahitnamesi ahkamına muvafıktır. Değilse bu mukaveleye mugayirdir. Fransız notası bu ikinci şıkkı benimsediği görülmektedir. Halbuki böyle bir tefsir, ahdi nakzetmek demektir ki bu takdirde Türkiye, kendisini, 1921 Ankara mukavelenamesi heyeti umumiyesinden ve 1923 Lozan muahedesinin buna muteallik ahkamından, beri addetmek zaruretinde kalır. 1921 imza protokolünde Fransa delegesinin İskenderun ve Antakya mıntıkası için Türk bayrağını ihtiva eden bir bayrağın kabulündeki faydayı tasdik etmiş ve bunu temin için Hükümeti nezdinde teşebbüs yapmağı vadeylemiş olması ve bunun Lozan'da hiç bir kaydi ihtirazi serdedilmeksizin teyid edilmiş bulunması, İskenderun menatıkına kabul edilen rejimin mahiyetini göstermek için güzel bir delil teşkil eder.

6 — Manda yasası ve 1930 teşkilat kararnamesi, Türkiye Hükümetinin muvafakati alınmaksızın tanzim edilmiş olduğundan, Türkiye bunlara muhatab olamaz.

7 — 1921 tarihinde Suriye namı altında siyasi bir teşekkül mevcut olmadığına nazaran mukavelede mevzubahs edilen muhtariyet, mevhum bir Suriye Devleti çerçevesi dahilinde değil, ancak Fransız otoritesi çerçevesi içinde derpiş edilmiş ve Suriye ve buna muşabih diğer teşekküller gibi istiklale namzed addedilmesi tabii bulunmuş, olan bir muhtariyettir.

8 — Her hangi bir Devletin diğer bir Devlete karşı olan taahhüdlerini, o Devletin rızasını almadan ahar bir Devlete devretmek mümkün değildir. Esasen İskenderun sancağı hiç bir zaman Fransaya ilhak edilmiş değildir ki bugün Suriyeye ilhak edilebilsin.

9 — İskenderun'un ve Antakya'nın istiklali, Suriyenin parçalanması manasını tazammun etmez. Zira bu yerler üzerinde Türkiye; Suriye'ye hiç bir hak tanımış değildir ve şurası da kayda şayandır ki, yeni muahede ile Suriye camiasına ithal edilen Alevi ve Cebeli – Dürüz Hükümetleri İskenderun haricinde Suriye vahdetini yeniden temin etmiş oluyor.

10 — Suriye ve Lübnanın istiklale kavuşmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin her zaman ilan ettiği prensiplere uygundur ve Fransa'nın aldığı karar hakikaten takdire şayandır. Türkiye Hükümeti, komşusu Suriye ile münasebetinin çok hayırlı bir şekilde tecelli edeceğinden şüphe etmez. İskenderun ve Antakya hakkındaki Türk noktai nazari Türk ve Suriye milletleri arasında hakiki bir dostluğun mevcudiyetine hiç bir suretle mani teşkil etmez. Bilakis bu dostluğun takviyesi için bir unsur olur. Bir çok fedakarlıkla şimdiye kadar elde etmiş olduğu haklardan ve

bunların icabati tabiiyesinden Türkiye Cumhuriyeti vazgeçemez ve bu hakların mahiyetlerinin şu veya bu şekilde değişmesini de kabul edemez.

11 — 1922 yasası ve 1930 teşkilatı esasiyesini, Fransa Hükümeti ilk defa olarak ileri sürmektedir. Bu iki vesika, Fransa'nın, Türkiye'ye evvelce vukubulan taahhüdlerinden açıkca nükulünü tazammun eder. Fransa Hükümeti bunları serdeylemekte devam ettikçe, Türkiye, mevcut mukavelelerin heyeti umumiyesinden kendini beri addetmeye mecbur olacaktır. Yalnız bu son haldedir ki, yeni müzakerata, Suriye delegelerinin iştiraki ihtimali derpiş edilebilir. Çünkü o zaman iki memleketi ayıracak hudud hattını müştereken tesbit etmek lazımgelecektir. Bu acı ihtimalleri bertaraf etmeyi cidden arzu eyleyen Cumhuriyet Hükümeti, iki tarafça hiç bir kaydi ihtirazi tahtında veya evvelden kararlaştırılmış bir fikirle olmaksızın, meselenin heyeti umumiyesi hakkında. müzakerata başlamasını Fransa Hükümetine teklif eylemiştir. Şimdi hulasasını söylediğim notalarımızda görülüyor ki, davamız bir arazi revisionu meselesi değildir. İstedığımız muahedelerle bizim ve Türk halkının kazandığı hakların fiilen ve ameli teminatını korumak ve Türk mıntikasının haklarını muahedelerle temin edilmiş olan inkişafını görmektir.

Hülasa: şurasını hemen tasrih etmeliyim ki işi bilenler arasında teati edilen bu notalarda esaslı delillerimizin ancak bir kısmını söylemiş bulunuyoruz. İktisadi bakımdan olanlara daha temas etmedik. Manda şartlarını ifade eden vesika ile 1923'de tekrar müteaddid vesikalarla teyid edilen 1921 muahedesinin mukayese ve tetkikin girişmiyerek işaretle iktifa ettik. Mesela 1921 muahedesinin 7 nci maddesinin son fıkrası ; Sancakta resmi dilin Türkçe olduğunu sarahatle bildiriyor. Manda şartlarını gösteren vesikanın 16 nci maddesi de Suriye ve Lübnan'da resmi lisanın Fransızca ve Arabca olduğunu tasrih ediyor ve yine 1921 mukavelesine bağlı ve onun esaslı parçalarından birini teşkil eden imza protokolünün 7 nci, 8 nci, 9 ncu ve 10 ncu fıkralarında, İskenderun limanında Türkiye'ye tanınan haklar arasında Türkiye'ye kafi bir sahanın uzun müddetle kiraya verileceği açıkca ifade edilmiştir. Manda şartlarını beyan eden vesikanın dördüncü maddesinde ise, mandater Fransa'ya, Suriye ve Lübnan'da hiç bir sahanın kira ile başka bir devlete verilmiyeceğini temin etmek vazifesi veriliyor.

Bu başkalıklar İskenderun ve Antakya ve havalisinin manda şartlarını tevsik eden ahkama dahil bulunmadığı binaenaleyh – Sancak mıntıkası 1921 muahedesile istiklale kavuşmak üzere otonomiye tabi olduğu için bahse karıştırılmadığını bizimle kabul etmek tabiidir. Aksi takdirde bu mütearız ahkam biri birini ifna ederek bizim muahedemizin ortadan keyfi olarak kaldırılmış olduğunu anlamaktan başka bir çare ve izah bulunabilir mi? Bu sonuncu takdirde ise 1921 muahedesine mevzu olan bütün meseleler olduğu gibi açıkta durmakta ve bir hal şekli beklemekte bulunuyorlar demektir. Assamble münasebetile

Cenevre’de bulunduğum sırada yaptığım mülakatların ve temasların neticesi olarak avdetle Ankara’da bu milli meselemiz için Fransa ile aramızda konuşacağımızı tahmin ediyordum. Beyaz kitablarda gördüğünüz gibi miizakere yerine notalar teatisi ve münakaşa oldu. Bunların da dostane bir hava içinde cereyan ettiğini ayrıca kaydedirim. Bu muhim mesele, tabiatile böyle sürüncemede ve münakaşa halinde kalamazdı. Fransa büyük elçisi iki gün evvel, tercihini bize bırakmak suretile, Hükümetinin iki teklifini ifade etti. Bunları da işte aynile arz ediyorum.

10 Teşrinisani tarihli notasile Fransa Hükümeti, İskenderun meselesindeki hukuki vaziyetini, gerek manda yasasile bağlı bulunduğu Milletler Cemiyetine karşı gerek Ankara İtilafnamesi mucibince deruhde ettiği hususi mecburiyetler itibarile Türkiye’ye karşı tesbit etmiştir. Evvelce verilmiş olan izahat sayesinde Fransa Hükümeti mevzubahs muhtelif taraflar için mucibi memnuniyet bir uyuşmaya atideki iki usulden birinin kabulü suretile varalabileceğinde şüphe etmez.

1 — Türkiye Hükümeti mandanın iptidasından beri tatbik edilmiş olan Sancağın siyaseten Suriye’ye tebaiyeti meselesini ortaya atmadığı takdirde Fransa Hükümeti, iş bu mıntika Türk unsurlarının lehine olarak 1921 itilafları çerçevesi içinde Türkiye Hükümetince serdolanması şayanı arzu telakki edilen teminatın tetkikine derhal başlamağa hazırdır.

2 — Türkiye Hükümeti Sancak için mesela, Suriye’ye karşı istiklaliyeti ihtiva eden yeni bir yasa talebinde ısrar ettiği takdirde mesele mandater Hükümet sıfatile Fransa Hükümetinin salahiyetini tecavüz eder. Böyle bir halde manda yasasını tefsir etmek ve salahiyetle rey vermek hakkı Milletler Cemiyeti konseyine aiddir. Bu iki telkin, aynı zamanda Türkiye ve Fransa ile elyevm Fransa Cumhuriyeti otoritesi altına konulmuş olan memleketleri alakadar eden bu meselenin hallinde yegane ilham kaynağı olması lazım gelen dostluk zihniyeti dairesinde yapılmıştır. Bunun üzerine Büyük Şefimizin ve Başvekilimizin ve İcra Vekilleri Heyetinin, milletimizin arzularına uygun olarak hariciyenize verdiği direktifi telakki etmiş bulunduğum için birinci teklifi kabul edemeyeceğimizi derhal söyledim.

Milletler Cemiyeti konseyine miiracaate muvafakatimizi, keyfiyeti Fırkamız içtimamda bahse koyduktan sonra Fransa Büyük elçisine ifade ettim. Şimdi İskenderun ve Antakya ve havalisinin mukadderatı meselesi Milletler Cemiyeti’nin tetkik ve mütaleasının alınmasına tecil edilmiş oluyor. Bu suretle Milletler Cemiyeti bizim için milli ve büyük bir meselemizle istigal etmeğe, hele sulh ve iktisadi bakımdan şimali İran’ın cenub kısmından başlayarak Türkiye’nin, Van gölünün ve Diyarbakır’ın cenub mıntikasını teşkil eden büyük bir kıtasile Irak’ın şimalini ve Suriye’nin şimalinde küçük bir mıntikayı ihtiva etmek üzre yakın şarkın kocaman bir sahasile Akdeniz ve Avrupa arasındaki mübadelelerin tek esaslı bir liman olan bu Türk mıntikasının emniyet ve ikbali hakkında mütaleasını bildirmeğe davet edilmiş oluyor.

Hariciyenizin bu safhayı da dikkat ve itina ile takib edeceğini temin ederim. şimdi bu suretle harekete müsaade ve itimad buyurmanızı rica ederim. Huzurunuzda vaziyeti daima, adım adım, olduğu gibi arzedeceğim. İcabında icab eden kararı almak her vakit sizindir.”